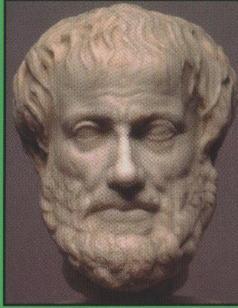
OIKONOMIKA

Oikonomika

Antik Dönemde Ekonomi Kavramı Üzerine I
(Genel Değerlendirme)

Pseudo-Aristoteles



HUMANITAS
Yunan ve Latin Klasikleri

Çeviri ve Değerlendirme:
Burak Takmer

KABALCI

Pseudo-Aristoteles

OIKONOMIKA

Aristoteles Özelinde Antik Dönemde
Ekonomi Kavramı Üzerine I (Genel Değerlendirme)

Birinci Baskı: Kasım 2016, İstanbul

Yayın Yönetmeni: Murat Ceyişakar
Çeviren ve Değerlendiren: Burak Takmer
Dizi Editörleri: Mustafa Adak, Ebru Akdoğu Arca
Kapak Tasarımı: Kabalcı Yayıncılık

KUZGUN YAYINEVİ DAĞITIM PAZARLAMA LTD. ŞTİ.
Abbasağa Mah. Yıldız Cad. Emek İş Hanı No: 51/1 Kat: 4
Beşiktaş 34353 İstanbul
Tel.: (0212) 236 6234-35 Faks: (0212) 236 6203
yayinevi@kabalci.com.tr www.kabalci.com.tr
internetten satış: www.kabalci.com.tr
Sertifika No. 21894

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Cataloging-in-Publication Data (CIP)
Pseudo-Aristoteles
OIKONOMIKA
Aristoteles Özelinde Antik Dönemde
Ekonomi Kavramı Üzerine I (Genel Değerlendirme)
1. Aristoteles 2. Oikonomika

ISBN 978-605-9872-32-4

Baskı: Yaylacık Matbaacılık Tic. Ltd. Şti.
Litros Yolu Fatih Sanayi Sitesi No: 12/197-203 Topkapı-İstanbul
Tel.: (0212) 612 58 60 Faks: (0212) 612 42 02
Sertifika No. 11931

PSEUDO-ARISTOTELES

OIKONOMIKA

Aristoteles Özelinde Antik Dönemde
Ekonomi Kavramı Üzerine I

(Genel Değerlendirme)

Çeviri ve Değerlendirme: Burak Takmer

KABALCI YAYINCILIK

İÇİNDEKİLER

Bütün hayatını çocuklarına adayan biricik anneme

ÖNSÖZ

Oikos (ev, hane = οἶκος) ve *oikonomia* (ev idaresi = οἰκονομία) antik dönem ekonomisi için hayati bir önem taşımaktaydı. Bununla birlikte Yunan Dünyası üzerine çalışan ekonomi tarihçileri tarım ekonomisi açısından yapılan değerlendirmeler dışında ev ekonomisini büyük oranda göz ardı etmiş; bunun yerine büyük ölçekli işletmeleri, bankacılığı ve ticaret yollarını araştırmayı tercih etmişlerdir. Gustave Glotz hane ekonomisini sadece Homerik döneme ilişkin bölümlerin başında kısaca ele almakta ve hanedeki üretimi *polis* öncesi ilkel dünyayı tasvir ederken üstün körü değerlendirmektedir (Glotz 1920, 11–18). Hane içi emek ve üretim ne Helenistik dönemin sosyal ve ekonomik tarihini kaleme aldığı anıtsal eserinde M. Rostovtzeff (Rostovtzeff 1941) ne de antik dönem Yunan ekonomisi üzerine yazdığı kitabında H. Michel (Michel 1957) tarafından değerlendirilmiştir. Yunan ekonomisi üzerine değerli çalışmalarıyla sonraki dönemlerin bu sahadaki otoritesi haline gelen M. I. Finley, Yunanların ekonomi teorisine sahip olmadıklarını ileri sürmektedir (Finley 1970, 13 dn. 44). Hatta modern ekonomi teorilerinin etkisi altında kalarak sözü, Ksenophon özelinde, *oikonomia* üzerine yazılmış eserlerde ekonomik ilke ve analizler ya da üretim verimliliği hakkında tek bir cümle bile bulunmadığına getirmektedir (Finley 1975, 19).

M. I. Finley'in *oikonomia* üzerine kafa yoran en erken Yunan yazarların eserlerini toptan reddeden yaklaşımı kısa

sürede S. Meikle (1979, 57–73) ve W. E. Thompson (1982, 53–85) tarafından ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Yine de, Finley'in çalışmalarının ekonomi üzerine incelemelerin itibar kazanmasına ve eskiçağ araştırmalarının sadece idari, siyasi ve askeri tarih olarak görülmesi yaklaşımının kırılmasına önemli katkı sağladığı söylenmelidir. Zira Finley'in kazandırdığı bu ivmeyle antik dönem ekonomi tarihçileri son çeyrek asırda arkeolojik ve epigrafik verileri bu açıdan değerlendirmeye giderek artan bir oranda eğilmişlerdir.

Bu kitap tam da bu anlamda, ama Aristoteles'e atfedilen *Oikonomika* özelinde görece dar bir kapsamda, antik dönem ekonomisinin Türkiye'de de hak ettiği ilgiyi görmesi umuduyla kaleme alınmıştır. Antik dönem ekonomisine kişisel ilgim ise Myra'nın (modern Demre) liman yerleşimi Andriake'de bulunan ve Roma döneminde eyaletin gümrük yasasını içeren yazıt üzerine 2006 yılında tamamladığım doktora tezimin hazırlık aşamasında doğmuştu. Bu vesileyle yeri gelmişken temel araştırma sahamın Aristoteles felsefesi veya genel olarak felsefe olmadığını vurgulamak, ama Aristoteles'e ilgi duymak için bunun şart olmadığını da belirtmek isterim. Nitekim *Oikonomika* onun sadece felsefeyle ilgilenenler için değil, başta eskiçağ bilimcileri olmak üzere, sosyologlar, toplum ve ekonomi tarihçileri ile siyaset bilimciler gibi sosyal bilimlerin hemen her alanıyla ilgilenenler için de ne denli verimli bir bilgi kaynağı sunduğunu bir kez daha belgelemektedir. Kaynak bu kadar zengin olunca bu kitabın hem tamamlanması uzun sürmüş hem de içeriği başlangıçta öngörülenden çok daha geniş olmuştur. Bu

nedenle çalışmamı iki cilde ayırmak zorunda kaldım. Bu ilk ciltte gerçek yazarı kesin olarak bilinmemekle birlikte, Aristoteles özelinde peripatetik ekole atfedilen *Oikonomika*'nın Yunanca orijinalinden bilinen ilk iki kitabının orijinal metnini ve Türkçe çevirisini okurla buluşturmayı amaçladım. Her iki metinde hem Aristoteles külliyatının ünlü Alman filolog August Immanuel Bekker tarafından yapılan edisyonundaki sayfa ve sütun numaralarını hem de geleneksel bir şekilde kullanılan kitap-bölüm-paragraf numaralarını verdim.

Aristototeles'in en önemli felsefi yazıları özellikle Saffet Babür'ün son derece başarılı çevirileriyle dilimize kazandırılmış olmakla birlikte, hayatı hakkında Türkçede kapsamlı bir incelemenin bulunmadığını fark ettim. Bu nedenle çalışmama Diogenes Laertios ile Yeni-Platoncu akımca kaleme alınmış iki Aristoteles biyografisini dâhil ettim. Bu yazarların bahsettikleri kadarıyla Aristoteles'e atfedilen eserlerin listesini ve bunların A. I. Bekker tarafından yapılan Aristoteles külliyatı (*Corpus Aristotelicum*) edisyonundaki yerlerini vermeyi gerekli gördüm.

Kitabın ikinci bölümüne *oikonomia* sözcüğünün ortaya çıkışını ve semantik açıdan geçirdiği evrimi incelemekle başladım. Bunun ardından Homeros'tan başlayarak Aristoteles'e kadar *oikonomika* üzerine ileri sürülen düşünceleri derleyerek bunları değerlendirmeye çalıştım. *Oikonomika*'nın içinde tarihi ve coğrafi pek çok bilgiyi barındıran II. kitabının anlaşılmasını kolaylaştırmak için metnin tarihlenmesine, coğrafi uzamına, metinde anılan

tarihsel kişiliklerin kariyerlerine (*prosopographia*), Pers idaresine (Büyük Kral ve görevlileri), ayrıca *polis*'in idari, sosyal, dini, askeri, ekonomik vb. yapısına dair kısa notlar tarzında bilgi vermeye gayret gösterdim. *Polis*'e dair bilgiler için hem bir *metoikos* olarak uzun süre burada yaşadığından Aristoteles'in kendisinin hem de modern araştırmacıların hakkında daha çok bilgi sahibi oldukları Atina'ya dair verileri kullanmayı tercih ettim.

Metinde veya dipnotlarda edebi kaynaklara, yazıtlara veya papirüslere yapılan atıflarda bunların hem Yunanca orijinallerini hem de Türkçe çevirilerini vermeye çalıştım. Bununla bir yandan Eski Yunanca bilen okuyucuya karşılaştırma olanağı sunabilmeyi, öte yandan da bu kaynakların büyük kısmının Türkçe çevirilerinin bulunmamasının yarattığı boşluğu kısmen de olsa giderebilmeyi amaçladım.

Oikonomika'nın altı alt bölümden oluşan I. kitabı politika ile *oikonomika* arasındaki ilişki bağlamında *oikonomika*'nın görevinin sorgulanmasıyla başlar. Bunu kazanca ilişkin hususların genel tasviri izler. Daha sonra ev reisinin kadın, çocuklar ve kölelerle olmak üzere hane halkıyla ilişkisi ele alınır. Ev reisinin kendisine ayrılan son bölümde onun sahip olması gereken dört temel özellik belirtilir. Eserin II. kitabı 'Teori' ve 'Pratik' olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Teori kısmında krallık, satraplık, *polis* ve özel şahıs ekonomileri şeklinde dört farklı ekonomi türü sınıflandırılmakta ve bunlardan her birinin gelir kaynakları ve idaresi tasvir edilmektedir. II. kitabın 'Pratik' başlığı altında verilen ikinci bölümünde ise kamunun finansmanı için nakit sıkıntısı

anında başvurulan yöntemler, bunları uygulayan kentlerin ya da idarecilerin isimleri altında örneklendirilerek 36 farklı kent ya da kişi tarafından uygulanan toplam 77 örnek 41 paragraf altında sunulmaktadır.

Bu kısa özetten de anlaşılacağı üzere I. kitap antik dönemde kadın, evlilik, çocuk, kölelik bağlamında sosyal tarih; II. kitapsa Büyük Kral ve görevlileriyle satraplıkların yanında *polis*'in yurttaşları, kurumları ve gelirleri bağlamında idari tarih; nakit temininde başvurulan ideolojik bir aygıt olarak kültler bağlamında din tarihi; tarım, hayvancılık, zanaatkârlık, bankacılık, ticaret ve üretim bağlamında ekonomi tarihi açısından eşsiz bilgiler sunmaktadır. İkinci cildi bütün bu bilgilerin derlenip yorumlanmasına ayırdım.

Bu eser biçem kaygılarıyla değil, okuyucuya antik dünyaya mümkün olduğunca geniş bir perspektifle bakış imkânı sunabilme gayretiyle kaleme alınmıştır. Umudum eskiçağ tarihi ile ekonomi arasındaki diyaloğu bir nebze de olsa zenginleştirebilmiş, bu sayede de antik dönem ekonomisi üzerine yapılacak çalışmaları teşvik edebilmiş olmaktır. Bu vesileyle çalışmamı büyük bir özenle gözden geçirerek yanlışlarımı düzelten meslektaşlarım Mustafa Adak, Mehmet Oktan ve Fatih Yılmaz ile kadim dostum Erdal Orman'a; ayrıca zahmetli redaksiyon sürecinde anlayış ve sabrını benden esirgemeyen sayın Hülya Temel'e şükranlarımı sunarım.

Burak Takmer, Antalya 2016

ESKİ YUNANCA TRANSKRİPSİYON LİSTESİ

Α, α	= a	Ε, ε	= e	Μ, μ	= m	Σ, σ, ς	= s
Αι, αι	= ai	Ει, ει	= ei	Ν, ν	= n	Τ, τ	= t
Αυ, αυ	= au	Ευ, ευ	= eu	Ξ, ξ	= ks	Υ, υ	= y
Β, β	= b	Ζ, ζ	= z	Ο, ο	= o	Φ, φ	= ph
Γ, γ	= g	Η, η	= e	Οι, οι	= oi	Χ, χ	= kh
Γγ, γγ	= ng	Θ, θ	= th	Ου, ου	= u	Ψ, ψ	= ps
Γκ, γκ	= nk	Ι, ι	= i	π	= p	Ω, ω	= o
Γχ, γχ	= nkh	Κ, κ	= k	Ρ, ρ	= r	‘	= h
Δ, δ	= d	Λ, λ	= l	‘Ρ, ῥ	= rh		

KISALTMALAR LİSTESİ

aş.	Aşağıda
bk.	Bakınız
böl.	Bölüm
ca.	*Circa* (yaklaşık olarak)
ç.n.	Çevirenin notu
dn.	Dipnot
ed.	Editör
et. al.	*et alii* (ve diğerleri)
fasc.	*Fasciculus* (fasikül)
frag.	Fragman
İ.Ö.	İsa'dan önce
İ.S.	İsa'dan sonra
km	Kilometre
krş.	Karşılaştırınız
loc. cit.	*Locus citatus* (atıftaki yer)
no.	Numara
örn.	Örneğin
öz.	Özellikle
pass.	*Passim* (farklı birçok yerde)
s.	Sayfa
sn.	Sonnot
str.	Satır
s. v.	*Sub voce* (maddesi altında)
vol.	*Volumen* (cilt)
yk.	Yukarıda

HARİTA VE RESİM LİSTESİ

GİRİŞ

Aristoteles külliyatı (*Corpus Aristotelicum*) içinde *Oikonomika* ortak başlığı altında aktarılan ve ilkinde ev idaresiyle, hane halkının karşılıklı ilişkilerinin, ikincisinde kamu gelirlerinin arttırılması yollarının, sadece Latince olarak korunan üçüncüsündeyse evliliğin ele alındığı üç kitaplık derleme de bulunmaktadır.[1] İlk iki kitabın Aristoteles külliyatına ait olduğu hususunda şüphe yoktur. Zira el yazmalarında bu iki kitap birlikte ve genellikle *Politika* ve *Etik*'le bir arada nakledilmektedir.[2] Strabon'un Aristoteles'ten sonra kitaplığının başına gelenler ve Teoslu Apellikon tarafından satın alınarak kurtçuklar tarafından tamamen kemirilmekten nasıl kurtarıldığı hakkında aktardığı bilgiler de Aristoteles külliyatının ilk oluşum evreleri hakkında yeterince veri sunmamaktadır.[3] Her durumda Apellikon'un ölümü-

---

1 Bununla birlikte Aristoteles'e atfedilen eserlerin Diogenes Laertios ve Hesykhios tarafından verilen listesinde (bk. aş. böl. Aristotelis Scripta) Οἰκονομικός başlığıyla tek kitaplık bir eser anılmaktadır (DL 23: Οἰκονομικὸς α'; VH 17: Οἰκονομικὸν α'). O. Gigon (1987, 19–21) bu eserin rekonstrüksiyonu için aralarında *Oikonomika*'dan bölümlerin de bulunduğu beş eser anmaktadır. Ayrıca bk. Moraux 1951, 23, 41, 238.

2 U. Victor'un (1983, 15–17) listelediği 27 el yazmasında şu kombinasyonlar söz konusudur (el yazmasının bulunduğu yer için bk. Victor, loc. cit.): 1- *MM EN EE Oec.*; 2- *MM EE Oec.*; 3—4- *Pol. Oec.*; 5- *Pol. Oec.*; 6- *EN Pol. Oec. Rhet.*; 7- *Oec. Pol.*; 8- *MM EN Pol. Oec.*; 9- *EN Oec.*; 10- *Pol. Oec.*; 11- *MM Oec. Phys.* (1-4,8); 12- *Virt. Oec. Pol.*; 13- *Pol. Oec.*; 14- *EN Pol. MM Oec.*; 15- *Pol. Oec.*; 16- *Poet. Oec. Epist.*; 17- *Pol. Oec. Metaph.*; 18- *Pol. Oec.*; 19- *MM EN EE Oec.*; 20- *EN Oec. Virt.*; 21- *EN Pol. Oec.*; 22- *EN EE MM Oec.*; 23- *EN Pol. Oec. MM EE*; 24- *Pol. Oec.*; 25- *MM EN EE Oec. Pol.*; 26- *MM EE EN Oec. Pol.*; 27- *Pol. Oec.*

3 Strabon'a (13,1,54) göre Aristoteles kitaplığını okuluyla birlik-

nün hemen ardından Sulla, Mithridates Savaşı'nın birinci aşamasını İ.Ö. 85 yılında Dardanos Anlaşmasıyla sona erdirdikten ve Anadolu'daki düzenlemelerini tamamladıktan sonra Roma'ya dönerken Apellikon'un kitaplığını da beraberinde götürmüştür.[4] Roma'da kitaplığın el yazmaları Strabon'un hocası,[5] ayrıca Cicero, Atticus ve Caesar'ın dostu olan Amisoslu Tyrannion'a teslim edilmiş;[6] onun kopyaları temelinde de Rodoslu Andronikos[7] İ.Ö. 30 dolaylarında

---

te Theophrastos'a, o da Neleus'e bırakmıştır. Neleus ise Skepsis'e (Çanakkale'nin Bayramiç İlçesi sınırlarında) götürdüğü kitaplığı kendisinden sonra cahil cühela ardıllara miras bırakmıştır. Bunların ilgisizliklerine bir de kitaplığı Attalos krallarının Pergamon'da kurdukları kütüphaneye kaptırma endişesi eklenince yer altına gömdükleri kitaplık solucanlar tarafından kemirildikten sonra nihayet büyük bir tutar karşılığında Teoslu Apellikon'a satılmıştır. Strabon, filozoftan çok kitap kurdu (φιλόβιβλος μᾶλλον ἤ φιλόσοφος) olarak tanımladığı Apellikon'un kurtçuklar tarafından kemirilmiş kısımları tamamlamaya kalktığında birçok hata yaptığını vurgulamaktadır. Apellikon'un satın aldığı kitaplığın içinde ne kadarının Aristoteles'in kitaplarından oluştuğu, bunlardan zarar görenler üzerinde Apellikon'un tamamlama girişimlerinin ne derece doğru oldukları tartışmalıdır.

4 Strab. 13,1,54: εὐθὺς γὰρ μετὰ τὴν Ἀπελλικῶντος τελευτὴν Σύλλας ἦρε τὴν Ἀπελλικῶντος βιβλιοθήκην ὁ τὰς Ἀθήνας ἑλών, δεῦρο δὲ κομισθεῖσαν Τυραννίων τε ὁ γραμματικὸς διεχειρίσατο φιλαριστοτέλης ὤν; Plut. *Sul.* 26; Suda s. v. Σύλλας· ... ὅτι Σύλλας ὁ ὕπατος ἀπάρας ἐξ Ἐφέσου προσσχών τε ταῖς Ἀθήναις ἐνδιέτριψε τῇ πόλει χρόνου τινὸς καὶ τὴν Ἀπελλικῶντος τοῦ Τηΐου καταλαβὼν ἐνταῦθα βιβλιοθήκην νἀνείλετο· ἐν ᾗ πλεῖστα τῶν Ἀριστοτέλους καὶ Θεοφράστου βιβλίων ἦν...

5 Strab. 12,3,16: γραμματικὸς δὲ Τυραννίων, οὗ ἡμεῖς ἠκροασάμεθα.

6 Daha fazla bilgi için bk. Moraux 1973, 3–44; Lord 1986, 137–161.

7 İ.Ö. 1. yüzyılın önde gelen peripatetik filozoflarından olan Rodoslu Andronikos'la birlikte peripatetik okulun filolojik dönemi başlamıştır. Zira Aristoteles'in zor anlaşılır eserleri neredeyse 5 kuşaktır göz ardı edildiğinden, Andronikos başta okulun

Aristoteles'in eserlerinin, içeriklerine göre düzenlenmiş yeni edisyonunu yapmıştır.[8] *Corpus Aristotelicum*'a dair elimize ulaşan üç aktarımın (bk. aş. böl. Aristotelis Scripta) yanı sıra Aristoteles'in aralarında *Oikonomika*'nın da bulunduğu günümüze ulaşan tüm yazıları büyük ihtimalle Andronikos'un bu edisyonuna dayanıyor olmalıdır.[9]

Oikonomika'nın I. ve II. kitapları Aristoteles külliyatının bir kısmı olarak Yunanca aktarılmışken; Yunanca orijinali günümüze ulaşmamış olan III. kitap, 1295 yılında Durandus Iuliani de Alvernia tarafından tamamlandığı için *Translatio Durandi* olarak adlandırılan Latince çevirisi sayesinde bilinmektedir.[10] V. Rose tarafından derlenen ve aralarına *Oikonomika*'nın sadece III. kitabının dâhil edildiği fragmanların edisyonuna bu çeviri temel oluşturmuştur.[11] III. kitap için bütün modern çevirilerin sayfa ve satır atıfları V. Rose'un edisyonuna göre yapılmaktadır. F. Susemihl *Translatio Durandi*'nin yanında *Translatio Vetus* olarak adlandırdığı ve bugüne kadar kimin tarafından yapıldığı hala bilin-

---

kurucusu Aristoteles'inkiler olmak üzere yine okulun diğer yazarlarının eserleri üzerine yoğunlaşmaya, böylece bunların doğru yorumlarına ön ayak olmaya özen göstermiştir.

8 Porph. *vit. Plot.* 24: ὁ (Ἀνδρόνικος ὁ Περιπατητικός) δὲ τὰ Ἀριστοτέλους καὶ Θεοφράστου εἰς πραγματείας διεῖλε τὰς οἰκείας ὑποθέσεις εἰς ταὐτὸν συναγαγών; krş. Plut. *Sul.* 26,1–2: καὶ παρ' αὐτοῦ τὸν Ῥόδιον Ἀνδρόνικον εὐπορήσαντα τῶν ἀντιγράφων εἰς μέσον θεῖναι καὶ ἀναγράψαι τοὺς νῦν φερομένους πίνακας.

9 A. Gercke, RE I.2 (1894), s. v. Andronikos (25) 2164–2167; krş. Schütrumpf 1991, 69; Zoepffel 2006, 207.

10 H. Goldbrunner (1968) eseri *Recensio Durandi*; R. Laurenti (1968) ise *Translatio Durandi* olarak adlandırmaktadır.

11 Rose 1886 (= Aristot. *FLfrag.* 184), 140–147.

meyen ikinci bir çeviri vermektedir.[12] Bu iki çeviri arasında nasıl bir ilişki bulunduğu oldukça tartışmalı bir konudur. H. Goldbrunner her iki çeviri üzerine detaylı incelemelerinin sonucunda *Recensio Durandi*'nin *Translatio Vetus* üzerinden yapılma olasılığının tersi duruma göre daha yüksek olduğu sonucuna varmaktadır.[13] R. Laurenti ise uzun değerlendirmelerinin sonunda *Translatio Durandi*'nin daha önceye tarihlenmesi gerektiği çıkarımına ulaşmaktadır.[14] *Translatio Vetus*'un çok daha anlaşılır bir metin sunması, ayrıca Durandus'un çevirisinde eksik olan açıklayıcı notlar içermesi R. Laurenti'nin görüşünü doğrular niteliktedir.

Yunanca orijinali günümüze ulaşmayan III. kitabın 15. yüzyılın ikinci yarısında Kardinal Bessarion'un inisiyatifiyle Aristoteles'in *Organon* dışındaki bütün yazılarıyla birlikte *Oikonomika*'yı Ἀριστοτέλους Οἰκονομικῶν βιβλία Γ başlığıyla üç kitap halinde içeren süslü el yazmaları formatında belgelenmiş olması[15], ayrıca I. ve II. kitapların her iki Latince çevirisinde III. kitabın da birlikte verilmesi, bunların tek bir eserin alt bölümleri oldukları yönünde önemli bir ipucu sunmaktadır.[16]

Politika'nın I. kitabı henüz antik dönemin, bilhassa da ortaçağın Aristoteles yorumcuları tarafından *Oikonomi*-

---

[12] Susemihl 1887, 40–63. Goldbrunner 1968, 205; Victor 1983, 13–14, 55.

[13] Goldbrunner 1968, Kap. III: Das Verhältnis der sogenannten Translatio Vetus zur Recensio Durandi, s. 215–223.

[14] Laurenti 1968, 83–124.

[15] Victor 1983, 52–53.

[16] Zoepffel 2006, 207.

ka ile özdeşleştirilmiştir.[17] *Politika*'nın I. kitabının aşağıda özetlenen içeriği bu özdeşleştirmenin ilk bakışta hiç de temelsiz olmadığını düşündürmektedir. Nitekim Aristoteles söz konusu kitapta *oikos* (ev, hane = οἶκος; ama Aristoteles aynı anlama gelen *oikia* = οἰκία sözcüğünü tercih eder) ve *oikonomia* (ev idaresi = οἰκονομία) temasını işler. *Polis*'i analiz etmek ve diğer düşünürlerin hatalı yorumlarını eleştirmek için konuyu *polis*'in en küçük yapı taşı (μόριον veya μέρος) olan haneye indirger. Ardından bunu da daha küçük birimlere ayırır: efendi-köle, karı-koca ve baba-çocuk ikilileri bunun yapı taşlarıdırlar ve ev içinde iktidar ilişkisinin taraflarıdırlar.[18] Aristoteles'te bir başka yapı taşı (μέρος) olarak ev idaresi ve servet edinme (χρηματιστική) bilgisi ortaya çıkar.[19] Evin efendisi ile köleleri arasındaki ilişkilerin etraflıca tasvirinden sonra servet edinme türleri konu edilir. Aristoteles burada doğaya uygun servet edinme (οἰκονομικὴ χρηματιστική) tarzı ile doğaya aykırı (καπηλικὴ χρηματιστική) olan arasında ayrım yaparak[20] konuyu etiğin sahasına taşır. Yine de servet edinme yollarını, incelemenin asıl amacı doğrultusunda yüzeysel olarak ele aldığını belirtir ve örneğin tahıl ve meyve yetiştiriciliği hususunda Paroslu Khares ile Lemnoslu Apollodoros'un eserlerine gönderme yapar.[21] *Politika*'nın I. kitabıyla *Oikonomika* arasında ortaçağ yazarlarını bunların özdeş olduk-

---

17 Schütrumpf 1991, 227; krş. Zoepffel 2006, 181.
18 Aristot. *pol.* 1253b.
19 Aristot. *pol.* 1256a.
20 Aristot. *pol.* 1256b–1258b.
21 Aristot. *pol.* 1258b–1259a.

ları düşüncesine götüren ve kimi zaman sözcük sözcük örtüşmeye varan bu çarpıcı benzerliklere rağmen *Politika*'nın I. kitabında *oikonomika*'nın sistemli, bütüncül ve sadece kendi adına ele alınan değil de kitabın asıl konusu politika üzerine çıkarımlar için gerekli oldukça başvurulan bir tema olması bu görüşü çürütmektedir.[22]

Modern araştırmalarda ulaşılan genel kanı[23] *Oikonomika*'nın Aristoteles'e ait olmadığı yönündedir. I. kitabın Aristoteles'e ait olabileceğini sadece P. Gohlke[24] ve J. Tricot[25] kabul etmektedir. G. F. Schoemann[26] ve E. Zeller[27], Philodemos'un *Oikonomika*'nın I. kitabını Theophrastos'a atfetmesini[28] doğru kabul ederlerken; O. Regenbogen ise bu olasılığı I. kitap için olduğu kadar II. ve III. kitaplar için de mümkün görmektedir[29]. Aristoteles'in diğer eserlerinde kullandığı dille *Oikonomika*'nın I. kitabının biçemi arasında büyük bir fark bulunmakla birlikte, eserin hiçbir yerinde Aristoteles'in düşünceleriyle ters düşen bir durum tespit edilemediği, bunların sadece oldukça özetlenerek verildiği sonucuna varan U. Victor,[30] bu çıkarımdan hare-

---

22 Schütrumpf 1991, 45–46, 72.

23 Bu konudaki araştırma tarihçesi için bk. Laurenti 1968, 10–30; Zoepffel 2006, 209–213.

24 Gohlke 1947, 5–7. Ona göre *Oikonomika*'nın I. kitabı Aristoteles'in kendisi tarafından ve *Politika*'yı yayımlamasından önce kaleme alınmış kısa bir yazıdır.

25 Tricot 1958, 8–9.

26 Schoemann 1839, 21.

27 Zeller 1879, 944.

28 Philodem. *oik.* col. VII 37–XII 2.

29 O. Regenbogen, RE Suppl. VII (1940), s. v. Theophrastos (5) 1521.

30 Victor 1983, 167-175.

ketle durumu açıklayacak beş hipotez ileri sürmüştür:[31] 1) Aristoteles'e ait bir taslak; 2) Aristoteles'e ait olmakla birlikte külliyata *Corpus Aristotelicum*'un yayımcısı tarafından eklenen taslak, 3) Aristoteles'in *oikonomika* temasını işlediği derslerinde tutulmuş notlar; 4) Aristoteles'in öğrencilerinden birinin onun *oikonomika* üzerine bir yazısını temel alarak hazırladığı az çok bağımsız bir çalışma; 5) Yine Aristoteles'in öğrencilerinden birinin onun örneğin *Politika* ve/veya *Nikomakhos'a Etik* gibi mevcut eserlerini temel alarak hazırladığı az çok bağımsız bir çalışma. Bunlardan ilk ikisini olası bulmayan U. Victor diğer üç hipotez arasındaysa, hepsinin de kendince geçerli nedenleri olduğunu belirterek bir tercihte bulunmamaktadır.[32] Ona göre *Oikonomika*'nın I. kitabının Aristoteles külliyatına dâhil edilmesi için iki neden söz konusu olabilir. Bunlardan ilkini *Corpus Aristotelicum*'un editörünün Aristoteles'e dindarca bağlılığı (Pietät) şeklinde açıklar. İkincisini I. Düring'e[33] göndermede bulunarak öğrencilerinin ustalarının öğretilerini sistemli bir yapıya geliştirirken, bu devasa organizmanın içinde Aristoteles'in kendisi tarafından kaleme alınmış olan ve özel olarak *oikonomia*'nın incelendiği bir yazının eksikliğini duymuş olmalarına bağlar. Zira kamusal, ailevi ve özel yaşam ayrımına paralel olarak pratik felsefenin peripatetikler için politika, ekonomi ve etik olarak bölümlendiğine dikkat çekerek *peripatetik üçleme*[34] arasında

31 Victor 1983, 173–174.
32 Victor 1983, 174.
33 I. Düring, RE Suppl. XI (1968), s. v. Aristoteles 191–192.
34 Diogenes Laertios (5,28), Aristoteles'e göre felsefenin pratik ve

ekonomi üzerine Aristoteles'in kendisi tarafından kaleme alınmış bir yazının eksikliğinin Aristotelesçi öğretide yapısal bir boşluk anlamına geleceğini vurgular.[35] R. Zoepffel'e göre ise *Oikonomika*'nın I. kitabının en belirleyici özelliği, yazarının ev idaresiyle ilgili malzemeyi, bunu Aristoteles'in görüşleriyle sıkı bir ilişki içine sokarak, sistemli bir bütünlüğe kavuşturma çabasıdır. R. Zoepffel kitabın ilk bölümünde (II.1.1) *oikonomika*'nın Aristoteles'in *polis* tanımı bağlamında temellendirilmiş olması nedeniyle peripatetik ekolden geldiği açık olan yazarın bu çabasında Aristoteles'e körü körüne bağlı kalmadığını, tersine onun görüşlerini zenginleştirip geliştirdiğini düşünmektedir.[36]

II. kitabın 'Teori' başlıklı giriş bölümünde *oikonomia* teriminin sadece ev idaresiyle değil, kamunun finansmanıyla ilişkilendirilmesi, kitabın Aristoteles'in kendi öğrencileri tarafından değil, çok daha sonra kaleme alınmış olması gerektiği yönünde kanıt olarak değerlendirilmiştir.[37] Bununla birlikte II. kitabın Yunanca el yazmalarında daima I. kitapla

---

teorik olmak üzere ikiye ayrıldığını belirtir. Pratik felsefe etik ve politikayı kapsarken, politika ise hem kent hem de ev idaresini içermektedir: τοῦ πρακτικοῦ τόν τε ἠθικὸν καὶ πολιτικόν, οὗ τά τε περὶ πόλιν καὶ τὰ περὶ οἶκον ὑπογεγράφθαι.

35 Victor 1983, 175. krş. Schütrumpf 1991, 120–125; Koslowski 1993, 49–51; Audring – Brodersen 2008, 28 dn. 1.

36 Zoepffel 2006, 211; *Oikonomika*'nın yazarının Aristoteles'in görüşlerini geliştirdiğine dair daha fazla bilgi için bk. Zoepfell 2006, 404–425.

37 Krş. Victor 1983, 12. Buna karşın Ksenophon'da Kyros için *oikonomia*'nın hem kendi evini idare etmek hem de politik ve ekonomik bir organizasyon anlamı (Ksen. *Kyr.* 8,1,14–15) taşıdığına dair bk. Mueller-Goldingen 1995, 54.

birlikte aktarılmış olması,[38] her ikisinin Aristoteles külliyatına oldukça erken bir zamanda dâhil edildiklerini göstermektedir.[39] Kaldı ki *Oikonomika*'nın teorik kısmında krallık, satraplık, kent ve özel şahıs ekonomileri olmak üzere ekonomi türleri arasında yapılan şematik sınıflandırma (II.1.2), Aristoteles'in *Politika*'da krallığı, sonuncusunu ev idaresiyle eş tuttuğu beş türde sınıflandırmasını çağrıştırmaktadır:[40] "*Beşinci krallık türü ise tıpkı her bir ulus ve kentin kendi ortak meselelerinde bağımsız olmaları gibi tek bir kişinin her şey üzerinde egemen olduğu durumdur. Bu tür krallık ev idaresine benzer şekilde düzenlenmiştir. Zira nasıl ki ev idaresi hane üzerinde bir tür krallık idaresi ise, krallık da bir kent veya bir halk ya da daha çok halk üzerinde bir tür ev idaresidir*". Dolayısıyla Aristoteles'in kral veya satrapın idaresini de *oikonomika* terimi kapsamında değerlendirdiği açıktır. Bunun dışında Aristoteles hububat dağıtımı sorumluluğunda olduğu gibi kent idaresinde yer alan bazı memurların görevlerinden (ἐπιμέλεια) de bir tür *oikonomika* olarak bahsetmektedir.[41] Ayrıca *khrematistike (servet edinme)* ile *oikonomike* arasındaki ilişkiyi tartıştığı bölümün sonunda devlet adamlarının da kamunun finansmanı için gerekli araçların nasıl

---

38 Victor 1983, 9 ve 15–53; ayrıca bk. yk. dn. 2.

39 Krş. Zoepffel 2006, 215–216.

40 Aristot. *pol.* 1285b 29–33: πέμπτον δ' εἶδος βασιλείας, ὅταν ᾖ πάντων κύριος εἷς ὤν, ὥσπερ ἕκαστον ἔθνος καὶ πόλις ἑκάστη τῶν κοινῶν, τεταγμένη κατὰ τὴν οἰκονομικήν. ὥσπερ γὰρ ἡ οἰκονομικὴ βασιλεία τις οἰκίας ἐστίν.

41 Aristot. *pol.* 1299a 23: αἱ δ' οἰκονομικαί· πολλάκις γὰρ αἱροῦνται σιτομέτρας (*Diğer memuriyetler ise ekonomik içeriklidir. Zira hububat dağıtımı için sık sık memurlar* [σιτομέτραι] *tayin ederler*).

temin edilebileceği hususunda bilgi sahibi olmaları gerektiğine işaret eder.[42] Her ne kadar Aristoteles *Politika*'da ele almayı amaçladığı temel konular açısından *khrematistik*'le daha derinden ilgilenmeyi tercih etmemiş olsa da,[43] bunun temel kavramlarının,[44] en azından *Oikonomika*'nın II. kitabında ortaya konduğu şekliyle, Aristoteles'in düşünce sistemi içinde yer aldığı açıktır. Dahası Aristoteles retorik sanatıyla bağlantılı olarak Danışma Meclisi üyelerinin (συμβουλεύοντες) iyi bilgi sahibi olmaları gereken beş alan sayar (gelirler/πόροι, savaş ve barış/πόλεμος καὶ εἰρήνη, ülke savunması/φυλακὴ τῆς χώρας, mal ithal ve ihracı/εἰσαγόμενα καὶ ἐξαγόμενα ve yasama/νομοθεσία): "*Alınacak bir karar için danışma meclisinde görüş bildirecek bir üye, gözden kaçanların eklenebilmesi veya yetersiz olanların arttırılabilmesi için kamu gelirlerinin kalemleri ve tutarları; ayrıca gereksiz olanların kaldırılması, aşırı tutardakilerin de*

---

42 Aristot. *pol.* 1259a 33–36: χρήσιμον δὲ γνωρίζειν ταῦτα καὶ τοῖς πολιτικοῖς. πολλαῖς γὰρ πόλεσι δεῖ χρηματισμοῦ καὶ τοιούτων πόρων, ὥσπερ οἰκίᾳ, μᾶλλον δέ· διόπερ τινὲς καὶ πολιτεύονται τῶν πολιτευομένων ταῦτα μόνον (*Bu konularda bilgi sahibi olmak politikacılar için de yararlıdır. Zira tıpkı bir hane için söz konusu olduğu gibi birçok kent de nakit teminine ve bu tür gelirlere, ama haneye oranla çok daha büyük miktarda, ihtiyaç duyar. Bu nedenle bazı devlet adamları idarelerini sadece buna ayırırlar*). Ayrıca bk. Schütrumpf 1982, 43 dn. 185.

43 Aristot. *pol.* 1258b 33–35: περὶ ἑκάστου δὲ τούτων καθόλου μὲν εἴρηται καὶ νῦν, τὸ δὲ κατὰ μέρος ἀκριβολογεῖσθαι χρήσιμον μὲν πρὸς τὰς ἐργασίας, φορτικὸν δὲ τὸ ἐνδιατρίβειν (*[Khrematistik'in] alanlarından böylece genel olarak bahsedilmiş oldu. Bunların her biri üzerine etraflı bir inceleme üretim için yararlı olsa da, şimdi bu konuda takılmak zaman kaybı olur*).

44 Bir araştırma sahası olarak *Khrematistik* için bk. Zoepffel 2006, 135–137.

kısılabilmesi için kamu giderleri hakkında tam bilgiye sahip olmalıdır. Zira bir insan sadece sahip olduklarına yenilerini ekleyerek değil, aynı zamanda harcamalarını kısarak da zenginleşebilir. Bu konudaki bilgi ise, sadece hanedeki deneyimle elde edilemez; bu konularda görüş bildirebilmek için başka yerlerde neler yapıldığının da bilinmesi gerekir".[45] Böylece *Oikonomika*'nın II. kitabında kent ekonomisi üzerine söylenenlere paralel bir ifadenin Aristoteles'in *Rhetorika* adlı eserinde de dile getirilmiş olduğu ortadadır.[46] Son olarak Aristoteles külliyatı arasında aktarılan, ama bugün artık çoğunlukla Lampsakoslu Anaksimenes'e atfedilen[47] *Rhetorica ad Alexandrum* adlı eserde bir hatibin bilgi sahibi olması gereken sahalar arasında kentin gelir kaynağı imkânları da sıralanmaktadır.[48] Bu eser ayrıca gelirlerin arttırılması

---

45 Aristot. *rhet.* 1359b 19–32: σχεδὸν γάρ, περὶ ὧν βουλεύονται πάντες καὶ περὶ ὧν ἀγορεύουσιν οἱ συμβουλεύοντες, τά μέγιστα τυγχάνει πέντε τὸν ἀριθμὸν ὄντα· ταῦτα δ' ἐστὶν περί τε πόρων, καὶ πολέμου καὶ εἰρήνης, ἔτι δὲ περὶ φυλακῆς τῆς χώρας, καὶ τῶν εἰσαγομένων καὶ ἐξαγομένων, καὶ νομοθεσίας· ὥστε περὶ μὲν πόρων τὸν μέλλοντα συμβουλεύειν δέοι ἂν τάς προσόδους τῆς πόλεως εἰδέναι τίνες καὶ πόσαι, ὅπως εἴτε τις παραλείπεται προστεθῇ καὶ εἴ τις ἐλάττων αὐξηθῇ, ἔτι δὲ τάς δαπάνας τῆς πόλεως ἁπάσας, ὅπως εἴ τις περίεργος ἀφαιρεθῇ καὶ εἴ τις μείζων ἐλάττων γένηται· οὐ γάρ μόνον πρὸς τά ὑπάρχοντα προστιθέντες πλουσιώτεροι γίγνονται, ἀλλά καὶ ἀφαιροῦντες τῶν δαπανημάτων. ταῦτα δ' οὐ μόνον ἐκ τῆς περὶ τά ἴδια ἐμπειρίας ἐνδέχεται συνορᾶν, ἀλλ' ἀναγκαῖον καὶ τῶν παρά τοῖς ἄλλοις εὑρημένων ἱστορικὸν εἶναι πρός τὴν περὶ τούτων συμβουλήν.

46 Krş. Zoepffel 2006, 556–560.

47 Daha fazla bilgi için bk. Fuhrmann 1965; krş. Zoepffel 2006, 129, 219; metin için ayrıca bk. Fuhrmann 1966.

48 Anaks. *rhet.* 2,2: περὶ ὧν κοινῇ βουλεύονται πάντες. ἐν κεφαλαίῳ μὲν οὖν εἰπεῖν, εἰσὶν ἑπτά τὸν ἀριθμὸν προθέσεις, περὶ ὧν δημηγορητέον· ἀναγκαῖον γάρ ἐστι καὶ βουλεύεσθαι καὶ λέγειν

için *Oikonomika*'da Byzantionluların, nakit temini için dini mekânlar da dâhil olmak üzere kamu arazilerini sattıklarının belirtildiği örneği (II.2.3a) andıran tavsiye içermektedir. Buna göre en fazla kamu geliri kent arazilerinin satışından veya kiralanmasından elde edildiğinden bunların verimli olup olmadıkları ve tanrılara adanıp adanmadıkları denetlenmelidir.[49] Şayet kent bu tür arazilerden yoksunsa, yazar kriz anında yoksulların bedenleriyle, zenginlerin servetleriyle, zanaatkârların da silah yapımıyla ek katkıda (εἰσφορά) bulunmalarının zorunlu olması öğüdünü vermektedir.[50] Bu öğüt de *Oikonomika*'nın II. kitabında değinilen nakit temini yöntemini akla getirmektedir (II.2.20d). Bu verilerin gösterdiği gibi Aristoteles'e ait veya ona atfedilen yazılar *Oikonomika*'nın II. kitabının neredeyse tüm içeriğini kapsamaktadır. Sadece satrap ekonomisine dair aktarım önemli bir yeniliktir. Bu durum Aristoteles'in II. kitabın yazarı olma ihtimalini ortadan kaldırsa da kitabın peripatetik

---

ἡμᾶς ἐν βουλῇ καὶ δήμῳ ἢ περὶ ἱερῶν ἢ περὶ νόμων ἢ περὶ τῆς πολιτικῆς κατασκευῆς ἢ περὶ τῶν πρὸς τὰς ἄλλας πόλεις συμμαχιῶν καὶ συμβολαίων ἢ περὶ πολέμου ἢ περὶ εἰρήνης ἢ περὶ πόρου χρημάτων.

49 Anaks. *rhet.* 2,33: Λείπεται δ' ἡμᾶς ἔτι περὶ πόρου χρημάτων διελθεῖν. πρῶτον μὲν οὖν σκεπτέον, εἴ τι τῶν τῆς πόλεως κτημάτων ἠμελημένον ἐστὶ καὶ μήτε πρόσοδον ποιεῖ μήτε τοῖς θεοῖς ἐξαίρετόν ἐστι. λέγω δ' οἷον τόπους τινὰς δημοσίους ἀμελουμένους, ἐξ ὧν τοῖς ἰδιώταις ἢ πραθέντων ἢ μισθωθέντων πρόσοδος ἄν τις τῇ πόλει γίνοιτο· κοινότατος γὰρ ὁ τοιοῦτος πόρος ἐστίν.

50 Anaks. *rhet.* 2,34: ἂν δὲ μηδὲν ᾖ τοιοῦτον, ἀπὸ τιμημάτων ἀναγκαῖον ποιήσασθαι τὰς εἰσφοράς, ἢ τοῖς μὲν πένησι τὰ σώματα παρέχειν εἶναι προστεταγμένον εἰς τοὺς κινδύνους, τοῖς δὲ πλουτοῦσι τὰ χρήματα, τοῖς δὲ τεχνίταις ὅπλα.

düşünceyle sıkı bağlantısı göz ardı edilemez.[51]

Benzer bir sonuç *Oikonomika*'nın 'Pratik' başlığı altında örneklerin derlendiği ikinci bölümü için de söylenebilir. Zira böyle bir derlemenin gerekliliğini yine Aristoteles'in bizzat kendisi vurgulamaktadır:[52] "*Paroslu Khares ile Lemnoslu Apollodoros'un tarım ve meyvecilik, başkalarının da diğer konularda yazdıkları eserler gibi, bunlar hakkında yazılı kaynaklar bulunduğundan, ilgililerce bunlara göz atılabilir. Yine de bazı iş adamlarına başarı getiren yöntemlere dair anlatımlar dağınık haldedir ve bunların derlenmesi gerekir. Zira bu, khrematistik'e değer verenler için oldukça yararlıdır*". Bununla birlikte eğer elinde böyle bir derleme olsaydı, Aristoteles'in "*deneyimin gözlerine değer veren*"[53] biri olarak eserin ilgili yerinde Thales ve Syrakusai Tiranı Dionysios I örneklerini bizzat vermek yerine,[54] tarımla ilgilenenler için daha önce yapmış olduğu gibi (bk. yk. dn. 52) bu derlemeye göndermede bulunacağını düşünen U. Wilcken, Aristoteles'in ölümünün hemen ardından bir öğrencisinin, hocasının *khrematistik*'e dair derlemenin gerekliliği uyarısı-

---

[51] Krş. Riezler 1907, 43; Schneider 1907, 7; Zoepffel 2006, 220.

[52] Aristot. *pol.* 1258b 39–1259a 6: ἐπεὶ δ᾽ ἔστιν ἐνίοις γεγραμμένα περὶ τούτων, οἷον Χαρητίδῃ τῷ Παρίῳ καὶ Ἀπολλοδώρῳ τῷ Λημνίῳ περὶ γεωργίας καὶ ψιλῆς καὶ πεφυτευμένης, ὁμοίως δὲ καὶ ἄλλοις περὶ ἄλλων, ταῦτα μὲν ἐκ τούτων θεωρείτω ὅτῳ ἐπιμελές· ἔτι δὲ καὶ τὰ λεγόμενα σποράδην, δι᾽ ὧν ἐπιτετυχήκασιν ἔνιοι χρηματιζόμενοι, δεῖ συλλέγειν. πάντα γὰρ ὠφέλιμα ταῦτ᾽ ἐστὶ τοῖς τιμῶσι τὴν χρηματιστικήν.

[53] Bk. Aristot. *EE* 1143b 13–14: διὰ γὰρ τὸ ἔχειν ἐκ τῆς ἐμπειρίας ὄμμα ὁρῶσιν ὀρθῶς (*Zira deneyimin gözlerine sahip olduklarından doğru bir şekilde görürler*).

[54] Aristot. *pol.* 1259a 6–36.

nı dikkate almış olabileceği ve onun tarafından hazırlanan derlemenin peripatetik ekole mensup başka biri tarafından İ.Ö. 3. yüzyılda II. kitabın elimizdeki mevcut formuyla yayımlandığı sonucuna varmaktadır.[55]

P. Schneider 1907 yılında tamamladığı ve *Oikonomika*'nın sadece ikinci kitabını ele aldığı doktora çalışmasında finans yöntemlerine dair derlemenin günümüze ilk elden ulaştığı çıkarımında bulunmaktadır.[56] Ona göre peripatetik çevreden biri örnekleri derlemeye başlamış, ama bunu nihai formuna ulaştırmamıştır. Olasılıkla daha geç dönemde başka bir yazar belki de Theophrastos'un kitaplığında atıl bir şekilde dururken bulmuş olabileceği bu derlemeyi ya teori bölümünü (II.1.1–8) bizzat kendisi yazarak veya bu bölümün hazır halde bulduğu ilk yedi paragrafına sadece sekizinci paragrafı ekleyerek yayımlamıştır.[57]

O. Schlegel 1909 yılında tamamladığı doktora çalışmasında örneklerin kronolojisi üzerine yaptığı incelemenin sonucunda yazarın bunları biri İ.Ö. 7. yüzyıldan İ.Ö. ca. 350 yıllarını, diğeri İ.Ö. ca. 400 ile 300 yıllarını kapsayan iki temel kronolojik dizgeye oturttuğu sonucuna varmaktadır. Derleyici kaynaklarına bu kronolojik dizgeler içinde bağlı kalırken, bir kaynaktan birden fazla örnek için yararlandığında bu kronolojik dizgenin dışına çıkmakta ve o kaynakta kullandığı ilk örnek genel kronolojik dizgeyi takip etmektedir. Başka bir ifadeyle O. Schlegel §22–23'te verilen

55 Wilcken 1901, 197.
56 Schneider 1907, 7–9.
57 Schneider 1907, 13–14.

örneklerde bu kuralın çiğnenmiş olmasını, Kallistratos için kullanılan kaynağın aynı zamanda Timotheos için de bilgi içermiş olmasına bağlamakta ve *Oikonomika*'nın II. kitabının yazarının kullandığı kaynaklarından hiç birinin İ.Ö. 4. yüzyılın ortalarından geriye gitmediğini düşünmektedir.[58] Teori kısmının son paragrafında yer alan "*Eski dönemlere ait bazı kişilerin para için ne yollara başvurduklarını ya da ustaca ne düzen kurduklarını, anılmaya değer bulduğumuz ölçüde, bir araya getirdik*" ifadesinden hareketle metnin tarihi için İ.Ö. 250 yılını *terminus post quem* (üst eşik), İ.Ö. 188 yılını da *terminus ante quem* (alt eşik) kabul etmektedir.[59]

Tiranlarla ilgili olanlar hariç bütün örneklerin İ.Ö. 4. yüzyıla ait olduğuna dikkat çeken E. von Stern makalesinin ikinci bölümünde Polyainos'ta paralelleri bulunan örnekleri ele almakta ve II. kitaptaki derlemenin Polyainos'un derlemesine nazaran konu hakkındaki antik birikimin çok daha duru bir versiyonunu içerdiği sonucuna varmaktadır.[60]

B. A. van Groningen'in II. kitap üzerine etraflı incelemeleri onu şu sonuçlara götürmüştür: 1) kitabın yazarını belirlemek mümkün değilse de onun peripatetikler arasında olduğunda kuşku yoktur; 2) Teori bölümümün 8. paragrafı da dâhil olmak üzere kitap bütünlük arz etmektedir ve bu yönüyle Aristoteles'in "*başka yerlerde neler yapıldığının da*

---

58 Schlegel 1909, 79–87, öz. 81.
59 Schlegel 1909, 87.
60 Stern 1916, 430–439.

bilinmesi gerekir"[61] uyarısının dikkate alınmasının ürünüdür; 3) burada Pers veya ardılı Aleksandros krallığına bağlı bir satraplığın yöneticisine, bağımsız Yunan kentlerinin idarecilerine veya örneğin Anadolu'daki tiranlara yönelik kaleme alınmış didaktik bir kitap söz konusudur. B. A. van Groningen kısa bir araştırma tarihçesi verdikten sonra,[62] kitap üzerine etraflı değerlendirmelerinde bunun başka bir eserden özet (*epitome*) olmadığı, bütünlük ve tutarlılık arz eden içeriğiyle İ.Ö. 4. yüzyılın sonlarına tarihlendirilebileceği sonucuna varmaktadır.[63] Ona göre peripatetik okulun ne iyi bir tarihçi ne iyi bir iktisatçı ne de iyi bir yazar olan bir üyesi, Aristoteles'in yukarıda değinilen öğüdüne uyarak kamunun finansmanıyla ilgili sorunlar üzerine eğilmiştir. İlk olarak mevcut ekonomi tiplerini ustaca sınıflandırmış, ardından zamanın politikacılarına başarılı bir idare için pratik düsturlar geliştirmiş ve yazısını kriz ortamında nakit temini yöntemlerine dair örneklerin derlemesiyle tamamlamıştır.[64]

O. Regenbogen Theophrastos üzerine 1940 yılında tamamladığı çalışmasında, II. kitap İ.Ö. 4. yüzyılda ve peripatetik akımca hazırlanmış gözüktüğünden, ayrıca bir *epitome* olmadığı gibi Aristoteles'in düşünceleriyle büyük bir paralellik gösterdiğinden Theophrastos'un bu kitabın yazarı olarak kabul edilebileceği sonucuna varmaktadır.[65]

---

61 Aristot. *rhet.* 1359b 30–32 (metin ve çeviri için bk. yk. s. 30-31 dn. 45).
62 Groningen 1933, 37–39.
63 Groningen 1933, 40–47.
64 Groningen 1933, 58.
65 O. Regenbogen, RE Suppl. VII (1940), s. v. Theophrastos (5) 1521.

Aristoteles'e atfedilen *Oikonomika*'nın her üç kitabının Almanca çevirilerini veren, ayrıca filolojik ve tarihsel yorumlarıyla birlikte eser üzerine en son etraflı çalışmayı yapan R. Zoepffel'ın ulaştığı sonuçlarsa şunlardır:

1) II. kitabın birinci ve ikinci bölümleri kavramsal açıdan bütünlük arz etmektedir ve teorik bir çalışma olmaktan ziyade *khrematistik* üzerine didaktik bir kitap olma özelliği taşımaktadır. Her iki bölümünde teorik temellendirmelerin kısalık ve yavanlığı, daha detaylı bir başka kitaptan alıntı yapılmış olmasıyla değil, bunların yazarın ya sözlü bir sunum için veya yazmayı planladığı, ama bilmediğimiz bir nedenle tamamlayamadığı bir başka eseri için tutmuş olabileceği notlar olmasıyla açıklanabilir.[66] 2) II. kitabın 'Pratik' başlığı altında nakit temini için başvurulan yöntemlerin örneklendirildiği ikinci alt bölümünde söz konusu örneklerin büyük oranda Atina dışından olması, Aristoteles'in kendisinin *Rhetorika*'da "*başka yerlerde neler yapıldığının da bilinmesi gerekir*" uyarısının sonucu olmalıdır.[67] K. Riezler'in 1907 yılında iddia ettiği gibi *polis*'lere dair örneklerin tiranlık örneklerine göre etik açıdan üstünlük temsil ettikleri düşüncesi[68] kabul edilebilir değildir.[69] 3) Örneklerin sıralanışında kesin bir kronolojiye riayet edilmemesi, kronolojinin Yunan düşüncesi açısından büyük bir önem taşımamasıyla açıklanabilir. Başka bir ifadeyle örnekler bunları uygulayan

66 Zoepffel 2006, 227.
67 Zoepffel 2006, 227–228.
68 Riezler 1907, 16.
69 Zoepffel 2006, 229; krş. Schneider 1907, 9.

kişi veya toplumlara göre sıralandığından kitabın hem yazarı hem de okuyucuları için bunların kronolojiden daha önemli oldukları açıktır. Ayrıca örneklerin yoğunluklu olarak İ.Ö. 4. yüzyıla ait olmaları, yazarın kullandığı kaynaklarda bu dönem için muhtemelen daha zengin malzeme bulmuş olmasıyla açıklanabilir.[70] 4) I. kitap için söz konusu olduğu gibi II. kitap da yayımlanmak amacı taşıyan bitmiş bir eser değildir.[71] 5) II. kitabın ortaya çıkışı ve yazarı hakkında bilinenler son derece kısıtlı olduğundan, buna karşın günümüze ulaşmamış olanlar da dâhil kitaba kaynak olabilecek eserler için sayısız olasılık bulunduğundan bu konularda kesin hükme varmak mümkün değildir. Bunun yerine Polyainos'un *Strategemata,* Aelianus'un *Varia Historia* adlı eserlerinin yanında Plutarkhos'un azımsanmayacak sayıda *khrematistik* önlemden bahsettiği *Paralel Yaşamlar*'ı *(Vitae Parallelae)* gibi derleme yazılarla yapılacak detaylı bir karşılaştırma ilerleme kaydetmek için tek olası çözüm yolu olacaktır.[72] 6) III. kitap için konuyu şahsi olarak ele alış tarzı bakımından Plutarkhos'un *Evliliğe Dair İlkeler* (Γαμικὰ παραγγέλματα/*Coniugalia praecepta*)[73] adlı eseriyle, ayrıca içerik bakımından da Yeni-Pythagorasçı yazılarla büyük benzerliklere rağmen III. kitapta İ.Ö. 4. yüzyıldan başka bir zamanda kaleme alınmış olabilecek hiçbir pasaj bulunmadığından III. kitap da İ.Ö. 4. yüzyılda ve tıpkı Ksenophon'un *Oikonomikos*'u gibi Pythagorasçı etkilerle yazılmış gözükmektedir.[74]

---

70 Zoepffel 2006, 230.
71 Zoepffel 2006, 231.
72 Zoepffel 2006, 231–233.
73 Plut. *mor*. 138a–146a.
74 Zoepffel 2006, 637.

III. kitap ortaçağ çevirilerinin büyük kısmında I. kitapla doğrudan ilişkilendirilmekte, hatta kimi zaman bu kitabın sadece bir bölümü olarak aktarılmaktadır.[75] J. Camerarius yaptığı Latince çeviride[76] I. kitabı *liber primus Aristotelis de cura rei familiaris seu administratione domestica*'nın 1–6. bölümleri, III. kitabıysa 7–10. bölümleri olarak vermiştir. R. Laurenti de bu konuyu ele almış ve III. kitabın kendi içinde bir bütünlük arz ettiğini ortaya koymuştur.[77] Daha sonra her iki kitap arasındaki içerik ve biçem farklarını sıralayan R. Laurenti burada iki farklı kitabın söz konusu olduğu ve iki kitapta da takip edilebilen Pythagorasçı eğilimlerin bu çıkarımı çürütmediği sonucuna ulaşmıştır.[78]

R. Zoepffel'ın ortaya koyduğu gibi *Oikonomika*'nın I. ve II. kitaplarının yazarları konularını *tekhne*'nin gereklerine uygun olarak sistemleştirilebilir, genellenebilir ve öğretilebilir bir hale getirmeye, başka bir ifadeyle yazılarına didaktik bir kimlik kazandırmaya çalışmışlardır.[79] Buna karşın III. kitap parainetik (nasihat veren) bir özellik taşımaktadır ve I. kitapta kadına karşı takınılması gerekli tutumun ele

75 Leonardo Bruni III. kitabın yorum bölümüne girişte şu ifadeyi kullanmaktadır: "Nunc autem in hoc sive libro sive libri parte de viro et uxore Aristoteles transigit [...]", alıntı için bk. Laurenti 1968, 125; krş. Zoepffel 2006, 235 dn. 114.

76 Oeconomica scripta quae extant titulo Aristotelis in sermonem latinum conversa et explicata [...] studio et opera J. Camerarii Padeberg, Frankfurt 1581 (alıntı için bk. Victor 1983, 82); krş. Zoepffel 2006, 236 dn. 115.

77 Laurenti 1968, 59–61.

78 Laurenti 1968, 125.

79 Zoepffel 2006, 135.

alındığı 4. paragrafın açıklaması olarak değerlendirilebilir.[80] Yine R. Zoepffel'e göre, her üç kitabın başlıkları hakkında kesin bir şey söylenememekle birlikte, I. kitabın οἰκομομική ile πολιτικὴ τέχνη arasındaki ayrımın temellendirildiği başlangıç kısmı I. kitap için οἰκομομικὴ τέχνη başlığının uygun kabul edilebileceğini düşündürmektedir. İçeriği göz önünde bulundurularak II. kitap içinse χρηματιστικὴ τέχνη başlığı önerilebilir. Aristoteles'e ait olduğu kabul edilen fragmanları derlediği eserinde V. Rose'un III. kitabı Hesykhios'un listesinde 166. sırada (bk. aş. böl. Scripta Aristotelis, VH) verilen Νόμοι ἀνδρὸς καὶ γαμετῆς (*Erkeğe ve Kadına Dair Yasalar*) ile özdeşleştirmesi[81] kabul edilebilir değildir.[82] Zira ilk cümlesinde bir kadının hanesini idare ederken uyması gereken yazılı yasalara (*secundum scriptas leges*) gönderme de bulunulması,[83] III. kitabın kendisinin bir yasa kitabı olmadığını açıkça göstermektedir. Bu durumda daha önce P. Moraux'un da belirtmiş olduğu gibi yine Hesykhios tarafından Aristoteles'e atfedilen (VH no. 165) ve V. Rose tarafından derlenen Περὶ συμβιώσεως ἀνδρὸς καὶ γυναικός (*Erkek ve Kadının Birlikte Yaşamı Üzerine*)[84] ile özdeşlik daha kabul

---

80 Zoepffel 2006, 236–238 ve 638.

81 Rose 1863, 180–182 ve 644.

82 Zoepffel 2006, 196 ve 236. V. Rose'un bu görüşü daha 1899 yılında F. Bock tarafından (Bock 1899) II. kitabın başlı başına bir eser olmayıp I. kitabın bir bölümünü oluşturması gerektiği temellendirmesiyle reddedilmiştir.

83 Aristot. *oik*. III,140,1–7: Bonam mulierem eorum quae sunt intus dominari oportet curam habentem omnium secundum scriptas leges *(İyi bir kadın yazılı yasalar uyarınca içerdeki her şeyle ilgilenerek hanesinin ecesi olmalıdır).*

84 Aristot. *FLfrag*. 182–183.

edilebilir gözükmektedir.[85] Bununla birlikte R. Zoepffel'ın da işaret ettiği gibi V. Rose'un derlediği fragmanlarda böyle bir özdeşliği ortaya koyabilecek veri bulunmamaktadır.[86]

Aristoteles'e atfedilen *Oikonomika*'nın her üç kitabının içerikleri aşağıdaki gibi özetlenebilir.

I. Kitap

Altı alt bölüme ayrılan I. kitabın ilk bölümü (I.1 1343a 1—17) giriş kısmını oluşturmaktadır ve Aristoteles'in politika ile *oikonomika* arasındaki ilişkiye dair düşünceleriyle[87] örtüşmektedir. Yazar politika ve *oikonomika*'yı kıyaslayarak konusunun çerçevesini çizer. Buna göre ikisi arasındaki fark *polis* idaresinin birçok kişinin, ev idaresinin ise tek bir kişinin (μοναρχία) elinde olmasıdır. Bunu kullanım sahalarına göre (üretmek – kullanmak) beceriler (τέχναι) arasındaki ayrım (διαίρεσις) üzerinden ve politika referans alınarak *oikonomika*'nın işlevinin tespiti takip eder (a 4–9): hem bir hane kurmak hem de onu kullanmak. Bir sonraki aşamada yazar hanenin *polis*'in yapı taşlarından biri olduğu temellendirmesiyle *oikonomika*'nın doğuş bakımından politikadan önce geldiği çıkarımında bulunarak (a 10–16) *oikonomika*'nın ve görevinin ne olduğu sorusuyla (a 17) İkinci bölüme giriş yapar. İkinci bölüm (I.2 1343a 18–b 6) Aristoteles'in araştırma yöntemine paralel şekilde en küçük

---

85 Moraux 1951, 256–257.
86 Zoepffel 2006, 236. Söz konusu fragmanlar *Oikonomika*'nın III. kitabından ziyade *Politika*'nın I. kitabına işaret etmektedir.
87 Bk. Aristot. *pol.* 1253b 1–15; krş. 1259a 37–1259b 17.

unsurları olarak insan ve mülk temelinde *oikonomika*'nın görevinin tespitine ayrılmıştır (a 18–20). Bu amaç doğrultusunda eğitimini de içerecek şekilde kadınla kurulacak ilişkinin ilk sırada ele alınmasını haklı göstermek için Hesiodos'a atıfta bulunulmaktadır (a 22–24). Yazar daha sonra kazanca (κτῆσις) ilişkin hususların genel bir tasvirine girişir (a 25–b 6). Doğaya en uygun kazanç yolu olarak ilk iki sırada çiftçiliği ve madencilik gibi yine topraktan elde edilen diğer kazanç yollarını anar. Çiftçiliğin en adil kazanç yolu olarak öncellenmesi burada kazancın insanlar üzerinden elde edilmediği, bütün canlılar için toprağın tıpkı bir anne gibi besin kaynağı olduğu düşüncesiyle temellendirilmektedir. Tarımın bir diğer avantajı da cesareti geliştirmesidir (b 2-6). Sonraki üç bölüm hane halkıyla kurulacak ilişkileri ele alır. Daha önce Hesiodos'tan yapılan atıfla temellendirilmiş olduğu üzere ilk sırada geldiğinden üçüncü (I.3 1343b 7–1344a 8) ve dördüncü bölümler (I.4 1344a 8–22) kadınla kurulması gerekli ilişkiye ayrılmıştır. Türdeşlerini yaratma doğanın en temel ödevi olduğundan eril ile dişi arasındaki birliktelik doğa gereğidir. Bununla birlikte sadece insanoğlu sırf var olmayı değil, iyi bir yaşamı amaç edinmekte ve sırf doğanın ödevi olarak çocuk sahibi olmayıp, bunu aynı zamanda bir çıkar için de yapmaktadır. Yine de son kertede çocuk sahibi olmak, türün devamı sayesinde doğanın sonsuza dek var olma iradesiyle açıklanmaktadır (1343b 8–25). Bu bölümün ikinci kısmı tanrısal iradeyle birliktelik için yaratılmış kadın ile erkek arasında her birinin farklı doğal özellikleriyle temellendirilen görev dağılımını ele almak-

tadır (1343b 26–1344a 7). dördüncü bölümdeyse kadınla kurulacak ilişki dört başlık altında ele alınmaktadır: a) Ev dışında kurulan cinsel ilişki başta olmak üzere kadına yapılacak her haksızlık reddedilmektedir (1344a 8–13); b) burada yazar evlilik bağlamında kadın erkek ilişkisini (a 13–15) ve kadının evlilik çağını (a 15-18) değerlendirmektedir; c) son başlıkta da süslenme reddedilmektedir (a 18-22). Beşinci bölüm (I.5 1344a 23–b 21) mallar arasında en elzemi ve *oikonomika*'ya en uygunu olarak kölelere ayrılmıştır. Yazar seyis ve emekçi olmak üzere iki tür köle ayırt eder ve seyis olacak köleye verilecek eğitimin önemini vurgular (a 25–26). Kölelerle kurulacak ilişkide onur payeleri, iş, beslenme ve ceza disiplin için elzem unsurlar olarak ele alınır (a 29–b 6) ve onur, iş ve besinin liyakat kıstasına göre verilmesi gerekliliği hekimlerin ilaç tedavileriyle temellendirilir (b 7–11). Daha sonra da bunların kime ve nasıl verileceği örneklendirilir (b 12–21). Altıncı bölümde (I.6 1344b 22–1345b 3) ev reisinin kendisi incelenmektedir. Buna göre ev reisinin sahip olması gereken dört özellik sıralanmaktadır: a) mal/mülk edinebilecek güçte olmak; bunları koruyup denetleyebilmek (ürünlerin saklanması için Pers, Sparta ve Attika yöntemleri ayırt edilmektedir); c) mal ve ürünleri kar/zarar oranlarına ve kullanım amaçlarına göre düzenlemek ve d) mallarını nasıl kullanacağını bilmek. Tasnif ve denetleme için bunun ev reisinin kendisi tarafından yapıldığı Pers tarzı örnek verilirken, daha büyük hanelerde mal giriş çıkışını denetlemek için kapı bekçilerinin kullanılması tavsiye edilmektedir. Aletlerin kullanımı içinse her gerecin

kendine ait yerde durduğu Sparta yöntemi örneklendirilmektedir. Yazar ayrıca evin mimarisine dair tavsiyelerde de bulunmaktadır. Bunun ardından *Oikonomika*'nın I. kitabı herhangi bir sonuç kısmı içermeden aniden son bulmaktadır.

II. Kitap

II. kitap *khrematistik*'e ilişkindir ve ilki 'Teori', ikincisi 'Pratik' başlığı olmak üzere iki alt bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm ekonomi türlerinin krallık, satraplık, *polis* ve özel şahıs ekonomileri olacak şekilde dört kategoride sınıflandırıldığı ve bunlardan her birinin gelir kaynaklarının ve idaresinin tasvir edildiği 'Teori' kısmı da kendi içinde sekiz paragrafa daha bölünmüştür. Birinci paragrafta (II.1.1 1345b 7–11) I. kitabın yazar(lar)ından farklı olarak esas konu olan *oikonomia* (οἰκονομία) kavramı üzerine bir tanım yapmak yerine, bu faaliyette bulunacak kişinin sahip olması gereken özellikler sıralanmaktadır. İkinci paragrafta da (II.1.2 1345b 11–18) yazar *oikonomia*'yı başlı başına bir kavram olarak tanımlamak zahmetine girmez. Bunun yerine krallık, satraplık, kent ve özel şahıs ekonomileri olmak üzere dört farklı ekonomi türü sıralar ve satraplık ekonomisi dışında her birinin genel özelliğini ikişer kelimeyle şematik bir şekilde özetler. Üçüncü paragrafta (II.1.3 1345b 19–28) yazar didaktik eser formatına uygun olarak daha önce şematik olarak sıraladığı ekonomi türlerinden krallık ekonomisini ele alır; ama konuyu yine özet geçer. Buna göre

kral ne zaman, ne miktarda ve hangi değerde sikke basacağına; satraplardan ayni olarak alınan vergiler üzerinde nasıl bir tasarrufta bulunacağına; gider kalemlerine ve harcamalar için ayni mi yoksa nakdi mi ödeme yapılacağına karar vermektedir. Dördüncü paragrafta (II.1.4 1345b 28–1346a 5) satrap ekonomisinin sadece gelir kalemleri, ama yine oldukça özet niteliğinde ele alınmaktadır. Bir satrapın altı gelir kalemi şunlardır: 1) tarım ürünlerinden alınan onda bir vergisi (ἐκφόριον veya δεκάτη); 2) madenler; 3) ticaret merkezlerinde (ἐμπόριον) toplanan vergiler; 4) toprak ve pazar vergileri; 5) hayvancılıktan onda bir oranında alınan vergi (ἐπικαρπία veya δεκάτη) ve 6) kelle (ἐπικεφάλαιον) ve esnaf (χειρωνάξιον) vergileri gibi şahıslardan alınan vergiler. Beşinci paragrafta (II.1.5 1346a 5–8) kent ekonomisini ele alan yazar bu kapsamda sadece kentin gelirlerini sıralamakta; giderlerine ise değinmemektedir. Bahsedilen gelir kalemleri ikinci bölümde derlenen ve acil durumlarda başvurulan nakit temini yöntemlerinin aksine düzenli gelirlerdir ve klasik/Helenistik dönem Yunan *polis*'lerindeki genel uygulamayla paralellik gösterirler. Zira toprak ve kafa vergisi gibi dolaysız vergiler Yunanlar tarafından özgürlük imgesini zedeleyen, bir tür tiranlık uygulaması olarak görülüyordu (daha fazla bilgi için bk. aş. böl. *Polis*'in Gelirleri). Buna göre yazarın kent gelirleri olarak sadece ticaret ve gümrük gibi dolaysız vergilerle (τέλη) ἐγκύκλια genellemesi altında mahkeme harçları (πρυτανεῖα), para cezaları (τιμήματα) ve sürgüne gönderilenlerin haczedilen servet ve mülklerinin satışı (δημιόπρατα) gibi diğer düzenli gelirle-

ri (bk. aş. sn. 197) anması şaşırtıcı değildir. Kos örneğinde kent idaresini ele alan M. Rostovtzeff II. kitabın yazarının kent gelirlerini doğru ve tam bir şekilde saydığı sonucuna ulaşmaktadır.[88] Altıncı paragrafta (II.1.6 1346a 8–16) yazar ekonomi türleri arasında daha önce en küçüğü ve en çok yönlüsü olarak tanımladığı (I.2 1345b 16) özel şahıs ekonomisini ele alır. Bunun en önemli gelir kaynakları olarak tarımı, menkul kıymetlerden elde edilen kazançları ve faiz gelirini sayar. Ekonomi türlerinin değerlendirildiği ilk altı bölüm, en çok özel şahıs ekonomisi için geçerli olmakla birlikte, bütün ekonomi türleri için ortak olan, giderlerin gelirleri aşmaması gerektiği temel kuralıyla sonuca bağlanmaktadır. Yedinci paragrafta (II.1.7 1346a 17–24) yazar mali idarenin temel ölçütlerini ele almaktadır. Burada yazarın mali idareyi krallık veya özel şahıs ekonomilerini bir kenara bırakarak sadece satraplık ve kent düzeyinde, üstelik satraplık ekonomisini de ilk sırada ele alması dikkat çekicidir. Bu yönüyle satraplar ve kent idarecileri için bir tür ders izlenimi uyandıran bu paragraf, ikinci bölümde derlenen pek çok örnekte Pers satraplarına mali konularda tavsiyelerde bulunan Yunan generallerini çağrıştırmaktadır. Lykeion'da pratik içerikli bu tür derslerin verildiğine dair bilgi bulunmasa da bu ekolden Phaleronlu Demetrios, Phokion ya da Atarneus Tiranı Hermeias gibi politikacıların yetiştiği bilinmektedir. Sekizinci paragraf (II.1.8 1346a 25–31) nakit teminine dair örneklerin derlendiği ikince bölüme giriş niteliği taşımaktadır.

---

88 Rostovtzeff 1941, 241–247 (Kos'un idaresi için); 445 (II. kitaptaki listenin doğruluğu için); ayrıca bk. Böckh 1886, 369–370; Hasebroek 1928, 171–181.

II. kitabın 'Pratik' başlığı altında verilen ikinci bölümünde (II.2 1346a 32–1353b 27) ise kamunun finansmanı için nakit sıkıntısı anında başvurulan yöntemler bunları uygulayan kentlerin ya da idarecilerin isimleri altında örneklendirilmektedir. Buna göre Khabrias, Antimenes, Kleomenes, Stabelbios ve Dionysios için yapılan eklemelerle 41 paragrafta otuz altı farklı (36+5) kent ya da kişi tarafından uygulanan toplam 77 örnek derlenmiştir. Bu örneklerden altısı için Polyainos'un *Strategemata* adlı eserinde paralel aktarımlar bulunmaktadır: 1) Karia Satrapı Mausolos için (II.2.13a – Polyain. 7,23,1); 2) Syrakusai Tiranı Dionysios için (II.2.20i – Polyain. 5,2,21); 3–4) Atinalı Timotheos için (II.2.23a – Polyain. 3,10,1 ve 14; II.2.23d – 3,10,5 ve 9–10); 5) Pers Satrapı Datames için (II.2.24a – Polyain. 7,21,1); 6) Atinalı Khabrias için (II.2.25b – Polyain. 3,11,5). Bunlar aş. 'Prosopographia' başlıklı bölümün ilgili yerlerinde daha detaylı ele alınacaklardır.

III. Kitap

Ortaçağda yapılmış Latince çevirisiyle günümüze ulaşan III. kitap ne bir giriş kısmı içermekte ne de bölümleri birbirlerinden belli konu başlıkları altında açık bir şekilde ayrıştırılabilmektedir. Didaktik bir karakter taşıyan I. kitapla II. kitabın birinci bölümünün aksine III. kitap parainetik bir karaktere sahiptir. Başlangıç kelimeleri "*Bonam mulierem*" kitabın bir tür örnek teşkil etme niyetini açıkça ortaya koyar. Yazar I. kitapta söz konusu olduğu gibi belli başlıklar

altında açık bir şekilde bölümlendirerek temasına sistemli bir bütünlük kazandırmaya çalışmak yerine burada sadece eşlerin karşılıklı yükümlülüklerini ve ahlaki yetkinliklerini ele alır. Evlilik temasını politik bağlamlar yüklemeden görece şahsi bir şekilde ele alırken Plutarkhos'un *Evliliğe Dair İlkeler* (Γαμικὰ παραγγέλματα/*Coniugalia praecepta*)[89] adlı eserine yakınsamaktadır.[90] Plutarkhos evlilik tavsiyelerini akılda kalıcı olmaları için karşılaştırmalı 48 başlık altında ve özet halinde derlediği eserini felsefeye ilgi duyan, evlilik arifesindeki bir çift için (Pollianus ve Eurydike) düğün armağanı olarak tanımlamakta[91] ve yazının sonunda gelin ve damada ayrı ayrı seslenmektedir[92]. İçerik bakımından büyük benzerliklere rağmen III. kitabın yazarı konuyu Plutarkhos'a nazaran daha genel, dolayısıyla da görece daha gayri şahsi ele almaktadır.[93]

III. kitabı birbirlerinden açık bir şekilde ayrılabilen paragraflara bölmek zor olsa da içeriği dört ana konu başlığı altında bölümlemek mümkündür. Yazar daha önce de söylendiği gibi kitap için genel bir giriş yapmadan birinci bölüme (III.1 140,6–142,18) "*bona mulier – İyi bir Ev Ha-*

---

89 Plut. *mor*. 138a–146a.

90 Zoepffel 2006, 298–301 ve 636.

91 Plut. *mor*. 138c: ὧν οὖν ἀκηκόατε πολλάκις ἐν φιλοσοφίᾳ παρατρεφόμενοι κεφάλαια συντάξας ἔν τισιν ὁμοιότησι βραχείαις, ὡς εὐμνημόνευτα μᾶλλον εἴη, κοινὸν ἀμφοτέροις πέμπω δῶρον (*Şu halde felsefe eğitimi almış kişiler olarak sıkça işittiğiniz şeyleri, akılda daha kolay kalmaları için karşılaştırmalı özet başlıklar altında derleyerek her ikinize ortak bir düğün armağanı olarak gönderiyorum*).

92 Plut. *mor*. 145b–f.

93 Zoepffel 2006, 238–240, 636–637.

nımı" konu başlığıyla başlar ve bunun görevlerini ele alır. Bölümün sonunda bu görevleri "*leges et mores - yasalar ve töreler*" şeklinde ifade eder. İkinci bölüm (III.2 142,19–144,16) erkeğin yükümlülüklerini ele alırken, üçüncü bölüm (III.3 144,16–146,12) eşler arası ilişkiyi inceler. Ama burada erkeğin tavrı kadının takınacağı tutumu belirleyen esas olarak değerlendirilir. Dördüncü ve son bölüm (III.4 146,13–147,22) eşler arasındaki uyumu övdükten sonra ebeveynlerle çocukların karşılıklı yükümlülüklerine geçer. Sonuç cümlesinde ise (147, 20–22) genel değerlendirmenin ardından ev reisine yönelik tavsiyelerle kitap son bulur.

Aristoteles'e atfedilen üç kitaplık *Oikonomika*'nın dışında ev idaresine dair antik dönemde kaleme alınmış üç eser daha bulunmaktadır. Bunlar Ksenophon'un *Oikonomikos*'u, Bryson'un Stobaios'a ait *Anthologia*'da korunan *Oikonomikos*'u[94] ve Philodemos'un *Oikonomia Üzerine* adlı eserinden uzun fragmanlar. Bu eserler arasında içerik açısından büyük benzerlik bulunurken, biçemleriyse birbirlerinden oldukça farklıdır. Ksenophon, örneğin *Süvarilik Üzerine*'de (Περὶ ἱππικῆς) olduğu gibi genellikle teknik yazılar kaleme alsa da *Oikonomikos*'ta konunun etik değerini vurgulamak istercesine Sokratesçi diyalog tarzını tercih etmiştir. Buna karşın *Oikonomika*'nın I. ve II. kitaplarının yazarları yazılarına didaktik bir karakter kazandırmaya gayret göstermişlerdir. Yine Ksenophon'un aksine dini meseleler *Oikonomika*'da tamamen göz ardı edilmişlerdir.[95]

94 Stob. *anth.* 4,28,15.
95 Hodermann 1898, 27; krş. Zoepffel 2006, 209.

Parainetik bir tarz benimseyen Pythagoraşçı Bryson ise bu yönüyle *Oikonomika*'nın III. kitabına yakın durmaktadır. Philodemos'un eseri ise didaktik bir özellik göstermediği gibi parainetik bir karakter de taşımamaktadır. Bunun yerine detaylarda boğulmamayı önemseyen bir filozofun ev idaresine dair pratik değerlendirmeleri olarak kaleme alınmış gözükmektedir.[96]

---

96 Zoepffel 2006, *loc. cit.*

OIKONOMIKA'NIN EDİSYON VE ÇEVİRİLERİ

Amzalak 1945 M. B. Amzalak, O tradato do oconómico, atribuído a Aristóteles, Lizbon 1945.

Armstrong 1969 G. C. Amstrong, Aristotle, vol. XVIII, Londra 1969, Oeconomica and Magna Moralia, 326–419.

Audring – Brodersen 2008
G. Audring – K. Brodersen, Oikonomika. Quellen zur Wirtschaftstheorie der griechischen Antike (Texte zur Forschung, Bd. 92), Darmstadt 2008, 134–175.

Barnes 1984 J. Barnes, The Complete Works of Aristotle, vol. II, Princeton 1984, 2146–2151.

Bekker 1831 I. Bekker, Aristotelis Opera, Band II [1345b–1353b], Berlin 1831 (Sadece I. ve II. kitap).

Brodersen 2006 K. Brodersen, Aristoteles. Oikonomika II (77 Tricks zur Steigerung der Staatseinnahmen), Stuttgart 2006.

Forster 1921 E. S. Forster, Oeconomica (The Works of Aristoteles 10), Oxford 1921.

Gohlke 1947 P. Gohlke, Aristoteles: Die Lehrschriften, Tl. VII, 6: Über Hauswirtschaft, Paderborn 1947.

Goldbrunner 1968
H. Goldbrunner (ed.), Translatio Durandi, Archiv für Kulturgeschichte 50, 1968,

235–239.

Göttling 1830 K. W. Göttling, Ἀριστοτέλους Οἰκονομικός (= Buch 1) und Ἀνωνύμου Οἰκονομικά (= Buch II), Φιλοδήμου περὶ κακιῶν καὶ τῶν ἀντικειμένων ἀρετῶν θ', Jena 1830.

Groningen 1933 B. A. van Groningen, Aristote: Le second livre de l' économique, Leiden 1933.

Groningen – Wartelle 1968
B. A. van Groningen – A. Wartelle, Aristote: Économique, Paris 1968.

Hartung 1857 J. A. Hartung, Philodems Abhandlungen über die Haushaltung und über den Hochmut und Theophrasts Haushaltung und Charakterbilder, Leipzig 1857.

Laurenti 1967 R. Laurenti, Aristotele: Il trattato sull'economia, Bari 1967.

Natali 1995 C. Natali, Aristotele, L'amministrazione della casa, Roma – Bari 1995.

Rose 1886 V. Rose (ed.), Aristotelis qui ferebantur librorum fragmenta, Leipzig 1886 (= Aristot. *FLfrag.* 184), 140–147 (Sadece III. kitap).

Schlosser 1796 J. G. Schlosser, Aristoteles, Politik und Fragment der Oekonomik unter dem Titel vom Finanzwesen, Lübeck – Leipzig 1796.

Schneider 1815	J. G. Schneider, Anonymi Oeconomica (sadece II. kitap), Leipzig 1815.
Schnitzer 1856	C. F. Schnitzer, Aristoteles' Werke, Abth. 6. Bd. 6: Acht Bücher vom Staate (Buch VI–VIII und Ökonomik), Stuttgart 1856.
Schoemann 1839	G. F. Schoemann, Specimen observationum in Thephrasti Oeconomicum et Philodemi librum IX de virtutibus et vitiis, Greifswald 1839.
Susemihl 1887	F. Susemihl, Aristotelis quae feruntur Oeconomica, Leipzig 1887.
Susemihl 1890	F. Susemihl, Oeconomoicarum quae Aristoteli vulgo tribuuntur vetusta translatio latina, Berlin 1890.
Tricot 1958	J. Tricot, Aristote: [Les] économiques, Paris 1958.
Victor 1983	U. Victor, [Aristoteles] OIKONOMIKOΣ. Das erste der Ökonomik – Handschriften, Text, Übersetzung und Kommentar – und seine Beziehung zur Ökonomikliteratur, Meisenheim 1983.
Zoepffel 2006	R. Zoepffel, Aristoteles. Oikonomika. Schriften zur Hauswirtschaft und Finanzwesen (Aristoteles Werke in Deutscher Übersetzung 9.II), Berlin 2006.

OIKONOMIKA ÜZERİNE İKİNCİL LİTERATÜR

Andreades 1931 A. Andreades, Geschichte der griechischen Staatswirtschaft. Von der Heroenzeit bis zur Schlacht bei Chaironeia, Münih 1931, s. 87–93.

Aperghis 2004 II. Kitap Kap. 1'e yorum için bk. Ch. 7: Ps.-Aristotle's Oikonomika, Book 2, 117–135; Seleukos Krallığı'nın düzenli gelirlerinin II. Kitap Kap. 1'de tarif edilen Satrap ekonomisi temelinde yorumlanması için bk. Ch. 8: Revenue, 137–179.

Bloch 1908 A. Bloch, Liber secundus yconomicorum Aristotelis, Archiv für Geschichte der Philosophie 21, 1908, 333–351, 441–468.

Brodersen 2008 K. Brodersen, Nützliche Forschung: Ps.-Aristoteles' Oikonomika II und die Haushalte griechischer Poleis, şurada: F. Burrer – H. Müller (ed.), Kriegskosten und Kriegsfinanzierung in der Antike, Darmstadt 2008, 106–127.

Egger 1881 M. Egger, Mémoire sur les Oeconomica d'Aristote et de Théophraste, şurada: Mémoires de l'Institut National de France XXX, 1881, 418–461.

Engels 1993 J. Engels, Zu einigen Problemen des zweiten Buches der pseudo aristotelischen

Oikonomika-Schrift, Laverna 4, 1993, 1–25.

Gigon 1987 O. Gigon, Aristotelis Opera (ex recensione I. Bekkeri). Volumen tertium: Librorum Deperditorum Fragmenta, Berlin – New York 1987.

Goldbrunner 1968
H. Goldbrunner, Durandus de Alvernia, Nicolaus von Oresme und Leonardo Bruni. Zu den Übersetzungen der pseudo-aristotelischen Ökonomik, Archiv für Kulturgeschichte 50, 1968, 200–239.

Goldbrunner 1975
H. Goldbrunner, Leonardo Brunis Kommentar zu seiner Übersetzung der pseudo-aristotelischen Ökonomik: ein humanistischer Kommentar, şurada: A. Buck – O. Herding (ed.), Der Kommentar in der Renaissance, Boppardam a. Rhein 1975, 99–118.

Grabmann 1916 M. Grabmann, Forschungen über die lateinischen Aristoteles-Übersetzungen des 13. Jahrhunderts, Münster 1916.

Grabmann 1946 M. Grabmann, Guglielmo di Moerbeke il traduttore delle opere di Aristotele (Miscellanea Historiae Pontificae XI), Roma 1947.

Hodermann 1898 M. Hodermann, Quaestionum Oeconomicorum Specimen, Berlin 1898.

Isager 1998 S. Isager, Once Upon a Time. On the Interpretation of [Aristotle], Oikonomika II, şurada: E. Christiansen – A. Damsgaard-Madsen – E. Hallager (ed.), Studies in Ancient History and Numismatics presented to Rudi Thomsen, Aarhus 1988, 77–83.

Krämer 1910 W. Krämer, De Aristotelis qui fertur Oeconomicorum libro primo, Gießen – Leipzig 1910.

Laurenti 1968 R. Laurenti, Studi sull'Economico attribuito ad Aristotele, Mailand 1968.

Minio-Paluello 1972
L. Minio-Paluello, Opuscula: The Latin Aristotle, Amsterdam 1972.

Natali 1995 C. Natali, Aristotele. L'amministrazione della casa, Bari 1995.

Niebuhr 1828 B. G. Niebuhr, Ueber das zweyte Buch der Oekonomika unter den Aristotelischen Schriften 1812 = Kleine historische und philologische Schriften I, Berlin 1828, 412–416.

Riezler 1907 K. Riezler, Über Finanzen und Monopole im alten Griechenland. Zur Theorie und

	Geschichte der antiken Stadtwirtschaft, Berlin 1907, Teil I: Pseudoaristoteles Ökonomik B. 9–43.
Rostovtzeff 1941	M. Rostovtzeff, The Social and Economic History of the Hellenistic World, Oxford 1941, Kap. IV 3: The Seleucid Empire, (a) Ps.-Aristotle, Oeconomica II, 440–446; ayrıca bk. 57–58.
Schlegel 1909	O. Schlegel, Beiträge zur Untersuchung über die Quellen und die Glaubwürdigkeit der Beispielsammlung in den Pseudo-Aristotelischen Ökonomika, Berlin – Weimar 1909.
Schneider 1907	P. Schneider, Das zweite Buch der Pseudo-Aristotelischen Ökonomika, Bamberg 1907.
Stern 1916	E. von Stern, Zur Wertung der Pseudo-Aristotelischen zweiten Oekonomik, Hermes 51, 1916, 422–440.
Thillet 1969	P. Thillet (1969), Les Économiques d'Aristote, REG 82, 1969, 578–587.
Wilcken 1901	U. Wilcken, Zu den pseudo-aristotelischen Oeconomica, Hermes 36, 1901,

I

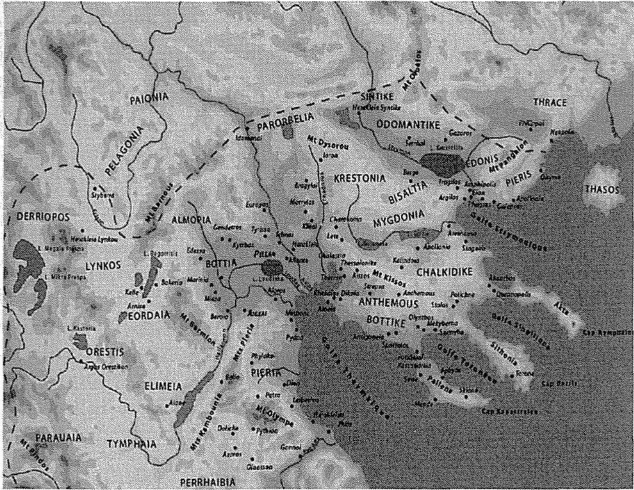
ARISTOTELES'İN HAYATI VE ESERLERİ

Kronoloji

Olymp.	*Arkhon*	Yıl	
99,1	Diotrephes	384/3	Aristoteles'in Doğumu.
103,1	Nausigenes	368/7	Syrakusai Tiranı Dionysios I'in ölümü.
103/2	Polyzelos	367/6	Platon 367 yılının Mayıs veya Haziran ayında Sicilya'ya gider ve en azından iki tam yıl veya biraz daha uzun süre (103,4) Atina'dan ayrı kalır. Yokluğunda Akademia'ya Eudoksos başkanlık eder. Aristoteles 17 yaşında Atina'ya gelir.[97] (Platon iki Sicilya ziyareti arasında üç yıl Atina'da kalmış gözükmektedir).
104,3	Molon	361	Platon'un Speusippos, Ksenokrates, Eudoksos ve Helikon'la birlikte 3. Sicilya ziyareti. Akademia'nın başında Heraklides bulunmaktadır. 361 yılının ikinci yarısında Atina'ya döner.
108,1	Theophilos	348/7	348 yılı Ağustos/Eylül ayında Olynthos düşer. 347 yılının başında Demosthenes ve Makedonia karşıtı partinin güç kazanması üzerine Aristoteles Atina'yı terk ederek Atarneus'e gider. Aynı yılın olasılıkla Mayıs ayında Platon ölür.
108,4	Eubulos	345/4	Aristoteles Mytilene'ye gider (Mytilene'den Stageira'ya ne zaman geçtiği bilinmemektedir).
109,2	Pythodotos	343/2	Aristoteles Aleksandros'un hocası olarak Mieza'ya çağrılır.

97 Vita Marciana'ya (VM 10) göre Aristoteles Nausigenes'in *arkhon*'luğu (İ.Ö. 368/7) sırasında Atina'ya gelir.

109,4		341/0	Mentor tarafından tuzağa düşürülen Atarneus beyi Hermias idam edilir.
110,1	Theophrastos	340/39	Byzantion'a giden Philippos'un yokluğunda Aleksandros kral naibi olur.
110,2	Lysimakhides	339/8	Speusippos'un ölümü üzerine Akademia'nın başkanlığı için Aristoteles de aday gösterilir. Oylama sonucunda Ksenokrates 338 yılında başkan seçilir. Aynı yılın Ağustos ayında Khaironeia Savaşı vuku bulur.
111,1	Pythodemos	336/5	Philippos'un ölümü üzerine 336 yılı Temmuz ayında Aleksandros tahta çıkar.
111,2	Euainetos	335/4	335 yılı Ağustos ayında Thebai, Aleksandros tarafından tahrip edilir, Aristoteles Atina'ya dönerek Lykeion'da ders vermeye başlar.
114,2	Kephisodoros	323/2	Aleksandros 323 yılı Haziran ayında ölür. Epikuros 18 yaşında Atina'ya gelir. Aristoteles 323 yılı sonu/322 yılı başında Khalkis'e çekilir.
114/3	Philokles	322/1	Aristoteles 322 yılının ikinci yarısında, Demosthenes'in aynı yılın Ekim ayında ölümünden kısa bir süre önce Khalkis'te annesinden kalan evde 63 yaşında vefat eder.



Harita 1: Khalkidike ve Yakın Çevresi (Hatzopoulos 1996, Map I'den)

Aristoteles İ.Ö. 384 yılında Khalkidike Yarımadası'nda, Andros'tan gelme yerleşimcilerce kurulmuş[98] bir Yunan kenti olan Stagiros'ta (geç dönem formu Stageira, bugün Stavro)[99] doğdu. Ailesinin buraya İ.Ö. 8. yüzyılın ortaların-

[98] Halikarnassoslu Dionysios (*Amm.* 5: μητρὸς δὲ Φαιστίδος ἀπογόνου τινὸς τῶν ἐκ Χαλκίδος τὴν ἀποικίαν ἀγαγόντων εἰς Στάγειρα) Aristoteles'in annesi Phaistis'in Stageira'yı kuran Khalkislilerin soyundan geldiğini aktarmaktadır. Bununla birlikte Stageira'nın Andros'tan gelen yerleşimcilerce kurulduğunu belirten Thukydides'in (4,88,2 ve 5,61; krş. Hdt. 7,115) aktarımı doğru kabul edilmelidir. Her durumda Phaistis Khalkisli olmalıdır. Zira Aristoteles Atina'yı ikinci kez terk ettikten sonra Khalkis'e çekilmiş ve burada ölmüştür. Ayrıca Khalkis'te annesinden kalmış olması gereken bir evi ve arazisi vardır (DL 5,14).

[99] Kent adı İ.Ö. 5. yüzyıl yazarlarında *femininum singular* Stag(e)iros/ Στάγ(ε)ιρος şeklinde geçer (Hdt. 7,115; Thuk. 4,88; 5,6; 5,18).

da Peloponnesos Yarımadası'ndaki Messenia'dan göç etmiş olabileceği yönünde görüşler bulunmaktadır.[100] Babası Nikomakhos, Asklepiadai adlı hekimler loncasının mensubuydu ve Makedonia Kralı Amyntas III'ün dostu ve hekimiydi[101]. Ayrıca tıp üzerine altı, doğa bilimleri üzerine de bir kitaptan oluşan eserler kaleme almıştı.[102] Annesi Phaistis ise, filozofun son günlerinde sığındığı Khalkis'tendi. Dolayısıyla her iki ebeveyni de Epiphanios'un[103] (krş. VV 1) belirttiği gibi Makedon veya Thrak (krş. VM 1) değil,[104] büyük

---

Byzantionlu Stephanos ise adı neutrum plural Στάγειρα olarak verir (Steph. Byz. s. v. Στάγειρα). İsim formundaki bu değişikliğin zamanı ve nedeni bilinmemektedir.

100 Wilamowitz-Möllendorf 1893, 311.

101 DL 5,1; VM 1–2; VV 1; VL 1–2.

102 Suda s. v. Νικόμαχος· ... Νικόμαχος, ὁ πατὴρ Ἀριστοτέλους τοῦ φιλοσόφου, καὶ αὐτὸς ἰατρός. ἔγραψεν ἰατρικῶν βιβλία ς´, καὶ φυσικῶν α´.

103 Epiphan. *haer*. 3,508: Ἀριστοτέλης ὁ Νικομάχου, κατὰ μέν τινας Μακεδὼν ἀπὸ Σταγείρων, ὡς δὲ ἔνιοι Θρᾷξ ἦν τὸ γένος.

104 Makedonia ve Thrakia arasındaki sınır siyasi gelişmelere bağlı olarak zaman içinde gittikçe daha doğuya kaymıştır. Khalastra ve Therme'yi Thrakia'da sayan Hekataios sınırı Aksios Nehri kabul etmiş gözükmektedir (Hek. *frag.* 146: Χαλάστρα· πόλις Θράικης περὶ τὸν Θερμαῖον κόλπον. Ἑκαταῖος Εὐρώπηι· ἐν δ' αὐτῶι Θέρμη πόλις Ἑλλήνων Θρηίκων, ἐν δὲ Χαλάστρῃ πόλις Θρηίκων). Thukydides ise Therme'yi Thrakia'da saymakta (Thuk. 1,61,2: οἱ ἀφικόμενοι ἐς Μακεδονίαν πρῶτον καταλαμβάνουσι τοὺς προτέρους χιλίους Θέρμην ἄρτι ᾑρηκότας καὶ Πύδναν πολιορκοῦντας), dolayısıyla sınırı, Skylaks gibi (Skyl. 66: Μετὰ δὲ Μακεδονίαν Στρυμὼν ποταμός· οὗτος ὁρίζει Μακεδονίαν καὶ Θρᾴκην) Strymon Nehri olarak kabul etmektedir. Strabon'a göre de Philippos ile Aleksandros Abdera'da denize dökülen Nestos Nehri'ni sınır tayin etmişlerdir (Strab. 7a,1,33: εἶτα τὸ Νέστου στόμα τοῦ διορίζοντος Μακεδονίαν καὶ Θρᾴκην, ὡς Φίλιππος καὶ Ἀλέξανδρος ὁ τούτου παῖς διώριζον ἐν τοῖς κατ' αὐτοὺς χρόνοις; krş. Strab. 7a,1,35: μετά δὲ Ἄθω ὁ Στρυμονικὸς κόλπος μέχρι Νέστου τοῦ ποταμοῦ τοῦ ἀφορίζοντος τὴν κατὰ Φίλιππον

olasılıkla Yunan kökenliydi.[105]

Çocukluğunun bir bölümünü ailesiyle birlikte Pella'daki kraliyet sarayında geçirmiş olabilecek Aristoteles'in babasının sanatı ve *praksis*'i hakkında bilgi sahibi olduğunda kuşku yoktur.[106] Zira Galenos'un ifade ettiği gibi Asklepiadai loncası mensubu hekimler oğullarını kadavralar üzerinde eğitiyorlardı.[107] Bunun dışında babasından doğa bilimleri ile komşu kent Abdera'da şekillenen atom öğretisi hakkında da bilgi sahibi olmuştur. Nitekim Suda babasının hekimlik üzerine altı, fizik üzerine de bir ciltlik eserler kaleme aldığını aktarmaktadır.[108] Babasından aldığı bu eğitim onun hekimler üzerine daha sonra kaleme alacağı şu düşünceleri daha o zaman şekillendirmiş olmalıdır: a) "*derleme yazıları*

καὶ Ἀλέξανδρον Μακεδονίαν). Bu durumda Stageira sadece Hekataios'un aktarımına göre Thrakia kenti kabul edilmektedir. Daha sonraki dönem yazarlarından Pausanias da Olympia'da Aristoteles'e atfedilen bir heykeli tasvir ederken Stageira'yı Thrakia kenti olarak anar (Paus. 6,4,8: τὸν δὲ ἕτερον, ὅτῳ μηδέν ἐστιν ἐπίγραμμα, μνημονεύουσιν ὡς Ἀριστοτέλης ἐστὶν ὁ ἐκ τῶν Θρᾳκίων Σταγείρων).

105 Krş. Natali 2013, 11 ve 154 dn. 10.

106 VM 2.

107 Gal. *an. adm.* 9,2,281: ἐκπεσοῦσα τοίνυν ἔξω τοῦ γένους τῶν Ἀσκληπιαδῶν ἡ τέχνη, κᾄπειτα διαδοχαῖς πολλαῖς ἀεὶ χείρων γιγνομένῃ, τῶν διαφυλαξόντων αὐτῆς τὴν θεωρίαν ὑπομνημάτων ἐδεήθησαν. Ayrıca Diogenes Laertios (10,8) Epikuros'un Aristoteles'in müsrif olduğunu, zira babasının mirasını yiyip bitirince asker olduğunu ve ilaç sattığını söylediğini aktarır; krş. Eus. *evang.* 15,2,1; Athen. *deipn.* 8,50; Ael. *var.* 5,9. Adı kötüye çıkmış bir kliniği kapattırması hakkında bk. Eus. *evang.* 15,2,2; Pol. 12,8,4.

108 Suda s. v. Νικόμαχος· Νικόμαχος, ἰατρός, καὶ αὐτὸς Σταγειρίτης, Μαχάονος τοῦ Ἀσκληπιοῦ υἱός· ἐξ οὗ κατήγετο Νικόμαχος, ὁ πατὴρ Ἀριστοτέλους τοῦ φιλοσόφου, καὶ αὐτὸς ἰατρός. ἔγραψεν ἰατρικῶν βιβλία ς΄, καὶ φυσικῶν α΄.

(okuyarak) hekim olunamaz"[109]; b) "*doğa üzerine inceleme yürütenlerin büyük kısmıyla sanatlarını daha felsefi bir şekilde icra eden hekimler hakkında, ilk sırada anılanların çalışmalarını hekimlik üzerine incelemelerle sonuçlandırırken, hekimlerin de sanatları hakkındaki incelemelerine doğa üzerine gözlemlerden başladıklarını söyleyebiliriz*"[110] c) "*nitekim mahir ve sorgulayıcı hekimler doğa üzerine de düşünürler ve ilkelerini doğadan çıkardıklarını iddia ederlerken, doğa üzerine incelemede bulunanlardan en başarılıları da incelemelerini tıbbi ilkeleri hesaba katarak sonuçlandırırlar*"[111]. Yine de babasının, kendisi henüz çocuk denecek yaşta iken ölmesi, Aristoteles'in tıp eğitiminin oldukça kısa sürmesine neden olmuştur.

Aristoteles'in Aleksandros'un ölümünün ardından, artık hayatta olmayan (3b) annesinin Khalkis'teki evine çekildiği[112] İ.Ö. 323/2 yılında kaleme aldığı vasiyetnamesi (DL 5,11–16; çeviri için bk. aş.) ailesi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu sırada eşi Pythias (3c) ve çocuk sahibi ola-

---

109 Aristot. *EN* 1181b 2–3: οὐ γὰρ φαίνονται οὐδ' ἰατρικοὶ ἐκ τῶν συγγραμμάτων γίνεσθαι.

110 Aristot. *sens.* 436a 19–437b 1: διὸ σχεδὸν τῶν περὶ φύσεως οἱ πλεῖστοι καὶ τῶν ἰατρῶν οἱ φιλοσοφωτέρως τὴν τέχνην μετιόντες, οἱ μὲν τελευτῶσιν εἰς τὰ περὶ ἰατρικῆς, οἱ δ' ἐκ τῶν περὶ φύσεως ἄρχονται [περὶ τῆς ἰατρικῆς].

111 Aristot. *resp.* 480b 26–30: τῶν τε γὰρ ἰατρῶν ὅσοι κομψοὶ καὶ περίεργοι λέγουσί τι περὶ φύσεως καὶ τὰς ἀρχὰς ἐκεῖθεν ἀξιοῦσι λαμβάνειν, καὶ τῶν περὶ φύσεως πραγματευθέντων οἱ χαριέστατοι σχεδὸν τελευτῶσιν εἰς τὰς ἀρχὰς τὰς ἰατρικάς.

112 Vasiyete göre Demeter için Nemea'da heykeli adanan annesi Phaistis de artık hayatta değildir ve vasiyet kaleme alındığı sırada Aristoteles onun Khalkis'teki evinde yaşamaktadır (1e).

madan genç yaşta ölen erkek kardeşi Arimnestos (3a) da hayatta değildirler. Aristoteles'in ayrıca Arimneste adında bir de kız kardeşi vardır.[113]

Eşi Pythias, Aristoteles'in Atina'yı terk etmek zorunda kalınca bir süre yanında kaldığı Atarneus Tiranı Hermias'ın, aralarındaki yakınlık derecesi hakkında farklı görüşler bulunmakla birlikte, akrabasıdır. Hesykhios'a göre her ne kadar Hermias hadım da olsa Pythias'ın babasıdır.[114] Diogenes Laertios ise Magnesialı Demetrios'a atıfta bulunarak Pythias'ın Hermias'ın kızı veya yeğeni olabileceğini belirtir.[115] Pythias'ın Hermias tarafından evlat edinildiği görüşünü Strabon, Aristokles ve Harpakration da paylaşmaktadır. Strabon[116] Pythias'ın Hermias'ın evlat edindiği yeğeni;

---

113 VM 2; VL 2. Bazı araştırmacılar Aristoteles'in Yeni-Platoncu akımca kaleme alınmış *vita*'larında değinilen bu kız kardeşin varlığından şüphe duymamaktadırlar: Gigon 1962, 26; Gottschalk 1972, 322.

114 VH 2: τῆς θυγατρὸς Ἑρμίου τοῦ εὐνούχου; krş. Suda s. v. Ἑρμίας· οἰκείως δὲ διέκειτο πρὸς Ἀριστοτέλην καὶ τὴν θετὴν αὐτοῦ θυγατέρα ἔδωκε τῷ φιλοσόφῳ. (*Hermias Aristoteles'e büyük yakınlık göstermiş ve evlat edindiği kızını filozofa vermiştir*).

115 DL 5,3: αὐτῷ δόντα τὴν θυγατέρα ἢ ἀδελφιδῆν.

116 Strab. 13,1,57: ἐνταῦθα δὲ καὶ Ἀριστοτέλης διέτριψε διὰ τὴν πρὸς Ἑρμείαν τὸν τύραννον κηδείαν. ἦν δὲ Ἑρμείας εὐνοῦχος, τραπεζίτου τινὸς οἰκέτης· γενόμενος δ' Ἀθήνησιν ἠκροάσατο καὶ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους· ἐπανελθὼν δὲ τῷ δεσπότῃ συνετυράννησε, πρῶτον ἐπιθεμένῳ τοῖς περὶ Ἀταρνέα καὶ Ἄσσον χωρίοις· ἔπειτα διεδέξατο ἐκεῖνον καὶ μετεπέμψατο τόν τε Ἀριστοτέλην καὶ Ξενοκράτην καὶ ἐπεμελήθη αὐτῶν, τῷ δ' Ἀριστοτέλει καὶ θυγατέρα ἀδελφοῦ συνῴκισε (*Evlilik yoluyla Tiran Hermias'la akrabalığı sayesinde Aristoteles de burada (Assos) kalmıştır. Hermias hadımdı ve bir bankerin (*τραπεζίτης*) kölesiydi. Atina'ya geldiğinde hem Aristoteles'in hem de Platon'un öğrencisi oldu. Geri dönüşünde evvelce Atarneus ve Assos civarındaki böl-*

Aristokles[117] evlat edindiği kız kardeşi (Apellikon sonradan evlat edindiği detayını vermeden sadece kız kardeşi olduğunu söyler[118]) ve Harpakration[119] da başka bir akrabalık derecesi belirtmeden sadece evlatlığı olduğunu söyler. Aristippos'a göreyse Aristoteles, Hermias'ın bir cariyesine tutulmuştur.[120]

İsmi vasiyetnamede anılmamakla birlikte kızı Pythias bu esnada henüz evlilik çağına gelmediğine göre, İ.Ö. 330'lu yılların ortasında doğduğu kabul edilebilir. Vasiyete göre üvey kardeşi Nikanor ile evlendirilecektir (1b).[121]

geleri ele geçirmiş olan efendisiyle tiranlığı paylaştı. Sonra da onun yerine geçti ve onlara yakın ilgi gösterdi. Ayrıca erkek kardeşinin kızını Aristoteles'le everdi).

117 Eus. *evang.* 15,2,12: δύο δὲ ταῦτα δοκεῖ πιστεύεσθαι δι' ἃ ψέγουσί τινες αὐτόν· ἓν μέν, ὅτι τὴν Ἑρμείου γήμειε φύσει μὲν ἀδελφήν, θετὴν δὲ θυγατέρα Πυθιάδα, κολακεύων αὐτόν *(Bazılarının onu yermek için kullandıkları iki olay doğru kabul edilmiş gözükmektedir. Bunlardan ilki Hermias'ın öz kardeşi, sonradan evlat edinerek kızı yaptığı Pythias'la ona yaranmak için evlenmesidir)*·

118 Eus. *evang.* 15,2,14: περὶ δὲ τοῦ γάμου τοῦ Πυθιάδος ἀποχρώντως αὐτὸς ἐν ταῖς πρὸς Ἀντίπατρον ἐπιστολαῖς ἀπολελόγηται. τεθνεῶτος γὰρ Ἑρμείου διὰ τὴν πρὸς ἐκεῖνον εὔνοιαν ἔγημεν αὐτήν, ἄλλως μὲν σώφρονα καὶ ἀγαθὴν οὖσαν, ἀτυχοῦσαν μέντοι διὰ τὰς καταλαβούσας συμφορὰς τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς (*Antipatros'a gönderdiği mektuplarda Pythias'la evliliği hususunda kendini yeterince savunmaktadır. Buna göre Hermias'ın ölümünün ardından Pythias'la, bir yandan iffetli ve erdemli biri olarak kendisine karşı nezaketinden, öte yandan da kardeşini yakalayan yıkımdan dolayı yaşadığı kederden ötürü evlenmiştir).*

119 Suda s. v. Ἑρμίας· οἰκείως δὲ διέκειτο πρὸς Ἀριστοτέλην καὶ τὴν θετὴν αὐτοῦ θυγατέρα ἔδωκε τῷ φιλοσόφῳ (*Hermias Aristoteles'e yakınlık göstermiş ve evlat edindiği kendi kızını filozofa vermiştir*); krş. VH 2.

120 DL 5,3: Ἀρίστιππος δ' ἐν τῷ πρώτῳ Περὶ παλαιᾶς τρυφῆς φησιν ἐρασθῆναι τὸν Ἀριστοτέλην παλλακίδος τοῦ Ἑρμίου.

121 Krş. VM 3; VV 2; VL 3; Sex. Emp. *math.* 1,258: Πυθιὰς δὲ ἡ

Ama bu evlilik gerçekleşmeden Nikanor ölecek olursa, Aristoteles kızına eş olarak Theophrastos'u belirlemiştir (1d). Nikanor İ.Ö. 318 yılında Kassandros tarafından idam edildiğine göre,[122] bu evlilik maalesef uzun süreli olmamıştır. Bunun ardından Pythias ikinci evliliğini Sparta Kralı Damaratos'un soyundan gelen Prokleus ile yapmış ve ondan Theophrastos'un yanında felsefeyle uğraşan Prokleus ve Damaratos adında iki oğul doğurmuştur.[123] Ne sebeple sona erdiği bilinmeyen bu evliliğin ardından Pythias üçüncü evliliğini Knidoslu Khrysippos'un öğrencisi, Erasistratos'un ise hocası olan hekim Metrodoros ile yapmış ve bundan Aristoteles adında bir erkek çocuğa daha sahip olmuştur.[124] Theophrastos vasiyetinde bu Aristoteles'e sahip çıkarak felsefeyle uğraşmak isterse okulda kalabileceğini ve felsefede olabildiğince gelişmesi için büyüklerinin onunla özel bir şekilde ilgilenmelerini vasiyet eder.[125] Stobaios *Anthologia*'sına Pythias'a ait şu veciz sözü de dâhil

Ἀριστοτέλους θυγάτηρ τρισὶν ἀνδράσιν ἐγαμήθη, πρῶτον μὲν Νικάνορι τῷ Σταγειρίτῃ, οἰκείῳ ὄντι Ἀριστοτέλους... (*Aristoteles'in kızı Pythias üç erkekle evlenmişti. İlkin Aristoteles'in bir akrabası olan Stageiralı Nikanor'la...*).

122 Bk. aş. dn. 159.

123 Sex. Emp. *math.* 1,258: δευτέρῳ δὲ Προκλεῖ Δημαράτου τοῦ Λακεδαιμονίων βασιλέως ἀπογόνῳ, ὅς καὶ δύο ἐξ αὐτῆς τεκνοῦται παῖδας, Προκλέα τε καὶ Δημάρατον τοὺς παρὰ Θεοφράστῳ φιλοσοφήσαντας.

124 Sex. Emp. *math.* 1,258: τρίτῳ δὲ Μητροδώρῳ ἰατρῷ, Χρυσίππου μὲν τοῦ Κνιδίου μαθητῇ Ἐρασιστράτου δὲ ὑφηγητῇ, ᾧ γίνεται παῖς Ἀριστοτέλης.

125 DL 5,53: ἐξεῖναι δὲ βουλομένῳ φιλοσοφεῖν καὶ Ἀριστοτέλει τῷ Μητροδώρου καὶ Πυθιάδος υἱῷ καὶ μετέχειν τούτων· καὶ αὐτοῦ πᾶσαν ἐπιμέλειαν ποιεῖσθαι τοὺς πρεσβυτάτους, ὅπως ὅτι μάλιστα προαχθῇ κατὰ φιλοσοφίαν.

etmiştir:[126] "*Filozof Aristoteles'in kızı Pythias en güzel rengin hangisi olduğu sorulunca, 'özgür bireylerde tevazuyla ortaya çıkan renk' yanıtını vermiştir*". Ölüm tarihi bilinmemekle birlikte, Hesykhios'un onun babasından önce öldüğünü aktarması, vasiyette henüz ergenlik çağında dahi olmadığına göre Aristoteles'in aynı ismi taşıyan eşiyle kızını birbirine karıştırmasından kaynaklanmış olmalıdır.

Temel varisi olan Nikomakhos da vasiyetnamenin içeriğine göre bu sırada henüz reşit yaşta değildir. Timaios[127] ve onun otoritesine dayanarak Diogenes Laertios,[128] Hermippos[129] ve Aris-

---

[126] Stob. *anth.* 3,31,8: Πυθιὰς ἡ Ἀριστοτέλους τοῦ φιλοσόφου θυγάτηρ ἐρωτηθεῖσα ποῖον κάλλιστον χρῶμα, ἔφη "τὸ διὰ τὴν αἰδῶ τοῖς ἐλευθέροις ἐπιγιγνόμενον".

[127] Timai. *frag.* 157: λέγουσιν οἱ περὶ Τίμαιον Ἡσιόδωι τὸν Ἀριστοτέλην πειθόμενον μετὰ τὴν τῆς γυναικὸς τελευτὴν Ἑρπυλλίδι συνεῖναι τῆι θεραπαίνηι, ἐξ ἧς αὐτὸν σχεῖν υἱόν *(Timaios'un yanındakiler Aristoteles'in Hesiodos'un tavsiyesine kulak asarak eşinin ölümünün ardından ondan bir oğul sahibi olacağı hizmetçisi Herpyllis'le birlikte yaşadığını söylerler).*

[128] DL 5,1: ἔσχε δὲ καὶ υἱὸν Νικόμαχον ἐξ Ἑρπυλλίδος τῆς παλλακῆς, ὥς φησι Τίμαιος (*Timaios'un söylediğine göre* (FGrHist 566 F 157) *cariyesi Herpyllis'ten Nikomakhos adında bir oğlu vardı*).

[129] Athen. *deipn.* 13,56: Ἀριστοτέλης δ' ὁ Σταγιρίτης οὐκ ἐξ Ἑρπυλλίδος τῆς ἑταίρας ἐπαιδοποίησε Νικόμαχον καὶ συνῆν ταύτῃ μέχρι θανάτου, ὥς φησιν Ἕρμιππος ἐν τῷ περὶ Ἀριστοτέλους πρώτῳ (FHG III 46), ἐπιμελείας φάσκων τῆς δεούσης τετυχηκέναι ἐν ταῖς τοῦ φιλοσόφου διαθήκαις. (*Stageiralı Aristoteles de cariyesi Herpyllis'ten Nikomakhos adında bir çocuk yapmamış mıdır? Ayrıca Aristoteles Hakkında adlı eserinin I. kitabında filozofun vasiyetnamesinde bu kadına özel bir özen gösterildiğini belirten Hermippos'un dediği gibi ölümüne kadar onunla birlikte yaşamamış mıdır?*).

tokles[130], ayrıca Hesykhios[131] Nikomakhos'un Aristoteles'in Herpyllis'ten doğma oğlu olduğunu söylemektedirler. Her durumda bu iddia için aslında Timaios'un tek kaynak olduğu açıktır. Dolayısıyla Aristoteles'in cariyesinden bir oğlu olduğu hikâyesini, onu karalama kampanyasının bir parçası olarak Timaios'un uydurduğu, daha sonra da bu oğlun Aristoteles'in imajını korumak adına Hermippos tarafından Nikomakhos olarak yorumlandığı düşünülebilir. Timaios'un sebep olduğu bu karışıklığı destekleyen bir neden de Herpyllis'in bir yandan vasiyetin ilk cümlesinde Aristoteles'in çocuklarıyla birlikte (1a), öte yandan da hizmetçilerle ilgili düzenlemeler bağlamında (1e) anılmasıdır. Bu iki veri onun Aristoteles'in yanında nasıl bir konuma sahip olduğunu tartışmalı kılmakla birlikte, vasiyetnameden Herpyllis'i Aristoteles'in ikinci eşi kabul eden daha geç tarihli geleneği destekleyecek bir veri elde edilemediği de açıktır.[132] Timaios onu θεραπαίνη[133] (hizmetçi), Diogenes Laertios ile Hesykhios παλλακή[134] (cariye) ve Hermippos da ἑταίρα[135] (metres) olarak tanımlamaktadır. Her durumda Herpyllis için kullanılan bu tanımlamalar onun köle sta-

130 Eus. *evang.* 15,2,15: Μετὰ δὲ τὴν Πυθιάδος τῆς Ἑρμείου τελευτὴν Ἀριστοτέλης ἔγημεν Ἑρπυλλίδα Σταγειρῖτιν, ἐξ ἧς υἱὸς αὐτῷ Νικόμαχος ἐγένετο (*Pythias'ın ölümün ardından Aristoteles, ondan Nikomakhos adında bir oğlunun doğacağı Stageiralı Herpyllis'le evlenmiştir*).

131 VH 4: εἶχε δὲ καὶ υἱὸν Νικόμαχον ἐξ Ἑρπυλλίδος παλλακῆς, ἣν ἠγάγετο μετὰ Πυθιάδα παρ' Ἑρμείου τοῦ εὐνούχου.

132 Düring 1957, 270.

133 Bk. yk. dn. 127.

134 Bk. yk. dn. 128 ve 131.

135 Bk. yk. dn. 129.

tüsünde olduğunun kanıtıdır. Bunun dışında vasiyetinde Herpyllis'in kendisine karşı sebatkâr hizmetlerinden dolayı vasilerin onunla özel bir şekilde ilgilenmeleri yönündeki talimat onun Aristoteles'in resmi eşi olmadığını, bunun yerine diğer kölelerin başı olarak ev işlerini idare ettiğini düşündürmektedir. Hesykhios'un Timaios, Hermippos ve Aristokles'in bu hususta yazdıklarıyla uyumlu bir şekilde (bk. yk. dn. 127–130) "Aristoteles'in Herpyllis'i Pythias'ın ardından yine Hermias'tan aldığını" söylemesi (VH 4), Herpyllis'in vaktiyle Pythias'ın hizmetçisi olabileceğini akla getirmektedir. Aristokles'in onun da Stageiralı olduğu yönündeki aktarımı (bk. yk. dn. 130), vasiyetnamede Herpyllis'e ilişkin düzenlemelerden çıkardığı sonuca dayanıyor olmalıdır.[136] Vasiyetnamede ayrıca Pyrrhalı erkek köleyi yanına alabileceğine dair düzenleme (1e) onun Pyrrha kökenli olabileceğini de düşündürmektedir. Her durumda Herpyllis'in Aristoteles'in yanına Pythias'ın hizmetçisi olarak geldiği, başlangıçta köle statüsünde olmakla birlikte, kendisiyle ilgili düzenlemelerin de belgelediği üzere en geç vasiyet kaleme alındığı sırada hali hazırda azatlı olduğu söylenebilir.[137]

Sonuç olarak vasiyetnamede yasal varis olması hasebiyle Nikomakhos'u Aristoteles'in resmi eşi Pythias'tan doğma meşru çocuğu olarak kabul etmek gerekir. Aristoteles'in

---

136 O. Gigon'un (1962, 28) Herpyllis'in de Stageiralı olduğuna dair Aristokles'in aktarımına dayanarak onun Aristoteles'in ailesine kuşaklar boyu hizmet eden bir soydan gelmiş olabileceği savı yeterince güçlü değildir.

137 Krş. Düring 1957, 270.

ölümünün ardından Nikomakhos'un velayetini bir dönem Theophrastos üstlenmiş[138] ve ona ders vermiştir.[139] Onun Theophrastos'un sevdalısı olduğu da söylenmektedir.[140] Cicero'nun *Nikomakhos'a Etik*'in edisyonunun onun tarafından yapıldığı düşüncesi[141] doğru değildir.[142] Zira Nikomakhos bir savaşta genç yaşta vefat etmiştir.[143] Theophrastos'un Nikomakhos'un doğal ölçülerde heykelinin yapılmasını vasiyet etmesi,[144] vasiyetin kaleme alındığı sırada Nikomakhos'un artık hayatta olmadığını belgele-

---

138 Eus. *evang.* 15,2,15: τοῦτον (Nikomakhos) δέ φασιν ὀρφανὸν τραφέντα παρὰ Θεοφράστῳ.

139 Suda s. v. Νικόμαχος· Νικόμαχος, Σταγειρίτης, φιλόσοφος, υἱὸς μὲν Ἀριστοτέλους τοῦ φιλοσόφου, μαθητὴς δὲ Θεοφράστου.

140 Suda s. v. Νικόμαχος· ὡς δέ τινες καὶ παιδικά; krş. Suda s. v. Θεόφραστος· ἐρώμενον δὲ τὸν Ἀριστοτέλους υἱὸν τοῦ φιλοσόφου Νικόμαχον.

141 Cic. *fin.* 5,12: quare teneamus Aristotelem et eius filium Nicomachum, cuius accurate scripti de moribus libri dicuntur illi quidem esse Aristoteli, sed non video, cur non potuerit patri similis esse filius. (*Dolayısıyla Aristoteles ve oğlu Nikomakhos'a bağlı kaldık. Oğlun etik üzerine kaleme aldığı eser gerçi Aristoleles'e atfedilir, ama oğul neden babasına özenemesin, bunu anlamıyorum*); krş. Suda s. v. Νικόμαχος· ἔγραψεν Ἠθικῶν βιβλία ς΄, καὶ περὶ τῆς φυσικῆς ἀκροάσεως τοῦ πατρὸς αὐτοῦ (*Etik üzerine 6 ciltlik bir eserle babasının fizik dersleri üzerine [bir yorum] kaleme almıştır*). Diogenes Laertios, Aristoteles'in oğlu Nikomakhos'un Eudoksos'un hazzın iyi bir şey olduğunu söylediğini aktarmaktadır: DL 8,88: φησὶ δ' αὐτὸν Νικόμαχος ὁ Ἀριστοτέλους τὴν ἡδονὴν λέγειν τὸ ἀγαθόν. Aslında bu ifade *Nikomakhos'a Etik*'te geçmektedir: Aristot. *EN* 1172b 9: Εὔδοξος μὲν οὖν τὴν ἡδονὴν τἀγαθὸν ᾤετ' εἶναι. Dolayısıyla Diogenes de bu eseri Nikomakhos'a atfetmiş gözükmektedir.

142 Krş. Natali 2013, 15.

143 Eus. *evang.* 15,2,15: μειρακίσκον ὄντα ἀποθανεῖν ἐν πολέμῳ.

144 DL 5,52: βούλομαι δὲ καὶ τὴν Νικομάχου εἰκόνα συντελεσθῆναι ἴσην.

mektedir. Yine vasiyete göre Nikanor'un aile içindeki konumu belirgindir. Aristoteles'in ölümüyle en yaşlı erkek üye olarak ailenin başındadır ve Aristoteles'in çocukları Nikomakhos ile Pythias'ın sorumluluğunu bir baba ve bir kardeşmişçesine - ὡς καὶ πατὴρ ὢν καὶ ἀδελφός - üstlenecektir (1b). Yeni-Platoncu gelenekte kaleme alınmış biyografiler Nikanor'un Aristoteles tarafından evlat edinildiğini düşünmektedir. Ephesos'ta bulunan ve Nikanor'a vatandaşlık hakkı da dâhil olmak üzere belli imtiyazlar tanıyan bir onur yazıtı bu görüşü doğrulamaktadır.[145] Her durumda Nikanor vasiyette Proksenos ile birlikte geçmektedir (3a: İkisinin

[145] IEph 2011:
[ἔδοξεν τῆι] βουλῆι καὶ τῶι δήμωι· Νικάνορι Ἀριστοτέλεος Σταγε[ι]-
2 [ρίτηι· ὁ δεῖνα εἶπεν· ἐπειδὴ Νικάνωρ Ἀριστοτέλεος Σταγειρίτης]
[βασ]ιλέα[ς]
4 [ ]
[δεδόσθαι αὐτῶι πολιτείαν ἐφ' ἴσηι καὶ ὁμοίηι, καὶ εἰσαγ]ωγὴ[ν]
6 [καὶ ἐξαγωγὴν ὧν ἂν δέηται ἀτελῆ· ἐπικληρῶσαι δὲ αὐτὸν κ]αὶ εἰ[ς]
[φυλὴν καὶ χιλιαστὺν τοὺς ἐσσῆνας, ὅπως ἅπαντες εἰδῶσιν],
8 [ὅτι ὁ δῆμος ὁ Ἐφεσίων τοὺς εἰς τὰ αὐτοῦ πράγματα προθύμους ὄ]ντα[ς]
[τιμᾶι δωρεαῖς ταῖς προσηκούσαις·]
10 [ἔλαχε φυλὴν ---------, χιλιαστὺν ------]εῖος.

Çeviri: *Aristoteles oğlu, Stageiralı Nikanor için Danışma ve Halk meclisleri karar aldı. [Dilekçeyi Filanca verdi. Aristoteles oğlu, Stageiralı Nikanor mademki ... kra[llar]ı [... Ephesos halkının kendi meseleleriyle canı gönülden ilgilenen]ler[i uygun ödüllerle onurlandırdığını herkesin görmesi amacıyla kendisine eşit ve benzer şartlarda vatandaşlık hakkı verilmesine, ihtiyaç duyduğunda gümrüksüzce giriş ve çıkış hakkı tanınmasına, kura yoluyla birer phyle ve khiliastys'e kaydedilmesine karar verilmesi gerekir. ... Kurada Filanca phyle ile ...]eios [khiliastys'ünü çekti].*

Gryllion'a sipariş edilen büstleri dikilecektir). Yeni-Platoncu akım, ayrıca Ibn Abi Usaibia tarafından kaleme alınan *vita*'lar babasının ölümünün ardından Aristoteles'in Atarneus kökenli Proksenos tarafından eğitildiğini, bu nedenle Proksenos ölünce ona karşı duyduğu minnet ve sadakatin göstergesi olarak oğlu Nikanor'u evlat edindiğini aktarmaktadır.[146] Proksenos'un Atarneus yurttaşı olduğuna dair aktarım doğru ise, bu durum Aristoteles'le Atarneus Tiranı Hermias arasındaki yakın dostluğa da anlam kazandırmaktadır. Vasiyet kaleme alındığı sırada Nikanor tehlikeli mahiyette olabilecek bir görevle uzaktadır (3d: ἀναθεῖναι δὲ καὶ Νικάνορα σωθέντα: *Nikanor sağ salim dönünce*). Bununla birlikte eve geri döndüğünde mülkleri üstüne alacak ve yaşı geldiğinde Aristoteles'in kızı Pythias'la evlenecektir (1a–b). H. Berve bu Nikanor'un Aleksandros'un komutanları arasında bulunan Nikanor'la özdeş olabileceğini düşünmektedir.[147] Byzantionlu Stephanos'un Nikanor'dan Miezalı olarak bahsetmesi,[148] Aristoteles'in Mieza'da verdiği

---

146 VM 3; VV 2; VL 3; Ibn Abi Usaibia 3 (çeviri için bk. Düring 1957, 214). Sextus Empiricus (*math.* 1,258) ise Nikanor'un Stageiralı olduğunu söylerken babasının da Stageiralı olması gerektiğini ima etmektedir: Πυθιὰς δὲ ἡ Ἀριστοτέλους θυγάτηρ τρισὶν ἀνδράσιν ἐγαμήθη, πρῶτον μὲν Νικάνορι τῷ Σταγειρίτῃ, οἰκείῳ ὄντι Ἀριστοτέλους. Ama Nikonor'un Stageira yurttaşlığını Aristoteles tarafından evlat edinilince kazanması daha olası gözükmektedir.

147 Berve 1926, (II) 276–277 no. 557. Bununla birlikte I. Düring (1957, 271) ve H. B. Gottschalk'ın (1972, 322) Kallisthenes'in ölümünün ardından Aristoteles'in bir yakınının Aleksandros'la ilişkisinin mümkün olamayacağı düşüncesi yeterince güçlü bir argümana dayanmamaktadır: krş. Natali 2013, 154 dn. 16.

148 Steph. Byz. s. v. Μίεζα· τὸ ἐθνικὸν Μιεζεὺς καὶ Μιεζαῖος· οὕτως γὰρ χρηματίζει Νικάνωρ, καθὰ Λούκιος. Nikanor'un *Aleksand-*

derslere Aleksandros'la birlikte katıldığını ve onunla hemen hemen yaşıt olabileceğini düşündürmektedir. Aristoteles'in yeğeni ve evlatlığı Nikanor'un Aleksandros'un komutanıyla özdeşliği varsayımı doğru ise, onun Aristoteles'ten sonra ailenin en etkili üyesi olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Aristoteles'in vasiyetinde bahsedilen tehlikeli görevi Asia Seferi'nde Aleksandros'un yanında bulunmasıyla açıklanabilir. Diodoros'un aktardığı bilgiye göre Nikanor İ.Ö. 324 yılında Olympia oyunları sırasında Aleksandros'un kentlerin bütün sürgünleri geri çağırmalarını buyuran fermanını iletmekle görevlendirilmiştir.[149] Aleksandros'un ölümünün ardından Nikanor, Aristoteles'in vasiyetinin ana sorumlusu tayin ettiği Antipatros'un oğlu Kassandros'un hizmetinde savaşmıştır. Antipatros'un İ.Ö. 319 yılındaki ölümünün ardından Kassandros Polyperkhon'a karşı giriştiği savaşta Nikanor'u Attika'daki Munykhia'da konuşlu Makedon garnizonunun komutanlığına atamıştır.[150] Nikanor Atina'nın ılımlı politikacısı Phokion'un tavsiyeleriyle Peiraeus'i de

ros'un Hayatı adlı bir eser kaleme alması onun peripatetik eğitim aldığına dair bir başka önemli veridir: Schol. Plat. *Phaid*. 244b: Νικάνωρ ὁ τὸν Ἀλεξάνδρου βίον ἀναγράψας πεποίηκεν; Lact. *inst*. 1,6,8: Nicanor, qui res gestas Alexandri Macedonis scripsit.

149 Diod. 18,8,3: ὑπογύων ὄντων τῶν Ὀλυμπίων ἐξέπεμψεν εἰς τὴν Ἑλλάδα Νικάνορα τὸν Σταγειρίτην, δοὺς ἐπιστολὴν περὶ τῆς καθόδου; krş. Diod. 17,109,1; Curt. 10,2; Hyper. *Dem*. 4,18; Din. *Dem*. 82; Iust. 13,5,3–4.

150 Diod. 18,64,1: Ἅμα δὲ τούτοις πραττομένοις Νικάνωρ ὁ τὴν Μουνυχίαν κατέχων ἀκούων τὸν μὲν Κάσανδρον ἐκ Μακεδονίας κεχωρίσθαι πρὸς Ἀντίγονον, τὸν δὲ Πολυπέρχοντα προσδόκιμον εἶναι συντόμως ἥξειν εἰς τὴν Ἀττικὴν μετὰ τῆς δυνάμεως ἠξίου τοὺς Ἀθηναίους διαφυλάττειν τὴν πρὸς τὸν Κάσανδρον εὔνοιαν; krş. Plut. *Phok*. 31,1; Nep. *Phoc*. 2.

Kassandros adına ele geçirmiştir.[151] Bu sırada Atina'da biri demokratlardan, diğeri de Phokion ve Phaleronlu Demetrios'un da aralarında bulunduğu aristokratlardan oluşan ve ilki Polyperkhon'un, ikincisi ise Kassandros'un yanında yer alan iki hizip arasında bitmek tükenmek bilmeyen çekişmeler söz konusudur.[152] Bu esnada Kassandros Polyperkhon tarafından Makedonia'dan sürülünce,[153] bu durum Phokion ve taraftarlarının Halk Meclisi'nde vatana ihanet suçunu işleyip işlemediklerinin soruşturulması, bu soruşturmanın neticesinde suçlu bulunurlarsa ölüm cezasına çarptırılmaları yönünde karar alınmasına yol açmıştır.[154] Yapılan oylamada Phokion'la birlikte Nikokles, Thudippos ve Hegemon idam edilmiş; Phaleronlu Demetrios ise bu esnada sığınmacı olarak Nikanor'un yanında bulunduğundan[155] idamdan kurtulmuştur.[156] Theophrastos'un da öğrencisi[157] olan Pha-

---

151 Plut. *Phok.* 31,2–3: γενομένου δὲ τούτου, καὶ μεθ' ἡμέρας ὀλίγας πυθομένων τῶν Ἀθηναίων ὅτι τέθνηκεν ὁ Ἀντίπατρος, ἐν αἰτίαις ὁ Φωκίων ἦν καὶ κακῶς ἤκουεν ὡς προαισθόμενος καὶ κατασιωπήσας χάριτι τοῦ Νικάνορος. ὁ δὲ τούτων μὲν οὐκ ἐφρόντιζεν, ἐντυγχάνων δὲ τῷ Νικάνορι καὶ διαλεγόμενος.

152 Nep. *Phoc.* 3,1.

153 Diod. 18,54,2–3.

154 Plut. *Phok.* 34,9; Diod. 18,66,4–67,3; Nep. *Phoc.* 2.

155 Phaleronlu Demetrios, kardeşi Himeraios Antipatros tarafından öldürülünce, ona adakta bulunmakla suçlandığı için bu sırada Nikanor'un yanına sığınmıştır: Athen. *deipn.* 12,60: Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς Ἱμεραίου τοῦ ἀδελφοῦ ἀναιρεθέντος ὑπ' Ἀντιπάτρου αὐτὸς μετὰ Νικάνορος διέτριβεν.

156 Plut. *Phok.* 35,4–5.

157 DL 5,75; Strab. 9,1,20; Dion. Hal. *Din.* 2,2; Cic. *Brut.* 37; Cic. *fin.* 5,54; Cic. *leg.* 3,14; Cic. *off.* 1,3; Suda s. v. Δημήτριος: ἠκροάσατο δὲ Θεοφράστου. Phaleronlu Demetrios için genel olarak bk. O'Sullivan 2009.

leronlu Demetrios'la arasındaki yakın ilişki, Nikanor'un Aristoteles'in yeğeniyle özdeşliği düşüncesini destekleyen önemli bir veri olarak kabul edilebilir. İ.Ö. 318 yılında Kassandros Nikanor'u Antigonos'un donanmasına katılmak üzere Hellespontos'a göndermiş; Polyperkhon'un komutanı Kleitos tarafından ilk çarpışmada yenilmiş olmasına rağmen, sonunda düşmanın bütün donanmasını ele geçirdiği kesin bir zafer kazanmıştır.[158] Nikanor bu zaferin ardından Atina'ya dönünce, Kassandros onun daha büyük emelleri olduğundan şüphelenerek Nikanor'u çadırında bir hileyle tutuklatmış ve ordunun önünde düzenlediği bir mahkemede suçlu bularak ölüme mahkûm etmiştir.[159]

Vasiyette Nikanor'un annesinin adı anılmamaktadır (3a). Bununla birlikte hem Proksenos'un hayatının erken evrelerinde oynadığı önemli rol, hem de Nikanor'a çocuklarının velayetini verecek, hatta onu damadı yapacak denli duyduğu güven Nikanor'un Aristoteles'in kız kardeşi Arimneste'nin oğlu olabileceğini düşündürmektedir.[160]

Ailenin önemli figürlerinden biri olan Kallisthenes Olynthosludur[161] ve Aristoteles'ten önce öldüğü için vasiyetnamede anılmamaktadır. Bu nedenle Aristoteles'le yakınlık derecesi de kesin bir şekilde saptanamamaktadır. Plutarkhos'a göre Aristoteles'in kuzeni (ἀνεψιά) Hero'nun oğludur.[162] Suda da onu Aristoteles'in kuzen çocuğu

---

158 Diod. 18,72,3–9; Polyain. 4,6,8.
159 Diod. 18,75,1; Polyain. 4,11,2.
160 Krş. Düring 1957, 231–232, 264, 271.
161 Arr. *an.* 4,10,1; Curt. 8,8,19; Plut. *Sul.* 36,3. Philostr. *Ap.* 7,2.
162 Plut. *Aleks.* 55,8: καὶ γὰρ ἐτέθραπτο Καλλισθένης παρ' αὐτῷ διὰ

(ἀνεψιαδοῦς) olarak gösterir.[163] Her durumda daha antik dönemde Aristoteles ile Kallisthenes arasındaki akrabalık ilişkisi içinden çıkılamaz derecede karıştırılmış, bu nedenle Suda, Kallisthenes'in babası için Demotimos veya Kallisthenes olmak üzere iki isim vermiştir. Yine de babasının Demotimos olma ihtimali daha yüksektir.[164] Bu durumda Theophrastos'un, vasiyetnamesinde felsefeyle uğraşmak isteyenler için miras bıraktığı evinde kalabilecekler arasında anılan[165] ve dedesinin ismi verilmiş olabilecek Demotimos'un da Kallisthenes'in oğlu olma ihtimali söz konusudur.[166] Dolayısıyla Kallisthenes'in yine Khalkidike Yarımadası'nda bir kent olan Olynthos yurttaşlığı[167] babasına dayanıyor olmalıdır.

Kallisthenes'in ne zaman yaşadığı hakkında kesin bir

τὴν συγγένειαν, ἐξ Ἡροῦς γεγονώς, ἀνεψιᾶς Ἀριστοτέλους (*Zira Kallisthenes, Aristoteles'in kuzeni Hero'nun oğlu olarak aradaki akrabalık bağından dolayı Aristoteles'in yanında yetişmişti*).

163 Suda s. v. Καλλισθένης· Καλλισθένης, Δημοτίμου, οἱ δὲ Καλλισθένους· Ὀλύνθιος, μαθητὴς Ἀριστοτέλους καὶ ἀνεψιαδοῦς (*Demotimos'un, bazılarına göreyse Kallisthenes'in, oğlu olan Olynthoslu Kallisthenes Aristoteles'in öğrencisi ve kuzen çocuğudur*).

164 Krş. Pythia oyunlarını kazananların listesini hazırladıkları için Kallisthenes ve Aristoteles onuruna Delphoi'da dikilen yazıt: SIG 275 str. 1b–6b (= Düring 1957, T 43) str. 1b–6b: [1b] ἔδοξε τοῖς ἱ|ερομνήμοσιν· ἐπεὶ | Ἀριστοτέλης Νικο|μάχου Σταγιρίτης |5b καὶ Καλλισθένης Δ|αμοτίμου Ὀλύνθιο|1ς (tam metin ve çevirisi için bk. aş. dn. 276.

165 DL 5,53: ἔστωσαν δὲ οἱ κοινωνοῦντες Ἵππαρχος, Νηλεύς, Στράτων, Καλλῖνος, Δημότιμος, Δημάρατος, Καλλισθένης, Μελάντης, Παγκρέων, Νίκιππος. ἐξεῖναι δὲ βουλομένῳ φιλοσοφεῖν.

166 Bk. Berve 1926, (II) 191 no. 408.

167 Arr. *an.* 4,10,1; Curt. 8,8,19; Plut. *Sul.* 36,3. Philostr. *Ap.* 7,2.

zaman aralığı vermek mümkün değildir. Diodoros[168] onun Ephoros ve Theopompos'un çağdaşı olduğunu söylese bile bu veri de kesin bir tarihlemeye yardımcı olmamaktadır. Her durumda İ.Ö. 340'lı yılların ortasında yazar olarak faal olduğuna göre İ.Ö. 370 civarında doğduğu kabul edilebilir. Plutarkhos'un aktarımına göre – ve olasılıkla Philippos'un Olynthos'u tahribinden sonra – Aristoteles'in yanında yetişmiştir (bk. yk. dn. 162) ve onun öğrencisi[169] olmuştur. Ayrıca Aristoteles Atina'yı terk edip Hermias'ın himayesinde Assos ve Mytilene'ye gittiği sırada onun yanında yer almıştır. Zira Hermias onuruna kaleme aldığı ve aşağıda çevirisi verilen övgü, tiranı şahsen tanıdığına dair izler taşımaktadır: *sadece tehlikeden uzak olduğunda bu tür biri olmakla kalmamış; tehlikeye yaklaştığında dahi her daim aynı kalmış ve ölümüyle erdeminin en kesin kanıtını sunmuştur. Nitekim barbarlar onun cesaretini görmekten şaşkına dönmüşlerdir. Kral da onu her sorguya çektiğinde aynı ifadelerin dışında farklı bir şey duymayınca, cesaretinden ve tutarlılığından etkilenmiş ve şayet dost olurlarsa, çevresindekiler arasında kendisine en yararlı kişi olacağını düşünerek onu tamamen affetmeye niyetlenmiştir. Ne var ki Bagoas ve Mentor, eğer serbest bırakılacak olursa kendilerinden daha önemli konuma geleceği haseti ve endişesiyle buna itiraz edince, bu fikrini bir kez daha değiştirmiştir. Yine de aleyhinde hüküm verince erde-*

---

168 Diod. 4,1,3: ὁμοίως δὲ τούτῳ (Ἔφορος) Καλλισθένης καὶ Θεόπομπος, κατὰ τὴν αὐτὴν ἡλικίαν γεγονότες.

169 Aristoteles'in öğrencisi olduğuna dair aktarımlar için bk. DL 5,4; 5,39; Plut. *Aleks.* 55,8; Arr. *an.* 4,10,1; Cic. *Tusc.* 3,21; Val. Max. 7,2,11(ext.); Amm. 18,3,7; Iust. 12,6,17; Suda s. v. Καλλισθένης.

minden ötürü onu işkencelerden muaf tutmuştur. Düşmanlar nezdinde böylesi bir insaf, son derece inanılmaz ve barbar geleneğine tamamen aykırı bir tutum olmuştur. Ölüm anında da Phil[. . .]'u çağırarak ondan, "felsefeye yakışmayacak ve onursuz hiçbir şey yapmadığını" dostlarına ve yoldaşlarına iletmesini rica etmekten başka bir söz çıkmamıştır ağzından.[170] Diogenes Laertios ve Cicero'nun aktardıklarına göre onun Theophrastos'la birlikte Aristoteles'in öğrencisi olduğu aktarımı[171] bu döneme rastlamış olmalıdır. Iustinianus'un Kallisthenes'i Aristoteles'in derslerinde Aleksandros'la sınıf arkadaşı olarak anması,[172] genç prensi eğitmek üzere İ.Ö. 343/2 yılında Makedon sarayına davet edilen Aristoteles'in Kallisthenes'i de beraberinde götürdüğünü göstermektedir.

170 Didym. *in Demosth.* 5,66–6,18: Οὐ μόνον τοι[οῦτος ἦν ἕκας ὢν ἔτι] κινδύνων, ἀλλὰ κ(αὶ) πλησίον κ[αταστὰς ἔθ' ὅ]μοιος ὢν διετέλει, κ(αὶ) μεγί[στην τότε πίστι]ν ἔδωκε τῆς ἀρετῆς ἐν αὐτ[ῶι τῶι δεινοτάτ]ωι. οἱ μ(ὲν) γ(ὰρ) βάρβαροι θεωρο(ῦν)τ[ες ἐθαύμαζον αὐτοῦ] τὴν ἀνδρείαν. ὁ γ[ο(ῦν)] βασιλ[εὺς οὐδὲν π(ερὶ) αὐτοῦ πυνθ]ανόμ(εν)ος ἕτερον ἀλλ' ἢ τοὺς αὐτο(ὺς) λόγο(υς) ἀκούων, ἀγασθεὶς τὴν ἀνδρείαν κ(αὶ) τ(ὴν) βεβαιότητα τῶν τρόπ(ων), διενοήθη μ(ὲν) αὐτὸν ὅλως ἀφεῖναι νομίζων [γ]ενόμ(εν)ον αὐτῶι φίλον πάντων ἔσεσθαι χρησιμώτατον· ἀντιπιπτόντων δ(ὲ) Βαγώου κ(αὶ) Μέντορος, διὰ τὸ φθονεῖν κ(αὶ) φοβεῖσθαι μὴ πρωτεύσηι μᾶλλον ὧδ' αὐτῶν ἀφεθείς, ταύτην μ(ὲν) πάλι<ν> μετεβάλετο τ[ὴ]ν γνώμην, †δικάσων δ(ὲ) τῶν γιγνομ(έν)ων παρ[···]ωι† κακοπαθιῶν ἄμοιρον αὐτὸν ἐποίησε δ[ιὰ τὴν] ἀρετ(ήν)· ἡ μ(ὲν) ο(ὖν) τοιαύτη μετριότης ὑπῆρ[ξε παρ]ὰ τῶν ἐχθρῶν παραδοξ[οτά]τ[η κ(αὶ)] π[ολὺ παρὰ τ]ὸν τῶν βαρβάρωντρό[πον, ὁ δ' ἤδη] τελ[ευτᾶ]ν μέλλ[ω]ν, φιλι[.........]-ον [ἐπικαλ]εσάμ(εν)ος ἄλλ[ο] μ(ὲν) [οὐδὲν εἶπεν, ἐπ]έσκ[ηψε δ' α]ὐτῶι πρὸ[ς] τοὺ[ς φ]ί[λους κ(αὶ) τοὺς ἑ]ταίρο(υς) [ἐπι]στέλλειν, ὡς οὐδ[ὲ]ν ἀ[(νά)ξιο]ν ε[ἴ]η φιλοσοφία[ς οὐδ' ἄ]σχημον δ(ια)-πεπραγμ[(έν)]ος.

171 DL 5,39; krş. Cic. *Tusc.* 3,21.

172 Iust. 12,6,17: ... condiscipulatu apud Aristotelen familiaris illi...

İ.Ö. 335/4 yılında Aristoteles kendi okulunu kurmak üzere Atina'ya geri dönerken, Kallisthenes'i yeni Makedon kralının yanında bırakır.[173] Bu sırada da ona kralla ya mümkün olduğunca az görüşmesini ya da onunla konuşurken uysal sözcükler kullanmasını salık verir.[174] Ne var ki Kalli-

[173] DL 5,4: ἀπῆρεν εἰς Ἀθήνας, συστήσας αὐτῷ τὸν συγγενῆ Καλλισθένην τὸν Ὀλύνθιον (krş. DL 5,10); Suda s. v. Καλλισθένης· ὅν ἔδωκεν ἕπεσθαι Ἀλεξάνδρῳ τῷ Μακεδόνι; Val. Max. 7,2,11(ext.): Aristoteles autem Callisthenen auditorem suum ad Alexandrum dimittens; Amm. 18,3,7: Callisthenem sectatorem et propinquum suum ad regem Alexandrum mittens; krş. Plut. *mor.* 1043d: Καλλισθένει τινὲς ἐγκαλοῦσιν, ὅτι πρὸς Ἀλέξανδρον ἔπλευσεν ἐλπίζων ἀναστήσειν Ὄλυνθον, ὡς Στάγειρα Ἀριστοτέλης (*Aristoteles'in Stageira için yaptığı gibi Olynthos'u yeniden ayağa kaldıracağını umarak Aleksandros'un yanına gittiği için bazıları Kallisthenes'i kınarlar*). Iustinus'a göreyse sınıf arkadaşı olmaları hasebiyle Kallisthenes'i Aleksandros'un bizzat kendisi davet etmiştir: Iust. 12,6,17: Multum profuere Callisthenis philosophi preces; condiscipulatu apud Aristotelen familiaris illi et tunc ab ipso rege ad prodenda memoriae acta eius accitus (*Aristoteles'in derslerinde sınıf arkadaşı olduklarından ve akabinde kralın kendisi tarafından hafızadan silinmemeleri için icraatlarını kaydetmek üzere bizzat davet edildiğinden filozof Kallisthenes'in isteklerinin kral üzerinde büyük etkisi vardı*); krş. Plut. *Aleks.* 52,3: διὸ Καλλισθένην τε τὸν φιλόσοφον παρεισήγαγον, Ἀριστοτέλους οἰκεῖον ὄντα (*Bu nedenle [Aleksandros'un] yanına Aristoteles'in akrabası olan filozof Kallisthenes'i getirdiler*). Tauromenion'da (Sicilya) bulunan ve İ.Ö. 2. yüzyıla tarihlenen bir yazıt Kallisthenes'i Aleksandros'un ἐπιστολαγράφος'u (sekreter) olarak anar: SEG 26, 1123 frag. I str. 1–4: Καλλισθένης Ὀλύν[θιος]· | ἐγένετο μὲν κ[αὶ Ἀ]|λεξάνδρου ἐπισ[το]|λαγράφος; daha fazla bilgi için bk. Prandi 1985, 21–22; bu verinin tarihsel doğruluğu hakkında bir şey söylemek zordur; krş. Natali 2013, 165 dn. 103.

[174] Val. Max. 7,2,11(ext.): Aristoteles autem Callisthenen auditorem suum ad Alexandrum dimittens monuit cum eo aut quam rarissime aut quam iucundissime loqueretur, quo scilicet apud regias aures uel silentio tutior uel sermone esset acceptior (*Aristoteles öğrencisi Kallisthenes'i Aleksandros'un yanına gönderirken ona daha*

sthenes bu uyarıya kulak asmayacaktır (bk. aş.). Aristoteles Amphiktyonluların ricası üzerine Kallisthenes'le birlikte Gylis'ten başlayarak Pythia oyunları galipleriyle bu oyunları tertipleyenlerin listesini hazırlamıştır.[175]

Kallisthenes'in Aleksandros'la birlikte Pers Seferine katılmasının ardından da ikili ortak çalışmaya devam etmiştir. Zira Kallisthenes gökyüzü gözlemlerine dair Babylon'daki verileri Aristoteles'e göndermiştir.[176] Kallisthenes'in, hocasının uyarılarını hiçe sayarak Aleksandros'a yönelttiği ağır eleştiriler sonucunda kralın hışmına uğramasıyla bu işbirliği de son bulur. Kendisi de sefere katılan ve Aleksandros'un her daim yaltakçısı olan Demokritosçu filozof Abderalı

---

güvenli olabilmesi için ya sessiz kalması ya da kralın kulağında hoş bir tını bırakması yönünde onunla ya mümkün olduğunca nadiren ya da mümkün olduğunca hoş bir biçimde konuşmasını salık vermiştir); Amm. 18,3,7: ignorans profecto vetus Aristotelis sapiens dictum, qui Callisthenem sectatorem et propinquum suum ad regem Alexandrum mittens ei saepe mandabat, ut quam rarissime et iucunde apud hominem loqueretur vitae potestatem et necis in acie linguae portantem *([Barbatio], öğrencisi ve akrabası Kallisthenes'i Kral Aleksandros'un yanına gönderirken ona defalarca "ölüm ve yaşam gücü iki dudağının arasında olan birinin huzurunda mümkün olduğunca az ve yumuşak bir şekilde" konuşmasını tembih eden Aristoteles'in bilgece sözünü kesinlikle bilmiyor olmalıdır).*

175 Metin ve çevirisi için bk. aş. dn. 276.

176 Simpl. *Aristot. cael.* 7,506: ἐκείνων μήτε τοσαῦτα ἐπισταμένων φαινόμενα διὰ τὸ μήπω τὰς ὑπὸ Καλλισθένους ἐκ Βαβυλῶνος ἐκπεμφθείσας τηρήσεις ἥκειν εἰς τὴν Ἑλλάδα Ἀριστοτέλους τοῦτο ἐπισκήψαντος αὐτῷ (*Aristoteles'in rica etmesi üzerine Kallisthenes tarafından Babylon'dan gönderilen gözlemler Yunanistan'a henüz ulaşmadığından, bu [erken dönem araştırmacıları] birçok fenomenin bilgisine sahip değildiler*).

Anaksarkhos'un[177] aksine Kallisthenes Makedon krallığını Pers tarzı doğu despotizmine döndürdüğü için kralı kınar. Bu tutumu nedeniyle de Aleksandros tarafından kendisine suikast düzenlediği bahanesiyle hapse atılır ve ölür.[178].

---

[177] Anaksarkhos için bk. DL 9,58–60; Diod. 17,112,4–5; Berve 1926, (II) 33–35; Diels – Kranz 1952 no. 72. Yazılarından günümüze kalan iki fragmandan birinde dile getirdiği düşünceler, büyük olasılıkla Kallistehenes'le ilgili olayın yorumlanması mahiyetindedir: Anaksar. *frag.* B1: Clem. *strom.* 1,6,36: Εὖ γοῦν καὶ Ἀνάξαρχος ὁ Εὐδαιμονικὸς ἐν τῷ περὶ βασιλείας γράφει· "πολυμαθίη κάρτα μὲν ὠφελεῖ, κάρτα δὲ βλάπτει τὸν ἔχοντα· ὠφελέει μὲν τὸν δεξιὸν ὄντα, βλάπτει δὲ τὸν ῥηϊδίως φωνέοντα πᾶν ἔπος καὶ ἐν παντὶ δήμῳ. χρὴ δὲ καιροῦ μέτρα εἰδέναι· σοφίης γὰρ οὗτος ὅρος. ὅσοι δὲ <ἔξω> καιροῦ ῥῆσιν ἀείδουσιν, κἢν πη πεπνυμένην ἀείδωσιν, οὐ τιθέμενοι ἐν σοφίῃ γνώμην, <αἰτίην> ἔχουσι μωρίης" (*Mutlucu düşünür Anaksarkhos "Krallık Üzerine" adlı eserinde tam da şunları yazar: "Fazla bilgi çok yarar sağladığı gibi sahibine çok zarar da verir. Zeki birine yarar sağlarken, kamu önünde her sözü olur olmaz söyleyene ise zarar verir. Doğru zamanın ölçüsünü bilmek gerekir. Bilgeliğin nişanesi budur. Bir sözü zamansız bir şekilde dile getirenler, şu ya da bu şekilde akıllıca bir laf da etmiş olsalar, bilgiyle bilgeliği harmanlayamadıklarından budalalığa davetiye çıkarırlar"*).

[178] Arr. *an.* 4,10–14; Plut. *Aleks.* 52–55; Val. Max. 7,2,11(ext.): at ille, dum Alexandrum Persica Macedonem salutatione gaudentem obiurgat et ad Macedonicos mores inuitum reuocare beniuole perseuerat, spiritu carere iussus seram neglecti salubris consilii paenitentiam egit (*Ne var ki Kallisthenes Aleksandros'u bir Makedon olmasına rağmen Pers tarzı diz çökerek selamlamadan hoşlandığı için azarlıyor ve tüm iyi niyetiyle onu aslında kendisinin karşı olduğu Makedon geleneklerine geri döndürmeye çabalamakta inat ediyordu. Böylece idamına karar verildiğinde, [Aristoteles'in] esenlik getiren tavsiyelerini dinlemediğine pişman olmakta geç kalmıştı*); Iust. 12,7,2: Acerrimus inter recusantes Callisthenes fuit. Quae res et illi et multis principibus Macedonum exitio fuit, siquidem sub specie insidiarum omnes interfecti (*İtaat etmeyi reddedenler arasında en iradelisi Kallisthenes'ti. Ne var ki onun bu itirazı hem kendisi hem de komplo tertipledikleri bahanesiyle tümü de ölüme çarptırılan pek çok Makedon soylusu için yıkımla*

Diogenes Laertios'a göre kaplanların önüne atılarak,[179] Aristobulos'a göre hapishanenin kötü koşulları sonucunda hastalanarak, Ptolemaios'a göreyse hapishanede işkence görerek[180] ölmüştür. Theophrastos, Kallisthenes'in anısına,

sonuçlandı); Tat. *or. Graec.* 2,1–2: καὶ Ἀριστοτέλης ἀμαθῶς ὅρον τῇ προνοίᾳ θεὶς καὶ τὴν εὐδαιμονίαν ἐν οἷς ἠρέσκετο περιγράψας, λίαν ἀπαιδεύτως Ἀλέξανδρον τὸ μεμηνὸς μειράκιον ἐκολάκευεν, ὅστις Ἀριστοτελικῶς πάνυ τὸν ἑαυτοῦ φίλον διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι προσκυνεῖν αὐτὸν καθείρξας ὥσπερ ἄρκτον ἢ πάρδαλιν περιέφερε. πάνυ γοῦν ἐπείθετο τοῖς τοῦ διδασκάλου δόγμασιν τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν ἀρετὴν <ἐν> συμποσίοις ἐπιδεικνύμενος καὶ τὸν οἰκεῖον καὶ πάνυ φίλτατον διαπείρων τῷ δόρατι καὶ πάλιν κλαίων καὶ ἀποκαρτερῶν προφάσει λύπης, ἵν' ὑπὸ τῶν οἰκείων μὴ μισηθῇ. γελάσαιμι δ' ἂν καὶ τοὺς μέχρι νῦν τοῖς δόγμασιν αὐτοῦ καταχρωμένους (*Tanrısal öngörüye cahilce sınır çizen ve mutluluğu haz veren şeylerde tanımlayan Aristoteles, kendisine boyun eğmek istemediği için dostunu tamamen Aristotelesçe bir tutumla bir ayı veya leopar gibi kafese atarak oradan oraya sürükleyen çılgın delikanlı Aleksandros'a görgüsüzce yaltaklık etmiştir. Şu halde [Aleksandros] içki âleminde en çok sevdiği ve en samimi dostunu mızrakla mıhlarken ve yine yakınlarının nefretine maruz kalmamak için gözyaşı döküp kendini aç bırakırken gösterdiği (sözde) cesaret ve erdemle hocasının öğretilerine harfiyen uymuştur. Günümüzde onun düsturlarına körüne körüne bağlı olanlara gülüp geçerim*); Them. *or.* 130a: Καλλισθένην μὲν γὰρ Ἀλέξανδρος, ὅτι παρῄνει τοῖς νομίμοις ἐμμένειν τῶν Μακεδόνων, τὴν παρρησίαν οὐκ ἐνεγκὼν ἀπεσείσατο (*Aleksandros, Makedon geleneklerine sadık kalmasını tavsiye ettiği için bu patavatsızlığı hoş görmeyerek Kallisthenes'i başından defetti*); Plut. *Sul.* 36,3: Καλλισθένη τὸν Ὀλύνθιον ἐν εἱρκτῇ φρουρούμενον (*hapishanede gözetim altında tutulan Olynthoslu Kallisthenes'i...*); Philostr. *Ap.* 7,2: τὰ δὲ Καλλισθένους τοῦ Ὀλυνθίου τίς οὐκ οἶδεν; ὃς ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐπαινέσας τε καὶ διαβαλὼν Μακεδόνας, ὅτε μέγιστοι δυνάμει ἦσαν, ἀπέθανεν ἀηδὴς δόξας (*Olynthoslu Kallisthenes hakkındaki hikâyeyi kim bilmez? Bu zat güçlerinin doruğunda oldukları bir sırada Makedonları aynı gün içerisinde hem övüp hem de yermesi hoş karşılanmadığından ölüme gönderilmiştir*).

179 DL 5,5: καὶ τέλος λέοντι παραβληθείς, οὕτω κατέστρεψεν.

180 Καλλισθένην δὲ Ἀριστόβουλος μὲν λέγει δεδεμένον ἐν πέδαις

içeriği hakkında günümüze çok az bilgi ulaşan *Kallisthenes ya da Yas Üzerine* adlı bir eser kaleme almıştır.[181] Yine de Cicero ve Aphrodisiaslı Aleksandros'un verdiği bilgiler ışığında Theophrastos'un bu eserde kaderin insan yaşamı ve bireyin karakteri üzerindeki önemini vurguladığı anlaşılmaktadır. Cicero'nun bu eserden yaptığı iki alıntı şöyledir: *Aynı kişi hem merhamete hem de öfkeye konu olabilir. Zira tıpkı Theophrastos'un dostu Kallisthenes'in yasını tutarken Aleksandros'un gönencine sitem edip Kallisthenes'in büyük bir güce ve son derece mutlu bir kadere sahip olmakla birlikte bu gönençten yararlanmanın doğru yolunu bilmeyen birine denk geldiğini söylediği gibi aynı kişi birinin acısından, ama bir başkasının da gönencinden muzdarip olabilir.*[182] Cicero ikinci alıntıda şu bilgileri vermektedir: *Theophrastos, Kallisthenes adlı eserinde "Yaşamı bilgelik değil, kader yönetir" düşüncesini dile getirdiği için kitaplarda ve bütün felsefe okullarında hor görülür.*[183] Aphrodisiaslı Aleksandros'un

---

ξυμπεριάγεσθαι τῇ στρατιᾷ, ἔπειτα νόσῳ τελευτῆσαι, Πτολεμαῖος δὲ ὁ Λάγου στρεβλωθέντα καὶ κρεμασθέντα ἀποθανεῖν (*Aristobulos Kallisthenes'in zincire vurularak orduyla birlikte götürüldüğünü, daha sonra hastalıktan öldüğünü; Lagos oğlu Ptolemaios ise işkence gördükten sonra asılarak öldüğünü söyler*).

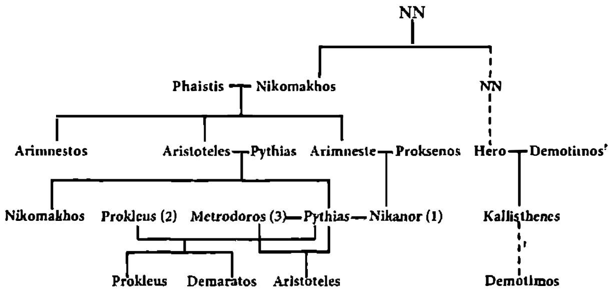
181 DL 5,44: Καλλισθένης ἢ περὶ πένθους α΄.

182 Cic. *Tusc.* 3,21: nam qui dolet rebus alicuius adversis, idem alicuius etiam secundis dolet, ut Theophrastus interitum deplorans Callisthenis sodalis sui, rebus Alexandri prosperis angitur, itaque dicit Callisthenem incidisse in hominem summa potentia summaque fortuna, sed ignarum quem ad modum rebus secundis uti conveniret΄.

183 Cic. *Tusc.* 5,25: vexatur idem Theophrastus et libris et scholis omnium philosophorum, quod in Callisthene suo laudarit illam sententiam: "Vita/m regit fortu/na, non sapie/ntia".

Theophrastos'un kader üzerine düşünceleri hakkındaki yorumuysa şöyledir: *Theophrastos, Kallisthenes adlı eserinde kader uyarınca olanın doğa uyarınca olanla aynı şey olduğunu son derece açık bir şekilde ortaya koymuştur.*[184] Her durumda Theophrastos'un kişinin karakteriyle başına gelenler arasında kurduğu bu bağ, edebi kaynakların Kallisthenes'in haşin bir karaktere sahip olduğu aktarımıyla uyuşmaktadır.

Aristoteles'in soyu hakkında ulaşılabilen bu bilgiler ışığında ailenin soy ağacı aşağıdaki gibi çıkarılabilir.



Aristoteles'in ailesine ilişkin bu değerlendirmelerin ardından biyografisine geri dönülebilir. Babasının vefatının ardından Aristoteles'in annesi Phaistis, üç çocuğuyla birlikte memleketi Khalkis'e geri dönmüştür. Varlıklı bir aileden gelen Aristoteles annesinin ölümünden sonra dahi aile arazilerini elden çıkarmamıştır. Babasının ölümünün ardından Aristoteles'in vesayetini Atarneus kenti kökenli olan

184 Aleks. *Aristot. an.* 186,28–31: φανερώτατα δὲ Θεόφραστος δείκνυσιν ταὐτὸν ὂν τὸ καθ' εἱμαρμένην τῷ κατὰ φύσιν ἐν τῷ Καλλισθένει.

eniştesi Proksenos üstlenmiştir. Aristoteles annesine olduğu kadar Proksenos'a karşı da sadakat ve şükran hislerini ömrü boyunca korumuş, hatta Proksenos'un ölümünden sonra onun oğlu Nikanor'u evlat edinmiş ve kızı Pythias evlilik çağına gelince onunla evlenmesini vasiyet etmiştir.

Nausigenes'in *arkhon*'luğu sırasında 17 yaşındayken Atina'ya gelmiş (İ.Ö. 367/6) ve Platon'un Syrakusai'a yaptığı ikinci seyahat nedeniyle Atina'da bulunmadığı sırada Akademia'ya katılmıştır. Bu sırada Akademia'nın başında otuzlu yaşlarında olan Knidoslu Eudoksos bulunmaktadır.[185] Çok yönlü bir düşünür olan Eudoksos bundan sadece birkaç yıl önce Kyzikos ve Propontis'te ders verdiğine[186] göre Akademia'nın idaresi için yeterince deneyim sahibidir. Eudoksos'un öğrencileriyle birlikte Akademia'ya katılması Platon'un okuluna Yunan Dünyası'nın dört bir yanından düşünürlerin buluşma noktası olma özelliği kazandırmıştır. Dolayısıyla Akademia'nın en parlak döneminin Eudoksos ile başladığı söylenebilir. Bu sırada Platon da Sicilya'dan yeni izlenim ve deneyimlerle geri dönmüş ve en önemli felsefi diyaloglarını peşi sıra kaleme almıştır. Ayrıca Sicilya'da pek çok önemli düşünürle tanışmış ve bazılarını Atina'ya gelmeye ikna etmiştir. Bunlar arasında en önemlisi hekim Philistion'dur. Sonuç olarak bilgiye aç olan genç Aristoteles'in doğru zamanda doğru yerde olduğu açıktır. Nitekim kavramsal çerçeveler oluşturabilmek için ince soyutlamalar gerektiren mantık felsefesini Akademia'daki

185 VL 11: tempore Eudoxi; VM 11: φοιτᾷ Πλάτωνι ἐπὶ Εὐδόξου.
186 DL 8,87: γενέσθαι ἐν Κυζίκῳ καὶ τῇ Προποντίδι σοφιστεύοντα.

tartışma ortamında öğrenmiştir. Bu tartışmalarda rolünün söylenenleri sadece onaylamakla sınırlı kalmadığı açıktır. Ders notları olarak hazırlanan ve oldukça erken döneme rastlayan *Topikler* adlı çalışması, onun kendi düşünce yapısına uygun özel bir terminoloji oluşturmaya çalıştığını göstermektedir. Platon keskin görüsüyle onun bu yeteneğini hemen fark etmiş olmalıdır. Zira onu Akademia'nın aklı ve okuyucu olarak adlandırmıştır (VM 6). Burada okuyucu (ἀναγνώστης) ile bir eserin kamu önünde okunmasıyla görevli kölenin[187] kastedilmediği açıktır. Aristoteles Platon'un eserlerini sadece bu kölelerden dinleyen Akademia'nın diğer genç üyelerinden bu yönüyle de ayrışmaktadır. Daha açık bir ifadeyle kendi okuma yöntemine ilişkin olarak pek çok eserinde dile getirdiği şekliyle[188] önermelerinde kulla-

187 DL 5,73: τὰ βιβλία τὰ ἀνεγνωσμένα.

188 Aristot. *top.* 105b 12–14: ἐκλέγειν δὲ χρὴ καὶ ἐκ τῶν γεγραμμένων λόγων, τὰς δὲ διαγραφὰς ποιεῖσθαι περὶ ἑκάστου γένους ὑποτιθέντας χωρίς (*Yazılı eserlerdeki düşüncelerden seçki yapmak ve her bir farklı konu için ayrı başlıklar altında derlenmiş taslaklar hazırlamak gerekir*); Aristot. *an. pr.* 46a 16: καθ' ἕκαστον δὲ ἐκλέγειν τῶν ὄντων (*verili her konu için seçki yapmak*); Aristot. *an. post*. 98a 1–2: Πρὸς δὲ τὸ ἔχειν τὰ προβλήματα ἐκλέγειν δεῖ τάς τε ἀνατομὰς καὶ τὰς διαιρέσεις (*problemleri kavramak için açımlama ve bölmeleri seçmek gerekir*); *rhet*. 1396b 4–8: πρῶτον περὶ ἕκαστον ἔχειν ἐξειλεγμένα περὶ τῶν ἐνδεχομένων καὶ τῶν ἐπικαιροτάτων, περὶ δὲ τῶν ἐξ ὑπογυίου γιγνομένων ζητεῖν τὸν αὐτὸν τρόπον, ἀποβλέποντα μὴ εἰς ἀόριστα ἀλλ' εἰς τὰ ὑπάρχοντα περὶ ὧν ὁ λόγος, καὶ περιγράφοντα ὅ τι πλεῖστα καὶ ἐγγύτατα τοῦ πράγματος (*ilkin ortaya çıkabilecek ve ele alınması uygun sorulara ait seçme kanıtlara sahip olmak gerekir; bundan sonra da ortaya çıkacak özel gereksinmeler için aynı tipten kanıtlar - ama rastgele ve belli belirsiz değil, tersine gözlerimizi üzerinde konuşmak zorunda olduğumuz konuya ilişkin güncel olgulardan ayırmaksızın ve o konuyla yakından ilgili, olabildiğince çok kanıt toplamaya çalışarak*

nacağı kanıtlar için yöntemli seçimler yapmaktadır okumalarında. Her durumda yaptığı yoğun okumaların izlerini eserlerinin hemen her yerinde görmek mümkündür. Bu amaç doğrultusunda geniş bir kütüphane oluşturabilecek maddi koşullara da sahipti. Speusippos'un ölümünün ardından 3 *talanta* gibi yüklü bir tutara onun kütüphanesini satın aldığı bilinmektedir.[189]

Günümüze ulaşan, çoğu ders notu niteliğindeki yazılarında Aristoteles Akademia'daki derslik hakkında da dolaylı bilgiler vermektedir. Buna göre odanın duvarlarını iki resim süslemektedir. Bunlardan birinde Platon'un *Protagoras* diyaloğundan bir sahne canlandırılmıştır (Plat. *Prot.* 335c): Sokrates gruba veda etmek üzere ayağa kalkar, Kallias da onu elinden tutarak tartışmayı sürdürmeye ikna eder. Diğer resimde ise Platon'un bu sefer *Phaidon* diyaloğunun son sahnesi olan, ölüm anında etrafı dostları tarafından sarılmış Sokrates resmedilmiştir.[190] Duvarda ayrıca erdemlere,[191] mantıki karşıtlara (ἀντιφάσεις),[192] havyan ve bitki türlerine[193] ilişkin çizelgelerle (διαγραφαί) anatomik şemalar[194] bulunmaktadır: Odada ayrıca üçayaklı bir masa,[195] ah-

---

- düşünüp bulmak gerekir).

189 DL 4,5: φησὶ δὲ καὶ Φαβωρῖνος ἐν δευτέρῳ Ἀπομνημονευμάτων (FHG III 579) ὡς Ἀριστοτέλης αὐτοῦ τὰ βιβλία τριῶν ταλάντων ὠνήσατο.

190 Daha fazla bilgi için bk. Jackson 1920, 191–200.

191 Aristot. *EE* 1220b 38–1121a 12.

192 Aristot. *int.* 22a 24–31.

193 Aristot. *part. an.* 642b 11–12.

194 Aristot. *hist. an.* 510a 30.

195 Aristot. *sens.* 641a 32.

şap bir divan,[196] bir bronz[197] bir de alçı[198] heykel, bronz bir küre[199], ayrıca konuşmacının şema ve çizimler için kullanacağı beyaz bir levha[200] bulunmaktadır.

Aristoteles Platon'un İ.Ö. 348/7 yılındaki ölümüne kadar sakin bir çalışma ortamı içinde, başlangıçta sadece öğrenerek, ama birkaç yıl sonra kendisi de dersler vererek, yazarak ve malzeme toplayarak geçirdiği 20 yıl boyunca Akademia'nın bir üyesi olarak kalmıştır. Platon'un Sicilya gezisinden Atina'ya geri döneceği üç yıl zarfında Ksenokrates ve Isokrates'in derslerine katılıp katılmadığı hususu kesin olmamakla birlikte, Aristoteles'in retorik sahasında dersler vermekle görevlendirildiği, bununla da Platoncu eğitim programının derlenmesi açısından bu tür dersler talep eden öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamayı amaçladığı düşünülebilir. Keskin bir dile sahip olan Aristoteles bu derslere şu açıklama ile başlamış olmalıdır: *Susup Isokrates'in konuşmasına izin vermek ne utanç verici.*[201] Bu deyim aslında Euripides'in *Philoktetes* adlı eserinde Odysseus'in Troia'dan gelen elçi heyetine karşı sarf ettiği sözlere bir gönderme niteliğindedir: *Susup barbarların konuşmasına izin vermek ne utanç*[202]. Aristoteles İ.Ö. 362 yılından hemen son-

196 Aristot. *sens.* 640b 23.
197 Aristot. *metaph.* 1013b 6; Aristot. *gen. an.* 724a 23; Aristot. *metaph.* 984a 24.
198 Aristot. *metaph.* 1035a 32.
199 Aristot. *an.* 403a 13.
200 Aristot. *an. pr.* 52a 16.
201 Syrian. *schol. Herm.* 4,298: αἰσχρὸν σιωπᾶν, Ἰσοκράτην δ' ἐᾶν λέγειν.
202 Eur. *frag.* 796: αἰσχρὸν σιωπᾶν, βαρβάρους δ' ἐᾶν λέγειν; krş. DL

ra kaleme aldığı *Gryllos* diyaloğuyla İ.Ö. 353 dolaylarında Kıbrıs beyi Themison'a izafeten yazdığı *Protreptikos* ([*Felsefeye*] *Teşvik*) adlı eserinde[203] de Isokrates'in retorik anlayışını eleştirmektedir. Doğal olarak bütün bu söylemlerde Isokrates'in dalkavukça bir pragmatizm olarak ortaya çıkan ve belagati hakikat araştırmasının üstünde tutan yaklaşımını küçümseyen Platoncu eğitimin haklılaştırılma gayreti söz konusudur. Yine de Isokrates'in hitabet tekniği onu hala büyülemektedir. Aristoteles bu sanatının kurallarını büyük olasılıkla Phaselisli Theodektes'ten etraflıca öğrenmiş ve bunlara kendi sisteminde bambaşka bir ruh katmıştır. Bununla birlikte Yunan *polis*'leri arasında bitmek bilmez

5,3, 2: αἰσχρὸν σιωπᾶν, Ξενοκράτη δ' ἐᾶν λέγειν.

[203] Platon Isokrates'in önemsiz şeylerle uğraştığını ima ettiği *Phaidros*'ta (Plat. *Phaidr*. 279a); isim vermemekle birlikte mahkemelerde hatiplik yapan biri olarak Isokrates'i çağrıştıran birinin eleştirilerini, onu filozofla politikacı arasında duran, dolayısıyla ikisinden de daha aşağı konumda bulunan biri şeklinde tanımlayarak yanıtladığı *Euthydemos*'ta (Plat. *Euthyd*. 304d–306d); erdemin uygulama ve eğitimle sonradan mı kazanıldığı yoksa doğuştan mı geldiği sorusu temelinde Isokrates'in üç aşamalı erdem eğitimi görüşünü eleştirdiği *Menon*'da (ki Menon Thessalia'da Gorgias'ın derslerine katılan biri olarak yine Isokrates'i anıştırmaktadır); *Gorgias* üzerinden Isokrates'in retorik anlayışını insanları çekip çevirmeyi bilmeye dayanan bir açgözlülük veya dalkavukluk olarak tanımladığı *Gorgias*'ta (Plat. *Gorg*. 463a–b) Isokrates'e ağır eleştiriler yöneltmektedir. Isokrates bu eleştirilere yanıt olarak kendi görüşlerini savunmak için İ.Ö. 353/2 yılında yazdığı *Antidosis*'te Akademia'nın eğitim programını, özellikle de geometri ve astronomi gibi soyut matematik bilimlerine ağırlık vermesini eleştirmektedir (Isokr. *or*. 15,261). Ne var ki Isokrates'in Akademia'nın felsefi anlayışını eleştirdiği bu sırada Platon *magnum opus*'u '*Yasalar* (νόμοι)' üzerinde çalışmaktadır ve eleştirileri yanıtlama görevini o sırada 35 yaşlarında bulunan Aristoteles'e vermiştir. Aristoteles de bu amaçla *Protreptikos*'u yazmıştır.

çekişme ve hırslar, siyasi istikrarsızlıklar, süper güç olma yönünde harcanan sonuçsuz çabalar zaten monarşinin sarayında büyümüş bir yabancı olarak halkın gözünde kuşku uyandırabilecek olan Aristoteles'in kılgıl (pratik) yaşamdan uzaklaşmasına neden olmuştur. Bu nedenle Platon'un filozoflar tarafından idare edilen ideal devletinde yaşamayı tercih eden Aristoteles kendini tamamen teorik bir yaşama (βίος θεωρητικός)[204] adamıştır. Bu esnada Pythagoras mistisizminin en son aşamalarını incelemiş, ayrıca Eudoksos[205] ve Kallippos'un gezegenlerin yörüngelerine ilişkin oldukça ağır kuramsal çalışmalarını daha da geliştirmiş,[206] ama asıl olarak Platon'un derin anlamlı 'idealar' öğretisine dalmıştır. Platon'un ve Akademia'nın diğer üyelerinin derslerini takip etmiş, Platon'un kendi yazılarıyla Platon karşıtlarının görüşlerini süzgeçten geçirerek bunların ileri sürdükleri kanıtları ve öğretilerinin özünü açıklamıştır. Böylece *Metafizik* adlı eserinde bize sunacağı şekliyle felsefe tarihinde derinlemesine bilgi sahibi olmuş, bunun yanı sıra bütün bilimlerin esaslarını öğrenmiş, ayrıca düşünme ve çözümleme yöntemini edinmiştir. Bıkıp usanmadan derslere katılan, okuyan[207] ve tartışan Aristoteles her şeyden

---

204 Krş. DL 5,28.

205 Bk. DL 8,86–91.

206 Bk. Aristot. *metaph.* 1073b.

207 Sistemli bir biçimde malzeme toplama yöntemini geliştiren Aristoteles kendinden öncekilerin düşüncelerini okuyup öğrenme sürecine kendini öylesine kaptıracaktır ki Platon onu ἀναγνώστης olarak tanımlayacaktır: VM 6: καὶ οὕτω φιλοπόνως συνῆν Πλάτωνι ὡς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἀναγνώστου οἰκίαν προσαγορευθῆναι. θαμὰ γὰρ Πλάτων ἔλεγεν, Ἀπίωμεν εἰς τὴν τοῦ ἀναγνώστου οἰκίαν, καὶ ἀπόντος τῆς ἀκροάσεως ἀνεβόα·

önce doymak bilmez bilgi açlığı, ama aynı zamanda kavrayış gücü sayesinde göze batınca Platon tarafından yazılarını gözden geçirmek için kullanılmış, daha sonra sistematik düşünme ve tartışmadaki yetkinliği ile ünlenmiştir. Nitekim Platon'un, onu Ksenokrates'le karşılaştırırken söylediği "*birine mahmuz gerek, diğerine ise dizgin*"[208] sözü ünlüdür. Zamanla kendi görüşleri daha da olgunlaştıkça Platon'la ilişkilerindeki samimiyet bir nebze olsun azalmış olabilir. Ancak Platon yaşadığı sürece Akademia'nın sadık bir üyesi olarak kalmıştır. Aristoteles'in bütün eserlerinde Platon'un derin etkisi görülmektedir. Platon'un düşüncelerine yönelik eleştirilerinde dahi Aristoteles hocasının dehasına duyduğu derin saygıyı ifade etmiş, hatta onun için bir de λόγος ἐγκωμιαστικός (methiye) kaleme almıştır.[209] Ayrıca kendisi için çok değerli olan Platoncu Okul'u eleştirmek görevinin ne denli tatsız olduğunu zarif bir şekilde vurgulamıştır.[210] Bazı araştırmacılar Akademia'da hiçbir görüş ayrılığına müsamaha gösterilmediğini tasavvur etmekte, böylece de Aristoteles'in Platon'u eleştirdiği bütün eserlerini Platon'un ölümünden sonraya tarihlemektedir. Oysa Platon'un eserlerinde karşımıza çıkan öz eleştiri örneklerinin de gösterdiği gibi bu tamamen yanlış bir yorumdur. Hatta Platon'un söz konusu öz eleştirileri çoğu zaman Aristoteles'in Platon'a yönelttiği eleştirileri anıştırmaktadır. Dolayısıyla seçkin öğ-

208 DL 4,6: τῷ μὲν μύωπος δεῖ, τῷ δὲ χαλινου.

209 VM 26–27; VV 11; Olymp. *Plat. Gorg.* 41,9: ὅτι δὲ καὶ Ἀριστοτέλης σέβει αὐτὸν ὡς διδάσκαλον, δῆλός ἐστι γράψας ὅλον λόγον ἐγκωμιαστικόν (*Aristoteles Platon'a hocası olarak derin bir saygı beslediğinden onun için açıkça bir methiye kaleme almıştır*).

210 Aristot. *EN* 1096a 11–17; krş. Aristot. *pol.* 1265a 10–12.

rencisinin argümanlarını, Platon'u belli konularda yeniden düşünmeye iten etkenler arasında görmek en doğru yaklaşım olacaktır.

Artık belli bir üne kavuşmuş olan Aristoteles'in arı gibi çalışkanlığını sadece bal üretmek için kullanmakla yetinmeyeceği açıktı. O, zamanla söz konusu yeteneklerinin farkında olan başkalarını da büyük hayat ödevini tamamlamasına yardım edecek ödev arkadaşları olarak kendi yetkesi altına toplayabileceğinin farkındaydı. Platon İ.Ö. 348/7 yılında öldüğünde, 36 yaşına gelmiş olan filozof kendi sisteminin esaslarını oluşturmuş, küçük eserlerini yayınlamaya başlamış, bir hayli malzeme toplamış ve bunları gözden geçirerek sınıflandırmış durumdadır. Kısaca Aristoteles bu sırada hala Akademia üyesi olmakla birlikte bir felsefe okuluna başkanlık edebilecek yetkeye sahip; hocasının, özellikle de ardıllarının, öğretisini körü körüne benimsemekten ziyade etraflıca düşünülüp taşınılmış mantık ilkelerini ve hali hazırda toplamış olduğu empirik malzemeyi esas alan yetkin bir filozoftur.

Bilindiği kadarıyla Akademia'da kaldığı süre zarfında siyasetle hiç ilgilenmemiştir. Hayatının bir sonraki evresindeki gelişmeleri anlayabilmek için onun Makedon çevrelerle kişisel bir ilişki içinde olduğunu kabul etmek gerekir. Zira babası üzerinden Makedon sarayıyla, eniştesi Proksenos üzerinden de Philippos'un Anadolu'daki ajanı Hermias'la[211]

211 Eus. *evang.* 15,2,5: καὶ Εὐβουλίδης δὲ προδήλως ἐν τῷ κατ' αὐτοῦ βιβλίῳ ψεύδεται, πρῶτον μὲν ποιήματα ψυχρὰ προσφερόμενος ὡς γεγραφότων ἄλλων περὶ τοῦ γάμου καὶ τῆς πρὸς Ἑρμείαν

bağlantısı, Atina'nın önde gelenleri arasında kendisine karşı bir tepki ve güvensizliğin temelini hazırlamıştır. Bu yöndeki en önemli veri Demosthenes'in yeğeni Demokhares'in İ.Ö. 306 yılında felsefe okullarının kapatılmasıyla ilgili açılan davada verdiği söylevdir. Eusebios'un aktardığı kadarıyla bu söylevde Demokhares Aristoteles'i Atina'nın düşmesi için Makedonların işbirlikçisi olmakla, ayrıca kendi vatanı Stageira'yı Makedonlara satmakla ve Olynthos'un tahribinin ardından savaş ganimetlerinin satışı sırasında kentin en zenginlerini Philippos'a ihbar etmekle itham etmektedir.[212] Bütün bu ithamlara karşın Aristoteles'in kişisel bağlantılarının siyasi bir karakter taşıması düşük ihtimaldir. Her durumda İ.Ö. 357 yılında Amphipolis'i fethinin ardından

οἰκειότητος αὐτῷ γεγονυίας (*Eubulides de Aristoteles aleyhinde kaleme aldığı kitapta ilkin onun evliliği ve Hermias'la yakınlığı hakkında başkalarının yazdığı şiirleri öne sürerken açıkça yalan söyler*).

212 Eus. *evang.* 15,2,6: τὴν μὲν γὰρ Δημοχάρους κατηγορίαν κατὰ τῶν φιλοσόφων τί χρὴ λέγειν; οὐ γὰρ Ἀριστοτέλην μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους κακῶς εἴρηκεν. ἔτι γε μὴν αὐτὰς τὰς διαβολὰς σκοπῶν ἄν τις ληρεῖν αὐτὸν φαίη. λέγει γὰρ ἐπιστολὰς Ἀριστοτέλους ἁλῶναι κατὰ τῆς πόλεως τῆς Ἀθηναίων καὶ Στάγειρα τὴν πατρίδα προδοῦναι Μακεδόσιν αὐτόν, ἔτι δὲ κατασκαφείσης Ὀλύνθου μηνύειν ἐπὶ τοῦ λαφυροπωλείου Φιλίππῳ τοὺς πλουσιωτάτους τῶν Ὀλυνθίων (*Demokhares'in filozoflara karşı ithamından bahsetmeye ne gerek var? Zira o sadece Aristoteles'e değil, diğerlerine de hakaret eder. Üstelik iftiralarının kendisine bakılacak olursa, budalaca konuştuğu söylenebilir. Nitekim Aristoteles'in kentin düşman eline geçmesi için Atinalılar aleyhinde mektuplar yazdığını, ayrıca kendi vatanı Stageira'yı Makedonlara sattığını, dahası Olynthos'un tahribinden sonra ganimetlerin satış yerinde Philippos'a Olynthosluların en zenginlerini ihbar ettiğini iddia eder*) konu hakkında bk. Wilamowitz-Möllendorf 1881, 194–197; Natali 1981, 32–34 ve 150–152; Natali 2013, 6.

Philippos'un Atina'yla ilişkileri son derece gerilmiştir. İ.Ö. 348 yılında da Atina tarafından desteklenen Olynthos'u fethetmesi zaten gergin olan ortamı iyice germiştir. Bu sırada Demosthenes Makedonia karşıtı partinin önderi olarak sahneye çıkar ve İ.Ö. 347 yılının başlarında iyice güç kazanır.[213] Aristoteles açısından iyice güvensizleşen bu ortama aynı yılın kış aylarının sonunda Platon'un ölümü de eklenir. Bu gelişmeler üzerine Atina'yı terk etmek zorunda kalır. Ama Atina'dan Platon'un ölümünden önce[214] mi yoksa sonra mı ayrıldığı konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır. Her durumda Atina'yı terk etmesinin ana nedeni, Platon'un ölümünden hemen kısa bir süre önce Khalkidike'nin Philippos tarafından ele geçirilip Olynthos'un tahrip edilmesi ve Yunan Konfederasyonu'nun dağıtılması sonucunda Atina'da gelişen Makedonia karşıtı eğilimlerin Makedon sarayıyla ilişkileri bilinen bir yabancı için Atina'da kalmayı imkânsız kılmasıdır.

Öte yandan Platon'un, ardılı olarak ustanın düşüncelerinin en sadık takipçisi olarak görülen, aynı zamanda Platon'un yeğeni de olan ve yaşı da oldukça ilerlemiş bulunan (Aristoteles'ten ca. 25 yaş büyüktür) Speusippos'u seç-

---

213 Aiskhin. *Ktes.* 62: ἐνταῦθ' εἰσέρχεται βουλευτὴς Δημοσθένης, οὔτε λαχὼν οὔτ' ἐπιλαχών, ἀλλ' ἐκ παρασκευῆς πριάμενος (*Şu an Demosthenes kura yoluyla atama veya yerine geçmeyle değil, entrika ve rüşvetle buleutes [Danışma Meclisi üyesi] olarak çıkagelir*).

214 Eus. *evang.* 15,2,5: καὶ Εὐβουλίδης δὲ προδήλως ἐν τῷ κατ' αὐτοῦ βιβλίῳ ψεύδεται ... τελευτῶντι Πλάτωνι μὴ παραγενέσθαι τά τε βιβλία αὐτοῦ διαφθεῖραι (*Eubulides de Aristoteles aleyhinde kaleme aldığı kitapta ... ölüm döşeğinde Platon'u ziyaret etmediğini ve yazılarını yok ettiğini ileri sürerken açıkça yalan söylemektedir*).

mesi Akademia'nın kendi iç mantığı açısından anlaşılabilir bir durumdur. Ama bir yandan Speusippos'un *"felsefeyi matematiğe dönüştürme"*[215] gayreti gibi Akademia'nın en az hoşlandığı Platoncu eğilimleri temsil etmesi, öte yandan düşünsel bağımsızlığı her şeyin üstünde tutan Aristoteles için felsefi yetkinlik sahasında kendisinden daha aşağı gördüğü birinin yetkesini tanımanın olanaksızlığı Akademia'dan ayrılma kararını koşullamış olmalıdır.[216] Platon'un Akademia çevresindeki en yakın akrabası olarak Speusippos Akademia'nın mal varlığını bir varis olarak üstlenmiş gözükmektedir.[217] Bu nedenle antik kaynaklardan hiç biri bu hususta bir seçimden bahsetmemektedir.[218] Akademia üyeliğine dair düzenlemeler hakkında bilgi bulunmamakla birlikte, birinin orada bulunarak Akademia'da yaşama dâhil olduğu ve günlük ihtiyaçlar için gerekli genel harcamalara katkıda bulunduğu sürece Akademia'nın üyesi kabul edildiği düşünülebilir. Her durumda Aristoteles'in Atina'yı terk etme kararı doğal olarak Akademia'dan da en azından mekânsal anlamda ayrılması sonucunu doğurmuştur. Zira Speusippos'un İ.Ö. 339/8 yılında ölümünün

---

215 Aristot. *metaph.* 992a 32: γέγονε τὰ μαθήματα τοῖς νῦν ἡ φιλοσοφία.

216 Krş. Wilamowitz-Möllendorf 1893, (I) 329.

217 Cic. *ac.* 1,17: nam cum Speusippum sororis filium Plato philosophiae quasi heredem reliquisset.

218 DL 4,1: διεδέξατο δ' αὐτὸν Σπεύσιππος Εὐρυμέδοντος Ἀθηναῖος; krş. Philokhor. *frag.* 224: Σπε[ύσιππος] μὲν οὖν πα[ρ' α]ὐτοῦ διεδέ[ξ]ατο τὴν δ[ιατριβή]ν; VM 13: Μετὰ δὲ τὴν Πλάτωνος τελευτὴν Σπεύσιππος μὲν ὁ Πλάτωνος ἀδελφιδοῦς (ἐτύγχανε γὰρ υἱὸς ὢν Ποντόνης τῆς ἀδελφῆς Πλάτωνος) διαδέχεται τὴν σχολήν.

ardından Akademia'nın genç üyeleri arasında yapılan ve Ksenokrates'in kazandığı seçimde Aristoteles'in de – her ne kadar yurt dışında bulunduğundan seçime katılamasa da – adaylar arasında düşünülmesi[219] onun hala Akademia'nın üyesi olarak görüldüğünü göstermektedir.[220] Yaşlı Herakleides ile genç Theophrastos Akademia'dan ayrılacak kararlılığı henüz gösterememiş olsalar da Aristoteles ve onunla birlikte Kalkhedonlu Ksenokrates bu ayrılıktan çekinmemişlerdir.

Bunun üzerine vaktiyle Akademia'da yer alıp şimdi de aralarında Skepsisli Koriskos ve Erastos'un bulunduğu bazı Platoncuları etrafında toplayarak onları Assos'ta bir felsefe okulu açmaya özendiren[221] Atarneus Tiranı Hermias'ın daveti üzerine Ksenokrates ile birlikte[222] Mysia'daki Atarneus'e

219 Philokhor. *frag.* 224: οἱ δὲ νεανίσκοι ψηφοφορήσαντες ὅστις αὐτῶν ἡγήσεται, Ξενοκράτην εἵλοντο τὸν [Κα]λχηδόνιον, Ἀριστοτέλους μὲν ἀποδεδημηκότος εἰς Μακεδονίαν, Μενεδήμου δὲ τοῦ Πυρραίου καὶ Ἡρακλείδου τοῦ Ἡρακλεώτου παρ' ὀλίγας ψήφους ἡττηθέντων (*Gençler kendilerini kimin idare edeceği hususunda oylama yaparak Kalkhedonlu Ksenokrates'i seçtiler. Zira bu sırada Aristoteles kentten uzakta Makedonia'da bulunuyordu; Pyrrhalı Menedemos ile Herakleialı Heraklides ise daha az oy alarak seçimi kaybetmişlerdi*). Diogenes Laertios ise onun bu sırada Atina adına elçilik yapmak üzere Makedonia'da bulunduğu ek bilgisini vermektedir: DL 5,2: φησὶ δ' Ἕρμιππος ἐν τοῖς Βίοις ὅτι πρεσβεύοντος αὐτοῦ πρὸς Φίλιππον ὑπὲρ Ἀθηναίων σχολάρχης ἐγένετο τῆς ἐν Ἀκαδημείᾳ σχολῆς Ξενοκράτης.

220 Daha fazla bilgi için bk. Merlan 1946, 103–111; Düring 1957, 259; Gigon 1958, 159–160.

221 Ksenokr. *test.* 18: φίλους δ' ἐποιήσατο Κορίσ]κ[ο]ν καὶ Ἔραστον καὶ Ἀριστοτέλ[ην καὶ Ξενοκράτην]· διὸ καὶ πάντ[ες οὗ]τοι παρὰ [τῷ Ἑρμίᾳ π]αρῆσαν.

222 Strab. 13,1,57: μετεπέμψατο τόν τε Ἀριστοτέλην καὶ Ξενοκράτην καὶ ἐπεμελήθη αὐτῶν. Diogenes Laertios, Speusippos'in son

gider. Hermias'la arasındaki yakın ilişki büyük olasılıkla Proksenos aracılığıyla kurulmuş gözükmektedir.[223] Kallisthenes'in onun onuruna düzdüğü methiyeye göre Hermias son derece asil bir mizaca sahiptir[224] ve daha önce Atina'yı ziyaret ederek Akademia'da Platon ve Aristoteles'in derslerine katılmıştır[225]. Vaktiyle köle olmakla birlikte şimdi Pers Kralı tarafından Mysia'daki Atarneus ile Assos'un beyliğine getirilen, ama Philippos'un safında yer almayı tercih eden Hermias Makedon kralının planlarını elinden geldiğince desteklemeye çalışmıştır.[226] Hermias hakkındaki en sağlam bilgiler onun Aristoteles'le dostluğu vesilesiyle elde edilmektedir. Hermias'ın ölümünden sonra Aristoteles onun anısına Delphoi'da bir heykel diktirmiş (DL 5,5–6) ve dostuna şu şekilde seslendiği bir epigram kaleme almıştır

zamanlarında Aristoteles'in Atina'da bulunmadığını söyler, ama nerede olduğunu belirtmez: DL 4,3: Ἤδη δὲ ὑπὸ παραλύσεως καὶ τὸ σῶμα διέφθαρτο, καὶ πρὸς Ξενοκράτην διεπέμπετο παρακαλῶν αὐτὸν ἐλθεῖν καὶ τὴν σχολὴν διαδέξασθαι (*Felç nedeniyle kötürüm kalınca, Ksenokrates'e haber göndererek onu [Atina'ya] gelip okulu devralmaya çağırmıştır*).

223 VM 3; VV 2; VL 3; Ibn Abi Usaibia 3 (çeviri için bk. Düring 1957, 214).

224 Strab. 13,1,57: γενόμενος δ' Ἀθήνησιν ἠκροάσατο καὶ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους.

225 Didym. *in Demosth.* 6,15–18: ἐπ]έσκ[ηψε δ' α]ὐτῶι πρὸ[ς] τοὺ[ς φ]ί[λους κ(αὶ) τοὺς ἑ]ταίρο(υς) [ἐπι]στέλλειν, ὡς οὐδ[ὲ]ν ἀ[(νά)ξιο]ν ε[ἴ]η φιλοσοφία[ς οὐδ' ἄ]σχημον δ(ια)πεπραγμ[(έν)]ος; tam metin ve çevirisi için bk. yk. dn. 170.

226 Demosthenes'in ismini vermeden hikâyesini anlattığı kişi çok büyük olasılıkla Hermias'tır: Demosth. *or.* 10,32: ἔπειθ' ὁ πράττων καὶ συνειδὼς ἅπανθ' ἃ Φίλλιππος κατὰ βασιλέως παρασκευάζεται, οὗτος ἀνάσπαστος γέγονε ... (*Philippos'un [Pers] kralına karşı bütün entrikalarının ajanı ve işbirlikçisi olan adam yakalandı...*).

(DL 5,8): "*Akhilleus ile Aias senin için yanıp tutuşarak gittiler Hades'e; Atarneus yurttaşının da senin sevimli güzelliğin uğruna gözleri mahrum gün ışığından. Bu nedenle dillerde dolaşacak yaptıkları ve Anı'nın kızları Musalar yüceltecekler onu, konuksever Zeus'un haşmetini ve kadim dostluğun onurunu yücelterek*". Her durumda Aristoteles'in barbar, hadım ve köle (βάρβαρος, εὐνοῦχος, δοῦλος)[227] olan birini bu şekilde övmesi mümkün değildir. Başka bir ifadeyle onun barbar kökenli olduğuna dair Diogenes Laertios ve Didymos'un aktarımları[228] gerçeği yansıtmıyor olmalıdır.[229] Bu konuda gerçek ne olursa olsun, Hermias'ın Platoncularla birlikte felsefeyle uğraştığı ve Assos'ta bir filozoflar grubu meydana getirdiği açıktır. Bu konuda Gadaralı Philodemos da Akademia üyesi filozoflar üzerine kaleme aldığı eserinde iki filozofun[230] (δέονθ' Ἑρμίας ἀμφοῖν παρέτιθη) Assos'ta

---

[227] DL 5,3 ve 5,11; VH 2 ve 6; Strab. 13,157; Dem. Phal. *eloc*. 293; Luc. *eun*. 9; Harp. *lex*. s. v. Ἑρμείας, Phot. *bib*. 530a 34–35; Phot. *lex*. s. v. Ἑρμείας; Suda s. v. Ἑρμίας; *Etym. m*. s. v. Ἑρμῆς; Lib. *or*. 57, 52.

[228] DL 5,3: γενέσθαι τὸν Ἑρμίαν, γένει Βιθυνὸν ὄντα; Didyın. *in Demosth*. 5,24–25: κ(αὶ) [βάρβ]αρος μ(ὲν) ὢν μ(ετὰ) τῶν Π[λατω]νείων [φ]ιλο[σο]φεῖ (*bir barbar olmasına rağmen Platoncularla birlikte felsefeyle uğraşmıştır*).

[229] Krş. Bowra 1938, 182–189.

[230] Burada M. Isnardi Parente (1979, 287) Erastos ve Koriskos; F. Lasserre (1987, 541) ise Aristoteles ve Ksenokrates'in kastedildiğini düşünmektedir. Didymos'un aktarımına göreyse Hermias'ın yanına önce Koriskos ve Erastos ile Aristoteles gitmiş, ardından da diğerleri gelmiştir: Didyın. *in Demosth*. 5,53–57: [π(αρ)εκάλεσεν ἐξ Ἀθηνῶν Κόρισ]κ[ον] κ(αὶ) Ἔραστον κ(αὶ) Ἀριστοτ[έλην σ(υμ)βιωσομ(έν)ους,] διὸ κ(αὶ) πάντ[ες οὗ]τοι π(αρ)[εγένοντο εἰς Ἀσσό]ν, ὕστερον [δ' ἄλλων] ἡκό[ντων, χωρίον τ]ι ἔδωκεν αὐτ[οῖς δ]ωρεά[ν] (*Atina'dan Koriskos ile Erastos'u ve Aristoteles'i bir arada yaşamaları için davet etmiştir. Bu nedenle bunlar hep birlikte Assos'a gelmişlerdir. Daha sonra diğerleri de gelince onlara bir de*

tek bir *peripatos*'ta bir araya gelerek felsefe üzerine tartıştıklarını (διατρίβοντες δ' ἐφιλοσόφουν εἰς ἕνα περίπατον συνιόντες) aktarmaktadır.[231] Burada geçen περίπατος'u W. Jaeger Akademia'nın kardeş ikametgahı (Tochterniederlassung der Akademie),[232] D. J. Allan ise Akademia'nın bir kolu (a branch of Academy)[233] şeklinde yorumlamaktadır. Bunun varlığından yalnız I. Düring şüphe duymakta ve burada sadece felsefi tartışmaların söz konusu olması gerektiğini düşünmektedir.[234] Yine de Aristoteles'in *Metafizik* adlı eserinde sıkça dile geldiği şekliyle felsefi tartışmalar için düzenli olarak bir araya gelen dostlar grubunun bir tür felsefe okulu olarak görülebileceği de açıktır.[235] Platon'un

---

arazi bahşetmiştir); ayrıca bk. Düring 1957, 278; Gaiser 1985, 16; Natali 2013, 162–163 dn. 79.

231 Philodem. *ac.*col. V,1–13: καθὰ Δικαίαρχος ἐν τῆι βίων φολοσόφων α´ ἔγραψε, πρὸς Ἑρμίαν μεταβάντας, μεταπεμψαμένου μὲν αὐτους καὶ πρότερον τοῦ Ἑρμία εὐνούστατα, τότε δὲ καὶ μάλιστα διὰ τὴν Πλάτωνος τελευτὴν ἐπισεύσαντος παραγενέσθαι· ὃ δὲ αὐτοῖς τά τε ἄλλα πάντα ἐποίησε κοινὰ καὶ πόλιν ἔδωκεν οἰκεῖν τὴν Ἀσόν, ἐν ἧι ἐξένιζε· διατρίβοντες δ' ἐφιλοσόφουν εἰς ἕνα περίπατον συνιόντες, καὶ δέονθ' Ἑρμίας ἀμφοῖν παρέτιθη (*Dikaiarkhos'un 'Filozofların Yaşamları' adlı eserinin I. kitabında yazdığına göre, Hermias onları daha önce de oldukça nazik bir davranışla davet etmekle birlikte, şimdi Platon'un vefatı nedeniyle daha da ısrarcı olunca Hermias'ın yanına vardıklarında ortak ihtiyaçlarını karşılamış ve onları ağırlamak üzere ikametleri için Assos kentini hizmetlerine sunmuştur. Onlar burada tek bir peripatos'ta toplanıp felsefeyle uğraşarak vakit geçirirlerken Hermias da her ikisi için gerekli her şeyi temin etmiştir*).

232 Jaeger 1923, 116.

233 Allan 1952, 3.

234 Düring 1966, 19.

235 Elbette W. Jaeger'in (1923, 115) düşündüğü gibi belli kurallarla idare edilen bir organizasyon tasavvur etmeye gerek yoktur; krş. Natali 2013, 162 dn. 77.

Hermias, Erastos ve Koriskos'a gönderdiği mektuptan[236] da açıkça anlaşılacağı gibi burada bir okul binasının kastedilmediği açıktır. Didymos'un filozoflara Hermias tarafından Assos'ta bir arazi hediye edildiğini[237] belirtirken kullandığı δωρεά sözcüğünü U. von Wilamowitz-Möllendorf Assos'ta bir okul arazisi (das Schulgrundstück in Assos) olarak yorumlamaktadır.[238] Ne var ki Didymos'un ilgili metninin edisyonu tamamlamalara dayanmaktadır ve bu metinden Hermias'ın filozoflar için Assos'ta sadece ikamet sağladığı öğrenilmektedir.

Hermias ile Erythrai kenti arasında imzalanan ve savaş anında karşılıklı yardımı öngören bir anlaşmada[239] pek çok kez "Hermias ve yoldaşları" (ἑταῖροι) ibaresi geçmektedir. W. Jaeger ve K. Gaiser bu yoldaşları Erastos ve Koriskos'la özdeşleştirmektedir.[240] Burada Aristoteles ve Ksenokrates'in kastedildiğini düşünen C. Pavese ise Aristoteles'in aynı zamanda Hermias'ın tiranlığında yetki sahibi olduğunu da ileri sürmektedir.[241] Bununla birlikte, M. Isnardi Parente'nin doğru bir şekilde ortaya koyduğu gibi Helenistik tiranlık ve krallıklarda resmi bir kurum olan ἑταῖροι'la filozofların

---

236 Plat. *epist.* 322c–d: οἰκεῖτε γὰρ δὴ γείτονές τε ὑμῖν αὐτοῖς καὶ χρείαν ἔχοντες ὥστε ἀλλήλους εἰς τὰ μέγιστα ὠφελεῖν (*Zira ciddi sorunlarda karşılıklı yardımınız dokunacak şekilde birbirinize komşu oturuyorsunuz*).

237 Didym. *in Demosth.* 5,53–57 (metin ve çevirisi için bk. yk. dn. 230).

238 Wilamowitz-Möllendorf 1893, (I) 334.

239 LBW 1536a = SIG 229 = Staatsverträge 322 = IErythrai 9.

240 Jaeger 1923, 112–113; Gaiser 1985, 20.

241 Pavese 1961, 113–119.

kastedilmesi pek mümkün değildir.[242] *Oikonomika*'nın II. kitabında Hermias'la ilgili anlatılan hikâyede onun müfettişlerinden (ἐπιμεληταί) bahsedilmesi (II.2.28, 1351a 33–37) bu düşünceyi desteklemektedir. Zira Hermias'ın Mentor tarafından tutuklanması üzerine takındıkları tutum bunların filozof değil, Hermias'ın bir tür askeri görevlileri olduğunu göstermektedir. Üstelik Platon'un yukarıda değinilen mektubunda belirttiği şekliyle Erastos'la Koriskos zalim ve haksız kişilere karşı kendilerini koruyabilecek yetenek ve tecrübeye sahip değillerdir.[243] Sonuç olarak K. Gaiser'in iddiasının[244] aksine bu filozofların Hermias için siyasi danışmalık yürüttüklerine dair hiçbir veri yoktur.

Yaşamında bir ara dönem olan Assos'taki ikamet Aristoteles için özel bir anlam taşımaktadır. Zira bu vesileyle Atarneus Tiranı Hermias'la güçlendirdiği dostluk bağları sonucunda onun şu veya bu şekilde akrabası olan Pythias'la[245] evlenmiş ve bu evlikten eşiyle aynı ismi taşıyan kızı Pythias ve oğlu Nikomakhos dünyaya gelmiştir. Aristoteles bilimsel çalışmalarına Assos'ta da devam etmiş olmakla birlikte, yaşamındaki bu değişikliğin çalışmalarının yönünü de etkilediği açıktır. Akademia'da idealar veya bununla alakalı konularda sonu gelmez tartışmalar yaşamının en azından

242 Krş. Isnardi Parente (1979, 293–294); krş. Natali 2013, 39–40, 162 dn. 74.

243 Plat. *epist.* 322d–e: Ἐράστῳ δὲ καὶ Κορίσκῳ ... προσδεῖν σοφίας τῆς περὶ τοὺς πονηροὺς καὶ ἀδίκους φυλακτικῆς καί τινος ἀμυντικῆς δυνάμεως. ἄπειροι γάρ εἰσι.

244 Gaiser 1985, 17.

245 Bk. yk. dn. 114–120.

şimdilik kapanan sayfalarıdır. Bu dönemde ölümüne kadar en güvendiği öğrencisi ve çalışma arkadaşı, ölümünden sonra da halefi olacak ve *peripatos*'u kuracak bir gençle tanışır: Theophrastos. Aristoteles Assos'ta üç yıl geçirdikten sonra Theophrastos'un memleketi Lesbos Adası'ndaki Mytilene kentine geçer; ilk karşılaşmalarının Assos'ta gerçekleşme ihtimali bulunsa[246] da ikilinin Aristoteles'in ölümüne kadar sürecek ortak çalışmaları Mytilene'de başlamıştır. Theophrastos bu andan itibaren Aristoteles'i hiç yalnız bırakmayacak, Aleksandros'u eğitmek üzere Makedonia'ya giderken ona eşlik edecek ve Stageira'da[247] onunla birlikte

246 K. Gaiser (1985, öz. 28–36) Theophrastos'un Aristoteles'le onun Mytilene'deki ikametinden önce tanıştığını, Assos'taki *peripatos*'ta yer aldığını ve *Ateş Üzerine* adlı eserini burada yazdığını düşünmektedir. Ama bu varsayım Theophrastos'un ilgili eserindeki (Theophr. *ign.* 46) lahit yapımında kullanılan ve Assos'a özgü olduğunu iddia ettiği ὁ δ' ἐν κύκλωι λίθος (*civardaki taş*) ifadesine dayanmaktadır. Bununla birlikte V. Coutant benzer özellikte bir taşın Lykia'da da bulunmasına dayanarak ilgili kısmı kendi edisyonunda ὁ δ' ἐν Λυκίᾳ λίθος (*Lykia'daki taş*) şeklinde vermektedir. Theophrastos'un Assos'ta bulunduğuna dair bunun dışında başka bir veri de yoktur; krş. Natali 2013, 163 dn. 81.

247 Theophrastos, Stageira ve civarı hakkında önemli bilgiler vermektedir: Theophr. *h. plant.* 3,1,1: Τῆς δὲ σφενδάμνου, καθάπερ εἴπομεν, δύο γένη ποιοῦσιν, οἱ δὲ τρία· ἓν μὲν δὴ τῷ κοινῷ προσαγορεύουσι σφένδαμνον, ἕτερον δὲ ζυγίαν, τρίτον δὲ κλινότροχον, ὡς οἱ περὶ Στάγειρα (*Daha önce de değindiğimiz gibi [h. plant. 3,3,1] akçağacı [*acer monspessulanum*] bazıları iki, bazılarıysa üç türe ayırır ve ilkine akçaağaç genel adını, ikincisine zygia ve üçüncüsüne de örneğin Stageira civarında yaşayanlar gibi klinotrokhos adını verirler*) ve 4,16,3: ἀνέστη δὲ καὶ ἐν Σταγείροις ἐν τῷ μουσείῳ λεύκη τις [ἰτέα] ἐκπεσοῦσα (*Stageira'da da museion'un bahçesinde devrilen bir aksöğüt [salix alba] yeniden doğrulmuştur*). Vasiyetnamesinde belirttiğine göre Stageira'da bir de arazisi vardır: DL 5,52: τὸ δὲ χωρίον τὸ ἐν Σταγείροις ἡμῖν ὑπάρχον.

yaşayacaktır.

Hem Assos hem de Mytilene'deki ikameti sırasında – özellikle Pyrrha kenti yakınındaki lagünde – daha sonraki bilimsel yazılarının temeli olacak biyolojik incelemelerini yürütür.[248] Bu yazılar farklı yerlere özgü fauna ve flora üzerinedir. Örneğin *Historia Animalium*'da geçen bazı yer adları şunlardır: Antandria (Edremit/Balıkesir'in Altınoluk beldesi yakınında kurulu Antandros kentinin teritoryumu: *hist. an.* 578b 27); Alopekonnesos (Gelibolu Yarımadası'nın kuzeybatı ucunda, Büyükkemikli ve Küçükkemikli burunları arasında uzanan Suvla Koyunda yerleşim: *hist. an.* 598a 22); Arginusai (Dikili/İzmir ile Lesbos adası arasında uzanan ve bugün Garip Adaları olarak bilinen üç küçük ada: *hist. an.* 519a 16); Hellespontos (Çanakkale Boğazı: *hist. an.* 548b 24; 549b 15; 568a 5); Lekton Burnu (Ayvacık/Çanakkale yakınındaki Baba Burnu: *hist. an.* 547a 5); Por(d)oselene (Geç Helenistik dönemden itibaren Poroselene olarak bilinen ve Ayvalık/Balıkesir'in önünde uzanan Alibey Adası: *hist. an.* 605b 29); Propontis (Marmara Denizi: *hist. an.* 598a 25; 598b 28); Sigeion (Kumkale/Çanakkale beldesinin sınırları içinde kalan ve bugün Yenişehir olarak bili-

---

[248] H. D. P. Lee (1948, 61–67) tarafından ileri sürülen bu görüş, Aristoteles'in hayvanlar üzerine araştırmalarının kendi gözlemlerinden ziyade, başta Homeros olmak üzere ozanların ve Ksenophon'un eserleri gibi yazılı kaynaklara dayandığı gerekçesiyle itiraz görmektedir: Solmsen 1978, 467–484; farklı görüş için bk. Byl 1980, xxxviii–xl ve 1–135. Yine de Aristoteles'in Assos ve Mytilene'de geçirdiği zamanın bir kısmını biyolojik incelemelere ayırdığını düşünmemek için de bir neden yoktur; krş. Natali 2013, 41–42 ve 163 dn. 81.

nen mevkide kurulu antik kent: *hist. an.* 547a 5; 549b 16); Skamandros/Ksanthos (Karamenderes Çayı: *hist. an.* 519a 18); Thasos (Taşoz Adası: *hist. an.* 549b 16).

İ.Ö. 343/2 yılında (Pythodoros'un *arkhon*'luğu sırasında) Makedonia Kralı II. Philippos'un davetini kabul eden Aristoteles ailesi ve Theophrastos'la birlikte Mieza'ya gider. Edebi kaynakların verdiği bilgiye göre burada önce Aleksandros'un Philippos tarafından kral naibi ilan edildiği 340 yılına kadar Aleksandros'un hocası, sonra da özel şahıs olarak en azından Aleksandros'un tahta çıkacağı İ.Ö. 335/4 yılına kadar sekiz yıl kalır. E. Zeller'in[249] de işaret ettiği gibi Aristoteles'in yaşamının, hakkında çok az veri bulunan bu evresi için en temel bilgi kaynağı Plutarkhos'tur.[250] Aulus Gellius'un Philippos tarafından Aristoteles'e gönderildiğini rivayet ettiği, ama gerçekliği şüpheli mektuba göre kral, oğlunun doğumunu Aristoteles'e muştulamakta ve ileride onun tarafından eğitileceği için ne kadar şanslı olduğunu vurgulamaktadır.[251] Oysa Aristoteles o sırada bu

249 Zeller 1879, (1) 21–22.

250 Plut. *Aleks.* 7,2–5.

251 Aul. Gel. *n. Att.* 9,3: Philippus Aristoteli salutem dicit. Filium mihi genitum scito. Quod equidem dis habeo gratiam, non proinde quia natus est, quam pro eo, quod nasci contigit temporibus vitae tuae. Spero enim fore ut eductus eruditusque a te, dignus existat et nobis et rerum nostrarum susceptione (*Philippos Aristoteles'e selam eder. Bir oğlum olduğunu bil. Bunun için tanrıya gerçekten de müteşekkirim, ama oğul sahibi olmaktan ziyade onun senin zamanında doğmuş olması nedeniyle. Çünkü senden alacağı terbiye ve eğitimle hem bize hem de tahtın varisi olmaya layık olduğunu kanıtlayacaktır*); ayrıca bk. Gigon 1958, 182–187.

sözde mektubun işaret ettiği denli ünlü değildir henüz.[252] Dolayısıyla Plutarkhos'un aktarımına göre oğlunun yeteneklerinin farkında olduğundan onun sadece şiir üzerine ve sıradan bilgilerle eğitilmesini istemeyen[253] Philippos'un Aristoteles tercihindeki temel neden onun Makedon sarayı ve Hermias'la yakınlığı olmuş gözükmektedir.[254]

Olgunluk çağlarındaki Platon gibi Aristoteles de umutlarını hem güç hem de akıl sahibi bir idareciye bağlamıştır. Bununla birlikte Platon, örnek teşkil edecek bir devletin kuruluşunu Sicilya Tiranı Dionysios'tan beklerken, Aristoteles maddi koşulların daha gerçekçi ve sağlam zemini üzerinde durmaktadır. O, güçlü bir yöneticinin idaresi altında birleşmiş büyük bir Yunanistan[255] hayal etmektedir. Bu şekilde tasvir ettiği yöneticiden de bilimsel araştırmaların teşvikini beklemektedir. Bu maksatla olgunluk döneminin başların-

---

252 Daha fazla bilgi için bk. Merlan 1954, 60–81.

253 Plut. *Aleks.* 7,1–2: Καθορῶν δὲ τὴν φύσιν αὐτοῦ δυσνίκητον μὲν οὖσαν, ἐρίσαντος μὴ βιασθῆναι, ῥᾳδίως δ' ἀγομένην ὑπὸ λόγου πρὸς τὸ δέον, αὐτός τε πείθειν ἐπειρᾶτο μᾶλλον ἢ προστάττειν, καὶ τοῖς περὶ μουσικὴν καὶ τὰ ἐγκύκλια παιδευταῖς οὐ πάνυ τι πιστεύων τὴν ἐπιστασίαν αὐτοῦ καὶ κατάρτισιν, ὡς μείζονος οὖσαν πραγματείας καὶ κατὰ τὸν Σοφοκλέα, "πολλῶν χαλινῶν ἔργον οἰάκων θ' ἅμα", μετεπέμψατο τῶν φιλοσόφων τὸν ἐνδοξότατον καὶ λογιώτατον Ἀριστοτέλην.

254 Krş. Düring 1957, 287.

255 Aristot. *pol.* 1327b 29–33: τὸ δὲ τῶν Ἑλλήνων γένος, ὥσπερ μεσεύει κατὰ τοὺς τόπους, οὕτως ἀμφοῖν μετέχει. καὶ γὰρ ἔνθυμον καὶ διανοητικόν ἐστιν· διόπερ ἐλεύθερόν τε διατελεῖ καὶ βέλτιστα πολιτευόμενον καὶ δυνάμενον ἄρχειν πάντων, μιᾶς τυγχάνον πολιτείας (*Helen soyuysa coğrafya bakımından orta konumda bulunduğu için her iki özelliğe de sahiptir. Zira hem cesurdur hem de düşünme yeteneğine sahiptir. Bu nedenle her daim hem özgür hem en iyi siyasi yapıya sahip hem de siyasi bir birliğe kavuşacak olsa diğer bütün ulusları idare edebilecek yetkinliktedir*).

da Kıbrıs'ta bir kral olan Themison'a[256] yönelirken amacı, Isokrates ile Kıbrıs'taki Salamis'in kralı Nikokles[257] arasındaki ilişkinin aksine, ona krallık konusunda bir ayna tutmak değil, kalbinde taşıdığı ideallerle onu esinlemektir. Ne var ki, ister Nikokles ister de Themison veya Hermias olsun, bunlar onun ideallerini gerçekleştirme gücünden çok uzak yerel krallardı. Onun aradığı özelliklere uyacak bir tek kişi vardı ve o da beklediği fırsatı sunarak onu şimdi sarayına davet etmiş bulunuyordu. Bu nedenle tahtın varisini Yunan geleneğinde eğitmek ve tinsel gelişimini sağlamak görevini büyük bir memnuniyetle kabul etti.

Plutarkhos'a göre Aristoteles, Aleksandros'a etik, politika ve tıbbın yanı sıra *metafizik*'i de içeren tüm ezoterik öğretilerini aktarmıştır.[258] Aristoteles'in derslerinin öğrencisinin

[256] Aristoteles onu felsefeye çağırmak amacıyla İ.Ö. 353/2 yılı dolaylarında *Protreptikos/Felsefeye Teşvik*'i kaleme almıştır; krş. yk dn. 203.

[257] Isokrates, Nikokles (Isokr. *or*. 2 ve 3) ve babası Euagoras (Isokr. *or*. 9) için söylevler kaleme almıştır.

[258] Plut. *Aleks*. 7,5: ἔοικε δ' Ἀλέξανδρος οὐ μόνον τὸν ἠθικὸν καὶ πολιτικὸν παραλαβεῖν λόγον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀπορρήτων καὶ βαθυτέρων διδασκαλιῶν, ἃς οἱ ἄνδρες ἰδίως ἀκροατικὰς καὶ ἐποπτικὰς προσαγορεύοντες οὐκ ἐξέφερον εἰς πολλούς, μετασχεῖν (*Öyle anlaşılıyor ki Aleksandros sadece etik ve politik düşünceyi değil, filozofların özel bir ifadeyle 'akroamatik' ve 'epoptik' [küçük bir gruba yönelik] olarak adlandırdıkları ve fazla kişiye açıklamadıkları öğretileri de edinmiştir*). Tıp eğitimi için bk. Plut. *Aleks*. 8,1: δοκεῖ δέ μοι καὶ τὸ φιλιατρεῖν Ἀλεξάνδρῳ προστρίψασθαι μᾶλλον ἑτέρων Ἀριστοτέλης (*Aleksandros'a hekimlik sevgisini aşılayanın da özellikle Aristoteles olduğunu düşünüyorum*); metafizik için bk. Plut. *Aleks*. 7,9: ἀληθῶς γάρ ἡ μετά τά φυσικὰ πραγματεία, πρὸς διδασκαλίαν καὶ μάθησιν οὐδὲν ἔχουσα χρήσιμον, ὑπό δειγμα τοῖς πεπαιδευμένοις ἀπ' ἀρχῆς γέγραπται (*Zira metafizik üzerine olan eseri, aslında bu bilgiyi öğretecek veya öğrenecekler için yararlı olmayıp, tersine bu konuda zaten eğitimli kişiler için bir model niteliğindedir*). Ayrıca bk. Dio Khrys. *or*. 2,79: ταῦτα

siyasetçi ve yasa koyucu olarak ileriki faaliyetlerine hazırlık mahiyeti taşıdığında şüphe yoktur. Yine Plutarkhos'un aktarımına göre Aleksandros için *Ilias*'ın bir edisyonunu yapmış olması,[259] derslerinde ayrıca gerçek şiirin (*poetika*) felsefi değerine dair görüşlerine uygun olarak *epos* ve *tragodia* ozanları da dâhil olmak üzere Yunan kültürü üzerinde de yoğunlaştığı kabul edilebilir.[260] Üstelik Plutarkhos'un aktardığına göre Aleksandros'un Aristoteles'e gönderdiği bir mektupta hocasını, sadece kendisine açıkladığını düşündüğü ezoterik öğretileri *Metafizik*'te yayımladığı, dolayısıyla kendisiyle diğerleri arasında fark kalmayacağı için eleştirmesi, Aristoteles'in öğrencisine tüm sistemini aktarma eğiliminde olduğunu düşündürmektedir. Zaten aksi türlü düşünmek Aristoteles'i hiç anlamamış olmak anlamına gelecektir.

Yine de Aleksandros'un böylesi uzun erimli bir eğitime ne derece yatkın olduğu tartışmalıdır. Zira tahtın varisi

δὲ ἀκούσας ὁ Φίλιππος, ἡσθείς, Οὐ μάτην, εἶπεν, Ἀλέξανδρε, περὶ πολλοῦ ποιούμεθα τὸν Ἀριστοτέλη, καὶ τὴν πατρίδα αὐτῷ συνεχωρήσαμεν ἀνακτίζειν, Στάγειρα τῆς Ὀλυνθίας οὖσαν. ὁ γὰρ ἀνὴρ ἄξιος πολλῶν καὶ μεγάλων δωρεῶν, εἰ τοιαῦτά σε διδάσκει περί τε ἀρχῆς καὶ βασιλείας εἴτε Ὅμηρον ἐξηγούμενος εἴτε ἄλλον τρόπον (*Bunları duyan Philippos büyük bir memnuniyet içinde şunları söylemiştir: "ey Aleksandros, Aristoteles'e bu kadar değer vermemiz ve Olynthos'a bağlı memleketi Stageira'yı yeniden imar etmesine müsaade etmemiz boşa değilmiş. Ayrıca ister yönetim ve krallık hakkında olsun isterse de Homeros'u bu şekilde yorumlamakta olsun sana bunları öğrettiyse büyük armağanlara layık biridir"*).

259 Plut. *Aleks.* 8,2: ἔλαβε μὲν Ἀριστοτέλους διορθώσαντος; krş. VM 4: ἡ τῆς Ἰλιάδος ἔκδοσις; Dio Khrys. *or.* 2,79 (metin ve çevirisi için bk. yk. dn. 258). F. Wehrli (1957, 75–76) bu hikâyenin doğruluğundan şüphe duymaktadır.

260 Berve 1926, (II) 70–71; Kaerst 1927, 314–315; Tarn 1948, (II) 339–449.

olan, hayat dolu bir gencin yüksek düzeyli felsefi düşünce silsilelerine ve özellikle Aristoteles'in kütüphane bilgeliğine dair daha eğitiminin başlarında belli bir kanaati oluşmuş ve enerjisini teorik sahalardan ziyade eylem alanında harcamak istemiş olmalıdır. Aristoteles'in öğrencisinin eğitim süreci konusundaki kanaati bilinmemekle birlikte karakterleri taban tabana zıt olan öğrenci ve hoca arasında sıcak bir ilişkinin kurulması, birbirlerinden gerekli saygıyı esirgememekle birlikte, zor gözükmektedir.

Aleksandros'un tahta geçtikten sonraki icraatları genellikle hocasının düşüncelerinin aksine olmuştur. Nitekim Aleksandros babasının Aristoteles'in tavsiyesiyle vazgeçtiği,[261] buna karşın Isokrates'in ateşli bir savunucusu olduğu[262] Pers seferine çıkacaktı. Üstelik hocasının 'Helenlerin doğa gereği hiçbir barbarla eşit olamayacağı' düşüncesine[263] karşın, doğunun bu genç fatihi Pers ve Makedon büyüklerini eşdeğerde kişiler olarak vurgulayacaktır.[264]

261 Philodem. *rhet.* col. 56,10–19: οὐδὲ γυναῖκα τῶν ποητῶν φασκόντων οὕτως ἀγαθοῦ νοῦ καθυστερεῖν, "ὡς τὸ χέρειον ἑλέσθαι ἀμεινοτέρων"· καὶ διότι σχεδὸν ἐ[κ] βασιλείας παρεκάλει [Φ]ίλιππο[ν] τότ[ε] καὶ τῆς Περσικῆς διαδ[ο]χῆς (*Ozanların sahnesindeki bir kadın bile "daha iyinin yerine daha kötüyü seçecek kadar" akıl yoksunu değildir. Bu nedenle [Aristoteles] Philippos'u Pers Krallığı'nın halefi olma arzusundan vazgeçirmiştir*).

262 Isokr. *or.* 5.

263 Bk. Aristot. *pol.* 1252b 9: ταὐτὸ φύσει βάρβαρον καὶ δοῦλον ὄν, krş. Aristot. *pol.* 1285a 20–21: τὸ δουλικώτεροι εἶναι τὰ ἤθη φύσει οἱ μὲν βάρβαροι τῶν Ἑλλήνων.

264 Strab. 1,4,9 (Eratosthenes'ten alıntı) = Aristot. *FLfrag.* 658: ἐπὶ τέλει δὲ τοῦ ὑπομνήματος [ç. n. Ἐρατοσθένης] οὐκ ἐπαινέσας τοὺς δίχα διαιροῦντας ἅπαν τὸ τῶν ἀνθρώπων πλῆθος εἴς τε Ἕλληνας καὶ βαρβάρους, καὶ τοὺς Ἀλεξάνδρῳ παραινοῦντας τοῖς μὲν Ἕλλησιν ὡς φίλοις χρῆσθαι τοῖς δὲ βαρβάροις ὡς πολεμίοις, βέλτιον εἶναί φησιν ἀρετῇ καὶ κακίᾳ διαιρεῖν ταῦτα. ... διόπερ τὸν Ἀλέξανδρον ἀμελήσαντα τῶν παραινούντων, ὅσους οἷόν τ' ἦν ἀποδέχε-

Her ne kadar Aristoteles'in Aleksandros'a gönderdiği politik içerikli mektupların son safhası aksini düşündürse de kralın yukarıda anılan eğilimleri Aristoteles'in hocalığa devam etme isteğini köreltmiş olmalıdır. Burada daha ziyade Aleksandros'un hocasından kendi onuruna kaleme almasını istediği bir eserin - Ἀλέξανδρος ἢ ὑπὲρ ἀποίκων veya Περὶ βασιλείας[265] gibi - hazırlık aşamaları söz konusu olmuş gözükmektedir. Ne var ki Aleksandros Isokrates'in takipçisi Theopompos[266] ile Akademia üyesi Ksenokrates'ten[267] de aynı şeyi talep etmişti. Bunu yaparken amacı herhalde Aristoteles'i gereğinden fazla yüceltmemek ve hatta belki de onu gücendirmekti. Burada Aleksandros'un Aristoteles'i üzmek amacıyla Anaksimenes'i yücelttiğini ve Ksenokrates'e de armağanlar gönderdiğini söyleyen Diogenes Laertios'un[268] yorumuyla bağlantı kurmak doğru olacaktır. Her şeye rağmen Aleksandros hocasına karşı iyi niyetini türlü yollarla ve oldukça cömert bir şekilde göstermiştir. Aristoteles'in İ.Ö. 348'deki işgal sırasında oldukça tahrip olan baba ocağı, masrafları kraliyet kasasından kar-

---

σθαι τῶν εὐδοκίμων ἀνδρῶν καὶ εὐεργετεῖν (*[Eratosthenes] andıcın sonunda hem insanları Yunanlar ve babarlar olmak üzere ikiye ayıranları hem de Aleksandros'a Yunanlara dostu, barbarlaraysa düşmanı olarak davranmasını salıklayanları eleştirerek insanları erdem ve kötülükleriyle ayırt etmenin en doğru yol olduğunu ... Aleksandros'un da kendisine verilen öğüde bu nedenle kulak asmayarak bunu hak ettiklerini düşündüğü insanlara [ayrım gözetmeksizin] iyi davrandığını söyler*).

265 DL 5,21–22; VH 21; VV 22; eserlerinin listesi için bk. DL 17–18; VH 22 ve 171.

266 Krş. Cic. *ad Att.* 12,40,2.

267 Krş. Plut. *mor.* 1126d; DL 4,14.

268 DL 5,10: κἀκεῖνον ἐπὶ τῷ τοῦτον λυπῆσαι Ἀναξιμένην μὲν αὐξῆσαι, πέμψαι δὲ καὶ Ξενοκράτει δῶρα.

şılanmak üzere yeniden inşa edilmiş[269] ve Theophrastos'un memleketi, Lesbos'taki Eresos kenti Aleksandros tarafından[270] güzelleştirilmişti. Ayrıca büyük meblağda para ve insan gücü Aristoteles'in kullanımına sunulmuştu. Öyle ki ileride kurulacak Aleksandreia ve Pergamon'daki *museion*'lar için örnek oluşturacak kütüphanesine gerekli el yazmalarını, harita ve çizimleri satın alabilmesi, ayrıca doğa bilimi derslerinde yararlandığı nesneler müzesini oluşturabilmesi için Aristoteles'e 800 *talanta* gibi oldukça yüksek bir meblağ vermiştir.[271] Ayrıca Plinius'un aktardığına göre "*hayvanların doğasını tanımak yönünde büyük bir arzu duyan Aleksandros bu görevi, bütün bilim dallarında en büyük otorite olan Aristoteles'e vermiş; bu amaç doğrultusunda varlığı bilinen hiçbir hayvanın gözden kaçmaması için de Asia ve Yunanistan'ın dört bir yanından avcılar, kuşçular, balıkçılardan veya parklar, sığır sürüleri, arı kovanları, balık havuzları ve kuş kafeslerine bakan kişilerden oluşan 1000 kadar adamı Aristoteles'in hizmetine vermiştir*".[272]

[269] DL 5,4; VM 17; VV 17; krş. Plut. *mor.* 1043d (metin ve çevirisi için bk. yk. dn. 173); Dio Khrys. *or.* 2,79 (metin ve çevirisi için bk. yk. dn. 258).

[270] VM 19; VV 17.

[271] Athen. *deipn.* 9,58: ὀκτακόσια γὰρ εἰληφέναι τάλαντα παρ' Ἀλεξάνδρου τὸν Σταγιρίτην λόγος ἔχει εἰς τὴν περὶ τῶν ζῴων ἱστορίαν (*Zira Stageiralının 'Hayvanların Tarihi' (Historia animalium) adlı eseri için Aleksandros'tan 800 talanta aldığına dair bir anlatım bulunmaktadır*).

[272] Plin. *nat. hist.* 8,44: Alexandro Magno rege inflammato cupidine animalium naturas noscendi delegataque hac commentatione Aristoteli, summo in omni doctrina viro, aliquot milia hominum in totius Asiae Graeciaeque tractu parere iussa, omnium quos venatus, aucupia piscatusque alebant quibusque vivaria, armenta, alvaria, piscinae, aviaria in cura erant, ne quid usquam genitum ignoraretur ab eo.

Thebai'ın tahribinin ardından Aristoteles İ.Ö. 335 yılında nihayet Atina'ya geri dönmüştür.[273] Eğitim faaliyetleri ve felsefi çalışmaları dışında Aristoteles'in Atina'daki icraatları hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Yine de eldeki kıt verilerden bu konuda da bir takım çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Phaleronlu Demetrios'un Aristoteles'e atfettiği bir mektup fragmanına göre Aristoteles Büyük Kral'ın verdiği bir görevle Atina'dan Stageira'ya gitmiş ve kış aylarında Atina'ya geri dönmüştür.[274] Her ne kadar Büyük Kral ifadesi Yunan Dünyası'nda genellikle Pers kralı için kullanılsa da taşıdığı Μέγας unvanı bağlamında burada Aleksandros'un kastedilmiş olması büyük ihtimaldir. Bu görevin içeriği de muhtemelen Stageira'nın Aleksandros tarafından yeniden imar edilmesiyle[275] bağlantılı olmalıdır.

Amphiktyonların ricası üzerine Kallisthenes'le birlikte Pythia oyunları galipleriyle bu oyunları tertipleyenlerin listesini hazırlaması[276] belki Atina'daki bu ikinci ikamet döne-

---

273 Diogenes Laertios'a (DL 5,10) göre Atina'ya 111. Olimpiyat'ın ikinci yılında (İ.Ö. 335) dönmüş ve Lykeion'da 13 yıl süreyle (İ.Ö. 335–323) ders vermiştir; krş. Dion. Hal. *Amm.* 5: μετὰ δὲ τὴν Φιλίππου τελευτὴν ἐπ' Εὐαινέτου ἄρχοντος ἀφικόμενος εἰς Ἀθήνας ἐσχόλαζεν ἐν Λυκείῳ χρόνον ἐτῶν δώδεκα (*Philippos'un ölümünden sonra Euainetos'un arkhon'luğu sırasında [İ.Ö. 335/334], Atina'ya dönmüş ve 12 yıl süreyle Lykeion'da ders vermiştir*).

274 Dem. Phal. *eloc.* 29 ve 154: ἐγὼ ἐκ μὲν Ἀθηνῶν εἰς Στάγειρα ἦλθον διὰ τὸν βασιλέα τὸν μέγαν, ἐκ δὲ Σταγείρων εἰς Ἀθήνας διὰ τὸν χειμῶνα τὸν μέγαν (*Büyük Kral yüzünden Atina'dan Stageira'ya, büyük kış yüzünden de Stageira'dan Atina'ya gittim*).

275 Veriler için bk. yk. dn. 269.

276 SIG 275 str. 1b–6b (= Düring 1957, T 43): [1b] ἔδοξε τοῖς ἱ|ερομνήμοσιν· ἐπεὶ | Ἀριστοτέλης Νικο|μάχου Σταγιρίτης |5b καὶ Καλλισθένης Δ|αμοτίμου Ὀλύνθιο|ς παρακληθέντες ὑ|πὸ

mine rastlamış olabilir. Khaironeia'nın İ.Ö. 339/8 yılındaki tahribinden sonraya, Kallisthenes'in İ.Ö. 334 veya 331 yılında Aleksandros'un Persia Seferi'ne katılmak üzere ayrılmasından da önceye tarihlenmesi gereken bu listeye ait üç fragman korunmuş durumdadır.[277] Hesykhios Aristoteles'e ait eserlerin listesini verirken bu çalışmayla ilgili olarak onun Menaikhmos'a üstün geldiğini belirtmektedir.[278] Dolayısıyla söz konusu listenin hazırlanması için resmi bir müsabaka düzenlendiği ve bunu Aristoteles'in kazandığı sonucuna varılabilir.[279] Bu veri aynı zamanda Aristoteles'in bu ikinci ikameti esnasında Atina dışındaki kent ve kurumlarla da ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Aelianus'a[280] göre Am-

---

τῶν Ἀμφικτυόνω|¹[ν συ]νέ[ταξαν πίνακ|α] τῶν ἀ[πὸ Γυλίδα νεν]|ικηκ[ότ]ων τὰ [Πύθια] | καὶ τῶν ἐξ ἀρ[χῆς τὸ]|⁵ν ἀγῶνα κατασκ[ευα]|σάντων, ἐπαινέ[σαι] | Ἀριστοτέλην κα[ὶ Κ]|αλ[λι]σθένην καὶ [στ]|εφανῶσαι· ἀνα[θεῖν]|¹⁰αι δὲ τὸν πίν[ακα το]|ὺς ταμί[ας ἐν τῶι ἱε|ρῶ]ι με[ταγεγραμμέ]|νο[ν εἰς στήλας...] (*Tapınak görevlileri karar verdiler: Mademki Nikomakhos oğlu Stageiralı Aristoteles ile Demotimos oğlu Olynthoslu Kallisthenes Amphiktyonların ricaları üzerine Gylis'ten başlayarak Pythia oyunları galiplerinin ve başlangıcından itibaren bu oyunları tertipleyenlerin listesini derlemişlerdir, şu halde Aristoteles ve Kallisthenes'i övmeye ve taçlandırmaya; ayrıca haznedarların listeyi steller üzerine yazdırarak tapınağın içine diktirmelerine karar verilmesi gerekir*).

277 Aristot. *FLfrag.* 615–617 = Gigon 1987, frag. 410–414.

278 H 123: Πυθιονίκας βιβλίον α', ἐν ᾧ Μέναιχμον ἐνίκησεν.

279 Krş. Moraux 1951, 126; Weil 1960, 133–134.

280 Ael. *var.* 14,1: Ἀριστοτέλης ὁ Νικομάχου, σοφὸς ἀνὴρ καὶ ὢν καὶ εἶναι δοκῶν, ἐπεί τις αὐτοῦ ἀφείλετο τὰς ψηφισθείσας αὐτῷ ἐν Δελφοῖς τιμάς, ἐπιστέλλων πρὸς Ἀντίπατρον περὶ τούτων φησὶν "ὑπὲρ τῶν ἐν Δελφοῖς ψηφισθέντων μοι καὶ ὧν ἀφῄρημαι νῦν οὕτως ἔχω ὡς μήτε μοι σφόδρα μέλειν ὑπὲρ αὐτῶν μήτε μοι μηδὲν μέλειν". οὐκ ἂν δὲ εἴη φιλοδοξία ταῦτα, οὐδ' ἂν καταγνοίην ἔγωγε τοιοῦτόν τι Ἀριστοτέλους, ἀλλ' εὖ φρονῶν ᾤετο μὴ ὅμοιον εἶναι ἀρχήν τινα μὴ λαβεῖν καὶ λαβόντα ἀφαιρεθῆναι. τὸ μὲν γὰρ οὐδὲν μέγα, τὸ μὴ τυχεῖν· τὸ δὲ ἀλγεινόν, τὸ τυχόντα εἶτα ἀποστερηθῆναι (*Bilge olarak takdir gördüğü kadar gerçekten bilge de olan, Niko-*

phiktyonların Aristoteles'i onurlandırma yönünde aldıkları kararname daha sonra – büyük olasılıkla Aleksandros'un ölümünün ardından Atina'da vuku bulan Makedonia karşıtı kalkışma esnasında – yürürlükten kaldırılmıştır.[281]

Aristoteles Atina'daki ikameti sırasında kral naibi Antipatros ile de yakın bir ilişki kurmuştur. Nitekim Antipatros'la mektuplaştığı bilindiği gibi,[282] onu vasiyetnamesindeki hükümleri yerine getirecek vasi[283] olarak seçmiştir. Plutarkhos'un Hagnothemis adında birine dayandırarak, Aleksandros'u zehirleme tavsiyesini Antipatros'a Aristoteles'in verdiği ve zehrin de tamamen onun aracılığıyla temin edildiği iddiası[284] gerçeği yansıtmamaktadır.

---

makhos oğlu Aristoteles kendisi için Delphoi'da karara bağlanan onur payeleri lağvedilince, bununla ilgili olarak Antipatros'a gönderdiği mektupta şunları söyler: "Hakkımda Delphoi'da alınan kararla ilgili olarak tutumum bunları ne aşırı önemsemek ne de hiç önemsiz addetmek yönündedir". Bu sözler ün sevdasının göstergesi olamaz. Aristoteles'in bu yönünü de kınayamam. Ne var ki o, derin sezisiyle hiç onurlandırılmamakla, bir kez onurlandırıldıktan sonra bundan mahrum edilmek arasında ciddi bir fark olduğunu düşünüyordu. Çünkü hiç onurlandırılmamak büyük bir sorun değildir, ama onurlandırıldıktan sonra bunun elinden alınması acı verir).

281 Delphoi'da Makedonia karşıtı hareketin yarattığı şiddete dair veriler için bk. Goulet 1989–2012, (1) 423. I. Düring (1957, 401) ve M. Plezia (1961, 112) bu olayı dinsizlik suçlamasıyla ilişkilendirmektedirler.

282 Aristot. *FLfrag.* 663–666 = Plezia 1961, frag. 8–12 = Plezia 1977, 18–21.

283 DL 5,11 ve 5,13.

284 Plut. *Aleks.* 77,2: οἱ δὲ Ἀριστοτέλην φάσκοντες Ἀντιπάτρῳ σύμβουλον γεγενῆσθαι τῆς πράξεως, καὶ ὅλως δι' ἐκείνου πορισθῆναι τὸ φάρμακον, Ἁγνόθεμίν τινα διηγεῖσθαι; krş. Arr. *an.* 7,27,1: καὶ τὸ φάρμακον ὅτι Ἀριστοτέλης μὲν Ἀντιπάτρῳ ἐξεῦρε δεδοικὼς ἤδη Ἀλέξανδρον Καλλισθένους ἕνεκα (*zehrin, Kallisthenes nedeniyle Aleksandros'tan korkan Aristoteles tarafından hazırlandığı da iddia edilir).*

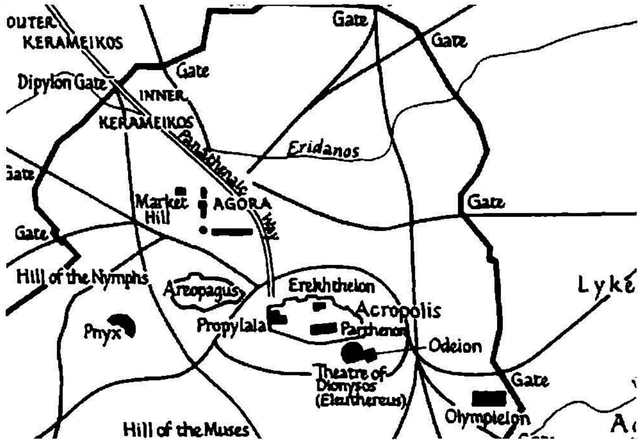
Önce Philippos, ardından Aleksandros ve son olarak Antipatros üzerinden Makedon sarayıyla kurulan bu yakın ilişkiye karşın Aristoteles'in yazılarında Makedonia'nın siyasi çıkarlarının savunulmasına yönelik hiçbir iz bulunmamaktadır. Zira Aristoteles'in siyasi ideali demokratik olarak idare edilen küçük ölçekli *polis*'tir. Bu yaklaşımıyla Aristoteles *laudator temporis acti* (geçmişe özlem duyan) biridir.

Atina'daki ikinci ikameti sırasında Aristoteles açısından en kayda değer gelişme şüphesiz burada Akademia'dan bağımsız bir okul açma kararıdır. Dönemin Atina dışında yaşayan filozoflarından hiç birinin eserlerinin günümüze ulaşmadığı, hatta Platon'un öğrencileri de dâhil çalışmalarını bu dönemde Atina'da yürüten filozoflardan hiçbirinin yazılarının da korunmadığı gerçeği göz önüne alındığında, Aristoteles'in bu kararı en azından eserlerinin günümüze kadar korunması açısından belirleyici olmuştur.

Dönemin *komodia* yazarları eserlerinde onu Sokrates, Platon ve diğer ünlü filozoflar kadar alay konusu yapmamışlardır. Bu nedenle Aristoteles'in geniş halk kitleleri arasında değil de daha ziyade eğitimli kişiler tarafından tanındığı söylenebilir.[285] Antipatros'la yakınlığı ona Atina'daki çalışmalarını Theophrastos'la birlikte siyasi bir riskle karşılaşmadan yürütebilme imkânı sağlamıştır. Philokhoros'a kadar geri giden en eski ve en güvenilir kaynaklar onun Atina'nın dışında Lykabettos Dağı ile Ilissos deresi arasında kalan kamu *gymnasion*'u Lykeion'da (bk. resim. 1) ders verdiğini aktarmaktadır.[286]

285 Düring 1966, 26; krş. Natali 2013, 57.

286 DL 5,2 ve 10; VM 9 (= Philokhor. *frag.* 38 = Düring 1957, T 1e) ve 25; VM 6–7 ve 18; Dion. Hal. *Amm.* 5 (metin ve çevirisi için bk. yk. dn. 273).



Resim 1: Lykeion'un konumu (Osborne 1984, 79)

Aristoteles'in okulu edebi kaynaklarda "*Lykeion*" veya "*Peripatos*" olarak adlandırılmaktadır. İlk adlandırma derslerin Lykurgos'un Pandion oğlu Lykos'a adanmış korulukta yaptırdığı *palaestra*'da[287] verildiğini düşündürmektedir.

[287] Paus. 1,19,3: Λύκειον δὲ ἀπὸ μὲν Λύκου τοῦ Πανδίονος ἔχει τὸ ὄνομα, Ἀπόλλωνος δὲ ἱερὸν ἐξ ἀρχῆς τε εὐθὺς καὶ καθ' ἡμᾶς ἐνομίζετο, Λύκειός τε ὁ θεὸς ἐνταῦθα ὠνομάσθη πρῶτον (*Lykeion adını Pandion oğlu Lykos'tan alır, ama buranın başından itibaren günümüze kadar Apollon'un kutsal alanı olduğu düşünülür ve Tanrı'ya Lykeus epitheton'u ilk kez burada verilmiştir*). Plutarkhos'un verdiği bilgiye göreyse, Lykurgos Lykeion'da *gymnasion* yaptırmış, bölgeyi yeşillendirmiş ve bir de *palaestra* inşa ettirmiştir: Plut. *mor.* 841c–d: καὶ τὸ ἐν Λυκείῳ γυμνάσιον ἐποίησε καὶ ἐφύτευσε καὶ τὴν παλαίστραν ᾠκοδόμησε. Herakleides ise (İ.Ö. 3. yüzyıl) Akademia, Lykeion ve Kynosarges olmak üzere tümü de bol ağaçlı ve yeşil çimlerle kaplı üç *gymnasion* bulunduğundan ve buralarda her filozofun ruhu için türlü meşgale ve dinlenme imkânı, ayrıca pek çok okul ve sık gösteriler bulunduğundan bahsetmektedir: Herakl. *perieg.* 1,1: γυμνάσια τρία, Ἀκαδημία, Λύκειον, Κυνόσαργες, πάντα κατὰ δενδρά τε καὶ

Lykeion'da bir soyunma odası[288] (ἀποδυτήριον) ve üstü kapalı bir geçit[289] (κατάστεγος δρόμος) bulunmaktadır. Sokrates günün büyük bir kısmını genellikle burada geçirmektedir.[290] Lykeion sofist ve hatiplerin de buluşma yeridir.[291] Yine de derslerin verildiği mekân büyük olasılıkla Lykeion'daki kamu *gymnasion*'u değildir. O. Gigon Aristoteles ve öğrencilerinin Lykeion yakınlarındaki odalarda buluştuklarını ve okulun isminin buradan geldiğini düşünmektedir.[292]

Peripatos ise "*dolaşma*" veya örneğin akşam yemeklerinden sonra[293] "*gezinti yapılabilecek yer*" anlamına gelmektedir. Theophrastos'un vasiyetnamesinde okulun bir bahçe (κῆπος), bir *peripatos* ve bahçenin yakınında birkaç yapıdan oluştuğu belirtilmektedir.[294] Burada *peripatos* ile neyin

---

τοῖς ἐδάφεσι ποώδη, χόρτοι παντοθαλεῖς φιλοσόφων παντοδαπῶν, ψυχῆς ἀπάται καὶ ἀναπαύσεις· σχολαὶ πολλαί, θέαι συνεχεῖς.

288 Plat. *Euthyd.* 272e.

289 Plat. *Euthyd.* 273a.

290 Plat. *symp.* 223d.

291 Isokr. *or.* 12,18: ἀπαντήσαντες γάρ τινές μοι τῶν ἐπιτηδείων ἔλεγον ὡς ἐν τῷ Λυκείῳ συγκαθεζόμενοι τρεῖς ἢ τέτταρες τῶν ἀγελαίων σοφιστῶν καὶ πάντα φασκόντων εἰδέναι καὶ ταχέως πανταχοῦ γιγνομένων διαλέγοιντο περί τε τῶν ἄλλων ποιητῶν καὶ τῆς Ἡσιόδου καὶ τῆς Ὁμήρου ποιήσεως (*Bazı dostlarım benimle buluşarak Lykeion'da oturdukları esnada her şeyi bildiklerini iddia eden ve her yerde hazır bulunmaya can atan sıradan sofistlerden üç ya da dördünün diğer ozanların yanında özellikle Homeros ve Hesiodos'un üslupları hakkında sohbet ettiklerini anlattılar*).

292 Gigon 1962, 64.

293 Aristot. *EE* 1214b 23–24: τῶν περιπάτων οἱ μετὰ δεῖπνον (*akşam yemeğinden sonra yapılan gezintiler*).

294 DL 5,52: τὸν δὲ κῆπον καὶ τὸν περίπατον καὶ τὰς οἰκίας τὰς πρὸς τῷ κήπῳ πάσας.

kastedildiği açık değildir. Bu ifade revak veya yaprakların gölgesinde kalan bir gezi yolu anlamında kullanılmış olabilir. *Peripatos* ifadesi daha sonra bir felsefe okulunda verilen dersleri ifade etmek için kullanılır olmuştur. Nitekim Dikaiarkhos *peripatos* yapmak fiilinin örneğin tarlaya veya dostuna gitmek için yapılan herhangi bir yürüyüş için değil, *stoa*'da bir aşağı bir yukarı dolaşmak anlamında kullanıldığını belirtmektedir.[295] Ayrıca Aristoksenos'tan alıntı yapan Aristokles, Aristoteles'in Akademia'nın üyesi olduğu döneme göndermede bulunarak Platon'un okulunu *peripatos* olarak adlandırmaktadır.[296] Philodemos da Erastos, Koriskos ve Aristoteles'in Assos'ta bir araya geldikleri okul için aynı adlandırmayı kullanmaktadır.[297] Lykon ise kendi vasiyetnamesinde *peripatos*'u ya okulun sahip olduğu binaları veya bizzat okulun kendisini ifade etmek için kullanmaktadır.[298] Aristoteles'in öğrencilerinin Hesykhios,[299]

---

295 Plut. *mor.* 796d: καὶ γὰρ τοὺς ἐν ταῖς στοαῖς ἀνακάμπτοντας περιπατεῖν φασιν, ὡς ἔλεγε Δικαίαρχος, οὐκέτι δὲ τοὺς είς ἀγρὸν ἢ πρὸς φίλον βαδίζοντας.

296 Eus. *evang.* 15,2,3: τίς δ' ἂν πεισθείη τοῖς ὑπ' Ἀριστοξένου τοῦ μουσικοῦ λεγομένοις ἐν τῷ βίῳ τῷ Πλάτωνος; ἐν γὰρ τῇ πλάνῃ καὶ τῇ ἀποδημίᾳ φησὶν ἐπανίστασθαι καὶ ἀντοικοδομεῖν αὐτῷ τινας Περίπατον ξένους ὄντας (*Platon'un Yaşamı adlı eserde müzikolog Aristoksenos tarafından söylenenlere kim inanabilir? Zira gezisi nedeniyle kentte bulunmadığı sırada Atinalı olmamalarına rağmen ona karşı bir peripatos kurulduğunu dile getirir*).

297 Philodem. *ac.* col. V,10–11: διατρίβοντες δ' ἐφιλοσόφουν είς ἕνα περίπατον συνιόντες (*Onlar burada tek bir peripatos'ta toplanıp felsefeyle uğraşarak vakit geçirirlerken*).

298 DL 5,70.

299 VH 5: διὰ τὸ ἐν περιπάτῳ ἤτοι κήπῳ διδάξαι.

Plutarkhos[300] ve Cicero'nun[301] düşündükleri gibi derslerini *peripatos*'ta verdiği için mi, yoksa ustaları yürürken sohbet etmekten hoşlandığı[302] için mi Peripatetik düşünürler olarak adlandırıldıkları açık değildir.[303]

Bir *metoikos* olarak Aristoleles'in Atina'da mülk edinme hakkı olmadığından maddi ve hukuki anlamda bir okul kurduğu söylenemez. Phokion'un ölümünün ardından Antipatros'un oğlu Kassandros tarafından Atina'nın başına geçirilen (İ.Ö. 318/7–307), aynı zamanda Theophrastos'un öğrencisi de olan Phaleronlu Demetrios'un müdahalesiyle

---

300 Plut. *mor.* 1115a: τούτοις τοῖς δόγμασι τοῦ Πλάτωνος ἐπηκολουθήκασιν Ἀριστοτέλης καὶ Ξενοκράτης καὶ Θεόφραστος καὶ πάντες οἱ Περιπατητικοί (*Hepsi de Peripatetik düşünürler olan Aristoteles, Ksenokrates ve Theophrastos Platon'un bu öğretilerini takip etmişlerdir*).

301 Cic. *orat.* 3,62: Ac primo ab ipso Platone Aristoteles et Xenocrates, quorum alter Peripateticorum (*Platon'un kendisinden ilkin Peripatetik akımın kurucuları olan Aristoteles ve Ksenokrates çıkmıştır*); krş. Cic. *orat.* 3,109: Dicunt igitur nunc quidem illi, qui ex particula parva urbis ac loci nomen habent et Peripatetici philosophi aut Academici nominantur olim autem propter eximiam rerum maximarum scientiam a Graecis politici philosophi appellati universarum rerum publicarum nomine vocabantur... (*İsimlerini Atina'nın küçük bir kısmından ve yakın bir mevkiinden alarak Peripatetik ve Akademik filozoflar olarak adlandırılan, ama daha öncesinde önemli meselelerdeki engin bilgilerinden ötürü Yunanlar tarafından politik düşünürler şeklinde isimlendirilen düşünürler...*).

302 DL 5,2–3: ἑλέσθαι περίπατον τὸν ἐν Λυκείῳ καὶ μέχρι μὲν ἀλείμματος ἀνακάμπτοντα τοῖς μαθηταῖς συμφιλοσοφεῖν· ὅθεν περιπατητικὸν προσαγορευθῆναι; krş. Cic. *ac.* 1,17: erant cum Aristotele Peripatetici dicti sunt, quia disputabant inambulantes in Lycio (*Aristoteles'in yanındakiler tartışmalarını Lykeion'da dolaşarak yürüttükleri için Peripatetik düşünürler olarak adlandırılırlar*).

303 Krş. Natali 2013, 119.

Aristoteles gibi bir *metoikos* olan Theophrastos'a mülk edinme hakkı tanınınca Lykeion/*Peripatos* hukuki anlamda İ.Ö. 317 yılında Theophrastos tarafından kurulmuştur.[304] I. Düring için bu bilgi Peripatetik Okul'un Aristoteles'in zamanında kurumsal bir yapıya sahip olmadığını düşünmek için yeterli bir veridir. Ona göre Aristoteles'in okulu, kendilerini felsefi çalışmalara adamış dostların resmi statüsü olmayan bir topluluğudur.[305]

Okulun Aristoteles'ten sonra idarecileri olan Theophrastos, Straton ve Lykon'un vasiyetnameleri,[306] ayrıca Karystoslu Antigonos gibi Helenistik dönem yazarlarının verdikleri bilgiler sayesinde okulun görece karmaşık idari yapısı hakkında bir takım bilgiler elde etmek mümkündür. Buna göre okulun bir bahçesi, bir yürüyüş alanı, birkaç binası, okuma salonları, toplu şölenler için mekânları ve bir sundurması (τὸ στωίδιον) bulunmaktadır. Theophrastos'un ölümünden belli bir süre sonra Straton, bahçenin miras bırakıldığı topluluğun başına seçilmiş gözükmektedir. Zira Straton bu sıfatla kendi vasiyetnamesinde okulu Lykon'a miras bırakmaktadır.[307] Bu değişiklik modern araştırmalarda uzun tar-

---

304 DL 5,39: λέγεται δ' αὐτὸν καὶ ἴδιον κῆπον σχεῖν μετὰ τὴν Ἀριστοτέλους τελευτήν, Δημητρίου τοῦ Φαληρέως, ὅς ἦν καὶ γνώριμος αὐτῷ, τοῦτο συμπράξαντος (*Theophrastos'un Aristoteles'in ölümünden sonra onun öğrencisi de olan Phaleronlu Demetrios'un desteğiyle kendi bahçesinin sahibi olabildiği söylenir).*

305 Düring 1957, 260 ve 460; krş. K. O. Brink, RE Suppl. VII (1940), s. v. Peripatos 905–907.

306 DL 5,52–53 (Theophrastos); DL 5,61–64 (Straton); DL 5,69–74 (Lykon).

307 DL 5,62: καταλείπω δὲ τὴν μὲν διατριβὴν Λύκωνι.

tışmalara yol açmıştır.[308] Yine de bu durum genel kaideye bir istisna özelliği taşımış gözükmektedir. Zira Straton grubun diğer üyelerinin ya yaşlarının oldukça ilerlediğini veya bir hayli meşgul olduklarını söyleyerek aldığı bu önlem için kendini mazur göstermeye çalışmaktadır.[309] Theophrastos da vasiyetnamesinde bahçede kalabileceklerin listesini verirken,[310] her daim burada bulunamayacak kadar meşgul olanları topluluğa dâhil etmek istememiş gözükmektedir. Lykon ise Theophrastos ve Straton'un modellerini harmanlayarak okulu on kişilik bir öğrenci grubuna miras bırakmış, ama onlardan okulun çıkarlarını koruyup onu daha da geliştirebileceğinden emin oldukları kendi aralarından birini okulun başkanı olarak seçmelerini istemiştir.[311] J. P. Lynch, hakkında bundan sonrası için fazla bilgi bulunmayan okulun İ.Ö. 1. yüzyılda kapandığını düşünmektedir.[312]

Athenaios'un Karystoslu Antigonos'tan yaptığı bir alıntı Lykon zamanında okulda vuku bulan gelişmeler hakkında içeriği tartışmalı da olsa önemli bilgiler vermektedir. Buna göre "*Peripatetik düşünür Lykon, Peripatos'un başına geçince dostlarına aşırı kibir ve israfla şölen vermekteydi. Bu şö-*

---

308 H. B. Gottschalk (1972, 30–33) bu görüşleri derlemiştir.

309 DL 5,62: ἐπειδὴ τῶν ἄλλων οἱ μέν εἰσι πρεσβύτεροι, οἱ δὲ ἄσχολοι.

310 DL 5,53: ἔστωσαν δὲ οἱ κοινωνοῦντες Ἵππαρχος, Νηλεύς, Στράτων, Καλλῖνος, Δημότιμος, Δημάρατος, Καλλισθένης, Μελάντης, Παγκρέων, Νίκιππος. ἐξεῖναι δὲ βουλομένῳ φιλοσοφεῖν καὶ Ἀριστοτέλει τῷ Μητροδώρου καὶ Πυθιάδος υἱῷ καὶ μετέχειν τούτων.

311 DL 5,70: προστησάσθωσαν δ' αὐτοὶ ὃν ἂν ὑπολαμβάνωσι διαμενεῖν ἐπὶ τοῦ πράγματος καὶ συναύξειν μάλιστα δυνήσεσθαι.

312 Lynch 1972, 154–175 ve 192–207; bu görüşün yeniden değerlendirilmesine dair bk. Natali 2000, 206–207; ayrıca bk. Natali 2013, 93 ve 174 dn. 62.

lenler için davet edilen göstericiler, gümüş çatal bıçaklar ve döşeklerle birlikte diğer hazırlıklar öylesine muazzam, kap kacaklar öylesine nitelikli ve hem garsonlar hem de aşçılar öylesine çoktu ki pek çok kişi (bundan) şok oluyor ve okula (διατριβή) *katılmak yönünde büyük bir arzu duymakla birlikte sanki khoregia (koro finansörü) gibi leiturgialar ve vergi yükleriyle dolu kötü bir yönetime girerken olduğu gibi çakılıp kalıyorlardı. Zira otuz gün boyunca Peripatos'un yönetimini (bunun görevi tartışmacıların ağırbaşlı bir tutum takınmalarını sağlamaktı) üstlenmek gerekiyordu. Üstelik okul başkanının ayın son günüyle ertesi ayın ilk günü her bir tartışmacıdan dokuz oboloi alarak sadece maddi katkıda bulunanlara değil, Lykon'un davet ettiği herkese ayrıca yaşlılar arasından okuldaki idari toplantılara* (σχολή) *katılanlara şölen vermesi gerekiyordu. Öyle ki toplanan para parfüm ve çelenkleri bile karşılamaya yetmediği gibi başkan ayrıca kurban kesmek ve Musalar'la da ilgilenmek zorunda kalıyordu".*[313]

[313] Athen. *deipn.* 12,69: καὶ Λύκων δὲ ὁ περιπατητικός, ὥς φησιν Ἀντίγονος ὁ Καρύστιος ... ὕστερον δὲ καὶ τοῦ περιπάτου προστὰς ἐδείπνιζε τοὺς φίλους ἀλαζονείᾳ καὶ πολυτελείᾳ πολλῇ χρώμενος. χωρὶς γὰρ τῶν παραλαμβανομένων εἰς αὐτὰ ἀκροαμάτων καὶ ἀργυρωμάτων καὶ στρωμνῆς ἡ λοιπὴ παρασκευὴ καὶ ἡ τῶν δείπνων περιεργία καὶ ὁ τῶν τραπεζοποιῶν καὶ μαγείρων ὄχλος τοσοῦτος ἦν ὥστε πολλοὺς ὀρρωδεῖν καὶ βουλομένους προσιέναι πρὸς τὴν διατριβὴν ἀνακόπτεσθαι, [καὶ] καθάπερ εἰς πολίτευμα πονηρὸν καὶ χορηγιῶν καὶ λειτουργιῶν πλῆρες εὐλαβουμένους προσάγειν. ἔδει γὰρ ἄρξαι τε τὴν νομιζομένην ἐν τῷ περιπάτῳ ἀρχὴν (αὕτη δ' ἦν ἐπὶ τῆς εὐκοσμίας τῶν ἐπιχειρούντων) τριάκονθ' ἡμέρας, εἶτα τῇ ἕνῃ καὶ νέᾳ λαβόντα ἀφ' ἑκάστου τῶν ἐπιχειρούντων ἐννέα ὀβολοὺς ὑποδέξασθαι μὴ μόνον αὐτοὺς τοὺς τὴν συμβολὴν εἰσενεγκόντας, ἀλλὰ καὶ οὓς παρακαλέσειεν ὁ Λύκων, ἔτι δὲ καὶ τοὺς ἐπιμελῶς συναντῶντας τῶν πρεσβυτέρων εἰς τὴν σχολήν, ὥστε γίνεσθαι μηδὲ εἰς τὸν μυρισμὸν καὶ τοὺς στεφάνους ἱκανὸν

Peripatetik Okul'un Lykon zamanında nasıl işletildiğine dair bu aktarımın Aristoteles'in, hatta Theophrastos'un zamanında da geçerli olduğunu düşünmek zordur. Aslında bu metnin ana teması okulu bir tür bozulmaya götüren değişimin kınanmasıdır. Anlatımda öğrencilerin ağırbaşlı tutum sergilemelerini denetleyen (ἀρχήν . . . ἐπὶ τῆς εὐκοσμίας τῶν ἐπιχειρούντων), aynı zamanda Musalar'a gösterilecek hürmetle ilgilenmesi gereken (τῶν Μουσείων ἐπιμελητὴν γενέσθαι) bir görevliden bahsedilmesini U. von Wilamowitz-Möllendorf okulun dini karakteri için kesin bir kanıt olarak değerlendirmektedir. Wilamowitz-Möllendorf ayrıca metindeki daha yaşlılar (πρεσβύτεροι) ifadesiyle okulun yeni ve daha eski öğrencileri arasında ayrım yapıldığını düşünmekte ve bu ayrımın Theophrastos'un vasiyetnamesinde de geçtiğine dikkat çekmektedir.[314] Bununla birlikte Theeophratos'un vasiyetnamesinin felsefeyle uğraşacak olanlara bıraktıklarıyla ilgili kısmında sadece Aristoteles'in aynı isimli torununun da bunların arasına katılabileceği ve bu topluluğun en yaşlı öğrencilerinin onunla özel olarak ilgilenmeleri gerektiği dışında başka bir şey söylenmemektedir.[315] Dolayısıyla bu düzenleme öğrenciler arasında bilgi düzeyleri bağlamında iki farklı kategoriye işaret etmekten ziyade sadece Theophrastos'un Aristoteles'e karşı beslediği

τὸ ἐκλεγόμενον ἀργύριον· ἱεροποιῆσαί τε καὶ τῶν Μουσείων ἐπιμελητὴν γενέσθαι.

314 Wilamowitz-Möllendorf 1881, 194–197.

315 DL 5,53: ἐξεῖναι δὲ βουλομένῳ φιλοσοφεῖν καὶ Ἀριστοτέλει τῷ Μητροδώρου καὶ Πυθιάδος υἱῷ καὶ μετέχειν τούτων· καὶ αὐτοῦ πᾶσαν ἐπιμέλειαν ποιεῖσθαι τοὺς πρεσβυτάτους, ὅπως ὅτι μάλιστα προαχθῇ κατὰ φιλοσοφίαν.

derin saygı nedeniyle torunuyla özel olarak ilgilenilmesi isteğini yansıtmaktadır. Her durumda benzer bir çıkarım Antigonos'un aktarımı için de geçerlidir. Zira Antigonos πρεσβὑτεροι ile sadece okulun idari toplantılarına katılmış daha kıdemli öğrencileri (τοὺς ἐπιμελῶς συναντῶντας τῶν πρεσβυτέρων εἰς τὴν σχολήν) ifade etmektedir.[316]

Wilamowitz-Möllendorf'un, Antigonos'taki aktarıma dayanarak Peripatos'un dini bir karakter taşıdığı iddiası, Theophrastos'un vasiyetnamesinin Musalar'ın heykelleriyle birlikte *museion*'un inşasının tamamlanmasına yönelik düzenlemeyi[317] içermesi nedeniyle görece daha güçlüdür. Bununla birlikte Theophrastos vasiyetnamesinde Peripatos'la ilgili düzenlemeler arasında Musalar'la ilgili kült faaliyetlerini anmamış, sadece felsefi çalışmaların yürütülmesi için gerekli önlemleri sıralamıştır (DL 5,52–53). Bunu yaparken de ortak mülkiyete ait malları sözlük anlamıyla tapınak olarak değil, bir tür kutsal (ὡς ἄν ἱερόν) mülkiyet olarak tanımlamıştır.[318] Antigonos da aktarımının sonunda *Platon ve Speusippos'un takipçiler*ine ait okulların kuruluş amacı olarak dini hiçbir öğe sunmaz, bunun yerine düşünsel faaliyetleri vurgular: "*Şu halde bütün bu garip davranışların*

---

316 Krş. Natali 2013, 94.

317 DL 5,51: πρῶτον μὲν τὰ περὶ τὸ μουσεῖον καὶ τὰς θεὰς συντελεσθῆναι.

318 DL 5,52–53 μήτ' ἐξαλλοτριοῦσι μήτ' ἐξιδιαζομένου μηδενός, ἀλλ' ὡς ἂν ἱερὸν κοινῇ κεκτημένοις, καὶ τὰ πρὸς ἀλλήλους οἰκείως καὶ φιλικῶς χρωμένοις ... (*kimsenin bu mülkleri ne başkasına devredebileceği ne de kendi özel kullanıma tahsis edebileceği değil, herkesin, ortak mülkiyetteki bir tapınak benzeri, birbirleriyle içten ve sevgi dolu bir şekilde kullanabileceği şekilde...*).

düşünme ve felsefeye değil, lüks ve gösterişe uygun oldukları açıktır. Zira kaynakları sınırlı ve sıradan olduğundan bu şeyler için harcama yapabilecek durumda olmayanlar bu yükümlülükten muaf tutulmuş olmakla birlikte, bu uygulama yine de yersizdir. Nitekim Platon ve Speusippos'un takipçileri bu toplantıları insanların aynı yere akın edip sabahlara kadar süren şölenlerin tadını çıkarmaları veya sarhoş olmaları için değil, tanrısal olana açık bir şekilde saygı göstermeleri ve birbirleriyle kültür amaçlı bir ilişki geliştirmeleri için, en önemlisi bir yandan dinlenme öte yandan bilim aşkı (φιλολογία) *adına organize etmişlerdir. Şimdiyse bütün bu hasletler süslü giysilere ve yukarıda anlatılan lükse göre ikinci sırada gelir olmuşlardır".*[319] Bu aktarım ışığında Peripatetik okulun temel amacını da dini bir öğeden ziyade teorik yaşamın kendinde aramak gerekir.[320]

İ.Ö. 334 yılının ardından Makedon hâkimiyeti Atina'ya görece siyasi istikrar getirmiş olsa da kentte Makedon nefreti bir irin gibi içten içten büyümekteydi. İ.Ö. 323 yılında Aleksandros'un ölüm haberi Atina'ya ulaşınca kargaşa or-

---

[319] Athen. *deipn.* 12,69: ἃ δὴ πάντα ἐφαίνετο λόγου μὲν ἀλλότρια καὶ φιλοσοφίας εἶναι, τρυφῆς δὲ καὶ περιστάσεως οἰκειότερα. καὶ γὰρ εἰ παρίεντό τινες τῶν μὴ δυναμένων εἰς ταῦτα ἀναλίσκειν ἀπὸ βραχείας καὶ τῆς τυχούσης ὁρμώμενοι χορηγίας, ὅ γ' ἐθισμὸς ἱκανῶς ἦν ἄτοπος. οὐ γὰρ ἵνα συρρυέντες ἐπὶ τὸ αὐτὸ τῆς ἕως ὄρθρου γενομένης τραπέζης ἀπολαύσωσιν ἢ χάριν ἐξοινίας ἐποιήσαντο τὰς συνόδους ταύτας οἱ περὶ Πλάτωνα καὶ Σπεύσιππον, ἀλλ' ἵνα φαίνωνται καὶ τὸ θεῖον τιμῶντες καὶ μουσικῶς ἀλλήλοις συμπεριφερόμενοι, καὶ τὸ πλεῖστον ἕνεκεν ἀνέσεως καὶ φιλολογίας. ἃ δὴ πάντα γέγονεν δεύτερα παρὰ τοῖς ὕστερον τῶν τε χλανίδων καὶ τῆς πολυτελείας τῆς εἰρημένης.

[320] Krş. Natali 2013, 95.

tamı yeniden patlak verir. Bu gelişme karşısında Aristoteles hayatı için bir kez daha endişe duyar. Aristoteles'e atfedilen bazı mektuplar hayatının bu dönemi hakkında izler taşımaktadır. Aelianus'un verdiği bilgiye göre Aristoteles'in Amphiktyonlar tarafından verilen onur payelerinin geri alınması hakkında Antipatros'a yazdığı mektup[321] büyük ihtimalle bu sırada[322] kaleme alınmış olmalıdır. Yeni-Platoncu çevrelerce kaleme alınan biyografilerine göre[323] Aristoteles Antipatros'a gönderdiği bir başka mektupta Atina'daki ihbarcılardan bahseder ve bir yabancı olarak burada artık huzur içinde çalışabilme imkânı bulamadığından yakınır.

---

[321] Ael. *var.* 14,1 (metin ve çevirisi için bk. yk dn. 280).

[322] Daha fazla bilgi için bk. yk. dn. 281.

[323] DL 5,9; VM 42 (= Plezia 1961, frag. 115); VV 20; VL 44; Ael. *var.* 3,36: Ἀριστοτέλης ὅτε ἀπέλιπε τὰς Ἀθήνας δέει τῆς κρίσεως, πρὸς τὸν ἐρόμενον αὐτὸν "τίς ἐστιν ἡ τῶν Ἀθηναίων πόλις"; ἔφη παγκάλη· ἀλλ' ἐν αὐτῇ "ὄγχνη ἐπ' ὄγχνῃ γηράσκει, σῦκον δ' ἐπὶ σύκῳ", τοὺς συκοφάντας λέγων (*Aristoteles mahkûm olmaktan korkarak Atina'yı terk ettikten sonra Atina'nın nasıl bir kent olduğunu soran birine, ihbarcıları kastederek* [συκοφάνται]*"her bakımdan güzel, ama burada armut üstüne armut, incir üstüne incir biter" yanıtını verir*); krş. El. *Aristot. kat.* 123,28–29: "οὐ μὴ ἐάσω Ἀθηναίους δὶς ἁμαρτεῖν εἰς φιλοσοφίαν, παρ' οἷς ὄχνη ἐπ' ὄχνῃ γηράσκει, σῦκον δ' ἐπὶ σύκῳ" (*kentlerinde armut üstüne armut, incir üstüne incirin bittiği Atinalıların felsefeye karşı ikinci kez günah işlemelerine izin vermeyeceğim*); Eust. *Comm. Od.* 1,267,24–29: Τὸ δὲ σῦκον δ' ἐπὶ σύκῳ, ἀπέχρησέ ποτε τῷ Σταγειρόθεν σοφῷ εἰς σκῶμμα τῶν Ἀθηναίων ὡς χαιρόντων συκοφαντείᾳ ὅτε Σωκράτην ὑπεξήγαγον κωνείῳ, τοῦ βίου. μελετήσας γὰρ ὑποχωρῆσαι τότε ὁ Σταγειρίτης, εἶπεν ἐξ Ὁμήρου τρυγήσας τὴν ὀπώραν τῆς ἐν λόγῳ χάριτος ὡς οὐκ ἂν μείνῃ παρὰ τοιαύτῃ πόλει ἐν ᾗ γηράσκει σῦκον ἐπὶ σύκῳ. τουτέστιν ὅπου τὰ τῆς συκοφαντίας διηνεκῆ καὶ ἀδιάδοχα καὶ τῷ μακρῷ τοῦ χρόνου συμπαρεκτεινόμενα. Ayrıca bk. Düring 1957, 114; Plezia 1961, 113–116.

Doğruluğu muğlak bir antik geleneğe[324] göre hakkında dinsizlik suçlamasıyla dava açılır. Bu hususta kesin olan bilgi Aristoteles'in siyasi gelişmeler neticesinde Atina'yı terk etmek zorunda kaldığıdır.

Aristoteles'in dinsizlik suçlamasıyla hakkında verilebilecek ölüm cezasından kaçmak için Atina'yı terk ettiği hususunda neredeyse bütün antik kaynaklar hemfikirdir.[325] Aleyhinde açılan davanın gerekçesi ise, Sokrates ve Theodoros[326] örneklerinin aksine, felsefi söylemleri değil, daha ziyade siyasi çevrelerle kurduğu, ama politik düşünceleriyle doğrudan ilintisi olmayan ilişkilerdir.[327] Dava ko-

---

324 O. Gigon (1958, 179) bu veri için "Knäuel von Aporien (çıkmazlar yumağı)" ifadesini kullanmaktadır.

325 Aristoteles'in çağdaşı olan Lykon'un ona ait çok sayıda kap kacaktan bahsetmesi (DL 5,16), vasiyetnamesinin gösterdiği gibi kölelerinin uzun zamandır yanında olmaları gibi veriler Atina'dan ayrılırken bunları beraberinde getirdiğini, dolayısıyla bir tür kaçıştan bahsetmenin zor olduğunu düşündürmektedir; ayrıca bk. Eus. *evang.* 15,2,8–9: ἡνίκα δὲ εἰς Χαλκίδα ἀπῄει, τοὺς τελώνας εὑρεῖν ἐν τῷ πλοίῳ λοπάδια χαλκᾶ τέτταρα καὶ ἑβδομήκοντα (*Khalkis'e gitmek üzere yola çıktığında gümrükçülerin teknede 74 adet bronz tabak bulduklarını aktarır*).

326 DL 2,101.

327 Davanın Aristoteles'in felsefi öğretilerinden ötürü açıldığı görüşü oldukça geç bir döneme aittir, bk. Orig. *Cels.* 1,65: Ὅμοιον δὲ ᾗ πεποίηται κατὰ Ἰησοῦ καὶ τῶν μαθητῶν διαβολῇ φήσομεν εἶναι καὶ τὸ περὶ Ἀριστοτέλους ἱστορούμενον· οὗτος γὰρ ἰδὼν συγκροτεῖσθαι μέλλον κατ' αὐτοῦ δικαστήριον ὡς κατὰ ἀσεβοῦς διά τινα δόγματα τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ, ἃ ἐνόμισαν εἶναι ἀσεβῆ Ἀθηναῖοι, ἀναχωρήσας ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν ἐν Χαλκίδι τὰς διατριβὰς ἐποιήσατο (*Aristoteles hakkında anlatılanın da Iesus ve öğrencileri aleyhindeki iftiraya benzediğini söyleyebiliriz. Zira bu [düşünür] Atinalıların dinsizlik olarak niteledikleri bazı görüşlerinden ötürü dinsizlik suçlamasıyla aleyhinde bir davanın açılmak üzere olduğunu görünce, Atina'dan ayrılarak derslerini Khalkis'te vermiştir*).

nusunun felsefi söylemleriyle ilişkilendirilememesinin bir nedeni de bunların sıradan bir yurttaşın kavrayamayacağı kadar soyut ve karmaşık olmalarında aranmalıdır. Diogenes Laertios ve Vita Marciana Aristoteles'in Hermias için bir ilahi yazarak onu tanrı mertebesine çıkardığını, bu nedenle dinsizlik suçlamasıyla dava edildiğini aktarırlar.[328] Athenaios, eserindeki ziyafete katılan sofistlerden biri olan Demokritos'un bu şiirin *hymnos* (methiye) olduğu iddiasını kabul etmemektedir: "*Ama pek bilgili Aristoteles tarafından Atarneusli Hermias için yazılan şiir, Eurymedon'un ihbarıyla filozof aleyhinde onun toplu yemeklerde* (ἐν τοῖς συσσιτίοις) *her gün dinsizce ve utanmaksızın Hermias için bu hymnos'u terennüm ettiği gerekçesiyle Demophilos tarafından açılan davada iddia edildiği gibi bir hymnos değildir kesinlikle. Bunun biçem olarak bir hymnos değil de katılımcılar tarafından sırayla terennüm edilen tam da bir şölen ezgisi olduğunu metnin kendisinden yola çıkarak ortaya koyacağım*".[329] Şu halde Aristoteles Atina'yı bir daha geri dönmemek üzere terk ettiğine göre bu davanın şu veya bu şekilde de olsa açılmış olduğunu kabul etmek gerekir. Öte yandan Diogenes Laertios'a göre Eurymedon'un ihbarına dayanarak suçla-

[328] DL 5,5– 6; VH 6.

[329] Athen. *deipn.* 15,51: ὁ Δημόκριτος ἔφη· "ἀλλὰ μὴν καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ πολυμαθεστάτου γραφὲν Ἀριστοτέλους εἰς Ἑρμείαν τὸν Ἀταρνέα οὐ παιάν ἐστιν, ὡς ὁ τὴν τῆς ἀσεβείας κατὰ τοῦ φιλοσόφου γραφὴν ἀπενεγκάμενος Δημόφιλος εἰς αἰδῶ τε παρασκευασθεὶς ὑπ' Εὐρυμέδοντος, ὡς ἀσεβοῦντος καὶ ᾄδοντος ἐν τοῖς συσσιτίοις ὁσημέραι εἰς τὸν Ἑρμείαν παιᾶνα. ὅτι δὲ παιᾶνος οὐδεμίαν ἔμφασιν παρέχει τὸ ᾆσμα, ἀλλὰ τῶν σκολίων ἕν τι καὶ αὐτὸ εἶδός ἐστιν ἐξ αὐτῆς τῆς λέξεως φανερὸν ὑμῖν ποιήσω".

mada bulunan Demophilos'un aynı zamanda Eleusis rahibi olduğu bilindiğine göre,[330] suçlama Aristoteles'in Herpyllis için Demeter'i çağrıştıracak şekilde kurban kestiği rivayetiyle[331] de ilişkilendirilmiş olabilir.

Sonuç olarak Aristoteles Atina'dan ayrılma kararı alır ve bu kararı, "*Atinalıların felsefeye karşı ikinci kez günah işlemesini istemiyorum*" sözleriyle gerekçelendirir.[332] Kendi durumuyla Sokrates'in hazin sonu arasında kurduğu bu bağlantı aynı zamanda iki büyük fikir insanının entelektüel kişilikleri arasındaki farkı da vurgulamaktadır. Böylece Atina'yı bir daha dönmemek üzere terk eden Aristoteles, annesinin mülklerinin bulunduğu Khalkis'e gitmiş, ama kaçmaya çalıştığı ölüm daha bir yıl bile geçmeden (İ.Ö. 322)

---

330 DL 5,5. J. K. Davies (1971, 498) Demophilos'un İ.Ö. 348 yılında Phokion aleyhinde suçlamada bulunanlar arasında yer aldığını, ayrıca *bule* üyesi ve Eleusis rahibi olduğunu düşünmektedir. Makedon aleyhtarı olan Demophilos daha sonra Phokion'un oğlu tarafından öldürülmüştür, bk. Plut. *Phok*. 38,2.

331 DL 5,4: ἔθυεν ὑπερχαίρων τῷ γυναίῳ, ὡς Ἀθηναῖοι τῇ Ἐλευσινίᾳ Δήμητρι.

332 VM 41; VV 19; VL 43; Ael. *var*. 3,36: καὶ πρὸς τὸν ἐρόμενον διὰ τί ἀπέλιπε τὰς Ἀθήνας, ἀπεκρίνατο ὅτι οὐ βούλεται Ἀθηναίους δὶς ἐξαμαρτεῖν ἐς φιλοσοφίαν, τὸ περὶ Σωκράτην πάθος αἰνιττόμενος καὶ τὸν καθ᾽ ἑαυτὸν κίνδυνον (*[Aristoteles], Atina'yı neden terk ettiğini soran birine de hem Sokrates'in başına gelene hem de içinde bulunduğu tehlikeye göndermede bulunarak "Atinalıların felsefeye karşı ikinci kez günah işlemelerini istemediği yanıtını vermiştir*); El. *Aristot. kat*. 123,28–29; Senec. *dial*. 8,8,2: Interrogo ad quam rem publicam sapiens sit accessurus. Ad Atheniensium, in qua Socrates damnatur, Aristoteles ne damnetur fugit? (*Aklı başında biri nasıl bir kente gider diye sorarım size. Örneğin Sokrates'in idam edildiği, Aristoteles'in de idam edilmemek için kaçtığı Atina'ya gider mi?*); Orig. *Cels*. 1,65 (metin ve çevirisi için bk. yk. dn. 327). Ayrıca bk. Düring 1957, 342; Plezia 1961, 113–116.

bir mide rahatsızlığı kılığında onu burada yakalamıştır.[333]

Son zamanlarında kaleme almış olması gereken yazılarına yalnızlığın derin etkisini hisseden bir adamın ses tonu yansımaktadır. Khalkis'te ikameti sırasında Antipatros'a göndermiş olması gereken bir mektupta şunları dile getirmektedir:[334] "*ne kadar daha kendiliğinde* [αὐτίτης][335]

---

[333] DL 5,10 ve 16; Ael. *var.* 9,23; Aul. Gell. *n. Att.* 13,5; Val. Max. 5,6,5 (ext.). Öte yandan Diogenes Laertios'un (DL 5,6) aktardığına göre, Eumelos Aristoteles'in Sokrates gibi zehir içerek intihar ettiğini iddia eder. Aristoteles'e ithaf ettiği epigramda (DL 5,8) Diogenes Laertios'un kendisi de bu iddiayı doğru kabul eder; ayrıca bk. Düring 1957, 345; Chroust 1973, 176–177. Eumelos'un iddiası ayrıca Hesykhios (VH 6) ve Suda (s. v. Ἀριστοτέλης) tarafından da kabul görmektedir; bk. Düring 1957, 82 ve 345. Aristoteles'in son yıllarıyla ilgili antik kaynaklar için bk. Düring 1957, 345–348 = testimonia 46a–48d; ayrıca bk. Gigon 1958, 177–181; Gigon 1962, 34 ve 75–76; Chroust 1973, 145–154 ve 176–179.

[334] Dem. Phal. *eloc.* 144 (= Aristot. *FLfrag.* 668): ὁ αὐτὸς [Ἀριστοτέλης] ἐν τῷ αὐτῷ [φησί]· ὅσῳ γὰρ αὐτίτης καὶ μονώτης εἰμί, φιλομυθότερος γέγονα. Bu ifadenin Antipatros'a göndermiş olabileceği bir mektuptan alıntılandığı görüşü için bk. Düring 1957, 351. M. Hose (2002, 294) ise bunu kesin bir veri kabul etmemektedir; ayrıca bk. Allan 1974, 113–122; Ascani 2001, 442–456.

[335] M. Hose (2002, 294) αὐτός (kendisi) zamirinden, örneğin πολίτης (kentli/yurttaş) veya Σταγειρίτης (Stageiralı) gibi *polis* aidiyeti bildiren sözcüklerle aynı ekle (-ίτης) türetilen αὐτίτης ibaresinin bir tür kelime oyunu içermiş olabileceğini, zira bu şekilde Aristoteles'in Atina'yı terk etmek zorunda kalmasının ardından vatansız kaldığını ima etmek istemiş olabileceğini düşünmektedir. Her durumda Aristoteles'in sözcüğe yeni bir anlam yüklediği açıktır. Nitekim sözcük daha önce sadece Hippokrates ile *komodia* ozanları Telekleides, Polyzelos ve Aleksis tarafından kullanılmıştır. Hippokrates bunu aynı yılın şarabı; Telekleides ve Aleksis yerel şarap ve Polyzelos da katıksız şarap anlamında kullanmaktadır: Gal. *Hipp.* 19,130: αὐτίτην ὀνομάζει, τὸν αὐτοετίτην (*autites ile aynı yılın şarabını ifade eder*); Suda s. v. Αὐτίτην· τὸν αὐθιγενῆ οἶνον Ἀμφικτύοσι Τηλεκλείδης (*Telekleides'in Ampiktyonlar adlı eserinde*

ve kendi başına (μονώτης) *biri olduysam, o kadar daha mitos düşkünü* (φιλομυθότερος) *bir hal aldım*". Aristoteles Khalkis'teki yalnızlığını bu şekilde ifade ederken aklından *Nikomakhos'a Etik*'te yazdığı şu sözler geçiyor olmalıdır: "*Tek başına olan biri için yaşam zordur. Zira kişinin kendi kendine sürekli bir etkinlikte bulunması kolay değilken, bunu başkalarıyla birlikte ve onlarla ilişki içinde yapması daha kolaydır*"[336] ve "*az sayıda da olsa bu tür dostlar bulmaktan mutlu olunur*"[337]. Bir mastarla birlikte düşünsel bağlılığı ifade eden ἀγαπητόν verbal adjektifi Platon'da oldukça sık geçerken, Aristoteles'in sadece son yazılarında görülür.[338] Antigonos'a gönderdiği mektupta mitoslara daha da düşkünleştiğini belirtmesi, mitosları temel felsefi gerçekleri anlaşılır kılmak için ciddi araçlar olarak gören Platon'a gittikçe

---

dediği gibi autites, yerel üretim şarap için kullanılmaktadır); Aleksis *frag.* 285: κοτύλας τέτταρας | ἀναγκάσας μεστὰς ἔμ' αὐτίτου σπάσαι | ὄξους Δεκελεικοῦ δι' ἀγορᾶς μέσης ἄγεις (*Dört kadeh kötü kalitede yerel üretim Dekeleia şarabı içmeye zorlayıp şimdi de beni agora'nın orta yerinden götürüyorsun*); krş. Poll. *onom.* 6,18: αὐτίτης δ' οἶνος ὁ ἐπιχώριος; Erot. *Hipp.* 64: οἶνον αὐτίτην· τὸν ἀπαράχυτον. ὡς καὶ Πολύζηλος ἐν Δημοτυνδάρεῳ φησιν (*autites ifadesi, Polyzelos'un Demotyndareos adlı eserinde dile getirdiği gibi katıksız şarap anlamına gelmektedir*); krş. Athen. *deipn.* 1,57: Πολύζηλος δὲ αὐτίτην καλεῖ οἶνον (*Polyzelos şarabı yerel olarak tanımlar*).

336 Aristot. *EN* 1170a 5–6: μονώτῃ μὲν οὖν χαλεπὸς ὁ βίος· οὐ γὰρ ῥᾴδιον καθ' αὑτὸν ἐνεργεῖν συνεχῶς, μεθ' ἑτέρων δὲ καὶ πρὸς ἄλλους ῥᾷον.

337 Aristot. *EN* 1171a 20: ἀγαπητὸν δὲ καὶ ὀλίγους εὑρεῖν τοιούτους [ç. n. φίλους].

338 Beş kere *Nikomakhos'a Etik*'te: 1094b 9; 109b 19; 1171a 20; 1179b 18; 1181a 21; birer kere de *Hayvanlarda Üreme*'de ve *Metafizik*'te: Aristot. *gen. an.* 731b 2; Aristot. *metaph.* 1076a 15.

yakınlaştığını göstermesi açısından da önemlidir.[339] Her durumda Aristoteles'in son günlerinde vaktiyle Akademia'da olduğu gibi dostlarıyla birlikte felsefeyle uğraşmanın (συμφιλοσοφεῖν) özlemini duyduğu açıktır. Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik*'te dostlukla ilgili dile getirdiği görüşler hakikat araştırmasını güven duyulacak dostlarla birlikte yürütmeye verdiği önemin ifadesidir.[340]

---

339 Mitoslara yüklediği anlam için krş. Aristot. *metaph.* 982b 18–19: ὁ φιλόμυθος φιλόσοφός πώς ἐστιν· ὁ φιλόμυθος φιλόσοφός πώς ἐστιν (*Mitos düşkünü biri de bir şekilde filozoftur. Zira mitos mucizelerden oluşur*).

340 Aristot. *EN* 1172a 1–38: καὶ ὅ ποτ' ἐστὶν ἑκάστοις τὸ εἶναι ἢ οὗ χάριν αἱροῦνται τὸ ζῆν, ἐν τούτῳ μετὰ τῶν φίλων βούλονται διάγειν (*her bir kimseyi var eden veya yaşamlarına anlam katan her ne ise, insanlar bunda dostlarıyla birlikte vakit geçirmek isterler*); Aristot. *EN* 1164b 2–6: οὕτω δ' ἔοικε καὶ τοῖς φιλοσοφίας κοινωνήσασιν [ç. n. φίλοις]· οὐ γὰρ πρὸς χρήμαθ' ἡ ἀξία μετρεῖται, τιμή τ' ἰσόρροπος οὐκ ἂν γένοιτο, ἀλλ' ἴσως ἱκανόν, καθάπερ καὶ πρὸς θεοὺς καὶ πρὸς γονεῖς, τὸ ἐνδεχόμενον (*Felsefi eğitim için bir araya gelen dostların durumu da buna benzer. Zira burada değer parayla ölçülmediği gibi, verilen onur da yapılana eşdeğer olamaz; ama tanrılar ve ebeveynlerimiz için olduğu gibi bunlar için de elimizden geleni yapmak yeterlidir*); ayrıca bk. yk. dn. 336 ve 337).

VITAE ARISTOTELIS

Antik dönemden günümüze ulaşan en önemli Aristoteles biyografileri şunlardır: Diogenes Laertios, Vitae philosophorum 5,1–35 (DL); Vita Hesychii (VH);[341] Vita Marciana (VM);[342] Vita Vulgata (VV);[343] Vita Lascaris;[344] Vita Latina (VL);[345] Vita Syriaca I (VS I);[346] Vita Syriaca II (VS II);[347] Vita Arabica I (an-Nadim, Kitab al-Fihrist=VA I);[348] Vita Arabica II (al-Mubashir, Kitab mukhtar=VA II);[349] Vita

341 Aristoteles'in eserlerinin listesini içeren bu *vita*, Vita Menagiana veya Vita Menagii isimleriyle de bilinmektedir. Edisyon için bk. Aristot. *FLFrag.* 9–18; Düring 1957, 82–89.

342 Bu önemli *vita* ilk olarak L. Robbe (Vita Aristotelis ex Codice Marciano Graece, Leiden 1861) tarafından yayımlanmıştır; ayrıca bk. Aristot. *FLFrag.* 426–436; Düring 1957, 96–106; Gigon 1962, 1–7. Bu eser büyük oranda Ptolemaios al-Garib'in kayıp eseri Vita Aristotelis'in özeti niteliğindedir; bk. Busse 1893, 262–268.

343 Vita Pseudo-Ammoniana olarak da bilinen bu *vita* Ptolemaios al-Garib'in kayıp eseri Vita Aristotelis'in bir özeti niteliği taşımaktadır, bk. Busse 1892. Edisyon için bk. Düring 1957, 131–136.

344 Bu *vita*, VM'nin görece önemsiz bir özetidir.

345 Bu *vita*, VM'nin VV'den bazı küçük eklemelerin de yapıldığı Latinceye serbest bir çevirisidir. Edisyon için bk. Düring 1957, 151–158.

346 VV'nin Süryanice versiyonu olarak adlandırılabilecek bu *vita* da Ptolemaios al-Garib'in, İmparator Zenon Edessa'daki Yeni-Platoncu okulu kapatınca Nisibis'e getirilmiş olabilecek kayıp eseri Vita Aristotelis'e dayanmaktadır. Edisyon ve çeviri için bk. Baumstark 1900, s. 130 için appendix ve s. 38; Düring 1957, 185–186.

347 Ptolemaios al-Garib'in kayıp eserinden alıntılanan kısa ve görece önemsiz bu *vita*'nın çevirisi için bk. Baumstark 1900, 116; krş. Düring 1957, 187–188.

348 Bu *vita* da Ptolemaios al-Garib'in *vita*'sına dayanmaktadır. Edisyon için bk. Flügel et al. 1871–1872, I 54–69; çeviri için bk. Baumstark 1900, 39–41; Düring 1957, 193–195.

349 VM, VV, VS I ve II ve VA I'in etkilerini taşıyan bu *vita*'nın edis-

Arabica III (al-Qifti = VA III)[350] ve Vita Arabica IV (Usaibia, Tabaqat al-atibba = VA IV)[351].

Aristoteles gibi Yunan Dünyası'nın en büyük filozoflarından birinin hayatı üzerine kısa notlar şeklinde de olsa tarihçilere, gramercilere, yorumculara vb. ait pek çok yazı bulunmaktadır. Bunların büyük kısmına burada sadece Aristoteles *vita*'larını aydınlatacak ek bilgiler sunmaları durumunda atıfta bulunulacaktır. Aynı durum Halikarnassoslu Dionysios'un *Epistulae ad Ammaeum* adlı eserinde Aristoteles'in hayatına dair verilen özet bilgi için de geçerlidir. Başka bir ifadeyle aşağıda sadece Aristoteles'in hayatı ve eserleri üzerine Yunanca kaleme alınmış ve bütünlük arz eden üç *vita*'nın (VH, VM ve VV) çevirisi yapılmıştır.

---

yonu için bk. Lippert 1894, 4–19; çeviri için bk. Baumstark 1900, 39–52, 120–124; Düring 1957, 197–201.

350 Bu *vita* da konu hakkındaki diğer birçok Arapça kaynak gibi büyük oranda Ptolemaios al-Garib'in *vita*'sına dayanmaktadır, bk. Lippert 1903; Steinschneider 1869, 187–191; Düring 1957; 208–212.

351 Yine Ptolemaios al-Garib'in kayıp eserini takip eden *vita*, Ptolemaios al-Garib'in *Aristoteles'in Eserleri Kataloğu*'nu (liste için bk. Aristot. *FLfrag.* 19–22) barındırmaktadır. Edisyon için bk. Müller 1884; çeviri için bk. Düring 1957, 214–216. Konu hakkında genel olarak bk. Moraux 1951. Ptolemaios al-Garib'in, Aristoteles biyografisinin Süryanice ve Arapça tüm versiyonlarına temel oluşturan, Yunanca yazılmış *Vita Aristotelis*'i sadece onun eserinin çarpıtılmış, değiştirilmiş ve özetlenmiş halini barındıran bu *vita*'larda korunmuştur. Daha fazla bilgi için Chroust 1964, 51.

DL 5,1–35

[1] Ἀριστοτέλης Νικομάχου καὶ Φαιστίδος Σταγειρίτης. ὁ δὲ Νικόμαχος ἦν ἀπὸ Νικομάχου τοῦ Μαχάονος τοῦ Ἀσκληπιοῦ, καθά φησιν Ἕρμιππος ἐν τῷ Περὶ Ἀριστοτέλους (FHG III 45)· καὶ συνεβίω Ἀμύντᾳ τῷ Μακεδόνων βασιλεῖ ἰατροῦ καὶ φίλου χρείᾳ. οὗτος γνησιώτατος τῶν Πλάτωνος μαθητῶν, τραυλὸς τὴν φωνήν, ὥς φησι Τιμόθεος ὁ Ἀθηναῖος ἐν τῷ Περὶ βίων (FHG IV 523)· ἀλλὰ καὶ ἰσχνοσκελής, φασίν, ἦν καὶ μικρόμματος ἐσθῆτί τ᾽ ἐπισήμῳ χρώμενος καὶ δακτυλίοις καὶ κουρᾷ. ἔσχε δὲ καὶ υἱὸν Νικόμαχον ἐξ Ἑρπυλλίδος τῆς παλλακῆς, ὥς φησι Τίμαιος (FgrHist 566 F. 157).

[2] Ἀπέστη δὲ Πλάτωνος ἔτι περιόντος· ὥστε φασὶν ἐκεῖνον εἰπεῖν, "Ἀριστοτέλης ἡμᾶς ἀπελάκτισε, καθαπερεὶ τὰ πωλάρια γεννηθέντα τὴν μητέρα". φησὶ δ᾽ Ἕρμιππος ἐν τοῖς Βίοις ὅτι πρεσβεύοντος αὐτοῦ πρὸς Φίλιππον ὑπὲρ Ἀθηναίων σχολάρχης ἐγένετο τῆς ἐν Ἀκαδημείᾳ σχολῆς Ξενοκράτης· ἐλθόντα δὴ αὐτὸν καὶ θεασάμενον ὑπ᾽ ἄλλῳ τὴν σχολήν, ἑλέσθαι περίπατον τὸν ἐν Λυκείῳ καὶ μέχρι μὲν ἀλείμματος ἀνακάμπτοντα τοῖς μαθηταῖς συμφιλοσοφεῖν· ὅθεν περιπατητικὸν προσαγορευθῆναι. οἱ δ᾽, ὅτι ἐκ νόσου περιπατοῦντι Ἀλεξάνδρῳ συμπαρὼν διελέγετο ἄττα. [3] Ἐπειδὴ δὲ πλείους ἐγένοντο ἤδη, καὶ ἐκάθισεν εἰπών·

αἰσχρὸν σιωπᾶν, Ξενοκράτην δ᾽ ἐᾶν λέγειν

Diogenes Laertios, Filozofların Yaşamları, 5,1–35

[1] Nikomakhos ile Phaistis'in oğlu olan Aristoteles Stageiralıydı. Hermippos'un *Aristoteles Üzerine*'de söylediğine[1] göre Nikomakhos, Asklepios oğlu Makhaon oğlu Nikomakhos'un soyundandı ve hekimi ve dostu sıfatıyla Makedonia Kralı Amyntas'ın yanında kalmıştı. Aristoteles Platon'un en has öğrencisiydi;[2] Atinalı Timotheos'un *Yaşamlar Üzerine*'de söylediğine[3] göre peltek bir konuşması vardı;[4] ayrıca çırpı bacaklıydı da derler, küçük gözlüydü; giyimi,[5] yüzükleri ve saç kesimiyle dikkat çekerdi. Timaios'un söylediğine[6] göre cariyesi Herpyllis'ten Nikomakhos adında bir oğlu vardı.[7]

[2] Platon'dan o henüz hayattayken ayrıldı.[8] Onun bu nedenle "tıpkı doğumdan sonra tayların analarına yaptığı gibi Aristoteles de bize tekmeyi bastı" dediği söylenir.[9] Hermippos ise *Yaşamlar*'da, Aristoteles Atinalılar için Philippos'a elçi gittiği sırada,[10] Akademia'nın başına Ksenokrates'in geçtiğini; geri dönüp okulun bir başkasının idaresinde olduğunu görünce, Lykeion'da öğrencileriyle yağlanma zamanına kadar bir aşağı bir yukarı gezinerek[11] felsefe yapmayı yeğlediğini, peripatetik teriminin de buradan geldiğini söyler. Bazıları da bu adın rahatsızlığı yeni geçen Aleksandros'a yürüyüşlerinde eşlik ederken onunla belli konularda konuştuğu için verildiğini söylerler. [3] Etrafındakiler çoğalınca, şunu söyleyip[12]

"susup Ksenokrates'in konuşmasına müsaade etmek ne utanç verici"

καὶ πρὸς θέσιν συνεγύμναζε τοὺς μαθητάς, ἅμα καὶ ῥητορικῶς ἐπασκῶν. ἔπειτα μέντοι ἀπῆρε πρὸς Ἑρμίαν τὸν εὐνοῦχον, Ἀταρνέως ὄντα τύραννον· ὃν οἱ μέν φασι παιδικὰ γενέσθαι αὐτοῦ, οἱ δὲ καὶ κηδεῦσαι αὐτῷ δόντα τὴν θυγατέρα ἢ ἀδελφιδῆν, ὥς φησι Διμήτριος ὁ Μάγνης ἐν τοῖς Περὶ ὁμωνύμων ποιητῶν τε καὶ συγγραφέων· ὃς καὶ δοῦλον Εὐβούλου φησὶ γενέσθαι τὸν Ἑρμίαν, γένει Βιθυνὸν ὄντα καὶ τὸν δεσπότην ἀνελόντα. Ἀρίστιππος δ᾽ ἐν τῷ πρώτῳ Περὶ παλαιᾶς τρυφῆς φησιν ἐρασθῆναι τὸν Ἀριστοτέλην παλλακίδος τοῦ Ἑρμίου. [4] τοῦ δὲ συγχωρήσαντος ἔγιημέ τ᾽ αὐτὴν καὶ ἔθυεν ὑπερχαίρων τῷ γυναίῳ, ὡς Ἀθηναῖοι τῇ Ἐλευσινίᾳ Δήμητρι· τῷ τε Ἑρμίᾳ παιᾶνα ἔγραψεν, ὃς ἔνδον γέγραπται. ἐντεῦθέν τε γενέσθαι ἐν Μακεδονίᾳ παρὰ Φιλίππῳ καὶ λαβεῖν μαθιητὴν παρ᾽ αὐτοῦ τὸν υἱὸν Ἀλέξανδρον, καὶ αἰτῆσαι ἀναστῆσαι αὐτοῦ τὴν πατρίδα κατασκαφεῖσαν ὑπὸ Φιλίππου καὶ τυχεῖν· οἷς καὶ νόμους θεῖναι. ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ σχολῇ νομοθετεῖν μιμούμενον Ξενοκράτην, ὥστε κατὰ δέκα ἡμέρας ἄρχοντα ποιεῖν.

Ἐπειδὴ δ᾽ ἐδόκει ἐπιεικῶς αὐτῷ συγγεγενῆσθαι Ἀλεξάνδρῳ, ἀπῆρεν εἰς Ἀθήνας, συστήσας αὐτῷ τὸν συγγενῆ Καλλισθένην τὸν Ὀλύνθιον· [5] ὃν καὶ παρρησιαστικώτερον λαλοῦντα τῷ βασιλεῖ καὶ μὴ πειθόμενον αὐτῷ φασιν ἐπιπλήξαντα εἰπεῖν·

ὠκύμορος δή μοι, τέκος, ἔσσεαι, οἷ᾽ ἀγορεύεις.

καὶ δὴ καὶ ἐγένετο. δόξας γὰρ Ἑρμολάῳ συμμετεσχηκέναι τῆς εἰς Ἀλέξανδρον ἐπιβουλῆς ἐν σιδηρᾷ περιήγετο γαλεάγρᾳ, φθειριῶν καὶ ἀκόμιστος· καὶ τέλος λέοντι παραβληθείς, οὕτω κατέστρεψεν.

(derslerini) oturarak verdi. Öğrencilerine hitabet pratiğiyle birlikte belli bir tema üzerinde tartışmayı öğretiyordu.[13] Ama sonra kimilerinin sevdalısı[14] olduğunu, Magnesialı Demetrios'un *Adaş Şair ve Yazarlar Üzerine*'de olduğu gibi kimilerininse kızını ya da yeğenini vererek Aristoteles'le hısımlık kurduğunu[15] söyledikleri Atarneus Tiranı Hadım Hermias'ın yanına gitti. Demetrios, Hermias'ın Eubulos'un kölesi[16] ve Bithynia kökenli olduğunu ve efendisini öldürdüğünü[17] de söyler. Aristippos ise *Eskilerin Lüks Sevdası Üzerine*'nin I. kitabında Aristoteles'in Hermias'ın bir cariyesine tutulduğunu[18] söyler. [4] Hermias'ın izniyle onunla evlendi ve büyük bir heyecan anında, Atinalıların Eleusisli Demeter için yaptıkları gibi, bu kadına kurban kesti.[19] Hermias'a da aşağıdaki ilahiyi yazdı. Bundan sonra Makedonia'da Philippos'un yanında kaldı,[20] oğlu Aleksandros'u öğrenci olarak aldı, ondan Philippos'un yakıp yıktığı memleketini onarmasını[21] rica etti ve isteği yerine geldi. Onlara yasalar da hazırladı.[22] Ayrıca Ksenokrates'in örneğini izleyerek, okuluna on günde[23] bir yeni yönetici atanmasını kurala bağladı.

Aleksandros'un yanında yeterince kaldığına kanaat getirince, akrabası Olynthoslu Kallisthenes'i onun yanında bırakıp Atina'ya dönmek üzere ayrıldı. [5] Ama Kallisthenes[24] onun uyarılarını dikkate almayıp kralla fazla açık konuşunca Aristoteles'in ona şöyle çıkıştığını söylerler:

"Söylediklerin yüzünden, sanırım fazla yaşamayacaksın, evlat".[25]

Öyle de oldu. Hermolaos'la birlikte Aleksandros'a karşı bir suikast girişimine karıştığı şüphesiyle demir bir kafeste bakımsızlık ve bit içinde taşındı ve sonunda bir aslanın önüne atılarak parçalandı.

Ὁ δ᾽ οὖν Ἀριστοτέλης ἐλθὼν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ τρία πρὸς τοῖς δέκα τῆς σχολῆς ἀφηγησάμενος ἔτη ὑπεξῆλθεν εἰς Χαλκίδα, Εὐρυμέδοντος αὐτὸν τοῦ ἱεροφάντου δίκην ἀσεβείας γραψαμένου, ἢ Δημοφίλου, ὥς φησι Φαβωρῖνος ἐν Παντοδαπῇ ἱστορίᾳ, ἐπειδήπερ τὸν ὕμνον ἐποίησεν εἰς τὸν [6] προειρημένον Ἑρμίαν, ἀλλὰ καὶ ἐπίγραμμα ἐπὶ τοῦ ἐν Δελφοῖς ἀνδριάντος τοιοῦτον·

τόνδε ποτ᾽ οὐχ ὁσίως παραβὰς μακάρων θέμιν ἁγνὴν
ἔκτεινεν Περσῶν τοξοφόρων βασιλεύς,
οὐ φανερῶς λόγχῃ φονίοις ἐν ἀγῶσι κρατήσας,
ἀλλ᾽ ἀνδρὸς πίστει χρησάμενος δολίου.

Ἐνταῦθα δὴ πιὼν ἀκόνιτον ἐτελεύτησεν, ὥς φησιν Εὔμηλος ἐν τῇ πέμπτῃ τῶν Ἱστοριῶν, βιοὺς ἔτη ἑβδομήκοντα. ὁ δ᾽ αὐτός φησιν αὐτὸν καὶ Πλάτωνι τριακοντούτην συστῆναι, διαπίπτων· βεβίωκε γὰρ τρία μὲν πρὸς τοῖς ἑξήκοντα, Πλάτωνι δὲ ἑπτακαιδεκέτης συνέστη.

Ὁ δὲ ὕμνος ἔχει τοῦτον τὸν τρόπον·

[7] ἀρετά, πολύμοχθε γένει βροτείῳ,
θήραμα κάλλιστον βίῳ,
σᾶς πέρι, παρθένε, μορφᾶς
καὶ θανεῖν ζαλωτὸς ἐν Ἑλλάδι πότμος
καὶ πόνους τλῆναι μαλεροὺς ἀκάμαντας·
τοῖον ἐπὶ φρένα βάλλεις

Aristoteles ise Atina'ya dönmesinin ardından 13 yıl okuluna başkanlık yaptıktan sonra tefsirci Eurymedon tarafından veya Favorinus'un *Çok Yönlü Tarih* adlı eserinde dediğine göre Demophilos tarafından özellikle Hermias'a yukarıda sözü edilen ilahiyi [6] kaleme aldığı, ama öbür taraftan da onun Delphoi'daki heykeline aşağıdaki epigramı yazdığı gerekçesiyle dinsizlik[26] ithamıyla mahkemeye verilince Khalkis'e çekildi:[27]

"Dinsizlik edip mutlu tanrıların kutsal yasasını
çiğneyerek öldürdü onu Perslerin okçu kralı:
Kanlı dövüşte mızrağı ile apaçık üstün gelerek değil,
onun bir düzenbaza güvenmesinden yararlanarak".[28]

Eumelos'un *Tarih*'in V. kitabında söylediğine[29] göre burada kurtboğan[30] zehri içmek suretiyle yetmiş yaşında ölmüştür. Aynı yazar onun Platon'la 30 yaşında karşılaştığını söylerken yanılmaktadır, çünkü 63 yaşına kadar yaşamış, Platon ile on yedi yaşında karşılaşmıştır.

Söz konusu ilahi şöyledir:[31]

[7] "Ölümlü soyu bunca zorluğa sokan,
insan yaşamının en güzel avı, ey erdem,
senin güzelliğin uğruna ölmek de, ey bakire,
sonu gelmez yaman acılara katlanmak da,
Yunanistan'da imrenilecek bir kaderdir:
İnsanların gönlünü işte böyle sonsuz,

κάρτος ἀθάνατον χρυσοῦ τε κρείσσω
καὶ γονέων μαλακαυγήτοιό θ᾽ ὕπνου.
σεῦ δ᾽ ἕνεχ᾽ ούκ Διὸς Ἡρακλέης Λήδας τε κόροι
πόλλ᾽ ἀνέτλασαν ἔργοις σὰν ἀγρεύοντες δύναμιν·

[8] σοῖς δὲ πόθοις Ἀχιλεὺς Αἴας τ᾽ Ἀΐδαο δόμους ἦλθον· σᾶς δ᾽ ἕνεκεν φιλίου μορφᾶς καὶ Ἀταρνέος ἔντροφος ἀελίου χήρωσεν αὐγάς.

τοιγὰρ ἀοίδιμος ἔργοις, ἀθανατόν τε μιν αὐξήσουσι Μοῦσαι

Μναμοσύνας θύγατρες, Διὸς ξενίου σέβας αὔξουσαι φιλίας τε γέρας βεβαίου.

Ἔστι δ᾽ οὖν καὶ εἰς τοῦτον ἡμῶν οὕτως ἔχον·

Εὐρυμέδων ποτ᾽ ἔμελλεν Ἀριστοτέλην ἀσεβείας
γράψασθαι Δηοῦς μύστιδος ὢν πρόπολος,
ἀλλὰ πιὼν ἀκόνιτον ὑπέκφυγε· τοῦτ᾽ ἀκονιτὶ
ἦν ἄρα νικῆσαι συκοφάσεις ἀδίκους.

[9] Τοῦτον πρῶτον Φαβωρῖνος ἐν Παντοδαπῇ ἱστορίᾳ λόγον δικανικὸν ὑπὲρ ἑαυτοῦ συγγράψαι φησὶν ἐπ᾽ αὐτῇ ταύτῃ τῇ δίκῃ καὶ λέγειν ὡς Ἀθήνησιν

ὄγχνη ἐπ᾽ ὄγχνῃ γηράσκει, σῦκον δ᾽ ἐπὶ σύκῳ.

Φησὶ δ᾽ Ἀπολλόδωρος ἐν Χρονικοῖς γεννηθῆναι μὲν αὐτὸν τῷ πρώτῳ ἔτει τῆς ἐνάτης καὶ ἐνενηκοστῆς Ὀλυμπιάδος, παραβαλεῖν δὲ Πλάτωνι καὶ διατρῖψαι παρ᾽

altından da, ana babadan da, tatlı bakışlı uykudan da
üstün bir kazançla dolduruyorsun. Zeus'un soyundan
Herakles ile Leda'nın oğulları senin uğruna çabalayıp
senin gücünün izinde bunca şeye katlandılar,
[8] Akhilleus ile Aias senin için yanıp tutuşarak gittiler Hades'e; Atarneus
yurttaşının da senin sevimli güzelliğin uğruna gözleri mahrum gün ışığından.
Bu nedenle dillerde dolaşacak yaptıkları ve Anı'nın kızları Musalar yüceltecekler onu,
konuksever Zeus'un haşmetini ve kadim dostluğun onurunu yüceltерek".

Bizim de ona şöyle bir epigramımız var:[32]

"Dinsizlikle ithama yeltendi Aristoteles'i vaktiyle
Eurymedon, Demeter gizemlerinin tefsircisi,
ama o kurtuldu bundan baldıran içerek, bu da, haksız
ithamlara üstün gelmenin bir yoluydu, boğuşmadan".

[9] Favorinus *Çok Yönlü Tarih*'te Aristoteles'in bu davada kendi adına mahkeme konuşması[33] yazan ilk kişi olduğunu ve Atina'da

"Armut üstüne armut biter, incir üstüne incir"[34]

dediğini yazar.[35]

Apollodoros *Kronikler*'de[36] doksan dokuzuncu Olimpiyat'ın ilk yılında[37] doğduğunu[38], 17 yaşında[39] tanıştığı Platon'a bağlanarak onun yanında 20 yıl[40] kaldığını söy-

αὐτῷ εἴκοσιν ἔτη, ἑπτακαιδεκέτην συστάντα· καὶ εἴς τε Μυτιλήνην ἐλθεῖν ἐπ᾽ ἄρχοντος Εὐβούλου τῷ τετάρτῳ ἔτει τῆς ὀγδόης καὶ ἑκατοστῆς Ὀλυμπιάδος. Πλάτωνος δὲ τελευτήσαντος τῷ πρώτῳ ἔτει ἐπὶ Θεοφίλου, πρὸς Ἑρμίαν ἀπᾶραι καὶ μεῖναι ἔτη τρία· [10] ἐπὶ Πυθοδότου δ᾽ ἐλθεῖν πρὸς Φίλιππον τῷ δευτέρῳ ἔτει τῆς ἐνάτης καὶ ἑκατοστῆς Ὀλυμπιάδος, Ἀλεξάνδρου πεντεκαίδεκα ἔτη ἤδη γεγονότος. εἰς δ᾽ Ἀθήνας ἀφικέσθαι τῷ δευτέρῳ ἔτει τῆς ἑνδεκάτης καὶ ἑκατοστῆς Ὀλυμπιάδος καὶ ἐν Λυκείῳ σχολάσαι ἔτη τρία πρὸς τοῖς δέκα, εἶτ᾽ ἀπᾶραι εἰς Χαλκίδα τῷ τρίτῳ ἔτει τῆς τετάρτης καὶ δεκάτης καὶ ἑκατοστῆς Ὀλυμπιάδος, καὶ τελευτῆσαι ἐτῶν τριῶν που καὶ ἑξήκοντα νόσῳ, ὅτε καὶ Δημοσθένην καταστρέψαι ἐν Καλαυρείᾳ, ἐπὶ Φιλοκλέους.

Λέγεται δὲ διὰ τὴν Καλλισθένους πρὸς Ἀλέξανδρον σύστασιν προσκροῦσαι τῷ βασιλεῖ· κάκεῖνον ἐπὶ τῷ τοῦτον λυπῆσαι Ἀναξιμένην μὲν αὐξῆσαι, πέμψαι δὲ καὶ Ξενοκράτει δῶρα.

[11] Ἀπέσκωψε δ᾽ εἰς αὐτὸν ἐπίγραμμα καὶ Θεόκριτος ὁ Χῖος, οὑτωσὶ ποιήσας, ὥς φησιν Βρύων ἐν τῷ Περὶ Θεοκρίτου·

Ἑρμίου εὐνούχου ἠδ᾽ Εὐβούλου ἅμα δούλου
σῆμα κενὸν κενόφρων τεῦξεν Ἀριστοτέλης.

ἀλλὰ καὶ Τίμων αὐτοῦ καθήψατο εἰπών·

οὐδ᾽ ἄρ᾽ Ἀριστοτέλους εἰκαιοσύνης ἀλεγεινῆς.

ler. (Yine Apollodoros'a) göre Eubulos'un *arkhon*'luğu sırasında, yüz sekinci Olimpiyat'ın dördüncü yılında[41] Mytilene'ye gitmiştir. Platon'un (aynı Olimpiyat'ın) ilk yılında, Theophilos'un *arkhon*'luğu sırasında[42] ölmesi üzerine Hermias'ın yanına gitmiş ve burada 3 yıl kalmıştır. [10] Yüz dokuzuncu Olimpiyat'ın ikinci yılında,[43] Pythodotos'un *arkhon*'luğu sırasında, Philippos'un yanına gitmiştir, Aleksandros bu esnada henüz 15[44] yaşındadır. Yüz on birinci Olimpiyat'ın ikinci yılında[45] Atina'ya geri dönmüş,[46] Lykeion'da 13 yıl boyunca ders vermiş, ardından yüz on dördüncü Olimpiyat'ın üçüncü yılında[47] Khalkis'e çekilmiş ve Philokles'in *arkhon*'luğu sırasında, Demosthenes'in de öldüğü yılda,[48] 63 yaşındayken hastalanarak vefat etmiştir.[49]

Kallisthenes'i Aleksandros'a tanıştırdığı için onun gözünden düştüğü[50] ve kralın Aristoteles'i üzmek için Anaksimenes'i[51] yüceltip Ksenokrates'e[52] de armağanlar gönderdiği söylenir.[53]

[11] Bryon'un[54] *Theokritos Üzerine* adlı eserinde dediği üzere Khioslu Theokritos[55] da aşağıdaki epigramı kaleme alarak onunla alay etmiştir:

"Hadım, dahası Eubulos'un kölesi Hermias'a"
İçi boş bir anıt dikti, kıt anlayışlı Aristoteles".[56]

Timon da şöyle söyleyerek ona saldırmıştır:

"Ne de Aristoteles'in bezdiren düşüncesizliği".[57]

Καὶ οὗτος μὲν ὁ βίος τοῦ φιλοσόφου. ἡμεῖς δὲ καὶ διαθήκαις αὐτοῦ περιετύχομεν, οὕτω πως ἐχούσαις·

Ἔσται μὲν εὖ· ἐὰν δέ τι συμβαίνῃ, τάδε διέθετο Ἀριστοτέλης.

(1a) Ἐπίτροπον μὲν εἶναι πάντων καὶ διὰ παντὸς Ἀντίπατρον·

[12] ἕως δ᾽ ἂν Νικάνωρ καταλάβῃ, ἐπιμελεῖσθαι Ἀριστομένην, Τίμαρχον, Ἵππαρχον, Διοτέλην, Θεόφραστον, ἐὰν βούληται καὶ ἐνδέχηται αὐτῷ, τῶν τε παιδίων καὶ Ἑρπυλλίδος καὶ τῶν καταλελειμμένων.

(b) Καὶ ὅταν ὥρα ᾖ τῇ παιδί, ἐκδίδοσθαι αὐτὴν Νικάνορι· ἐὰν δὲ τῇ παιδὶ συμβῇ τι (ὃ μὴ γένοιτο οὐδὲ ἔσται) πρὸ τοῦ γήμασθαι ἢ ἐπειδὰν γήμηται, μήπω παιδίων ὄντων, Νικάνωρ κύριος ἔστω καὶ περὶ τοῦ παιδίου καὶ περὶ τῶν ἄλλων διοικεῖν ἀξίως καὶ αὐτοῦ καὶ ἡμῶν. ἐπιμελείσθω δὲ Νικάνωρ καὶ τῆς παιδὸς καὶ τοῦ παιδὸς Νικομάχου, ὅπως ἂν ἀξιοῖ τὰ περὶ αὐτῶν, ὡς καὶ πατὴρ ὢν καὶ ἀδελφός.

(c) Ἐὰν δέ τι πρότερον συμβῇ Νικάνορι (ὃ μὴ γένοιτο) ἢ πρὸ τοῦ λαβεῖν τὴν παῖδα ἢ ἐπειδὰν λάβῃ, μήπω παιδίων ὄντων, ἐὰν μέν τι ἐκεῖνος τάξῃ, ταῦτα κύρια ἔστω.

[13] (d) Ἐὰν δὲ βούληται Θεόφραστος εἶναι μετὰ τῆς παιδός, καθάπερ πρὸς Νικάνορα· εἰ δὲ μή, τοὺς ἐπιτρόπους βουλευομένους μετ᾽ Ἀντιπάτρου καὶ περὶ τῆς παιδὸς καὶ περὶ τοῦ παιδίου διοικεῖν ὅπως ἂν αὐτοῖς δοκῇ ἄριστα εἶναι.

Filozofun yaşamı bu şekilde. Onun aşağıdaki gibi kaleme alınan vasiyetine de ulaştık[58]:

"Her şey iyi olacak; başına bir şey gelirse, Aristoteles şunları vasiyet etti:

(1a) Her konuda ve genel olarak vasi Antipatros[59] olacaktır.

[12] Nikanor dönene kadar çocuklarla, Herpyllis'le ve miras bıraktıklarımla Aristomenes, Timarkhos, Hipparkhos, Dioteles ve Theophrastos (eğer isterse ve koşulları elverirse) ilgilensinler.

(b) Kızı(mı)n yaşı gelince, Nikanor ile evlendirilsin; evlenmeden ya da evlenip de çocuk sahibi olmadan kızı(mı)n başına bir şey gelirse (umarım ki gelmez ve gelmeyecektir de), Nikanor hem çocuk hususunda hem de diğer meselelerde kendine ve bize yakışır biçimde yetkili olsun. Nikanor hem kızımla hem de oğlum Nikomakhos'la bir baba ve bir kardeşmişçesine ve onlar için neyi uygun buluyorsa öyle ilgilensin.

(c) Eğer kızımla evlenmeden veya evlenip de çocukları olmadan Nikanor'un başına bir şey gelirse (umarım gelmez), o ana kadar yapacağı düzenlemeler geçerli olsun.

[13] (d) Ama eğer Theophrastos kızımla birlikte yaşamak isterse, Nikanor için söylenenlerin aynısı onun için de geçerli olsun; aksi takdirde vasiler hem kızım hem de oğlumla ilgili meseleleri Antipatros'a danıştıktan sonra en iyi nasıl görüyorlarsa öyle tasarrufta bulunsunlar.

(e) Ἐπιμελεῖσθαι δὲ τοὺς ἐπιτρόπους καὶ Νικάνορα μνησθέντας ἐμοῦ καὶ Ἑρπυλλίδος, ὅτι σπουδαία περὶ ἐμὲ ἐγένετο, τῶν τε ἄλλων καὶ ἐὰν βούληται ἄνδρα λαμβάνειν, ὅπως μὴ ἀναξίῳ ἡμῶν δοθῇ. δοῦναι δ᾽ αὐτῇ πρὸς τοῖς πρότερον δεδομένοις καὶ ἀργυρίου τάλαντον ἐκ τῶν καταλελειμμένων καὶ θεραπαίνας τρεῖς, <ἃς> ἂν βούληται, καὶ τὴν παιδίσκην ἣν ἔχει καὶ παῖδα τὸν Πυρραῖον· [14] καὶ ἐὰν μὲν ἐν Χαλκίδι βούληται οἰκεῖν, τὸν ξενῶνα τὸν πρὸς τῷ κήπῳ· ἐὰν δὲ ἐν Σταγείροις, τὴν πατρῴαν οἰκίαν. ὁποτέραν δ᾽ ἂν τούτων βούληται, κατασκευάσαι τοὺς ἐπιτρόπους σκεύεσιν οἷς ἂν δοκῇ κἀκείνοις καλῶς ἔχειν καὶ Ἑρπυλλίδι ἱκανῶς.

(2a) Ἐπιμελείσθω δὲ Νικάνωρ καὶ Μύρμηκος τοῦ παιδίου, ὅπως ἂν ἀξίως ἡμῶν τοῖς ἰδίοις ἐπικομισθῇ σὺν τοῖς ὑπάρχουσιν ἃ εἰλήφαμεν αὐτοῦ.

(b) εἶναι δὲ καὶ Ἀμβρακίδα ἐλευθέραν καὶ δοῦναι αὐτῇ, ὅταν ἡ παῖς ἐκδοθῇ, πεντακοσίας δραχμὰς καὶ τὴν παιδίσκην ἣν ἔχει.

(c) δοῦναι δὲ καὶ Θαλῇ πρὸς τῇ παιδίσκῃ ἣν ἔχει, τῇ ὠνηθείσῃ, χιλίας δραχμὰς καὶ παιδίσκην·

[15] (d) καὶ Σίμωνι χωρὶς τοῦ πρότερον ἀργυρίου αὐτῷ <δοθέντος> εἰς παῖδ᾽ ἄλλον, ἢ παῖδα πρίασθαι ἢ ἀργύριον ἐπιδοῦναι.

(e) Τύχωνα δ᾽ ἐλεύθερον εἶναι, ὅταν ἡ παῖς ἐκδοθῇ, καὶ Φίλωνα καὶ Ὀλύμπιον καὶ τὸ παιδίον αὐτοῦ·

(e) Vasilerle Nikanor, Herpyllis'in bana karşı ne kadar ilgili olduğunu[60] unutmayıp, onunla ilgili diğer meselelerle de ilgilensinler; eğer yeniden evlenmek isterse, bize yakışan bir adamla evlendirilmesine özen gösterilsin. Daha önce verilenlerden başka, mirasımdan ona bir gümüş *talanton*, ayrıca hâlihazırda sahip olduğu kız köleyle Pyrrhalı[61] erkek kölenin dışında istediği üç bayan hizmetçiyi daha alsın. [14] Khalkis'te[62] oturmak isterse, bahçenin yanındaki konukevinde; Stageira'da[63] isterse babamın evinde kalsın. Hangisini seçerse, varisler burayı kendilerince uygun ve Herpyllis için yeterli olacak eşyalarla donatsınlar.

(2a) Nikanor ayrıca çocuk köle Myrmeks'in, ondan aldığımız eşyalarla birlikte kendi yakınlarının yanına götürülmesiyle de ilgilensin.

(b) Ambrakis azat edilsin, kızım evlenince ona (Ambrakis'e) 500 *drakhmai* ile (kızımın) şu anda sahip olduğu kız hizmetçi verilsin.

(c) Thale'ye de onun için satın alınmış, kendi malı olan kız hizmetçiden başka 1000 *drakhmai* ve bir kız hizmetçi daha verilsin.

[15] (d) Simon'a, daha önce ona bir çocuk köle alsın diye verilmiş paradan başka, ya bir çocuk köle daha alınsın ya da bunun parası verilsin.

(e) Kızım evlendikten sonra, Tykhon, Philon ve Olympios'la çocuğu azat edilsin.

(f) μὴ πωλεῖν δὲ τῶν παίδων μηδένα τῶν ἐμὲ θεραπευόντων, ἀλλὰ χρῆσθαι αὐτοῖς· ὅταν δ᾽ ἐν ἡλικίᾳ γένωνται, ἐλευθέρους ἀφεῖναι κατ᾽ ἀξίαν.

(3a) Ἐπιμελεῖσθαι δὲ καὶ τῶν ἐκδεδομένων εἰκόνων παρὰ Γρυλλίωνα, ὅπως ἐπιτελεσθεῖσαι ἀνατεθῶσιν, ἥ τε Νικάνορος καὶ ἡ Προξένου, ἣν διενοούμην ἐκδοῦναι, καὶ ἡ τῆς μητρὸς τῆς Νικάνορος· καὶ τὴν Ἀριμνήστου τὴν πεποιημένην ἀναθεῖναι, ὅπως μνημεῖον αὐτοῦ ᾖ, ἐπειδὴ ἄπαις ἐτελεύτησε·

[16] (b) καὶ <τὴν> τῆς μητρὸς τῆς ἡμετέρας τῇ Δήμητρι ἀναθεῖναι εἰς Νεμέαν ἢ ὅπου ἂν δοκῇ·

(c) ὅπου δ᾽ ἂν ποιῶνται τὴν ταφήν, ἐνταῦθα καὶ τὰ Πυθιάδος ὀστᾶ ἀνελόντας θεῖναι, ὥσπερ αὐτὴ προσέταξεν·

(d) ἀναθεῖναι δὲ καὶ Νικάνορα σωθέντα (ἣν εὐχὴν ὑπὲρ αὐτοῦ ηὐξάμην) ζῷα λίθινα τετραπήχη Διὶ σωτῆρι καὶ Ἀθηνᾷ σωτείρᾳ ἐν Σταγείροις.

Τοῦτον ἴσχουσιν αὐτῷ αἱ διαθῆκαι τὸν τρόπον.

Λέγεται δὲ καὶ λοπάδας αὐτοῦ πλείστας εὑρῆσθαι· καὶ Λύκωνα λέγειν ὡς ἐν πυέλῳ θερμοῦ ἐλαίου λούοιτο καὶ τοὔλαιον διαπωλοῖτο. ἔνιοι δὲ καὶ ἀσκίον θερμοῦ ἐλαίου ἐπιτιθέναι αὐτὸν τῷ στομάχῳ φασί· καὶ ὁπότε κοιμῷτο, σφαῖραν χαλκῆν βάλλεσθαι αὐτῷ εἰς τὴν χεῖρα λεκάνης ὑποκειμένης, ἵν᾽ ἐκπεσούσης τῆς σφαίρας εἰς τὴν λεκάνην ὑπὸ τοῦ ψόφου ἐξέγροιτο.

[17] Ἀναφέρεται δ᾽ εἰς αὐτὸν καὶ ἀποφθέγματα κάλ-

(f) Bana hizmet eden çocuk kölelerden hiç biri satılmayıp çalışmaya devam etsinler; yaşları geldiğinde de, eğer bunu hak etmişlerse, azat edilsinler.

(3a) Vasiler Nikanor'un, Proksenos'un - bunu yaptırtmak benim fikrimdi - ve Nikanor'un annesinin Gryllion'a ısmarlanan heykellerinin tamamlanıp dikilmeleri işiyle de ilgilensinler. Arimnestos'un tamamlanmış olan heykeli de, kendisi çocuk sahibi olmadan öldüğü için, ondan kalan bir anı olarak yerine dikilsin.

[16] (b) Annemin heykeli Nemea'da ya da nerede uygun görülürse orada Demeter'e adansın.[64]

(c) Mezarımı nereye yapacaklarsa, kendi talimatı doğrultusunda Pythias'ın kemikleri de taşınarak oraya konsun.

(d) Nikanor sağ salim dönünce, (adına yaptığım adak olarak) kurtarıcı tanrılar Zeus ve Athena için Stageira'da 4 dirsek uzunluğunda taş heykellerini diksin.

Vasiyetinin mahiyeti bu şekilde.

Ona ait çok sayıda kap kacak bulunduğu;[65] Lykon'un onun banyo teknesinde sıcak zeytinyağı[66] ile yıkandığını ve sonra bu yağı sattığını söylediği anlatılır. Bazıları da karnının üstüne sıcak zeytinyağı torbası koyduğunu, ayrıca leğene düşünce çıkacak ses sayesinde uyanabilmek için yatarken eline bronz bir küre[67] alıp altına da leğen yerleştirdiğini söylerler.

[17] Şu vecizler de ona yakıştırılır: yalancıların yanına

λιστα ταυτί. ἐρωτηθεὶς τί περιγίνεται κέρδος τοῖς ψευδομένοις, “ὅταν”, ἔφη, “λέγωσιν ἀληθῆ, μὴ πιστεύεσθαι”. ὀνειδιζόμενός ποτε ὅτι πονηρῷ ἀνθρώπῳ ἐλεημοσύνην ἔδωκεν, “οὐ τὸν τρόπον”, εἶπεν, “ἀλλὰ τὸν ἄνθρωπον ἠλέησα”. συνεχὲς εἰώθει λέγειν πρός τε τοὺς φίλους καὶ τοὺς φοιτῶντας αὐτῷ, ἔνθα ἂν καὶ ὅπου διατρίβων ἔτυχεν, ὡς ἡ μὲν ὅρασις ἀπὸ τοῦ περιέχοντος [ἀέρος] λαμβάνει τὸ φῶς, ἡ δὲ ψυχὴ ἀπὸ τῶν μαθημάτων. πολλάκις δὲ καὶ ἀποτεινόμενος τοὺς Ἀθηναίους ἔφασκεν εὑρηκέναι πυροὺς καὶ νόμους· ἀλλὰ πυροῖς μὲν χρῆσθαι, νόμοις δὲ μή.

[18] Τῆς παιδείας ἔφη τὰς μὲν ῥίζας εἶναι πικράς, τὸν δὲ καρπὸν γλυκύν. ἐρωτηθεὶς τί γηράσκει ταχύ, “χάρις”, ἔφη. ἐρωτηθεὶς τί ἐστιν ἐλπίς, “ἐγρηγορότος”, εἶπεν, “ἐνύπνιον”. Διογένους ἰσχάδ᾽ αὐτῷ διδόντος νοήσας ὅτι, εἰ μὴ λάβοι, χρείαν εἴη μεμελετηκώς, λαβὼν ἔφη Διογένην μετὰ τῆς χρείας καὶ τὴν ἰσχάδα ἀπολωλεκέναι· πάλιν τε διδόντος λαβὼν καὶ μετεωρίσας ὡς τὰ παιδία εἰπών τε “μέγας Διογένης”, ἀπέδωκεν αὐτῷ. τριῶν ἔφη δεῖν παιδείᾳ, φύσεως, μαθήσεως, ἀσκήσεως. ἀκούσας ὑπό τινος λοιδορεῖσθαι, “ἀπόντα με”, ἔφη, “καὶ μαστιγούτω”. τὸ κάλλος παντὸς ἔλεγεν ἐπιστολίου συστατικώτερον. [19] οἱ δὲ οὕτω μὲν Διογένην φασὶν ὁρίσασθαι, αὐτὸν δὲ θεοῦ δῶρον εἰπεῖν εὐμορφίαν· Σωκράτην δὲ ὀλιγοχρόνιον τυραννίδα· Πλάτωνα προτέρημα φύσεως· Θεόφραστον σιωπῶσαν ἀπάτην· Θεόκριτον ἐλεφαντίνην ζημίαν· Καρνεάδην ἀδορυφόρητον βασιλείαν. ἐρωτηθεὶς τίνι διαφέρουσιν οἱ πεπαιδευμένοι τῶν ἀπαιδεύτων, “ὅσῳ”, εἶπεν, “οἱ ζῶντες τῶν τεθνεώτων”. τὴν παιδείαν

neyin kar kaldığı sorulunca, "doğruyu söylediklerinde de onlara inanılmaması" demiş. İğrenç bir adama sadaka verdi diye kınanınca, "karakterine değil, adama acıdım" diye karşılık vermiş.[68] Ne zaman ve nerede olursa olsun ders fırsatı bulursa, dostlarına ve öğrencilerine her daim "görüş nasıl ki ışığı etraftaki [havadan] alıyorsa, ruhumuz da öğrenilenlerden alır"[69] demeyi alışkanlık edinmişti. Sık sık ve üstüne basa basa Atinalıların tahılı ve yasaları bulduklarını, ama tahıldan yararlandıkları halde, yasalardan yararlanmadıklarını söylerdi.[70]

[18] "Eğitimin kökleri acı, meyvesi tatlıdır"[71] derdi. "Çabuk yaşlanan nedir?" diye sorulunca, "minnet"[72]; "umut nedir?" sorusuna da "uyanıkken görülen rüya"[73] yanıtını vermiş. Diogenes ona kuru incir[74] uzatınca, eğer almazsa, bir hinlik planladığını anlayıp inciri almış ve "Diogenes hinliğin yanında incirden de oldu" demiş. Beriki tekrar uzatınca yine almış ve çocuklar gibi kaldırarak "Büyük Diogenes" diyerek geri vermiş. Eğitimin üç şartı olduğunu söylerdi: yetenek, öğrenme, uygulama.[75] Birinin kendisine küfrettiğini duyunca "beni kırbaçlasın, ama ben yokken" demiş. Güzelliğin her tasvirden daha etkili olduğunu söylerdi.[76] [19] Bazılarına göre bu tanımlamayı Diogenes yaparken, güzellik onun için tanrı armağanı;[77] Sokrates için kısa süren sultanlık; Platon için doğal üstünlük; Theophrastos için dilsiz düzenbaz; Theokritos için fildişinden ceza; Karneades[78] için de mızrakla korunamaz bir krallıktır. Eğitimlilerin cahillerden ne derece farklı oldukları sorulunca, "canlılar ölülerden

ἔλεγεν ἐν μέν ταῖς εὐτυχίαις εἶναι κόσμον, ἐν δὲ ταῖς ἀτυχίαις καταφυγήν. τῶν γονέων τοὺς παιδεύσαντας ἐντιμοτέρους εἶναι τῶν μόνον γεννησάντων· τοὺς μὲν γὰρ τὸ ζῆν, τοὺς δὲ τὸ καλῶς ζῆν παρασχέσθαι. πρὸς τὸν καυχώμενον ὡς ἀπὸ μεγάλης πόλεως εἴη, "οὐ τοῦτο", ἔφη, "δεῖ σκοπεῖν, ἀλλ᾽ ὅστις μεγάλης πατρίδος ἄξιός ἐστιν". [20] ἐρωτηθεὶς τί ἐστι φίλος, ἔφη, "μία ψυχὴ δύο σώμασιν ἐνοικοῦσα".

Τῶν <δ'> ἀνθρώπων ἔλεγε τοὺς μὲν οὕτω φείδεσθαι ὡς ἀεὶ ζησομένους, τοὺς δὲ οὕτως ἀναλίσκειν ὡς αὐτίκα τεθνηξομένους. πρὸς τὸν πυθόμενον διὰ τί τοῖς καλοῖς πολὺν χρόνον ὁμιλοῦμεν, "τυφλοῦ", ἔφη, "τὸ ἐρώτημα". ἐρωτηθεὶς τί ποτ᾽ αὐτῷ περιγέγονεν ἐκ φιλοσοφίας, ἔφη, "τὸ ἀνεπιτάκτως ποιεῖν ἅ τινες διὰ τὸν ἀπὸ τῶν νόμων φόβον ποιοῦσιν". ἐρωτηθεὶς πῶς ἂν προκόπτοιεν οἱ μαθηταί, ἔφη, "ἐὰν τοὺς προέχοντας διώκοντες τοὺς ὑστεροῦντας μὴ ἀναμένωσι". πρὸς τὸν εἰπόντα ἀδολέσχην, ἐπειδὴ αὐτοῦ πολλὰ κατήντλησε, "μήτι σου κατεφλυάρησα"; "μὰ Δί᾽", εἶπεν· "οὐ γὰρ σοι προσεῖχον. [21] πρὸς τὸν αἰτιασάμενον ὡς εἴη μὴ ἀγαθῷ ἔρανον δεδωκώς (φέρεται γὰρ καὶ οὕτως) "οὐ τῷ ἀνθρώπῳ", φησίν, "ἔδωκα, ἀλλὰ τῷ ἀνθρωπίνῳ". ἐρωτηθεὶς πῶς ἂν τοῖς φίλοις προσφεροίμεθα, ἔφη, "ὡς ἂν εὐξαίμεθα αὐτοὺς ἡμῖν προσφέρεσθαι". τὴν δικαιοσύνην ἔφη ἀρετὴν ψυχῆς διανεμητικὴν τοῦ κατ᾽ ἀξίαν. κάλλιστον ἐφόδιον τῷ γήρᾳ τὴν παιδείαν ἔλεγε. φησὶ δὲ Φαβωρῖνος ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν Ἀπομνημονευμάτων ὡς ἑκάστοτε λέγοι, "ὦ φίλοι, οὐδεὶς φίλος"· ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ἑβδόμῳ τῶν Ἠθικῶν ἐστι. καὶ ταῦτα μὲν εἰς αὐτὸν ἀναφέρεται.

ne kadar faklılarsa, o kadar" demiş.[79] Eğitimin varlıkta süs, yoklukta sığınak olduğunu;[80] çocuklarını eğiten ebeveynlerin, onları doğurmakla yetinenlerden daha saygıdeğer olduklarını, zira berikilerin sadece yaşam, diğerlerininse iyi bir yaşam sunduklarını söylerdi.[81] Büyük bir kentin yurttaşı olmakla övünen birine "düşünülmesi gereken bu değil, büyük bir vatana kimin layık olduğu" demiş. [20] "Dost nedir?" sorusuna yanıtı "iki bedende oturan tek ruh" olmuş.[82]

Bazı insanların her daim yaşayacaklarmış gibi harcamaktan sakındıklarını, bazılarının da sanki hemen öleceklermiş gibi saçıp savurduklarını söylerdi.[83] Güzellerle neden uzun vakit geçirdiğimizi sorana "bu bir körün sorusu" demiş.[84] Felsefeden ne yarar sağladığı sorusunu "kimilerinin yasa zoruyla yaptıklarını, buyrulmadan yapmak" diye yanıtlamış.[85] Öğrencilerin nasıl gelişebilecekleri sorusuna, "öndekileri takip edip arkadakileri beklememekle" yanıtını vermiş. Uzun süre boş boş konuşup, "sıkmadım ya seni?" diye soran gevezeye, "Zeus aşkına hayır, zaten dinlemiyordum" demiş. [21] Namussuz birine yemek verdi diye kendisini kınayana – böyle de anlatılıyor[86] – "insana değil, insanlığa verdim" demiş.[87] "Dostlarımıza nasıl davranmalıyız?" diye sorulunca, "onların bize nasıl davranmalarını istiyorsak, o şekilde" karşılığını vermiş. Adaleti "herkese hak ettiğini pay eden bir ruh erdemi";[88] eğitimi ise "yaşlılık için en iyi yolluk" olarak tanımlardı. Favorinus *Anılar* adlı eserinin ikinci kitabında onun her fırsatta "dostları olanın gerçek dostu yoktur" dediğini söyler.[89] Bu görüş *Etik*'in yedinci kitabında da bulunur.[90] İşte ona yakıştırılan vecizler bunlar.

Συνέγραψε δὲ πάμπλειστα βιβλία, ἅπερ ἀκόλουθον ἡγησάμην ὑπογράψαι διὰ τὴν περὶ πάντας λόγους τἀνδρὸς ἀρετήν·

[22–27] eserlerinin listesi için bk. aş. Bl. Aristotelis Scripta.

Γίνονται αἱ πᾶσαι μυριάδες στίχων τέτταρες καὶ τετταράκοντα πρὸς τοῖς πεντακισχιλίοις καὶ διακοσίοις ἑβδομήκοντα.

Καὶ τοσαῦτα μὲν αὐτῷ πεπραγμάτευται βιβλία. [28] βούλεται δὲ ἐν αὐτοῖς τάδε·

Διττὸν εἶναι τὸν κατὰ φιλοσοφίαν λόγον, τὸν μὲν πρακτικόν, τὸν δὲ θεωρητικόν· καὶ τοῦ πρακτικοῦ τόν τε ἠθικὸν καὶ πολιτικόν, οὗ τά τε περὶ πόλιν καὶ τὰ περὶ οἶκον ὑπογεγράφθαι· τοῦ δὲ θεωρητικοῦ τόν τε φυσικὸν καὶ λογικόν, οὗ τὸ λογικὸν οὐχ ὁλομερῶς, ἀλλ᾽ ὡς ὄργανον προσηκριβωμένον. καὶ τούτου διττοὺς ὑποθέμενος σκοποὺς τό τε πιθανὸν καὶ τὸ ἀληθὲς διεσάφησε. δύο δὲ πρὸς ἑκάτερον δυνάμεσιν ἐχρήσατο, διαλεκτικῇ μὲν καὶ ῥητορικῇ πρὸς τὸ πιθανόν, ἀναλυτικῇ δὲ καὶ φιλοσοφίᾳ πρὸς τὸ ἀληθές· οὐδὲν ὑπολειπόμενος οὔτε τῶν πρὸς εὕρεσιν, οὔτε τῶν πρὸς κρίσιν, οὔτε μὴν τῶν πρὸς χρῆσιν. [29] πρὸς μὲν οὖν τὴν εὕρεσιν τά τε Τοπικὰ καὶ Μεθοδικὰ παρέδωκε προτάσεων πλῆθος, ἐξ ὧν πρὸς τὰ προβλήματα πιθανῶν ἐπιχειρημάτων οἷόν τε εὐπορεῖν· πρὸς δὲ τὴν κρίσιν τὰ Ἀναλυτικὰ πρότερα καὶ ὕστερα. διὰ μὲν οὖν τῶν προτέρων τὰ λήμματα κρίνεται, διὰ δὲ τῶν ὑστέρων ἡ συναγωγὴ ἐξετάζεται. πρὸς δὲ τὴν χρῆσιν τά τε ἀγωνιστικὰ καὶ τὰ περὶ ἐρωτήσεως [ἐριστικά τε] καὶ σοφιστικῶν ἐλέγχων τε καὶ συλλογισμῶν καὶ τῶν

Bu filozof, her anlamda gösterdiği büyük yetkinlik nedeniyle aşağıda listesini vermeyi uygun bulduğum çok sayıda eser kaleme almıştır.

[22–27] eserlerinin listesi için bk. aş. Bl. Aristotelis Scripta.

Toplam dört yüz kırk beş bin iki yüz yetmiş satır ediyor.

Onun tarafından yazılan kitapların sayısı bu kadar. [28] Bunlarda şu görüşleri ortaya koymaktadır:

Felsefi düşünce kuramsal ve uygulamalı olmak üzere iki bölümlüdür.[91] Uygulamalı bölüm etikle sadece kent değil, aynı zamanda ev idaresine ilişkin hususları ana hatlarıyla tasvir eden politikayı kapsar. Kuramsal bölüm ise fizikle, bağımsız bir bilim olmayıp, diğer bilimlerin temel aracı olan mantığı içerir.[92] Bunun için de makul olan[93] ve hakikat olmak üzere açıkça iki amaç saptamıştır. Bunlardan her biri için de iki etkinlikten[94] yararlanmıştır: makul olan için diyalektik ve retorik,[95] hakikat içinse analitik ve felsefe. Ayrıca buluş, yargı veya kullanım için gerekli hususlardan hiçbirini de göz ardı etmemiştir.[96] [29] Buluş alanında hem *Topikler*'de hem de *Yönteme Dair*'de, bunlardan sorunların çözümü için makul tanıtlamaların elde edilebileceği sayısız öncül bırakmış; yargı alanındaysa *Birinci* ve *İkinci Analitikler*'i yazmıştır. *Birinci Analitikler* aracılığıyla öncüller değerlendirilirken, *İkinci Analitikler*'deyse çıkarsama süreci sınanmaktadır.[97] Kullanım alanında da karşıtlık ilkeleri, soru ve cevap, sofistik

ὁμοίων τούτοις. κριτήριον δὲ τῆς ἀληθείας τῶν μὲν κατὰ φαντασίαν ἐνεργημάτων τὴν αἴσθησιν ἀπεφήνατο· τῶν δὲ ἠθικῶν, τῶν περὶ πόλιν καὶ περὶ οἶκον καὶ περὶ νόμους τὸν νοῦν.

[30] Τέλος δὲ ἓν ἐξέθετο χρῆσιν ἀρετῆς ἐν βίῳ τελείῳ. ἔφη δὲ καὶ τὴν εὐδαιμονίαν συμπλήρωμα ἐκ τριῶν ἀγαθῶν εἶναι· τῶν περὶ ψυχήν, ἃ δὴ καὶ πρῶτα τῇ δυνάμει καλεῖ· ἐκ δευτέρων δὲ τῶν περὶ σῶμα, ὑγιείας καὶ ἰσχὺος καὶ κάλλους καὶ τῶν παραπλησίων· ἐκ τρίτων δὲ τῶν ἐκτός, πλούτου καὶ εὐγενείας καὶ δόξης καὶ τῶν ὁμοίων. τήν τε ἀρετὴν μὴ εἶναι αὐτάρκη πρὸς εὐδαιμονίαν· προσδεῖσθαι γάρ τῶν τε περὶ σῶμα καὶ τῶν ἐκτὸς ἀγαθῶν, ὡς κακοδαιμονήσοντος τοῦ σοφοῦ, κἂν ἐν πόνοις ᾖ κἂν ἐν πενίᾳ καὶ τοῖς ὁμοίοις. τὴν μέντοι κακίαν αὐτάρκη πρὸς κακοδαιμονίαν, κἂν ὅτι μάλιστα παρῇ αὐτῇ τὰ ἐκτὸς ἀγαθὰ καὶ τὰ περὶ σῶμα. [31] τὰς τ᾽ ἀρετὰς ἔφη μὴ ἀντακολουθεῖν· ἐνδέχεσθαι γὰρ φρόνιμόν τινα καὶ ὁμοίως δίκαιον ὄντα ἀκόλαστον καὶ ἀκρατῆ εἶναι. ἔφη δὲ τὸν σοφὸν ἀπαθῆ μὲν μὴ εἶναι, μετριοπαθῆ δέ.

Τήν τε φιλίαν ὡρίζετο ἰσότητα εὐνοίας ἀντιστρόφου· ταύτης δὲ τὴν μὲν εἶναι συγγενικήν, τὴν δὲ ἐρωτικήν, τὴν δὲ ξενικήν. εἶναι δὲ καὶ τὸν ἔρωτα μὴ μόνον συνουσίας, ἀλλὰ καὶ φιλίας. καὶ ἐρασθήσεσθαι δὲ τὸν σοφὸν καὶ πολιτεύσεσθαι, γαμήσειν τε μὴν καὶ βασιλεῖ συμβιώσεσθαι. βίων τε τριῶν ὄντων, θεωρητικοῦ, πρακτικοῦ, ἡδονικοῦ, τὸν θεωρητικὸν προέκρινεν. εὔχρηστα δὲ καὶ τὰ ἐγκύκλια μαθήματα πρὸς ἀρετῆς ἀνάληψιν.

çürütmeler, tasımlar ve benzeri konular üzerine tartışmalar bırakmıştır.[98] İmgelem halinde verili nesneler alanında hakikatin ölçütü olarak duyumu; *polis*, hane ve yasalarla ilgili etik (hakikatin) ölçütü olaraksa aklı göstermiştir.[99]

[30] Kusursuz bir yaşamda erdemli davranmayı tek erek olarak saptamıştır.[100] Mutluluğun üç iyiden mürekkep olduğunu söylerdi:[101] yeti bakımından ilk sırada gördüğü ruhla ilgili iyiler;[102] ikinci sırada sağlık, güç, güzellik ve benzeri gibi bedenle ilgili iyiler,[103] üçüncü olarak da zenginlik, asalet, ün ve benzeri gibi dışşal iyiler. Mutluluk için erdem tek başına yeterli değildir.[104] Zira bilge bir insan acılar, yoksulluk veya benzer koşullar içinde yaşarsa mutsuz olacağına göre,[105] bedensel ve dışsal iyiler de gereklidir.[106] Bununla birlikte bedensel ve dışsal iyiler bolca var olduğunda bile erdemsizlik tek başına mutsuzluk için yeterlidir. [31] Ayrıca erdemlerin birbirlerine bağlı olmadıklarını,[107] zira düşünce sahibi ve adil birinin aynı zamanda hovarda ve ihtiraslı da olabileceğini söylerdi. Yine ona göre bilge biri tutkusuz değildir, ama tutkularında ölçülüdür.[108]

Dostluğu karşılıklı iyi niyet eşitliği olarak tanımlıyordu.[109] Bu da akrabalar, âşıklar ve konukla ev sahibi arasında olur.[110] Aşkın ereği sadece birlikte olma değil, aynı zamanda sevgidir de.[111] Bilge biri de âşık olacak, *polis* idaresine katılacak, dahası evlenecek ve bir kralın sarayında yaşayacaktır.[112] Kuramsal, uygulamalı ve haz amaçlı olmak üzere üç yaşam türü arasında tercihi kuramsal olanıdır.[113] Ona göre yaygın bilgiler erdemin edinilmesi için yararlıdır.[114]

[32] Ἔν τε τοῖς φυσικοῖς αἰτιολογικώτατος πάντων ἐγένετο μάλιστα, ὥστε καὶ περὶ τῶν ἐλαχίστων τὰς αἰτίας ἀποδιδόναι· διόπερ καὶ οὐκ ὀλίγα βιβλία συνέγραψε φυσικῶν ὑπομνημάτων. τὸν δὲ θεὸν ἀσώματον ἀπέφαινε, καθὰ καὶ ὁ Πλάτων. διατείνειν δὲ αὐτοῦ τὴν πρόνοιαν μέχρι τῶν οὐρανίων καὶ εἶναι ἀκίνητον αὐτόν· τὰ δ᾽ ἐπίγεια κατὰ τὴν πρὸς ταῦτα συμπάθειαν οἰκονομεῖσθαι. εἶναι δὲ παρὰ τὰ τέτταρα στοιχεῖα καὶ ἄλλο πέμπτον, ἐξ οὗ τὰ αἰθέρια συνεστάναι. ἀλλοίαν δ᾽ αὐτοῦ τὴν κίνησιν εἶναι· κυκλοφορητικὴν γάρ.

Καὶ τὴν ψυχὴν δὲ ἀσώματον, ἐντελέχειαν οὖσαν τὴν πρώτην σώματος φυσικοῦ καὶ ὀργανικοῦ δυνάμει ζωὴν ἔχοντος· [33a] λέγει δ᾽ ἐντελέχειαν, ἧς ἐστιν εἶδός τι ἀσώματον· διττὴ δ᾽ ἐστὶν ἡ οὐσία κατ᾽ αὐτόν· ἡ μὲν κατὰ δύναμιν, ὡς ἐν τῷ κηρῷ ὁ Ἑρμῆς ἐπιτηδειότητα ἔχοντι ἐπιδέξασθαι τοὺς χαρακτῆρας, καὶ ὁ ἐν τῷ χαλκῷ ἀνδριάς· καθ᾽ ἕξιν δὲ λέγεται <ἣ> ἐντελέχεια ἡ τοῦ συντετελεσμένου Ἑρμοῦ ἢ ἀνδριάντος. [34a] τὸ ἐντελεχείᾳ δὲ διττόν, ἢ καθ' ἕξιν ἢ κατ' ἐνέργειαν. κατ' ἐνέργειαν μὲν ὡς ὁ ἐγρηγορὸς λέγεται ψυχὴν ἔχειν· καθ' ἕξιν δ' ὡς ὁ καθεύδων· ἵν' οὖν καὶ οὗτος ὑποπίπτῃ, τὸ δυνάμει προσέθηκε· [33b] σὼματος δὲ φυσικοῦ, ἐπεὶ τῶν σωμάτων τὰ μέν ἐστι χειρόκμητα, ὡς τὰ ὑπὸ τεχνιτῶν γινόμενα, οἷον πύργος, πλοῖον· τὰ δὲ ὑπὸ φύσεως, ὡς φυτὰ καὶ τὰ τῶν ζῴων. ὀργανικοῦ δὲ εἶπε, τουτέστι πρός τι κατεσκευασμένου, ὡς ἡ ὅρασις πρὸς τὸ ὁρᾶν καὶ ἡ ἀκοὴ πρὸς τὸ ἀκούειν· δυνάμει δὲ ζωὴν ἔχοντος, οἷον ἐν ἑαυτῷ.

[32] Doğa bilimleri alanında, özellikle de nedenlerin araştırılmasında en önemsiz olanları dahi açıklayacak denli tüm filozoflardan öndeydi.[115] Bu nedenle *Fizik* üzerine notlar içeren çok sayıda eser yazmıştır. Platon gibi o da tanrıyı cisimsiz olarak betimlemiştir.[116] Tanrının takdiri gök cisimlerine kadar uzanır ve kendisi devinimsizdir.[117] Yersel olaylar bunlarla uyumlarına göre düzenlenirler.[118] Dört öğenin yanında bundan esirdeki cisimlerinin meydana geldikleri beşinci bir öğe daha vardır.[119] Bunun devinimi farklıdır, zira daireseldir.[120]

Ona göre bilkuvve dirime sahip doğal ve organik cismin ilk gerçekleşmesi olduğundan ruh da cisimsizdir.[121] [33a] Gerçekleşmeden biçimi cisimsiz olan bir şeyi anlar.[122] Ona göre madde iki yönlüdür. Uygun kalıplar almaya elverişli balmumundaki Hermes'te veya bronza içkin heykelde olduğu gibi bu gizil güçken, tamamlanmış Hermes veya bir heykelde ise kati gerçekleşme söz konusudur.[123] [34a] Gerçekleşme de kati ve edimsel olmak üzere iki yönlüdür. Uyanık insanın ruhu vardır dendiğinde edimsel, uyuyan biri de ruha sahiptir dendiğindeyse katidir. Böylece uyuyan kişiyi katmak için gizil güç terimini ekler. [33b] Doğal cisim kavramını kullanır, zira kule veya gemi gibi bazı cisimler zanaatkâr elinden çıkma iken, bitki ve hayvanlar gibi bazı cisimlerse doğanın ürünüdürler. Organik cisim de görme için göz, duyma için kulakta olduğu gibi belli bir erek için oluşmuş cisimdir.[124] Dirim potansiyeline sahip cisimse bunu kendinde barındırandır.

[34b] Πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα περὶ πολλῶν ἀπεφήνατο, ἅπερ μακρὸν ἂν εἴη καταριθμεῖσθαι. τοῖς γὰρ ὅλοις φιλοπονώτατος ἐγένετο καὶ εὑρετικώτατος, ὡς δῆλον ἐκ τῶν προγεγραμμένων συγγραμμάτων, ἃ τὸν ἀριθμὸν ἐγγὺς ἥκει τῶν τετρακοσίων, τὰ ὅσα γε ἀναμφίλεκτα· πολλὰ γὰρ καὶ ἄλλα εἰς αὐτὸν ἀναφέρεται συγγράμματ᾽ αὐτοῦ καὶ ἀποφθέγματα, ἀγράφου φωνῆς εὐστοχήματα.

[35] Γεγόνασι δὲ Ἀριστοτέλεις ὀκτώ· πρῶτος αὐτὸς οὗτος· δεύτερος ὁ πολιτευσάμενος Ἀθήνησιν· οὗ καὶ δικανικοὶ φέρονται λόγοι χαρίεντες· τρίτος περὶ Ἰλιάδος πεπραγματευμένος· τέταρτος Σικελιώτης ῥήτωρ, πρὸς τὸν Ἰσοκράτους Πανηγυρικὸν ἀντιγεγραφώς· πέμπτος ὁ ἐπικληθεὶς Μῦθος, Αἰσχίνου τοῦ Σωκρατικοῦ γνώριμος· ἕκτος Κυρηναῖος, γεγραφὼς περὶ ποιητικῆς· ἕβδομος παιδοτρίβης, οὗ μέμνηται Ἀριστόξενος ἐν τῷ Πλάτωνος βίῳ· ὄγδοος, γραμματικὸς ἄσημος, οὗ φέρεται τέχνη περὶ πλεονασμοῦ.

Τοῦ δὴ Σταγειρίτου γεγόνασι μὲν πολλοὶ γνώριμοι, διαφέρων δὲ μάλιστα Θεόφραστος, περὶ οὗ λεκτέον.

[34b] Sayısız konu hakkında[125] burada tek tek sıralamanın uzun süreceği daha pek çok görüş ileri sürmüştür. Nitekim topluca değerlendirildiğinde yukarıda listelenen ve kesin olarak ona ait olduklarında şüphe bulunmayan 400'e yakın eserinin de gösterdiği gibi son derece çalışkan ve yaratıcıydı. Çünkü daha pek çok yazının yanında yazılı olmayan sayısız sözlü veciz de ona atfedilmektedir.

[35] Aristoteles adında sekiz kişi bilinir:[126] ilki filozofumuz, ikincisi son derece zarif mahkeme konuşmaları yapan Atinalı devlet adamı,[127] üçüncüsü *Ilias* üzerine yorumları olan, dördüncüsü Isokrates'in *Panegyrikos* adlı eserine karşı yazı kaleme alan Sicilyalı hatip, beşincisi Sokratesçi düşünür Aiskhines'in Mythos takma adlı öğrencisi, altıncısı şiir sanatı üzerine bir eser kaleme alan Kyrene yurttaşı, yedincisi Aristoksenos'un *Platon'un Yaşamı* adlı eserinde bahsettiği çocuk antrenörü, sonuncunsu da *Ağdalı Anlatım* hakkında çalışması günümüze ulaşan önemsiz bir gramercidir.

Stageiralının pek çok öğrencisi olmuştur. Bunların arasında en göze batanı mutlaka anılması gerekli Theophrastos'tur.

Vita Hesychii (= VH)

[1] Ἀριστοτέλης, υἱὸς Νικομάχου καὶ Φαιστιάδος· ὁ δὲ Νικόμαχος ἰατρὸς ἦν τοῦ τῶν Ἀσκληπιαδῶν γένους, ἀπὸ Νικομάχου τοῦ Μαχάονος. ἐκ Σταγείρων, πόλεως τῆς Θρᾴκης, φιλόσοφος, μαθητὴς Πλάτωνος, τραυλὸς τὴν φωνήν. [2] Καὶ ἀδελφοὺς μὲν ἔσχεν Ἀρίμνηστον καὶ Ἀριμνήστην, θυγατέρα δὲ ἀπὸ Πυθιάδος, τῆς θυγατρὸς Ἑρμίου τοῦ εὐνούχου· ὃς καὶ θλιβίας ὢν αὐτὴν ἔσπειρε. [3] Γημαμένη δὲ τρισὶν ἡ Ἀριστοτέλους θυγάτηρ τεκνώσασα προετελεύτησεν Ἀριστοτέλους τοῦ πατρός. [4] εἶχε δὲ καὶ υἱὸν Νικόμαχον ἐξ Ἑρπυλλίδος παλλακῆς, ἣν ἠγάγετο μετὰ Πυθιάδα παρ' Ἑρμείου τοῦ εὐνούχου· ὅστις ἦν ἄρχων Ἀταρνέως, χώρα δὲ αὕτη Τρῳάδος, Εὐβούλου δὲ τοῦ Βιθυνοῦ δοῦλος γεγονὼς ἔλαβε· καὶ αὐτοῦ Ἑρμείου παιδικὰ γενομένου Ἀριστοτέλους. [5] ἦρξε δὲ ἔτη ιγ΄ τῆς Περιπατητικῆς κληθείσης φιλοσοφίας διὰ τὸ ἐν περιπάτῳ ἤτοι κήπῳ διδάξαι ἀναχωρήσαντα τῆς Ἀκαδημίας, ἐν ᾗ Πλάτων ἐδίδαξεν. [6] ἐγεννήθη δὲ ἐν τῇ ϙθ΄ Ὀλυμπιάδι καὶ ἀπέθανεν ἀκόνιτον πιὼν ἐν Χαλκίδι, διότι ἐκαλεῖτο πρὸς εὐθύνας, ἐπειδὴ ἔγραψε παιᾶνα εἰς Ἑρμείαν τὸν εὐνοῦχον· [7] οἱ δέ φασι νόσῳ αὐτὸν τελευτῆσαι βιώσαντα ἔτη ο΄, ὡς δέ τινες ξγ΄. [8] συνέγραψε βιβλία ἐγγὺς υ΄. [9] διάδοχοι δ' αὐτοῦ τῆς σχολῆς κατὰ τάξιν ἐγένοντο οἵδε· Θεόφραστος, Στράτων, Πραξιτέλης, Λύκων, Ἀρίστων, Λυκίσκος, Πραξιφάνης, Ἱερώνυμος, Πρύτανις, Φορμίων, Κριτόλαος. [10] τὰ δὲ συντάγματα αὐτοῦ ταῦτα·

Eserlerin listesi için bk. aş. Bl. Arisotelis Scripta.

Hesykhios'un Vita'sı (= VH)

[1] Aristoteles Nikomakhos ile Phaistias'ın oğludur. Soyu Makhaon oğlu Nikomakhos'a dayanan (baba) Nikomakhos Asklepiadai soyundan bir hekimdi. Thrakia kenti Stageira menşeli (Aristoteles) Platon'un öğrencisi bir filozoftu ve konuşması peltekti. [2] Arimnestos ve Arimneste adında iki kardeşi, Hadım Hermias'ın kızı Pythias'tan, ki hadım olmasına rağmen onun babası olmuştu,[128] bir kızı vardı. [3] Aristoteles'in üç evlilik yapan kızı çocuk sahibi olmuş, (ama) babası Aristoteles'ten önce vefat etmişti. [4] (Aristoteles'in), Atarneus'in yöneticisi Hermias'ın kızı Pythias'tan sonra yine Hermias'tan aldığı cariyesi Herpyllis'ten Nikomakhos adında bir oğlu vardı. (Hermias) Troas'ta bulunan bu yeri kölesi olduğu Bithynialı Eubulos'tan[129] almıştı. Hermias'ın kendisi de Aristoteles'in sevdalısı olmuştu. [5] (Aristoteles), Platon'un ders verdiği Akademia'dan ayrıldıktan sonra derslerini bir yürüyüş güzergâhında (περίπατος) veya bir bahçede verdiği için peripatetik olarak adlandırılan felsefe okuluna 13 yıl başkanlık etmiştir.[130] [6] Olympia Oyunları'nın 99. kutlamasında[131] doğmuş ve Hadım Hermias için bir methiye yazdı diye soruşturmaya çağrıldığı için kurtboğan[132] zehiri içerek Khalkis'te intihar etmiştir. [7] Bazılarına göre 70, bazılarına göre de 63 yıl yaşadıktan sonra bir hastalık sonucunda öldüğünü söyleyenler de vardır. [8] 400 civarında kitap kaleme almıştır. [9] Okulunun halefleri sırasıyla Theophrastos, Straton, Praksiteles, Lykon, Ariston, Lykiskos, Praksiphanes, Hieronymos, Prytanis, Phormion, Kritolaos olmuştur. [10] Eserleri şunlardır:

Eserlerin listesi için bk. aş. Bl. Arisotelis Scripta.

Vita Marciana (= VM)

[1] Ἀριστοτέλης ὁ φιλόσοφος πόλεως μὲν ἦν Σταγείρων, τὰ δὲ Στάγειρα πόλις Θρᾴκης πλησίον Ὀλύνθου καὶ Μεθώνης, υἱὸς δὲ Νικομάχου καὶ Φαιστίδος, ἀμφοῖν ἀπὸ Μαχάονος τοῦ Ἀσκληπιοῦ καταγομένων, ὡς δηλοῖ τὸ εἰς αὐτὸν ἐπίγραμμα·

Φαιστίδος ἦν μητρὸς καὶ Νικομάχου γενετῆρος
τῶν Ἀσκληπιαδῶν δῖος Ἀριστοτέλης.

[2] γέγονε δὲ αὐτῶν οὐ μόνον Ἀριστοτέλης ἀλλὰ καὶ Ἀρίμνηστος καὶ Ἀριμνήστη. ὁ δέ γε Νικόμαχος ἰατρὸς ἦν Ἀμύντου τοῦ Μακεδόνων βασιλέως τοῦ Φιλίππου πατρός, καὶ κατὰ μνήμην τοῦ οἰκείου πατρὸς Ἀριστοτέλης τὸν ἑαυτοῦ παῖδα Νικόμαχον προσηγόρευσεν, ᾧ καὶ τὰ Νικομάχεια Ἠθικὰ ἔγραψε. πατρόθεν ἄρα τῷ Ἀριστοτέλει καὶ ἐκ τῆς ἀνέκαθεν γενεᾶς ἡ περὶ φυσιολογίαν καὶ ἰατρικὴν ἕξις. [3] ὀρφανὸς δὲ γενόμενος ἀνάγεται παρὰ Προξένῳ τῷ Ἀταρνεῖ, οὗ τῆς μνήμης καὶ τροφῆς μνημονεύων τὸν αὐτοῦ υἱὸν Νικάνορα ἔτρεψε καὶ ἐπαίδευσε καὶ υἱὸν ἐποιήσατο καὶ τελευτῶν ἐκέλευσεν ἐν διαθήκαις τὴν ἑαυτοῦ θυγατέρα Πυθιάδα γενομένην αὐτῷ ἀπὸ Πυθιάδος δοῦναι αὐτῷ πρὸς γάμον.

[4] Ἕως μὲν οὖν ἔτι νέος ἦν, τὴν τῶν ἐλευθέρων ἐπαιδεύετο παιδείαν, ὡς δηλοῖ τὰ γεγραμμένα αὐτῷ Ὁμηρικὰ ζητήματα καὶ ἡ τῆς Ἰλιάδος ἔκδοσις ἣν δέδωκε τῷ Ἀλεξάνδρῳ, καὶ ὁ Περὶ ποιητῶν διάλογος καὶ τὸ Περὶ ποιητικῆς σύγγραμμα καὶ αἱ Ῥητορικαὶ τέχναι καὶ

Marcianus'un Vita'sı (= VM)

[1] Filozof Aristoteles Olynthos ve Methon yakınında bir Thrakia kenti olan Stageira yurttaşı olup onun için yazılmış epigramdan da anlaşıldığı üzere her ikisi de Asklepios oğlu Makhaon'un soyundan gelen Nikomakhos ile Phaistis'in oğullarıydı:

Anne Phaistis ile baba Nikomakhos'un asil çocuklarıydı
Aristoteles, ikisi de Asklepios soyundan gelen.

[2] Tek çocukları Aristoteles değildi, Arimnestos ve Arimneste adlı iki çocukları daha vardı. Nikomakhos Makedonların kralı Philippos'un babası Amyntas'ın hekimiydi. Aristoteles de adına *Nikomakhos'a Etik*'i kaleme aldığı kendi oğluna, baba ocağının anısına Nikomakhos ismini vermişti. Aristoteles'in fizyoloji ve tıp[133] üzerine becerisi bir bakıma babasından ve seceresinden kaynaklıdır. [3] Yetim kalınca Atarneusli Proksenos'un yanına götürülmüştür. Anısını ve kendisine bakmasını hiç unutmayarak Proksenos'un oğluna bakıp onu eğitmiş ve evlat edinmiştir. Ölünce de vasiyetnamesinde, Pythias'tan olma kızı Pythias'ın eş olarak ona verilmesini vasiyet etmiştir.

[4] Onun tarafından yazılan *Homeros Üzerine İncelemeler*'in, Aleksandros'a verdiği *Ilias* edisyonunun,[134] *Şairler Üzerine* diyaloğun, *Şiir Sanatı Üzerine* derlemenin, *Retorik Sanatlar, Tıbba Dair Problemler*, yetmiş kitaptan oluşan *Fiziğe Dair Problemler, Optiğe Dair Problemler, Mekaniğe Dair Problemler*, ayrıca yine onun tarafından kaleme alınan ve

τὰ Ἰατρικὰ προβλήματα καὶ τὰ Φυσικὰ προβλήματα ἐν ἑβδομήκοντα βιβλίοις ὄντα καὶ τὰ Ὀπτικὰ προβλήματα καὶ τὰ Μηχανικὰ προβλήματα καὶ τὰ γεγραμμένα αὐτῷ Δικαιώματα Ἑλληνίδων πόλεων ἐξ ὧν Φίλιππος τὰς φιλονεικίας τῶν Ἑλλήνων διέλυσεν, ὡς μεγαλορημονῆσαί ποτε καὶ εἰπεῖν, Ὥρισα γῆν Πέλοπος. γέγραπται δ᾽ αὐτῷ καὶ ή τῶν πολιτειῶν ἱστορία ὕστερον.

[5] Ἐτῶν δὲ γενόμενος ἑπτακαίδεκα τοῦ Πυθοῖ θεοῦ χρήσαντος αὐτῷ φιλοσοφεῖν Ἀθήνησι, φοιτᾷ Σωκράτει καὶ συνῆν αὐτῷ τὸν μέχρι τελευτῆς αὐτοῦ χρόνον πλὴν ὀλίγον ὄντα· μετὰ δὲ τοῦτον φοιτᾷ Πλάτωνι καὶ συνῆν τούτῳ τὸν μέχρι τελευτῆς αὐτοῦ χρόνον εἰκοσαετῆ τυγχάνοντα, ὡς αὐτὸς ἐπιστέλλων Φιλίππῳ λέγει· [6] καὶ οὕτω φιλοπόνως συνῆν Πλάτωνι ὡς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἀναγνώστου οἰκίαν προσαγορευθῆναι. θαμὰ γὰρ Πλάτων ἔλεγεν, Ἀπίωμεν εἰς τὴν τοῦ ἀναγνώστου οἰκίαν, [7] καὶ ἀπόντος τῆς ἀκροάσεως ἀνεβόα· Ὁ Νοῦς ἄπεστι, κωφὸν τὸ ἀκροατήριον.

[8] Ἐπέζησε δὲ Πλάτωνι ἔτη κγ΄, πῆ μὲν παιδεύων Φιλίππου παῖδα Ἀλέξανδρον, πῆ δὲ συμπεριιὼν αὐτῷ πολλὴν γῆν, πῆ δὲ συγγράφων, πῆ δὲ διδασκαλείου προεστώς. [9] οὐκ ἄρα ἀντῳκοδόμησεν Ἀριστοτέλης Πλάτωνι τὸ Λύκειον, ὡς Ἀριστόξενος πρῶτος ἐσυκοφάντησε καὶ Ἀριστείδης ὕστερον ἠκολούθησεν, εἰ μέχρι τελευτῆς συνῆν Πλάτωνι. [10] καὶ ὅτι Πλάτων μὲν ἐτέχθη ἐπὶ Διοτίμου ἄρχοντος Ἀθήνησι καὶ βιοὺς ἔτη πβ΄ μετήλλαξε τὸν βίον ἐπὶ Θεοφίλου· Ἀριστοτέλης δὲ τεχθεὶς ἐπὶ Διοτρέφους καὶ βιοὺς ἔτη ξγ΄ τελευτᾷ ἐπὶ Φιλοκλέους, φοιτᾷ δὲ Πλάτωνι

bunlar sayesinde Philippos'un Yunanlar arasındaki çatışma sevdasına son verdiği, bu yüzden de "Pelops'un toprağını tanzim ettim" diyecek kadar övündüğü *Yunan Kentlerinin Dava Dilekçeleri* adlı yazılarının da gösterdiği üzere özgür bireylere verilen eğitimi henüz gençlik çağını tamamlamadan almıştır. Daha sonra kentlerin anayasaları üzerine de inceleme yazmıştır.

[5] On yedi yaşına geldiğinde Delphoi Tanrısı ona Atina'da felsefeyle uğraşması kehanetini verince,[135] Sokrates'e gider ve ölümüne kadar kısa bir süreliğine de olsa onun yanında kalır.[136] Bundan sonra Platon'a yanaşır ve kendisinin Philippos'a gönderdiği mektupta da değindiği üzere ölümüne kadar 20 yıl onun yanında kalır. [6] Platon'un yanında, evine "okuyucunun evi" deneceği denli azimli bir şekilde çalışmıştır.[137] Nitekim Platon sık sık "okuyucunun evine gidelim" der; [7] Aristoteles derse katılmayınca da yüksek sesle "Akıl derste değil, buradaki dinleyici grubu ise sağır" diye bağırırdı.[138]

[8] Bir süre Philippos'un oğlu Aleksandros'u eğiterek, bir süre onunla birlikte birçok yer gezerek,[139] bir süre eserler yazarak, bir süre de okulun başında durarak Platon'dan sonra 23 yıl yaşamıştır. [9] Eğer ölümüne kadar Platon'un yanında kaldıysa, Aristoksenos'un iddia ettiği, sonra da Aristides'in devam ettirdiği şekilde Lykeion'u Platon'a karşı kurmuş değildir.[140] [10] Platon Diotimos'un *arkhon*'luğunda[141] Atina'da doğduğuna, Theophilos'unkinde[142] 82 yaşında öldüğüne; Aristoteles ise Diotrephes'un *arkhon*'luğunda doğup Philokles'inkinde 63 yaşında öldüğüne, Platon'un yanına da Nausigenes zamanında geldiğine göre, Aristoteles

Ἀριστοτέλης ἐπὶ Ναυσιγένους καὶ ἀπὸ Θεοφίλου ἐφ᾽ οὗ τελευτᾷ Πλάτων ἕως Φιλοκλέους ἐφ᾽ οὗ τελευτᾷ Ἀριστοτέλης ἔτη κγ´ ἐπέζησε Πλάτωνι· [11] οὐκ ἄρα οὖν, ὡς αὐτοὶ συκοφαντοῦντές φασιν, τεσσαρακοντούτης Ἀριστοτέλης φοιτᾷ Πλάτωνι ἐπὶ Εὐδόξου· τοῦ γὰρ Ἀριστοτέλους ξγ´ ἔτη βιώσαντος τρία ἔτη ἐστὶν ἀπὸ θανάτου Πλάτωνος ἀφῃρημένων τῶν κ´ ἐτῶν ἃ ἐσχόλασε Πλάτωνι· ἐν δὲ τοῖς τρισὶν ἔτεσιν οὐ μόνον οὐκ ἦν τοσαῦτα ἐκθέσθαι ἀλλ᾽ οὐδὲ ῥᾴδιον ἀναγνῶναι· [12] οὕτω Φιλόχωρος ἱστόρησε· καὶ ὅτι οὐδὲ εἰκὸς ἦν Ἀριστοτέλη ξένον ὄντα τοῦτο δύνασθαι ποιεῖν κατὰ Πλάτωνος πολίτου τυγχάνοντος καὶ μέγα δυναμένου διὰ Χαβρίαν καὶ Τιμόθεον τοὺς Ἀθήνησι στρατηγήσαντας καὶ κατὰ γένος αὐτῷ προσήκοντας.

[13] Μετὰ δὲ τὴν Πλάτωνος τελευτὴν Σπεύσιππος μὲν ὁ Πλάτωνος ἀδελφιδοῦς (ἐτύγχανε γὰρ υἱὸς ὢν Ποντόνης τῆς ἀδελφῆς Πλάτωνος) διαδέχεται τὴν σχολήν. [14] Ἀριστοτέλης δὲ στέλλεται εἰς Μακεδονίαν μεταπεμφθεὶς ὑπὸ Φιλίππου ἐφ᾽ ᾧ τὸν υἱὸν αὐτοῦ παιδεῦσαι. [15] Καὶ οὕτως ἦν τίμιος Φιλίππῳ καὶ Ὀλυμπιάδι ὡς ἀναθεῖναι αὐτῷ μεθ᾽ ἑαυτῶν ἀνδριάντα. ὁ δὲ φιλόσοφος μέγα μέρος ὢν τῆς βασιλείας, φιλοσοφίας ὀργάνῳ τῇ δυνάμει πρὸς εὐποιίαν ἐχρήσατο ἕνα τε ἕκαστον εὐεργετῶν καὶ πόλεις ὅλας καὶ πάντας ἅμα. [16] ὅσα μὲν γὰρ ἕκαστον εὐηργέτησεν, αἱ γεγραμμέναι αὐτῷ κατὰ τοὺς βασιλέας περί τινων ἐπιστολαὶ δηλοῦσιν, [17] ὅσα δὲ πόλεις ὅλας, τὰ Στάγειρα δηλοῖ καὶ Ἐρεσσὸς ἡ Θεοφράστου καὶ Φανίου τῶν αὐτοῦ μαθητῶν πατρίς· τήν τε γὰρ ἑαυτοῦ

Platon'dan sonra onun öldüğü Theophilos'un *arkhon*'luğundan kendisinin öldüğü Philokles'inkine kadar 23 yıl yaşamıştır. [11] Şu halde bazılarının yanılarak söyledikleri gibi Eudoksos'un zamanında Platon'a yanaştığında kırk yaşında değildir. Zira 63 yaşında öldüğüne, Platon'un yanında da 20 yıl geçirdiğine göre Platon'un ölümünden sonra geriye 3 yıl kalmaktadır. Bu üç yılda bunca eseri ne yayımlaması ne de hızla okuması mümkündür. [12] Philokhoros bunu şöyle açıklamaktadır: Bir yabancı olarak Aristoteles'in Platon'la aynı soydan gelen ve Atina'da komuta kademesinde bulunan Khabrias ve Timotheos'tan[143] ötürü büyük nüfuz sahibi ve önde gelen bir yurttaş olan Platon'a karşı bunu yapması olası değildir.

[13] Platon'un ölümünden sonra okulun idaresini Platon'un yeğeni Speusippos (zira Platon'un kız kardeşi Pantone'nin oğlu olarak şanslıydı) üstlenmiştir.[144] [14] Aristoteles ise Philippos tarafından kendi oğlunu eğitmek üzere çağrılınca Makedonia'ya gitmiştir.[145] [15] Philippos ve Olympias'ın nezdinde kendilerininkiyle birlikte onun için de bir heykel dikecekleri kadar itibar sahibiydi.[146] Krallıkta önemli bir paydaş olunca hem tek tek her bir bireye hem de bir bütün olarak kentlere hayırda bulunurken iyilik adına bir araç olarak felsefenin gücünden yararlanmıştır.[147] [16] Tek tek kişilere yaptığı hayırları, belli hususlarda krallara yazdığı mektuplar; [17] topluca kentlere yaptığı hayırları da Stageira'nın yanında öğrencileri Theophrastos ile Phanias'ın memleketi belgelemektedir.[148] Zira Aleksandros'u Philippos tarafında tahrip edilen[149] kendi şehri Stageira'yı ikinci kez

πατρίδα Στάγειρα κατασκαφεῖσαν ὑπὸ Φιλίππου πείθει τὸν Ἀλέξανδρον δεύτερον κτίσαι καὶ χώρας ἑτέρας αὐτῇ καταδιδόναι, ἀνθ᾽ ὧν οἱ Σταγειρῖται μῆνα προσηγόρευσαν Σταγειρίτην καὶ ἑορτὴν ἦγον Ἀριστοτέλεια· [18] καὶ ἐν Χαλκίδι τελευτήσαντος μετεπέμψαντο τὸ σῶμα καὶ βωμὸν ἐπέστησαν τῷ τάφῳ καὶ Ἀριστοτέλειον τὸν τόπον ἐκάλεσαν καὶ ἐκεὶ τὴν βουλὴν ἤθροιζον· [19] καὶ Ἐρεσσὸν μέλλουσαν ὑπὸ Φιλίππου πολιορκηθῆναι ἔπεισεν ἀφεθῆναι. [20] πολλὰ δὲ καὶ Ἀθηναίους εὐηργέτησεν ἐν τοῖς κατὰ Φίλιππον γράμμασιν, ὡς Ἀθηναίους ἐν τῇ ἀκροπόλει ἀνδριάντα αὐτῷ ἀναθεῖναι. [21] ἵνα δὲ καὶ πάντας ἀνθρώπους εὐεργετήσῃ, γράφει τῷ Ἀλεξάνδρῳ βιβλίον Περὶ βασιλείας διδάσκων ὅπως βασιλευτέον. ὅπερ οὕτως ἔδρασε εἰς τὴν Ἀλεξάνδρου ψυχὴν ὡς λέγειν ὅτε μὴ ὠφέλησέ τινα· Σήμερον οὐκ ἐβασίλευσα, οὐδένα γὰρ εὖ ἐποίησα. [22] ὅπερ ἴσον ἐστὶ τῷ ἐπιχωρίως λεγομένῳ ἐπὶ τῶν ἐπ᾽ ὀλίγον ἀρρωστούντων, τουτέστιν ἐφήμερον νόσον, παρὰ μίαν· διὰ γὰρ τὸ μὴ ποιῆσαι τὴν ἡμέραν ἐκείνην τὰς ὑγιαινόντων ἐνεργείας.

[23] Ἀκμάσαντι δὲ Ἀλεξάνδρῳ καὶ ἐπιστρατεύσαντι κατὰ Περσῶν συνεξῆλθεν οὐδὲ τότε τοῦ φιλοσοφεῖν ἀποσχόμενος. τὴν γὰρ ἱστορίαν τῶν <σν´> πολιτειῶν τότε συνέλεξε. καὶ μέλλοντι συμβάλλειν τῷ Περσικῷ πολέμῳ οὐκ ἔφη τὰ ἱερεῖα τὰ αἴσια γενέσθαι. ὁ δέ γε μὴ πεισθεὶς συνέβαλε καὶ ἐτελεύτησεν. καὶ οὐχ ἧττον δὲ τῶν φθασάντων βασιλέων, Ἀμύντου Φιλίππου Ὀλυμπιάδος Ἀλεξάνδρου, Ἀντίπατρος ὁ διαδεξάμενος τὴν Ἀλεξάνδρου βασιλείαν διὰ τιμῆς εἶχε τὸν Ἀριστοτέλη.

imara ve kentin arazilerini genişletmeye ikna etmiş,[150] bunun karşılığında Stageiralılar da bir aya ona izafeten Stageiralı adını vermiş ve Aristoteles Şenlikleri tertiplemişlerdir. [18] Ayrıca Khalkis'te ölünce naaşını getirtmişler, mezarının üzerine bir sunak dikerek buraya Aristoteleion adını vermişler, Danışma Meclisi'ni de burada toplamışlardır. [19] Philippos tarafından kuşatılmak üzereyken Eressos'u teslim olmaya ikna etmiştir. [20] Philippos'a yazılarında Atinalılara *akropolis*'te ona bir heykel dikecekleri denli hayırlar sağlamıştır.[151] [21] Bütün insanlara hayrı dokunsun diye de Aleksandros'a nasıl bir kral olunması gerektiğini öğreten *Krallık Üzerine*'yi yazmıştır. Aleksandros'un tinine de, birine yardım etmemişse, "bugün krallık yapmadım, zira kimseye hayrım dokunmadı" diyeceği kadar şekil vermiştir.[152] [22] Bu durum, o gün boyunca sağlıklı insanların edimleri yerine getirilemediğinden fasılalı olarak kısa süreliğine rahatsızlananlar için kullanılan günlük, gün aşırı hastalığa benzer.[153]

[23] Aleksandros yeterince güçlenip Persler üzerine sefere çıkınca felsefeden uzaklaşmadan onunla birlikte yola koyulmuştur. Zira <250> *polis*'in anayasasını bu sırada derlemiştir.[154] Ve Pers Savaşı'na atılmak üzereyken ona kurban kehanetlerinin hayra alamet olmadıklarını söyler, ama o ikna olmayarak savaşa girer ve ölür.[155] Kendinden önceki krallar Philippos, Olympias ve Aleksandros'tan hiç aşağı kalmayarak onun krallığını devralan Antipatros da Aristoteles'e saygı duymuştur.

[24] Τοῦ δὲ Σπευσίππου τελευτήσαντος οἱ ἀπὸ τῆς σχολῆς μεταπέμπονται τὸν Ἀριστοτέλη· καὶ διαδέχονται αὐτὴν αὐτός τε καὶ Ξενοκράτης σωφρονέστατα. καὶ Ἀριστοτέλης μὲν ἐν Λυκείῳ, Ξενοκράτης δὲ ἐν Ἀκαδημίᾳ, ἔνθα καὶ Πλάτων, ἐπαίδευσεν. [25] οὐ γὰρ ὡς Ἀριστόξενος καὶ Ἀριστείδης ἱστόρησαν, Πλάτωνος ζῶντος καὶ ἐν Ἀκαδημίᾳ παιδεύοντος ἀντῳκοδόμησεν ὁ Ἀριστοτέλης τὸ Λύκειον. [26] εἴπερ γάρ τις ἄλλος φαίνεται ὁ Ἀριστοτέλης καταπλαγεὶς Πλάτωνα· ἐπιγράφει γὰρ εἰς αὐτόν·

βωμὸν Ἀριστοτέλης ἱδρύσατο τόνδε Πλάτωνι·

καὶ ἀλλαχοῦ περὶ αὐτοῦ φησιν·

ἀνδρὸς ὃν οὐδ᾽ αἰνεῖν τοῖσι κακοῖσι θέμις.

[27] καὶ φαίνεται ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς θαυμάζων Πλάτωνα καὶ συνιστὰς τοῖς βασιλεῦσι τοὺς Πλάτωνι κατὰ γένος κοινωνοῦντας. [28] ἤδη δὲ καὶ ἐν οἷς ἀντιλέγει Πλάτωνι πλατωνίζειν αὐτὸν φήσομεν. Πλάτων γάρ ἐστιν ὁ λέγων Σωκράτους μὲν ὀλίγον φροντίζειν, τῆς δ᾽ ἀληθείας πολύ· καὶ Ἔγωγε οὐδενὶ ἄλλῳ πρόθυμός εἰμι πείθεσθαι ἢ τῷ λόγῳ ὅς ἄν μοι λογιζομένῳ βέλτιστος καταφαίνηται· καὶ εἰ μὴ σὺ σαυτοῦ λέγοντος ἀκούῃς, ἄλλου λέγοντος μὴ πιστεύσῃς. [29] ἴσως δ᾽ οὐδὲ πρὸς τὰ δοκοῦντα Πλάτωνι μάχεται, ἀλλὰ πρὸς τοὺς κακῶς αὐτὰ ἐκλαβόντας, ὡς καὶ τὸ ἀγένητον τοῦ οὐρανοῦ ἐν τῇ Περὶ τοῦ οὐρανοῦ· τινὲς γὰρ κατὰ χρόνον αὐτὸ ἤκουσαν καὶ οὐ κατ᾽ αἰτίαν εἶναι. [30] καὶ τὰς ἰδέας ἐν

[24] Speusippos ölünce Akademia'nın üyeleri Aristoteles'i geri çağırırlar. Hem kendisi hem de Ksenokrates, okulu son derece aklıselim bir şekilde üstlenirler. Aristoteles Lykeion'da, Ksenokrates ise Platon'un Akademia'sında ders verirler.[156] [25] Aristoksenos ve Aristides'in iddia ettikleri gibi Aristoteles Lykeion'u Platon henüz hayatta ve Akademia'da ders verirken ona karşı kurmuş değildir.[157] [26] Aksi gibi gözükse de Aristoteles Platon'a açıkça saygı duymaktadır. Zira onun için şunu yazıta dökmüştür:

"Bu sunağı Aristoteles Platon için dikti";

Başka bir yerde de onun hakkında şunu söyler:

"Kötülerin övmeye hakkı olmadıkları bir adamın".[158]

[27] Dahası mektuplarında Platon'u açıkça takdir etmiş ve krallara Platon'la soy bağı bulunan kişileri salık vermiştir. [28] Şimdi de Platon'a karşı çıktığı yazılarında bile Platon gibi davrandığını[159] anlatacağız. Platon zira "Sokrates'i az, hakikati çok önemsemek gerek"[160] ve "ben kendim de üzerine etraflıca düşününce en doğru bulduğum düşünceden başka hiçbir şeye ikna olmaya hevesli değilim.[161] Sen de eğer kendi kulaklarınla duymamışsan, başkasının söylediğine inanma" diyen kişidir.[162] [29] *Gökyüzü Üzerine* adlı eserinde gökyüzünün yaratılmamışlığını yorumlarken yaptığı gibi Platon'un düşünceleriyle değil, onları yanlış yorumlayanlarla savaşmıştır. Zira bazıları nedensellik içinde değil, zaman içinde olduğunu öğrenmişlerdir.[163] [30] *Metafizik*'te de ideaları yorumlarken:[164] Zira bazıları bunları aklın dışında ko-

τοῖς Μετὰ τὰ φυσικά· τινὲς γὰρ ἔξω τοῦ νοῦ αὐτὰς ὑπέθεντο καὶ ἄλλοι ἀίδια αἰσθητὰ ὑπέλαβον αὐτάς, οἷον ἄνθρωπον ἀθάνατον ἢ ἵππον. Ὅτι γὰρ οὐ βούλεται αὐτὰς παντάπασι μὴ εἶναι, δηλοῖ ἐν τοῖς Ἠθικοῖς λέγων διττὴν εἶναι τὴν τάξιν, τὴν μὲν ἐν τῷ στρατηγῷ, τὴν δ᾽ ἐν τῷ στρατοπέδῳ, καὶ αἰτίαν τὴν ἑτέραν τῆς ἑτέρας· καὶ ἐν τοῖς Περὶ ψυχῆς τὸν κατ᾽ ἐνέργειαν νοῦν εἶναι τὰ πράγματα.

[31] Καὶ μάλα δ᾽ ὁ Ἀριστοτέλης τὸ ἦθος μέτριος γέγονεν, εἰ ἐν μὲν τοῖς Κατηγορίαις φησὶ μὴ δεῖν προχείρως ἀποφαίνεσθαι ἀλλὰ πολλάκις ἐπεσκεμμένον, καὶ μὴν οὐδὲ διαπορεῖν μόνον ἄχρηστον εἶναι. [32] καὶ ἐν τοῖς Περὶ τοῦ ἀγαθοῦ· Δεῖ μεμνῆσθαι ἄνθρωπον ὄντα οὐ μόνον τὸν εὐτυχοῦντα ἀλλὰ καὶ τὸν ἀποδεικνύντα. [33] Καὶ ἐν τοῖς Ἠθικοῖς Νικομαχείοις· Φίλος μὲν ὁ ἀνήρ, φίλη δ᾽ ἡ ἀλήθεια· ἀμφοῖν δὲ φίλοιν ὄντοιν, ὅσιον προτιμᾶν τὴν ἀλήθειαν. [34] καὶ ἐν τοῖς Μετεώροις· Ὧν τὰ μὲν ἀποροῦμεν, τῶν δ᾽ ἐφαπτόμεθά τινα τρόπον· καὶ ἐν τοῖς αὐτοῖς· Οὐχ ἅπαξ οὐδὲ δὶς ἀλλ᾽ ἀπειράκις τὰς αὐτὰς γενέσθαι τοῖς ἀνθρώποις δόξας, ἵνα μὴ μέγα φρονῶμεν ἐφ᾽ οἷς εὑρίσκειν δοκοῦμεν.

[35] Καὶ τοιοῦτος μὲν ὁ φιλόσοφος· προσέθηκε δὲ τῇ φιλοσοφίᾳ πλείω ὧν παρ᾽ αὐτῆς ἀνελέξατο. [36] τῇ γὰρ Ἠθικῇ τὸ τὴν εὐδαιμονίαν μήτε ἐν τοῖς ἐκτὸς ἀποτίθεσθαι, ὡς ὁ πολὺς ἄνθρωπος, μήτε ἐν τῇ ψυχῇ μόνον, ὡς ὁ Πλάτων, ἀλλ᾽ ἔχειν μὲν τὸ κῦρος ἐν ψυχῇ, ῥυπαίνεσθαι δὲ καὶ θλίβεσθαι μόνον αὐτὴν ὑπὸ τῶν ἐκτὸς μὴ εὖ ἐχόντων, οἰκείως ταῖς λέξεσι χρησάμενος. Καὶ γὰρ τὰ ῥυπούμενα

numlandırırken, diğerleri sonsuz duyumlar kabul ederler, bir insanı ya da atı ölümsüz farz ettikleri gibi. Nitekim *Etik* adlı eserinde biri komutanda diğeri orduda olmak üzere iki tür *taksis* bulunduğunu ve bir nedenin bir diğerinin nedeni olduğunu söylemesi[165] ideaların tamamen yok olmalarını istemediğini göstermektedir. *Ruh Üzerine* adlı eserinde de edimlerin eylemsel akıl olduğunu söylemektedir.

[31] Şayet *Kategoriler*'de "aceleyle fikir beyan etmeden, üzerinde çok kez düşünmek gerekir ve zorlukların üstüne gitmek yararsız değildir"[166] diyorsa, Aristoteles karakter olarak da oldukça ölçülü biridir.[167] [32] *İyi Üzerine*'de "sadece talihliyken değil, kanıt ileri sürerken de insan olduğunu hatırlamak gerek"[168]; [33] *Nikomakhos'a Etik*'te, "insan da hakikat de dosttur, ama hakikate öncelik tanımak aziz bir davranıştır"[169]; [34] *Hava Olayları Üzerine*'de "bunlardan bazılarını anlayamazken, bazılarını da açıklayabiliriz"[170]; yine aynı eserde, bulduğumuzu sandığımız şeyle fazla böbürlenmeyelim diye "aynı düşünceler insanın aklından bir veya iki kez değil, tekrar ve tekrar geçer"[171] der.

[35] Filozof olarak da şu özelliklere sahiptir: Felsefeye ondan edindiğinden çok daha fazlasını katmıştır. [36] Etik için mutluluğa pek çok insan gibi onu dışsal olgularda veya Platon gibi sadece ruhta aramakla değil, ruhta efendi olmakla ulaşılacağını; ayrıca aynı sözcükleri kullanarak hoş olmayan dışsal olgular tarafından mutluluğun da tek başına lekelenip bozulacağını söyler. Zira bazı tarafları lekelense bile güzelliğin kendisi içseldir ve sadece görünüş bakımın-

ἔνδον αὐτὸ τὸ κάλλος ἔχει, κρύπτεται δὲ κατὰ μόνην τὴν ἐπιφάνειαν, καὶ τὰ θλιβόμενα τὸ αὐτὸ μέγεθος ἔχοντα κατ᾽ ἀλήθειαν, ἐλάττω φαίνεται μόνον. [37] τῇ δὲ φυσιολογίᾳ προσέθηκε τὴν πέμπτην οὐσίαν καὶ τὸ κατ᾽ εἰσδοχὴν ὁρᾶν· [38] τῇ δὲ μαθηματικῇ τὸ ὀξυγώνιον εἶναι τὸν κῶνον τῶν ὄψεων διά τὸ ἐπὶ πλέον προιέναι τὴν ὄψιν οὗ ὁρᾷ μεγέθους· καὶ κατὰ τοῦτο γὰρ οὐδὲν τῶν ὁρωμένων ὅλον ἅμα ὁρᾶται, καὶ ταύτῃ μείζονα γίνεσθαι τὸν ἄξονα τῆς ἐκ τούτου τῆς βάσεως καὶ ὀξυγώνιον τὸν κῶνον ἀποτελεῖσθαι· [39] τῇ δὲ θεολογίᾳ τὸ μὴ τὰ πάντα ἐγκόσμια εἶναι, ὡς τὸ εἰκός, ἀλλ᾽ εἶναί τι καὶ ὑπερκόσμιον· ἐν γὰρ τῷ πέμπτῳ τῆς φυσιολογικῆς τὸ πρῶτον μηδὲ κατὰ συμβεβηκός φησι κινεῖσθαι, τοῦ ἐγκοσμίου διὰ τὸ ᾧ συντέτακται κατὰ συμβεβηκὸς κινουμένου· καὶ ἐν τῷ ὀγδόῳ τῆς Φυσικῆς τὸ πρώτως κινοῦν ἀκίνητον εἶναι βούλεται. [40] αὐτοῦ δ᾽ εὕρημά ἐστιν ἡ λογικὴ τὰς συλλογιστικὰς μεθόδους τῶν πραγμάτων ἀποχωρίσαντος.

[41] Ἐπαναστάντων δ᾽ αὐτῷ τῶν Ἀθηναίων ὑπεχώρησεν εἰς Χαλκίδα, τοσοῦτον ὑπειπὼν ὡς· Οὐ συγχωρήσω Ἀθηναίοις δὶς ἁμαρτεῖν εἰς φιλοσοφίαν. [42] ἐπεὶ δὲ τὰ αὐτὰ καθήκοντα οὐκ ἦν πολίτῃ καὶ ξένῳ περὶ τὴν τῶν Ἀθηναίων πόλιν, ἐπιστέλλων Ἀντιπάτρῳ γράφει· Τὸ Ἀθήνησι διατρίβειν ἐργῶδες· ὄγχνη γὰρ ἐπ᾽ ὄγχνῃ γηράσκει, σῦκον δ᾽ ἐπὶ σύκῳ· τὴν διαδοχὴν τῶν συκοφαντούντων αἰνιττόμενος. [43] Καὶ τελευτᾷ ἐκεῖσε διαθήκην ἔγγραφον καταλιπών, ἣ φέρεται παρά τε Ἀνδρονίκῳ καὶ Πτολεμαίῳ μετὰ τῶν πινάκων τῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων, [44] ἐπὶ παισὶ μὲν Νικομάχῳ καὶ

dan gizli kalır, yine bazı yönleri bozulsa bile büyüklüğü aynı olduğundan sadece daha zayıf gözükür.[172] [37] Fizyonomi içinse beşinci öğeyi getirmiş ve görmeyi alımlama olarak açıklamıştır.[173] [38] Matematikte görüş hattı, gördüğü genişliğin ötesine ulaştığından görüş hatları konisinin dar açılı olduğunu göstermiştir. Bu nedenle görülen şeylerden hiçbiri aynı anda bir bütün olarak görülmez ve bu yüzden ekseni tabanından daha geniş olur ve sonuçta dar açılı bir koni oluşur.[174] [39] Theologia'ya olanak halindeki için söz konusu olduğu gibi her şeyin doğal olmadığı, tersine doğaüstü bir şeyin de var olduğu görüşünü getirmiştir. Zira *Physiologika* adlı eserinin V. kitabında doğal olan kendisine yöneldiği şeyden ötürü ilineksel olarak devindiği için ilk devinimin ilineksel olmadığını söyler. *Physica*'nın VIII. kitabında da ilk devindiricinin devindirilmez olduğunu ifade eder.[175] [40] Edimlerin tasımsal yöntemlerini kavramsallaştırdığı için mantık da onun bir buluşudur.[176]

[41] Atinalılar ona karşı tavır alınca, "Atinalıların felsefeye karşı ikinci kez günah işlemelerine izin vermeyeceğim" imasında bulunarak Khalkis'e çekildi. [42] Atinalıların kentinde bir yurttaşla bir yabancı için aynı yükümlülükler söz konusu olmadığından Antipatros'a gönderdiği mektubunda ihbarcılar silsilesini ima ederek Atina'da yaşamın zor olduğunu, zira armut üzerine armut, incir üzerine incir bittiğini yazar.[177] [43] Çocukları Nikomakhos ve Pythias, yakınları ve öğrencileri Theophrastos, Phanias, Eudemos, Klytos, Aristoksenos ve Dikaiarkhos için, [44] diğer yazılarıyla

Πυθιάδι, γνησίοις δὲ μαθηταῖς Θεοφράστῳ Φανίᾳ Εὐδήμῳ Κλυτῷ Ἀριστοξένῳ Δικαιάρχῳ· [45] συντάγμασι δὲ χιλίοις τὸν ἀριθμόν, [46] πολλὰ μὲν δυνάμενος παρὰ τοῖς τότε βασιλεῦσι Φιλίππῳ Ὀλυμπιάδι Ἀλεξάνδρῳ Ἀντιπάτρῳ, τῇ δὲ δυνάμει ὀργάνῳ φιλοσοφίας χρησάμενος.

[47] Ἴδιον δὲ τῆς Ἀριστοτέλους φιλοσοφίας τὸ μὴ ἀφίστασθαι τῶν ἐναργῶν· μετὰ γὰρ τὰς ἀποδείξεις καὶ τοὺς πολλοὺς μαρτύρεται· [48] καὶ ἐν τοῖς Περὶ οὐρανοῦ τοὺς πλανήτας ἀνωμάλως κινεῖσθαι λέγει διὰ τὴν ἐνάργειαν, τῶν καλουμένων σφαιρῶν τῶν ἀνελιττουσῶν τὴν ὁμαλὴν κίνησιν σῳζουσῶν· [49] καὶ ἐν ταῖς Κατηγορίαις κατασκευάζει τὰς ἀτόμους οὐσίας καὶ προτάττει τῶν καθόλου διὰ μόνην τὴν ἐνάργειαν· [50] καὶ γὰρ ὅτι τὰ καθόλου οὐκ ἔστιν, καὶ ἐν τοῖς Περὶ ψυχῆς φησί. τὸ γὰρ ζῷον τὸ καθόλου ἤτοι οὐδέν ἐστιν ἢ ὕστερον· ἀσαφὲς γὰρ τὸ ἐν τοῖς πολλοῖς καθόλου· διὸ καὶ καταναγκάζει πάντας ἐκ τῆς ἐναργείας.

birlikte Andronikos ve Ptolemaios'a kadar ulaşan yazılı bir miras bırakarak burada ölür. [45] Döneminin hükümdarları Philippos, Olympias, Aleksandros ve Antipatros'un nezdinde büyük nüfuz sahibi olmakla birlikte, sayısı bini bulan yazılarıyla[178] bir araç olarak (sadece) felsefenin gücünden yararlanmıştır.

[47] Tanıtlamalarının ve sayısız yorumunun gösterdiği gibi Aristoteles felsefesinin temel özelliği apaçık olanlardan ayrılmamaktır. [48] Örneğin *Gökyüzü Üzerine*'deki savlarında, karşılıklı etkileşimleri sonucunda düzenli devinimlerini koruyan ve küreler adını verdiği şeylerin apaçıklığından hareketle gezegenlerin düzensiz devindiklerini söyler. [49] *Kategoriler*'deyse bölünmez olanları temel tözler olarak sınıflandırır ve apaçık olduklarından bunları tümellere önceller. [50] Kaldı ki tümellerin kendilerinden var olmadıklarını *Ruh Üzerine*'de de savlar. Nitekim kendinden tümel canlı ya yoktur ya da ikincildir.[179] Zira pek çok kişi için tümel belirsizdir. Bu nedenle her şey apaçık olana tabidir.

Vita Vulgata (= VV)

ΓΕΝΟΣ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

[1] Ὁ Ἀριστοτέλης τὸ μὲν γένος ἦν Μακεδών, πόλεως δὲ Σταγείρων, υἱὸς Νικομάχου, ἰατροῦ Ἀμύντα τοῦ τῶν Μακεδόνων βασιλέως· ὅθεν καὶ τὸν ἴδιον υἱὸν Νικόμαχον προσηγόρευσε, μνήμης ἕνεκα τοῦ οἰκείου πατρός, πρὸς ὃν καὶ τὰ Νικομάχεια ἔγραψεν· μητρὸς δ᾽ ἦν Φαιστίδος· ἀμφότεροι δ᾽ οὗτοι ὅ τε Νικόμαχος καὶ ἡ Φαιστὶς τὸ γένος εἶχον ἀπὸ Ἀσκληπιοῦ. μαρτυρεῖ δὲ τούτοις τὸ εἰς τὸν Ἀριστοτέλην εἰρημένον ἐπίγραμμα τοῦτον ἔχον τὸν τρόπον·

Φαιστίδος ἦν μητρὸς καὶ Νικομάχου γενετῆρος
τῶν Ἀσκληπιαδῶν δῖος Ἀριστοτέλης.

[2] μετὰ δὲ τὴν τελευτὴν τοῦ Νικομάχου καὶ τῆς Φαιστίδος ἀνάγεται ὁ Ἀριστοτέλης παρά τινι Προξένῳ Ἀταρνεῖ, οὗ καὶ τῆς τροφῆς διαμεμνημένος ὁ Ἀριστοτέλης οὐ μόνον τὸν τούτου υἱὸν Νικάνορα ἀνέθρεψε καὶ πᾶσαν παιδείαν ἐπαίδευσεν ἀλλὰ καὶ υἱὸν αὐτὸν ᾠκειοποιήσατο καὶ τελευτῶν γ᾽ ἐν ταῖς ἰδίαις διαθήκαις ἐπέτρεψε τὴν ἑαυτοῦ θυγατέρα Πυθιάδα δοῦναι γαμετὴν τῷ Νικάνορι.

[3] Ὁ μὲν οὖν Ἀριστοτέλης ἔτι νέος ὢν τὴν τῶν ἐλευθέρων παιδείαν ἐπαιδεύετο, ὡς δηλοῖ τὰ γεγραμμένα αὐτῷ περὶ ποιητῶν καὶ πρὸς ποιητάς, ἔτι μέντοι τὰ Ὁμήρου προβλήματα καὶ αἱ ῥητορικαὶ τέχναι.

[4] Ἑπτακαίδεκα δ᾽ ἐτῶν γενόμενος καὶ τῆς Πυθίας κελευούσης αὐτῷ φιλοσοφεῖν στέλλεται ἐν Ἀθήναις, ἔνθα

Vita Vulgata (= VV)

ΓΕΝΟΣ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

[1] Aristoteles Makedon soyundan gelip Stageira kentindendi ve Makedonların kralı Amyntas'ın hekimi Nikomakhos ile Phaistis'in oğluydu. Bundan dolayı, adına *Nikomakhos'a Etik*'i kaleme aldığı kendi oğluna baba ocağının anısına Nikomakhos ismini vermişti. Her iki ebeveyni, hem Nikomakhos hem de Phaistis, Asklepios'la aynı soydan geliyorlardı. Aristoteles için şu tarzda kaleme alınan epigram bu bilgilerin doğruluğuna tanıklık etmektedir:

Anne Phaistis ile baba Nikomakhos'un asil çocuklarıydı
Aristoteles, ikisi de Asklepios soyundan gelen.

[2] Nikomakhos'un ve Phaistis'in ölümlerinin ardından Aristoteles Atarneusli Proksenos'un yanına götürülür. Onun kendisine bakmasını hiç unutmayan Aristoteles sadece onun oğlu Nikanor'a bakıp ona tam tekmil bir eğitim vermekle kalmamış, ama aynı zamanda onu evlat edinmiş, öldükten sonra da vasiyetnamesinde kendi kızı Pythias'ın ona eş olarak verilmesini vasiyet etmiştir.

[3] Aristoteles kaleme aldığı *Şairler Üzerine, Şairler İçin,* ayrıca *Homerik Problemler* ve *Retorik Sanatlar* gibi eserlerinin de gösterdiği üzere özgür bireylere verilen eğitimi daha gençliğinde almıştır.

[4] On yedi yaşına geldiğinde kâhin Pythia ona felsefeyle uğraşması kehaneti verince Atina'ya gönderilir, bura-

φοιτᾷ Σωκράτει καὶ σύνεστι τούτῳ ἔτη τρία. τελευτήσαντος δὲ τοῦ Σωκράτους φοιτᾷ Πλάτωνι καὶ τούτῳ σύνεστιν ἔτη εἴκοσι. [5] καὶ τοσαύτην ἤσκησεν ἐπιμέλειαν ὥστε τὸν Πλάτωνα τὸν οἶκον τοῦ Ἀριστοτέλους οἶκον ἀναγνώστου καλεῖν. [6] οὐ γὰρ ἔτι ζῶντος Πλάτωνος ἀντῳκοδόμησεν αὐτῷ τὸ Λύκειον ὁ Ἀριστοτέλης, ὥς τινες ὑπολαμβάνουσι. πῶς γὰρ ἠδύνατο, μέγα τότε δυναμένων; Χαβρίου τε καὶ Τιμοθέου τῶν ἐν Ἀθήναις στρατηγῶν καὶ τῷ γένει προσηκόντων τῷ Πλάτωνι;

[7] Πειρῶνται γάρ τινες λέγειν ὅτι ἔτι ζῶντος Πλάτωνος ἀντῳκοδόμησεν αὐτῷ τὸ Λύκειον ὁ Ἀριστοτέλης, ἐκ τοῦ ἐν πολλοῖς ἀντιλέγειν τῷ Πλάτωνι· [8] πρὸς οὓς ῥητέον ὅτι οὐχ ἁπλῶς ἀντιλέγει τῷ Πλάτωνι ἀλλὰ τοῖς μὴ νοήσασι τὰ τοῦ Πλάτωνος. εἰ δὲ καὶ αὐτῷ τῷ Πλάτωνι ἀντιλέγει, οὐδὲν ἄτοπον· καὶ ἐν τούτοις γὰρ τὰ τοῦ Πλάτωνος φρονεῖ. [9] αὐτοῦ γάρ ἐστι λόγος ὅτι μᾶλλον δεῖ τῆς ἀληθείας φροντίζειν ἤπερ ἄλλου τινός. ἀμέλει καὶ ἐπὶ λέξεώς φησι ταυτί· “φίλος μὲν Σωκράτης, ἀλλὰ μᾶλλον φιλτάτη ἡ ἀλήθεια”. καὶ ἀλλαχοῦ· “Σωκράτους μὲν ἐπ’ ὀλίγον φροντιστέον, τῆς δ’ ἀληθείας ἐπὶ πολύ”. [10] τοῦτο οὖν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης πεποίηκεν. εἰ καὶ ἀνέτρεψε τὰ ὑπὸ Πλάτωνος εἰρημένα, κἀνταῦθα σύμφωνα αὐτῷ διεπράξατο μὴ βουλόμενος ὑπεριδεῖν τὴν ἀλήθειαν. [11] ἀμέλει γὰρ ὅτι πολλὴν εὔνοιαν ἔσχε πρὸς τὸν Πλάτωνα ὁ Ἀριστοτέλης, δῆλον ἐκ τοῦ καὶ βωμὸν ἀνιερῶσαι τῷ Πλάτωνι, ἐν ᾧ ἐπέγραψεν οὕτως·

βωμὸν Ἀριστοτέλης ἐνιδρύσατο τόνδε Πλάτωνος,

da Sokrates'e yanaşır ve onun yanında üç yıl kalır. Sokrates ölünce bu sefer Platon'a yanaşır ve onun yanında yirmi yıl kalır. [5] Bu sırada okumaya öyle ilgi gösterir ki Platon Aristoteles'in evini 'okuyucunun evi' olarak adlandırır. [6] Bazılarının kabul ettikleri gibi Aristoteles Lykeion'u Platon henüz hayattayken ona karşı kurmuş değildir. Zira Platon'la aynı soydan gelen Khabrias ve Timotheos o sırada Atina'da komuta kademesinde bulunduklarına göre bunu yapması nasıl mümkün olurdu?

[7] Nitekim bazıları onun Platon'a birçok konuda itiraz etmesinden ötürü Aristoteles'in Lykeion'u Platon henüz hayattayken ona karşı kurduğunu söylemeye çalışırlar. [8] Bunlar için onun sadece Platon'u değil, Platon'un düşüncelerini kavramamış olanları da eleştirdiği söylenmelidir. Yine de Platon'u eleştirse bile, bu çelişki arz etmez, zira bunda da Platon'un düşüncelerini savunur. [9] Nitekim her şeyden öte hakikate değer vermek gerekir sözü ona aittir. Her durumda kelimesi kelimesine şunları söyler: "Sokrates dostumdur, ama en yakınım hakikat". Başka bir yerde de "Sokrates'ten ziyade hakikate değer vermek gerekir" der. [10] Şu halde Aristoteles'in yapmış olduğu tam da budur.[180] Dolayısıyla Platon'un görüşlerini çürütürken de hakikati göz ardı etmek istemediği için bu hususta da onunla hemfikirdir.[181] [11] Her durumda Aristoteles'in Platon'a duyduğu büyük saygı Platon için üzerinde şunun yazılı olduğu bir sunak adamasından da bellidir.

Aristoteles dikti Platon'un bu sunağını,

ἀνδρὸς ὃν οὐ θέμις ἐν τοῖσι χαλεποῖσιν ἀκούειν.

[12] Συνῆν δὲ τῷ Πλάτωνι ὁ Ἀριστοτέλης ἔτη εἴκοσι. [13] μετὰ δὲ τὴν τοῦ Πλάτωνος τελευτὴν διαδέχεται τὴν τούτου σχολὴν Σπεύσιππος ὁ ἀδελφιδοῦς αὐτοῦ. υἱὸς γὰρ ἦν οὗτος Ποτώνης τῆς τούτου ἀδελφῆς. [14] ὁ δέ γε Ἀριστοτέλης ἔρχεται ἐν <Πέλλῃ> τῇ τῶν Μακεδόνων πόλει, ἔνθα παιδεύει Ἀλέξανδρον τὸν κτίστην, [15] καὶ μέγα μέρος γέγονε τῆς τούτου βασιλείας. πολλὰ γὰρ ἠδυνήθη παρὰ τῷ βασιλεῖ καὶ τῇ δυνάμει δεόντως ἐχρήσατο εὖ ποιῶν καὶ ἑκάστῳ ἰδίᾳ καὶ πᾶσι κοινῇ. [16] καὶ ὅτι μὲν πολλοῖς ἰδίᾳ εὖ ἐποίησε, δηλώσουσιν αἱ φερόμεναι αὐτοῦ συστατικαὶ ἐπιστολαὶ καὶ <αἱ> περί τινων πρὸς τὸν βασιλέα. [17] ὅτι δὲ καὶ κοινῇ πολλοῖς εὖ ἐποίησε, δηλοῖ καὶ τὸ τὴν τῶν Σταγείρων πόλιν κατασκαφθεῖσαν πείθειν τὸν Ἀλέξανδρον αὖθις κτίζειν, ὅθεν καὶ οἱ Σταγειρῖται ἑορτὴν ἐπιτελοῦσι τῷ Ἀριστοτέλει, Ἀριστοτέλεια αὐτὴν προσαγορεύοντες. καὶ τὸν μῆνα δ᾽ ἐν ᾧ ἡ ἑορτὴ ἐπιτελεῖται Σταγειρίτην προσαγορεύουσι. καὶ τὴν Ἐρεσσὸν δὲ τὴν τοῦ Θεοφράστου πόλιν μέλλουσαν ἀδικηθῆναι ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ἀλεξάνδρου ἐλύτρωσε τῆς ἀδικίας.

[18] Μετὰ δὲ ταῦτα τελευτήσαντος τοῦ Σπευσίππου μεταστέλλονται οἱ Ἀθηναῖοι τὸν Ἀριστοτέλην, καὶ ἀμφότεροι οὗτοι ὅ τε Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Ξενοκράτης διεδέξαντο τὴν τοῦ Πλάτωνος σχολήν. καὶ ὁ μὲν Ξενοκράτης ἐπαίδευσεν ἐν Ἀκαδημίᾳ, ὁ δ᾽ Ἀριστοτέλης ἐν Λυκείῳ. [19] μετέπειτα ἀνταρσίας γενομένης ἐν τοῖς Ἀθηναίοις, ἦλθεν ὁ Ἀριστοτέλης ἐν Χαλκίδι, εἰρηκὼς τοῖς Ἀθηναίοις

Kötülerin övmeye hakkı olmadıkları adamın.

[12] Aristoteles Platon'un yanında yirmi yıl kalır. [13] Platon'un ölümünün ardından okulunun başına yeğeni Speusippos geçer. Zira o Platon'un kız kardeşi Potone'nin oğludur.[182] [14] Aristoteles ise Makedonların kenti Pella'ya gider, orada kent kurucu Aleksandros'u eğitir[183] [15] ve Aleksandros'un krallığında önemli pay sahibi olur. Zira kralın yanında büyük bir nüfuz edinmiş ve hem bireysel hem de herkese topluca hayır işlemek için bu nüfuzdan gerektiğince yararlanmıştır. [16] Tek tek kişilere yaptığı sayısız hayrı, bazı kişiler hakkında krallara tavsiyelerini içeren mektuplar kanıtlamaktadır. [17] Pek çok kişiye müştereken yaptığı hayırları da tahrip edilmesinin ardından Aleksandros'u Stageira'yı yeniden imara ikna etmesi belgeler. Bundan dolayı Stageiralılar da Aristoteles Şenlikleri adını verdikleri bir bayram tertiplemiş ve bu bayramın düzenlendiği aya da ona izafeten Stageiralı adını vermişlerdir. Theophrastos'un memleketi Eressos için yaptığı hayır da Kral Aleksandros tarafından kötü bir muamele görmek üzereyken onu bundan kurtarması olmuştur.

[18] Bu gelişmelerin ardından Speusippos ölünce Atinalılar Aristoteles'i geri çağırmışlar ve bu ikisi, yani Aristoteles'le Ksenokrates Platon'un okulunu devralmışlardır. Ksenokrates Akademia'da, Aristoteles ise Lykeion'da ders vermiştir.[184] [19] Bunun ardından Atinalılar arasında siyasi karışıklık baş gösterince, Aristoteles "felsefeye karşı ikinci kez günah işlemenize izin vermeyeceğim" diyerek

ὅτι "Οὐκ ἂν ἐάσω ὑμᾶς δὶς εἰς φιλοσοφίαν ἁμαρτεῖν". καὶ γὰρ ἤδη ἦσαν τὸν Σωκράτη φονεύ σαντες οἱ Ἀθηναῖοι. [20] ἐδήλωσε δὲ καὶ Ἀντιπάτρῳ τῷ βασιλεῖ ὅτι τὸ ἐν Ἀθήνησιν ἐνδιατρίβειν ἐργῶδες. εἶπε δὲ καὶ τὸ Ὁμηρικὸν ἐκεῖνο ἔπος·

ὄγχνη ἐπ᾽ ὄγχνῃ γηράσκει, σῦκον δ᾽ ἐπὶ σύκῳ,

ὡς ἐκ τούτων ἐλέγχων τὰς τῶν Ἀθηναίων συκοφαντίας.

[21] Ἐπανέρχεται δ᾽ αὖθις ὁ Ἀριστοτέλης ἐν Μακεδονίᾳ· καὶ πολλὰ ἐδυνήθη παρὰ τοῖς τότε βασιλεῦσι, παρὰ τῷ Ἀλεξάνδρῳ καὶ παρὰ τῇ Ὀλυμπιάδι τῇ τούτου μητρὶ καὶ παρ᾽ Ἀντιπάτρῳ τε καὶ Φιλίππῳ. [22] τῷ δ᾽ Ἀλεξάνδρῳ καὶ περὶ βασιλείας ἔγραψεν ἐν ἑνὶ μονοβίβλῳ, παιδεύων αὐτὸν ὅπως δεῖ βασιλεύειν. [23] ἀμέλει καὶ συνώδευσεν αὐτῷ μέχρι καὶ ἔσω τῶν Βραχμάνων, ἔνθ᾽ ἱστόρησε τὰς σνε´ πολιτείας. συνώδευσε δ᾽ αὐτῷ καὶ ἐν τῇ Περσίδι, ἔνθα πολέμου γενομένου καὶ τελευτήσαντος τοῦ Ἀλεξάνδρου ὑπέστρεψεν ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ ἑαυτοῦ πατρίδι.

[24] Μέτριος δὲ γέγονεν ὁ ἀνὴρ οὗτος τοῖς ἤθεσιν εἰς ὑπερβολήν. [25] ἐν φιλοσοφίᾳ δ᾽ ὑπερβέβηκε τὰ ἀνθρώπινα μέτρα μηδὲν ἐλλιπὲς περὶ αὐτῆς πραγματευσάμενος, ἀλλὰ καὶ πολλὰ αὐτῇ προσθεὶς ἐκ τῆς ἑαυτοῦ ἀγχινοίας τὴν ὅλην κατώρθωσε φιλοσοφίαν. [26] τῇ μὲν γὰρ λογικῇ προσέθηκε διακρίνας τοὺς κανόνας ἀπὸ τῶν πραγμάτων καὶ ποιήσας τὴν ἀποδεικτικὴν μέθοδον· οἱ γὰρ πάλαι ἀποδεῖξαι μὲν ᾔδεσαν, ἀποδείξεις δὲποιεῖν οὐκ ἠπίσταντο, ταὐτὸ πάσχοντες τοῖς σκυτοτομεῖν μὲν μὴ δυναμένοις,

Khalkis'e gitmiştir. Zira vaktiyle Sokrates'i öldürenler de Atinalılar olmuşlardı. [20] Kral Antipatros'a da Atina'da yaşamanın zor olduğunu açıklamıştır. Atinalıların haksız suçlamalarına göndermede bulunmak için de Homeros'un dizesini[185] şöyle

"Armut üstüne armut, incir üstüne incir biter",

uyarlar.

[21] Bunun üzerine Aristoteles ikinci kez Makedonia'ya gider. Döneminin kralları Aleksandros'un, annesi Olympias'ın, ayrıca Antipatros ve Philippos'un nezdinde büyük nüfuz sahibi olmuştur. [22] Aleksandros'u nasıl krallık yapılması gerektiği hususunda eğitirken onun için bir de *Krallık Üzerine* adlı tek ciltlik bir eser yazmıştır. [23] Her durumda Brakhman'ların yanına kadar onunla birlikte yolculuk yapmış ve burada 256 kent tüzüğünü incelemiştir. Ona Persia'ya kadar da eşlik etmiş, burada Aleksandros savaşta ölünce Aristoteles memleketine geri dönmüştür.

[24] Bu şahsiyet karakter olarak aşırılık karşısında ölçülü olmuştur. [25] Felsefedeyse insan sınırlarını aşmıştır. Zira hiçbir konuyu hatalı değerlendirmediği gibi dehasıyla birçok yenilik kazandırarak felsefeyi bir bütün olarak doğru bir temel üzerine oturtmuştur. [26] Ayrıca felsefi ilkeleri edimlerden ayrıştırarak ve tanıtlama yöntemini geliştirerek mantık bilimine katkıda bulunmuştur. Zira tıpkı deri kesmeyi beceremeyen, ama sandalet kullanmayı bilenlerin maruz kaldığı durum gibi eskiler kanıtlamayı bilmekle bir-

ὑποδήμασι δὲ χρῆσθαι ἐπισταμένοις· [27] τῇ δέ γε φυσικῇ προσέθηκε τὴν πέμπτην οὐσίαν, [28] τῇ δὲ θεολογίᾳ εἰ καὶ μηδὲν προσέθηκεν, ἀλλ᾽ οὖν οὐδὲν περὶ αὐτῆς ἐλλιπὲς ἐπραγματεύσατο· [29] οὐ γὰρ τὰ ἐγκόσμια μόνα ᾔδει, ὥς τινες ὑπολαμβάνουσιν, ἀλλὰ καὶ τὰ ὑπερκόσμια, ὡς δηλοῖ καὶ ἐν τῷ ὀγδόῳ λόγῳ τῆς Φυσικῆς ἀκροάσεως, λέγων ὅτι τὸ πρῶτον αἴτιον οὐδὲ καθ᾽ ἑαυτὸ κινητόν ἐστιν οὐδὲ κατὰ συμβεβηκός, ἐκ τούτου ἐνδεικνύμενος ὅτι οὐδὲ σῶμά ἐστι τὸ θεῖον οὐδὲ παθητόν.

[30] Ἔζησε δὲ τὸν σύμπαντα χρόνον ὁ Ἀριστοτέλης ἔτη ἑξήκοντα τρία· ἑπτακαιδέκατον γὰρ ἔτος ἄγων φοιτᾷ Σωκράτει καὶ τούτῳ σύνεστιν ἔτη τρία· συνῆν δὲ καὶ τῷ Πλάτωνι ἔτη εἴκοσι. μετὰ δέ γε τὴν τοῦ Πλάτωνος τελευτὴν ἔζησεν ἔτη εἴκοσι τρία· ὁ δὲ σύμπας χρόνος τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἀριθμούμενος ἔτη παρεισφέρει ἑξήκοντα τρία. ἑξηκοστὸν τρίτον ἔτος ἄγων ὁ Ἀριστοτέλης ἐτελεύτησεν.

Ταῦτα λέγειν ἔχομεν περὶ τοῦ βίου τοῦ Ἀριστοτέλους.

likte, tasımsal kanıtlar ortaya koymayı bilmiyorlardı.[186] [27] Fiziğe beşinci öğeyi getirmiş, [28] *theologia*'ya ise yenilik getirmemiş olmakla birlikte, bunda hatalı bir değerlendirmede de bulunmamıştır. [29] Zira bazılarının kabul ettikleri gibi sadece doğal olguları değil, ilk nedenin ne kendinden ne de ilineksel olarak devinimli olduğunu söylediği, bundan da bedenin ne tanrısal ne de edilgin olduğu sonucunu çıkardığı *Fizik Üzerine Dersler*'in VIII. kitabının da gösterdiği gibi doğaüstü olguları da biliyordu.

[30] Aristoteles'in tüm yaşamı toplam altmış üç yıl sürmüştür. On yedi yaşına geldiğinde Sokrates'e yanaşmış ve onun yanında üç yıl kalmıştır. Platon'laysa yirmi yıl birlikte olmuştur. Şu halde Platon'un ölümünden sonra yirmi üç yıl yaşamıştır. Böylece ömrünün tamamı hesaplandığında altmış üç yıl yaşadığı ortaya çıkar. Sonuçta Aristoteles altmış üç yaşında ölür.

Aristoteles'in yaşamı hakkında bunları söyleyebiliriz.

Aristotelis Scripta

Diogenes Laertios'un (5,22-7) Listesi (D)

1. Περὶ δικαιοσύνης α΄β΄γ΄δ΄. [H1, P4]
(Adalet Üzerine, 4 Kitap).

2. Περὶ ποιητῶν α΄β΄γ΄. [H2, P7]
(Ozanlar Üzerine, 3 Kitap).

3. Περὶ φιλοσοφίας α΄β΄γ΄. [H3, P2]
(Felsefe Üzerine, 3 Kitap).

4. Πολιτικὸς α΄β΄. [H4, P-]
(Devlet Adamı, 2 Kitap).

5. Περὶ ῥητορικῆς ἢ Γρῦλος α΄. [H5, P3a]
(Retorik Üzerine ya da Grylos, 1 Kitap).

6. Νήρινθος α΄. [H6, P-]
(Nerinthos, 1 Kitap).

7. Σοφιστὴς α΄. [H8, P3]
(Sofist, 1 Kitap).

8. Μενέξενος α΄. [H10, P-]
(Meneksenos, 1 Kitap).

9. Ἐρωτικὸς α΄. [H12, P14]
(Aşka Dair, 1 Kitap).

10. Συμπόσιον α΄. [H-, P-]
(Şölen, 1 Kitap).

11. Περὶ πλούτου α΄. [H7, P-]
(Zenginlik Üzerine, 1 Kitap).

12. Προτρεπτικὸς α΄. [H14, P1]
(Felsefeye Teşvik, 1 Kitap).

13. Περὶ ψυχῆς α΄. [H13, P-]
(Ruh Üzerine, 1 Kitap).

14. Περὶ εὐχῆς α΄. [H9, P-]
(Dua Üzerine, 1 Kitap).

15. Περὶ εὐγενείας α΄. [H11, P6]
(Soyluluk Üzerine, 1 Kitap).

16. Περὶ ἡδονῆς α΄. [H15, P17]
(Haz Üzerine, 1 Kitap).

17. Ἀλέξανδρος ἢ ὑπὲρ ἀποίκων α΄. [H22, P-]
(Aleksandros ya da Koloniler Hakkında, 1 Kitap).

18. Περὶ βασιλείας α΄. [H16, P8]
(Krallık Üzerine, 1 Kitap).

19. Περὶ παιδείας α΄. [H18, P5]
(Eğitim Üzerine, 1 Kitap).

20. Περὶ τἀγαθοῦ α΄β΄γ΄. [H20, P9]
(İyi Üzerine, 3 Kitap).

21. Τὰ ἐκ τῶν νόμων Πλάτωνος α΄β΄γ΄. [H23, P16*]
(Platon'un Yasaları'ndan Seçkiler, 3 Kitap).

22. Τὰ ἐκ τῆς πολιτείας α΄β΄. [H-, P16]
(Devlet'ten Seçkiler, 2 Kitap).

23. Οἰκονομικὸς α΄. [H17, P-]
(Oikonomia Üzerine, 1 Kitap).

24. Περὶ φιλίας α΄. [H24, P28]
(Dostluk Üzerine, 1 Kitap).

25. Περὶ τοῦ πάσχειν ἢ πεπονθέναι α΄. [H26, P-]
(Acı Çekiyor ya da Çekmiş Olmak Üzerine, 1 Kitap).

26. Περὶ ἐπιστημῶν α΄. [H25, P-]
(Bilimler Üzerine, 1 Kitap).

27. Περὶ ἐριστικῶν α΄β΄. [H27, P-]
(Didişimli Argümanlar Üzerine, 2 Kitap).

28. Λύσεις ἐριστικαὶ δ΄. [H29, P-]
(Didişimli Argümanların Çözümleri, 4 Kitap).

29. Διαιρέσεις σοφιστικαὶ δ΄. [H31, P-]
(Sofistik Bölümlemeler, 4 Kitap).

30. Περὶ ἐναντίων α΄. [H32, P-]
(Karşıtlar Üzerine, 1 Kitap).

31. Περὶ εἰδῶν καὶ γενῶν α΄. [H28, P15]
(Türler ve Cinsler Üzerine, 1 Kitap).

32. Περὶ ἰδίων α΄. [23] [H-, P-]
(Öz Nitelikler Üzerine, 41Kitap).

33. Ὑπομνήματα ἐπιχειρηματικὰ γ΄. [H33, P-]
(Epikheirematik Notlar, 3 Kitap).

34. Προτάσεις περὶ ἀρετῆς α΄β΄. [H34, P-]
(Erdem Üzerine Öncüller, 2 Kitap).

35. Ἐνστάσεις α΄. [H36, P63]
(İtirazlar, 1 Kitap).

36. Περὶ τῶν ποσαχῶς λεγομένων ἢ κατὰ πρόσθεσιν α΄. [H37, P-]
(Terimlerin ya da Bir Tamlayanın Eklendiği İfadelerin Farklı Anlamları Üzerine, 1 Kitap).

37. Περὶ παθῶν <ἢ περὶ> ὀργῆς α΄. [H30, P-]
(Tutkular <ya da> Öfke Üzerine, 1 Kitap).

38. Ἠθικῶν α΄β΄γ΄δ΄ε΄. [H39, P-]
(Etik, 5 Kitap).

39. Περὶ στοιχείων α΄β΄γ΄. [H35, P24a]
(Öğeler Üzerine, 3 Kitap).

40. Περὶ ἐπιστήμης α΄. [H-, P-]
(Bilim Üzerine, 1 Kitap).

41. Περὶ ἀρχῆς α΄. [H21, P-]
(İlke Üzerine, 4 Kitap).

42. Διαιρέσεις ιζ΄. [H41, P59?]
(Mantıki Bölümlemeler, 17 Kitap).

43. Διαιρετικὸν α΄. [H42, P-]
(Bölümlemeye Dair, 1 Kitap).

44. <Περὶ> ἐρωτήσεως καὶ ἀποκρίσεως α΄β΄. [H43, P-]
(Soru ve Yanıt <Üzerine>, 2 Kitap).

45-6. Προτάσεις περὶ κινήσεως α΄. *[H40/38, P19/84?; 85?]*
(Devinim Üzerine Öncüller, 1 Kitap).

47. Προτάσεις ἐριστικαὶ α΄. *[H44, P-]*
(Didişimli Öncüller, 1 Kitap).

48. Συλλογισμοὶ α΄. *[H19, P-]*
(Tasımlar, 1 Kitap).

49. Προτέρων ἀναλυτικῶν α΄β΄γ΄δ΄ε΄ς΄ζ΄η΄. *[H46, P-]*
(Birinci Analitikler, 4 Kitap).

50. Ἀναλυτικῶν ὑστέρων μεγάλων α΄β΄. *[H47, P-]*
(Büyük İkinci Analitikler, 2 Kitap).

51. Περὶ προβλημάτων α΄. *[H48, P24]*
(Problemler Üzerine, 1 Kitap).

52. Μεθοδικὰ α΄β΄γ΄δ΄ε΄ς΄ζ΄η΄. *[H49, P-]*
(Yönteme Dair, 8 Kitap).

53. Περὶ τοῦ βελτίονος α΄. *[H50, P-]*
(Daha İyi Üzerine, 1 Kitap).

54. Περὶ τῆς ἰδέας α΄. *[H45, P-]*
(İdea Üzerine, 1 Kitap).

55a. Ὅροι πρὸ τῶν τοπικῶν α΄. *[H51?, P70]*
(Topikler için Tanımlar, 1 Kitap).

55b. <Τοπικῶν α΄> β΄γ΄δ΄ε΄ς΄ζ΄. *[H52, P31]*
(Topikler, 7 Kitap).

56. Συλλογισμῶν α΄β΄. [24] *[H54, P-]*
(Tasımlar 2 Kitap).

57. Συλλογιστικὸν καὶ ὅροι α΄. *[H55, P-]*
(Tasıma Dair ve Tanımlar, 1 Kitap).

58. Περὶ τοῦ αἱρετοῦ καὶ τοῦ συμβεβηκότος α΄. *[H56, P-]*
(Seçilen ve Rastlantısal Olan Üzerine, 1 Kitap).

59. Τὰ πρὸ τῶν τόπων α΄. *[H57, P-]*
(Topiklere Giriş, 1 Kitap).

60. Τοπικῶν πρὸς τοὺς ὅρους α´β´. [H59, P71]
(Tanımlarla İlgili Topikler, 2 Kitap).

61. Πάθη α´. [H60, P-]
(Etkilenimler, 1 Kitap).

62. Διαιρετικὸν α´. [H-, P-]
(Bölümlemeye Dair, 1 Kitap).

63. Μαθηματικὸν α´. [H53, P-]
(Matematik, 1 Kitap).

64. Ὁρισμοὶ ιγ´. [H61, P68]
(Tanımlamalar, 13 Kitap).

65. Ἐπιχειρημάτων α´β´. [H62, P62?; 89?]
(Epikheiremata, 2 Kitap).

66-7. Προτάσεις περὶ ἡδονῆς α´. [H-, P-]
(Haz Üzerine Öncüller, 1 Kitap).

68. Περὶ ἑκουσίου α´. [H58, P-]
(İstençli Olan Üzerine, 1 Kitap).

69. Περὶ καλοῦ α´. [H63, P-]
(Güzel Üzerine, 1 Kitap).

70. Θέσεις ἐπιχειρηματικαὶ κε´. [H65, P64?]
(Epikheirematik Önermeler, 25 Kitap).

71. Θέσεις ἐρωτικαὶ δ´. [H66, P65?]
(Aşka Dair Önermeler, 4 Kitap).

72. Θέσεις φιλικαὶ β´. [H67, P-]
(Dostluğa Dair Önermeler, 2 Kitap).

73. Θέσεις περὶ ψυχῆς α´. [H68, P-]
(Ruh Üzerine Önermeler, 1 Kitap).

74. Πολιτικὰ β´. [H69, P-]
(Politika, 2 Kitap).

75. Πολιτικῆς ἀκροάσεως ὡς ἡ Θεοφράστου α´β´γ´δ´ε´ς´ζ´η´. [H70, P37]
(Siyaset Sanatı Üzerine Theophrastos'unkine Benzer Dersler, 4 Kitap).

76. Περὶ δικαίων α´β´. [H64, P12]
(Adil Eylemler Üzerine, 2 Kitap).

77. Τεχνῶν συναγωγὴ α´β´. [H71, P27]
(Sanatların Derlemesi, 4 Kitap).

78. Τέχνης ῥητορικῆς α´β´. [H72, P39]
(Retorik Sanatı, 2 Kitap).

79. Τέχνη α´. [H73, P-]
(Sanat, 1 Kitap).

80. Ἄλλη τέχνη α´β´. [H-, P-]
(Sanat II, 2 Kitap).

81. Μεθοδικὸν α´. [H-, P-]
(Yönteme Dair, 1 Kitap).

82. Τέχνης τῆς Θεοδέκτου συναγωγὴ α´. [H74, P-]
(Theodoktes'in Sanatı Üzerine Derleme, 1 Kitap).

83. Πραγματεία τέχνης ποιητικῆς α´β´. [H75, P38]
(Şiir Sanatı Üzerine İnceleme, 2 Kitap).

84. Ἐνθυμήματα ῥητορικὰ α´. [H76, P-]
(Retoriğe İlişkin Örtük Tasımlar, 1 Kitap).

85. Περὶ μεγέθους α´. [H77, P-]
(Büyüklük Üzerine, 1 Kitap).

86. Ἐνθυμημάτων διαιρέσεις α´. [H78, P-]
(Örtük Tasımların Bölümlemeleri, 1 Kitap).

87. Περὶ λέξεως α´β´. [H79, P-]
(Biçem Üzerine, 2 Kitap).

88. Περὶ συμβουλίας α´. [25] [H80, P-]
(Öğüt Üzerine, 1 Kitap).

89. Συναγωγῆς α´β´. [H-, P-]
(Derleme, 2 Kitap).

90. Περὶ φύσεως α´β´γ´. [H81, P-]
(Doğa Üzerine, 3 Kitap).

91. Φυσικὸν α΄. [H82, P-]
(Fizik, 1 Kitap).

92. Περὶ τῆς Ἀρχυτείου φιλοσοφίας α΄β΄γ΄. [H83, P10]
(Arkhytas'ın Felsefesi Üzerine, 3 Kitap).

93. Περὶ τῆς Σπευσίππου καὶ Ξενοκράτους α΄. [H84, P-]
(Speusippos ve Ksenokrates'in Felsefesi Üzerine, 1 Kitap).

94. Τὰ ἐκ τοῦ Τιμαίου καὶ τῶν Ἀρχυτείων α΄. [H85, P-]
(Timaios'tan ve Arkhytas'ın Eserlerinden Seçkiler, 1 Kitap).

95. Πρὸς τὰ Μελίσσου α΄. [H86, P-]
(Melissos'un Görüşlerine İlişkin, 1 Kitap).

96. Πρὸς τὰ Ἀλκμαίωνος α΄. [H87, P-]
(Alkmaion'un Görüşlerine İlişkin, 1 Kitap).

97. Πρὸς τοὺς Πυθαγορείους α΄. [H-, P-]
(Pythagorasçılara İlişkin, 1 Kitap).

98. Πρὸς τὰ Γοργίου α΄. [H89, P-]
(Gorgias'ın Görüşlerine İlişkin, 1 Kitap).

99. Πρὸς τὰ Ξενοφάνους α΄. [H-, P-]
(Ksenophanes'in Görüşlerine İlişkin, 1 Kitap).

100. Πρὸς τὰ Ζήνωνος α΄. [H-, P-]
(Zenon'un Görüşlerine İlişkin, *1 Kitap).*

101. Περὶ τῶν Πυθαγορείων α΄. [H88, P22]
(Pythagorasçılar Üzerine, 1 Kitap).

102. Περὶ ζῴων α΄β΄γ΄δ΄ε΄ς΄ζ΄η΄θ΄. [H91, P-]
(Hayvanlar Üzerine, 9 Kitap).

103. Ἀνατομῶν α΄β΄γ΄δ΄ε΄ς΄ζ΄η΄. [H93, P48]
(Açımlamalar, 8 Kitap).

104. Ἐκλογὴ ἀνατομῶν α΄. [H94, P-]
(Açımlamalardan Seçki, 1 Kitap).

105. Ὑπὲρ τῶν συνθέτων ζῴων α΄. [H92, P-]
(Kompozit Canlılar Hakkında, 1 Kitap).

106. Ὑπὲρ τῶν μυθολογουμένων ζῴων α΄. [H95, P-]
(Mitolojik Hayvanlar Hakkında, 1 Kitap).

107. Ὑπὲρ τοῦ μὴ γεννᾶν α΄. [H90, P-]
(Kısırlık İçin, 1 Kitap).

108. Περὶ φυτῶν α΄β΄. [H96, P55]
(Bitkiler Üzerine, 2 Kitap).

109. Φυσιογνωμονικὸν α΄. [H97, P-]
(Fizyonomiye Dair, 1 Kitap).

110. Ἰατρικὰ β΄. [H98, P99]
(Hekimliğe Dair, 2 Kitap).

111. Περὶ μονάδος α΄. [26] [H100, P-]
(Birim Üzerine, 1 Kitap).

112. Σημεῖα χειμώνων α΄. [H99, P-]
(Fırtına Alametleri, 1 Kitap).

113. Ἀστρονομικὸν α΄. [H101, P-]
(Astronomiye Dair, 1 Kitap).

114. Ὀπτικὸν α΄. [H103, P-]
(Optiğe Dair, 1 Kitap).

115. Περὶ κινήσεως α΄. [H102, P-]
(Devinim Üzerine, 1 Kitap).

116. Περὶ μουσικῆς α΄. [H104, P-]
(Müzik Üzerine, 1 Kitap).

117. Μνημονικὸν α΄. [H109, P-]
(Anımsamaya Dair, 1 Kitap).

118. Ἀπορημάτων Ὁμηρικῶν α΄β΄γ΄δ΄ε΄ς΄. [H106, P98]
(Homerik Sorunlar, 6 Kitap).

119. Ποιητικὰ α΄. [H108, P-]
(Şiir Sanatına Dair, 1 Kitap).

120. Φυσικῶν κατὰ στοιχεῖον λη΄. [H110, P-]
(Alfabetik Sırayla Fiziğe İlişkin Temalar, 38 Kitap).

121. Ἐπιτεθεαμένων προβλημάτων α΄β΄. [H112, P-]
(İrdelenmiş Problemler, 2 Kitap).

122. Ἐγκυκλίων α΄β΄. [H113, P78?]
(Dairesel Hareketler, 2 Kitap).

123. Μηχανικὸν α΄. [H114, P20?]
(Mekaniğe Dair, 1 Kitap).

124. Προβλήματα ἐκ τῶν Δημοκρίτου β΄. [H116, P-]
(Demokritos'un Eserlerinden Alınma Problemler, 2 Kitap).

125. Περὶ τῆς λίθου α΄. [H117, P-]
(Taş Üzerine, 1 Kitap).

126. Παραβολαὶ α΄. [H118, P-]
(Kıyaslamalar, 1 Kitap).

127. Ἄτακτα ιβ΄. [H119?, P-]
(Muhtelif Notlar, 12 Kitap).

128. Ἐξηγημένα κατὰ γένος ιδ΄. [H121, P-]
(Cinse Göre Tasvirler, 14 Kitap).

129. Δικαιώματα α΄. [H120, P-]
(Dava Dilekçeleri, 1 Kitap).

130. Ὀλυμπιονῖκαι α΄. [H122, P-]
(Olympia Galipleri, 1 Kitap).

131/2. Πυθιονῖκαι μουσικῆς α΄. [H123/124, P-]
(Pythia Oyunları Müzik Branşı Galipleri, 1 Kitap).

133. Πυθικὸς α΄. [H-, P-]
(Pythia'ya Dair, 1 Kitap).

134. Πυθιονικῶν ἔλεγχοι α΄. [H-, P-]
(Pythia Galipleri Listesine Eleştiri, 1 Kitap).

135. Νῖκαι Διονυσιακαὶ α΄. [H126, P-]
(Dionysia Galipleri, 1 Kitap).

136. Περὶ τραγῳδιῶν α΄. [H128, P-]
(Tragodia'lar Üzerine, 1 Kitap).

137. Διδασκαλίαι α΄. *[H129, P-]*
(Sahne Eserleri Kayıtları, 1 Kitap).

138. Παροιμίαι α΄. *[H127, P-]*
(Vecizeler, 1 Kitap).

139. Νόμος συσσιτικὸς α΄. *[H130*, P-]*
(Toplu Yemek Adabı, 1 Kitap).

140. Νομίμων α΄β΄γ΄δ΄. *[H131, P-]*
(Yasal Haklar, 4 Kitap).

141. Κατηγοριῶν α΄. *[H132, P29]*
(Kategoriler, 1 Kitap).

142. Περὶ ἑρμηνείας α΄. [27] *[H133, P30]*
(Yorum Üzerine, 1 Kitap).

143. Πολιτεῖαι πόλεων δυοῖν δεούσαιν ρξ΄, κατ' ἰδίαν δημοκρατικαί, ὀλιγαρχικαί καὶ ἀριστοκρατικαὶ καὶ τυραννικαί. *[H135, P86]*
(158 Polis'in Demokrasiler, Oligarşiler, Aristokrasiler ve Tiranlıklar Olmak Üzere İdare Şekillerine göre Düzenlenmiş *Anayasası).*

144. Ἐπιστολαὶ. Πρὸς Φίλιππον <περὶ> Σηλυμβρίων ἐπιστολαί, πρὸς Ἀλέξανδρον δ΄ ἐπιστολαὶ, πρὸς Ἀντίπατρον θ΄, πρὸς Μέντορα α΄, πρὸς Ἀρίστωνα α΄, πρὸς Ὀλυμπιάδα α΄, πρὸς Ἡφαιστίωνα α΄, πρὸς Θεμισταγόραν α΄, πρὸς Φιλόξενον α΄, πρὸς Δημόκριτον α΄. *[H137, P93]*

(Mektuplar: Selymbrialılar <Hakkında> Philippos'a Mektuplar; Aleksandros'a 4 tane; Antipatros'a 9 tane; Mentor'a 1 tane; Ariston'a 1 tane; Olympias'a 1 tane; Hephaistion'a 1 tane; Themistagoras'a 1 tane; Philoksenos'a 1 tane; Demokritos'a 1 tane Mektup).

145. Ἔπη ὧν ἀρχή, Ἁγνὲ θεῶν πρέσβισθ' ἑκατηβόλε. *[H138, P-]*
("Tanrıların en saygını, ey uzağı vuran mübarek tanrı" mısrasıyla başlayan epik şiir).

146. Ἐλεγεῖα ὧν ἀρχή· Καλλιτέκνου μητρὸς θύγατερ. *[H139, P-]*
("Ey, güzel çocuklu ananın kızı" mısrasıyla başlayan Elegeia).

Hesykhios'un Listesi (H)

1. Περὶ δικαιοσύνης δ'. *[D1, P4]*
(Adalet Üzerine, 4 Kitap).

2. Περὶ ποιητῶν γ'. *[D2, P7]*
(Ozanlar Üzerine, 3 Kitap).

3. Περὶ φιλοσοφίας γ'. *[D3, P2]*
(Felsefe Üzerine, 3 Kitap).

4. Πολιτικὸν α'. *[D4, P-]*
(Devlet Adamı, 1 Kitap).

5. Περὶ πολιτικῆς ἢ Γρῦλος γ'. *[D5, P3a?]*
(Siyaset Sanatı Üzerine ya da Grylos, 3 Kitap).

6. Νήρινθος α'. *[D6, P-]*
(Nerinthos, 1 Kitap).

7. Περὶ πλούτου α'. *[D11, P-]*
(Zenginlik Üzerine, 1 Kitap).

8 Σοφιστὴς α'. *[D7, P3]*
(Sofist, 1 Kitap).

9. Περὶ εὐχῆς α'. *[D14, P-]*
(Dua Üzerine, 1 Kitap).

10. Μενέξενος α'. *[D8, P-]*
(Meneksenos, 1 Kitap).

11. Περὶ εὐγενείας α'. *[D15, P6]*
(Soyluluk Üzerine, 1 Kitap).

12. Ἐρωτικὸς α'. *[D9, P14]*
(Aşka Dair, 1 Kitap).

13. Περὶ ψυχῆς α'. *[D13, P-]*
(Ruh Üzerine, 1 Kitap).

14. Προτρεπτικὸν α'. *[D12, P1]*
(Felsefeye Teşvik, 1 Kitap).

15. Περὶ ἡδονῆς α'. *[D16, P17]*
(Haz Üzerine, 1 Kitap).

16. Περὶ βασιλείας α΄. *[D18, P8]*
(Krallık Üzerine, 1 Kitap).

17. Οἰκονομικὸν α΄. *[D23, P-]*
(Ekonomiye Dair, 1 Kitap).

18. Περὶ παιδείας ἢ παυδευτικὸν α΄. *[D19, P5]*
(Eğitim Üzerine ya da Öğretime Dair, 1 Kitap).

19. Συλλογισμῶν α΄. *[D48, P-]*
(Tasımlar, 1 Kitap).

20. Περὶ τοῦ ἀγαθοῦ α΄. *[D20, P9]*
(İyi Üzerine, 1 Kitap).

21. Περὶ ἀρχῶν ἢ φύσεως α΄. *[D41, P-]*
(İlkeler (Arkhe'ler) ya da Doğa Üzerine, 1 Kitap).

22. Ἀλέξανδρος ἢ ὑπὲρ ἀποίκων α΄. *[D17, P-]*
(Aleksandros ya da Koloniler Hakkında, 1 Kitap).

23. Τὰ ἐκ τῶν νόμων Πλάτωνος β΄. *[D21, P16*]*
(Platon'un Yasaları'ndan Seçkiler, 2 Kitap).

24. Περὶ φιλίας α΄. *[D24, P28]*
(Dostluk Üzerine, 1 Kitap).

25. Περὶ ἐπιστημῶν α΄. *[D26, P-]*
(Bilimler Üzerine, 1 Kitap).

26. Περὶ τοῦ πάσχειν ἢ πεπονθέναι. *[D25, P-]*
(Acı Çekiyor ya da Çekmiş Olmak Üzerine).

27. Περὶ ἐριστικῶν λόγων β΄. *[D27, P-]*
(Didişimli Argümanlar Üzeine, 2 Kitap).

28. Περὶ εἰδῶν α΄. *[D31, P15]*
(Türler Üzerine, 1 Kitap).

29. Λύσεις ἐριστικαὶ δ΄. *[D28, P-]*
(Didişimli Argümanların Çözümü, 4 Kitap).

30. Περὶ πάθους ὀργῆς α΄. *[D37, P-]*
(Etkilenim [ya da Öfke] Üzerine, 1 Kitap).

31. Διαιρέσεις σοφιστικαὶ α΄. *[D29, P-]*
(Sofistik Bölümlemeler, 1 Kitap).

32. Περὶ ἐναντίων α΄. *[D30, P-]*
(Karşıtlar Üzerine, 1 Kitap).

33. Ὑπομνημάτων ἐπιχειρηματικῶν γ΄. *[D33, P-]*
(Epikheirematik Notlar, 3 Kitap).

34. Προτάσεις περὶ ἀρετῆς β΄. *[D34, P-]*
(Erdem Üzerine Öncüller, 2 Kitap).

35. Περὶ στοιχείων γ΄. *[D39, P24a]*
(Öğeler Üzerine, 3 Kitap).

36. Ἐνστάσεις. *[D35, P63]*
(İtirazlar).

37. Περὶ τῶν ποσαχῶς λεγομένων ἢ τῶν κατὰ πρό<σ>θεσιν α΄. *[D36, P-]*
(Terimlerin ya da Bir Tamlayanın Eklendiği İfadelerin Farklı Anlamları Üzerine, 1 Kitap).

38. Προστάσεων α΄. *[D46, P84?; 85?]*
(Öncüller, 1 Kitap).

39. Ἠθικῶν κ΄. *[D38, P-]*
(Etik, 20 Kitap).

40. Περὶ κινέσεως α΄. *[D45, P19]*
(Devinim Üzerine, 1 Kitap).

41. Περὶ διαιρέσεων ιζ΄. *[D42, P59?]*
(Mantıki Bölümlemeler Üzerine, 17 Kitap).

42. Διαιρετικῶν α΄. *[D43, P-]*
(Bölümlemeye Dair, 1 Kitap).

43. Περὶ ἐρωτήσεως καὶ ἀποκρίσεως α΄. *[D44, P-]*
(Soru ve Yanıt Üzerine, 1 Kitap).

44. Προτάσεων ἐριστικῶν α΄. *[D47, P-]*
(Didişimli Öncüller, 1 Kitap).

45. Περὶ ἰδέας α΄. *[D54, P-]*
(İdea Üzerine, 1 Kitap).

46. Ἀναλυτικῶν προτέρων θʹ. *[D49, P-]*
(Birinci Analitikler, 9 Kitap).

47. Ἀναλυτικῶν ὑστέρων βʹ. *[D50, P-]*
(İkinci Analitikler, 2 Kitap).

48. Προβλημάτων. *[D51, P24]*
(Problemler Üzerine).

49. Μεθοδικὰ. *[D52, P-]*
(Yönteme Dair).

50. Περὶ τοῦ βελτίονος αʹ. *[D53, P-]*
(Daha İyi Üzerine, 1 Kitap).

51. Ὅρων βιβλίον αʹ. *[D55a, P70]*
(Tanımlara Dair, 1 Kitap).

52. Τοπικῶν ζʹ. *[D55b, P31]*
(Topikler, 7 Kitap).

53. Μαθηματικῶν αʹ. *[D63, P-]*
(Matematik, 1 Kitap).

54. Συλλογισμῶν βʹ. *[D56, P-]*
(Tasımlar, 2 Kitap).

55. Συλλογιστικῶν ὅρων αʹ. *[D57, P-]*
(Tasımların Tanımları, 1 Kitap).

56. Περὶ αἱρετοῦ καὶ συμβαίνοντος αʹ. *[D58, P-]*
(Seçilen ve Rastlantısal Olan Üzerine, 1 Kitap).

57. Τὰ πρὸ τῶν τόπων αʹ. *[D59, P-]*
(Topiklere Giriş, 1 Kitap).

58. Περὶ ἑκουσίων αʹ. *[D68, P-]*
(İstençli Olan Üzerine, 1 Kitap).

59. Τοπικῶν πρὸς τοὺς ὅρους ςʹ. *[D60, P71]*
(Tanımlarla İlgili Topikler, 6 Kitap).

60. Πάθη αʹ. *[D61, P-]*
(Etkilenimler, 1 Kitap).

61. Ὁρισμῶν βιβλία ιγ΄. [D64?, P-]
(Tanımlara Dair, 13 Kitap).

62. Ἐπιχειρημάτων β΄. [D65, P62?; 89?]
(Epikheirematik, 2 Kitap).

63. Περὶ κάλλους α΄. [D69, P-]
(Güzellik Üzerine, 1 Kitap).

64. Περὶ δικαίων β΄. [D76, P12]
(Adil Eylemler Üzerine, 2 Kitap).

65. Θέσεις ἐπιχειρηματικαὶ ἐν βιβλίοις κε΄. [D70, P64?]
(Epikheirematik Önermeler, 25 Kitap).

66. Θέσεις ἐρωτικαὶ ἐν βιβλίοις δ΄. [D71, P65?]
(Aşka Dair Önermeler, 4 Kitap).

67. Θέσεις φιλικαὶ ἐν βιβλίοις β΄. [D72, P-]
(Dostluğa Dair Önermeler, 2 Kitap).

68. Θέσεις περὶ ψυχῆς ἐν βιβλίῳ α΄. [D73, P-]
(Ruh üzerine Önermeler, 1 Kitap).

69. Θέσεις πολιτικαὶ β΄. [D74, P-]
(Politika'ya Dair Önermeler, 2 Kitap).

70. Πολιτικῆς ἀκροάσεως η΄. [D75, P37]
(Siyaset Sanatı Üzerine Dersler, 8 Kitap).

71. Τεχνῶν συναγωγὴν α΄. [D77, P27]
(Sanatların Derlemesi, 1 Kitap).

72. Τέχνης ῥητορικῆς γ΄. [D78, P39]
(Retorik Sanatı, 2 Kitap).

73. Τέχνης α΄. [D79, P-]
(Sanat, 1 Kitap).

74. Τέχνης τῆς Θεοδέκτου συναγωγὴν ἐν γ΄. [D82, P-]
(Theodoktes'in Sanatı Üzerine Derleme, 3 Kitap).

75. Τέχνης ποιητικῆς β΄. [D83, P38]
(Şiir Sanatı, 2 Kitap).

76. Ἐνθυμημάτων ῥητορικῶν α΄. [D84, P-]
(Retoriğe İlişkin Örtük Tasımlar, 1 Kitap).

77. Περὶ μεγέθους. [D85, P-]
(Büyüklük Üzerine).

78. Ἐνθυμημάτων διαιρέσεις. [D86, P-]
(Örtük Tasımların Bölümlemeleri).

79. Περὶ λέξεως καθαρᾶς α΄. [D87, P-]
(Örtük Tasımların Bölümlemeleri Üzerine, 1 Kitap).

80. Περὶ συμβουλῆς α΄. [D88, P-]
(Öğüt Üzerine, 1 Kitap).

81. Περὶ φύσεως α΄. [D90, P-]
(Doğa Üzerine, 1 Kitap).

82. Περὶ φυσικῶν α΄. [D91, P-]
(Fizik, 1 Kitap).

83. Περὶ τῆς Ἀρχύτου φιλοσοφίας γ΄. [D92, P-]
(Arkhytas'ın Felsefesi Üzerine, 3 Kitap).

84. Περὶ τῆς Σπευσίππου καὶ Ξενοκράτους α΄. [D93, P10]
(Speusippos ve Ksenokrates'in Felsefesi Üzerine, 1 Kitap).

85. Ἐκ τῶν Τιμαίου καὶ Ἀρχύτου α΄. [D94, P-]
(Timaios ve Arkhytas'ın Eserlerinden Seçkiler, 1 Kitap).

86. Πρὸς τὰ Μελίσσου α΄. [D95, P-]
(Melissos'un Görüşlerine İlişkin, 1 Kitap).

87. Πρὸς τὰ Ἀλκμαίωνος α΄. [D96, P-]
(Alkmaion'un Görüşlerine İlişkin, 1 Kitap).

88. Πρὸς τοὺς Πυθαγορείους α΄. [D101, P22]
(Pythagorasçılara İlişkin, 1 Kitap).

89. Πρὸς τὰ Γοργίου. [D98, P-]
(Gorgias'ın Görüşlerine İlişkin).

90. Περὶ τοῦ μὴ γεννᾶν α΄. [D107, P-]
(Kısırlık Üzerine, 1 Kitap).

91. Περὶ ζῴων θ΄. [D-, P-]

(Hayvanlar Üzerine, 9 Kitap).

92. Περὶ τῶν συνθέτων ζῴων α΄. *[D105, P-]*
(Kompozit Canlılar Üzerine, 1 Kitap).

93. Περὶ ἀνατομῶν ς΄. *[D103, P48]*
(Açımlamalar Üzerine, 6 Kitap).

94. Ἐκλογὴν τούτων α΄. *[D104, P-]*
(Bunlardan Seçki, 1 Kitap).

95. Περὶ τῶν μυθολογουμένων ζῴων α΄. *[D106, P-]*
(Mitolojik Hayvanlar Üzerine, 1 Kitap).

96. Περὶ φυτῶν β΄. *[D108, P55]*
(Bitkiler Üzerine, 2 Kitap).

97. Φυσιογνωμονικὰ β΄. *[D109, P-]*
(Fizyonomilere Dair, 2 Kitap).

98. Περὶ ἰατρικῆς β΄. *[D110, P99]*
(Hekimlik Sanatı Üzerine, 2 Kitap).

99. Σημεῖα χειμώνων α΄. *[D112, P-]*
(Fırtına Alametleri, 1 Kitap).

100. Περὶ μονάδος α΄. *[D111, P-]*
(Birim Üzerine, 1 Kitap).

101. Ἀστρονομικὸν α΄. *[D113, P-]*
(Astronomiye Dair, 1 Kitap).

102. Περὶ κινήσεως α΄. *[D115, P-]*
(Devinim Üzerine, 1 Kitap).

103. Ὀπτικὸν α΄. *[D114, P-]*
(Optiğe Dair, 1 Kitap).

104. Περὶ μουσικῆς α΄. *[D116, P-]*
(Müzik Üzerine, 1 Kitap).

105. Πέπλον. *[D-, P-]*
(Peplos).

106. Ἀπορημάτων Ὁμηρικῶν ς΄. *[D118, P98]*

(Homerik Sorunlar, 6 Kitap).

107. Ἀπορημάτων θείων α΄. *[D-, P-]*
(Tanrısal Sorunlar, 1 Kitap).

108. Ποιητικὸν α΄. *[D119, P-]*
(Şiir Sanatına Dair, 1 Kitap).

109. Μνημονικὸν α΄. *[D117, P-]*
(Belleğe Dair, 1 Kitap).

110. Φυσικῶν λη΄ κατὰ στοιχεῖον. *[D120, P-]*
(Alfabetik Sırayla Fizik'e İlişkin Temalar).

111. Μεταφυσικὰ κ΄. *[D-, P56]*
(Metafizik, 20 Kitap).

112. Προβλημάτων ἐπιτεθεαμένων. *[D121, P-]*
(İrdelenmiş Problemler).

113. Ἐγκυκλίων β΄. *[D122, P78?]*
(Dairesel Hareketler, 2 Kitap).

114. Μηχανικὸν α΄. *[D123, P20?]*
(Mekaniğe Dair, 1 Kitap).

115. Κύκλον περὶ ποιητῶν γ΄. *[D-, P-]*
(Şairlere Dair Divan, 3 Kitap).

116. Προβλημάτων Δημοκριτείων β΄. *[D124, P-]*
(Demokritos'a Özgü Problemler, 2 Kitap).

117. Περὶ τῆς λίθου α΄. *[D125, P-]*
(Taş Üzerine, 1 Kitap).

118. Παραβολῶν α΄. *[D126, P-]*
(Kıyaslamalar, 1 Kitap).

119. <Ἀ>διατάκτων ιβ΄. *[D127?, P-]*
(Muhtelif Notlar, 12 Kitap).

120. Δικαιωμάτων πόλεων α΄. *[D129, P-]*
(Kentlerin Dava Dilekçeleri, 1 Kitap).

121. Ἐξητασμένων κατὰ γένος ιδ΄. *[D128, P-]*

(Cinse Göre Tasvirler, 14 Kitap).

122. Ὀλυμπιονίκας βιβλίον α΄. *[D130, P-]*
(Olympia Galiplerine Dair, 1 Kitap).

123. Πυθιονίκας βιβλίον α΄, ἐν ᾧ Μέναιχμον ἐνίκησεν. *[D131, P-]*
(Menaikhmon'a Üstün Geldiği Pythia Galipleri Listesi, 1 Kitap).

124. Περὶ μουσικῆς α΄. *[D132, P-]*
(Müzik Üzerine, 1 Kitap).

125. Ἐλέγχων σοφιστικῶν ἢ περὶ ἐριστικῶν. *[D-, P34]*
(Sofistik Çürütmeler ya da Didişim Üzerine).

126. Νικῶν Διονυσιακῶν ἀστικῶν καὶ Ληναίων. *[D135, P-]*
(Dionysia ve Lenaia Galiplerinin Listesi).

127. Παροιμίων α΄. *[D138, P-]*
(Vecizeler, 1 Kitap).

128. Περὶ τραγῳδιῶν α΄. *[D136, P-]*
(Tragodialar Üzerine, 1 Kitap).

129. Περὶ διδασκαλιῶν α΄. *[D137, P-]*
(Sahne Eserleri Kayıtları Üzerine, 1 Kitap).

130. Νόμων συστατικων α΄. *[D139, P-]*
(Toplu Yemek Adabı, 1 Kitap).

131. Νομίμων δ΄. *[D140, P-]*
(Yasal Haklar, 4 Kitabı).

132. Κατηγοριῶν α΄. *[D141, P29]*
(Kategoriler, 1 Kitap).

133. Περὶ ἑρμηνείας. *[D142, P30]*
(Yorum Üzerine).

134. Προτέρων ἀναλυτικῶν β΄. *[D-, P32]*
(Birinci Analitikler, 2 Kitap).

135. Πολιτείας πòλεων ἰδιωτικῶν καὶ δημοκρατικῶν καὶ ὀλιγαρ-

χικῶν <καὶ> ἀριστοκρατικῶν καὶ τυραννικῶν ρνη΄.
[D143, P86]
(158 Polis'in Demokrasiler, Oligarşiler, Aristokrasiler ve Tiranlıklar Olmak Üzere İdare Şekillerine göre Düzenlenmiş Anayasası).

136. Συσστικῶν προβλημάτων γ΄. *[D-, P-]*
(Karmaşık Problemler, 3 Kitap).

137. Ἐπιστολὰς κ΄. *[D144, P93]*
(Mektuplar, 20 Tane).

138. Ἔπη ὧν ἀρχή, Ἁγνὲ θεῶν πρέσβισθ᾿ ἑκατηβόλε. *[D145, P-]*
("Tanrıların en saygını, ey uzağı vuran mübarek tanrı" mısrasıyla başlayan epik şiir).

139. Ἐλεγεῖα ὧν ἀρχή· Καλλιτέκνου μητρὸς θύγατερ. *[D146, P-]*
("Ey, güzel çocuklu ananın kızı" mısrasıyla başlayan Elegeia).

140. Περὶ τῶν Σόλωνος ἀξόνων ε΄. *[D-, P-]*
(Solon'un Yasa Tabletleri Üzerine, 5 Kitap).

141/2. Περὶ μακαριότοτης <ἢ> Τί δήποτε Ὅμηρος ἐποίησεν τὰς Ἡλίου Βοῦς. *[D-, P-]*
(Kutluluk Üzerine <ya da> Homeros Helios'un İneklerini O Zaman Neden Yazdı).

143. Ἀπορήματα Ἡσιόδου ἐν α΄. *[D-, P-]*
(Hesiodos'taki Sorunlar, 1 Kitap).

144. Ἀπορήματα Ἀρχιλόχου Εὐριπίδου Χοιρίλου ἐν βιβλίοις γ΄.
[D-, P-]
(Arkhilokhos, Euripides ve Khoirilos'taki Sorunlar, 3 Kitap).

145. Ἀπορήματα ποιητικῶν α΄. *[D-, P-]*
(Şiir Sanatına Dair Sorunlar, 1 Kitap).

146. Αἰτίας ποιητικὰς. *[D-, P-]*
(Poetik Nedenler).

147. Προβλημάτων Ὁμηρικῶν ι΄. *[D-, P98?]*
(Homerik Problemler, 10 Kitap).

148. Φυσικῆς ἀκροάσεως ιη΄. *[D-, P40]*

(Fizik Üzerine Dersler, 18 Kitap).

149. Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς β΄. [D-, P42]
(Oluş ve Yoğagidiş Üzerine, 2 Kitap).

150. Περὶ μετεώρων δ΄ ἢ μετεωροσκοπικά. [D-, P43]
(Hava Oalayları Üzerine, 4 Kitap ya da Hava Olayları Gözlemine Dair).

151. Περὶ πλούτου α΄. [D-, P-]
(Zenginlik Üzerine, 1 Kitap).

152. Περὶ ψυχῆς γ΄. [D-, P44]
(Ruh Üzerine, 3 Kitap).

153. Περὶ ῥητορικῆς. [D-, P-]
(Şiir Sanatı Üzerine).

154. Τῆς μετὰ <τὰ> φυσικὰ ι΄. [D-, P56]
(Fizik'ten Sonra Gelen Konular, 10 Kitap).

155. Περὶ ζῴων ἱστορίας ι΄. [D-, P-]
(Hayvanların Tarihi Üzerine, 10 Kitap).

156. Περὶ ζῴων κινέσεως γ΄. [D-, P47]
(Hayvanların Hareketi Üzerine, 3 Kitap).

157. Περὶ ζῴων μορίων γ΄. [D-, P50]
(Hayvanların Uzuvları Üzerine, 3 Kitap).

158. Περὶ ζῴων γενέσεως γ΄. [D-, P51]
(Hayvanlarda Üreme Üzerine, 3 Kitap).

159. Περὶ τῆς τοῦ Νείλου ἀναβάσεως. [D-, P25]
(Nil'in Yükselmesi Üzerine).

160. Περὶ τῆς ἐν τοῖς μαθήμασιν οὐσίας. [D-, P-]
(Matematikteki Töz Üzerine).

161. Περὶ συσσιτίων ἢ συμποσίων. [D-, P-]
(Toplu Yemekler ya da Şölenler Üzerine).

162. Περὶ δὸξης. [D-, P-]
(Ün Üzerine).

163. Περὶ ἀρετῆς. [D-, P-]

(Erdem Üzerine).

164. Περὶ φωνῆς. *[D-, P-]*
(Ses Üzerine).

165. Περὶ συμβιώσεως ἀνδρὸς καὶ γυναικός. *[D-, P-]*
(Erkek ve Kadının Birlikte Yaşamı Üzerine).

166. Νόμους ἀνδρὸς καὶ γαμετῆς. *[D-, P-]*
(Erkeğe ve Kadına Dair Yasalar).

167. Περὶ ἰατρικῆς ζʹ. *[D-, P-]*
(Hekimlik Sanatı Üzerine, 7 Kitap).

168. Συμμίκτων ζητημάτων οβʹ, ὥς φησιν Εὔκαιρος ὁ ἀκουστὴς αὐτοῦ. *[D-, P-]*
(Öğrencisi Eukairos'un dediği üzere Karışık İncelemeler, 72 Kitap).

169. Πέπλον· περιέχει δὲ ἱστορίαν σύμμικτον. *[D-, P-]*
(Peplops: Karışık İncelemeleri içerir).

170. Περὶ χρόνου. *[D-, P91]*
(Zaman Üzerine).

171. Περὶ βασιλείας. *[D-, P-]*
(Krallık Üzerine).

172. Περὶ παιδείας. *[D-, P-]*
(Eğitim Üzerine).

173. Περὶ ὄψεως βʹ. *[D-, P-]*
(Görme Üzerine, 2 Kitap).

174. Περὶ ἠθικῶν Νικομαχείων. *[D-, P-]*
(Nikomakhos'a Etik Üzerine).

175. Ὑποθήκας. *[D-, P-]*
(Öneriler).

176/7. Πρὸς Ἀλέξανδρον ἢ Περὶ ῥήτορος ἢ πολιτικοῦ. *[D-, P-]*
(Aleksandros İçin ya da Hatip veya Devlet Adamı).

178. Τέχνην ἐγκωμιαστικήν. *[D-, P-]*
(Methiye Sanatı).

179. <Περὶ> θαυμασίων ἀκουσμάτων. *[D-, P18]*
(Mucizevi Duyumlar <Üzerine>).

180. Ἐγκώμια ἢ ὕμνους. *[D-, P-]*
(Methiyeler ya da İlahiler).

181. <Περὶ> διαφορᾶ<<ς>. *[D-, P13]*
(Ayrı<m Üzerine>).

182. Ἐρωτικῶν ς΄. *[D-, P-]*
(Aşka Dair, 6 Kitap).

183. Περὶ εὐγενείας α΄. *[D-, P-]*
(Soyluluk Üzerine, 1 Kitap).

184. Περὶ ἀνθρώπου φύσεως. *[D-, P-]*
(İnsan Doğası Üzerine).

185. Περὶ κόσμου γενέσεως. *[D-, P-]*
(Evrenin Doğuşu Üzerine).

186. Νόμιμα Ῥωμαίων. *[D-, P-]*
(Romalıların Yasaları).

187. Νομίμων βαρβαρικῶν συναγωγήν. *[D-, P-]*
(Yabancıların Yasaları Üzerine Derleme).

Ψευδεπίγραφαι δέ·

Yanlışlıkla Aristoteles'e Atfedilenlerse

188. Ἀνατομὴ ἀνθρώπου. *[D-, P-]*
(İnsanın Açımlaması).

189. Ἀπολογία ἀσεβείας πρὸς Εὐρυμέδοντα. *[D-, P-]*
(Eurymedon'un Dinsizlik Suçlamasına Karşı Savunma).

190. Γεωργικά. *[D-, P83]*
(Çiftçilik).

191. Ἐγκώμιον λόγου. *[D-, P-]*
(Düşünceye Övgü).

192. Μαγικόν. *[D-, P-]*
(Büyü).

193. Περὶ σωφροσύνης. *[D-, P-]*
(Ölçülülük Üzerine).

194. Ἀλεξάνδρου ἐγκλησία. *[D-, P-]*
(Aleksandros'un Kurulu).

195. Ἐγκώμιον πλούτου. *[D-, P-]*
(Zenginliğe Övgü).

196. Πρὸς Ἀλέξανδρον. *[D-, P-]*
(Aleksandros İçin).

197. Περὶ μεθόδου. *[D-, P-]*
(Yöntem Üzerine).

Ptolemaios al-Garib'in Listesi (P)

Basılı Eserleri

1. Προτρεπτικὸς. [D12, H14]
(Felsefeye Teşvik).

2. Περὶ φιλοσοφίας γ΄. [D3, H3]
(Felsefe Üzerine, 3 Kitap).

3 Σοφιστὴς α΄. [D7, H8]
(Sofist, 1 Kitap).

3ª Περὶ ῥητορικῆς ἢ Γρῦλος γ΄. [D5, H5]
(Retorik Üzerine ya da Grylos, 3 Kitap).

4. Περὶ δικαιοσύνης δ΄. [D1, H1]
(Adalet Üzerine, 4 Kitap).

5. Περὶ παιδείας δ΄. [D19, H18]
(Eğitim Üzerine, 4 Kitap).

6. Περὶ εὐγενείας ε΄. [D15, H11]
(Soyluluk Üzerine, 5 Kitap).

7. Περὶ ποιητῶν γ΄. [D2, H2]
(Ozanlar Üzerine, 3 Kitap).

Muhtelif yazıları, alfabetik sırayla

8. Περὶ βασιλείας ς΄. [D18, H16]
(Krallık Üzerine, 6 Kitap).

9. Περὶ τἀγαθοῦ ε΄. [D20, H20]
(İyi Üzerine, 5 Kitap).

10. Ἀρχύτας γ΄. [D92, H83]
(Arkhytas, 3 Kitap).

11. Περὶ τῶν ἀτόμων γραμμῶν γ΄. [D-, H-]
(Bölünemez Çizgiler Üzerine, 3 Kitap).

12. Περὶ δικαίων δ΄. [D76, H64]
(Adil Eylemler Üzerine, 4 Kitap).

13. Περὶ διαφορᾶς δ΄. [D-, H181]
(Ayrım Üzerine, 4 Kitap).

14. Ἐρωτικῶν γ΄. [D9, H12]
(Aşka Dair, 3 Kitap).

15. Περὶ εἰδῶν γ΄. [D31, H28]
(Türler Üzerine, 3 Kitap).

16. Ἐπιτομὴ τῆς Πλάτωνος πολιτείας β΄. [D22, H-]
(Platon'un Devlet'inin Özeti, 2 Kitap).

? Ἐπιτομὴ τῶν Πλάτωνος νόμων ε΄. [D21, H23
(Platon'un Yasalar'ının Özeti, 5 Kitap).

? Ἐπιτομὴ τοῦ Πλάτωνος Φιλήβου (?)΄. [D-, H-
(Platon'un Philebos'unun Özeti, (?) Kitap).

? Ἐπιτομὴ τοῦ Πλάτωνος πολιτικοῦ (?)΄. [D-, H-]
(Platon'un Devlet Adamı'nın Özeti, (?) Kitap).

17. Περὶ ἡδονῆς α΄. [D16, H15]
(Haz Üzerine, 1 Kitap).

18 (?) Θαυμάσια ἀκούσματα. [D-, H179]
(Mucizevi Duyumlar).

19. Περὶ κινήσεων. [D45-6, H40]
(Hareket Üzerine).

20. Μηχανικὰ προβλήματα β΄. [D123, H114]
(Mekaniğe Dair Problemler, 2 Kitap).

21 Περὶ ποιητικῆς (?). [D83?; H75?]
(Şiir Sanatı Üzerine, (?) Kitap).

22. Περὶ Πυθαγορείων. [D101?; H88?]
(Pythagorasçılar Üzerine).

23. Περὶ πνεύματος γ΄. [D-, H-]
(Soluk Üzerine, 3 Kitap).

24. Προβλημάτων γ΄. [D51, H48]
(Problemler, 3 Kitap).

24[a] Περὶ στοιχείων. [D39, H35]
(Öğeler Üzerine).

25. Περὶ τοῦ Νείλου γʹ. [D-, H159]
(Nil Nehri Üzerine, 3 Kitap).

26. Περὶ τοῦ φωλεύειν αʹ. [D-, H-]
(Kış Uykusuna Yatmak Üzerine, 1 Kitap).

27. Τεχνῶν συναγωγὴ αʹ. [D77, H71]
(Sanatların Derlemesi, 1 Kitap).

28. Περὶ φιλίας γʹ. [D24, H24]
(Dostluk Üzerine, 3 Kitap).

Andronikos'un edisyonu, 29–56.

a. Mantığa ilişkin yazıları

29. Κατηγορίαι αʹ. [D141, H132]
(Kategoriler, 1 Kitap).

30. Περί ἑρμενείας αʹ. [D142, H133]
(Yorum Üzerine, 1 Kitap).

31. Τοπικῶν ηʹ. [D55b, H52]
(Topikler, 8 Kitap).

32. Ἀναλυτικῶν προτέρων βʹ. [D-, H134]
(Birinci Analitikler, 2 Kitap).

33. Ἀποδεικτική (=Ἀναλυτικῶν ὑστέρων βʹ). [D50, H47]
(Tanıtlama (= İkinci Analitikler), 2 Kitap).

34. Σοφιστικῶν ἐλέγχων αʹ. [D-, H125]
(Sofistik Çürütmeler, 1 Kitap).

b. Etik, politik ve retoriğe ilişkin yazıları

35. Ἠθικῶν μεγάλων βʹ. [D-, H-]
(Büyük Etik, 2 Kitap).

36. Ἠθικῶν Εὐδημείων ηʹ. [D-, H-]

(Eudemos'a Etik, 8 Kitap).

37. Πολιτικῶν η΄. *[D75, H70]*
(Politika, 8 Kitap).

38. Περὶ ποιητικῆς β΄. *[D83, H75]*
(Şiir Sanatı Üzerine, 2 Kitap).

39. Τεχνῆς ῥητορικῆς γ΄. *[D78, H72]*
(Retorik Sanatı, 3 Kitap).

c. Doğa felsefesi, biyoloji

40. Φυσικῆς ἀκροάσεως η΄. *[D-, H148]*
(Fizik Üzerine Dersler, 8 Kitap).

41. Περὶ οὐρανοῦ καὶ κόσμου δ΄. *[D-, H-]*
(Gökyüzü ve Evren Üzerine, 4 Kitap).

42. Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς β΄. *[D-, H149]*
(Oluş ve Yoğagidiş Üzerine, 2 Kitap).

43. Περὶ μετεώρων δ΄. *[D-, H150]*
(Hava Olayları Üzerine, 4 Kitap).

44. Περὶ ψυχῆς γ΄. *[D-, H152]*
(Ruh Üzerine, 3 Kitap).

45. Περί αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν α΄. *[D-, H-]*
(Algı ve Algılanır Üzerine, 1 Kitap).

46. Περὶ μνήμης καὶ ἀναμνήσεως. *[D-, H-]*
(Anı ve Anımsama Üzerine).

46[a]. Περὶ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως. *[D-, H-]*
(Uyku ve Uyanıklık Üzerine).

47. Περὶ ζῴων κινέσεως ζ΄. *[D-, H156]*
(Hayvanların Hareketi Üzerine, 7 Kitap).

48. Ἀνατομῶν ζ΄. *[D103? H93?]*
(Açımlamalar, 7 Kitap).

49. Περὶ ζῴων ἠθῶν (ἱστοριῶν) ι΄. *[D-, H-]*

(Hayvanların Özelliklerine Dair Araştırmalar Üzerine, 10 Kitap).

50. Περὶ ζῴων μορίων δʹ. [D-, H157]
(Hayvanların Uzuvları Üzerine, 4 Kitap).

51. Περὶ ζῴων γενέσεως εʹ. [D-, H158]
(Hayvanlarda Üreme Üzerine, 5 Kitap).

52. Περὶ ζῴων πορείας αʹ. [D-, H-]
(Hayvanların İlerleyişi Üzerine, 1 Kitap).

53. Περὶ μακροβιότητος καὶ βραχυβιότητος αʹ. [D-, H-]
(<Hayvanlarda> Ömrün Uzunluğu ve Kısalığı Üzerine, 1 Kitap).

54. Περὶ ζωῆς καὶ θανάτου αʹ. [D-, H-]
(Yaşam ve Ölüm Üzerine, 1 Kitap).

55. Περὶ φυτῶν βʹ. [D108, H96]
(Bitkiler Üzerine, 2 Kitap).

d. Metafizik

56. Τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ ιγʹ. [D-, H111?; 154?]
(Fizik'ten Sonra Gelen Konular, 13 Kitap).

Notlar (alfabetik sırayla)

57. Ἀπορήματα ὑλικά, αʹ. [D-, H-]
(Maddi Sorunlar, 1 Kitap).

58. Ἀπορημάτων φυσικῶν δʹ. [D-, H-]
(Fiziki Sorunlar, 4 Kitap).

59. Διαιρέσεις κςʹ. [D42, H41]
(Bölümlemeler, 26 Kitap).

60. Διαιρέσεις Πλάτωνος ςʹ. [D-, H-]
(Platon'un Bölümlemeleri, 6 Kitap).

61. Διαιρέσεις ὑποθέσεων αἳ ὑποτίθενται ἐν τῷ λόγῳ (καὶ ὑπόκεινται (?) ς΄. *[D-, H-]*
(Bunlardan Çıkarımların Yapıldıkları ve Tartışmanın Temeli olan Koyutların Bölümlemeleri, 6 Kitap).

? Διαιρέσεις ἐνθυμημάτων ς΄. *[D-, H-]*
(Örtük Tasımların Bölümlemeleri, 6 Kitap).

62. Ἐπιχειρήματα λθ΄. *[D65?, H62?]*
(Epikheiremalar, 39 Kitap).

63. Ἐνστάσεις ιγ΄. *[D35?, H36?]*
(İtirazlar, 13 Kitap).

64. Θέσεις λδ΄. *[D70?, H65?]*
(Önermeler, 34 Kitap).

65. Θέσεις ἐρωτικαὶ α΄. *[D71, H66?]*
(Aşka Dair Önermeler, 1 Kitap).

66. Θέσεις φυσικαὶ α΄. *[D-, H-]*
(Fiziki Önermeler, 1 Kitap).

67. Θέσεων ἀναγραφή (?) α΄. *[D-, H-]*
(Önermelere Dair Katalog, 1 Kitap).

68. Ὅροι ις΄. *[D64, H61]*
(Tanımlar, 16 Kitap).

69. ὁριστικὰ δ΄. *[D-, H-]*
(Tanımlara Dair, 4 Kitap).

70. (?)Ὅροι πρὸ τῶν τοπικῶν α΄. *[D55a, H51]*
(Topikler İçin Tanımlar, 1 Kitap).

71. Πρὸς ὅρους τοπικῶν γ΄. *[D60, H59]*
(*Tanımlarla İlgili Topikler*, 3 Kitap).

72. ?

73. ?

74. (Τέχνη ὁριστικὴ ᾗ κέχρηται Θεόφραστος ἐν Ἀναλυκτικοῖς προτέροις) *[D-, H-]*
(Theophrastos'un Birinci Analitikler'in <Açıklamaları> için

Kullandığı Tanımlama Sanatı).

75. Πρὸς τοὺς ὁρισμοὺς β΄. *[D-, H-]*
(Tanımlar İçin <Liste>, 2 Kitap).

76. Προβλημάτων ξη΄. *[D-, H-]*
(Problemler, 68 Kitap).

77. Προβλημάτων προαγορευομένων γ΄. *[D-, H-]*
(İfşa Edilmiş Problemler, 3 Kitap).

78. Προβλημάτων ἐγκυκλίων δ΄. *[D122?, H113?]*
(Dairesel Hareketlere Dair Problemler, 4 Kitap).

79. Παραγγέλματα δ΄. *[D-, H-]*
(Kaideler, 4 Kitap).

80. Ὑπομνήματα β΄. *[D-, H-]*
(Notlar, 2 Kitap).

Diğer Notlar

81. Προβλήματα <κατὰ σποράδην> ἰατρικὰ ε΄. *[D-, H-*
(Tıbba Dair Muhtelif Problemler, 5 Kitap).

82. Περὶ διαίτης α΄. *[D-, H-]*
(Diyet Üzerine, 1 Kitap).

83. Γεωργικῶν ιε΄. *[D-, H190?]*
(Tarım, 4 Kitap).
Περὶ ὑγροῦ (ὑγρῶν). *[D-, H-]*
(Sıvı(lar) Üzerine).
Περὶ ξηροῦ (ξηρῶν). *[D-, H-]*
(Katı(lar) Üzerine). *[D-, H-]*
[Περὶ σφυγμοῦ]
(Nabız Üzerine).
? Περὶ τῶν κατὰ φύσιν συμβαινόντων. *[D-, H-]*
(Doğal İlinekler Üzerine).
Περὶ μετεώρων. *[D-, H-]*
(Gök Cisimleri Üzerine).

Περὶ ζῴων. [D102, H91]
(Hayvanlar Üzerine).
Περὶ τοῦ αὐτοῦ. [D-, H-]
(Aynı Konu Üzerine Bir Başka Kitap).

84. Προτάσεις λγʹ. [D46?, H38?]
(Öncüller, 33 Kitap).

85. Προτάσεις ζʹ. [D46?, H38?]
(Aynı Başlıklı, ama farklı Öncüllerin bulunduğu 7 Kitap).

Derlenmiş (collectanae) muhtelif yazıları

86. Πολιτεῖαι πόλεων ροαʹ. [D143, H135]
(Polis'lerin Anayasaları, 171 Kitap).

87. Ὑπομνήματα ιςʹ. [D-, H-]
(Notlar, 16 Kitap).

88. ?

89. Ἐπιχειρημάτων αʹ. [D65?, H62]
(Epikheiremalar, 1 Kitap).

90. Περὶ τοῦ πρός τι ςʹ. [D-, H-]
(Bağıntı Üzerine, 6 Kitap).

91. Περὶ χρόνου αʹ. [D-, H170]
(Zaman Üzerine, 4 Kitap).

Şahsi belgeler ve anılmaya değer (memoranda) yazılar

92 (?) Βιβλία ὑπάρχοντα ἐν τῇ Ἀπελλικῶντος βιβλιοθήκῃ. [D-, H-]
(Apellikon'un Kütüphanesinde Bulunmuş Kitaplar).

93. Ἐπιστολαὶ Ἀριστοτέλους ἃς συνέλεξεν Ἀρτέμων ἐν ηʹ βιβλίοις. [D145?, H137?]
(Artemon'un 8 Kısımda Topladığı Mektuplar).

94. Μνημονικὸν ἄλλο [D-, H-]
(Başka Bir Not).

95. Πολιτεία β´ (= Περὶ ἀρίστης πολιτείας). [D-, H-]
(Devlet İdaresi, 2 Kitap = En İyi Devlet İdaresi Üzerine = Aristot. *pol.* VII–VIII?*).*

96. Καὶ ἐπιστολαὶ ἄλλαι, αἷς εὗρεν Ἀνδρόνικος ἐν κ´ βιβλίοις. [D144, H137]
(Andronikos'un Bulduğu Başka Mektuplar, 20 Kısım).

97. Καὶ ὑπομνήματα ὧν εὑρήσεις τὸν ἀριθμὸν τῶν στίχων καὶ τὰς ἀρχὰς ἐν τῷ πέμπτῳ Ἀνδρονίκου 'Περὶ πίνακος τῶν Ἀριστοτέλους' βιβλίων. [D-, H-]
(Başka Notlar. Bunların satır numaralarını ve başlangıçlarını Andronikos'un 'Aristoteles'in Kitaplarının Listesi'nin 5. kitabında bulabilirsiniz).

98. Ἀπορημάτων Ὁμηρικῶν, ἐν ι´ βιβλίοις. [D118, H106?; 147?]
(Homerik Sorunlar, 10 Kitap).

99. Περὶ ἰατρικῆς. [D110, H98]
(Tıp Sanatı Üzerine).

Bekker Numaralarına Göre *Corpus Aristotelicum*

Bekker numaraları *Corpus Aristotelicum* içindeki eserlere referans vermek için tüm dünyada kabul görmüş numaralandırma sisteminin adıdır ve ismini Prusya Bilimler Akademisi'nin edisyonunun ilk iki cildini hazırlayan ünlü klasik filolog August Immanuel Bekker'in (1785-1871) yaptığı Aristoteles külliyatı edisyonunun[352] sayfa numaralarından almaktadır. Bekker numaraları edisyondaki sayfa numarasını gösteren 4 basamağa kadar rakamdan, sayfadaki sütun sırasını gösteren bir harften (a ve b) ve son olarak da bu sütundaki satır numarasını gösteren rakamdan oluşmaktadır. Örneğin *Oikonomika*'nın başlangıcına atıf 1343a 1 şeklinde yapılır. Bu numaralandırma, atıf yapılan kısmın Bekker edisyonunda 1343. sayfa, ilk sütünü ve ilk satırda yer aldığına işaret etmektedir.

Bu edisyonda yer alan eserler aşağıda Bekker numaraları, Yunanca orijinal ve referanslarda tercih edilen Latince isimleriyle birlikte sıralanmıştır:

Bekker No	Orjinal Adı	Latince Adı
Mantık		
Organon		
1a	Κατηγορίαι	Categoriae
16a	Περὶ ἑρμηνείας	De interpretatione
24a	Ἀναλυτικὰ πρότερα	Analytica priora
71a	Ἀναλυτικὰ ὕστερα	Analytica posteriora
100a	Τοπικά	Topica

[352] Aristotelis Opera edidit Academia Regia Borussica, ex recognitione Immanuelis Bekkeri, Berlin 1831.

164a	Περὶ τῶν σοφιστικῶν ἐλέγχων	De sophisticis elenchis
Fizik		
184a	Φυσικὴ ἀκρόασις	Physica
268a	Περὶ οὐρανοῦ	De caelo
314a	Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς	De generatione et corruptione
338a	Μετεωρολογικά	Meteorologica
391a	Περὶ κόσμου	De mundo
402a	Περὶ ψυχῆς	De anima
Parva naturalia		
436a	Περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν	De sensu et sensibilibus
449b	Περὶ μνήμης καὶ ἀναμνήσεως	De memoria et reminiscentia
453b	Περὶ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως	De somno et vigilia
458a	Περὶ ἐνυπνίων	De insomniis
462b	Περὶ τῆς καθ' ὕπνου μαντικῆς	De divinatione per somnum
464b	Περὶ μακροβιότητος καὶ βραχυβιότητος	De longitudine et brevitate vitae
467b	Περὶ νεότητος καὶ γήρως, καὶ ζωῆς καὶ θανάτου,	De iuventute et senectute, de vita et morte,
470b	Περὶ ἀναπνοῆς	De respiratione
481a	Περὶ πνεύματος	De spiritu
486a	Περὶ ζῷα ἱτορίαι	Historia animalium
639a	Περὶ ζῴων μορίων	De partibus animalium
698a	Περὶ ζῴων κινέσεως	De motu animalium
704a	Περὶ ζῴων πορείας	De incessu animalium
715a	Περὶ ζῴων γενέσεως	De generatione animalium
791a	Περὶ χρωμάτων	De coloribus
800a	Περὶ ἀκουστῶν	De audibilibus

805a	Φυσιογνωμονικά	Physiognomonica
815a	Περὶ φυτῶν	De plantis
830a	Περὶ θαυμασίων ἀκουμάτων	De mirabilibus auscultationibus
847a	Μηχανικά	Mechanica

Problemata (859a–967b)

859a	α'. ὅσα ἰατρικά	I. Quae ad medicinam
866b	β'. ὅσα περὶ ἱδρῶτα	II. Quae ad sudorem
871a	γ'. ὅσα περὶ οἰνοποσία καὶ μέθην	III. Quae ad vini potum et vinolentiam
876a	δ'. ὅσα περὶ ἀφροδίσια	IV. Quae ad rem veneram
880b	ε'. ὅσα ἀπὸ κόπου	V. Quae ad lassitudinem
885b	ς'. ὅσα ἐκ τοῦ πῶς κεῖσθαι καὶ ἐσχηματίσθαι συμβαίνει	VI. Quae ad accubitum et habitum corporis
886a	ζ'. ὅσα ἐκ συμπαθείας	VII. Quae ad consensum
887b	η'. ὅσα ἐκ ῥίγους καὶ φρίκης	VIII. Quae ad rigorem atque horrorem
889b	θ'. ὅσα περὶ ὑπώπια καὶ οὐλὰς καὶ μώλωπας	IX. Quae sugillationes et cicatrices et vibices
891a	ι'. ἐπιτομὴ φυσικῶν	X. Compendium rerum naturalium
898b	ια'. ὅσα περὶ φωνῆς	XI. Quae ad vocem
906a	ιβ'. ὅσα περὶ τὰ εὐώδη	XII. Quae res bene olidas
907b	ιγ'. ὅσα περὶ τὰ δυσώδη	XIII. Quae res male olidas
909a	ιδ'. ὅσα περὶ κράσεις	XIV. Quae ad [regionum] habitus
910b	ιε'. ὅσα μαθηματικῆς μετέχει θεωρίας	XV. Quae ad disciplinam mathematicam
913a	ις'. ὅσα περὶ τὰ ἄψυχα	XVI. Quae ad res inanimatas
915b	ιζ'. ὅσα περὶ ἔμψυχα	XVII. Quae ad res animatas

917b	ιη΄. ὅσα περὶ φιλολογίαν	XVIII. Quae ad literarium studia
919b	ιθ΄. ὅσα περὶ ἁρμονίαν	XIX. Quae ad concentum
923a	κ΄. ὅσα περὶ θάμνους καὶ λαχανώδη	XX. Quae ad frutices et oleracea
927a	κα΄. ὅσα περὶ ἄλφιτα καὶ μᾶζαν καὶ τὰ ὅμοια	XXI. Quae ad polentam et mazam ceteraque id genus
930a	κβ΄. ὅσα περὶ ὀπώραν	XXII. Quae ad fructus arborum
931a	κγ΄. ὅσα περὶ τό ἁλμυρῶν ὕδωρ καὶ θάλατταν	XXIII. Quae ad salsam aquam et mare
936a	κδ΄. ὅσα περὶ τὰ θερμὰ ὕδατα	XXIV. Quae ad aquas calidas
937b	κε΄. ὅσα περὶ τὸν ἀέρα	XXV. Quae ad aerem
940a	κς΄. ὅσα περὶ τοὺς ἀνέμους	XXVI. Quae ad ventos
947b	κζ΄. ὅσα περὶ φόβον καὶ ἀνδρείαν	XXVII. Quae ad metum et fortitudinem
949a	κη΄. ὅσα περὶ σωφροούνη καὶ ἀκολασίαν καὶ ἐγκράτειαν καὶ ἀκρασίαν	XXVIII. Quae ad continentiam et in continentiam ad temperantum et intemperantum
950a	κθ΄. ὅσα περὶ δικαιοσύνην καὶ ἀδικίαν	XXIX. Quae ad iustitiam ac iniustitiam
953a	λ΄. ὅσα περὶ φρόνησιν καὶ νοῦν καὶ σοφίαν	XXX. Quae ad prudentiam et mentem et sapientiam
957a	λα΄. ὅσα περὶ ὀφθαλμοὺς	XXXI. Quae ad oculos
960a	λβ΄. ὅσα περὶ ὦτα	XXXII. Quae ad aures
961b	λγ΄. ὅσα περὶ μυκτῆρα	XXXIII. Quae ad nares

963b	λδ'. ὅσα περὶ τὸ στόμα καὶ ἐν αὐτῷ	XXXIV. Quae ad os et ad ea quae in eo sunt
964b	λε'. ὅσα περὶ τὰ ὑπὸ τὴν ἁφήν	XXXV. Quae ad tactum
965b	λϛ'. ὅσα περὶ πρόσωπον	XXXVI. Quae ad faciem
965b	λζ'. ὅσα περὶ ὅλον τὸ σῶμα	XXXVII. Quae ad totum corpus
966b	λη'. ὅσα περὶ χρόαν	XXXVIII. Quae ad colorem
968a	Περὶ ἀτόμων γραμμῶν	De Lineis insecabilibus
973a	Ἀνέμων θέσεις καὶ προσηγορίαι	De ventorum situ et nominibus
974a	Περὶ Ξενοφάνους	De Xenophane
977a	Περὶ Ζήνωνος	De Zenone
979a	Περὶ Γοργίου	De Gorgia
Metafizik		
980a	Τὰ μετὰ τὰ φυσικά	Metaphysica
Etik ve Politika		
1094a	Ἠθικὰ Νικομάχεια	Ethica Nicomachea
1181a	Ἠθικὰ μέγαλα	Magna Moralia
1214a	Ἠθικὰ Εὐδήμεια	Ethica Eudemia
1249a	Περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν	De virtutibus et vitiis
1252a	Πολιτικά	Politica
1343a	Οἰκονομικά	Oeconomica
Retorik ve Şiir		
1354a	Τέχνη ῥητορική	Ars rhetorica
1420a	Ῥητορικὴ πρὸς Ἀλέξανδρον	Rhetorica ad Alexandrum
1447a	Περὶ ποιητικῆς	Ars poetica

Bekker Numarası Olmayan Eserler

Atinalıların Anayasası = Ἀθηναίων πολιτεία, yayını 1879[353] ve 1890 yıllarında Mısır'daki papirüs buluntuları sayesinde ancak 1891 yılında mümkün olduğundan,[354] Bekker'in edisyonunda yer almamıştır.

Aristoteles'in artık kaybolmuş olmakla birlikte fragmanları günümüze ulaşan eserleri Bekker edisyonunun 5. cildinin V. Rose tarafından hazırlanan kısmına dâhil edilmiştir.[355] Dolayısıyla Bekker numaralarına sahip olmayan bu fragmanlara atıf, V. Rose'un Teubner serisi altında yayımlanan gözden geçirilmiş yeni edisyonundaki (Aristot. *FLfrag.*) fragman numaralarına göre yapılmaktadır.

V. Rose'un yukarıda alıntılanan eserleri de dahil olmak üzere 19. yüzyıldan itibaren günümüze kadar birçok bilim adamı Aristoteles'e atfedilen *Felsefeye Teşvik*/Προτρεπτικός adlı kayıp bir başka eserin rekonstrüksiyonunu yapmaya çalışmışlardır: Bunlar arasında I. Düring[356] ve A.-H. Chroust'un[357] edisyonları anılmaya değerdir.[358]

353 F. Blass, neue Papyrusfragmente eines Historikers im ägyptischen Museum zu Berlin, Hermes 15, 1880, 366–382.

354 F. G. Kenyon, [Athênaiôn politeia] Aristotle on the Constitution of Athens, Londra 1891; Artık daha sık kullanılan edisyon için bk. H. Oppermann (ed.), Aristotelis Ἀθηναίων πολιτεία, Leipzig 1928.

355 Aristotelis Opera edidit Academia Regia Borussica, vol. Quintum: Aristotelis qui fereberentur librorum fragmenta., collegit Valentinus Rose, Berlin 1870.

356 I. Düring, Aristotle's Protrepticus: An Attempt at Reconstruction, Göteborg 1961.

357 A.-H. Chroust, Protrepticus: A Reconstruction, Notre Dame 1964.

358 Daha detaylı bilgi için bk. Chroust 1965, 229–239.

Aristoteles'in, sonraki edisyonları yukarıda ayrıca verilen Ἀθηναίων πολιτεία ve Προτρεπτικός adlı eserleri de dahil, V. Rose'un edisyonuna göre numaralandırılmış fragmanları aşağıda listelenmiştir:

Frag. No.	Eser
	Dialogi (frag. 1–111)
1	Περὶ φιλοσοφίας
27	Περὶ τἀγαθοῦ
32	Μαγικός
37	Εὔδημος ἢ περὶ ψυχῆς
49	Περὶ εὐχῆς
50	Προτρεπτικός
62	Περὶ παιδείας
64	Νήρινθος
65	Σοφιστὴς
68	Γρῦλος ἢ περὶ ῥητορικῆς
70	Περὶ ποιητῶν
78	Περὶ πολιτικοῦ
82	Περὶ δικαιοσύνης
91	Περὶ εὐγενείας
95	Ἐρωτικὸς
99	Συμπόσιον
	Logica (frag. 112– 124)
112	Περὶ προβλημάτων
113	Διαιρέσεις
116	Ὑπομνήματα
116	Μεθοδικά
117	Κατηγοριῶν ἄλλο
118	Περὶ ἐναντίων
	Rhetorica et poetica frag. 125–179
125	Τέχνης τῆς Θεοδέκτου συναγωγή
136	Τεχνῶν συναγωγή
142	Ἀπορήματα Ὁμηρικά

Ethica frag. 180–184

180 Τὰ ἐκ τῆς πολιτείας Πλάτωνος

181 Νόμος συσσιτικὸς

182 Περὶ συμβιώσεως ἀνδρὸς καὶ γυναικός

184 Νόμοι ἀνδρὸς καὶ γαμετῆς

Philosophica frag. 185–208

185 Περὶ ἰδεῶν

190 Περὶ τῶν Πυθαγορείων

206 Περὶ τῆς Ἀρχυτείου φιλοσοφίας

208 Περὶ Δημοκρίτου

Physica frag. 209–278

209 Προβλήματα φυσικά (ἐγκύκλια)

246 Περὶ τῆς τοῦ Νείλου ἀναβάσεως

Περὶ τῆς <Ἡρακλείας> λίθου

249 Περὶ σημείων

254 Περὶ μετάλλων

267 Περὶ φυτῶν (γεωργικά)

Zoica frag. 279–380

279-361 Ζωικά (ἀνατομαί)

294 Περὶ τῶν ἰχθύων (Περὶ τῶν ἐνύρων)

334 Περὶ μαλακίων

341 Περὶ ὀστρακοδέρμων

342 Περὶ ὀρνίθων (Περὶ τῶν πτητικῶν)

356 Περὶ ἐντόμων

362 Ἐκλογὴ ἀνατομῶν

363 Περὶ ζῴων

373 Ἰατρικά

380 Ὀπτικά

Historica frag. 381–644

381-603 Πολιτεῖαι

381 Ἀθηναίων

472 Αἰγινητῶν

473 Αἰτωλῶν

474 Ἀκαρνάνων

476	Ἀκραγαντίνων
477	Ἀμβρακιωτῶν
478	Ἀντανδρίων
479	Ἀργείων
483	Ἀρκάδων
484	Ἀτραμυτηνῶν
	Ἀχαιῶν
485	Βοττιαίων
486	Γελῴων
487	Δελφῶν
488	Δηλίων
491	Ἐπιδαυρίων
492	Ἠλείων
494	Ἠπειρωτῶν
495	Θετταλῶν
501	Θηβαίων
503	Ἰασέων
504	Ἰθακησίων
510	Ἱμεραίων
511	Κείων
512	Κερκυραίων
514	Κιανῶν
515	Κολοφωνίων
516	Κορινθίων
518	Κρητῶν
520	Κροτωνιατῶν
521	Κυθηρίων
522	Κυθνίων
524	Κυμαίων
526	Κυπρίων
528	Κυρηναίων
532	Λακεδαιμονίων
546	Λευκαδίων
547	Λοκρῶν

Λυκίων
549 Μασσαλιωτῶν
550 Μεγαρέων
551 Μεθωναίων
553 Μηλιέων
555 Μηλίων
556 Μιλησίων
558 Ναξίων
Νεοπολιτῶν
560 Ὀπουντίων
565 Ὀρχομενίων
Παρίων
567 Πελληνέων
568 Ῥηγίνων
569 Ῥοδίων
570 Σαμίων
579 Σαμοθρᾴκων
580 Σικυωνίων
581 Σινωπέων
582 Σολέων
583 Συβαριτῶν
585 Συρακοσίων
590 Ταραντίνων
591 Τεγεατῶν
593 Τενεδίων
595 Τηνίων
596 Τροιζηνίων
599 Φωκαιέων
600 Χαλκηδονίων
601 Χαλκιδέων
604 Νόμιμα
612 Δικαιώματα
615 Πυθιονῖκαι
631 Ὑπομνήματα ἱστορικά

637 Πέπλος

Orationes et epistulae frag. 645–670

645 Ἀπολογία ἀσεβείας πρὸς Εὐρυμέδοντα

646 Περὶ βασιλείας

648 Ἀλέξανδρος ἢ ὑπὲρ ἀποίκων

649 Ἐγκώμιον Ἀλεξάνδρου

650 Ἐγκώμιον Πλάτωνος

651-670 Ἐπιστολαὶ

651 Ἐπιστολαὶ πρὸς Φίλιππον

656 Ἐπιστολαὶ πρὸς Ἀλέξανδρον

663 Ἐπιστολαὶ πρὸς Ἀντίπατρον

670 Ex incerta epistola

Carmina frag. 671–675

671 Ἔπη ὧν ἀρχή, Ἁγνὲ θεῶν πρέσβισθ' ἑκατηβόλε

672 Ἐλεγεῖα ὧν ἀρχή· Καλλιτέκνου μητρὸς θύγατερ

673 Ἐλεγεῖα πρὸς Εὔδημον

674 Ἐπίγραμμα ἐπὶ τοῦ ἐν Δελφοῖς ἀνδριάντος Ἑρμίου

675 Ὕμνος εἰς Ἑρμείαν

Dubia frag. 676–680

II

OIKONOMIKA

[Ἀριστοτέλους]
Οἰκονομικῶν πρῶτος

1. [1343a] Ἡ οἰκονμικὴ καὶ <ἡ> πολιτικὴ διαφέρει οὐ μόνον τοσοῦτον ὅσον οἰκία καὶ πόλις (ταῦτα μὲν γὰρ αὐταῖς ἐστι τὰ ὑποκείμενα), ἀλλὰ καὶ ὅτι ἡ μὲν πολιτικὴ ἐκ πολλῶν ἀρχόντων ἐστίν, ἡ οἰκονομικὴ δὲ μοναρχία.

Ἔνιαι μὲν οὖν τῶν τεχνῶν διῄρηνται, καὶ οὐ τῆς αὐτῆς ἐστι ποιῆσαι καὶ χρήσασθαι τῷ ποιηθέντι, ὥσπερ λύρᾳ καὶ αὐλοῖς· τῆς δὲ πολιτικῆς ἐστι καὶ πόλιν ἐξ ἀρχῆς συστήσασθαι καὶ ὑπαρχούσῃ χρήσασθαι καλῶς· ὥστε δῆλον ὅτι καὶ τῆς οἰκονομικῆς ἂν εἴη καὶ κτήσασθαι οἶκον καὶ χρήσασθαι αὐτῷ.

Πόλις μὲν οὖν οἰκιῶν πλῆθός ἐστι καὶ χώρας καὶ κτημάτων αὔταρκες πρὸς τὸ εὖ ζῆν. Φανερὸν δέ· ὅταν γὰρ μὴ δυνατοὶ ὦσι τούτου τυγχάνειν, διαλύεται καὶ ἡ κοινωνία. Ἔτι δὲ ἕνεκα τούτου συνέρχονται. Οὗ δὲ ἕνεκα ἕκαστόν ἐστι καὶ γέγονε, καὶ ἡ οὐσία αὐτοῦ τυγχάνει αὕτη οὖσα· ὥστε δῆλον ὅτι πρότερον γενέσει ἡ οἰκονομικὴ <τῆς> πολιτικῆς ἐστι. Καὶ γὰρ τὸ ἔργον· μόριον γὰρ οἰκία πόλεώς ἐστι. Σκεπτέον οὖν περὶ τῆς οἰκονομικῆς καὶ τί τὸ ἔργον αὐτῆς.

2. Μέρη δὲ οἰκίας ἄνθρωπός τε καὶ κτῆσίς ἐστιν. Ἐπεὶ δὲ πρῶτον ἐν τοῖς ἐλαχίστοις ἡ Φύσις ἑκάστου θεωρεῖται, καὶ περὶ οἰκίας ἂν ὁμοίως ἔχοι. Ὥστε καθ' Ἡσίοδον δέοι ἂν ὑπάρχειν

οἶκον μὲν πρώτιστα γυναῖκά τε βοῦν τ' ἀροτῆρα.

[ARISTOTELES'İN] *OIKONOMIKA*'SININ BİRİNCİ [KİTABI]

1. [1343a] *Oikonomika*[187] ile politika[188], sadece ev ile *polis* arasındaki farkla değil (zira bunlar onların nesnesidirler); ayrıca, *polis* idaresinin birçok *arkhon*'un, ev idaresinin ise, tek bir kişinin elinde olmasıyla da birbirlerinden ayrılır.

Bir şey üretmekle üretilmiş olanı kullanmak – lir ve flütte olduğu gibi – aynı becerinin işi olmadığına göre, beceriler kendi içlerinde ayrışırlar. Politikanın işi hem yoktan bir *polis* kurmak hem de var olanı en iyi biçimde kullanmaktır. Böylece, *oikonomika*'nın işlevinin de hem bir hane sahibi olmak hem de onu kullanmak olduğu açıktır.

Polis, iyi bir yaşam için yeter miktarda ev, arazi ve sermayeden mürekkep bir yekûndur. Bu kesindir. Zira bunu sağlayacak durumda değillerse toplum çözülür. Üstelik insanlar bu nedenle bir araya gelir. Bir şeyin var olma veya var olmuş bulunma nedeni ise, onun özüdür. Böylece, *oikonomika*'nın doğuş bakımından politikadan önce geldiği açıktır. Görevleri için de aynı sıra geçerlidir: Zira ev kentin parçasıdır. Şu halde, *oikonomika* ve görevinin ne olduğu incelenmelidir.

2. Bir hanenin unsurları insan ve mülkiyettir. Her bir şeyin doğası ilkin en küçük parçalarında incelendiğine göre, hane için de aynı yöntem izlenmelidir. Şu halde Hesiodos'un da dediği gibi,[189]

"İlkin bir ev, zevce ve çift sürecek öküzün" olmalıdır.

Τὸ μὲν γὰρ τῆς τροφῆς πρῶτον, τὸ δὲ τῶν ἐλευθέρων· ὥστε δέοι ἂν τὰ περὶ τὴν τῆς γυναικὸς ὁμιλίαν οἰκονομήσασθαι καλῶς· τοῦτο δέ ἐστιν ὁποίαν τινὰ δεῖ ταύτην εἶναι παρασκευάσαι.

Κτήσεως δὲ πρώτη ἐπιμέλεια ἡ κατὰ φύσιν. Κατὰ φύσιν δὲ γεωργικὴ προτέρα, καὶ δεύτεραι ὅσαι ἀπὸ τῆς γῆς, οἷον μεταλλευτικὴ καὶ εἴ τις ἄλλη τοιαύτη. Ἡ δὲ γεωργικὴ μάλιστα, ὅτι δικαία· οὐ γὰρ ἀπ᾽ ἀνθρώπων, οὔθ᾽ ἑκόντων, ὥσπερ καπηλεία καὶ αἱ μισθαρνικαί, οὔτ᾽ ἀκόντων, ὥσπερ αἱ πολεμικαί. Ἔτι δὲ καὶ τῶν κατὰ φύσιν·φύσει [1343b] γὰρ ἀπὸ τῆς μητρὸς ἡ τροφὴ πᾶσίν ἐστιν, ὥστε καὶ τοῖς ἀνθρώποις ἀπὸ τῆς γῆς.

Πρὸς δὲ τούτοις καὶ πρὸς ἀνδρείαν συμβάλλεται μεγάλα· οὐ γὰρ ὥσπερ αἱ βάναυσοι τὰ σώματα ἀχρεῖα ποιοῦσιν, ἀλλὰ δυνάμενα θυραυλεῖν καὶ πονεῖν· ἔτι δὲ δυνάμενα κινδυνεύειν πρὸς τοὺς πολεμίους· μόνων γὰρ τούτων τὰ κτήματα ἔξω τῶν ἐρυμάτων ἐστίν.

3. Τῶν δὲ περὶ τοὺς ἀνθρώπους ἡ κατὰ γυναῖκα πρώτη ἐπιμέλεια. Κοινωνία γὰρ φύσει τῷ θήλει καὶ τῷ ἄρρενι μάλιστά ἐστιν. Ὑπόκειται γὰρ ἡμῖν ἐν ἄλλοις ὅτι πολλὰ τοιαῦτα ἡ φύσις ἐφίεται ἀπεργάζεσθαι, ὥσπερ καὶ τῶν ζῴων ἕκαστον· ἀδύνατον δὲ τὸ θῆλυ ἄνευ τοῦ ἄρρενος ἢ τὸ ἄρρεν ἄνευ τοῦ θήλεος ἀποτελεῖν τοῦτο· ὥστ᾽ ἐξ ἀνάγκης αὐτῶν ἡ κοινωνία συνέστηκεν.

Ἐν μὲν οὖν τοῖς ἄλλοις ζῴοις ἀλόγως τοῦτο ὑπάρχει, καὶ ἐφ᾽ ὅσον μετέχουσι τῆς φύσεως, ἐπὶ τοσοῦτον, καὶ

Bunlardan biri (çift sürme) beslenme; diğeri (zevce) ise, özgür bireyler için en elzem şeydir. Bu nedenle, kadınla ilişkinin ev idaresine uygun kurulması gerekir. Bu da, kadının nasıl gerekiyorsa öyle olmasını sağlamaktır.

Kazanca ilişkin uğraşlardan en önde gelenleri doğaya en uygun olanlardır. Bunlar arasında ilk sırada tarım, ikinci sıradaysa madencilik ve benzeri uğraşlar gelir. Tarım, adil olduğu için en muteberidir. Zira burada kazanç, ister ticaret ve ücretli emekte olduğu gibi rızalarıyla ister de savaşlardaki gibi zorla olsun, insanlardan elde edilmez. Gerçekten de doğaya uygundur; zira doğada [1343b] bütün canlılar için besin nasıl annedense, insanlar için de topraktandır.

Bunların dışında, cesarete de büyük oranda katkı sağlar. Zira el zanaatları gibi bedeni zayıflatmaz; aksine onun her türlü hava koşulu ve meşakkate dayanmasını; sonuçta da savaş tehdidinin alt edilmesini sağlar. Nitekim yalnız çiftçilerin mülkleri kent surlarının dışındadır.

3. İnsanlar için gösterilen çabalar arasında ilk sırada kadın için gösterileni gelir. Zira doğaya en uygun ilişki dişiyle eril arasındakidir. Nitekim her bir canlı gibi doğanın da türdeşlerini yaratmaya çabaladığı başka yerlerde temellendirilmişti.[190] Bunu ise, ne eril olmadan dişi, ne de dişi olmadan eril cins (tek başına) becerebilir. Öyle ki, cinsler arasındaki ilişki bu zorunluluktan doğmuştur.

Başka canlılarda bu ilişki doğaya ne kadar katılmışlarsa o ölçüde içgüdüsel ve sadece üreme amaçlıyken; evcil

τεκνοποιΐας μόνον χάριν· ἐν δὲ τοῖς ἡμέροις καὶ φρονιμωτέροις διήρθρωται μᾶλλον (φαίνονται γὰρ μᾶλλον βοήθειαι γινόμεναι καὶ εὔνοιαι καὶ συνεργίαι ἀλλήλοις)· ἐν ἀνθρώπῳ δὲ μάλιστα, ὅτι οὐ μόνον τοῦ εἶναι, ἀλλὰ καὶ τοῦ εὖ εἶναι συνεργὰ ἀλλήλοις τὸ θῆλυ καὶ τὸ ἄρρεν ἐστί. Καὶ ἡ τῶν τέκνων κτῆσις οὐ λειτουργίας ἕνεκεν τῇ φύσει μόνον οὖσα τυγχάνει, ἀλλὰ καὶ ὠφελείας· ἃ γὰρ ἂν δυνάμενοι εἰς ἀδυνάτους πονήσωσι, πάλιν κομίζονται παρὰ δυναμένων ἀδυνατοῦντες ἐν τῷ γήρᾳ.

Ἅμα δὲ καὶ ἡ φύσις ἀναπληροῖ ταύτῃ τῇ περιόδῳ τὸ ἀεὶ εἶναι, ἐπεὶ κατ᾽ ἀριθμὸν οὐ δύναται, ἀλλὰ κατὰ τὸ εἶδος. Οὕτω προῳκονόμηται ὑπὸ τοῦ θείου ἑκατέρου ἡ φύσις, τοῦ τε ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικός, πρὸς τὴν κοινωνίαν· διείληπται γὰρ τῷ μὴ ἐπὶ ταὐτὰ πάντα χρήσιμον ἔχειν τὴν δύναμιν, ἀλλ᾽ ἔνια μὲν ἐπὶ τἀναντία, εἰς ταὐτὸν δὲ συντείνοντα· τὸ μὲν γὰρ ἰσχυρότερον, τὸ δ᾽ ἀσθενέστερον ἐποίησεν, ἵνα [1344a] τὸ μὲν φυλακτικώτερον ᾖ διὰ τὸν φόβον, τὸ δ᾽ ἀμυντικώτερον διὰ τὴν ἀνδρείαν, καὶ τὸ μὲν πορίζῃ τὰ ἔξωθεν, τὸ δὲ σῴζῃ τὰ ἔνδον· καὶ πρὸς τὴν ἐργασίαν τὸ μὲν δυνάμενον ἑδραῖον εἶναι, πρὸς δὲ τὰς ἔξωθεν θυραυλίας ἀσθενές, τὸ δὲ πρὸς μὲν τὰς ἡσυχίας χεῖρον, πρὸς δὲ τὰς κινήσεις ὑγιεινόν· καὶ περὶ τέκνων τὴν μὲν γένεσιν κοινήν, τὴν δὲ ὠφέλειαν ἴδιον· τῶν μὲν γὰρ τὸ θρέψαι, τῶν δὲ τὸ παιδεῦσαί ἐστιν.

ve daha zeki canlılarda çok daha iyi (zira bunlarda daha fazla karşılıklı yardım, sevgi ve işbirliği görülmektedir); insanlardaysa en iyi biçimde örülmüştür. Zira kadın ve erkek sadece (basit) bir varolma için değil; daha iyi bir yaşam için birbirleriyle işbirliği içindedirler. Çocuk sahibi olma sadece doğaya karşı olan yükümlülüğü yerine getirmeyi değil; aynı zamanda bir çıkarı da işaret eder. Zira hala güçlüyken henüz zayıf olan (çocukları) için harcadıklarının karşılığını, yaşlılıkta zayıflayınca artık güçlü olan onlardan geri alırlar.

Aynı zamanda doğa da bu döngü sayesinde ilelebet var olma amacına ulaşır. Zira o, bunu bireyde değil; türde başarır[191]. Böylece her birinin doğası, erkeğin ve kadının, tanrısal iradeyle birliktelik için yaratılmıştır. Zira doğaları, yetilerinin herşeyde aynı amaca hizmet etmemesiyle değil; sonuçta aynı amaca götürmekle birlikte, bazı şeylerde karşıt amaçlara hizmet etmesiyle farklılaşır. (Tanrısal irade), [1344a] biri korkusu nedeniyle daha korunmacı, diğeri ise cesareti sayesinde daha koruyucu olsun ve biri ihtiyaçları dışarıdan temin ederken diğeri de içerdekileri korusun diye birini daha güçlü, diğerini daha zayıf yaratmıştır. Çalışma açısından birini yerleşik düzende yetkin, ama açık arazide zayıf; diğerini ise, dingin faaliyetlerde beceriksiz, ama devinim gerektiren işlerde etkin kılmıştır. Çocuk konusundaysa dölleme ortak olsa da yardımlaşmada her birinin kendi görevi vardır: Beslemek kadının, eğitmek ise erkeğin görevidir.

4. Πρῶτον μὲν οὖν [νόμοι πρὸς γυναῖκα καὶ] τὸ μὴ ἀδικεῖν· οὕτως γὰρ ἂν οὐδ᾽ αὐτὸς ἀδικοῖτο.

a) Τοῦ θ᾽ ὑφηγεῖται δὲ [ὃ] καὶ ὁ κοινὸς νόμος· καθάπερ οἱ Πυθαγόρειοι λέγουσιν, ὥσπερ ἱκέτιν καὶ ἀφ᾽ ἑστίας ἠγμένην ὡς ἥκιστα δεῖν [δοκεῖν] ἀδικεῖν· ἀδικία δὲ ἀνδρὸς αἱ θύραζε συνουσίαι γιγνόμεναι.

b) Περὶ δὲ ὁμιλίας μήθ᾽ ὥστε <παρόντος> δεῖσθαι μήθ᾽ ὡς ἀπόντος ἀδυνατεῖν [ἡσυχάζειν], ἀλλ᾽ οὕτως ἐθίζειν ὥστε ἱκανῶς ἔχειν παρόντος καὶ μὴ παρόντος. Εὖ δ᾽ ἔχει καὶ τὸ τοῦ Ἡσιόδου· "Παρθενικὴν δὲ γαμεῖν, ἵνα ἤθεα κεδνὰ διδάξῃς". Αἱ γὰρ ἀνομοιότητες τῶν ἠθῶν ἥκιστα φιλικόν.

c) Περὶ δὲ κοσμήσεως, ὥσπερ οὐδὲ τὰ ἤθη δεῖ ἀλαζονευομένους ἀλλήλοις πλησιάζειν, οὕτως οὐδὲ τὰ σώματα. Ἡ δὲ διὰ τῆς κοσμήσεως οὐδὲν διαφέρουσά ἐστι τῆς τῶν τραγῳδῶν ἐν τῇ σκευῇ πρὸς ἀλλήλους ὁμιλία.

5. Τῶν δὲ κτημάτων πρῶτον μὲν καὶ ἀναγκαιότατον τὸ βέλτιστον καὶ οἰκονομικώτατον· τοῦτο δὲ ἦν ἄνθρωπος. Διὸ δεῖ πρῶτον δούλους παρασκευάζεσθαι σπουδαίους.

Δούλων δὲ εἴδη δύο, ἐπίτροπος καὶ ἐργάτης. Ἐπεὶ δὲ ὁρῶμεν ὅτι αἱ παιδεῖαι ποιούς τινας ποιοῦσι τοὺς νέους, ἀναγκαῖον καὶ παρασκευασάμενον τρέφειν οἷς τὰ ἐλευθέρια τῶν ἔργων προστακτέον.

4. Şu halde, ilk sırada kadınla ilgili yasalar (gelir), bu da haksızlık yapmamaktır. Zira erkeğin bu şekilde haksızlığa uğrama olasılığı yoktur.

a) Pythagorasçıların, merhamet dileyen ve ocağından alınan kadına kesinlikle adil olunması gerektiğini söylemeleri gibi, sözlü kurallar ve genel yasalar da bunu talep eder. Ev dışında kurulan cinsel ilişkiler erkeğin haksızlıklarındandır.

b) Evlilik üzerine: erkek kadını sürekli evde olmasının gerekeceği veya yokluğunda huzurun bozulacağı şekilde değil; kendisi evde olsa da olmasa da ölçülü davranacağı şekilde alıştırmalıdır. Hesiodos'un öğüdü yerindedir: "Kız oğlan kızla evlen ki, töreleri öğretebilesin ona"[192]. Zira töre anlaşmazlıkları hiç hoş değildir.

c) Süs üzerine: insanların karşılıklı ilişkilerinde kişilik özellikleriyle olduğu kadar bedenleriyle de övünmemeleri gerekir. Süs üzerinden kurulan bir ilişkinin, kostümleri içindeki *tragodia* oyuncuları arasında kurulandan hiçbir farkı yoktur.

5. Mallar arasında en önde geleni ve en vazgeçilmez olanı, en değerli ve ev idaresine en uygun olanıdır: Bu da insandır. Bu nedenle ilkin sebatkâr köleler temin etmek gerekir.

Kölelerin ise seyis ve emekçi olmak üzere iki türü vardır: Eğitimin gençleri ne derece şekillendirebildiğini gördüğümüze göre, kendisine bağımsız işler verilecek bir köleyi de, temin edilmesinin ardından, eğitmek zorunludur.

Ὁμιλία δὲ πρὸς δούλους ὡς μήτε ὑβρίζειν ἐᾶν μήτε ἀνιέναι· καὶ τοῖς μὲν ἐλευθεριωτέροις τιμῆς μεταδιδόναι, τοῖς δ᾽ ἐργάταις τροφῆς πλῆθος.

Καὶ ἐπειδὴ ἡ τοῦ οἴνου πόσις καὶ τοὺς ἐλευθέρους ὑβριστὰς ποιεῖ, καὶ πολλὰ ἔθνη ἀπέχεται καὶ τῶν ἐλευθέρων, οἷον Καρχηδόνιοι ἐπὶ στρατιᾶς, φανερὸν ὅτι τούτου ἢ μηδὲν ἢ ὀλιγάκις μεταδοτέον.

Ὄντων δὲ τριῶν, ἔργου καὶ κολάσεως καὶ τροφῆς, τὸ μὲν μήτε κολάζεσθαι, μήτ᾽ ἐργάζεσθαι, τροφὴν δ᾽ ἔχειν ὕβριν ἐμποιεῖ· [1344b] τὸ δὲ ἔργα μὲν ἔχειν καὶ κολάσεις, τροφὴν δὲ μή, βίαιον καὶ ἀδυναμίαν ποιεῖ. Λείπεται δὴ ἔργα παρέχειν καὶ τροφὴν ἱκανήν· ἀμίσθων γὰρ οὐχ οἷόν τε ἄρχειν, δούλῳ δὲ μισθὸς τροφή. Ὥσπερ δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις ὅταν μὴ γίγνηται τοῖς βελτίοσι βέλτιον μηδὲ ἆθλα ᾖ ἀρετῆς καὶ κακίας, γίγνονται χείρους, οὕτω καὶ περὶ οἰκέτας.

Διόπερ δεῖ ποιεῖσθαι σκέψιν καὶ διανέμειν τε καὶ ἀνιέναι κατ᾽ ἀξίαν ἕκαστα, καὶ τροφὴν καὶ ἐσθῆτα καὶ ἀργίαν καὶ κολάσεις λόγῳ καὶ ἔργῳ, μιμουμένους τὴν τῶν ἰατρῶν δύναμιν ἐν φαρμάκου λόγῳ, προσθεωροῦντας ὅτι ἡ τροφὴ οὐ φάρμακον διὰ τὸ συνεχές.

Γένη δὲ ἂν εἴη πρὸς τὰ ἔργα βέλτιστα <τὰ> μήτε δειλὰ μήτε ἀνδρεῖα ἄγαν. Ἀμφότερα γὰρ ἀδικοῦσι. Καὶ γὰρ οἱ ἄγαν δειλοὶ οὐχ ὑπομένουσι καὶ οἱ θυμοειδεῖς οὐκ εὔαρχοι.

Kölelerle kurulan ilişkideyse ne zulmetmeli ne de dizginleri gevşek bırakmalıdır. Özgürlüğe en yatkınlara onur payesi, emekçilere de bol miktarda yiyecek verilmelidir.

Şarap içmek özgür bireyleri bile taşkınlaştırdığına ve özgür birçok halk, Kartacalıların sefer sırasında yaptıkları gibi, bundan kaçındığına göre (kölelere) şarabın ya hiç veya çok ender verilmesi gerektiği açıktır.

(Köle) için şu üçü elzemdir: iş, ceza ve beslenme. Cezalandırılmamak ve çalışmamak, ama beslenmek küstahlaştırır. [1344b] Çalışmak ve ceza görmek, ama beslenmemek ise zorbalıktır ve iş göremez kılar. Böylece geriye iş ve yeter miktarda besin vermek kalır. Zira ücretini almayanı idare etmek mümkün değildir ve kölenin ücreti beslenmedir. Diğer insanlar için de olduğu gibi, en iyiye en iyisi verilmez ve erdemin ödülü, kötülüğün de cezası olmazsa, herşey daha da kötüleşir. Bu, evdeki köleler için de böyledir.

Bu nedenle, bir hekimin ilaç tedavisindeki becerisini sözle ve eylemle taklit ederek, ama besinin, sürekli olması nedeniyle, bir tür ilaç olmadığının da farkında olarak, ister besin, ister giysi, isterse de iş olsun, her şeyi liyakat kıstasına göre dağıtmaya ve izinleri de yine bu ölçüte göre vermeye özen göstermek gerekir.

İş için en uygun karakterler ne ürkek ne de son derece atılgan olanlardır. Zira her ikisi de zarara yol açar. Nitekim ürkekler zor şartlara dayanamazken, atılganlar da kolayca idare edilemezler.

Χρὴ δὲ καὶ τέλος ὡρίσθαι πᾶσι· δίκαιον γὰρ καὶ συμφέρον τὴν ἐλευθερίαν κεῖσθαι ἆθλον. Βούλονται γὰρ πονεῖν, ὅταν ᾖ ἆθλον καὶ ὁ χρόνος ὡρισμένος.

Δεῖ δὲ καὶ ἐξομιηρεύειν ταῖς τεκνοποιΐαις· καὶ μὴ κτᾶσθαι ὁμοεθνεῖς πολλούς, ὥσπερ καὶ ἐν ταῖς πόλεσιν· καὶ τὰς θυσίας καὶ τὰς ἀπολαύσεις μᾶλλον τῶν δούλων ἕνεκα ποιεῖσθαι ἢ τῶν ἐλευθέρων· πλείονα γὰρ ἔχουσιν οὗτοι οὗπερ ἕνεκα τὰ τοιαῦτα ἐνομίσθη.

6. Εἴδη δὲ τοῦ οἰκονόμου τέτταρα <καθ’> ἃ δεῖ ἔχειν περὶ τὰ χρήματα. Καὶ γὰρ τὸ κτᾶσθαι δυνατὸν χρὴ εἶναι, καὶ φυλάττειν· εἰ δὲ μή, οὐδὲν ὄφελος τοῦ κτᾶσθαι· τῷ γὰρ ἠθμῷ ἀντλεῖν τοῦτ’ ἔστι, καὶ ὁ λεγόμενος τετρημένος πίθος· ἔτι δὲ καὶ εἶναι κοσμητικὸν τῶν ὑπαρχόντων καὶ χρηστικόν· τούτων γὰρ ἕνεκα κἀκείνων δεόμεθα.

Διῃρῆσθαι δὲ δεῖ τούτων ἕκαστον, καὶ πλείω τὰ κάρπιμα εἶναι τῶν ἀκάρπων, καὶ τὰς ἐργασίας οὕτω νενεμῆσθαι ὅπως μὴ ἅμα κινδυνεύσωσιν ἅπασαι. Πρὸς δὲ φυλακὴν τοῖς τε Περσικοῖς συμφέρει χρῆσθαι καὶ τοῖς Λακωνικοῖς. Καὶ ἡ Ἀττικὴ δὲ οἰκονομία χρήσιμος· ἀποδιδόμενοι γὰρ ὠνοῦνται, καὶ ἡ τοῦ ταμιείου θέσις οὐκ ἔστιν ἐν ταῖς μικροτέραις οἰκονομίαις.

Περσικὰ δὲ ἦν τὸ πάντα ἐπιτάττειν καὶ <τὸ> πάντ’ ἐφορᾶν αὐτόν, καθ’ ὅ ἔλεγε Δίων περὶ Διονυσίου· οὐδεὶς γὰρ ἐπιμελεῖται ὁμοίως τῶν ἀλλοτρίων καὶ τῶν οἰκείων, ὥστε ὅσα [1345a] ἐνδέχεται, δι’ ἑαυτοῦ ποιεῖσθαι χρὴ

Herkes için bir hedef de belirlemek gereklidir. Yani, özgürlüğü ödül olarak koymak adil ve yararlıdır. Zira bir ödül ve kısıtlı bir süre varsa, canla başla çabalamak isteyeceklerdir.

Çocuk sahibi olma izniyle sadakatlerini güvence altına almak da gerekir. Kent için de söz konusu olması gerektiği gibi, aynı ırktan çokça köle edinilmemelidir. Ayrıca kurban töreni ve şenlikler özgür bireylerden ziyade köleler vesilesiyle tertiplenmelidir; zira onlar bu tür şeylerin kuruluş nedenine daha çok sahiptirler.

6. Ev reisinin mülkle ilişkili dört özelliği taşıması gerekir. Nitekim hem mal edinebilecek hem de bunu koruyabilecek güçte olmalıdır. Yoksa mal edinmek hiçbir işe yaramaz. Zira bu, süzgeçle su çekmeye veya dibi delik fıçı metaforuna[193] benzer. Ayrıca mallarını düzenlemeli ve kullanmayı bilmelidir. Yukarıdaki iki özelliğe de asıl bu ikisinden ötürü gerek duyarız.

Her bir malın tasnif edilmesi, karlı kısımların karsızlardan fazla olması ve toplam gelirin bir anda yok olmaması için ürünlerin çeşitlendirilmesi gerekir. (Ürünün) saklanması içinse, Pers ve Sparta örneklerinden yararlanmak yerindedir. Bununla birlikte, Attika tarzı ev idaresi de kullanışlıdır. Zira onlar, satınca satın alırlar ve daha küçük idarelerde depo da yoktur.

Dion'un Dionysios'a dair bildirdiği gibi, Pers tarzı ev idaresi ise, kişinin herşeyi kendisinin düzenleyip denetlemesidir. Zira kişi, başkasının hanesindekilere kendisininkiler kadar özen göstermez. Bu nedenle, [1345a]

τὴν ἐπιμέλειαν. Καὶ τὸ τοῦ Πέρσου καὶ τὸ τοῦ Λίβυος ἀπόφθεγμα εὖ ἂν ἔχοι. Ὁ μὲν γὰρ ἐρωτηθεὶς τί μάλιστα ἵππον πιαίνει, «ό τοῦ δεσπότου όφθαλμός« ἔφη· ό δὲ Λίβυς ἐρωτηθεὶς ποία κόπρος ἀρίστη, «τὰ τοῦ δεσπότου ἴχνη« ἔφη.

Ἐπισκεπτέον οὖν τὰ μὲν αὐτόν, τὰ δὲ τὴν γυναῖκα, ὡς ἑκατέροις διαιρεῖται τὰ ἔργα τῆς οἰκονομίας. Καὶ τοῦτο ποιητέον ἐν μικραῖς οἰκονομίαις όλιγάκις, ἐν δ' ἐπιτροπευομέναις πολλάκις. Οὐ γὰρ οἷόν τε μὴ καλῶς ὑποδεικνύντος καλῶς μιμεῖσθαι, οὔτ' ἐν τοῖς ἄλλοις, οὔτ' ἐν ἐπιτροπείᾳ, ὡς ἀδύνατον <ἂν> μὴ ἐπιμελῶν δεσποτῶν ἐπιμελεῖς εἶναι τοὺς ἐφεστῶτας.

Ἐπεὶ δὲ ταῦτα καὶ καλὰ πρὸς ἀρετὴν καὶ ὠφέλιμα πρὸς οἰκονομίαν, ἐγείρεσθαι χρὴ πρότερον δεσπότας οἰκετῶν καὶ καθεύδειν ὕστερον· καὶ μηδέποτε ἀφύλακτον <τὴν> οἰκίαν εἶναι, ὥσπερ πόλιν· ὅσα τε δεῖ ποιεῖν μήτε νυκτὸς μήτε ἡμέρας παριέναι· τό τε διανίστασθαι νύκτωρ· τοῦτο γὰρ καὶ πρὸς ὑγίειαν καὶ οἰκονομίαν καὶ φιλοσοφίαν χρήσιμον.

Ἐν μὲν οὖν ταῖς μικραῖς κτήσεσιν ό Ἀττικὸς τρόπος τῆς διαθέσεως τῶν ἐπικαρπιῶν χρήσιμος· ἐν δὲ ταῖς μεγάλαις, διαμερισθέντων καὶ τῶν πρὸς ἐνιαυτὸν καὶ τῶν κατὰ μῆνα δαπανωμένων, ὁμοίως δὲ καὶ περὶ σκευῶν χρήσεως τῶν καθ' ἡμέραν καὶ τῶν ὀλιγάκις, ταῦτα παρα δοτέον τοῖς ἐφεστῶσιν. Ἐπὶ τούτοις καὶ τὴν ἐπίσκεψιν αὐτῶν διά τινος χρόνου ποιητέον, ἵνα μὴ λανθάνῃ τὸ σῳζόμενον καὶ τὸ ἐλλεῖπον.

denetimi mümkün mertebe şahsen yapmak gerekir. Bir atı en iyi semirtenin ne olduğu sorulduğunda "efendinin gözleri"[194] yanıtını veren Pers, hangi gübrenin en iyisi olduğu sorulduğunda "efendinin ayak izleri" diye yanıtlayan Libya vecizeleri haklıdır.

Şu halde, ev idaresine ait işlerin aralarında pay edildiği gibi bazı işleri evin reisi, bazılarını da hanımı denetlemelidir. Bu da küçük idarelerde nadiren, seyisin denetlemesi gerekenlerde ise sık sık yapılmalıdır. Zira ister diğer işlerde ister seyislikte olsun, iyi bir örnek sunulmadığında iyi bir taklit nasıl mümkün değilse, özenli davranmayan efendilerin seyislerinin özenli olması da aynı şekilde mümkün değildir.

Bunlar hem erdem için iyi hem de ev idaresi açısından yararlı olduklarından efendinin uşaklardan önce kalkması ve onlardan sonra uyuması; ayrıca tıpkı kent gibi evin de asla korumasız bırakılmaması gerekir. Yapılması gerekenler, gece ya da gündüz, ertelenmemeli; gün doğmadan da kalkılmalıdır. Zira bu hem sağlık hem ev idaresi hem de felsefe için yararlıdır.

Attika tarzı mal sirkülasyonu küçük idarelerde kullanışlıyken; daha büyüklerinde ise, harcamalar yıllık ve aylık ihtiyaçlara göre ayrıldıktan; alet edevat da aynı şekilde günlük veya seyrek kullanıma göre tasnif edildikten sonra seyislere devredilmelidir. Ayrıca, mevcut ve eksiğin gözden kaçmaması için seyislerin bu hususlarda belli aralıklarla denetlenmeleri gerekir.

Οἰκίαν δὲ πρός τε τὰ κτήματα ἀποβλέποντα κατασκευαστέον καὶ πρὸς ὑγίειαν καὶ πρὸς εὐημερίαν αὐτῶν. Λέγω δὲ κτήματα μέν, οἷον καρποῖς καὶ ἐσθῆτι ποία συμφέρει, καὶ τῶν καρπῶν ποία ξηροῖς καὶ ποία ὑγροῖς, καὶ τῶν ἄλλων κτημάτων ποία ἐμψύχοις καὶ ποία ἀψύχοις, καὶ δούλοις καὶ ἐλευθέροις, καὶ γυναιξὶ καὶ ἀνδράσι, καὶ ξένοις καὶ ἀστοῖς. Καὶ πρὸς εὐημερίαν δὲ καὶ πρὸς ὑγίειαν δεῖ εἶναι εὔπνουν μὲν τοῦ θέρους, εὐήλιον δὲ τοῦ χειμῶνος.

Εἴη δ᾽ ἂν [ἡ] τοιαύτη κατάβορρος οὖσα καὶ μὴ ἰσοπλατής. Δοκεῖ δὲ καὶ ἐν ταῖς μεγάλαις οἰκονομίαις χρήσιμος εἶναι θυρωρὸς ὃς ἂν ᾖ ἄχρηστος τῶν ἄλλων ἔργων, πρὸς τὴν σωτηρίαν τῶν εἰσφερομένων καὶ [1345b] ἐκφερομένων. Πρὸς εὐχρηστίαν δὲ σκευῶν τὸ Λακωνικόν· χρὴ γὰρ ἓν ἕκαστον ἐν τῇ αὑτοῦ χώρᾳ κεῖσθαι· οὕτω γὰρ ἂν ἕτοιμον ὂν οὐ ζητοῖτο.

Ev, bütün malların yanı sıra sakinlerinin sağlığı ve refahını da gözetebilecek şekilde inşa edilmelidir. Mal derken ürün ve giysileri; ürün derken de kurutulmuş ya da yaş olanları; diğer mallardan da canlı ya da cansızları; ayrıca evin de köle yahut özgürler; kadın veya erkekler, misafir ya da yurttaşlar için nasıl yararlı olabileceğini kast ediyorum. Gönenç ve sağlık içinse, evin yazın bolca rüzgâr, kışınsa yeterince güneş alacak şekilde olması gerekir.

Böyle bir ev güneye bakmalı ve dördül olmamalıdır. Daha büyük hanelerde, başka işlerde kullanılmayıp, bunun yerine içeriye mal getirip dışarıya mal götürenlerin denetimi için bir kapı bekçisinin olması yararlı gözükmektedir. Aletlerin rahat kullanımı içinse [1345b] Sparta tarzı uygundur. Buna göre, her bir aletin kendi yerinde durması gerekir. Böylece aramaya gerek kalmadan kullanıma hazır olacaktır.

[Ἀριστοτέλους]
Οἰκονομικῶν δεύτερος

I [θεωρία]

1. Τὸν οἰκονομεῖν μέλλοντά τι κατὰ τρόπον τῶν τε τόπων, περὶ οὓς ἂν πραγματεύηται, μὴ ἀπείρως ἔχειν, καὶ τῇ φύσει εὐφυῆ εἶναι καὶ τῇ προαιρέσει φιλόπονόν τε καὶ δίκαιον· ὅ τι γὰρ ἂν ἀπῇ τούτων τῶν μερῶν, πολλὰ διαμαρτήσεται περὶ τὴν πραγματείαν ἣν μεταχειρίζεται.

2. Οἰκονομίαι δέ εἰσι τέτταρες, ὡς ἐν τύπῳ διελέσθαι (τὰς γὰρ ἄλλας εἰς τοῦτο ἐμπιπτούσας εὑρήσομεν)· βασιλική, σατραπική, πολιτική, ἰδιωτική.

Τούτων δὲ μεγίστη μὲν καὶ ἁπλουστάτη ἡ βασιλική, <μεγίστη δὲ καὶ χαλεπωτάτη ἡ σατραπική>, ποικιλωτάτη δὲ καὶ ῥᾴστη ἡ πολιτική, ἐλαχίστη δὲ καὶ ποικιλωτάτη ἡ ἰδιωτική. Ἐπικοινωνεῖν μὲν τὰ πολλὰ ἀλλήλαις ἀναγκαῖόν ἐστιν· ὅσα δὲ μάλιστα δι᾽ αὐτῶν ἑκάστῃ συμβαίνει, ταῦτα ἐπισκεπτέον ἡμῖν ἐστιν.

3. Πρῶτον μὲν τοίνυν τὴν βασιλικὴν ἴδωμεν. Ἔστι δὲ αὕτη δυναμένη μὲν τὸ καθόλου, εἴδη δὲ ἔχουσα τέτταρα· περὶ <τὸ> νόμισμα, περὶ τὰ ἐξαγώγιμα, περὶ τὰ εἰσαγώγιμα, περὶ τὰ ἀναλώματα.

Τούτων δὲ ἕκαστον. Περὶ μὲν τὸ νόμισμα λέγω ποῖον καὶ πότε [τίμιον ἢ εὔωνον] ποιητέον· περὶ δὲ τὰ ἐξαγώ-

[ARISTOTELES'İN] *OIKONOMIKA*'SININ İKİNCİ [KİTABI]

I [Teori]

1. *Oikonomik* bir faaliyeti layıkıyla yerine getirmek isteyen kişinin, faaliyette bulunacağı sahalarda bilgili olması gerektiği kadar; bu hususta doğal bir yeteneğe, hiçbir çabadan yılmayan bir azme ve de adalet duygusuna sahip olması gerekir. Bu özelliklerin herhangi birinden yoksunsa, el attığı işte çokça hata yapar.

2. *Oikonomia*'nın aşağıdaki gibi ayrıştırılabilen dört türü vardır (zira diğerlerinin bunların içinde yer aldığını göreceğiz): Krallık, satraplık, kent ve özel şahıs ekonomileri.

   Bunlardan en genişi ve en yalını kraliyet; <en genişi ve en karmaşığı satraplık>;[195] en çok yönlüsü ve basiti kent; en küçüğü ve çok yönlüsü ise özel şahıs ekonomisidir. Bunların birbirleriyle epeyce ortak nokta paylaşmaları da zorunludur. Bizim açımızdan araştırılması gereken husus ise her biri için en belirleyici olan özelliklerdir.

3. Şu halde, ilkin kraliyet ekonomisini inceleyelim. Kendisi her şeye hükmetmekle birlikte, sikke, ihracat (mal çıkışı), ithalat (mal girişi) ve harcamalarla ilişkili olarak asıl dört yönü vardır.

   Bunların her biri (şöyledir): Sikke için, ne kadar ve ne zaman; yüksek mi düşük mü değerde basılması gerektiğini; ihracat ve ithalat için, satraplardan alınan vergiden hangilerinin ve ne zaman karlı bir kullanım için kralın

γιμα καὶ εἰσαγώγιμα πότε καὶ τίνα παρὰ τῶν σατραπῶν ἐν τῇ ταγῇ ἐκλαβόντι αὐτῷ λυσιτελήσει διατίθεσθαι· περὶ δὲ τὰ ἀναλώματα τίνα περιαιρετέον καὶ πότε, καὶ πότερον δοτέον νόμισμα εἰς τὰς δαπάνας ἢ ἀντὶ νομίσματος ὤνια.

4. Δεύτερον δὲ τὴν σατραπικήν. Ἔστι δὲ ταύτης εἴδη ἓξ τῶν προσόδων [ἀπὸ γῆς, ἀπὸ τῶν ἐν τῇ χώρᾳ ἰδίων γινομένων, ἀπὸ ἐμπόρων, ἀπὸ τελῶν, ἀπὸ βοσκημάτων, ἀπὸ τῶν ἄλλων].

Αὐτῶν δὲ τούτων πρώτη μὲν καὶ κρατίστη ἡ ἀπὸ τῆς γῆς· αὕτη δέ ἐστιν ἣν οἱ μὲν ἐκφόριον, οἱ δὲ δεκάτην προσαγορεύουσιν. Δευτέρα δὲ ἡ ἀπὸ τῶν ἰδίων γινομένη, οὗ μὲν χρυσίον, οὗ δὲ ἀργύριον, οὗ δὲ χαλκός, οὗ δὲ ὁπόσα δύναται γίνεσθαι. Τρίτη δὲ καὶ ἡ ἀπὸ [1346a] τῶν ἐμπορίων. Τετάρτη δὲ καὶ ἡ ἀπὸ τῶν κατὰ γῆν τε καὶ ἀγοραίων τελῶν γινομένη. Πέμπτη δὲ ἡ ἀπὸ τῶν βοσκημάτων, ἐπικαρπία τε καὶ δεκάτη καλουμένη. Ἕκτη δὲ ἡ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, ἐπικεφάλαιόν τε καὶ χειρωνάξιον προσαγορευομένη.

5. Τρίτον δὲ τὴν πολιτικήν. Ταύτης δὲ κρατίστη μὲν πρόσοδος ἡ ἀπὸ τῶν ἰδίων ἐν τῇ χώρᾳ γινομένη. Εἶτα ἡ ἀπὸ τῶν ἐμπορίων καὶ διαγωγῶν. Εἶτα ἡ ἀπὸ τῶν ἐγκυκλίων.

6. Τέταρτον δὲ καὶ τελευταῖον τὴν ἰδιωτικήν. Αὕτη δέ ἐστιν ἀνώμαλος μὲν διὰ τὸ δεῖν μὴ πρὸς ἕνα σκοπὸν οἰκονομεῖν, ἐλαχίστη δὲ διὰ τὸ καὶ τὰς προσόδους καὶ τὰ ἀναλώματα βραχέα γίνεσθαι. Αὐτῆς δὲ ταύτης κρατίστη μὲν πρόσοδος ἡ ἀπὸ γῆς γινομένη. Δευτέρα δὲ ἡ

tasarrufunda bulunacağını; harcamalar için hangilerinin ve ne zaman karşılanacağını; masraflar içinse sikke mi yoksa bunun yerine mal mı verilmesi gerektiğini kast ediyorum.

4. İkinci sırada satrap ekonomisi: Bunun altı gelir kalemi vardır [topraktan, kırsalda elde edilen özel ürünlerden, pazarlardan, gümrüklerden, hayvancılıktan ve diğerlerinden].

   Bunlardan ilki ve en önemlisi topraktan elde edilendir. Bunu bazıları hasat, bazıları da onda bir vergisi olarak adlandırır.[196] İkincisi özel ürünlerden elde edilendir: şurada altın, burada gümüş, orada bakır ve elde edilebilen daha ne varsa. Üçüncüsü [1346a] ticaret limanlarından; dördüncüsü toprak ve pazar vergilerinden; beşincisi sığırlardan elde edilen ve *epikarpia* ya da onda bir vergisi olarak adlandırılan (kalemden gelen gelirlerdir). Altıncısı ise şahıslardan elde edilen ve kelle ya da esnaf vergisi olarak bilinen gelir kalemidir.

5. Üçüncü sırada kent ekonomisi: En önemli gelir kalemi kırsaldaki özel ürünlerdir. Bunu ticaret limanlarından ve transit gümrüğünden gelen izlemekte, sonra da diğer düzenli vergiler (ἐγκύκλια)[197] gelmektedir.

6. Dördüncü ve son sırada özel şahış ekonomisi: Bu, tek bir amaca yönelik ekonomik faaliyette bulunmaması gerektiğinden karmaşık olmakla birlikte, gelir ve giderleri daha dar olduğundan diğerleri arasında en sınırlısıdır. En önemli kaynağı topraktan elde edilen gelirdir. İkincisi di-

ἀπὸ τῶν ἄλλων ἐγκυκλημάτων. Τρίτη δὲ ἡ ἀπὸ ἀργυρίου. Χωρὶς δὲ τούτων ὃ πάσαις μὲν ἐπικοινωνεῖται ταῖς οἰκονομίαις (καὶ προσήκει σκοπεῖν αὐτὸ μὴ παρέργως), μάλιστα δὲ ταύτῃ, τὸ τἀναλώματα μὴ μείζω τῶν προσόδων γίνεσθαι.

7. Ἐπεὶ τοίνυν τὰς διαιρέσεις εἰρήκαμεν, μετὰ τοῦτο πάλιν νοητέον ἡμῖν ἡ σατραπεία, περὶ ἣν ἂν πραγματευώμεθα, ἢ πόλις, πότερον ἅπαντα ἄρτι διειλόμεθα ἢ τὰ μέγιστα τούτων δυνατὴ φέρειν ἐστί· <εἰ δ' ἐστί,> τούτοις χρηστέον. Μετὰ δὲ τοῦτο ποῖαι τῶν προσόδων ἢ τὸ παράπαν οὐκ εἰσί, δυναταὶ δ' εἰσὶ γενέσθαι, ἢ μικραὶ νῦν οὖσαι μείζους οἷαί [τινες] <τε> κατασκευασθῆναι, ἢ τῶν ἀναλωμάτων τῶν νῦν ἀναλουμένων τίνα τε καὶ πόσα περιαιρεθέντα <τὰ> ὅλα μηθὲν βλάψει.

8. Τὰ μὲν οὖν περὶ τὰς οἰκονομίας τε καὶ τὰ μέρη τὰ τούτων εἰρήκαμεν.

Ὅσα δέ τινες τῶν πρότερον πεπράγασιν εἰς πόρον χρημάτων, εἴ <τε> τεχνικῶς τι διῴκησαν, ἃ ὑπελαμβάνομεν ἀξιόλογα αὐτῶν εἶναι, συναγηόχαμεν. Οὐδὲ γὰρ ταύτην τὴν ἱστορίαν ἀχρεῖον ὑπολαμβάνομεν εἶναι. Ἔστι γὰρ ὅτε τούτων ἐφαρμόσει τι οἷς ἂν αὐτὸς πραγματεύῃ.

ğer menkullerden; üçüncüsü de faizden elde edilen gelirdir. Bunların dışında, en çok bunun (özel şahıs ekonomisi) için geçerli olmakla birlikte, bütün ekonomi türleri için ortak olan husus (bunu enine boyuna incelemek gerekir), giderlerin gelirleri aşmaması gerektiğidir.

7. Konu bölümlerini bu şekilde belirlediğimize göre, şimdi üzerinde uğraştığımızın satraplık mı yoksa *polis* mi olduğunu ve bunun daha önce değinilmiş olan gelirlerin tamamını veya en önemlilerini sağlayamaya muktedir olup olmadığını incelemeliyiz. Gelirlere dair <böyle bir bilgi varsa>, bu yararlı olacaktır. Daha sonra, hali hazırda var olmayan hangi gelirlerin yaratılabileceği; şu anda az olan hangilerinin arttırılabileceği veya şu anda yapılan harcamalardan hangilerinin ve ne ölçüde, kamuya hiç zarar vermeden kısılabileceği incelenmelidir.

8. Böylece, ekonomi türleri ve onun bölümleri üzerinde konuşmuş olduk.

Önceki zamanlarda bazı kişilerin nakit için ne yollara başvurduklarını ya da ustaca ne dalavereler çevirdiklerini, bunları anılmaya değer bulduğumuz ölçüde derledik. Nitekim bu araştırmanın yararsız olmadığına inanıyoruz. Zira bunlardan herhangi birinin, onu bugün de kullanacak biri için kullanılabilir olması mümkündür.

II [πρᾶξις]

1. Κύψελος [ὁ] Κορίνθιος εὐξάμενος τῷ Διί, ἐὰν κύριος γένηται τῆς πόλεως, τὰ ὄντα Κορινθίοις πάντα ἀναθήσειν, [1346b] ἐκέλευσεν αὐτοὺς ἀπογράψασθαι. ἀπογραψαμένων δὲ τούτων τὸ δέκατον μέρος παρὰ ἑκάστου ἔλαβε, τοῖς δὲ λοιποῖς ἐκέλευσεν ἐργάζεσθαι. Περιελθόντος δὲ τοῦ ἐνιαυτοῦ τὸ αὐτὸ τοῦτο ἐποίησεν, ὥστε συνέβαινεν ἐν δέκα ἔτεσι κεῖνόν τε ἅπαντα ἔχειν ἅπερ ἀνιέρωσε, τούς τε Κορινθίους ἕτερα κεκτῆσθαι.

2. Λύγδαμις Νάξιος ἐκβαλὼν φυγάδας, ἐπειδὴ τὰ κτήματα αὐτῶν οὐθεὶς ἠθέλησεν ἀλλ᾽ ἢ βραχέος ἀγοράζειν, αὐτοῖς τοῖς φυγάσιν ἀπέδοτο· τά τε ἀναθήματα, ὅσα ἦν αὐτῶν ἔν τισιν ἐργαστηρίοις ἡμίεργα ἀνακείμενα, ἐπώλει τοῖς τε φυγάσι καὶ τῶν ἄλλων τῷ βουλομένῳ ὥστ᾽ ἐπιγραφῆναι τὸ τοῦ πριαμένου ὄνομα.

3. a) Βυζάντιοι δὲ δεηθέντες χρημάτων τὰ τεμένη τὰ δημόσια ἀπέδοντο, τὰ μὲν κάρπιμα χρόνον τινά, τὰ δὲ ἄκαρπα ἀεννάως· τά τε θιασωτικὰ καὶ τὰ πατριωτικὰ ὡσαύτως· καὶ ὅσα ἐν χωρίοις ἰδιωτικοῖς ἦν· ὠνοῦντο γὰρ πολλοῦ ὧν ἦν καὶ τὸ ἄλλο κτῆμα· τοῖς δὲ θιασώταις ἕτερα χωρία, τὰ δημόσια ὅσα ἦν περὶ τὸ γυμνάσιον ἢ τὴν ἀγορὰν ἢ τὸν λιμένα· τούς τε τόπους τοὺς ἀγοραίους ἐν οἷς ἐπώλει τίς τι· καὶ τῆς θαλάττης τὴν ἁλιείαν· καὶ τὴν τῶν ἁλῶν ἁλατοπωλίαν· τῶν τ᾽ ἐργαζομένων θαυματοποιῶν καὶ μάντεων καὶ φαρμακοπωλῶν καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιουτοτρόπων <τοὺς τόπους>, τὸ τρίτον δὲ μέρος

II [Pratik]

1. Şayet kentin tiranı olursa Korinthosluların bütün servetlerini adayacağı hususunda Zeus'a adakta bulunan Korinthoslu Kypselos [1346b] onlara mallarını beyan etmelerini emretti. Beyanda bulunmalarının ardından da her birinin malının onda birine el koydu ve geri kalanıyla iş görmelerini buyurdu. Bir yıl geçtikten sonra da aynı şeyi yaptı. Böylece on yıl zarfında kendisi adadığı her şeyi geri alırken Korinthoslular da başka mallar ve mülkler edindiler.

2. Naksoslu Lygdamis yurttaşları sürgüne gönderdikten sonra fiyatlarının çok düşük olmasına rağmen hiç kimse onların mallarını satın almak istemeyince, bunları sürgündekilere sattı. Ayrıca, onlar tarafından bazı işliklerde yarım bırakılan adak heykellerini, alıcısının isminin üstüne yazılacağı şekilde, hem sürgünlere hem de başka isteyenlere sattı.

3. a) Nakit ihtiyacı içindeki Byzantionlular, ister belli dönemlerde ürün versin isterse de her daim verimsiz olsun, kamu elindeki kutsal alanları sattılar. Aynı şekilde, *thiasoi*[198] ve ata kültü için ayrılmış arazileri ve hatta diğer mülklere sahip olanlar bunlara yüksek bedel ödediklerinden özel mülkiyettekileri dahi sattılar.[199] Ayrıca *thiasoi* mensuplarına *gymnasion, agora* veya liman civarındaki kamu malı diğer arazileri sattılar. Dahası *agora*'da satış yapılan yerleri, deniz balıkçılığı ve tuz ticareti hakkını da sattılar. Sihirbaz, kâhin, eczacı ve benzer işlerle uğraşanların kazançlarının 1/3'ünü vergi olarak ödemelerini kararlaştırdılar. Sikke

τοῦ ἐργαζομένου ἀποτελεῖν ἔταξαν· τῶν τε νομισμάτων τὴν καταλλαγὴν ἀπέδοντο μιᾷ τραπέζῃ, ἑτέρῳ δὲ οὐκ ἦν οὐθενὶ οὔτε ἀποδόσθαι ἑτέρῳ οὔτε πρίασθαι παρ' ἑτέρου· εἰ δὲ μή, στέρησις ἦν.

b) Ὄντος δὲ νόμου αὐτοῖς μὴ εἶναι πολίτην ὃς ἂν μὴ ἐξ ἀστῶν ἀμφοτέρων ᾖ, χρημάτων δεηθέντες ἐψηφίσαντο τὸν ἐξ ἑνὸς ὄντα ἀστοῦ καταβαλόντα μνᾶς τριάκοντα εἶναι πολίτην.

c) Ὄν σιτοδείᾳ δὲ γενόμενοι καὶ ἀποροῦντες χρημάτων κατήγαγον τὰ πλοῖα τὰ ἐκ τοῦ Πόντου. Χρόνου δὲ γενομένου τῶν ἐμπόρων ἀγανακτούντων, ἐτέλουν αὐτοῖς τόκους ἐπιδεκάτους, τοῖς δ' ὠνουμένοις τι ἔταξαν χωρὶς τῆς τιμῆς διδόναι τὸ ἐπιδέκατον.

d) [1347a] Μετοίκων δέ τινων ἐπιδεδανεικότων ἐπὶ κτήμασιν, οὐκ οὔσης αὐτοῖς ἐγκτήσεως, ἐψηφίσαντο τὸ τρίτον μέρος εἰσφέροντα τοῦ δανείου τὸν βουλόμενον κυρίως ἔχειν τὸ κτῆμα.

4. a) Ἱππίας Ἀθηναῖος τὰ ὑπερέχοντα τῶν ὑπερῴων εἰς τὰς δημοσίας ὁδοὺς καὶ τοὺς ἀναβαθμοὺς καὶ τὰ προφράγματα καὶ τὰς θύρας τὰς ἀνοιγομένας ἔξω ἐπώλησεν· ὠνοῦντο οὖν ὧν ἦν τὰ κτήματα καὶ συνελέγη χρήματα οὕτω συχνά.

b) Τό τε νόμισμα τὸ ὂν ᾿Αθηναίοις ἀδόκιμον ἐποίησε, τάξας δὲ τιμὴν ἐκέλευσε πρὸς αὐτὸν ἀνακομίζειν. Συνελθόντων δὲ ἐπὶ τῷ κόψαι ἕτερον χαρακτῆρα, ἐξέδωκε τὸ αὐτὸ ἀργύριον.

değiş tokuş hakkını tek bir bankaya sattılar. Böylece, bir başkası ne bir başkasına sikke satabilecek ne de bir başkasından sikke satın alabilecekti. Aksi takdirde haciz söz konusu olacaktı.[200]

b) Her iki ebeveyni de yurttaş olmayanın yurttaş olamayacağına dair bir yasaları[201] olmakla birlikte, nakde ihtiyaç duyunca yalnız bir ebeveyni yurttaş olanın 30 *mna* karşılığında yurttaş yapılması kararını aldılar.[202]

c) Hububat kıtlığı ve nakit sıkıntısı çektikleri bir sırada, Pontos'tan gelen gemileri kendi limanlarına yanaştırttılar.[203] Bir süre sonra tüccarlar isteksizleşince, onlara %10 ek ödeme yapsalar da daha sonra, alıcıların malın bedeli dışında, %10'unu daha ödemelerini kararlaştırdılar.[204]

d) Bazı *metoikoi*'un, kullanım hakkına sahip olmadıkları gayrimenkul ipoteğiyle borç vermeleri üzerine, bu borcun 1/3'ünü ödemeyi kabul eden *metoikos*'un mülkün hak sahibi olmasını kararlaştırdılar.

4. a) Atinalı Hippias evlerin üst katlarından kamusal caddelere taşan kısımları, merdivenleri, cumbaları ve dışarıya açılan kapıları satışa çıkardı. Mülk sahipleri bunları elbette satın aldılar ve bu şekilde yüklüce bir meblağ toplamış oldu.

b) Ayrıca, Atinalıların sikkesini tedavülden kaldırdı ve bütün parayı belirlediği değer üzerinden kendisine getirmelerini emretti. Yeni lejantlarla basım için toplanmalarının ardından aynı sikkeleri geri dağıttı.

c) Ὅσοι τε τριηραρχεῖν ἢ φυλαρχεῖν ἢ χορηγεῖν ἤ τινα εἰς ἑτέραν λειτουργίαν τοιαύτην ἤμελλον δαπανᾶν, τίμημα τάξας μέτριον ἐκέλευσε τὸν βουλόμενον ἀποτείσαντα τοῦτο ἐγγράφεσθαι εἰς τοὺς λελειτουργηκότας.

d) Τῇ τε ἱερείᾳ τῇ τῆς Ἀθηνᾶς τῆς ἐν ἀκροπόλει ὑπὲρ τοῦ ἀποθανόντος φέρειν χοίνικα κριθῶν καὶ πυρῶν ἑτέραν καὶ ὀβολόν, καὶ ὅτῳ ἂν παιδάριον γένηται, τὸ αὐτὸ τοῦτο.

5. Ἀθηναῖοι δὲ οἱ ἐν Ποτιδαίᾳ οἰκοῦντες δεόμενοι χρημάτων εἰς τὸν πόλεμον ἀπογράψασθαι ἅπασι συνέταξαν τὰς οὐσίας, μὴ ἀθρόας εἰς τὸν αὐτοῦ δῆμον ἕκαστον, ἀλλὰ κατὰ κτῆμα ἐν ᾧ τόπῳ ἕκαστον εἴη, ἵνα οἱ πένητες δύνωνται ὑποτιμᾶσθαι· ὅτῳ δὲ μὴ ἦν κτῆμα μηθέν, τὸ σῶμα διμναῖον τιμήσασθαι. Ἀπὸ τούτων οὖν εἰσέφερον τὸ ἐπιγραφὲν ἕκαστος.

6. Σωσίπολις Ἀντισσαῖος, δεηθείσης τῆς πόλεως χρημάτων, εἰθισμένων δὲ αὐτῶν λαμπρῶς ἄγειν Διονύσια, ἐν οἷς ἄλλα τε πολλὰ ἀνήλισκον ἐξ ἐνιαυτοῦ παρασκευάζοντες καὶ ἱερεῖα πολυτελῆ, τῷ Διονύσῳ εὔξασθαι ἐς νέωτα ἀποδώσειν διπλάσια, ὑπογύου δὲ οὔσης ταύτης τῆς ἑορτῆς, ἔπεισεν αὐτοὺς μὲν ταῦτα δὲ συναγαγόντας ἀποδόσθαι. Συνελέγη οὖν αὐτοῖς χρήματα οὐκ ὀλίγα πρὸς τὴν χρείαν.

7. Λαμψακηνοὶ δὲ προσδοκίμων οὐσῶν τριηρῶν πολλῶν πρὸς αὐτούς, ὄντος <τοῦ> μεδίμνου τῶν ἀλφίτων τετραδράχμου, προσέταξαν τοῖς ἀγοραίοις πωλεῖν ἑξάδραχμον, καὶ τοῦ ἐλαίου τὸν χοᾶ ὄντα δραχμῶν <τριῶν> τεττάρων καὶ τριωβόλου, τοῦ τε οἴνου καὶ τῶν

c) *Trieres, phyle*, koro veya benzeri başka bir *leiturgia*'nın finansmanını üstlenecekler için, bunun karşılığında makul bir değer belirleyerek isteyenin, bu bedeli öderse, *leiturgia*'yı tamamlayanlar listesine kaydettirileceğini buyurdu.

d) Ölen biri için *Akropolis*'teki Athena Tapınağı'nın[205] rahibesine bir *khoiniks* arpa, bir *khoiniks* buğday ve bir *obolos* verilmesi gerekliydi. Çocuk sahibi olan biri de aynı miktarı vermeliydi.

5. Potidaia'da oturan Atinalılar savaş için nakte ihtiyaç duyunca, mal beyanını herkes için zorunlu kıldılar. Bunu da her bir mahalleye göre değil; fakirler bile asgari bir ödemede bulunabilsinler diye, her bir mülkün bulunduğu yere göre yaptılar. Hiç bir mülkü olmayan kişi içinse, iki *mna* kelle vergisi ödemeyi zorunlu kıldılar. Bu koşullar sayesinde de kaydettirilen tutarı tek tek herkesten toplamış oldular.

6. Yurttaşların bir yıl boyunca hazırlanarak pahalı kurbanlar dâhil fazlaca masraf yaptıkları görkemli Dionysos şenlikleri düzenlemeyi gelenek haline getirdikleri kent, tam da bayramın yaklaştığı sırada, nakit ihtiyacına girince, Antissalı Sosipolis yurttaşları, Dionysios'u bir sonraki sefer iki misli yüceltmeye, şimdiye kadar biriktirdiklerini de satmaya ikna etti. Böylece, ihtiyaçlarından hiç de az olmayan bir meblağı onlar adına toplamış oldu.

7. Lampsakoslular çok sayıda *triereis*'in[206] kendilerine saldırmak üzere olduğu bir sırada, tüccarların 4 *drakhmai* ederindeki 1 *medimnos* unu 6 *drakhmai*'a; 3 *drakhmai* tutan 1 *khus* zeytinyağını 4 *drakhmai* 3 *obolos*'a ve şarapla diğer

ἄλλων ὡσαύτως. Τὴν μὲν οὖν [1347b] ἀρχαίαν τιμὴν ἐλάμβανεν ὁ ἰδιώτης, τὸ δὲ πλέον ἡ πόλις, καὶ εὐπόρησε χρημάτων.

8. Ἡρακλεῶται πέμποντες ναῦς τετταράκοντα ἐπὶ τοὺς ἐν Βοσπόρῳ τυράννους, οὐκ εὐπορούμενοι χρημάτων, παρὰ τῶν ἐμπόρων συνηγόρασαν τόν τε σῖτον πάντα καὶ τὸ ἔλαιον καὶ τὸν οἶνον καὶ τὴν ἄλλην ἀγοράν, χρόνου διισταμένου ἐν ᾧ ἔμελλον ἀποδώσειν τὴν τιμήν. Τοῖς δὲ δὴ ἐμπόροις καλῶς εἶχε μὴ κοτυλίζειν, ἀλλ' ἀθρόα τὰ φορτία πεπρᾶσθαι. Ἐκεῖνοί τε διαδόντες διμήνου μισθὸν παρῆγον [ἀλλὰ] τὴν ἀγορὰν ἐν ὁλκάσιν, ἄνδρα <τε> ταμίαν ἐπέστησαν ἐφ' ἑκάστῃ τῶν νεῶν. Ἀφικομένων δ' εἰς τὴν πολεμίαν αὐτῶν ἠγόραζον οἱ στρατιῶται παρὰ τούτων ἅπαντα. Πρότερον <οὖν> συλλεγέντι ἀργυρίῳ ἐδίδοσαν οἱ στρατηγοὶ πάλιν τὸν μισθόν, ὥστε συνέβαινε ταὐτὸ [τὸ] ἀργύριον δίδοσθαι ἕως εἰς οἶκον ἀπῆλθον.

9. Λακεδαιμόνιοι Σαμίων δεηθέντων χρήματα αὐτοῖς εἰς τὴν κάθοδον δοῦναι, ἐψηφίσαντο μίαν ἡμέραν καὶ αὐτοὺς καὶ τοὺς οἰκέτας καὶ τὰ ὑποζύγια νηστεῦσαι, ὅσον δὲ ἐδαπάνα ἕκαστος, τοσοῦτον δοῦναι τοῖς Σαμίοις.

10. Χαλκηδόνιοι δέ, ξένων ἐν τῇ πόλει συχνῶν παρ' αὐτοῖς γινομένων, ὀφείλοντες αὐτοῖς μισθὸν οὐκ ἠδύναντο διαλῦσαι. Ἀνήγγειλαν οὖν, εἴ τις τῶν πολιτῶν ἢ μετοίκων σῦλον ἔχει κατὰ πόλεως ἢ ἰδιώτου καὶ βούλεται λαβεῖν, ἀπογράψασθαι. Ἀπογραψαμένων δὲ συχνῶν, τὰ πλοῖα

malları da benzer (bir zamla) satmalarını buyurdular. [Malın] [1347b] asıl bedelini tüccar, zam miktarını ise kent aldı ve nakit açısından oldukça zenginleşti.

8. Herakleialılar, yeterince sermayeye sahip olmamakla birlikte, Bosporos'taki tiranlara karşı 40 gemi gönderince, tüccarlardan bütün hububatlarını, zeytinyağlarını, şaraplarını ve diğer bütün mallarını, satış tutarını ödemek istedikleri süre de belirlendikten sonra, satın aldılar. Tüccarlar açısından da malları tek tek değil, toptan satmak oldukça uygundu. Ayrıca askerlerin iki aylık ücretlerini ödedikten sonra pazar mallarını yük gemilerine doldurdular ve her bir gemiye bir haznedar atadılar. Gemiler savaş bölgesine ulaşınca askerler her şeyi bu haznedarlardan satın aldılar. Bu şekilde önceden toplanmış olan parayla komutanlar ücretleri yeniden ödediler; öyle ki, söz konusu olan eve dönene kadar aslında hep aynı paranın dağıtılmış olmasıydı.

9. Samoslular dönüş yolculuğu için kendilerinden para isteyince, Spartalılar kendilerinin, kölelerinin ve hayvanlarının bir gün boyunca aç kalmasını ve her birinin bu şekilde tasarruf ettiği miktarın Samoslulara verilmesini kararlaştırdılar.

10. Khalkedonlular, kentteki yabancı asker sayısı artınca ücretlerini ödeyemez oldular. Bunun üzerine, yurttaşlar veya *metoikoi* arasında bir kent ya da özel şahıstan alacağını tahsil etmek isteyen kişinin bunu kaydettirmesini duyurdular. Çok sayıda kişinin kaydolması üzerine Pontos'a gitmekte

τὰ πλέοντα εἰς τὸν Πόντον ἐσύλων μετὰ προφάσεως εὐλόγου. Ἔταξαν δὲ χρόνον ἐν ᾧ λόγον ὑπὲρ αὐτῶν ἔφασαν ποιήσασθαι. Συλλεγέντων δὲ χρημάτων συχνῶν, τοὺς μὲν στρατιώτας ἀπήλλαξαν, ὑπὲρ δὲ τῶν σύλων διεδικάσαντο. Τοῖς δὲ μὴ δικαίως συληθεῖσιν ἡ πόλις ἀπὸ τῶν προσόδων ἀπεδίδου.

11. Κυζικηνοὶ δὲ στασιάσαντες πρὸς ἀλλήλους, ἐπικρατήσαντος τοῦ δήμου, τῶν δὲ πλουσίων συνειλημμένων, ὀφείλοντες χρήματα στρατιώταις ἐψηφίσαντο μὴ θανατῶσαι τοὺς συνειλημμένους, ἀλλὰ χρήματα πραξαμένους φυγαδεῦσαι.

12. Χῖοι δέ, νόμου ὄντος αὐτοῖς ἀπογράψασθαι τὰ χρέα εἰς τὸ δημόσιον, δεηθέντες χρημάτων ἐψηφίσαντο τοὺς [1348a] ὀφείλοντας μὲν ἀποδοῦναι τῇ πόλει τὰ δάνεια, τὴν δὲ πόλιν ἐκ τῶν προσόδων τοὺς τόκους τοῖς δεδανεικόσι καταφέρειν, ἕως ἂν καὶ τὸ ἀρχαῖον εὐπορήσωσιν.

13. a) Μαύσωλος ὁ Καρίας τύραννος, πέμποντος βασιλέως πρὸς αὐτὸν ἐπὶ τῷ τοὺς φόρους δοῦναι, συναγαγὼν τοὺς εὐπορωτάτους ἐν τῇ χώρᾳ ἔλεγεν ὅτι ὁ βασιλεὺς αἰτεῖ τοὺς φόρους, αὐτὸς δὲ οὐκ εὐπορεῖται. Κατασκευαστοὶ δ' ἄνδρες αὐτῷ εὐθέως ἐπηγγέλλοντο ὅσον εἰσοίσει ἕκαστος. Τούτων δὲ τοῦτο πραξάντων, οἱ εὐπορώτεροι τὰ μὲν αἰσχυνόμενοι, τὰ δὲ φοβούμενοι πολλῷ τούτων πλείω ἐπηγγέλλοντο καὶ εἰσέφερον.

b) Πάλιν <δὲ> δεηθεὶς χρημάτων ἐξεκκλησιάσας τοῖς

olan gemilere bu yerinde bahaneyle el koydular. Onlara duruşmalarının yapılacağına söz verdikleri bir zaman aralığı da belirlediler. Bu sayede epeyce para toplanınca askerlere ödemede bulundular. Ayrıca hacizle ilgili davaları ise karara bağladılar. Mallarına haksız bir şekilde el konanlarıysa, kent kendi gelirlerinden tazmin etti.

11. Birbirleriyle iç savaşa tutuşan Kyzikoslular, bu savaştan halkın galip çıkıp zenginlerin de tutuklanmalarından sonra, askerlerin paralarını istemeleri üzerine, tutukluları öldürmek yerine, bunun karşılığında para ödeyenlerin sürgüne gitmelerini kararlaştırdılar.

12. Khioslular, borçların kamu kayıtlarına geçirileceğine dair yasaya rağmen, nakit ihtiyacı duyunca, [1348a] borçluların borçlarını kent kasasına yatırmalarını; kentin de, eski refah düzeyine ulaşıncaya kadar, gelirlerinden alacaklılara faiz ödemesini karara bağladılar.

13. a) Karia Tiranı Mausolos, Pers Kralı'nın[207], vergi vermesi yönünde ona haber göndermesi üzerine, bölgedeki en varlıklı kişileri toplayarak, onlara Kralın vergi talep ettiğini, ama kendisinin bu miktarı karşılayacak durumda olmadığını söyledi. Yakın adamları ise, ne kadar katkıda bulunacaklarına dair hemen söz verdiler. Bunlar böyle davranınca, daha varlıklılar, kısmen utandıkları, kısmen de bir hayli korktukları için onlardan daha fazlasına söz verdiler ve bunu ödediler.

b) Yeniden para gereksinimi duyunca, Mylassalıların

Μυλασσεῦσιν, ἔλεγεν ὅτι μητρόπολις οὖσα ἡ πόλις αὐτοῦ αὕτη ἀτείχιστός ἐστιν, ὁ δὲ βασιλεὺς ἐπ' αὐτὸν στρατεύει. Ἐκέλευσεν οὖν τοὺς Μυλασσεῖς φέρειν ἕκαστον ὅτι πλεῖστα χρήματα, φάσκων αὐτοὺς τοῖς νῦν εἰσενεχθεῖσι καὶ τὰ λοιπὰ σῴζειν. Εἰσενεχθέντων δὲ πολλῶν τὰ μὲν χρήματα εἶχε, τὸ δὲ τεῖχος οὐκ ἔφη τὸν θεὸν <ἐᾶν> ἐν τῷ παρόντι οἰκοδομεῖν.

14. a) Κόνδαλος Μαυσώλου ὕπαρχος, ὁπότε διαπορευομένῳ αὐτῷ διὰ τῆς χώρας προσενέγκοι τις πρόβατον ἢ ὗν ἢ μόσχον, ἀπογραψάμενος τὸν δόντα καὶ τὸν χρόνον, ἀπαγαγόντα εἰς οἶκον ἐκέλευε τρέφειν ἕως ἂν ἐπανέλθοι· ὁπότε δὲ δοκοίη χρόνος ἱκανὸς εἶναι, αὐτό τε τὸ τραφὲν καὶ τὴν ἐπικαρπίαν λογισάμενος ἀπῄτει.

b) Τῶν τε δένδρων τὰ ὑπερέχοντα ἢ πίπτοντα εἰς τὰς ὁδοὺς τὰς βασιλικὰς ἐπώλει τὰς ἐπικαρπίας.

c) Τῶν δὲ στρατιωτῶν εἴ τις τελευτήσειε, διαπύλιον ἀπῄτει δραχμὴν τοῦ σώματος· ἅμα τε οὖν ἐντεῦθεν καὶ ἀργύριον ἐλάμβανεν, ἅμα τε οἱ ἡγεμόνες οὐ παρεκρούοντο αὐτόν, πότε τετελεύτηκεν ὁ στρατιώτης.

d) Τούς τε Λυκίους ὁρῶν ἀγαπῶντας τὸ τρίχωμα φορεῖν, ἔφησε γράμματα ἥκειν παρὰ βασιλέως κόμας ἀποστεῖλαι εἰς προκόμια· προστετάχθαι οὖν αὐτῷ ὑπὸ Μαυσώλου ἀποκεῖραι αὐτούς. Ἔφησεν οὖν, εἰ βούλονται ἐπικεφάλαιον τακτὸν αὐτῷ δοῦναι, μεταπέμψασθαι

Halk Meclisi'ni toplayarak kentin, kendi başkenti olmasına rağmen, sursuz olduğunu; oysa Kral'ın ona karşı bir sefer tertiplediğini söyledi. Şimdi verecekleriyle geri kalan mallarını koruyabileceklerini söyleyerek her bir Mylassalının mümkün olduğunca çok katkıda bulunmasını emretti. Epeyce para toplandıktan sonra, bunları aldı; surun yapımınaysa tanrının şu anda izin vermediğini söyledi.

14. a) Mausolos'un *hyparkhos*'u olan Kondalos bir bölgeden her geçişinde, kendisine bir koyun, domuz ya da dana verilmeliydi. Verenin adını ve veriliş tarihini kaydederek bu kişinin, verdiği hayvanı evine götürüp kendisi geri dönene kadar beslemesini emretti. Yeterli süre geçtiğine kanaat getirince, beslenen hayvanı hesapladığı gelir vergisiyle birlikte geri istedi.

b) Kral Yolu'na doğru sarkan ağaçları ya da bunların yola dökülen meyvelerini kent geliri olarak sattı.

c) Vefat eden bir askerin na'aşının kapılardan geçişi için 1 *drakhme* talep etti. Bu yolla hem para toplamış hem de askerin ne zaman öldüğü hususunda komutanların kendisini yanıltmalarını engellemiş oldu.

d) Lykialıların uzun saçlı olmaktan hoşlandıklarını görünce, Kral'dan peruk yapımı için saç göndermesini bildiren bir mektup geldiğini; Mausolos'un da, kendisine onların saçlarını kesme emri verdiğini söyledi. Ama şayet kelle başına belli bir miktar ödemek isterlerse, bununla saçın Hellas'tan getirtileceğini bildirdi. Onlar da istediği

ἐκ τῆς Ἑλλάδος κόμην· οἱ δὲ ἀσμένως ἔδοσαν ὃ ᾔτει, καὶ συνελέγη χρήματα πολλὰ ἀπὸ ὄχλου πολλοῦ.

15. a) Ἀριστοτέλης Ῥόδιος ἄρχων Φωκαίας, ἀπορῶν χρημάτων, ὁρῶν στάσεις οὔσας δύο τῶν Φωκαίων, λόγους ἐποιήσατο [1348b] πρὸς τὴν ἑτέραν στάσιν ἐν ἀπορρήτοις, φάσκων αὐτῷ διδόναι χρήματα τοὺς ἑτέρους ἐφ' ᾧ αὐτοῖς τὰ πράγματα ἐγκλῖναι, αὐτὸς δὲ μᾶλλον βούλεσθαι παρὰ τούτων λαβεῖν καὶ τὰ περὶ τὴν πόλιν τούτοις διοικεῖν παραδοῦναι. Ἀκούσαντες δὲ ταῦτα εὐθέως τὰ χρήματα οἱ παρόντες πορίσαντες ὅσα ἐκέλευσεν ἔδωκαν· ὁ δὲ τοῖς ἑτέροις πάλιν ἔδειξεν ἃ εἰληφὼς εἴη παρὰ τῶν ἑτέρων· οἱ δὲ καὶ αὐτοὶ ἔφασαν οὐκ ἐλάττω δώσειν. Λαβὼν δὲ παρ' ἀμφοτέρων κατήλλαξεν αὐτοὺς πρὸς ἀλλήλους.

b) Τοῖς τε πολίταις κατιδὼν οὔσας δίκας πολλὰς καὶ μεγάλας, ἐκ πολλοῦ χρόνου ἀδικίας οὔσης διὰ πολέμου, δικαστήριον καθίσας προεῖπεν, ὅσοι ἂν μὴ δικάσωνται χρόνον ὃν προέθηκε, μηκέτι ἔσεσθαι ὑπὲρ τῶν προτέρων ἐγκλημάτων κρίσεις. Τότε δὴ παράβολον πολλῶν δικῶν <αἰτῶν> καὶ τὰς ἐκκλήτους μετ' ἐπιτιμίων ἐφ' αὐτὸν ποιούμενος καὶ παρ' ἑκατέρων ἀργύριον δι' ἑτέρων λαμβάνων, συνήγαγεν οὐκ ὀλίγα χρήματα.

16. a) Κλαζομένιοι δ' ἐν σιτοδείᾳ ὄντες χρημάτων τε ἀποροῦντες ἐψηφίσαντο παρ' οἷς ἔλαιόν ἐστι τῶν ἰδιωτῶν, δανεῖσαι τῇ πόλει ἐπὶ τόκῳ· γίνεται δὲ πολὺς οὗτος ὁ καρπὸς ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν. Δανεισάντων δὲ μισθωσά-

miktarı seve seve ödediler. Böylece büyük bir kitleden oldukça para toplamış oldu.

15. a) Rodoslu Aristoteles Phokaia'yı yönettiği sırada nakit darlığına düşünce, Phokaia'da birbirine karşıt iki hizip olduğunu fark ederek bunlardan biriyle [1348b] gizli bir görüşme yaptı ve kendilerini desteklemesi için diğerlerinin ona para verdiklerini; oysa kendisinin daha ziyade onlardan para almak ve kent idaresiyle ilgili işleri onlara devretmek istediğini söyledi. Bunları duyunca görüşmede hazır bulunanlar hemen para tedarik ederek istediği miktarı ona verdiler. Daha sonra da bu partiden ne almış olduğunu diğerlerine gösterdi. Bunun üzerine onlar da daha azını vermeyeceklerini söylediler. Her iki hizipten de bu şekilde para aldıktan sonraysa, onları uzlaştırdı.

b) Savaş yüzünden uzun süredir devam eden haksızlıklar nedeniyle yurttaşlar arasında çokça dava bulunduğunu görünce, bir mahkeme atayarak, saptadığı zaman diliminde kararı çıkmayan davacıların önceki iddiaları için hukuki bir kararın artık mümkün olmayacağını duyurdu. Sonra da birçok davanın harç masrafının yanı sıra, para cezası içeren temyiz davalarını da kendisi üstlendi ve her iki taraftan diğeri aracılığıyla para alarak hiç de azımsanmayacak bir meblağ topladı.

16. a) Klazomenailılar hububat kıtlığı içinde ve gerekli sermayeden yoksun oldukları bir sırada, zeytinyağına sahip özel şahısların bunu faiziyle kente vermelerini kararlaştırdılar. Topraklarında bolca zeytin yetişiyordu. Zeytinyağını, kente teslim ettikten sonra gemi kiralayarak, hububatın geldiği

μενοι πλοῖα ἀπέστειλαν εἰς τὰ ἐμπόρια, ὅθεν αὐτοῖς ἧκε σῖτος, ὑποθήκης γενομένης τῆς τοῦ ἐλαίου τιμῆς.

b) Ὀφείλοντές <τε> στρατιώταις μισθὸν εἴκοσι τάλαντα καὶ οὐ δυνάμενοι, τόκον ἔφερον τοῖς ἡγεμόσι τέτταρα τάλαντα τοῦ ἐνιαυτοῦ· ἐπεὶ δὲ τοῦ μὲν ἀρχαίου ἀπέκοπτον οὐθέν, ἀεὶ δὲ μάτην ἐδαπάνων, νόμισμα ἔκοψαν σιδηροῦν εἰς ἀργυρίου λόγον εἴκοσι ταλάντων, εἶτα διδόντες τοῖς εὐπορωτάτοις ἐν τῇ πόλει κατὰ λόγον ἑκάστῳ ἀργύριον παρ' ἐκείνων ἔλαβον ἴσον. Οἵ τε οὖν ἰδιῶται εἶχον εἰς τὰς καθ' ἡμέραν χρείας ἀναλίσκειν καὶ ἡ πόλις τοῦ χρέους ἀπηλλάγη. Δεύτερον δὲ ἐκ τῶν προσόδων ἐκείνοις τόν τε τόκον <ὃν> κατέφερον ἀεὶ διαιροῦντες ἑκάστῳ πρὸς μέρος διεδίδοσαν, τοὺς δὲ σιδηροῦς ἐκομίζοντο.

17. Σηλυβριανοὶ δὲ δεηθέντες χρημάτων, νόμου ὄντος αὐτοῖς σίτου μὴ ἐξαγωγὴν <εἶναι>, [ἐν] λιμοῦ γενομένου, ἐκείνοις δὲ ὑπάρχοντος σίτου παλαιοῦ, ἐψηφίσαντο τῇ πόλει παραδοῦναι τοὺς ἰδιώτας τὸν σῖτον τῆς τεταγμένης τιμῆς, ὑπολειπόμενον ἕκαστον [1349a] ἐνιαυτοῦ τροφήν· εἶτα ἐξαγωγὴν ἔδωκαν τῷ βουλομένῳ, τάξαντες τιμὴν ἣν ἐδόκει καλῶς ἔχειν αὐτοῖς.

18. Ἀβυδηνοὶ δέ, διὰ στασιασμὸν τῆς χώρας ἀργοῦ γενομένης καὶ τῶν μετοίκων οὐ προϊεμένων αὐτοῖς οὐδὲν διὰ τὸ καὶ ἔτι ὀφείλειν, ἐψηφίσαντο τὸν βουλόμενον τοῖς γεωργοῖς δανείζειν ὡς ἐργάσωνται, ὡς πρώτοις αὐτοῖς ἐσομένης τῆς κομιδῆς ἐκ τοῦ καρποῦ, τοῖς δὲ ἄλλοις ἐκ τῶν λειπομένων.

ticaret merkezlerine gönderdiler. Zeytinyağının değeri bu yolda bir tür teminat olmuştu.

b) Askerlere olan maaş borçları 20 *talanta*'ya ulaşıp bunu ödeyemez duruma gelince, ordu komutanlarına yıllık 4 *talanta* faiz vermeye başladılar.[208] Ama bu şekilde anapara borçlarını hiç azaltamayıp, boş yere faiz ödediklerinden 20 *talanta* gümüşe eşdeğer demir sikke bastılar. Daha sonra bunu kentin en varlıklı şahıslarına vererek bunun yerine onlardan aynı değerde gümüş sikke aldılar. Böylece, bu şahıslar günlük kullanım için sikke sahibi olurken, kent de borçlarından kurtulabildi. İkinci olarak bunlara karşı borçlandıkları faizi, kent gelirlerinden her defasında her biri için belli bir miktar ayırarak taksit taksit ödediler ve böylece demir sikkeleri[209] geri topladılar.

17. Nakit darlığına düşen Selybrialılar, kıtlık sırasında çıkarılan ve hububat ihracatını yasaklayan yasadan ötürü bir önceki hasattan hububat stokları bulunduğu için, özel şahısların, ellerindeki stoğu belli bir değer üzerinden kente vermeleri, her bir kişininse [1349a] ancak bir yıllık ihtiyacını saklayabilmesi kararını aldılar. Sonra da kendilerine uygun gözüken bir (tekel) fiyat saptayarak isteyene ihracat serbestliği tanıdılar.

18. Abydoslular, iç savaş yüzünden toprakları ekilemeyince, üstelik zaten yeterince borçlu oldukları *metoikoi* onlara daha fazlasını vermeyince, ekim yapabilmeleri için isteyenin çiftçilere borç vermesini; ama hasat gelirinden ilkin bu borçların ödenmesini; diğer borçlarınsa ancak geri kalandan kapatılmasını kararlaştırdılar.

19 Ἐφέσιοι δεηθέντες χρημάτων νόμον ἔθεντο μὴ φορεῖν χρυσὸν τὰς γυναῖκας, ὅσον δὲ νῦν ἔχουσι δανεῖσαι τῇ πόλει· τῶν τε κιόνων τῶν ἐν τῷ νεῷ τάξαντες ἀργύριον ὃ δεῖ καταβαλεῖν εἴων ἐπιγράφεσθαι τὸ ὄνομα τοῦ δόντος τὸ ἀργύριον ὡς ἀνατεθεικότος.

20. a) Διονύσιος Συρακούσιος βουλόμενος χρήματα συναγαγεῖν, ἐκκλησίαν ποιήσας ἔφησεν ἑωρακέναι τὴν Δήμητραν, καὶ κελεύειν τὸν τῶν γυναικῶν κόσμον εἰς τὸ ἱερὸν ἀποκομίζειν· αὐτὸς μὲν οὖν τῶν παρ' αὐτῷ γυναικῶν τὸν κόσμον τοῦτο πεποιηκέναι, ἠξίου δὲ καὶ τοὺς ἄλλους, μή τι μήνιμα παρὰ τῆς θεοῦ γένηται· τὸν δὲ μὴ τοῦτο ποιήσαντα ἔνοχον ἔφησεν ἱεροσυλίας ἔσεσθαι. Ἀνενεγκάντων δὲ πάντων ἃ εἶχον διά τε τὴν θεὸν καὶ δι' ἐκεῖνον, θύσας τῇ θεῷ τὸν κόσμον ἀπηνέγκατο ὡς παρὰ τῆς θεοῦ δεδανεισμένος. Προελθόντος δὲ χρόνου καὶ τῶν γυναικῶν πάλιν φορουσῶν, ἐκέλευσε τὴν βουλομένην χρυσοφορεῖν τάγμα τι ἀνατιθέναι ἐν τῷ ἱερῷ.

b) Τριηρεῖς τε ναυπηγεῖσθαι μέλλων ᾔδει ὅτι δεήσοιτο χρημάτων. Ἐκκλησίαν οὖν συναγαγὼν ἔφη πόλιν αὐτῷ τινα προδίδοσθαι, εἰς ἣν δεῖσθαι χρημάτων, ἠξίου τε αὐτῷ τοὺς πολίτας εἰσενέγκαι δύο στατῆρας ἕκαστον· οἳ δ' εἰσήνεγκαν. Διαλιπὼν δὲ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας, ὡς διημαρτηκὼς τῆς πράξεως, ἐπαινέσας αὐτοὺς ἀπέδωκεν ἑκάστῳ ὃ εἰσήνεγκαν. Ποιήσας δὲ τοῦτο ἀνεκτήσατο τοὺς πολίτας. Εἶτα πάλιν, οἰόμενοι ἀπολήψεσθαι, εἰσήνεγκαν· ὃ δὲ λαβὼν εἶχεν εἰς τὴν ναυπηγίαν.

19. Nakit sıkıntısına düşen Ephesoslular, kadınların altın takı taşımamaları ve halen sahip oldukları altını kente vermeleri; ayrıca, tapınağın[210] sütunları için bir değer biçerek, bu tutarı ödeyenin isminin vakfeden kişi olarak sütun üzerine yazılması yönünde bir yasa çıkardılar.

20. a) Syrakusalı Dionysios para toplamak isteyince, Halk Meclisi'ni toplantıya çağırarak Demeter'in kendisine göründüğünü ve kadınların, takılarını tapınağına teslim etmelerini emrettiğini; kendisinin, haremindeki kadınlar için bunu yerine getirdiğini; tanrıçadan bir gazap gelmemesi için diğerlerinden de bunu beklediğini söyledi. Bunu yapmayan kişininse tapınak hırsızlığından suçlu olacağını bildirdi. Hem tanrıçanın hem de onun korkusuyla herkes sahip olduğu takıları getirince, bunları tanrıçaya adadı; daha sonra da tanrıçadan borç aldığı bahanesiyle bunlara el koydu. Aradan belli bir süre geçip de kadınlar yeniden takı takmak isteyince, altın takmak isteyen birinin tapınağa belli bir miktar adakta bulunmasını emretti.

b) *Triereis* yaptırmaya niyetlenince nakit ihtiyacı duyacağını biliyordu. Bunun üzerine, Halk Meclisi'ni toplayarak bir kentin ona ihanet ettiğini; bunun için paraya ihtiyacı olduğunu, bu nedenle de yurttaşların kendisine kişi başına 2 *stateres* vermeleri gerektiğini söyledi. Parayı verdiler. İki üç gün geçtikten sonra, bu girişimi sanki boşa çıkarmışçasına yurttaşları överek her birine ödediğini geri verdi. Böyle davranarak yurttaşların güvenini kazandı. Sonra, yurttaşlar geri alacaklarını sanarak ona yeniden para verince, bu sefer bunu alıp donanma inşasında kullandı.

c) Οὐκ εὐπορῶν δὲ ἀργυρίου νόμισμα ἔκοψε καττιτέρου, καὶ συναγαγὼν ἐκκλησίαν πολλὰ τοῦ κεκομμένου νομίσματος ὑπερεῖρεν· οἳ δὲ ἐψηφίσαντο καὶ μὴ βουλόμενοι ἕκαστος ὃ ἂν εἵλετο ἔχειν ὡς ἀργυροῦν ἀλλὰ μὴ καττιτέρινον.

d) Πάλιν τε [1349b] δεηθεὶς χρημάτων ἠξίου τοὺς πολίτας εἰσενεγκεῖν αὐτῷ· οἳ δ᾽οὐκ ἔφασαν ἔχειν. Ἐξενέγκας οὖν τὰ σκεύη τὰ παρ᾽ αὐτοῦ ἐπώλει, ὡς δὴ δι᾽ ἀπορίαν τοῦτο ποιῶν· ἀγοραζόντων δὲ Συρακουσίων, ἀπεγράφετο τί ἕκαστος ἀγοράσειεν· ἐπεὶ δὲ τὴν τιμὴν κατέβαλον, ἐκέλευσε τὸ σκεῦος ἀναφέρειν ἕκαστον ὃ ἠγόρασεν.

e) Τῶν τε πολιτῶν διὰ τὰς εἰσφορὰς οὐ τρεφόντων βοσκήματα, εἶπεν ὅτι ἱκανὰ ἦν αὐτῷ πρὸς τοσοῦτον· τοὺς οὖν νῦν τι κτησαμένους ἀτελεῖς ἔσεσθαι. Πολλῶν δὲ ταχὺ κτησαμένων πολλὰ βοσκήματα ὡς ἀτελῆ ἑξόντων, ἐπεὶ καιρὸν ᾤετο εἶναι, τιμήσασθαι κελεύσας ἐπέβαλε τέλος. Οἱ οὖν πολῖται ἀγανακτήσαντες ἐπὶ τῷ ἐξηπατῆσθαι, σφάζοντες ἐπώλουν. Ὡς δὲ πρὸς τοῦτο ἔταξε σφάζεσθαι ὅσα δεῖ τῆς ἡμέρας, οἳ δὲ πάλιν ἱερόθυτα ἐποίουν· ὃ δὲ ἀπεῖπε θῆλυ μὴ θύειν.

f) Πάλιν τε δεηθεὶς χρημάτων ἐκέλευσεν ἀπογράψασθαι [χρημάτων] πρὸς αὐτὸν ὅσοι οἶκοί εἰσιν ὀρφανικοί. Ἀπογραψαμένων δὲ ἄλλων τὰ τούτων χρήματα ἀπεχρᾶτο ἕως ἕκαστος εἰς ἡλικίαν ἔλθοι.

c) Gümüş darlığında olduğunda da kalaydan sikke bastı ve Halk Meclisi'ni toplayarak yeni basılan bu sikke lehine uzun uzun konuştu. Bunun üzerine, her ne kadar istemeseler de, bu sikkeyi alan her bir kişinin bunu kalay değil, gümüş addetmesi kararını aldılar.

d) Tekrar [1349b] nakit sıkıntısı çekince vatandaşların finansal katkıda bulunmalarını istedi. Onlar ise paraları olmadığını söylediler. Bunun üzerine, bunu sanki gerçekten de yokluk nedeniyle yapıyormuş gibi, evindeki eşyaları getirerek satışa çıkardı ve Syrakusalılar bunları satın alırken herkesin ne aldığını kaydetti. Ödemenin ardından da herkesin satın aldığı eşyayı geri getirmesini emretti.

e) Yurttaşlar, vergiler nedeniyle hayvan beslemez olunca, bu kadar verginin kendisine yettiğini; hayvan sahiplerinin vergiden muaf olacağını söyledi. Birçok kişi, vergi ödemeyecekmiş gibi hayvan edinince, gerekli sürenin geçtiğini düşünüp bildirimde bulunmalarını emretti ve vergiyi geri getirdi. Bu şekilde kandırılmaya öfkelenen yurttaşlar hayvanlarını kesip sattılar. Bunun üzerine, ancak günlük ihtiyaç kadarının kesilebileceğini yasalaştırınca hayvanları adak olarak kestiler. Bu sefer de dişilerin kurbanını yasakladı.

f) Yine nakit ihtiyacı duyunca, ne kadar evin yetim mülkiyetinde bulunduğunun kendisine bildirilmesini emretti. Bildirimlerin ardından yetimler ergenlik çağına gelene kadar onların mülklerini kendi kullandı.

g) Ῥήγιόν τε καταλαβών, ἐκκλησίαν συναγαγὼν εἶπε διότι δικαίως μὲν ἂν ἐξανδραποδισθεῖεν ὑπ᾽ αὐτοῦ, νῦν μέντοι τὰ εἰς τὸν πόλεμον ἀνηλωμένα χρήματα κομισάμενος καὶ ὑπὲρ ἑκάστου σώματος τρεῖς μνᾶς ἀφήσειν αὐτούς. Οἱ δὲ ῾Ρηγῖνοι ὅσα ποτ᾽ ἦν αὐτοῖς ἀποκεκρυμμένα ἐμφανῆ ἐποίουν καὶ οἱ ἄποροι παρὰ τῶν εὐπορωτέρων καὶ παρὰ τῶν ξένων δανειζόμενοι ἐπόρισαν ἃ ἐκέλευσε χρήματα. Λαβὼν δὲ ταῦτα παρ᾽ αὐτῶν τά τε σώματα πάντα οὐδὲν ἧττον ἀπέδοτο τά τε σκεύη, ἃ τότε ἦν ἀποκεκρυμμένα, ἐμφανῆ ἅπαντα ἔλαβε.

h) Δανεισάμενός τε παρὰ τῶν πολιτῶν χρήματα ἐπ᾽ ἀποδόσει, ὡς ἀπῄτουν αὐτόν, ἐκέλευσεν ἀναφέρειν ὅσον ἔχει τις ἀργύριον πρὸς αὐτόν· εἰ δὲ μή, θάνατον ἔταξε τὸ ἐπιτίμιον. Ἀνενεχθέντος δὲ τοῦ ἀργυρίου, ἐπικόψας χαρακτῆρα ἐξέδωκε τὴν δραχμὴν δύο δυναμένην δραχμὰς καὶ τό τε ὀφειλόμενον πρότερον <ἀπέδωκεν ἅ τε ὕστερον> ἀνήνεγκαν πρὸς αὐτόν.

i) Εἰς Τυρρηνίαν τε πλεύσας ναυσὶν ἑκατόν, ἔλαβεν ἐκ τοῦ τῆς Λευκοθέας ἱεροῦ χρυσίον τε καὶ ἀργύριον πολὺ καὶ τὸν ἄλλον κόσμον οὐκ ὀλίγον. Εἰδὼς δὲ ὅτι καὶ οἱ ναῦται πολλὰ ἔχουσιν, κήρυγμα ἐποιήσατο τὰ ἡμίσεα [1350a] ὧν ἔχει ἕκαστος ἀναφέρειν πρὸς αὐτόν, τὰ δ᾽ ἡμίσεα ἔχειν τὸν λαβόντα· τῷ δὲ μὴ ἀνενέγκαντι θάνατον ἔταξε τὸ ἐπιτίμιον. Ὑπολαβόντες δὲ οἱ ναῦται ἀνενεγκόντες τὰ ἡμίσεα τὰ κατάλοιπα ἔχειν, ἀδεῶς ἀνήνεγκαν· ὃ δ᾽ ἐπείπερ ἐκεῖνα ἔλαβεν, ἐκέλευσε πάλιν τὰ ἡμίσεα ἀναφέρειν.

g) Rhegion'u fethedince, Halk Meclisi'ni toplayarak aslında kendisi tarafından köle olarak satılmayı hakettiklerini; yine de savaş için yapılan harcamaları karşılar, ayrıca kişi başına 3 *mna* verirlerse onları serbest bırakacağını söyledi. Böylece Rhegionlular o ana kadar sakladıkları (hazineleri) açığa çıkardılar; fakirlerse, daha zengin olanlarla yabancılardan borç olarak şart koştuğu miktarı topladılar. Onlardan bunları aldıktan sonra, yine de hem tümünü köle olarak sattı hem de saklanıp şimdi ortaya çıkarılan mallarına el koydu.

h) Yurttaşlardan, geri ödemek üzere borç alıp şimdi de onlar bunu geri isteyince, herkesin borcu kadar gümüş sikkeyi kendisine teslim etmesini emretti. Aksi takdirde idam cezası getirdi. Gümüş sikkeler getirilince, üzerlerine yeni bir lejant basarak 1 *drakhme*'yi 2 *drakhmai*'a eş değer olacak şekilde dağıttı. Böylece, hem önceki borcunu hem de şimdi kendisine getirilmiş olan miktarı geri ödemiş oldu.

i) Yüz gemiyle Tyrrhenia'ya yelken açarak Tanrıça Leukothea'nın tapınağından çokça altın ve gümüşle bundan az olmayan miktarda başka mücevherler gasbetti. Ama tayfasının da epeyce şey aldığını görünce, herkesin elindekinin yarısını [1350a] kendisine teslim etmesi gerektiğini, ancak diğer yarısını alabileceğini bildiren bir duyuru yaptı. Teslim etmeyene ise ölüm cezası verecekti. Ellerindekinin yarısını verince diğer yarıyı koruyabileceklerini sanan gemiciler bunu hemen verdiler. Ama ganimetlerin yarısını alınca, diğer yarıyı da vermelerini emretti.

21. a) Μενδαῖοι δὲ τὰ μὲν ἀπὸ λιμένων καὶ τῶν ἄλλων τελῶν αὐτοῖς προσπορευόμενα [ἐχρῶντο] εἰς διοίκησιν τῆς πόλεως, τὰ δὲ ἀπὸ τῆς γῆς καὶ οἰκιῶν τέλη οὐκ ἔπραττον, ἀλλ᾽ ἀνέγραφον τοὺς ἔχοντας· ὁπότε δὲ δεηθεῖεν χρημάτων, ἀπεδίδοσαν <ὡς> ὀφείλοντες· ἐκέρδαινον οὖν τὸν παρεληλυθότα χρόνον ἀτόκοις τοῖς χρήμασιν ἀποκεχρημένοι.

b) Πολεμοῦντες <δὲ> πρὸς Ὀλυνθίους καὶ δεόμενοι χριμάτων, ὄντων αὐτοῖς ἀνδραπόδων, ἐψηφίσαντο καταλειπομένου ἑνὶ ἑκάστῳ θήλεος καὶ ἄρρενος τὰ ἄλλα ἀποδόσθαι τῇ πόλει ὡς ἐκδανεῖσαι τοὺς ἰδιώτας χρήματα.

22. Καλλίστρατος <Ἀθηναῖος>, ἐν Μακεδονίᾳ πωλουμένου τοῦ ἐλλιμενίου ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἴκοσι ταλάντων, ἐποίησεν εὑρεῖν τὸ διπλάσιον· κατιδὼν γὰρ ὠνουμένους τοὺς εὐπορωτέρους ἀεὶ διὰ τὸ δεῖν ταλαντιαίους καθιστάναι τοὺς ἐγγύους τῶν εἴκοσι ταλάντων, προεκήρυξεν ὠνεῖσθαι τὸν βουλόμενον καὶ τοὺς ἐγγύους καθιστάναι τοῦ τρίτου μέρους καὶ καθ᾽ ὁπόσον ἕκαστος δύνηται πείθειν.

23. a) Τιμόθεος Ἀθηναῖος πολεμῶν πρὸς Ὀλυνθίους καὶ ἀπορούμενος ἀργυρίου, κόψας χαλκὸν διεδίδου τοῖς στρατιώταις. Ἀγανακτούντων δὲ τῶν στρατιωτῶν ἔφη αὐτοῖς τοὺς ἐμπόρους τε καὶ ἀγοραίους ἅπαντα ὡσαύτως πωλήσειν. Τοῖς δ᾽ ἐμπόροις προεῖπεν ὃν ἄν τις λάβῃ χαλκόν, τούτου πάλιν ἀγοράζειν τά τ᾽ ἐκ τῆς χώρας ὤνια καὶ τὰ ἐκ τῶν λειῶν ἀγόμενα· ὃς δ᾽ ἂν περιλειφθῇ αὐτοῖς χαλκός, πρὸς αὐτὸν ἀναφέροντας ἀργύριον λαμβάνειν.

21. a) Mendeliler kentin yönetimi için limanlardan ve diğer vergilerden elde ettikleri gelirleri harcıyor; topraktan ve evlerden ise vergi almayıp sadece sahiplerinin kaydını tutuyorlardı. Bununla birlikte, nakit ihtiyacı duyunca, bunlar da vergi yükümlüsü gibi ödeme yaptılar. (Mal sahiplerinin) bundan kazancı ise, geçmiş zaman zarfında parayı faiz ödemeden kullanmak oldu.

b) Olynthoslularla savaşırken ve para ihtiyacı içindeyken sahip oldukları kölelerden her bir yurttaş için bir kadın ve bir erkek köle ayrılıp diğerlerinin, tıpkı özel şahısların borç vermeleri gibi, kente verilmesini karara bağladılar.

22. Atinalı Kallistratos Makedonia'da çogunlukla 20 *talanta*'ya kiralanan liman gümrüğünü[211] ikiye katlayacak bir yol buldu. Nitekim 20 *talanta* için her kefilin (en az) 1 *talanton* değerinde teminat göstermesi gerektiği için açık artırmaya sadece zenginlerin girdiklerini görünce, kira bedelinin üçte biri için kefiller gösterilmesi kaydıyla ve her kefilin ikna edilebildiği kazanç payıyla isteyenin vergiyi kiralayabileceğini duyurdu.

23. a) Atinalı Timotheos Olynthoslulara karşı savaştığı[212] ve gümüşü olmadığı bir sırada bakır sikke[213] basarak askerlerine dağıttı. Askerlerin bu durumdan hoşnut kalmamaları üzerine onlara, tüccar ya da satıcıların böyle de herşeyi satacaklarını söyledi. Tüccarlara da bakır sikke kabul eden kişinin, bununla yeniden hem arazilerdeki ürünleri hem de yağmadan getirilenleri satın alabileceğini; yine de elinde bakır sikke kalanın bunu kendisine getirince gümüş sikke alabileceğini bildirdi.[214]

b) Περὶ Κέρκυραν δὲ πολεμῶν καὶ ἀπόρως διακείμενος καὶ τῶν στρατιωτῶν αἰτούντων τοὺς μισθοὺς καὶ ἀπειθούντων αὐτῷ καὶ πρὸς τοὺς ὑπεναντίους φασκόντων ἀποπορεύεσθαι, ἐκκλησίαν συναγαγὼν ἔφησεν οὐ δύνασθαι διὰ τοὺς χειμῶνας παραγενέσθαι αὐτῷ ἀργύριον, ἐπεὶ τοσαύτην εἶναι περὶ αὐτὸν εὐπορίαν, ὥστε τὴν προδεδομένην τριμήνου σιταρχίαν δωρεὰν αὐτοῖς διδόναι· οἳ [1350b] δὲ ὑπολαβόντες οὐκ ἄν ποτε προέσθαι τοσαῦτα χρήματα τὸν Τιμόθεον αὐτοῖς εἰ μὴ τῇ ἀληθείᾳ προσδόκιμα ἦν τὰ χρήματα πρὸς αὐτόν, ἡσυχίαν εἶχον ὑπὲρ τῶν μισθῶν ἕως ἐκεῖνος διῳκήσατο ἃ ἐβούλετο.

c) Σάμον δὲ πολιορκῶν τοὺς καρποὺς καὶ τὰ ἐπὶ τῶν ἀγρῶν ἀπεδίδοτο αὐτοῖς τοῖς Σαμίοις, ὥστε εὐπόρησε χρημάτων εἰς μισθοὺς τοῖς στρατιώταις.

d) Τῶν τε ἐπιτηδείων ἐπεὶ σπάνις ἦν ἐν τῷ στρατοπέδῳ διὰ τοὺς εἰσαφικνουμένους, ἀπηγόρευσε μὴ πωλεῖν σῖτον ἀληλεσμένον μηδὲ μέτρον ἔλαττον ἢ μέδιμνον, μηδὲ τῶν ὑγρῶν μηθὲν ἔλαττον ἢ μετρητήν. Οἱ μὲν οὖν ταξίαρχοί τε καὶ λοχαγοὶ ἀγοράζοντες ἀθρόα διεδίδοσαν τοῖς στρατιώταις, οἱ δὲ εἰσαφικνούμενοι ἦγον αὐτοῖς τὰ ἐπιτήδεια· ὁπότε δὲ ἀπαλλάττοιντο, εἴ τι περίλοιπον εἴη αὐτοῖς, ἐπώλουν, ὥστε συνέβαινεν εὐπορεῖσθαι τοὺς στρατιώτας τῶν ἐπιτηδείων.

24. a) Δατάμης Πέρσης ἔχων στρατιώτας τὰ μὲν καθ' ἡμέραν πορίζειν ἐδύνατο ἐκ τῆς πολεμίας αὐτοῖς, νόμισμα δὲ οὐκ ἔχων διδόναι, ἀπαιτούμενος δὲ χρόνου γενομένου οὗ ὤφειλε, τεχνάζει τοιόνδε.

b) Korkyra civarında savaşırken[215] yine maddi sıkıntıya düşünce, ücretlerini talep eden askerleri emirlerine uymayıp hatta karşı safa geçecekleri tehdidinde de bulununca, bir toplantı tertipledi ve kış nedeniyle gümüşün eline ulaşamadığını, ama yanında önceden verilmiş üç aylık hububat tahsisatını[216] ikramiye olarak dağıtabileceği kadar erzak bulunduğunu söyledi. [1350b] Eğer gerçekten para beklemiyor olsaydı, Timotheos'un kendilerine bu miktarda ikramiye dağıtamayacağını düşünen askerler bunun üzerine, o istediği şeyleri gerçekleştirinceye değin ücretleri konusunda sessiz kaldılar.

c) Samos'u kuşattığı sırada[217], meyveleri ve tarlaların hasadını Samosluların kendilerine sattı; böylece askerilerinin ücreti için bol miktarda parası oldu.

d) Ama birliğe sonradan katılanlar[218] nedeniyle karargâhtaki erzakta kıtlık yaşanınca, bir *medimnos*'tan az öğütülmüş tahılın; bir *metretes*'ten az sıvı ürünün satılmasını yasakladı. Böylece, *taksiarkhoi*[219] ve *lokhagoi*[220] erzağı toptan satın alarak askerlere dağıttılar; birliğe sonradan katılan unsurlar ise, kendi erzaklarını beraberlerinde getirmişlerdi. Bunlar karargâhı terk ettiklerinde, eğer erzakları artmışsa, bunu sattılar; böylece, askerlerin erzak ihtiyacının karşılanması gerçekleşti.[221]

24. a) Pers Datames emrindeki askerlerin günlük iaşelerini düşman topraklarından tedarik edebilmekle birlikte, onlara sikke veremediği için borçlanmış olduğu tutarı askerler talep edince şöyle bir şey tasarladı:

Ἐκκλησίαν συναγαγὼν ἔφη οὐκ ἀπορεῖσθαι χρημάτων, ἀλλ᾽ εἶναι αὐτῷ ἐν χωρίῳ τινί, λέγων ἐν ᾧ εἴη, καὶ ἀναζεύξας ἐβάδιζεν ἐπ᾽ αὐτό. Εἶτα, ὡς ἐγγὺς τοῦ χωρίου ἐγένετο, προελθὼν εἰς αὐτὸ ἔλαβεν ἐκ τῶν ἐνόντων ἱερῶν ὅσος ἐνῆν κοῖλος ἄργυρος· εἶτ᾽ ἐπισκευάσας τὰς ἡμιόνους ὡς ἀγούσας ἀργύριον παραφαινούσας τε ταῦτα ἐβάδιζεν. Ἰδόντες δὲ οἱ στρατιῶται καὶ νομίσαντες ἅπαντα εἶναι ἄργυρον τὰ ἀγόμενα, ἐθάρρησαν ὡς κομιούμενοι τὸν μισθόν. Ὁ δὲ ἔφη δεῖν εἰς Ἀμισὸν ἐλθόντας ἐπισημήνασθαι· ἦν δ᾽ εἰς τὴν Ἀμισὸν ὁδὸς πολλῶν τε ἡμερῶν καὶ χειμέριος. Τὸν δὴ χρόνον τοῦτον ἀπεχρᾶτο τῷ στρατοπέδῳ τὰ ἐπιτήδεια μόνον διδούς.

b) Τούς <τε> τεχνίτας τοὺς ἐν τῷ στρατοπέδῳ αὐτὸς εἶχε καὶ τοὺς καπήλους τοὺς μεταβαλλομένους τι· ἄλλῳ δὲ οὐκ ἦν οὐθενὶ οὐθὲν τούτων ποιεῖν.

25. a) Χαβρίας ᾽Αθηναῖος Ταῷ τῷ Αἰγυπτίων βασιλεῖ ἐκστρατεύοντι καὶ δεομένῳ χρημάτων συνεβούλευε τῶν τε ἱερῶν τινα καὶ τῶν ἱερέων τὸ πλῆθος φάναι πρὸς τοὺς ἱερεῖς δεῖν παραλυθῆναι διὰ τὴν δαπάνην. Ἀκούσαντες δὲ [1351a] οἱ ἱερεῖς καὶ τὸ ἱερὸν παρ᾽ αὐτοῖς ἕκαστοι βουλόμενοι εἶναι καὶ εἶναι αὐτοὶ ἱερεῖς, ἐδίδοσαν χρήματα. Ἐπεὶ δὲ παρὰ πάντων εἰλήφει, προστάξαι αὐτοῖς ἐκέλευσεν εἰς μὲν τὸ ἱερὸν καὶ εἰς αὐτὸν τῆς δαπάνης ἧς πρότερον ἐποιοῦντο τὸ δέκατον μέρος ποιεῖσθαι, τὰ δὲ λοιπὰ αὐτῷ δανεῖσαι ἕως <ὁ> πόλεμος ὁ πρὸς βασιλέα διαλυθῇ. Ἀρ᾽ οἰκίας δὲ ἑκάστης κελεῦσαι ἅπαντας εἰσενέγκαι τάξαντα ὅ δεῖ, καὶ ἀπὸ τοῦ σώμα-

Halk Meclisi'ni toplayarak parasız olmadığını, tersine parasının belli bir yerde – buranın neresi olduğunu da açıkladı – durduğunu söyledi ve karargâhını toplayarak buraya yürüdü. Daha sonra mahale yaklaşınca, içeri girip buradaki tapınakların içinden gümüş plakaları aldı. Ardından katırlarını taşıdıkları gümüşün açıkça görülebileceği şekilde yükleyerek ilerledi. Askerler bunu görüp bütün yükün gümüşten ibaret olduğunu düşününce, ücretlerini alabileceklerini umdular. Bunun üzerine Datames, sikke bastırmak için gümüşü önce Amisos'a götürmek gerektiğini söyledi. Amisos'a giden yolsa uzun ve mevsim de kıştı. Bu süre zarfında da sadece erzak vererek orduyu kullanmaya devam etti.

b) Ayrıca, karargâhtaki zanaatkârlarla mal takası yapan küçük esnafı kendi denetimine aldı. Başka hiç kimse içinse, bu faaliyetlerden birini yapmak mümkün değildi.

25. a) Atinalı Khabrias, sefere çıkacağı için nakte ihtiyaç duyan Mısır Kralı Taos'a[222] tapınaklardan bazılarının ve rahipliklerin büyük bir kısmının yüklü harcamalar nedeniyle kaldırılması gerektiği tavsiyesinde bulundu. Bunları duyan [1351a] rahipler hem kendi yetkilerindeki tapınakların hem de rahipliklerinin devam etmesini istediklerinden her biri kendi imkânından (ona) para verdi. Hepsinden bu şekilde para aldıktan sonra, Taos'a bu sefer rahiplerin hem tapınakları hem de kendileri için daha öncekinin onda birini harcamalarını, geri kalanını da Büyük Kral'la yürütülen savaş bitene kadar kendisine vermelerini emretmesini salık verdi. Ayrıca, her bir evden olduğu gibi her bir kişiden de

τος ὡσαύτως. Τοῦ <δὲ> σίτου τοῦ πωλουμένου χωρὶς τῆς τιμῆς διδόναι τὸν πωλοῦντα καὶ ὠνούμενον ἀπὸ τῆς ἀρτάβης τὸν ὀβολόν. Ἀπό <τε> τῶν πλοίων καὶ ἐργαστηρίων καὶ τῶν ἄλλην τινὰ ἐργασίαν παρεχόντων τῆς ἐργασίας μέρος τὸ δέκατον κελεῦσαι ἀποτελεῖν.

b) Ἐκστρατεύειν δ' αὐτῷ μέλλοντι ἐκ τῆς χώρας, εἴ τίς τι ἔχει ἄσημον ἀργύριον ἢ χρυσίον, κελεῦσαι ἐνέγκαι πρὸς αὐτόν· ἐνεγκάντων δὲ τῶν πλείστων, ἐκέλευσε τούτῳ μὲν ἐκεῖνον χρᾶσθαι, τοὺς δὲ δανείσαντας συστῆσαι τοῖς νομάρχαις ὥστ' ἐκ τῶν φόρων αὐτοῖς ἀποδοῦναι.

26. Ἰφικράτης Ἀθηναῖος, Κότυος συναγαγόντος στρατιώτας, ἐπόρισεν αὐτῷ χρήματα τρόπον τοιοῦτον. Ἐκέλευσε τῶν ἀνθρώπων ὧν ἦρχε προστάξαι κατασπεῖραι αὐτῷ γῆν τριῶν μεδίμνων· τούτου δὲ πραχθέντος συνελέγη σίτου πολὺ πλῆθος. Καταγαγὼν οὖν ἐπὶ τὰ ἐμπόρια ἀπέδοτο καὶ εὐπόρησε χρημάτων.

27. Κότυς Θρᾷξ παρὰ Περινθίων ἐδανείζετο χρήματα εἰς τοὺς στρατιώτας [συναγαγεῖν], οἱ δὲ Περίνθιοι οὐκ ἐδίδοσαν αὐτῷ. Ἠξίωσεν οὖν αὐτοὺς ἄνδρας γε τῶν πολιτῶν φρουροὺς δοῦναι εἰς χωρία τινά, ἵνα τοῖς ἐκεῖ στρατιώταις νῦν φρουροῦσι σχῇ ἀποχρήσασθαι. Οἱ δὲ τοῦτο ταχέως ἐποίησαν, οἰόμενοι τῶν χωρίων κύριοι ἔσεσθαι. Ὁ δὲ Κότυς τοὺς ἀποσταλέντας εἰς φυλακὴν ποιήσας τὰ χρήματα αὐτοὺς ἐκέλευσεν ἀποσταλέντας, ἃ ἐδανείζετο παρ' αὐτῶν, κομίσασθαι.

gerekli olan miktar kadar vergi almasını önerdi. Hububatın satışında da satıcı ve alıcının fiyatın dışında *artaba* başına 1 *obolos* ödemesini; bunun dışında gemi ve işliklerle başka bir iş alanında faaliyet gösteren yerlerden gelirlerinin onda birinin vergi olarak alınmasını önerdi.

b) Yine sefer için ülkeden ayrılmak üzere olan Taos'a, elinde basılmamış gümüş veya altın bulunan kişinin bunu kendisine getirmesi emrini salıkladı. Birçok kişi getirince de bunu kendisinin kullanmasını; bu şekilde borç verenlerinse, gelirlerden kendilerine ödeme yapılacak şekilde *nomarkhes*'lere[223] başvurmalarını emretti.

26. Atinalı Iphikrates, asker toplamakta olan Kotys için şu şekilde para sağladı: Buyruğundaki insanlara arazilerinin üç *medimnos* ölçeğinde ürün veren kısmını kendisi için hasat etmelerini buyurdu. Bu yerine gelince bol miktarda hububat toplamış oldu. Daha sonra (hububatı) ticaret merkezlerine gönderip sattırdı ve bu şekilde yeterince para sağladı.

27. Thrakialı Kotys asker toplamak için Perinthoslulardan borç istedi; Perithoslularsa ona borç vermediler. Bunun üzerine onlardan, bu sırada buralarda gözcülük görevini yürüten askerlerden başka türlü yararlanmak üzere belli yerlere bazı yurttaşları gözcü olarak göndermelerini istedi. Bu yerlerin efendileri olacaklarını düşünerek bu isteği hemen yerine getirdiler. Ne var ki Kotys, gönderilenleri tutukladı ve onlara kendilerinden borç almak istediği miktarı gönderirlerse tutsaklara kavuşabileceklerini söyledi.

28. Μέντωρ ῾Ρόδιος Ἑρμείαν συλλαβὼν καὶ τὰ χωρία αὐτοῦ κατασχὼν τοὺς ἐπιμελητὰς εἴασε κατὰ χώραν τοὺς ὑπὸ τοῦ Ἑρμείου καθεστηκότας. Ἐπεὶ δὲ ἐθάρρησάν τε ἅπαντες καί, εἴ τί ποτ᾽ ἦν αὐτοῖς ἀποκεκρυμμένον ἢ ὑπεκκείμενον, μεθ᾽ αὐτῶν εἶχον, συλλαβὼν αὐτοὺς πάντα παρείλετο ἃ εἶχον.

29. a) [1351b] Μέμνων ῾Ρόδιος κυριεύσας Λαμψάκου δεηθεὶς χρημάτων ἐπέγραψε τοῖς πλουσιωτάτοις αὐτῶν πλῆθός τι ἀργυρίου, τούτοις δὲ τὴν κομιδὴν ἔσεσθαι παρὰ τῶν ἄλλων πολιτῶν ἔφησεν. Ἐπεὶ δὲ οἱ ἄλλοι πολῖται εἰσήνεγκαν, ἐκέλευσε καὶ ταῦτα αὐτῷ δανεῖσαι [ἐν χρόνῳ] διειπάμενος ἐν ᾧ πάλιν αὐτοῖς ἀποδώσει.

b) Πάλιν τε δεηθεὶς χρημάτων ἠξίωσεν αὐτοὺς εἰσενέγκαι, κομίσασθαι δὲ ἐκ τῶν προσόδων· οἳ δ᾽ εἰσήνεγκαν ὡς διὰ ταχέων αὐτοῖς ἐσομένης τῆς κομιδῆς. Ἐπεὶ δὲ καὶ αἱ καταβολαὶ τῶν προσόδων παρῆσαν, ἔφησεν ἐπ᾽ αὐτῷ χρείαν εἶναι καὶ τούτων, ἐκείνοις δὲ ὕστερον ἀποδώσειν σὺν τόκῳ.

c) Τῶν τε στρατευομένων παρ᾽ αὐτῷ παρῃρεῖτο τὰς σιταρχίας καὶ τοὺς μισθοὺς ἓξ ἡμερῶν τὸν ἐνιαυτόν, φάσκων ταύταις ταῖς ἡμέραις οὔτε φυλακὴν αὐτοῖς οὐδεμίαν οὔτε πορείαν οὔτε δαπάνην ποιεῖσθαι, τὰς ἐξαιρεσίμους λέγων.

d) Τόν τε πρὸ τοῦ χρόνον διδοὺς τοῖς στρατιώταις τῇ δευτέρᾳ τῆς νουμηνίας τὴν σιταρχίαν, τῷ μὲν πρώτῳ μηνὶ παρέβη τρεῖς ἡμέρας, τῷ δ᾽ ἐχομένῳ πέντε. Τοῦτον δὲ τὸν τρόπον προῆγεν, ἕως εἰς τὴν τριακάδα ἦλθεν.

28. Rodoslu Mentor, Hermias'ı tutuklayıp arazilerine el koyduktan sonra, Hermias tarafından her bir bölgeye atanmış müfettişleri yerlerinde bıraktı. Bu şekilde güvenlerini kazandığı tüm müfettişler daha önce sakladıkları veya güvenli bir yere götürdükleri şeyi tekrar yanlarına alınca, bunları tutukladı ve sahip oldukları her şeyi ellerinden aldı.

29. a) [1351b] Rodoslu Memnon Lampsakos'a hükmettiği sırada paraya ihtiyaç duyunca kentin en zenginlerinden belli miktarda gümüş borç aldı; onlara da geri ödemenin diğer yurttaşlar tarafından yapılacağını söyledi. Ama diğer yurttaşlar katkı paylarını ödeyince, geri ödeme için bir vade belirleyerek bu parayı da kendisine borç olarak vermelerini emretti.

b) Gene paraya gereksinimi olunca, bu kez kent gelirlerinden karşılanmak üzere tekrar katkı payı ödemelerini talep etti. Geri ödemenin kendilerine kısa sürede yapılacağını umarak katkı paylarını ödediler. Gelirlerden yapılacak ödemenin vadesi gelince bu paraya da gereksinim duyduğunu; ama bunu ileride faiziyle birlikte geri ödeyeceğini söyledi.

c) Bu günlerde ne savunma görevi yaptıklarını, ne sefere çıktıklarını ne de herhangi bir harcama yapmaları gerektiğini bahane ederek takvimden çıkardığını söylediği yılın altı günü için askerlerinin ücret ve istihkaklarını kıstı.

d) Önceleri askerlerine istihkaklarını ayın ikinci gününde verirken takip eden ilk ayda bunu üç, takip eden ayda ise beş gün geciktirdi. Bu şekilde otuz günü tamamlayıncaya dek geciktirmeye devam etti.

30. a) Χαρίδημος Ὠρείτης ἔχων τῆς Αἰολίδος τινὰ χωρία, ἐπιστρατεύοντος ἐπ᾽ αὐτὸν Ἀρταβάζου, χρημάτων ἐδεῖτο εἰς τοὺς στρατιώτας. Τὸ μὲν οὖν πρῶτον εἰσέφερον αὐτῷ, εἶτα οὐκέτι ἔφασαν ἔχειν. Ὁ δὲ Χαρίδημος, ὃ ᾤετο χωρίον εὐπορώτατον εἶναι, ἐκέλευσεν [καὶ] εἴ τι νόμισμα ἔχουσιν ἤ τι ἄλλο σκεῦος ἀξιόλογον, εἰς ἕτερον χωρίον ἀποστέλλειν, παραπομπὴν δὲ δώσειν· ἅμα δὲ καὶ αὐτὸς τοῦτο ποιῶν φανερὸς ἦν. Πεισθέντων δὲ τῶν ἀνθρώπων, προαγαγὼν αὐτοὺς τῆς πόλεως μικρὸν καὶ ἐρευνήσας ἃ εἶχον, ἔλαβεν ὅσων ἐδεῖτο, ἐκείνους δὲ πάλιν εἰς τὸ χωρίον ἀπῆγεν.

b) Κήρυγμά τε ποιησάμενος ἐν ταῖς πόλεσιν ὧν ἦρχε, μηδένα μηδὲν ὅπλον κεκτῆσθαι ἐν τῇ οἰκίᾳ, εἰ δὲ μή, ἀποτείσειν ἀργύριον ὃ ἐπεκήρυξεν, ἠμέλει καὶ οὐδεμίαν ἐπιστροφὴν ἐποιεῖτο. Τῶν δὲ ἀνθρώπων οἰομένων τὸ κήρυγμα μάτην αὐτὸν πεποιῆσθαι, εἶχον ἃ ἔτυχον ἕκαστοι κεκτημένοι κατὰ χώραν. Ὁ δ᾽ ἔρευναν ἐξαίφνης ποιησάμενος τῶν οἰκιῶν, παρ᾽ οἷς εὗρεν ὅπλον τι, ἐπράττετο τὸ ἐπιτίμιον.

31. Φιλόξενός τις Μακεδὼν Καρίας σατραπεύων δεηθεὶς χρημάτων Διονύσια ἔφασκε μέλλειν ἄγειν καὶ χοραγοὺς [1352a] προέγραψε τῶν Καρῶν τοὺς εὐπρωτάτους καὶ προσέταττεν αὐτοῖς ἃ δεῖ παρασκευάζειν. Ὁρῶν δ᾽ αὐτοὺς δυσχεραίνοντας ὑποπέμπων τινὰς ἠρώτα τί βούλονται δόντες ἀπαλλαγῆναι τῆς λειτουργίας. Οἵ δὲ πολλῷ πλέον ἢ ὅσον ᾤοντο ἀναλώσειν ἔφασαν δώσειν τοῦ μὴ ὀχλεῖσθαι καὶ ἀπὸ τῶν ἰδίων ἀπεῖναι. Ὁ δὲ παρὰ τούτων λαβὼν ὃ ἐδίδοσαν, ἑτέρους κατέγραψεν, ἕως ἔλαβε παρὰ τοῦτο, ὃ ἠβούλετο, καὶ προσόν παρ᾽ ἑκάστοις.

30. a) Aeolis'in[224] bir kısmını elinde tutan Oreoslu[225] Kharidemos, Artabazos kendisine karşı sefer düzenleyince askerleri için paraya gereksindi.[226] (Bölge sakinleri) ona yaptıkları ilk ödemeden sonra ellerinde başka bir şey kalmadığını söylediler. Bunun üzerine en müreffeh olduğunu düşündüğü yerlerin sakinlerinin, sikke veya benzeri değerli eşyaları varsa, bunu başka yere nakletmelerini, (bu sırada) koruma da sağlayacağını bildirdi. Aynı şeyi herkesin gözü önünde kendisi de yaptı. Bu yolla ikna olan insanları kentin biraz dışına götürdü ve yanlarındaki malları arayarak ihtiyacı olduğu kadarına el koyduktan sonra onları yerlerine geri götürdü.

b) İdaresi altında bulunan kentlerde hiç kimsenin evde silah bulundurma izni olmadığını, aksi takdirde belirleyeceği tutarda ceza ödeneceğini duyurdu. Bu konuyu bir daha açmadı ve hiç ilgilenmedi. İnsanlar onun bu ilanı boşuna yaptığını düşünerek daha önce edindikleri (silahları) sakınca görmeden yeniden arazide kullanıma çıkardılar. Bunun üzerine evlerde ani arama yaptırarak silah bulduklarına ceza kesti.

31. Philoksenos adında bir Makedon, Karia satrapı iken nakit gereksinimi duyunca Dionysios şenliği düzenleme niyetini dile getirip en varlıklı Karları koro finansörü olarak [1352a] kaydetti ve onları gerekli hazırlıkları yapmakla görevlendirdi. Buna kızdıklarını görünce de gizlice birilerini göndererek bu *leiturgia*'dan kurtulmak için ne vermek istediklerini sordurdu. Onlar da sorun yaşamaktan ve işlerinden uzaklaşmaktansa koro için harcamaları beklenenden çok daha fazlasını vereceklerini ilettiler. Philoksenos bunların verdiklerini aldı ve istediği tutara, hatta fazlasına ulaşıncaya kadar başkalarını kaydetti.

32. Εὐαίσης Σύρος Αἰγύπτου σατραπεύων, ἀφίστασθαι μελλόντων τῶν νομαρχῶν ἀπ' αὐτοῦ αἰσθόμενος, καλέσας αὐτοὺς εἰς τὰ βασίλεια ἐκρέμασεν ἅπαντας, πρὸς δὲ τοὺς οἰκείους ἐκέλευσε λέγειν ὅτι ἐν φυλακῇ εἰσιν. Ἕκαστος οὖν τῶν οἰκείων ἔπραττον ὑπὲρ ἑκάστου καὶ χρημάτων ἐξεωνοῦντο τοὺς συνειλημμένους. Ὁ δὲ διομολογησάμενος ὑπὲρ ἑκάστου καὶ λαβὼν τὰ ὁμολογηθέντα ἀπέδωκεν ἑκάστοις τὸν νεκρόν.

33. a) Κλεομένης Ἀλεξανδρεὺς Αἰγύπτου σατραπεύων, λιμοῦ γενομένου ἐν μὲν τοῖς ἄλλοις τόποις σφόδρα, ἐν Αἰγύπτῳ δὲ μετρίως, ἀπέκλεισε τὴν ἐξαγωγὴν τοῦ σίτου. Τῶν δὲ νομαρχῶν φασκόντων οὐ δυνήσεσθαι τοὺς φόρους ἀποδοῦναι τῷ μὴ ἐξάγεσθαι τὸν σῖτον, ἐξαγωγὴν μὲν ἐποίησε, τέλος δὲ πολὺ τῷ σίτῳ ἐπέβαλεν, ὥστε συνέβαινεν αὐτῷ εἰ μὴ <...> ἐξαγομένου ὀλίγου πολὺ τέλος λαμβάνειν, αὐτούς τε [νομάρχας] πεπαῦσθαι τῆς προφάσεως.

b) Διαπλέοντος δ' αὐτοῦ τὸν νομόν, οὗ ἐστι θεὸς ὁ κροκόδειλος, ἡρπάσθη τις τῶν παίδων αὐτοῦ. Καλέσας οὖν τοὺς ἱερεῖς ἔφη πρότερος ἀδικηθεὶς ἀμύνεσθαι τοὺς κροκοδείλους, καὶ προσέταξε θηρεύειν αὐτούς. Οἱ δὲ ἱερεῖς, ἵνα μὴ ὁ θεὸς αὐτῶν καταφρονηθῇ, συναγαγόντες ὅσον ἠδύναντο χρυσίον ἔδοσαν αὐτῷ καὶ οὕτως ἐπαύσατο.

c) Ἀλεξάνδρου <τε> τοῦ βασιλέως ἐντειλαμένου αὐτῷ οἰκίσαι πόλιν πρὸς τῇ Φάρῳ καὶ τὸ ἐμπόριον τὸ πρότερον ὂν ἐπὶ τοῦ Κανώβου ἐνταῦθα ποιῆσαι, καταπλεύσας εἰς τὸν Κάνωβον πρὸς τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς κτήμα-

32. Syrialı Euaises, Mısır'ın satraplığını yaptığı sırada *nomarkh*'ların ona başkaldırmak üzere olduklarını anlayınca bunları sarayına çağırdı ve tümünü astırdı; ailerine ise onların sadece gözaltında olduklarının söylenmesini emretti. Bunun üzerine her bir aile kendi yakını için işe koyuldu ve tutsakların özgürlüğünü parayla satın almaya çalıştı. Euaises ise (sözüm ona) tutsak olan her biri için anlaşmaya varıp üzerinde uzlaşılan tutarı alınca ailelere tutsakların (canlı bedenleri yerine) cesetlerini verdi.

33. a) Aleksandrialı Kleomenes[227] Mısır satrapı iken, orada görece yumuşak olmakla birlikte, başka yerlerde ağır bir kıtlık baş gösterince, buğday ihracını yasakladı. Ama *nomarkh*'lar buğday ihraç edilmezse vergileri ödeyemeyeceklerini söyleyince, ihracata izin vermekle birlikte, buğdaya öyle ağır bir gümrük[228] koydu ki, [...]mezse de az bir ihracatla yüklüce vergi toplayabildiği gibi *nomarkh*'lara da bahane vesilesi bırakmamış oldu.

b) Timsahın tanrı görüldüğü görev bölgesini tekneyle dolaşırken bir kölesi onlara yem oldu. Bunun üzerine rahipleri çağırarak en önce kendisi zarar gördüğü için timsahlardan öcünü alacağını söyledi ve onları avlamalarını buyurdu. Rahipler de tanrıları hor görülmesin diye güçleri yettiğince altın toplayarak ona verdiler, o da (bundan) vazgeçti.

c) Kral Aleksandros ona Pharos'un[229] yakınında bir kent kurma ve Kanobos'ta[230] bulunan pazar yerini buraya taşıma görevini verince, bir tekneyle Kanobos'a ulaşıp buradaki rahiplerle mülk sahiplerine onları nak-

τα ἔχοντας ἐκεῖ ἐπὶ τούτῳ ἥκειν ἔφη ὥστε μετοικίσαι αὐτούς. Οἱ <δὲ> ἱερεῖς καὶ οἱ κάτοικοι εἰσενέγκαντες χρήματα ἔδωκαν ἵν' ἐᾷ κατὰ χώραν αὐτοῖς τὸ ἐμπόριον. Ὁ δὲ λαβὼν τότε μὲν ἀπηλλάγη, εἶτα δὲ καταπλεύσας, ἐπεὶ ἦν εὐτρεπῆ αὐτῷ τὰ πρὸς τὴν [1352b] οἰκοδομίαν, ᾔτει αὐτοὺς χρήματα ὑπερβάλλων τῷ πλήθει· τοῦτο γὰρ αὐτῷ τὸ διάφορον εἶναι, τὸ αὐτοῦ εἶναι τὸ ἐμπόριον καὶ μὴ ἐκεῖ. Ἐπεὶ δ' οὐκ ἂν ἔφασαν δύνασθαι δοῦναι, μετῴκισεν αὐτούς.

d) Ἀποστείλας τέ τινα ἐπ' ἀγοράσματα καὶ αἰσθόμενος ὅτι εὐώνων ἐπιτετύχηκεν, αὐτῷ δὲ μέλλει ἐκτετιμημένα λογίζεσθαι, πρὸς τοὺς συνήθεις τοῦ ἀγοραστοῦ ἔλεγεν ὅτι ἀκηκοὼς εἴη τὰ ἀγοράσματα αὐτὸν ὑπερτίμια ἠγορακέναι· αὐτὸς οὖν [οὐ] προσέξειν· καὶ ἅμα τὴν ἀβελτερίαν αὐτοῦ ἐλοιδόρει μετ' ὀργῆς προσποιητοῦ. Οἳ δὲ ταῦτα ἀκούοντες οὐκ ἔφασαν δεῖν πιστεύειν αὐτὸν τοῖς λέγουσί τι κατ' ἐκείνου, ἕως αὐτὸς παραγενόμενος τὸν λόγον αὐτῷ δῷ. Ἀφικομένου δὲ τοῦ ἀγοραστοῦ ἀπήγγειλαν αὐτῷ τὰ παρὰ τοῦ Κλεομένους· ὃ δ' ἐκείνοις τε βουλόμενος ἐνδείξασθαι καὶ τῷ Κλεομένει, ἀνήνεγκε τὰς τιμὰς ὧνπερ ἦν ἠγορακώς.

e) Τοῦ τε σίτου πωλουμένου ἐν τῇ χώρᾳ δεκαδράχμου, καλέσας τοὺς ἐργαζομένους ἠρώτησε πῶς βούλονται αὐτῷ ἐργάζεσθαι· οἳ δ' ἔφασαν ἐλάττονος ἢ ὅσου ἂν τοῖς ἐμπόροις ἐπώλουν. Ὁ δ' ἐκείνους μὲν ἐκέλευσεν αὐτῷ παραδιδόναι ὅσουπερ ἐπώλουν τοῖς ἄλλοις, αὐτὸς δὲ τάξας τριάκοντα καὶ δύο δραχμὰς τοῦ σίτου τιμὴν οὕτως ἐπώλει.

letmek göreviyle geldiğini söyledi. Rahiplerle diğer sakinler para getirerek pazarın yerinde kalmasına müsaade etmesi için bunu ona verdiler. O da parayı aldı ve şimdilik geri çekildi. Ama sonra, inşa için gerekli her şey [1352b] hazır olunca gemiyle tekrar yanlarına uğrayarak onlardan aşırı yüksek bir tutar talep etti. Zira bu onun için pazarın orada değil de burada kalmasının farkıydı. Onlarsa verebilecek durumları olmadığını söyleyince onları nakletti.

d) Bir keresinde emtia alımı için gönderdiği birinin başarılı bir pazarlık yaptığını; ama kendisine yüksek bir fatura çıkarmak niyetinde olduğunu öğrenince, aracının iş arkadaşlarına onun emtiaları yüksek bir fiyattan aldığını duyduğunu ve konuyla şahsen ilgileneceğini söyledi; bir de yapmacık bir öfkeyle aptallığını payladı. Onlarsa bunları dinledikten sonra aracının kendisi dönene ve faturayı ona verene kadar aleyhinde bir şey söyleyenlere inanmaması gerektiğini söylediler. Aracı geri dönünce de ona Kleomenes'ten duyduklarını aktardılar. Beriki de kendini hem arkadaşlarına hem de Kleomenes'e kanıtlamak istediği için fiyatları tam satın aldığı tutardan gösterdi.

e) Mısır'da buğday 10 *drakhmai*'a[231] satılırken üreticileri çağırarak kendisine ne kadara üretmek isteyeceklerini sordu. Onlarsa tüccara sattıklarından daha azına yanıtını verdiler. Bunun üzerine ona da diğerlerine sattıkları fiyattan vermelerini buyurdu. Ardından da buğdayın fiyatını 32 *drakhmai* olarak belirledi ve bu fiyattan sattı.

f) Τούς τε ἱερεῖς καλέσας ἔφησε πολὺ τὸ ἀνάλωμα ἐν τῇ χώρᾳ γίνεσθαι εἰς τὰ ἱερά· δεῖν οὖν καὶ τῶν ἱερῶν τινα καὶ τῶν ἱερέων τὸ πλῆθος καταλυθῆναι. Οἱ δὲ ἱερεῖς καὶ ἰδίᾳ ἕκαστος καὶ κοινῇ τὰ ἱερὰ χρήματα ἐδίδοσαν, οἰόμενοί τε αὐτὸν τῇ ἀληθείᾳ τοῦτο ποιεῖν, καὶ ἕκαστος βουλόμενος τό τε ἱερὸν τὸ αὑτοῦ εἶναι κατὰ χώραν καὐτὸς ἱερεύς.

34. a) Ἀντιμένης ῾Ρόδιος ἡμιόδιος, γενομένου Ἀλεξάνδρου περὶ Βαβυλῶνα, ἐπόρισε χρήματα ὧδε. Νόμου ὄντος ἐν Βαβυλωνίᾳ παλαιοῦ δεκάτην εἶναι τῶν εἰσαγομένων, χρωμένου δὲ αὐτῷ οὐθενός, τηρήσας τούς τε σατράπας ἅπαντας προσδοκίμους ὄντας καὶ στρατιώτας οὐκ ὀλίγους [τε] καὶ πρέσβεις καὶ τεχνίτας κλητοὺς ἄλλους τοὺς ἄγοντας καὶ ἰδίᾳ ἀποδημοῦντας, καὶ δῶρα πολλὰ ἀναγόμενα, τὴν δεκάτην ἔπραττε κατὰ τὸν νόμον τὸν κείμενον.

b) Πάλιν τε πορίζων τἀνδράποδα τὰ ἐπὶ στρατοπέδῳ ὄντα ἐκέλευσε τὸν βουλόμενον ἀπογράφεσθαι ὁπόσου θέλει, τελεῖν δὲ τοῦ ἐνιαυτοῦ ὀκτὼ δραχμάς ἀποτίσαι, ἂν δὲ ἀποδρᾷ τὸ ἀνδράποδον, κομίζεσθαι τὴν τιμὴν [1353a] ἧς ἀνεγράψατο. Ἀπογραφέντων οὖν πολλῶν ἀνδραπόδων οὐκ ὀλίγον συνετέλει ἀργύριον. Εἰ δέ τι ἀποδραίη ἀνδράποδον, ἐκέλευε τὸν σατράπην τῆς <γῆς> ἐν ᾗ ἐστι τὸ στρατόπεδον, ἀνασῴζειν <ἢ> τὴν τιμὴν τῷ κυρίῳ ἀποδοῦναι.

35. Ὀφέλας Ὀλύνθιος καταστήσας ἐπιμελητὴν εἰς τὸν νομὸν τὸν Ἀθριβίτην, ἐπεὶ προσελθόντες αὐτῷ οἱ νομάρ-

f) Ayrıca rahipleri çağırarak bölgede tapınak harcamalarının çok artığını, bu nedenle de tapınaklardan bazılarıyla rahiplerden büyük kısmının kaldırılması gerektiğini söyledi. Rahiplerse bunu gerçekten yapacağını sandıkları ve her biri hem tapınağının hem de kendi rahipliğinin yerinde kalmasını istediği için hem tek tek şahsi servetlerinden hem de ortaklaşa tapınak hazinesinden[232] ona para verdiler.

34. a) *Hemihodios*[233] olan Rodoslu Antimenes, Aleksandros'un Babylon civarında bulunduğu sırada şu yolla para temin etti: Babylonia'da tüm ithal mallara % 10 vergi getiren; ama kimsenin uymadığı eski bir yasa vardı. Bunun üzerine bütün satrap ve askerlerin görevli, azımsanmayacak sayıda elçi ve zanaatkârınsa davetli olarak kente geleceği; ayrıca özel işlerinden ötürü dışarda bulunanların da geri döneceği, dolayısıyla da bol miktarda armağanın getirileceği zamanı kollayarak hali hazırdaki yasayla % 10 vergisini topladı.

b) Yine maddi sıkıntıya düşünce, yıllık 8 *drakhmai* vergi ödemek kaydıyla isteyenin kendi kölesini karargâhta görevlendirilmesi için istediği fiyattan kaydedebileceğini duyurdu. Ama köle kaçacak olursa kayıt [1353a] bedelinin ödenmesi gerekecekti. Böylece çok sayıda köle kaydettirilince azımsanmayacak bir meblağ topladı. Ayrıca bir köle kaçacak olursa karargâhın bulunduğu bölgenin satrapına ya onu arayıp bulmasını ya da bedelini köle sahibine ödemesini emretti.

35. Olynthoslu Ophelas'ın Athribis *nomos*'una bir *epimeletes*[234] ataması üzerine bölgenin *nomarkh*'ları huzuruna çıkarak

χαι οἱ ἐκ τοῦ τόπου τούτου ἔφασαν βούλεσθαι πλείω αὐτοὶ πολὺ φέρειν, τὸν δ'ἐπιμελητὴν τὸν νῦν καθεστηκότα ἀπαλλάξαι αὐτὸν ἠξίουν, ἐπερωτήσας αὐτοὺς εἰ δυνήσονται συντελεῖν ἅπερ ἐπαγγέλλονται, φησάντων αὐτῶν, τὸν μὲν ἐπιμελητὴν κατὰ χώραν εἴα, τοὺς δὲ φόρους πράττεσθαι ἐκέλευεν οὓς αὐτοὶ ὑπετιμήσαντο. Οὔτε οὖν ὃν κατέστησεν ἀτιμάσαι ἐδόκει οὔτ' ἐκείνοις πλείους φόρους ἐπιβαλεῖν ἢ αὐτοὶ ἐτάξαντο, χρήματα δὲ πολλαπλάσια αὐτὸς ἐλάμβανεν.

36. Πυθοκλῆς 'Αθηναῖος 'Αθηναίοις συνεβούλευσε τὸν μόλυβδον τὸν ἐκ τῶν Λαυρείων παραλαμβάνειν παρὰ τῶν ἰδιωτῶν τὴν πόλιν, ὥσπερ ἐπώλουν, δίδραχμον, εἶτα τάξαντας αὐτοὺς τιμὴν ἑξαδράχμου οὕτω πωλεῖν.

III [προσθῆκαι]

[προσθήκη εἰς τὸ κε']·

37. Χαβρίας· πληρωμάτων τε κατειλεγμένων εἰς ἑκατὸν καὶ εἴκοσι ναῦς, τῷ δὲ Ταῷ ἑξήκοντα μόνον οὐσῶν χρείας, προστάξαι τοῖς ἐκ τῶν ἑξήκοντα νεῶν αὐτοῦ τῶν ὑπομενουσῶν τοὺς πλέοντας εἰς δίμηνον σιτηρεσιάσαι ἢ αὐτοὺς πλέειν. Οἳ δὲ βουλόμενοι ἐπὶ τῶν ἰδίων εἶναι ἔδωκαν ἃ προσέταξεν.

[προσθήκη εἰς τὸ λδ']·

38. Ἀντιμένης· τούς τε θησαυροὺς τοὺς παρὰ τὰς ὁδοὺς τὰς βασιλικὰς ἀναπληροῦν ἐκέλευε τοὺς σατράπας κατὰ τὸν νόμον τὸν τῆς χώρας· ὁπότε δὲ διαπορεύοιτο στρα-

daha fazla vergi ödemek istediklerini söylediler, ama henüz atadığı *epimeletes*'i görevden almasını istediler. Ophelas vadettikleri meblağı ödeyip ödeyemeyecekleri sorusuna onlardan olumlu yanıt alınca *epimeletes*'i yerinde bıraktı, vergileri de vadettikleri tutarda ödemelerini emretti. Böylece bizzat kendi atadığı birini azletmemiş olduğu gibi onlara kendi belirlediklerinden daha fazla vergi de yüklememiş oldu ve önceki gelirin misliyle fazlasını elde etti.

36. Atinalı Pythokles hemşehrilerine kentin Laurion'dan elde edilen kurşunu özel şahıslardan, onların talep ettikleri gibi iki *drakhmai*'a satın almalarını; sonra da fiyatı altı *drakhmai* olarak belirleyip bu fiyattan satmalarını salık verdi.

III [Ekler]

[25'e ek]:

37. Khabrias: Taos'ın sadece 60 gemilik adama ihtiyacı varken 120 gemi için mürettebat toplanınca, fazla gemilerin mürettebatına ya görevdekilerin iki aylık iaşelerini karşılamaları ya da kendilerinin denize açılmaları seçeneğini sundu. Kendi işlerinin başında olmak istediklerinden tespit ettiği tutarı ödediler.

[34'e ek]:

38. Antimenes: Ülkedeki yasa uyarınca satrapların kraliyet yolları boyundaki depoları doldurmalarını emretti. Ne zaman bu yollardan bir ordu veya yanında kral olmadan başka bir

τόπεδον ἢ ἕτερος ὄχλος ἄνευ τοῦ βασιλέως, πέμψας τινὰ παρ᾽ αὐτοῦ ἐπώλει τὰ ἐκ τῶν θησαυρῶν.

[προσθήκη εἰς τὸ λγ′]·

39. [1353b] Κλεομένης· προσπορευομένης τε τῆς νουμηνίας καὶ δέον τοῖς στρατιώταις σιταρχίαν δοῦναι, κατέπλευσεν ἐξεπίτηδες· προπορευομένου δὲ τοῦ μηνὸς ἀναπλεύσας διέδωκε τὴν σιταρχίαν, εἶτα τοῦ εἰσιόντος μηνὸς διέλιπεν ἕως τῆς νουμηνίας. Οἱ μὲν οὖν στρατιῶται διὰ τὸ νεωστὶ εἰληφέναι τὴν σιταρχίαν ἡσυχίαν εἶχον, ἐκεῖνος δὲ παραλλάξας ἕνα μῆνα παρὰ τὸν ἐνιαυτὸν ἀφῄρει μισθὸν ἀεὶ μηνός.

[προσθήκη εἰς Σταβέλβιον]·

40. Σταβέλβιος ὁ Μυσῶν <στρατηγὸς ὀφείλων> στρατιώταις μισθὸν συγκαλέσας <τοὺς ἡγέμονας> ἔφησεν αὐτῷ τῶν μὲν ἰδιωτῶν οὐδεμίαν χρείαν εἶναι, τῶν δὲ ἡγεμόνων, ὅταν <δὲ> δέηται στρατιωτῶν, ἐκείνων ἑκάστῳ δοὺς ἀργύριον ἀποστέλλειν ἐπὶ ξενολογίαν, τούς τε μισθοὺς οὓς δεῖ ἐκείνοις δοῦναι, τοῖς ἡγεμόσιν ἂν ἥδιον διδόναι· ἐκέλευσεν οὖν αὐτοὺς ἀποστέλλειν ἕκαστον τοὺς αὐτῶν καταλόγους ἐκ τῆς χώρας. Τῶν δὲ ἡγεμόνων ὑπολαβόντων χρηματισμὸν αὐτοῖς ἔσεσθαι, ἀπέστειλαν τοὺς στρατιώτας, καθάπερ ἐκεῖνος προσέταξε. Διαλιπὼν δὲ ὀλίγον χρόνον καὶ συναγαγὼν αὐτοὺς οὔτε αὐλητὴν ἄνευ χοροῦ οὔτε ἡγεμόνας ἄνευ ἰδιωτῶν οὐδὲν ἔφη χρησίμους εἶναι· ἐκέλευεν οὖν αὐτοὺς ἀπαλλάττεσθαι ἐκ τῆς χώρας.

birlik geçecek olsa adamlarından birini göndererek depolardaki ürünleri sattırdı.

[33'e ek]:

39. [1353b] Kleomenes, aybaşı yaklaşıp da askerlere ödeneklerini vermek gerekince gemiyle kasten uzaklaştı. Aybaşı bir hayli geçtikten sonra geri döndü ve ödenekleri dağıttı; takip eden ödemeyi bir sonraki aybaşına kadar erteledi. Askerlerse ödeneklerini yakın zamanda aldıkları için ses etmediler. Kleomenes böylece her yıl bir aylık ödemeyi atlatarak askerlerinden bir aylık ödeneği kısmış oldu.[235]

[Stabelbios'a ek]:

40. Mysialıların <komutanı> Stabelbios, askerlerine maaşlarını <ödemesi gerekince komutanlarını> toplantıya çağırarak kendisine erlerin değil, komutanların gerekli olduğunu, yine de erlere gereksinim duyacak olursa, komutanlardan her birine para vererek onları toplamaya göndereceğini, erlere ödeyeceği ücreti de seve seve komutanlara vereceğini söyledi. Bunun üzerine onlara her birinin kendi listesinde kayıtlı erleri bölgeden göndermesini emretti. Komutanlar bunun kendileri için bir kazanç kapısı olacağını zannederek emredildiği gibi erleri gönderdiler. Kısa süre sonra Stabelbios onları toplayarak tıpkı korosuz bir fülütçü gibi ersiz komutanın da hiçbir işe yaramayacağını söyledi. Böylece onlara bölgeyi terk etmelerini emretti.

[προσθήκη εἰς τὸ κ′]·

41. Διονύσιος· τά <τε> ἱερὰ περιπορευόμενος, εἰ μὲν τράπεζαν ἴδοι παρακειμένην χρυσῆν ἢ ἀργυρᾶν, ἀγαθοῦ δαίμονος κελεύσας ἐγχέαι ἐκέλευεν ἀφαιρεῖν· ὅσα δὲ τῶν ἀγαλμάτων φιάλην εἶχε προτετακότα, εἴπας ἂν ὅτι δέχομαι, ἐξαιρεῖν ἐκέλευε, [τὰ ἱμάτια] τά τε χρυσᾶ [καὶ τοὺς στεφάνους] περιῄρει τῶν ἀγαλμάτων φάσκων αὐτὸς καὶ κουφότερα καὶ εὐωδέστερα δοῦναι· εἶτα ἱμάτια μὲν λευκά, στεφάνους δὲ λευκίνους περιετίθει.

[20'ye ek]:

41. Dionysios tapınakları ziyaret ettiğinde önünde ne zaman altın veya gümüş bir masa görse, Agathos Daimon için içki sunusu emreder ve masayı beraberinde götürürdü. Ayrıca tanrı heykellerinden ellerinde (sunu) kâsesi tutanları görse, "bunu kabul ediyorum" diyerek kâsenin alınmasını buyururdu. Yine daha hafif ve daha hoş kokulularını vereceğini söyleyerek heykellerden altın giysi ve çelenkleri çıkarır; sonra da bunlara beyaz giysilerle akçakavaktan çelenkler takardı.[236]

III

OIKONOMIKA ÜZERİNE

Temel Kavram ve Tarihsel Gelişim

Antik dönemde *oikonomik* yazın kavramı, ekonominin teorik değerlendirilmesini içeren veya antik ekonominin alt dallarını konu edinen yazılar için kullanılmaktadır.[359] Οἰκονομία (*oikonomia*) sözcüğü, οἶκος (*oikos*= haneyi, hane halkını ve hane halkının köleler de dâhil olmak üzere sahip olduğu mülk ve malları içerecek geniş anlamıyla hane) ve νέμειν (*nemein*= yararlanmak/idare etmek/düzenlemek/pay etmek) sözcüklerinden oluşturulmuş bileşik bir kelimedir. Οἰκονόμος (*oikonomos*= ev reisi) ifadesi – ilkin sadece kadınlar için kullanılsa da – en erken İ.Ö. 6. yüzyılda belgelenmişken οἰκονομία ve οἰκονομικός kavramları ise ilkin İ.Ö. 4. yüzyılda kullanılmaya başlamıştır.[360] Bu zamandan Geç antik döneme kadar *oikonomia* kavramı daha çok ev idaresi için kullanılır olmuştur.[361]

Daha Homeros'un tasvir ettiği erken dönemde hanenin geliştirilmesi (οἶκον ὀφέλλειν) kadının sorumluluğunda bir tür ekonomik faaliyet alanı olarak görülmektedir.[362] Hesiodos *İşler ve Günler* adlı eserinde ekonomik faaliyet alanını tarımsal üretim temelinde ele alır. Sofistlerin başarılı bir ev idaresi için düşünceler geliştirmiş oldukları söylenebilir. Nitekim Platon, gençlere kendi hanelerini ve devleti iyi idare etmenin öğretilmesi gerektiği fikrini Protagoras'a atfet-

359 Krş. Audring – Brodersen 2008, 17.

360 Plat. *apol.* 36b 7; Plat. *Phaidr.* 248d 5.

361 Bu kavramın ele alındığı modern araştırmaların eleştirel bir süzgeçten geçirilerek değerlendirilmesi için bk. Zoepffel 2006, 49–65.

362 Hom. *Od.* 15,20–22: οἶσθα γὰρ οἷος θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι γυναικός· | κείνου βούλεται οἶκον ὀφέλλειν ὅς κεν ὀπυίῃ.

mektedir.[363] Bu tema Sokratikler tarafından da ele alınmış gözükmektedir. Zira günümüze ulaşmadığı için içeriği hakkında bilgi bulunmamakla birlikte, Antisthenes'in (ca. İ.Ö. 445–360) *Ekonomi Bakış Açısıyla Zafer* adlı bir eser kaleme aldığı aktarılmaktadır.[364] Platon bilhassa *Devlet/Politeia* ve *Yasalar/Nomoi* gibi felsefi yazılarında, Aristoteles ise kendisine atfedilen *Oikonomika*'nın dışında özellikle *Politika* ve *Nikomakhos'a Etik*'te ekonomi üzerine teorik görüşler sunmaktadırlar.[365] Aristoteles olumlu değerlendirdiği ve amacı kullanmak olan idare bilgisi (*oikonomike*) ile ödevi malzeme sağlamak olan ve daha olumsuz yaklaştığı kazanç/servet edinme bilgisi (*khrematistike)* arasında ayrım yapar.[366] Bu ayrımda aslında büyük olasılıkla Pythagorasçı düşünce belirleyici olmuştur.[367] Ev İdaresi Sanatı *(oikonomike tekhne)*

---

363 Plat. *Prot.* 318e 4–319a 2: τὸ δὲ μάθημά ἐστιν εὐβουλία περὶ τῶν οἰκείων, ὅπως ἂν ἄριστα τὴν αὑτοῦ οἰκίαν διοικοῖ, καὶ περὶ τῶν τῆς πόλεως, ὅπως τὰ τῆς πόλεως δυνατώτατος ἂν εἴη καὶ πράττειν καὶ λέγειν (*Öğrenme hem evin en iyi şekilde nasıl idare edilebileceğini kavrayarak şahsi işlerde hem de kentin meselelerinde söz ve eylemle nasıl en etkin olunabileceğini öğrenerek kamusal meselelerde yetkin bir yargıya sahip olmaktır*).

364 DL 6,16,12: Περὶ νίκης οἰκονομικός.

365 Platon'da etik ve ekonomi bağlamı için bk. Schriefl 2013.

366 Aristot. *pol.* 1256a 10–13: ὅτι μὲν οὖν οὐχ ἡ αὐτὴ ἡ οἰκονομικὴ τῇ χρηματιστικῇ, δῆλον (τῆς μὲν γὰρ τὸ πορίσασθαι, τῆς δὲ τὸ χρήσασθαι· τίς γὰρ ἔσται ἡ χρησομένη τοῖς κατὰ τὴν οἰκίαν παρὰ τὴν οἰκονομικήν;) [*Ev idaresinin servet edinmeyle aynı şey olmadığı açıktır (birinin ödevi temin etmek, diğerininki ise kullanmaktır. Nitekim evde edinilmiş olanları kullanmak ev idaresinden (oikonomike) başka hangi bilginin etkinlik sahası olacaktır?*].

367 Krş. Zoepffel 2006, 79–98. Bryson'un Stobaios tarafından bir fragmanı aktarılan (Stob. *anth.* 4,28,15) *Oikonomikos* adlı eseri Yeni-Pythagorasçı yazılar arasında kabul edilmektedir, bk. Zoepffel 2006, 146–147. R. Zoepffel aynı zamanda (2006, 265–280)

üzerine bir başka önemli incelemeyi *Oikonomikos* adlı eserinde Ksenophon yapmıştır. Bu eseriyle Ksenophon ekonomiyi tıpkı tıp ya da retorik gibi bağımsız bir disiplin olarak geliştiren ilk kişi olmuş gözükmektedir. Bununla birlikte Ksenophon sadece *oikonomia*'nın kelime anlamıyla bir evin doğru idaresi üzerine eser kaleme almamış,[368] aynı zamanda *Poroi* adlı eserinde Atina'nın kamu maliyesinin nasıl geliştirilebileceği sorusunu yöneltmiştir.

Oikonomia'ya dair incelemelerin artması sonucunda ekonomi üzerine yazıların İ.Ö. 4. yüzyılda ayrı bir araştırma ve yazın kolu olarak ortaya çıkışı, İ.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısından itibaren uzmanlık sahası yazılarında gözlemlenen ani gelişimle bağlantılı olmalıdır.[369] Ekonomiye dair bu yazılarda idarecilerin sorumlulukları ve yetkinliklerinin sorgulanması, Peloponnesos Savaşları'nın ardından Atina'nın içinde bulunduğu kriz ortamının da bir tür yansımasıdır.

Ekonomi içerikli yazılar örneğin Aristoteles'e atfedilen *Oikonomika*'nın I. ve III. kitaplarıyla Yeni-Pythagorasçılarca kaleme alınmış mektuplarda devam ettirilirken, kamu maliyesine – başka bir ifadeyle *khrematistik* sahaya – ilgi görece daha zayıf kalmıştır. Bu sahada Ksenophon'un *Poroi* adlı eserinin ardılı olarak Helenistik dönemin sonuna kadar sadece Aristoteles'e atfedilen *Oikonomika* adlı eserin II. kitabı anılabilir. İ.Ö. 1. yüzyılın ilk yarısında yazan Epikurosçu Philedomos'un *Oikonomia Üzerine* adlı eseri, her

Bryson'un aslında Sokrates-öncesi düşünürler arasında değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir.

368 Audring – Brodersen 2008, 7.

369 Zoepffel 2006, 118–138.

ne kadar başlı başına *khrematistik* alanda kaleme alınmış bir çalışma olmasa da bu sahada ileri sürdüğü düşüncelerle *khrematistik* sahaya ilginin Geç Helenistik dönem örneği olarak değerlendirilebilir.

Ekonomi içerikli yazının tamamen değilse bile, büyük oranda haneyi konu edinmesi, ayrıca kavramsal incelemelerden ziyade şahıslar arası ilişkilerin önemine ve bireyin nefis terbiyesine yönelik olması, *oikonomike* ile *khrematistike* arasında yapılan ayrımla açıklanabilir. Zira etiğin bir bileşeni olarak görülen *oikomomike*, felsefi temalarla bir arada değerlendirilmekteydi.[370] *Khrematistik* ise sadece maddi meselelerle ilgilendiği, dolayısıyla bir bilgi nesnesi olarak fazla itibar görmediği için yaygın bir araştırma sahası olmamıştır. Her durumda ekonomi temalı yazın bir yandan ileride Yeni-Pythagorasçı mektuplarda söz konusu olacağı üzere[371] evlilik ve üreme gibi konularda *parainetik* (öğüt nitelikli) yazılara, diğer yandan da tarımı konu edinen bilimsel inceleme yazılarına ayrışmıştır.[372]

Modern araştırmalarda Aristoteles'in ekonomik bağlamlar üzerine görüşleri dışında antik dönemin ekonomi içerikli yazını neredeyse hiç ilgi görmemiştir. Bu ilgisizliğin ardında söz konusu yazıların sermaye, üretim ilişkileri ve pazar mekanizmalarının analizini temel alan modern ekonomi teorilerinin beklediği bir içerik sunmamaları yatmaktadır. Aslında bunun tamamen anlamsız bir beklenti olduğunu yakın zamanda yapılan çalışmalar ortaya koy-

---

370 Krş. Zimmermann - Rengakos 2014, 585.

371 Krş. Audring – Brodersen 2008, 36 ve 232–239.

372 Zoepffel 2006, 137 ve 246.

muştur.[373] Ksenophon'un ekonomi bilimine adını veren ve bu sahanın temellerini atan *Oikonomikos* adlı eserinin sosyal tarihçiler tarafından sıkça kullanılmasına rağmen,[374] modern ekonomistlerce hak ettiği oranda değerlendirilmemiş olması, bu alandaki ilgisizliğin ne derece vahim boyutta olduğunun açık göstergesidir.[375] Üstelik bu eser İ.Ö. 4. yüzyılda teorik düşüncenin gösterdiği büyük gelişim bağlamında da nadiren değerlendirilmektedir.[376]

Aristoteles'e atfedilen *Oikonomika*'nın yazarı ve eserin kaleme alınış tarihine dair tartışmalar uzun süredir devam etmekle birlikte, bu eser ancak yakın zamanda antik dönem edebiyat tarihi kapsamında ele alınmış ve son derece kapsamlı bir şekilde analiz edilmiştir.[377] Ekonomi içerikli yazıların orijinalleri ve çevirileriyle birlikte derlendikleri yakın tarihli yayımlar bu alanda yavaş da olsa artan bir ilgiye işaret etmektedir.[378]

373 Lowry 1998, 77–80; Zoepffel 2006, 55–65; Audring – Brodersen 2008, 7–10; krş. Schefold 1998, 5–14.
374 Meyer 1975 ve Pomeroy 1994.
375 Krş. Lowry 1998, 77.
376 Bk. Schmitt 1998, 95–174.
377 Zoepffel 2006.
378 Zoepffel 2006; Brodersen 2006; Audring – Brodersen 2008; Brodersen 2010.

ARISTOTELES'TEN ÖNCE *OIKONOMIA*

Homeros

Hemen hemen her konuda olduğu gibi antik dönem ekonomisi üzerine yapılacak bir çalışmanın da elbette Homeros'la başlaması doğaldır.[379] Onun şiirselleştirdiği dünyada *oikos*[380] belirleyici bir roldedir. *Ilias* büyük oranda sadece iki taraf arasındaki çarpışmaları yansıtsa da Homeros *Odysseia*'da Ithake'den ve Odysseus'in ailesinden bahsederken, onu ideal bir aile reisi, Penelope'yi de örnek bir eş olarak yansıtır. Savaş sahnelerinin yerine macera dolu dönüş yolculuğunun, özellikle de memleketteki huzurlu yaşamının vurgulandığı bu destan daha antik dönemde insan

379 Homeros'un başöğretmen olarak görüldüğüne dair bk. Ksenophan. *frag.* 9: ἐξ ἀρχῆς καθ' Ὅμηρον, ἐπεὶ μεμαθήκασι πάντες (*başından itibaren herkes Homeros'tan öğrenmiştir*); krş. Plat. *rep.* 606e: τὴν 'Ελλάδα πεπαίδευκεν οὗτος ὁ ποιητὴς (Hellas'ın eğitmeni olan bu ozan); Aristoph. *ran.* 1034–1036: ὁ δὲ θεῖος Ὅμηρος | ἀπὸ τοῦ τιμὴν καὶ κλέος ἔσχεν πλὴν τοῦδ' ὅτι χρήστ' ἐδίδαξεν, | τάξεις, ἀρετάς, ὁπλίσεις ἀνδρῶν; (*Savaş düzenleri, cesaret gerektiren işler, erkeğin silahları gibi yararlı şeyleri öğretmekten başka nereden edinmiştir onuru ve şanı Tanrısal Homeros?*); Ksen. *symp.* 4,6: ἴστε γὰρ δήπου ὅτι Ὅμηρος ὁ σοφώτατος πεποίηκε σχεδὸν περὶ πάντων τῶν ἀνθρωπίνων (*Homeros'un, bu en bilge şahsiyetin, insana dair hemen her konuda yazmış olduğunu bilirsiniz*). Antik dönem eğitiminde Homeros'un geniş çaplı etkisi için bk. Strasburger 1976, 42–45.

380 Homeros'ta *oikos*'un aile üyeleri, köleler, mülk ve mallarla birlikte hane anlamında kullanımı için bk. Hom. *Od.* 1,232; 2,64; 4,318; 6,181 ve 183; Il. 15,498. Ayrıca bk. Finley 1978, 57–59; Austin – Vidal-Naquet 1973, 32–35.

hayatının güzel bir yansıması olarak kabul görmüştür.[381]

Homeros'un yarattığı figürde Odysseus'in cengâver karakteri çiftlik sahibi ve aile reisi kimliğiyle birlikte yansıtılmıştır. Homeros böylece sonraki dönem filozoflarının ekonomik egemenliği, krallık ya da monarşik egemenlik olarak tanımlamalarının temelini atmıştır. Odysseus sadece tarımı kölelerinden daha iyi bilmekle kalmayan,[382] aynı zamanda iyi köleleri candan bir tutumla ödüllendiren, kötüleriyse acımasızca cezalandırarak hanede düzeni tesis eden ideal bir aile reisi olarak tasvir edilir.[383]

Homeros Odysseia'da hanenin hazine odası ve kilerinin her gün düzen içinde tutulmasının önemini vurgular ve bu işte evin hanımını ya da yardımcısını sorumlu kılar.[384] Bu yönüyle Penelope'nin bir kralla eşdeğer görülebilmesi,[385] iyi bir ev hanımının toplumun genel refahı açısından taşıdığı anlama da ışık tutmaktadır.

Homeros'un dizeleri kadınla erkek arasındaki iş paylaşımının da daha bu dönemde oluştuğunu göstermektedir. Tanrıça Athena genç yaştaki Telemakhos'a annesi Penelope yeniden evlenecek olursa, kendisi evleninceye kadar evin

---

381 Aristot. *rhet.* 1406b 11–13: καὶ ὡς Ἀλκιδάμας τὴν φιλοσοφίαν "ἐπιτείχισμα τῷ νόμῳ", καὶ τὴν Ὀδύσσειαν "καλὸν ἀνθρωπίνου βίου κάτοπτρον" (*Alkidamas'ın da belirttiği üzere felsefe "yasaların siperi", Odysseia da "insan yaşamının güzel bir aynasıdır"*).

382 Hom. *Od.* 18,366–375.

383 Örn. bk. Hom. *Od.* 14,62–68; Hom. *Od.* 22, 420–479.

384 Hom. *Od.* 2,337–347.

385 Hom. *Od.* 19, 109–114.

idaresi için kadın bir köle seçmesini salık verir. Zira bir kadın sadece eşinin kazancının artmasıyla ilgileneceğinden, yeniden evlendiği takdirde Penelope oğlunun mallarıyla ilgilenmeyecektir artık.[386] Homeros eşler arasındaki ilişkiye de büyük önem atfetmektedir. Nitekim Nausikaa ile karşılaşan Odysseus'in dudaklarından şu sözler dökülmektedir: "*Ne dileğin varsa versin sana tanrılar, | bir evin olsun bir de erkeğin, | onunla paylaşasın her şeyi, | erkekle kadının bir çatı altında | anlaşması kadar güzel, tatlı ne var? | Çatlatır düşmanlarını, dostlarını sevindirir, | kendileri de mutluluk içinde yaşar*".[387]

Erkeğin kadınına duyduğu sevgi Homeros'ta daha sonraki dönemlere göre çok daha açık yüreklilikle ve vurgulu bir tonla ifade edilmektedir. Agamemnon'un Briseis'i zorla almasına engel olmaya çalışırken Akhilleus şunu sorar: "*Bir Atreusoğulları mı sever | karılarını? Sever, korur karısını | duygulu, akıllı her adam. | Ben de yürekten seviyorum benimkini*".[388] Homeros kölelerle yatılmaması gerektiğini vurguladığı Eurykleia pasajında örnek bir kocanın eşine

---

[386] Hom. *Od.* 15,24–26.

[387] Hom. *Od.* 6,180–185: σοὶ δὲ θεοὶ τόσα δοῖεν, ὅσα φρεσὶ σῇσι μενοινᾷς, | ἄνδρα τε καὶ οἶκον, καὶ ὁμοφροσύνην ὀπάσειαν | ἐσθλήν· οὐ μὲν γὰρ τοῦ γε κρεῖσσον καὶ ἄρειον, | ἢ ὅθ' ὁμοφρονέοντε νοήμασιν οἶκον ἔχητον | ἀνὴρ ἠδὲ γυνή· πόλλ' ἄλγεα δυσμενέεσσι, | χάρματα δ' εὐμενέτῃσι· μάλιστα δέ τ' ἔκλυον αὐτοί.

[388] Hom. *Il.* 9,340–343: ἦ μοῦνοι φιλέουσ' ἀλόχους μερόπων ἀνθρώπων | Ἀτρεΐδαι; ἐπεὶ ὅς τις ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ ἐχέφρων | τὴν αὐτοῦ φιλέει καὶ κήδεται, ὡς καὶ ἐγὼ τὴν | ἐκ θυμοῦ φίλεον δουρικτητήν περ ἐοῦσαν.

göstermesi gerekli hürmete atıfta bulunmaktadır: "*Peisenor oğlu Ops'un kızı Eurykleia, Laertes satın almıştı | parasıyla onu çok eskiden, körpecik bir kızken yirmi sığıra karşılık, | sayardı onu sarayında asıl karısı gibi, | ama yatağına almamıştı bir kez olsun*".[389]

Homeros'ta *oikonomika*'ya dair yukarıda alıntılanan değiniler sistemli bir analize dayanmasalar da bir yandan Yunan düşüncesindeki düzen ideali için *oikos*'un önemini, öte yandan da krallık ve ev idaresine dair bilginin daha bu dönemde bir ve aynı şey olarak görüldüğünü belgelerler.

Hesiodos

Homeros'ta Odysseus'in kral, malik ve aile reisi kimlikleri arasında ayrım yokken, Hesiodos'un kardeşi Perses'e öğütlerinde kral arka planda, daha doğrusu karşıt konumdadır. Ön plandaysa, aynı zamanda aile reisi olarak tasvir edilen küçük arazi sahipleri bulunmaktadır. Böylece Hesiodos'ta ilk kez belirgin bir şekilde sahne alan orta tabaka için ana amaç hanelerine sahip çıkmak, yoksulluk ve açlığa düşmemek, hatta ancak istisnai durumlarda söz konusu olsa da çok fazla çalışarak talihin de yardımıyla mülklerini çoğaltmaktır. Bu yolda orta tabakaya Hesiodos'un tabiriyle "*iyi amaçlı çekişme* (ἀγαθὴ Ἔρις)" yardımcı ol-

[389] Hom. *Od.* 1,429–433: Εὐρύκλει', Ὦπος θυγάτηρ Πεισηνορίδαο, | τήν ποτε Λαέρτης πρίατο κτεάτεσσιν ἑοῖσι, | πρωθήβην ἔτ' ἐοῦσαν, ἐεικοσάβοια δ' ἔδωκεν, | ἶσα δέ μιν κεδνῇ ἀλόχῳ τίεν ἐν μεγάροισιν, | εὐνῇ δ' οὔ ποτ' ἔμικτο.

maktadır.[390] Hesiodos'un öğütlerinin büyük kısmı tarımın yanı sıra özellikle haneyi düzen içinde tutmak üzerinedir. Hesiodos'un bu bağlamda kullandığı vecizler sonraki dönemler için de temel ifadeler olmuştur. Nitekim Aristoteles *oikos*'u kavramsallaştırırken Hesiodos'un "*ilkin bir evin, bir zevcen ve çift sürecek öküzün olsun*"[391] dizesine atıfta bulunmaktadır.[392] Aristoteles evlilik hususunda da Hesiodos'un "*kız oğlan kızla evlen ki, töreleri öğretebilesin ona*"[393] öğüdünü anar.[394]

İşler ve Günler, sonraki dönemlerin ekonomi yazını göz önünde bulundurularak incelendiğinde Hesiodos'un şu temaları hali hazırda kullanmış olduğu görülür: Çalışmanın (299–314) ve tanrıların inayetinin (336–341) önemi; mal ve gıda stoku (31; 44; 361–369; 475–478; 577; 600–601; 606–607); araç gereçlerin her daim hazır bulunması (407; 426–438; 455–457; 624–629); iş ve yük hayvanlarının seçimi (436–440; 559–560); işçilerin seçimi ve onlarla kurulacak ilişki biçimi (441–447; 459; 502–503; 559–560; 597–598; 602–603; 607–608); kadınla erkeğin evlilik yaşları ve kadına karşı takınılacak tavır (695–705); anne ve çocukların evde kalmaları gerekliliği (131; 519–525); çocuk sayısı (376–380); çocukların ebeveynleriyle ilişkileri (186; 331–332); komşularla (342–351) ve dostlarla kurulacak ilişki (353–355, 707–714); evin güvenliği (604–605). Hesiodos

390 Hes. *erg*. 21–23 (metin ve çevirisi için bk. aş. dn. 1147).
391 Hes. *erg*. 405: οἶκον μὲν πρώτιστα γυναῖκά τε βοῦν τ' ἀροτῆρα.
392 Aristot. *oik*. I.2 (= 1343a 20–21); Aristot. *pol*. 1252b 10.
393 Hes. *erg*. 699: Παρθενικὴν δὲ γαμεῖν, ἵνα ἤθεα κεδνὰ διδάξῃς.
394 Aristot. *oik*. I.4b (= 1344a 15–17).

bunların dışında bütün malların tek bir gemiye ya da arabaya yüklenerek riske atılmaması (689–693), ayrıca dilenciye ve konuğa kötü davranılmaması; kardeşin eşiyle zina yapılmaması ve ihtiyar bir babaya kötü davranılmaması yönünde de tavsiyede bulunur (327–332).

Hesiodos'un son sıradaki öğütleri ev idaresi kapsamının dışına taşmakta ve iyi bir ev reisinden ziyade iyi bir insanı konu alarak genel bir bilgelik öğretisi formu taşımaktadır. Yine de Hesiodos'un eserinin merkezinde *oikos*'un bulunduğu açıktır. Dolayısıyla *İşler ve Günler*'in ekonomi yazınının öncellerinden biri olarak kabul edilmesi gerektiğinde şüphe yoktur.

Yedi Bilge

Ev idaresi teması, Homeros'un da açıkça ortaya koyduğu gibi başlangıçtan itibaren ev reisinin nasıl ahlaklı bir yaşam süreceği ve hanenin doğru idaresinin nasıl tesis edileceğine dair soruyla yakından bağlantılıdır ve bu yönüyle bir tür bilgelik olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla Bias ve Periandros hariç olsa da Yedi Bilge'nin görüşleri arasında hayatın bu alanı için de öğütler bulmak şaşırtıcı değildir.

Kleobulos

Diogenes Laertios'un aktardığına göre Kleobulos'un konu kapsamındaki öğütleri şunlardır: çocukları eğit;

başkalarının önünde karınla ne oynaş ne de kavga et; ilki aptallık, ikincisi deliliktir; sarhoşken köleni cezalandırma, çünkü bunu sarhoş olduğun için yapmış gözükürsün; eşdeğerinle evlen, zira daha üst tabakadan evlenirsen kayınların efendin olur.[395] Yine Diogenes Laertios'a göre kız çocukları gençken başgöz etmek, kadınlarıysa bilgeliğe sevk etmek gerektiğini söylerken, kızların da eğitilmeleri gerektiğini ima etmektedir.[396] Stobaios'un ev idaresine dair Yedi Bilge'den yaptığı derlemede ise Kleobulos için en iyi hane, aile reisi ondan korkandan daha çok onu seven üyelere sahip olursa mümkündür.[397]

Solon

Diogenes Laertios'un aktardığı özlü sözleri göz önüne alındığında Solon *oikos*'u etraflıca değerlendirmemiş gözükse de ebeveynlere hürmet etmeyi, dost edinirken özenli olmayı, bir dost edinince de onu kolayca kaybetmemeyi salık vermektedir.[398] Yine de "*yanındakilere karşı müşfik ol*"[399] öğüdü, burada geçen 'yanındakiler' (οἱ ἑαυτοῦ) ifadesiyle köleler kastedilmiş olduğundan, ev idaresi kapsamında değerlendirilmelidir. Buna göre Solon Homeros'un yarattığı

---

395 DL 1,92.

396 DL 1,91: ἔφη δὲ δεῖν συνοικίζειν τὰς θυγατέρας, παρθένους μὲν τὴν ἡλικίαν, τὸ δὲ φρονεῖν γυναῖκας· ὑποδεικνὺς ὅτι δεῖ παιδεύεσθαι καὶ τὰς παρθένους.

397 Stob. *anth.* 4,28,14: ὁ δὲ Κλεόβουλος, εἰ πλείονας ἔχοι τῶν φοβουμένων αὐτὸν τοὺς φιλοῦντας ὁ δεσπότης.

398 DL 1,60.

399 Stob. *anth.* 3,1,172: τοῖς ἑαυτοῦ πρᾷος ἴσθι.

Odysseus örneğine uygun bir ev idaresi önermektedir. Bunun dışında insan yaşamını yedi yıllık dönemlere ayırarak incelediği şiirinde erkeğin evlilik çağını ele almaktadır: "*Beşinci (yedi yıllık) dönemde erkeğin evliliği düşünmesi ve geleceğe kalıt bir soyu arzulaması gerekir*".[400] Sınırsız bir kazanç hırsını olumsuzlaması,[401] zenginliğin onun için ekonomik olmaktan çok etik bir anlam taşıdığını göstermektedir: "*İnsanlar için zenginliğin elle tutulur bir sınırı yoktur*".[402]

Solon'un *oikos*'la bağlantılı özlü sözleri bunlarla sınırlıyken, Plutarkhos'un aktardığı Solon Yasaları arasında *oikos*'u ve üyelerinin birbirleriyle ilişkilerini konu alan düzenlemeler de bulunmaktadır. Bunlar 1) bir erkeğin eşinin etkisi altında kalarak armağanlar vermemesine,[403] 2) meşru evlilikten kaçınan erkek, kadını çocuk sahibi olmak için değil, haz için almış olduğundan, bir *hetaira*'dan doğan gayri meşru oğulların babalarına bakmak zorunda olmayacaklarına,[404]

---

400 Sol. *frag.* 27,9–10: πέμπτηι δ' ὥριον ἄνδρα γάμου μεμνημένον εἶναι | καὶ παίδων ζητεῖν εἰσοπίσω γενεήν.

401 Sol. *frag.* 15,1–4 = Plut. *Sol.* 3,3: πολλοὶ γὰρ πλουτ<έου>σι κακοί, ἀγαθοὶ δὲ πένονται· | ἀλλ' ἡμεῖς τούτοις οὐ διαμειψόμεθα | τῆς ἀρετῆς τὸν πλοῦτον, ἐπεὶ τὸ μὲν ἔμπεδον αἰεί, | χρήματα δ' ἀνθρώπων ἄλλοτε ἄλλος ἔχει (*Zira pek çok namussuz kişi zenginken, namuslu pek çok insan da yoksuldur. Yine de biz bunların karşısında erdemi zenginlikle değişmeyeceğiz. Çünkü erdem yıkılmazdır, insanların serveti ise durmadan el değiştirir*).

402 Sol. *frag.* 13,71: πλούτου δ' οὐδὲν τέρμα πεφασμένον ἀνδράσι κεῖται; krş. Aristot. *pol.* 1256b 33–34.

403 Plut. *Sol.* 21,4: οὐ μὴν ἀνέδην γε πάλιν οὐδ' ἁπλῶς τὰς δόσεις ἐφῆκεν, ἀλλ' εἰ μὴ νόσων ἕνεκεν ἢ φαρμάκων ἢ δεσμῶν ἢ ἀνάγκῃ κατασχεθεὶς ἢ γυναικὶ πιθόμενος. Plutarkhos bu önlemi Solon'un vasiyetlerle ilgili düzenlemeleri arasında saydığından, armağanlarla vasiyetin kastedilmiş olma ihtimali yüksektir.

404 Plut. *Sol.* 22,4: μηδὲ τοῖς ἐξ ἑταίρας γενομένοις ἐπάναγκες εἶναι

3) meşru oğullarınsa ancak onlara mesleki bir eğitim imkânı sunmaları durumunda babalarına bakmakla yükümlü olacaklarına[405] dair düzenlemelerdir. Solon evlilikle ilgili düzenlemeler de yapmıştır. Nitekim evliliğin kar getiren bir meta değil, erkekle kadının çocuk sahibi olma amacıyla bir araya geldikleri bir tür haz ve sevgi aracı olması için çeyizi (φερνή) yasaklamış, gelinin beraberinde üç giysiyle fazla değeri olmayan birkaç ev eşyası dışında bir şey getirmemesini düzenlemiştir.[406] Ayrıca mirasçı bir kadının, otoritesi altında bulunduğu erkekle geçinememesi durumunda ona erkeğin yakınlarından biriyle evlenme izni vermiştir.[407] Plutarkhos'a göre bu, mirasçı kadının çocuklarının kocasının soyundan gelmesini sağlayacak bilgece bir önlemdir ve kalıtçı kadının kocasının onunla ayda en az üç kere birlikte olmasını emreden düzenlemeyle uyumludur. Zira bu birlikteliklerin sonucunda hiç çocukları olmasa bile, bu bir erkeğin iffetli bir kadına göstermesi gereken saygının gereğidir, ayrıca ikisi arasındaki anlaşmazlık ve yabancılaşma-

---

τοὺς πατέρας τρέφειν, ὡς Ἡρακλείδης ἱστόρηκεν ὁ Ποντικός. ὁ γὰρ ἐν γάμῳ παρορῶν τὸ καλὸν οὐ τέκνων ἕνεκα δῆλός ἐστιν, ἀλλ᾽ ἡδονῆς ἀγόμενος γυναῖκα.

405 Plut. *Sol.* 22,1: καὶ νόμον ἔγραψεν υἱῷ τρέφειν τὸν πατέρα μὴ διδαξάμενον τέχνην ἐπάναγκες μὴ εἶναι.

406 Plut. *Sol.* 20,6: τῶν δ᾽ ἄλλων γάμων ἀφεῖλε τὰς φερνάς, ἱμάτια τρία καὶ σκεύη μικροῦ νομίσματος ἄξια κελεύσας, ἕτερον δὲ μηδὲν ἐπιφέρεσθαι τὴν γαμουμένην. οὐ γὰρ ἐβούλετο μισθοφόρον οὐδ᾽ ὤνιον εἶναι τὸν γάμον, ἀλλ᾽ ἐπὶ τεκνώσει καὶ χάριτι καὶ φιλότητι γίνεσθαι τὸν ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς συνοικισμόν.

407 Plut. *Sol.* 20,2: ὁ τῇ ἐπικλήρῳ διδούς, ἂν ὁ κρατῶν καὶ κύριος γεγονὼς κατὰ τὸν νόμον αὐτὸς μὴ δυνατὸς ᾖ πλησιάζειν, ὑπὸ τῶν ἔγγιστα του ἀνδρὸς ὀπύεσθαι.

nın da önüne geçecektir.[408] Solon kadınların toplum içine çıkışlarını, yas ve şenliklerde takınacakları tutumu da bir yasayla ölçülülüğe bağlamıştır. Buna göre kadınlar sokağa çıkarken üç parça giysiden daha fazlasını giymeyecekler, bir *obolos*'tan daha değerli yiyecek ve içecek, ayrıca bunlar için bir dirsekten daha uzun sepet taşımayacaklar, geceleri de ancak yollarını aydınlatan bir arabayla seyahat edebilecek-lerdir.[409] Solon'un *oikos* ve idaresine dair görüşleri için son veri ise Stobaios'un ev idaresine dair Yedi Bilge'den yaptığı derlemeden elde edilmektedir. Buna göre Solon için en iyi hane, mülkleri haksızlıkla elde edilmemiş, güvensizlik üzerine tesis edilmemiş ve harcamaları pişmanlık doğurmamış olan hanedir.[410]

---

408 Plut. *Sol.* 20,3: εὖ δ' ἔχει καὶ τὸ μὴ πᾶσιν, ἀλλὰ τῶν συγγενῶν τοῦ ἀνδρὸς ᾧ βούλεται διαλέγεσθαι τὴν ἐπίκληρον, ὅπως οἰκεῖον ᾖ καὶ μετέχον τοῦ γένους τὸ τικτόμενον. εἰς τοῦτο δὲ συντελεῖ καὶ τὸ τὴν νύμφην τῷ νυμφίῳ συγκαθείργνυσθαι μήλου κυδωνίου κατατραγοῦσαν, καὶ τὸ τρὶς ἑκάστου μηνὸς ἐντυγχάνειν πάντως τῇ ἐπικλήρῳ τὸν λαβόντα. καὶ γὰρ εἰ μὴ γένοιντο παῖδες, ἀλλὰ τιμή τις ἀνδρὸς αὕτη πρὸς σώφρονα γυναῖκα, καὶ φιλοφροσύνη πολλὰ τῶν συλλεγομένων ἑκάστοτε δυσχερῶν ἀφαιροῦσα, καὶ ταῖς διαφοραῖς οὐκ ἐῶσα παντάπασιν ἀποστραφῆναι.

409 Plut. *Sol.* 21,5: ἐπέστησε δὲ καὶ ταῖς ἐξόδοις τῶν γυναικῶν καὶ τοῖς πένθεσι καὶ ταῖς ἑορταῖς νόμον ἀπείργοντα τὸ ἄτακτον καὶ ἀκόλαστον· ἐξιέναι μὲν ἱματίων τριῶν μὴ πλέον ἔχουσαν κελεύσας, μηδὲ βρωτὸν ἢ ποτὸν πλείονος ἢ ὀβολοῦ φερομένην, μηδὲ κάνητα πηχυαίου μείζονα, μηδὲ νύκτωρ πορεύεσθαι πλὴν ἁμάξῃ κομιζομένην λύχνου προφαίνοντος.

410 Stob. *anth.* 4,28,14: Τοῦτον οὖν ἄριστον ὁ Σόλων εἶπεν αὐτῷ δοκεῖν οἶκον, ὅπου τὰ κτήματα μήτε κτωμένοις ἀδικία μήτε φυλάττουσιν ἀπιστία μήτε δαπανῶσι μετάνοια πρόσεστιν.

Khilon

Khilon'un ev idaresine dair öğütleri, *az masraflı düğünler yapmak*[411] ve *oikonomik* bilginin önemine dair ilk ciddi vurgu olarak nitelenebilecek *kendi evini iyi bir şekilde idare etmeyi öğrenmek*'tir[412]. Ayrıca Stobaios'un aktardığına göre Khilon bir hanenin esasen kral tarafından yönetilen bir kente benzemesi gerektiğini düşünmektedir.[413]

Thales

Diogenes Laertios'un aktardığı kadarıyla Thales'in *oikos* ve idaresiyle ilgili düsturları ebeveynlere karşı takınılacak tutumla sınırlıdır: "*Ana babana yaptığın iyilikleri çocuklarından gör*".[414] Ayrıca Stobaios'un aktardığına göre Thales için en iyi hane, aile reisine en fazla boş vakit imkânı sağlayan hanedir.[415]

Pittakos

Stobaios'un aktardığına göre, ibadet, dindarlık, eğitim, ihtiyat, düşünce, hakikat, güven, deneyim, beceri, yoldaşlık, özen ve sanat gibi bir insanın edinmesi gerekli, ebedi

---

411 DL 1,70: γάμον εὐτελῆ ποιεῖσθαι.
412 DL 1,70: μανθάνειν τῆς αὐτοῦ οἰκίας καλῶς προστατεῖν.
413 Stob. *anth.* 4,28,14: ὁ δὲ Χείλων ἔφη δεῖν μάλιστα βασιλευομένῃ πόλει προσεοικέναι τὸν οἶκον.
414 DL 1,37: τοῖς γονεῦσιν, τοὺς αὐτοὺς προσδέχου καὶ παρὰ τῶν τέκνων.
415 Stob. *anth.* 4,28,14: ὁ δὲ Θαλῆς, ἐν ᾧ πλείστην ἄγειν τῷ δεσπότῃ σχολὴν ἔξεστιν.

mefhumlar arasında ev idaresini de anar.[416] Bununla birlikte, Diogenes Laertios'un Pittakos'la ilişkili olarak verdiği benzer içerikli listede ev idaresinin anılmamış olması,[417] Stobaios'un listesinde *oikonomia*'nın gerçekten de içerilip içerilmediği hususunu şüpheli kılmaktadır.

Diogenes Laertios'a göre kendisine evlilik hakkında danışan birine Pittakos'un verdiği yanıtı Kallimakhos şu şekilde dizelere dökmüştür:[418]

Şöyle sordu, Mytileneli Pittakos'a,
Hyrradios oğlu, Atarneus kökenli bir yabancı:

---

416 Stob. *anth.* 3,1,72: Κτῆσαι ἀίδια· θεραπείαν, εὐσέβειαν, παιδείαν, σωφροσύνην, φρόνησιν, ἀλήθειαν, πίστιν, ἐμπειρίαν, ἐπιδεξιότητα, ἑταιρείαν, ἐπιμέλειαν, οἰκονομίαν, τέχνην.

417 DL 1,78: εὐσέβειαν ἀσκεῖν. σωφροσύνην φιλεῖν. ἀλήθειαν ἔχειν, πίστιν, ἐμπειρίαν, ἐπιδεξιότητα, ἑταιρίαν, ἐπιμέλειαν (*dindarlığı uygulamak; ihtiyatı sevmek; hakikat, güven, deneyim, beceri, yoldaşlık ve özene sahip olmak gerekir*).

418 DL 1,80:
Ξεῖνος Ἀταρνείτης τις ἀνήρετο Πιττακὸν οὕτω
τὸν Μυτιληναῖον, παῖδα τὸν Ὑρράδιον·
ἄττα γέρον, δοιός με καλεῖ γάμος· ἡ μία μὲν δὴ
νύμφη καὶ πλούτῳ καὶ γενεῇ κατ' ἐμέ·
ἡ δ' ἑτέρη προβέβηκε. τί λώϊον; εἰ δ' ἄγε σύν μοι
βούλευσον, ποτέρην εἰς ὑμέναιον ἄγω.
εἶπεν· ὁ δὲ σκίπωνα, γεροντικὸν ὅπλον, ἀείρας,
ἠνίδε, κεῖνοί σοι πᾶν ἐρέουσιν ἔπος.
οἱ δ' ἄρ' ὑπὸ πληγῇσι θοὰς βέμβικας ἔχοντες
ἔστρεφον εὐρείῃ παῖδες ἐνὶ τριόδῳ.
κείνων ἔρχεο, φησί, μετ' ἴχνια. χὠ μὲν ἐπέστη
πλησίον· οἱ δ' ἔλεγον· τὴν κατὰ σαυτὸν ἔλα.
ταῦτ' ἀΐων ὁ ξεῖνος ἐφείσατο μείζονος οἴκου
δράξασθαι, παίδων κληδόνα συνθέμενος.
τὴν δ' ὀλίγην ὡς κεῖνος ἐς οἰκίον ἤγετο νύμφην,
οὕτω καὶ σύ, Δίων, τὴν κατὰ σαυτὸν ἔλα.

"Canım ihtiyar, iki evlilik seçeneği var karşımda:
biri varlığı ve soyuyla tam bana denk bir gelin;
diğeri ise benden üstün. Hangisi daha uygun?
Hadi akıl ver bana, bunlardan hangisini eş alayım"?
O da yaşlıların silahı olan asasını kaldırarak
"İşte şuradakiler söyleyecekler her şeyi sana".
Çocuktu bunlar, geniş bir üçyol ağzında hızla topaç
çeviriyorlardı ellerinde kırbaçlarla. "Takip et onları"
dedi ihtiyar. Beriki de yaklaşınca yanlarına,
Şöyle dedi çocuklar: "kendi yakınını tut".
Bunu duyan yabancı uyup çocukların sözüne
vazgeçti içgüveysi olmaktan zengin evine.
Gelin diye kendisi gibi sade olanı getirdi evine,
İşte böyle Dion, sen de kendi yakınını tut.

Yukarıdaki veriler, ev idaresi sahasındaki genel eğitim için *oikonomia* temalı teorik değerlendirmelerin yanında temel unsurlardan olan bilgelik öğretilerinin ne derece yaygın ve önemli olduğunu açıkça göstermektedir.

Pherekydes

Yedi Bilge arasında sayılmamakla birlikte, Pittakos'un öğrencisi olan Syroslu Pherekydes'in[419] *Theologia* adlı eserinden Zeus'un düğünüyle ilgili bir fragman ev idaresi açısından önem arz etmektedir. Buna göre metinde ismen anılmayan birileri düğünden önce çok odalı, büyük ve güzel bir konut (τὰ οἰκία) yaparlar. Bu işlem tamamlandıktan sonra

[419] DL 1,116–122.

eşyalar (χρήματα), kadın ve erkek hizmetçiler (θεράποντες καὶ θεράπαιναι) ve gerekli diğer şeyler hazır edilir. Bu hazırlıklar tamamlanınca da düğün yapılır.[420] Bu aktarım ev idaresi fikrinin tanrılar âlemine aktarılmak suretiyle nasıl meşrulaştırıldığı yönünde güzel bir örnektir. Öte yandan Pherekydes yazınsal gelenekte genellikle Pythagoras'la da ilişkilendirilir. Ephesoslu Andron, Pherekydes'in babası Babys'in Pythagoras'ın hocası olduğunu;[421] Aristoksenos ise *Pythagoras ve Öğrencileri Üzerine* adlı eserinde Pherekydes'in Pythagoras tarafından Delos'ta gömüldüğünü[422] söyler. Bu aktarımlar tarihsel gerçeklikten ziyade; iki fiolozof arasındaki düşünsel yakınlığı, onları kişisel ilişki içine sokarak açıklama gayretinden kaynaklanmış olmalıdır.

Her durumda gündelik yaşam üzerine geliştirilen düşüncelerin ev idaresini de içerdiği, başka bir ifadeyle henüz kavramsallaştırılmamış olmakla birlikte, *oikonomia*'nın erken zamanlardan itibaren düşünce dünyasında önemli bir rol oynadığı ve bunun daha ziyade etikle bağdaştırıldığı saptanabilmektedir. Özellikle Pythagoras söz konu-

420 Pher. *frag.* 2: αὐτῶι ποιοῦσιν τὰ οἰκία πολλά τε καὶ μεγάλα. ἐπεὶ δὲ ταῦτα ἐξετέλεσαν πάντα καὶ χρήματα καὶ θεράποντες καὶ θεραπαίνας καὶ τἄλλα ὅσα δεῖ πάντα, ἐπεὶ δὴ πάντα ἑτοῖμα γίγνεται, τὸν γάμον ποιεῦσιν.

421 DL 1,118: Ἀριστόξενος δ' ἐν τῷ Περὶ Πυθαγόρου καὶ τῶν γνωρίμων αὐτοῦ φησι νοσήσαντα αὐτὸν ὑπὸ Πυθαγόρου ταφῆναι ἐν Δήλῳ.

422 DL 1,119: Ἄνδρων δ' ὁ Ἐφέσιός φησι δύο γεγονέναι Φερεκύδας Συρίους, τὸν μὲν ἀστρολόγον, τὸν δὲ θεολόγον υἱὸν Βάβυος, ᾧ καὶ Πυθαγόραν σχολάσαι.

su olduğunda bu durum daha da belirginleşir. Herodotos onu Yunanların hiç de kötü olmayan sofistleri arasında anar.[423] Diogenes Laertios'a göre bazıları Pythagoras'ı Yedi Bilge arasında sayar.[424] Iamblikhos Pythagoras'ın *akusmata* (ἀκούσματα) veya *symbola* (σύμβολα) olarak adlandırılan vecizlerinin Yedi Bilge'nin özdeyişleriyle benzer olduklarını söylemektedir.[425]

Pythagoras ve Pythagorasçılar

Stobaios'un *Anthologia*'da *Oikonomikos* başlığıyla Pythagorasçı düşünürlerden yaptığı derlemenin de gösterdiği gibi Pythagorasçı etik anlayışı ev idaresi üzerine düşüncelerin gelişiminde önemli ölçüde belirleyici olmuştur.[426] Pythagoras'a ait olduğu klasik dönemde bilinen yazılardan hiç biri günümüze ulaşmamıştır. Eldeki bilgiler büyük oranda Iamblikhos gibi Yeni-Pythagorasçılar, Porphyrios gibi Yeni-Platoncular ya da Diogenes Laertios veya Stobai-

423 Hdt. 4,95,2: τῷ ἀσθενεστάτῳ σοφιστῇ Πυθαγόρῃ.

424 DL 1,41: οἱ δὲ καὶ Πυθαγόραν προσγράφουσιν.

425 Iamb. *vit. Pyth.* 18,83: ταῦτα καὶ τοιαῦτά ἐστι τὰ τούτου τοῦ γένους ἀκούσματα· ἕκαστον γὰρ τῶν τοιούτων μάλιστά τί ἐστιν. ἔστι δ᾽ αὕτη ἡ αὐτὴ τῇ τῶν ἑπτὰ σοφιστῶν λεγομένῃ σοφίᾳ. *Akusmata* için bk. Burkert 1962, 150–187.

426 Örn. bk. Stob. *anth.* 4,23,32; 4,23,53; 4,23,55; 4,23,61–61a; 4,28,16–19; 4,34,71. Yeni-Pythagorasçı düşünürlerin ev idaresine ilişkin yazılarının Pythagorasçı düşüncenin erken evrelerine kadar geri mi gittiği, yoksa Platon ve Akademia'nın veya Aristoteles ve erken peripatetik düşünürlerin süzgecinden mi geçirildiklerine dair sorunun yanıtı için bk. Zoepffel 2006, 79–98.

os gibi derleyiciler aracılığıyla elde edildiklerinden bunların Pythagoras'ın öğretilerini Platoncu felsefeyle kaynaştırma çabaları da göz ardı edilmemelidir.[427] Ksenophon'a göre Pythagorasçı düşünürler Simmias ve Kebes, Sokrates'in ev idaresi üzerine sohbet ettiği dostları arasındadırlar.[428] Ksenophon bu iki şahsın kamu önünde ya da mahkemede konuşma yapmak için değil, hesna ve müstesna bir karakter olmak; evde kölelerine, yakınlarına ve dostlarına, ayrıca kente ve yurttaşlara iyi davranabilmek için Sokrates'le bir arada olduklarını ekler.[429] Diogenes Laertios ise Simmias'ın bir kitapta topladığı 23 diyaloğu arasında *Bilgelik Üzerine* (Περὶ σοφίας), *İyi Yaşamak Üzerine* (Περὶ τοῦ εὖ ζῆν) ve

---

427 De Vogel, 1966, 299-303. Platinus, Porphyrios, Proklos ve Iamblikhos için bk. Gregory 1998. Akademia'nın, Pythagorasçı düşünceleri Platon'un felsefesiyle kaynaştırma çabası için bk. Burkert 1962, 14; Akademia'nın kendi çalışmalarını Pythagoras felsefesinin devamı olarak gördüğüne dair bk. Burkert 1962, 81 ve Platon ile Aristoteles'in öğrencileri arasında Pythagorasçı gelenekten daha fazla yararlanma yönündeki eğilim için bk. Burkert 1962, 97.

428 Ksen. *mem.* 1,2,48; 3,11,17. Krş. Burkert 1962, 81. Bu aktarımın tarihselliği konusunda şüphe yoktur. Zira Platon Sokrates'in kaçması için Simmias'ın para temin ettiğini, Kebes'in de bu tutara katkıda bulunmaya hazır olduğunu aktarmaktadır: Plat. *Krit.* 45b: ξένοι οὗτοι ἐνθάδε ἕτοιμοι ἀναλίσκειν· εἷς δὲ καὶ κεκόμικεν ἐπ' αὐτὸ τοῦτο ἀργύριον ἱκανόν, Σιμμίας ὁ Θηβαῖος, ἕτοιμος δὲ καὶ Κέβης καὶ ἄλλοι πολλοὶ πάνυ. Diogenes Laertios, Simmias ve Kebes'i Sokrates'in dostları arasında anar: DL 2,124–125.

429 Ksen. *mem.* 1,2,48: ἀλλὰ Κρίτων τε Σωκράτους ἦν ὁμιλητὴς καὶ Χαιρεφῶν καὶ Χαιρεκράτης καὶ Ἑρμογένης καὶ Σιμμίας καὶ Κέβης καὶ Φαιδώνδας καὶ ἄλλοι, οἳ ἐκείνῳ συνῆσαν, οὐχ ἵνα δημηγορικοὶ ἢ δικανικοὶ γένοιντο, ἀλλ' ἵνα καλοί τε κἀγαθοὶ γενόμενοι καὶ οἴκῳ καὶ οἰκέταις καὶ οἰκείοις καὶ φίλοις καὶ πόλει καὶ πολίταις δύναιντο καλῶς χρῆσθαι.

Servet Üzerine (Περὶ χρημάτων) gibi ev idaresine dair eserleri olduğunu yazar.[430]

İ.Ö. 4. yüzyılda yaşamış Pythagorasçı düşünürlerin kendilerine ait yazılar da bulunmaktaydı. Bunların en erkeni Platon'un Sicilya seyahati sırasında satın alarak *Timaios* adlı diyaloğu için içinden malzeme topladığı, Philolaos'un ünlü eseri olmalıdır.[431] Bunun dışında Platon'un dostu olan Tarentumlu Arkhytas'ın kitapları da bilinmekteydi. Pythagoras'ın yazılarını derlemiş olması gereken Arkhytas'ı Varro tarım konusunda yardımına başvurulabilecek yazarlar arasında anar.[432] Iamblikhos Pythagoras'ın öğrencileri arasında Philolaos ve Arkhytas'ın dışında bazı yazıları Stobaios tarafından *Oikonomikos* başlığı altında derlenen[433] Bryson'u da anar.[434]

430 DL 2,124.

431 DL 8,85: Γέγραφε δὲ βιβλίον ἕν, ὅ φησιν Ἕρμιππος λέγειν τινὰ τῶν συγγραφέων Πλάτωνα τὸν φιλόσοφον παραγενόμενον εἰς Σικελίαν πρὸς Διονύσιον ὠνήσασθαι παρὰ τῶν συγγενῶν τοῦ Φιλολάου ἀργυρίου Ἀλεξανδρινῶν μνῶν τετταράκοντα καὶ ἐντεῦθεν μεταγεγραφέναι τὸν Τίμαιον. Ayrıca bk. Burkert 1962, 203–277.

432 Var. *rust.* 1,1,8: Hi sunt, quos tu habere in consilio poteris, cum quid consulere voles, Hieron Siculus et Attalus Philometor; de philosophis Democritus physicus, Ksenophon Socraticus, Aristoteles et Theophrastus peripatetici, Archytas Pythagoreus... Diogenes Laertios *Tarım Üzerine* adlı eserin Arkhytas adında bir başka yazara ait olduğunu düşünmektedir: DL 8,82: Γεγόνασι δ' Ἀρχύται τέτταρες· πρῶτος αὐτὸς οὗτος, δεύτερος Μυτιληναῖος μουσικός, τρίτος Περὶ γεωργίας συγγεγραφώς.

433 Stob. *anth.* 4,28,15.

434 Iamb. *vit. Pyth.* 23,104: καὶ γὰρ οἱ ἐκ τοῦ διδασκαλείου τούτου, μάλιστα δὲ οἱ παλαιότατοι καὶ αὐτῷ συγχρονίσαντες καὶ

Sokrates'in öğrencileri arasında yer alan ve *Ekonomi Bakış Açısıyla Zafer* adlı bir eser yazdığı aktarılan[435] Antisthenes, Pythagorasçı öğretiyle yoğun bir şekilde ilgilenmiştir.

Aristoteles Pythagorasçı öğreti üzerine günümüze ulaşmamış en az bir kitap kaleme almıştır.[436] Ayrıca Iamblikhos'un *Akusmata*'yı derlediği eserinde çokça Aristotelesçi öğe bulunmaktadır.[437] *Oikonomika*'nın I. kitabında "*merhamet dileyen ve ocağından alınan kadına kesinlikle adil olunması gerektiği*"[438] düsturu Aristoteles'in bu kayıp eserinden alıntılanmış olmalıdır.[439] Böylece erken dönem Pythagorasçıların en azından evlilik konusunda ev idaresine duydukları ilgi kesin bir şekilde belgelenmektedir. Peripatetikler arasında Dikaiarkhos[440] ve Aristoksenos[441] gibi

μαθητεύσαντες τῷ Πυθαγόρᾳ πρεσβύτῃ νέοι, Φιλόλαός τε καὶ Εὔρυτος καὶ Χαρώνδας καὶ Ζάλευκος καὶ Βρύσων, Ἀρχύτας τε ὁ πρεσβύτερος καὶ Ἀρισταῖος καὶ Λῦσις καὶ Ἐμπεδοκλῆς καὶ Ζάμολξις καὶ Ἐπιμενίδης καὶ Μίλων, Λεύκιππός τε καὶ Ἀλκμαίων καὶ Ἵππασος καὶ Θυμαρίδας.

435 DL 6,16: Περὶ νίκης οἰκονομικός.

436 *Pythagorasçılara İlişkin* (Πρὸς τοὺς Πυθαγορείους) veya *Pythagorasçılar Üzerine* (Περὶ τῶν Πυθαγορείων): DL no. 97 ve 101; VH no. 88; Ptolemaios al-Garib no. 22. Fragmanlar için bk. Aristot. *FLfrag.* 190–205; krş. Iamb. *vit. Pyth.* 6,31: ἱστορεῖ δὲ καὶ Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς περὶ τῆς Πυθαγορικῆς φιλοσοφίας.

437 *Akusmata* için bk. Burkert 1962, 150–187.

438 Aristot. *oik.* I.4a (= 1344a 10–11): καθάπερ οἱ Πυθαγόρειοι λέγουσιν, ὥσπερ ἱκέτιν καὶ ἀφ' ἑστίας ἠγμένην ὡς ἥκιστα δεῖν [δοκεῖν] ἀδικεῖν.

439 Krş. Zoepffel 2006, 86 ve 456–457.

440 Bk. Wehrli 1944, frag. 33–36. Dikaiakhos ve Aristoksenos için krş. Zhmud 1997, 45– 8; Scholz 1998, 206–210.

441 Bk. Wehrli 1945, frag. 11–41. Iamblikhos tarafından verilen

önemli düşünürler de Pythagorasçı öğretiyle ilgilenmişlerdir.

Sonuç olarak Aristoteles'e atfedilen *Oikonomika*'daki düşüncelerin kökeni sorgulandığında eserin yazar(lar)ının Pythagorasçı fikirlere dair zengin bir birikimine sahip olmasının imkân dâhilinde olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu çıkarım son derece önemlidir. Zira ilgilerinin odak noktasında felsefenin gelişim tarihi ve Platon'un görüşlerinin orijinalliğine dair sorular bulunduğundan modern araştırmalar Pythagorasçı öğretinin temel sahaları olan müzik ve matematikle sınırlı kalmış, buna karşın Pythagorasçı etiğin yanı sıra ev idaresi gibi görece önemsiz temaları göz ardı etmişlerdir.[442] Oysa Iamblikhos'un Pythagoras'ın biyografisindeki aktarımları *oikonomika*'nın Pythagoras'ın felsefesinde önemli bir yere sahip olduğunu belgelemektedir: "*Maddi sıkıntı pek çok kişiyi kimi zaman haksız bir şey yapmaya zorladığından, bu konuda da iyi bir öngörüde bulunmuş ve ev idaresi bilgisi sayesinde özgür bir birey için hak olan yeterli miktarda sermayeyi kendisi için yaratmıştır. Nitekim tek tek her bir hanede adil düzen tüm kamu düzeninin de temelidir. Zira kentler evlerden oluşmaktadır.*[443] [170]

(Iamb. *vit. Pyth.* 36,267) Pythagorasçı düşünürlerin listesi için bk. Zhmud 1997, 67–74.

442 Buna karşın evlilik konusunda Pythagorasçı düşünürlerden yaptığı derleme için bk. Buddenhagen 1919, 26–30.

443 Krş. Aristot. *oik.* I.1 (= 1343a 10). Iamblikhos Aristotelesçi temellendirmeyi Aristoteles'in *Pythagorasçılar Üzerine* adlı eserinden alıntılamış olmalıdır: bk. Burkert 1962, 220; krş. Zoepffel 2006,

Şu halde Sparta'ya elçiliğin ardından vefat eden Alkaios'un mirasını devralınca, Pythagoras'ın kendisinin ev idaresi hususunda felsefede olduğundan daha az takdir görmemesi gerektiği söylenir. Nitekim evliliğinin ardından doğan ve ileride Krotonlu Menon ile evlenecek olan kızını öylesine güzel yetiştirmiştir ki kız gençliğinde korobaşı olmuş, yaşı ilerleyince de sunakları ziyaret edenler arasında ön sırada yer almıştır".[444] Yine Iamblikhos'a göre Pythagoras Krotonluların ileri gelenlerine verdiği söylevde "*onlardan evlerini özel hayattaki kararlarının kamusal alandaki kararlarının teminatı olacağı şekilde idare etmelerini talep etmektedir".*[445] *Oikonomia* ve politikanın bir potada erimesi anlamına gelen bu düstur, her iki bilgi sahasını eşdeğer gören Platon'dan (bk. aş. s.

90.

[444] Iamb. *vit. Pyth.* 30,169–170: ἐπεὶ δὲ πολλοὺς ἐνίοτε καὶ σπάνις χρημάτων συναναγκάζει παρὰ τὸ δίκαιόν τι ποιεῖν, καὶ τούτου καλῶς προενόησε, διὰ τῆς οἰκονομίας τὰ ἐλευθέρια δαπανήματα καὶ τὰ δίκαια ἱκανῶς ἑαυτῷ παρασκευάζων. καὶ γὰρ ἄλλως ἀρχή ἐστιν ἡ περὶ τὸν οἶκον δικαία διάθεσις τῆς ὅλης ἐν ταῖς πόλεσιν εὐταξίας· ἀπὸ γὰρ τῶν οἴκων αἱ πόλεις συνίστανται. [170] φασὶ τοίνυν αὐτὸν τὸν Πυθαγόραν κληρονομήσαντα τὸν Ἀλκαίου βίον, τοῦ μετὰ τὴν εἰς Λακεδαίμονα πρεσβείαν τὸν βίον καταλύσαντος, οὐδὲν ἧττον θαυμασθῆναι κατὰ τὴν οἰκονομίαν ἢ τὴν φιλοσοφίαν, γήμαντα δὲ τὴν γεννηθεῖσαν αὐτῷ θυγατέρα, μετὰ ταῦτα δὲ Μένωνι τῷ Κροτωνιάτῃ συνοικήσασαν, ἀγαγεῖν οὕτως, ὥστε παρθένον μὲν οὖσαν ἡγεῖσθαι τῶν χορῶν, γυναῖκα δὲ γενομένην πρώτην προσιέναι τοῖς βωμοῖς· τοὺς δὲ Μεταποντίνους, διὰ μνήμης ἔχοντας ἔτι τὸν Πυθαγόραν καὶ μετὰ τοὺς αὐτοῦ χρόνους, τὴν μὲν οἰκίαν αὐτοῦ Δήμητρος ἱερὸν τελέσαι, τὸν δὲ στενωπὸν Μουσεῖον. Iamblikhos'un kaleme aldığı Pythagoras Vita'sının büyük oranda Aristoteles'in *Pythagorasçılar Üzerine* adlı eserine dayandığı görüşü için bk. Burkert 1962, 87 ve 152.

[445] Iamb. *vit. Pyth.* 9,47: καὶ τὴν ἰδίαν οἰκίαν οὕτως οἰκονομεῖν, ὥστε τὴν ἀναφορὰν ἐξεῖναι τῆς προαιρέσεως εἰς ἐκείνην ἀνενεγκεῖν.

408) kaynaklanmış olamaz. Zira aynı düstur Herodotos,[446] Thukydides,[447] Protagoras,[448] Aiskhines[449] ve son olarak da

446 Herodotos Paroslular ın iç savaşın ardından Miletoslulara kentin idaresini tarlalarını en iyi şekilde işleyenlere emanet etmeyi önerdiklerini; zira bunların kamu işlerine de özel işleriymişçesine özen göstereceklerini düşündüklerini aktarır (Hdt. 5,29,2: ἀπέδεξαν τούτους μὲν πόλιν νέμειν τῶν εὗρον τοὺς ἀγροὺς εὖ ἐξεργασμένους· δοκέειν γὰρ ἔφασαν καὶ τῶν δημοσίων οὕτω δή σφεας ἐπιμελήσεσθαι ὥσπερ τῶν σφετέρων).

447 Thukydides, Perikles'in Atina idealine dair söylevinde Atinalıların özel ve kamusal işlere aynı derecede önem verdiklerini dile getirdiğini (Thuk. 2,40,2: ἔνι τε τοῖς αὐτοῖς οἰκείων ἅμα καὶ πολιτικῶν ἐπιμέλεια), ayrıca bir söylevinde Nikias'ın da kendi can ve mal güvenliğinden endişe duyan birinin kötü bir yurttaş addedilmemesi gerektiğini, zira böyle birinin kendi çıkarına kentin zenginliğine ivme katacağını düşündüğünü, bu nedenle de kendi canından en az diğerleri kadar kaygı duyduğunu aktarmaktadır (Thuk. 6,9,2: ἧσσον ἑτέρων περὶ τῷ ἐμαυτοῦ σώματι ὀρρωδῶ, νομίζων ὁμοίως ἀγαθὸν πολίτην εἶναι ὅς ἂν καὶ τοῦ σώματός τι καὶ τῆς οὐσίας προνοῆται· μάλιστα γὰρ ἂν ὁ τοιοῦτος καὶ τὰ τῆς πόλεως δι' ἑαυτὸν βούλοιτο ὀρθοῦσθαι).

448 Protagoras için bk. Plat. *Prot.* 318e–319a: τὸ δὲ μάθημά ἐστιν εὐβουλία περὶ τῶν οἰκείων, ὅπως ἂν ἄριστα τὴν αὑτοῦ οἰκίαν διοικοῖ, [319a] καὶ περὶ τῶν τῆς πόλεως, ὅπως τὰ τῆς πόλεως δυνατώτατος ἂν εἴη καὶ πράττειν καὶ λέγειν (*Öğrenim bir evin en iyi şekilde nasıl idare edilebileceğini göstererek ev işlerinde olduğu kadar hem sözle hem de eylemle kamusal alanda nasıl en etkin olunabileceğini öğreterek kent işlerinde de iyi yetişmedir*).

449 Aiskhin. *Ktes.* 3,78: ὁ γὰρ μισότεκνος καὶ πατὴρ πονηρὸς οὐκ ἄν ποτε γένοιτο δημαγωγὸς χρηστός, οὐδὲ ὁ τὰ φίλτατα καὶ οἰκειότατα σώματα μὴ στέργων οὐδέποθ' ὑμᾶς περὶ πολλοῦ ποιήσεται τοὺς ἀλλοτρίους, οὐδὲ γε ὁ ἰδίᾳ πονηρὸς ἄν ποτε γένοιτο δημοσίᾳ χρηστός, οὐδ' ὅστις ἐστὶν οἴκοι φαῦλος, οὐδέποτ' ἦν ἐν Μακεδονίᾳ καλὸς κἀγαθός (*Zira çocuklarından nefret eden kötü bir baba halkın güven duyacağı bir önder olamaz; en çok sevdiği yakınlarını dahi el üstünde tutmayan biri akrabası olmayan birine hiç değer vermez; özel ilişkilerinde vurdum duymaz olan birinin kamuya da yararı dokunamaz ve evinde sefil olan biri Makedonia'da da hiçbir zaman iyi ve saygın bir şahsiyet olmamıştır*); krş. Zoepffel 2006, 149–150 ve 283; Dover 1974, 112.

Ksenophon[450] tarafından da dile getirilmiştir.

Erken Pythagorasçıların ev idaresine duydukları ilgi bunlar arasındaki kardeşlik örgütlenmesine dair aktarımlarla da doğrulanmaktadır. Iamblikhos Pythagorasçıların aldıkları eğitim bağlamında şunları dile getirmektedir: "*Bu zaman zarfında her bir kişinin mülkiyetindekiler, yani malları, topluluğun ortak mülkiyetine alınır ve bu amaç için seçilmiş bilgi sahibi kişiler olarak kısmen siyasetçilere* (πολιτικοί), *kısmen idarecilere* (οἰκονομικοί), *kısmen de yasa koyuculara* (νομοθετικοί) *emanet edilmekteydi*".[451] Iamblikhos anlatımına daha sonra şöyle devam etmektedir: "*Altın ve gümüş parayı da müştereken saklamakta ve bunu bu amaç için uygun olup yaptıkları görev nedeniyle yasa koyucular* (νομοθετικοί) *olarak adlandırılan kişilerin idaresine bırakmaktaydılar*".[452]

Iamblikhos'un Pythagorasçı öğretiyi tasvirinde *oikonomika*'ya dair aktardığı veriler göz önüne alındığında, *Oikonomika*'da Pythagorasçı etkiler bulunduğu görüşünü destekleyen

---

450 Ksen. *oik.* pass.; krş. Ksen. *mem.* 3,4,12: μὴ καταφρόνει, ἔφη, ὦ Νικομαχίδη, τῶν οἰκονομικῶν ἀνδρῶν· ἡ γὰρ τῶν ἰδίων ἐπιμέλεια πλήθει μόνον διαφέρει τῆς τῶν κοινῶν, τὰ δὲ ἄλλα παραπλήσια ἔχει ("*Ey Nikomakhides, kendi servetlerini iyi idare etmeyi becerebilen kişileri küçümseme. Zira özel işlerle kamusal işlere gösterilen özen arasında sadece nicel açıdan fark vardır, bunun dışında diğer her açıdan birbirlerine son derece yakındırlar*" *dedi*).

451 Iamb. *vit Pyth.* 17,72: ἐν δὴ τῷ χρόνῳ τούτῳ τὰ μὲν ἑκάστου ὑπάρχοντα, τουτέστιν αἱ οὐσίαι, ἐκοινοῦντο, διδόμενα τοῖς ἀποδεδειγμένοις είς τοῦτο γνωρίμοις, οἵπερ ἐκαλοῦντο πολιτικοί, καὶ οἰκονομικοί τινες καὶ νομοθετικοὶ ὄντες; krş. DL 8,10.

452 Iamb. *vit Pyth.* 17,74: φορτίσαντες χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου πλῆθος (κοινὰ γὰρ αὐτοῖς καὶ ταῦτα ἀπέκειτο, ὑπό τινων είς τοῦτο ἐπιτηδείων κοινῇ διοικονομούμενα, οὓς προσηγόρευον οἰκονομικοὺς ἀπὸ τοῦ τέλους).

çarpıcı benzerlikler ortaya çıkmaktadır:[453]

1. I.4a1344a 10–11 (ὥσπερ ἱκέτιν καὶ ἀφ' ἑστίας ἠγμένην ὡς ἥκιστα δεῖν [δοκεῖν] ἀδικεῖν) için: *Kendi eşini evden kovmamak* (διώκειν/ἀδικεῖν) *gerekir. Zira o aman dileyendir. Bu nedenle onu baba ocağından alırız ve alma sağ elle yapılır* (Iamb. *vit. Pyth.* 18,84).[454]

2. I.4a1344a 12–13 (ἀδικία δὲ ἀνδρὸς αἱ θύραζε συνουσίαι γιγνόμεναι) için: Fahişelerle ve eşi dışında kadınlarla cinsel ilişki yasaklanmaktadır (Iamb. *vit. Pyth.* 27,132; 31,195).[455] Altın takı taşıyan bir kadından çocuk sahibi ol-

---

[453] Burada *Oikonomika*'nın I. ve II. kitaplarında karşılan benzerliklere değinilecektir; III. kitaptaki benzerlikler için ayrıca bk. Zoepffel 2006, 93–96.

[454] Iamb. *vit. Pyth.* 18,84: γυναῖκα οὐ δεῖ διώκειν τὴν αὑτοῦ, ἱκέτις γάρ· διὸ καὶ ἀφ' ἑστίας ἀγόμεθα, καὶ ἡ λῆψις διὰ δεξιᾶς. *Oikonomika*'nın III. kitabında kadının eve tanrılar adına ve onlar huzurunda kurban kesilerek alınması ve ona ailesini de gözeterek herkesten çok değer verilmesi gerektiğine yapılan vurgu (Aristot. *oik.* III,143,24–25: Propter deos itaque, coram quibus sacra mactavit et uxorem duxit, et multo magis se post parentes uxori tradidit ad honorem) Pythagoras'ın Krontonluların Danışma Meclisi'ne verdiği öğütle tamamen örtüşmektedir: Iamb. *vit. Pyth.* 9,48: ἔτι δὲ τὴν γυναῖκα νομίζειν ἀπὸ τῆς ἑστίας εἰληφότα μετὰ σπονδῶν καθάπερ ἱκέτιν ἐναντίον τῶν θεῶν εἰσῆχθαι πρὸς αὑτόν (*Kadının baba ocağından sunularla alınıp aman dileyen biri olarak tanrılar huzurunda eve getirildiği akıldan çıkarılmamalıdır*).

[455] Iamb. *vit. Pyth.* 27,132: ἀπαλλάξαι δὲ λέγεται τοὺς Κροτωνιάτας τῶν παλλακίδων καὶ καθόλου τῆς πρὸς τὰς ἀνεγγύους γυναῖκας ὁμιλίας *([Pythagoras'ın] Krotonluları fahişelerden ve genel olarak eşleri dışındaki cinsel ilişkilerden uzak tuttuğu söylenmektedir*); Iamb. *vit. Pyth.* 31,195: τῆς αὐτῆς δὲ ἀρετῆς ἐστι καὶ τὸ πεῖσαι Κροτωνιάτας ἀπέχεσθαι τῆς ἀθύτου καὶ νόθης πρὸς τὰς παλλακίδας συνουσίας (*Krotonluları fahişelerle ahlaksız ve evlilik dışı ilişkilerden men etmesi de aynı erdemle bağlantılıdır*). Krş. Aristot. *oik.* III,143,26–29: Maximus autem honor sobriae mulieri, si videt virum suum observantem sibi castitatem et de nulla alia

mama düsturu[456] da bu kapsamda değerlendirilmelidir. Bununla bağlantılı olarak sadece *hetaira*'lara altın takı takma izni veren düzenlemeler Pythagorasçı öğretinin etkisiyle çıkarılmış olmalıdır.[457]

3. I.3 1343b 20–23 (πάλιν κομίζονται παρὰ δυναμένων ἀδυνατοῦντες ἐν τῷ γήρᾳ) için: Ebeveynlere saygı[458] elbette etiğin temel konularından biridir.[459] Pythagoras'ın Krotonlu

muliere curam magis habentem, sed prae ceteris omnibus propriam et amicam et fidelem [sibi] existimantem (*Şu halde iffetli bir kadın en çok saygıyı kocasının kendisine sadık olduğunu ve başka bir kadını tercih etmeyip eşi olarak en çok onu sevip ona güvendiğini bilirse görmüş olur*); III.144,10–15: Nihil quoque maius nec propius est uxori ad virum quam societas honorabilis et fidelis. Propter quae non decet hominem sanae mentis ut ubicumque contingit ponere semen suum, nec ad qualemcumque accesserit, proprium immittere semen, ut non de generibus et iniquis similia liberis legitimis fiant, et quidem uxor honore suo privetur, filiis vero opprobrium adiungatur (*Şu halde bir kadın için eşiyle saygılı ve sadık bir birliktelikten daha değerli ve daha çok hak ettiği başka hiçbir şey yoktur. Bu nedenle ayrım gözetmeksizin veya rastgele bir şekilde kadınlarla ilişkiye girmek aklıselim bir erkeğe göre değildir. Zira bu yolla gayrimeşru şekilde doğacak olanlar meşru çocukların haklarını paylaşacaklar, ayrıca karısı onurundan olacak ve bu utanç oğullarına yapışacaktır*).

456 Iamb. *vit. Pyth.* 18,84: χρυσὸν ἐχούσῃ μὴ πλησιάζειν ἐπὶ τεκνοποιίᾳ.

457 Yasa koyucu Lokroilu Zaleukos'a atfedilen ve *hetaira*'lar dışında kadınlara altın takı takmayı ve purpur rengi giysi giymeyi yasaklayan düzenleme için bk. Diod. 12,21,1: μηδὲ περιτίθεσθαι χρυσία μηδὲ ἐσθῆτα παρυφασμένην, ἐὰν μὴ ἑταίρα ᾖ; Syrakusai'da benzer bir düzenleme için bk. Athen. *deipn.* 12,20: παρὰ Συρακοσίοις νόμος ἦν τὰς γυναῖκας μὴ κοσμεῖσθαι χρυσῷ μηδ' ἀνθινὰ φορεῖν μηδ' ἐσθῆτας ἔχειν πορφυρᾶς ἐχούσας παρυφάς, ἐὰν μή τις αὐτῶν συγχωρῇ ἑταίρα εἶναι κοινή.

458 Iamb. *vit. Pyth.* 8,37–38; Iamb. *vit. Pyth.* 30,175.

459 *Oikonomika*'nın III. kitabında eşin anne babasının da özellikle vurgulanması bu açıdan önemlidir: Aristot. *oik.* III,147,5–7: studentes primo quidem curam parentum habere, vir quidem eorum

gençlere hitabında yaşlılara gösterilecek saygıyı kozmolojik temellere dayandırması,[460] *Oikonomika*'nın I.3. bölümünde cinsler arası farklılığın temellendirilmesini anıştırmaktadır. Burada evrenin düzeni evdeki düzeni meşrulaştırmaktadır.

4. I.3 1344a 6–7 (περὶ τέκνων τὴν μὲν γένεσιν κοινήν, τὴν δὲ ὠφέλειαν ἴδιον) için: *Oikonomika*'da çocuklara karşı anneyle babanın yükümlülükleri arasındaki ayrımı çağrıştıran bir ifade Pythagoras tarafından Zeus ve Hera örneğinde dile getirilmektedir.[461]

---

qui sunt uxoris non minus quam suorum, uxor vero eorum qui sunt viri (*İlk sırada ebeveynlerine karşı yükümlülükleri yerine getirmek gelir; bu yapılırken koca karısının ebeveynlerine, kadın da kocasınınkilere kendi ebeveynlerine karşı olduğundan daha özensiz davranmamalıdır*).

460 Iamb. *vit. Pyth.* 8,37: περιχυθέντων δὲ τῶν νεανίσκων παραδέδοται λόγους τινὰς διαλεχθῆναι πρός αὐτούς, ἐξ ὧν εἰς τήν σπουδὴν παρεκάλει τὴν περὶ τοὺς πρεσβυτέρους, ἀποφαίνων ἔν τε τῷ κόσμῳ καὶ τῷ βίῳ καὶ ταῖς πόλεσι καὶ τῇ φύσει μᾶλλον τιμώμενον τὸ προηγούμενον ἢ τὸ τῷ χρόνῳ ἑπόμενον (*Gençler etrafını sarınca yaptığı konuşmayla evrende, yaşamda, kentlerde ve doğada zaman bakımından önce olanın sonra gelenden daha saygın olduğunu kanıt göstererek onları büyüklerine karşı saygılı olmaya teşvik ettiği anlatılır*); krş. DL 8,22–23.

461 Iamb. *vit. Pyth.* 8,39: πολλοὺς δὲ καὶ τῶν ἄλλων μυθοποιῶν παραδεδωκέναι τοὺς βασιλεύοντας τῶν θεῶν τὴν μεριζομένην φιλοστοργίαν παρὰ τῶν τέκνων πρὸς τὴν ὑπάρχουσαν συζυγίαν τῶν γονέων καθ᾽ αὐτοὺς περιποιήσασθαι πεφιλοτετιμημένους, καὶ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν ἅμα τὴν τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς ὑπόθεσιν λαβόντας, τὸν μὲν τὴν Ἀθηνᾶν, τὴν δὲ τὸν Ἥφαιστον ἐναντίαν γεννῆσαι φύσιν ἔχοντας τῆς ἰδίας ἕνεκα τοῦ καὶ τῆς πλεῖον ἀφεστώσης φιλίας μετασχεῖν (*Diğer birçok mitos yazarı tanrıların krallarının, ebeveynlerinin çocuklar nezdinde birlikte olmalarına duyulan sevgiyle itibar kazandıklarını, bu nedenle tanrılar arasında anne ve baba arasında bir ayrım olduğu görüşünü geliştirerek birbirlerine son derece uzak olanların bile dostluktan pay alabilmeleri için anne ve babaya birbirlerinden tamamen farklı iki çocuk dünyaya getirttiklerini ve böylece Zeus'i Athena'nın babası,*

5. I.6 1345a 8–9 (Οὐ γὰρ οἷόν τε μὴ καλῶς ὑποδεικνύντος καλῶς μιμεῖσθα) için: Pythagoras'a göre aile reisi hanenin diğer üyelerine örnek teşkil etmelidir.[462]

6. I.5 1344a 35–36 (Ὄντων δὲ τριῶν, ἔργου καὶ κολάσεως καὶ τροφῆς); I.5 1344a 32–34 (καὶ ἐπειδὴ ἡ τοῦ οἴνου πόσις καὶ τοὺς ἐλευθέρους ὑβριστὰς ποιεῖ) ve I.6 134 (ἐγείρεσθαι χρὴ πρότερον δεσπότας οἰκετῶν καὶ καθεύδειν ὕστερον ... τό τε διανίστασθαι νύκτωρ) için: Iamblikhos ve Porphyrios diyetin Pythagoras için taşıdığı önemi belgelemektedirler.[463] Pythagorasçılar çalışma, beslenme ve din-

---

Hera'yı da Hephaistos'un annesi kıldıklarını nakleder).

[462] Iamb. *vit. Pyth.* 9,48: καὶ τῇ τάξει καὶ τῇ σωφροσύνῃ παράδειγμα γενέσθαι τοῖς τε κατὰ τὴν οἰκίαν, ἣν οἰκεῖ, καὶ τοῖς κατὰ τὴν πόλιν (*Ayrıca düzgün ve ılımlı bir davranış sergileyerek hem içinde yaşadığı hanenin diğer mensuplarına hem de kentin diğer sakinlerine örnek teşkil etmek gerekir*).

[463] Iamb. *vit. Pyth.* 29,163–164: krş. Porph. *vit. Pyth.* 34: τῆς δὲ διαίτης τό μὲν ἄριστον ἦν κηρίον ἢ μέλι, δεῖπνον δ' ἄρτος ἐκ κέγχρων ἢ μᾶζα καὶ λάχανα ἑφθὰ καὶ ὠμά, σπανίως δὲ κρέας ἱερείων θυσίμων καὶ τοῦτο οὐδ' ἐκ παντός μέρους. τά γε μὴν πλεῖστα ὁπότε θεῶν ἀδύτοις ἐγκαταδύσεσθαι μέλλοι καὶ ἐνταῦθα χρόνου τινός ἐνδιατρίψειν, ἀλίμοις ἐχρῆτο καὶ ἀδίψοις τροφαῖς, τὴν μὲν ἄλιμον συντιθεὶς ἐκ μήκωνος σπέρματος καὶ σησάμου καὶ φλοιοῦ σκίλλης πλυθείσης ἀκριβῶς ἔστ' ἂν τοῦ περὶ αὐτὴν ὀποῦ καθαρθείη, καὶ ἀσφοδέλων ἀνθερίκων καὶ μαλάχης φύλλων καὶ ἀλφίτων καὶ κριθῶν καὶ ἐρεβίνθων, ἅπερ κατ' ἴσον πάντα σταθμόν κοπέντα μέλιτι ἀνέδευεν Ὑμηττίῳ· τὴν δ' ἄδιψον ἐκ σικύων σπέρματος καὶ ἀσταφίδος λιπαρᾶς, ἐξελὼν αὐτῆς τὰ γίγαρτα, καὶ ἄνθους κορίου καὶ μαλάχης ὁμοίως σπέρματος καὶ ἀνδράχνης καὶ τυροῦ κνήστεως καὶ ἀλεύρου πάλης καὶ γάλακτος λίπους, ἅπερ πάντα ἀνεμίγνυ μέλιτι νησιωτικῷ (*Öğünlerine gelince, kahvaltıda bal peteği veya sadece bal; akşam yemeğinde mısır ekmeği, az pişmiş veya haşlanmış sebzeler bulunuyordu. Sadece nadiren kurban eti yer, ama her kısımdan elde edilmiş eti de yemezdi. Ne zaman tanrıların tapınaklarını ziyaret edecek ve burada bir süre vakit geçirecek olsa, açlığını ve susuzluğunu ancak giderecek kadar yer ve*

lenme arasındaki dengenin belirtilerini anlamaya çalışmaktaydılar.[464] *Oikonomika*'nın köleler başlığı altında dinlenme yerine cezadan bahsedilen bölümünde de paralel bir düşünce söz konusudur. Ayrıca Pythagoras'ın şarap ve yemek kısıtlamasının yanında az uyuma öğüdü,[465] *Oikonomika*'nın I. kitabında ev reisinin evdeki herkesten sonra yatıp onlardan önce ve gün doğmadan kalkması tavsiyesiyle örtüşmektedir.

---

içerdi. Açlığını gidermek için haşhaş ve susam tohumu, üstündeki özsu gidene kadar iyice yıkanmış adasoğanı kabuğu, çirişotu çiçeği, ebegümeci yaprakları, buğday, arpa ve nohut ezmesinden oluşan bir karışım hazırlar ve hepsinden eşit miktarda alıp ince ince kıyarak üzerine Hymettos balı dökerdi. Susuzluk içinse salatalık tohumu, çekirdeği çıkarılmış kuru üzüm, kişniş çiçeği, ebegümeci ve semizotu tohumu, rendelenmiş peynir, buğday unu ve süt yağını ada balıyla karıştırırdı). Zhmud 1997, 232–235; Wöhrle 1990.

464 Iamb. *vit. Pyth.* 29,163: τῆς δὲ ἰατρικῆς μάλιστα μὲν ἀποδέχεσθαι τὸ διαιτητικὸν εἶδος καὶ εἶναι ἀκριβεστάτους ἐν τούτῳ, καὶ πειρᾶσθαι πρῶτον μὲν καταμανθάνειν σημεῖα συμμετρίας ποτῶν τε καὶ σίτων καὶ ἀναπαύσεως, ἔπειτα περὶ αὐτῆς τῆς κατασκευῆς τῶν προσφερομένων σχεδὸν πρώτους ἐπιχειρῆσαί τε πραγματεύεσθαι καὶ διορίζειν (*Pythagorasçıların tıp sanatına özellikle diyetle ilgili konulara değer vererek buna sıkı sıkıya bağlı oldukları, ayrıca en önemli husus olarak çalışma, beslenme ve dinlenme arasındaki dengenin belirtilerini anlamaya çalıştıkları, ikinci önemli nokta olarak da yiyeceklerin hazırlanması konusuna neredeyse ilk kez onların el attıkları ve bunun nasıl yapılması gerektiğini saptadıkları söylenir*); krş. Iamb. vit. *Pyth.* 34,244.

465 Iamb. *vit. Pyth.*16,69: διὰ ταὐτὰ δὲ καὶ ἀνοινίαν καὶ ὀλιγοσιτίαν καὶ ὀλιγοϋπνίαν (*Bu nedenle [tanıdıklarına] şaraptan uzak durmayı, az yemeyi ve az uyumayı [salık verirdi]*); yemede ve içmede ölçü düsturu için krş. DL 8,9.

Sofistler

Platon, gençlere hem şahsi (τὰ οἰκεῖα) hem de kamusal işleri (τὰ τῆς πόλεως) en iyi şekilde idare etmenin öğretilmesi gerektiği fikrini sofistik akımın ilk temsilcilerinden Protagoras'a (İ.Ö. ca. 485–415) atfetmektedir.[466] Menon'un ağzından da kamu işleriyle ilgilenmenin erkeğin, kocasına itaat ederek evini iyi idare etmeninse kadının erdemi olduğunu dile getirir.[467] Ev idaresini sadece kadına atfeden bu alıntı *oikonomika*'nın erkeğe ait bir öğrenim sahası olduğu anlayışına ters düşmektedir. Gorgias'ın aşk bağlamında kadına hoşgörü temasını ele aldığı *Helena'ya Mersiye* (Ἑλένης ἐγκώμιον) başlıklı yazısında yer alan şu ifadeler onun kadın erkek ilişkileri özelinde *oikonomika*'ya duyduğu ilginin bir başka tezahürü olarak değerlendirilebilir: "*Şayet (Eros) insani bir zayıflık ve ruhun bir gafletiyse, bu durumda onun bir günah gibi paylanmaması, tersine bir tür talihsizlik olarak görülmesi gerekir. Zira aşk gönle, düşüncenin tavsiyeleriyle* (γνώμης βουλεύμασιν) *değil, ruhun tuzaklarıyla* (ψυχῆς ἀγρεύμασιν); *yeteneğin marifetleriyle değil* (τέχνης παρασκευαῖς), *Eros'un zorlamalarıyla düşmüştür*".[468]

---

[466] Plat. *Prot.* 318e 4–319a 2 (orijinal metin ve çevirisi için bk. yk. dn. 363).

[467] Plat. *Men.* 71e: εἰ βούλει ἀνδρὸς ἀρετήν, ῥᾴδιον, ὅτι αὕτη ἐστὶν ἀνδρὸς ἀρετή, ἱκανὸν εἶναι τὰ τῆς πόλεως πράττειν, καὶ πράττοντα τοὺς μὲν φίλους εὖ ποιεῖν, τοὺς δ' ἐχθροὺς κακῶς, καὶ αὐτὸν εὐλαβεῖσθαι μηδὲν τοιοῦτον παθεῖν. εἰ δὲ βούλει γυναικὸς ἀρετήν, οὐ χαλεπὸν διελθεῖν, ὅτι δεῖ αὐτὴν τὴν οἰκίαν εὖ οἰκεῖν, σῴζουσάν τε τὰ ἔνδον καὶ κατήκοον οὖσαν τοῦ ἀνδρός.

[468] Gorg. *frag.* 11,19: εἰ δ' ἐστὶν ἀνθρώπινον νόσημα καὶ ψυχῆς ἀγνόημα, οὐχ ὡς ἁμάρτημα μεμπτέον ἀλλ' ὡς ἀτύχημα νομιστέον· ἦλθε γάρ, ὡς ἦλθε, ψυχῆς ἀγρεύμασιν, οὐ γνώμης βουλεύμασιν, καὶ ἔρωτος ἀνάγκαις, οὐ τέχνης παρασκευαῖς.

Plutarkhos'un aktarımıyla Gorgias, Kimon'un serveti onur payeleri için harcamak amacıyla edindiğini söyler.[469] Plutarkhos açıkça belirtmese de servetin kullanılma biçimlerini ele aldığı bir eserinden yapılmış olması gereken bu alıntı Gorgias'ın şu ya da bu şekilde *khrematistik*'e ilgi duyduğunu gösterir.[470]

Prodikos ve Antiphon da servetin kullanımına, başka bir ifadeyle *khrematistik*'e dair yorumlarda bulunmuşlardır. Bu konuda Prodikos zengin olmayı ne durumda kötü ve ne durumda iyi tasavvur ettiğini soran bir delikanlıya, servetin parayı nerede kullanması gerektiğini bilen hesna ve müstesna kişiler (τοῖς μὲν καλοῖς κἀγαθοῖς) için iyi; buna karşın şerefsizler (τοῖς δὲ μοχθηροῖς) ve onunla ne yapacağını da bilmeyenler içinse kötü bir şey olduğu yanıtını verir.[471] Antiphon ise servete dair alınması gerekli tavrı bir hikâyeyle örneklendirmektedir.[472] Buna göre paraya ihtiyacı olan bir

---

[469] Plut. *Kim.* 10,5: ἔτι τοίνυν Γοργίας μὲν ὁ Λεοντῖνός φησι τὸν Κίμωνα τὰ χρήματα κτᾶσθαι μὲν ὡς χρῷτο, χρῆσθαι δὲ ὡς τιμῷτο.

[470] Krş. Zoepffel 2006, 140 ve 258.

[471] Plat. *Eryks.* 397e:'Ηρώτα γάρ αὐτὸν τὸ μειράκιον πῶς οἴεται κακὸν εἶναι τὸ πλουτεῖν, καὶ ὅπως ἀγαθόν. ὁ δ᾽ ὑπολαβών, ὥσπερ καὶ σὺ νυνδή, ἔφη, τοῖς μὲν καλοῖς κἀγαθοῖς τῶν ἀνθρώπων ἀγαθόν, καὶ τοῖς ἐπισταμένοις ὅπου δεῖ χρῆσθαι τοῖς χρήμασι, τούτοις μὲν ἀγαθόν, τοῖς δὲ μοχθηροῖς καὶ ἀνεπιστήμοσιν κακόν.

[472] Stob. *anth.* 3,16,30:'Έστι δέ τις λόγος, ὡς ἄρα ἰδὼν ἀνὴρ ἄνδρα ἕτερον ἀργύριον ἀναιρούμενον πολὺ ἐδεῖτό οἱ δανεῖσαι ἐπὶ τόκῳ, ὃ δ᾽ οὐκ ἠθέλησεν, ἀλλ᾽ ἦν οἷος ἀπιστεῖν τε καὶ μὴ ὠφελεῖν μηδένα, φέρων δ᾽ ἀπέθετο ὅποι δή· καί τις καταμαθὼν τοῦτο ποιοῦντα ὑφείλετο· ὑστέρῳ δὲ χρόνῳ ἐλθὼν οὐχ εὕρισκε τὰ χρήματα ὁ καταθέμενος. περιαλγῶν οὖν τῇ συμφορᾷ τά τε ἄλλα καὶ ὅτι οὐκ ἔχρησε τῷ δεομένῳ, ὃ ἂν αὐτῷ καὶ σῷον ἦν καὶ ἕτερον προσέφερεν, ἀπαντήσας δὴ τῷ ἀνδρὶ τῷ τότε δανειζομένῳ

kişi yüklüce para biriktiren birinden kendisine faiziyle borç vermesini rica eder. Ne var ki kimseye güvenmeyen ve yardım etmeyen varsıl zat borç vermeyi reddederek parasını bir yerde saklar. Ama başka biri parasını saklarken onu görür ve tüm servetini çalar. Bir süre sonra buraya giden adam parasının çalındığını anlar. Vaktinde borç verseydi, verdiği tutarı faiziyle alacakken şimdi elindekinden de olan adamın içi kan ağlar. Borç isteyen kişiyle karşılaşınca da ona yardım etmeyi reddettiği için bin pişman olduğunu, zira tüm parasını kaybettiğini söyleyerek ağıt yakar.

Bunun üzerine beriki, hala cebindeyken parayı kullanmadığına göre, aslında kaybettiği bir şey olmadığını; zira kullanma iradesi göstermediği bir şeye sahip olup olmamasının önemi olmadığını söyler. Bilgece yorumunu tanrının koşulsuzca lütufta bulunmak istediği kişiye sınırsız bir servet sunarken onu muhakeme konusunda zayıf kıldığını ve zekâ düzeyi düşük olduğundan bu kişinin sonunda elindekileri de kaybettiğini söyleyerek tamamlar. Antiphon'un yazılarında karşılaşılan evliliğin riskleri,[473] dostlukların

ἀπωλοφύρετο τὴν συμφοράν, ὅτι ἐξήμαρτε καὶ ὅτι οἱ μεταμέλει οὐ χαρισαμένῳ, ἀλλ' ἀχαριστήσαντι, ὡς πάντως οἱ ἀπολόμενον τὸ ἀργύριον. ὅ δ' αὐτὸν ἐκέλευε μὴ φροντίζειν, ἀλλὰ νομίζειν αὐτῷ εἶναι καὶ μὴ ἀπολωλέναι, καταθέμενον λίθον εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον· πάντως γὰρ οὐδ' ὅτε ἦν σοι ἐχρῶ αὐτῷ, ὅθεν μηδὲ νῦν νόμιζε στέρεσθαι μηδενός. ὅτῳ γὰρ τις μὴ ἐχρήσατο μηδὲ χρήσεται, ὄντος ἢ μὴ ὄντος αὐτῷ οὐδὲν οὔτε πλέον οὔτε ἔλασσον βλάπτεται. ὅταν γὰρ ὁ θεὸς μὴ παντελῶς βούληται ἀγαθὰ διδόναι ἀνδρί, χρημάτων πλοῦτον παρασχών, τοῦ φρονεῖν <δὲ> καλῶς πένητα ποιήσας, τὸ ἕτερον ἀφελόμενος ἑκατέρων ἀπεστέρησεν.

473 Stob. *anth.* 4,22b, 66.

gerekliliği[474], yaşlıların bakımı (γηροτροφία)[475] gibi temalar *Oikonomika* üzerine günümüze kadar korunan diğer eserlerde de ele alınmış konular olmakla birlikte, bunlar Antiphon'da insanın arı bir yaşam tarzını nasıl şekillendirebileceği sorusu çerçevesinde irdelenmektedir.

Demokritos

Demokritos'a ait fragmanlarda[476] zenginlik ve bununla kurulan ilişki,[477] ayrıca zenginliğin çocuk eğitimindeki rolü[478] gibi temalar da ele alınmaktadır: Çocuk sahibi olma

[474] Antiph. *frag.* 64: αἱ νέαι φιλίαι ἀναγκαῖαι μέν, αἱ δὲ παλαιαὶ ἀναγκαιότεραι (*Yeni dostluklar zaruri, ama eski dostluklar daha da zaruridir*).

[475] Antiph. *frag.* 66: γηροτροφία γὰρ προσέοικε παιδοτροφίαι (*Zira yaşlıların bakımı çocuk bakımına benzer*).

[476] Diels – Kranz 1952, no. 68.

[477] Demokr. *frag.* B 218: πλοῦτος ἀπὸ κακῆς ἐργασίης περιγινόμενος ἐπιφανέστερον τὸ ὄνειδος κέκτηται (*Kötü bir uğraşla artan zenginlik (bu uğraşın kendisinden) daha belirgin bir kusur barındırır*); B 219: χρημάτων ὄρεξις, ἢν μὴ ὁρίζηται κόρωι, πενίης ἐσχάτης πολλὸν χαλεπωτέρη· μέζονες γὰρ ὀρέξεις μέζονας ἐνδείας ποιεῦσιν (*Para için duyulan hırs, şayet doygunlukla sınırlanmazsa, en derin yoksunluktan bile daha kötüdür. Zira daha çok açgözlülük daha büyük ihtiyaçlar doğurur*); B 220: κακὰ κέρδεα ζημίαν ἀρετῆς φέρει (*Kötü kazançlar erdem zaafı getirir*); B 222: ἡ τέκνοις ἄγαν χρημάτων συναγωγὴ πρόφασίς ἐστι φιλαργυρίης τρόπον ἴδιον ἐλέγχουσα (*çocukları için para istiflemek aslında paraya tamah eden birinin gerçek yüzünü gösteren bir bahanedir*).

[478] Demokr. *frag.* B 279: τοῖς παισὶ μάλιστα χρὴ τῶν ἀνυστῶν δατεῖσθαι τὰ χρήματα, καὶ ἅμα ἐπιμέλεσθαι αὐτῶν, μή τι ἀτηρὸν ποιέωσι διὰ χειρὸς ἔχοντες· ἅμα μὲν γὰρ πολλὸν φειδότεροι γίγνονται ἐς τὰ χρήματα καὶ προθυμότεροι κτᾶσθαι, καὶ ἀγωνίζονται ἀλλήλοισιν. ἐν γὰρ τῶι ξυνῶι τὰ τελεύμενα οὐκ ἀνιᾶι ὥσπερ ἰδίηι οὐδ' εὐθυμεῖ τὰ ἐπικτώμενα, ἀλλὰ πολλῶι ἧσσον (*Serveti çocuklara olabildiğince pay etmek ve onların sahip oldukları yla müsrifçe bir davranış ser-*

(B 275–280), çocukların yetiştirilmesi (örn. B 178-180, 228), irade (B 209, 212, 214, 234–235), kadın davranışları (B 273–274; krş. B 110–111), kölelerin kullanımı (B 270), iyi bir damadın önemi (B 272), dostluk (B 97–101, 106–107, 109) ve doğru harcama (B 229–230, 282). Demokritos'un öğretisi en yüksek iyi olarak mutluğu da içeren tatminkâr ve saygın yaşam ilkesi altında özetlenebilir. Mutluluk için kullandığı terim *Euesto*'dur (Εὐεστώ).[479] Hesykhios *Euesto* terimini evin dirlik içinde olmasından kaynaklı gönenç (εὐθηνία ve εὐδαιμονία) olarak açıklar.[480] Bu terimin *oikonomika*'nın etiği amaç edinen son derece erken formunu yansıttığı söylenebilir. Her durumda Demokritos'un hanenin ve yaşamın da tıpkı beden gibi hasta olabileceğini söylemesi,[481] onun *oikonomika*'nın gelişim sürecinde son derece belirle-

---

gilememelerine özen göstermek gerekir. Zira bu sayede paraya karşı çok daha idareli ve gelir elde etmeye daha hevesli olacakları gibi birbirleriyle de rekabet içinde olacaklardır. Çünkü ortaklaşa yapılan işler tek başına yapılanlar kadar zahmetli olmadıkları gibi kazançlar da aynı oranda değil, çok daha az mutlu eder.); B 280: ἔξεστιν οὐ πολλὰ τῶν σφετέρων ἀναλώσαντας παιδεῦσαί τε τοὺς παῖδας καὶ τεῖχός τε καὶ σωτηρίην περιβαλέσθαι τοῖς τε χρήμασι καὶ τοῖς σώμασιν αὐτῶν (*Çocukları çok fazla harcama yapmadan eğitmek ve bu sayede de onların hem servetlerini hem de bedenlerini koruyucu bir surla kuşatmak mümkündür*).

479 Diogenes Laertios, Demokritos'un etikle ilgili eserleri arasında bu isimle bir kitap da aktarmakta, ama buna ulaşamadığını eklemektedir, bk. DL 9,46: Ὑπομνημάτων ἠθικῶν· ἡ γὰρ Εὐεστὼ οὐχ εὑρίσκεται; krş. Diels – Kranz 1952, no. 68, A 167 ve B 2c. Kavram hakkında bk. Fritz 1938, 35.

480 Hesykh. *lex.* s. v. εὐεστώ· εὐθηνία· ἀπὸ τοῦ εὖ εἶναι. καὶ εὐδαιμονία· ἀπὸ τοῦ εὖ ἑστάναι τὸν οἶκον krş. Diels – Kranz 1952, no. 68, B 140.

481 Demokr. *frag.* B 288: νόσος οἴκου καὶ βίου γίνεται ὅκωσπερ καὶ σκήνεος.

yici olan Pythagoras'ın etkisinde kalmış olabileceğini düşündürmektedir.[482] Pythagoras tek tek hanelerin dirliğiyle toplumun genel dirliği arasındaki ilişkiyi vurgularken,[483] Demokritos da iyi yurttaşlardan (χρηστοί) özel işlerini savsaklamamalarını beklemektedir.[484] Demokritos'un evliliğe ve çocuk sahibi olmaya karşı çıkması,[485] varise ihtiyaç duyulduğunda da evlat edinmeyi salıklaması,[486] hanenin iyi idare edilmesini gerekli gören öğretisiyle çelişmez. Zira *Euesto*'nun ana amaç olduğu bu öğretide, örneğin aile bireylerinden birinin vefatı durumunda yaşanacak keder gibi evlilik ve çocuk sahibi olmak da mutluluğu yok etme ihtimali taşımaktadır.[487] Demokritos'un aşağıdaki ifadeleri onun çocuk sahibi olma konusundaki yaygın görüşün karşısında bir konum aldığını açıkça göstermektedir: "*İnsanlar çocuk sahibi olmanın, doğanın ve ilkel toplumsal düzenin dayatmalarından kaynaklandığını düşünürler. Diğer canlı türleri için bu açık bir olgudur. Zira her canlı doğa uyarınca hiçbir*

---

482 Demokritos'un Pythagoras hakkında bir eser kaleme alması (bk. DL 9,46) bu etkinin işaretidir; krş. Burkert (1962, 148). Demokritos'un Pythagorasçı felsefeyle yakın ilişkisi için ayrıca bk. Zhmud 1997, 39–41; krş. Zoepffel 2006, 143.

483 Iamb. *vit. Pyth.* 30, 169–170.

484 Demokr. *frag.* B 80: αἰσχρὸν τὰ ὀθνεῖα πολυπραγμονέοντα ἀγνοεῖν τὰ οἰκήϊα (*başka işlere aşırı çaba harcayıp kendi işlerin hakkında bilgisiz olmak ayıptır*); krş. B 253: τοῖς χρηστοῖσιν οὐ συμφέρον ἀμελέοντας τῶν ἑωυτῶν ἄλλα πρήσσειν (*başka işleri tamamlamak için kendi özel işlerini savsaklamak uygun bir davranış değildir*).

485 Demokr. *frag.* A 170: Δημόκριτος δὲ γάμον καὶ παιδοποιίαν παραιτεῖται διὰ τὰς πολλὰς ἐξ αὐτῶν ἀηδίας τε καὶ ἀφολκὰς ἀπὸ τῶν ἀναγκαιοτέρων; krş. Demokr. *frag.* B 275–279.

486 Demokr. *frag.* B 277.

487 Ayrıca bk. Zoepffel 2006, 143 dn. 113; 357 dn. 157.

çıkar gözetmeden yeni nesiller meydana getirir. Öyle ki her canlı yavrusu doğar doğmaz onu elinden geldiğince beslemek için didinip durur, büyüyüp gelişinceye kadar onu gözetir ve başına bir şey geldiğinde acı çeker. Ruhu olan bütün canlıların doğal güdüsü böyledir. Buna karşın insanda evlat sahibi olmanın belli bir çıkar taşıdığı düşüncesi ortaya çıkmıştır".[488] *Oikonomika*'nın I. kitabının yazarı da benzer şekilde çocuk sahibi olmayı sadece doğaya karşı olan yükümlülüğün yerine getirilmesi olarak değil; aynı zamanda bir çıkar ilişkisi olarak da görmektedir.[489] Demokritos'a ait yukarıdaki alıntıda aynı zamanda hayvanların da ruhu olduğuna dair ima Pythagoras'ın ruh göçü öğretisinin izlerini taşımaktadır. Ayrıca Iamblikhos, çocuğun Pythagorasçılar için taşıdığı manevi değeri, kendinden sonra tanrıya iman edecek birini bırakma gerekliliğiyle açıklamaktadır.[490] Kadının süslen-

---

488 Demok. *frag.* B 278: ἀνθρώποισι τῶν ἀναγκαίων δοκεῖ εἶναι παῖδας κτήσασθαι ἀπὸ φύσιος καὶ καταστάσιός τινος ἀρχαίης. δῆλον δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις ζώιοισι· πάντα γὰρ ἔκγονα κτᾶται κατὰ φύσιν ἐπωφελείης γε οὐδεμιᾶς εἵνεκα ἀλλ᾽ ὅταν γένηται, ταλαιπωρεῖ καὶ τρέφει ἕκαστον ὡς δύναται καὶ ὑπερδέδοικε, μέχρι σμικρὰ ἦι, καὶ ἤν τι πάθηι, ἀνιᾶται. ἡ μὲν φύσις τοιαύτη πάντων ἐστὶν ὅσσα ψυχὴν ἔχει· τῶι δὲ δὴ ἀνθρώπωι νομίζον ἤδη πεποίηται, ὥστε καὶ ἐπαύρεσίν τινα γίγνεσθαι ἀπὸ τοῦ ἐκγόνου.

489 Aristot. *oik.* I.3 (= 1343b 20–21): Καὶ ἡ τῶν τέκνων κτῆσις οὐ λειτουργίας ἕνεκεν τῇ φύσει μόνον οὖσα τυγχάνει, ἀλλὰ καὶ ὠφελείας.

490 Iamb. *vit. Pyth.* 18,83: τὰ δὲ τί πρακτέον ἢ οὐ πρακτέον τῶν ἀκουσμάτων τοιαῦτά ἐστιν, οἷον ὅτι δεῖ τεκνοποιεῖσθαι (δεῖ γὰρ ἀντικαταλιπεῖν τοὺς θεραπεύοντας τὸν θεόν); krş. 18,86: ἐπ' ἐνίων μὲν οὖν ἐπιλέγεται τί δεῖ, οἷον ὅτι δεῖ τεκνοποιεῖσθαι ἕνεκα τοῦ καταλιπεῖν ἕτερον ἀνθ᾽ ἑαυτοῦ θεῶν θεραπευτήν.

mede sadeliğine,[491] yeme, içme ve aşkta öz denetime[492] dair ilkeler Pythagorasçıların görüşleriyle örtüşmektedir. Diyet üzerine kaleme aldığı eserinden[493] kaynaklanmış olabilecek irade teması,[494] Pythagorasçı görüşlerin Demokritos üzerindeki etkilerine dair bir başka veridir. Demokritos'un teknik yazıları (τεχνικά) arasında *Çiftçilik Üzerine* adlı bir kitap da bulunmaktadır.[495] Varro tarım üzerine yazan 50 yazardan filozoflar arasında ilk sırada Demokritos'u anar. Onu sırasıyla Sokratesçi Ksenophon, peripatetiklerden Aristoteles

---

491 Demokr. *frag.* B 274: κόσμος ὀλιγομυθίη γυναικί· καλὸν δὲ καὶ κόσμου λιτότης (*Kadının süsü az konuşmadır. Üstelik güzel de olan süsün sadeliğidir*).

492 Demokr. *frag.* B 235: ὅσοι ἀπὸ γαστρὸς τὰς ἡδονὰς ποιέονται ὑπερβεβληκότες τὸν καιρὸν ἐπὶ βρώσεσιν ἢ πόσεσιν ἢ ἀφροδισίοισιν, τοῖσι πᾶσιν αἱ μὲν ἡδοναὶ βραχεῖαί τε καὶ δι᾽ὀλίγου γίνονται, ὁκόσον ἂν χρόνον ἐσθίωσιν ἢ πίνωσιν, αἱ δὲ λῦπαι πολλαί. τοῦτο μὲν γὰρ τὸ ἐπιθυμεῖν ἀεὶ τῶν αὐτῶν πάρεστι καὶ ὁκόταν γένηται ὁκοίων ἐπιθυμέουσι, διὰ ταχέος τε ἡ ἡδονὴ παροίχεται, καὶ οὐδὲν ἐν αὐτοῖσι χρηστόν ἐστιν ἄλλ᾽ἢ τέρψις βραχεῖα, καὶ αὖθις τῶν αὐτῶν δεῖ (*Yeme, içme ve aşkta ölçüyü aşarak hazları karınlarında arayanlar için bunlar kısa süreli ve sadece yiyip içtikleri süre kadar devam edecek şekilde anlıkken, bunun ardından gelen acılarsa sayısız (ve uzun sürelidir). Zira bu arzu sürekli aynı şeylerin peşinden koşturtur ve arzulanan şeyler gerçekleşir gerçekleşmez haz da kısa sürede uçup gider; sonuçta da bir anlık keyiften başka elde hiçbir şey kalmaz, ardından da aynı ihtiyacın tekrar ve tekrar giderilmesi gerekir*).

493 DL 9,48: Περὶ διαίτης ἢ διαιτητικόν, krş. Demokr. *frag.* B 26c.

494 Demokr. *frag.* B 234: ὑγιείην εὐχῇσι παρὰ θεῶν αἰτέονται ἄνθρωποι, τήν δὲ ταύτης δύναμιν ἐν ἑαυτοῖς ἔχοντες οὐκ ἴσασιν· ἀκρασίῃ δὲ τἀναντία πρήσσοντες αὐτοὶ προδόται τῆς ὑγείης τῇσιν ἐπιθυμίῃσιν γίνονται (*İnsanlar dualarında tanrılardan sağlık dilerler. Oysa bunun kendi ellerinde olduğunu bilmezler ve ölçüsüzlükleriyle aksi davranarak hazlarının peşinde kendi sağlıklarının haini olurlar*).

495 DL 9,48: Περὶ γεωργίης ἢ Γεωμετρικόν. Eserin Demokritos'a ait olup olmadığına dair tartışma için bk. Zoepffel 2006, 144–145.

ve Theophrastos ile Pythagorasçı Arkhytas takip eder.[496] Columella ise *Çiftçilik Üzerine*'den iki alıntı yapar. Bunlardan ilkine göre,[497] Demokritos üzüm bağlarının kuzeye yapılmaları gerektiğini, bu yolla şarap kalitesinde olmasa bile üzüm rekoltesinde artış sağlanabileceğini düşünmektedir. İkinci alıntıya göreyse,[498] araziyi duvarla çevirmek akıllıca değildir, zira kerpiç duvar yağmur ve rüzgâra dayanamayacak, taş duvarın getireceği faydaysa yapılan harcamayı karşılamayacaktır. Bu aktarımlar çiftçilik hakkında teknik uyarılar olmaktan öte bir anlam taşımadıklarından, Demokritos'un *Çiftçilik Üzerine* adlı eserinin *oikonomika*'ya dair etik bir içerik taşıma olasılığı şüphelidir. Yine de etik ve pratik bilgi arasında Hesiodos tarafından kurulan bağlamın Ksenophon için olduğu kadar Demokritos için de örnek teşkil etme ihtimali göz ardı edilemez.[499] Columella eserinin önsözünde mükemmel bir çiftçinin Demokritos ve Pythagoras'ın evrenin yapısı konusundaki bilgeliklerine sahip olması gerektiğini söylerken,[500] Demokritos'un

---

496 Var. *rust.* 1,1,8: de philosophis Democritus physicus, Ksenophon Socraticus, Aristoteles et Theophrastus peripatetici, Archytas Pythagoreus.

497 Col. *rust.* 3,12,5 = Demokr. *frag.* B 27: Democrito et Magone laudantibus caeli plagam septentrionalem, quia existiment ei subiectas feracissimas fieri vineas, quae tamen bonitate vini superentur.

498 Col. *rust.* 11,3,2 = Demokr. *frag.* B 28: Democritus in eo libro quem Georgicon appellavit parum prudenter censet eos facere, qui hortis extruant munimenta, quod neque latere fabricata maceries perennare possit pluviis ac tempestatibus plerumque infestata, eque lapide supra rei dignitatem poscat impensa.

499 Krş. Zoepffel 2006, 145; ayrıca bk. Victor 1983, 210 ve 213.

500 Col. *rust.* praef. 32: Accedit huc, quod illi, quem nos perfectum esse volumus agricolam, si quidem artis consummatae non sit,

düşünceleri üzerindeki Pythagorasçı etkileri bir kez daha belgelemektedir.

SOKRATES VE SOKRATİKLER

Sokrates

Sokrates'in tarihsel kimliği üzerine yetersiz veriler onu başlı başına bir düşünür olarak değerlendirmeyi imkânsız kılmaktadır. Yine de Aristoteles'in *"özellikle etikle meşgul olan ve tümeli etik meselelerde arayarak düşünmeyi tanımlar üzerinde yoğunlaştıran ilk kişi"*[501] olarak öncü kimliğini dile getirdiği Sokrates'in *oikonomika*'ya dair değerlendirmeler üzerinde de belirleyici bir etkisi olup olmadığı hususu incelenmeye değerdir.

K. Döring'in de vurguladığı üzere Sokrates tamamen kılgıl bir filozoftu ve bir *polis*'in istikrarının sakinlerinin ahlaki sağlamlığına bağlı olduğunu düşünüyordu.[502] Sokrates bu yönüyle, Krotonlulardan *"evlerini özel hayattaki kararlarının kamusal alandaki kararlarının teminatı olacağı şekilde idare etmelerini"*[503] talep eden Pythagoras'a yakınsamaktadır. İki büyük düşünür arasındaki bu yakınlık, Akademia üyeleri arasında Platon'u giderek Pythagoras'la özdeşleştir-

---

nec in universa rerum natura sagacitatem Democriti vel Pythagorae fuerit consecuturus.

501 Aristot. *metaph.* 987b 1–4: Σωκράτους δὲ περὶ μὲν τὰ ἠθικὰ πραγματευομένου περὶ δὲ τῆς ὅλης φύσεως οὐθέν, ἐν μέντοι τούτοις τὸ καθόλου ζητοῦντος καὶ περὶ ὁρισμῶν ἐπιστήσαντος πρώτου τὴν διάνοιαν; krş. Döring 1998, 143.

502 Döring 1998, 157.

503 Iamb. *vit. Pyth.* 9,47 (Yunanca metin için bk. yk. dn. 445)

me yönünde bir eğilimin doğmasına yol açmış[504] gözükse de bu süreç Platon'un *oikonomia*'ya dair görüşleri üzerinde etkili olmamıştır. Zira özel yaşamı *polis*'in genel çıkarlarından daha önemsiz bulan Platon *oikonomia*'ya neredeyse hiç ilgi duymamıştır. Benzer bir durum onun Sokrates tasviri için de geçerlidir.[505]

Buna karşın Ksenophon'un çizdiği Sokrates karakteri için ev idaresi, bir erkeğin bütüncül erdeminin kayda değer unsuru olarak önem arz etmektedir. Nitekim Ksenophon *Anılar* adlı eserinde Sokrates'in, aralarında Pythagorasçı Simmias ve Kebes'in de bulunduğu dostlarını sıralarken bunların kamu önünde ya da mahkemede konuşmacı olmak için değil, iyi insan olmak; kölelerine, yakınlarına, dostlarına, kente ve yurttaşlara iyilik yapabilmek için Sokrates'le birlikte olduklarını söyler.[506] Bu gerekçeler, Pythagoras'ın Krotonlulara verdiği ve Iamblikhos tarafından aktarılan[507] söylevin içeriğiyle büyük oranda örtüşmektedir. Ksenophon aynı eserin III. kitabında Sokrates'le *strategos*'luk (komutanlık) seçimini kaybeden Nikomakhides arasındaki konuşmayı aktarır. Nikomakhides Atinalıların *strategos*'luğa ömrünü askeri faaliyetlerde tüketen kendisinin yerine, hiçbir askeri sefere katılmayan ve para toplamaktan başka bir şey de bilmeyen Antisthenes'i seçmiş olmalarından ya-

504 Burkert 1962, 14 ve 122.

505 Örn. bk. Plat. *apol.* 36b: ἀμελήσας ὧνπερ οἱ πολλοί, χρηματισμοῦ τε καὶ οἰκονομίας (*pek çoklarının kaygılandığı para kazanma ve ev idaresi gibi konuları önemsemediğim için*).

506 Ksen. *mem.* 1,2,48 (Yunanca metin için bk. yk. dn. 429).

507 Iamb. *vit. Pyth.* 9,47 (Yunanca metin için bk. yk. dn. 445).

kınmaktadır.[508] Sokrates ise idare etmek bakımından her ikisinin de aynı özelliklere sahip olması gerektiğinden iyi bir ev idarecisinin (οἰκονομικός) aynı zamanda iyi bir komutan olabileceğini kanıtlamaktadır: "*ev idarecilerini küçümseme, Nikomakhides. Çünkü özel işlerle kamu işlerine gösterilen özen arasında sadece boyut farkı vardır, geri kalan hususlarda tamamen aynıdırlar. En önemli noktaysa, her ikisi de insanlar olmadan iş göremezler, ayrıca özel işlerle kamu işleri aynı kişiler tarafından yerine getirilir. Çünkü kamu işleriyle uğraşanlar özel işleriyle ilgilenenlerle aynı kişileri kullanırlar. Bunları kullanmayı bilenler hem kamusal hem de özel işlerinde başarılı olurlar, bilmeyenlerse her ikisinde de başarısızlığa uğrarlar*".[509] Sokrates'in insanları politikacı ve ev idarecisi kılan yetileri edinme arzusundaki Euthydemos'la sohbeti de bu kapsama dâhildir: "*Yoksa insanları politikacı, ev idarecisi yapan ve yönetmekte yeterli kılan, kendilerine olduğu kadar başkalarına da yararlı olmalarını sağlayan ye-*

---

508 Ksen. *mem.* 3,4,1: τοιοῦτοί εἰσιν Ἀθηναῖοι, ὥστε ἐμὲ μὲν οὐχ εἵλοντο, ὃς ἐκ καταλόγου στρατευόμενος κατατέτριμμαι καὶ λοχαγῶν καὶ ταξιαρχῶν καὶ τραύματα ὑπὸ τῶν πολεμίων τοσαῦτα ἔχων – ἅμα δὲ καὶ τὰς οὐλὰς τῶν τραυμάτων ἀπογυμνούμενος ἐπεδείκνυεν – Ἀντισθένη δὲ, ἔφη, εἵλοντο τὸν οὔτε ὁπλίτην πώποτε στρατευσάμενον ἔν τε τοῖς ἱππεῦσιν οὐδὲν περίβλεπτον ποιήσαντα ἐπιστάμενόν τε ἄλλο οὐδὲν ἢ χρήματα συλλέγειν.

509 Ksen. *mem.* 3,4,12: μὴ καταφρόνει, ἔφη, ὦ Νικομαχίδη, τῶν οἰκονομικῶν ἀνδρῶν· ἡ γὰρ τῶν ἰδίων ἐπιμέλεια πλήθει μόνον διαφέρει τῆς τῶν κοινῶν, τὰ δὲ ἄλλα παραπλήσια ἔχει, τὸ <δὲ> μέγιστον, ὅτι οὔτε ἄνευ ἀνθρώπων οὐδετέρα γίγνεται οὔτε δι᾽ ἄλλων μὲν ἀνθρώπων τὰ ἴδια πράττεται, δι᾽ ἄλλων δὲ τὰ κοινά. οὐ γὰρ ἄλλοις τισὶν ἀνθρώποις οἱ τῶν κοινῶν ἐπιμελόμενοι χρῶνται ἢ οἷσπερ τὰ ἴδια οἰκονομοῦντες· οἷς οἱ ἐπιστάμενοι χρῆσθαι καὶ τὰ ἴδια καὶ τὰ κοινὰ καλῶς πράττουσιν, οἱ δὲ μὴ ἐπιστάμενοι ἀμφοτέρωθι πλημμελοῦσι.

tiyi mi arzuluyorsun?" Bunun üzerine Euthydemos "tam da buna ihtiyaç duyuyorum" yanıtını verdi. Sokrates de "Zeus hakkı için, en güzel yetiyi ve en yüce bilgiyi istiyorsun. Çünkü bu kralların sanatıdır ve Krallık Sanatı olarak adlandırılır" dedi.[510] Sonuç olarak ev idaresinin Ksenophon'un ziyadesiyle üstünde durduğu bir tema olduğu açıktır. Yine de özel yaşamla ilintili yetilerin kamusal alandaki yetilerle ilişkisi, yukarıda da değinildiği üzere, her durumda daha önce Pythagorasçılar tarafından ele alınmış bir konudur.[511] Bu konuda benzer bir bağlam Demokritos tarafından da kurulmuş gözükmektedir.[512] Sokrates'in hem bireyin hem de kamunun huzuruyla iyi bir ev idaresi arasında kurduğu bağlantıyı Ksenophon şöyle dile getirir:[513] "*İnsanların iyi karakterlerinin kanıtını atıldıkları işleri çabuk öğrenmelerinde, öğrendiklerini hatırlamalarında ve hem evi hem de kenti iyi idare etmelerini, aslında genel olarak insanlara ve insani meselelere iyi bir yaklaşım sergilemelerini sağlayacak bilgileri*

510 Ksen. *mem.* 4,2,11: Οὐ δήπου, ὦ Εὐθύδημε, ταύτης τῆς ἀρετῆς ἐφίεσαι, δι' ἣν ἄνθρωποι πολιτικοὶ γίγνονται καὶ οἰκονομικοὶ καὶ ἄρχειν ἱκανοὶ καὶ ὠφέλιμοι τοῖς τε ἄλλοις ἀνθρώποις καὶ ἑαυτοῖς; καὶ ὁ Εὐθύδημος, Σφόδρα γ', ἔφη, ὦ Σώκρατες, ταύτης τῆς ἀρετῆς δέομαι. Νὴ Δί', ἔφη ὁ Σωκράτης, τῆς καλλίστης ἀρετῆς καὶ μεγίστης ἐφίεσαι τέχνης· ἔστι γὰρ τῶν βασιλέων αὕτη καὶ καλεῖται βασιλική.

511 Bk. yk. dn. 503.

512 Bk. yk. Böl. Demokritos.

513 Ksen. *mem.* 4,1,2: ἐτεκμαίρετο δὲ τὰς ἀγαθὰς φύσεις ἐκ τοῦ ταχύ τε μανθάνειν οἷς προσέχοιεν καὶ μνημονεύειν ἃ [ἂν] μάθοιεν καὶ ἐπιθυμεῖν τῶν μαθημάτων πάντων δι' ὧν ἔστιν οἶκόν τε καλῶς οἰκεῖν καὶ πόλιν καὶ τὸ ὅλον ἀνθρώποις τε καὶ τοῖς ἀνθρωπίνοις πράγμασιν εὖ χρῆσθαι· τοὺς γὰρ τοιούτους ἡγεῖτο παιδευθέντας οὐκ ἂν μόνον αὐτούς τε εὐδαίμονας εἶναι καὶ τοὺς ἑαυτῶν οἴκους καλῶς οἰκεῖν, ἀλλὰ καὶ ἄλλους ἀνθρώπους καὶ πόλεις δύνασθαι εὐδαίμονας ποιεῖν.

öğrenmeye can atmalarında görüyordu. Bu şekilde eğitilmiş kişilerin sadece kendilerini mutlu etmekle ve evlerini iyi yönetmekle kalmadıklarını, diğer insanları ve kentleri de mutlu kılabildiklerini düşünüyordu".

Bu veriler Sokrates'in kendi zamanında Atina'da oldukça sık işlenen *oikonomika* teması üzerinde yeterince düşündüğünü kanıtlamaya yeter. Yine de Ksenophon'un *Oikonomikos*'ta Sokrates'ten öğrendiklerinin ötesine geçmiş olma ihtimali de söz konusudur. Eserin etraflı bir analizi, Sokrates'i diyaloğun ikinci kısmında Iskhomakhos'un sadece dinleyicisi yaparak Ksenophon'un bunu ispatlamaya çalıştığını düşündürmektedir.[514]

Aiskhines

Aiskhines'in *Aspasia* diyaloğundan Cicero tarafından yapılan alıntı *oikonomika* teması açısından önemlidir.[515] Burada Aspasia, Sokrates tarzı bir diyalogda genç Ksenophon ile eşini, en iyi eşle evlenme dileğinin ancak iki tarafın da kendini mümkün olduğunca iyi biri kılmaya çabalamasıyla gerçekleşebileceği sonucuna ulaştırmaktadır.[516] Diya-

514 Krş. Zoepffel 2006, 109 ve 161.

515 Daha fazla bilgi için bk. Dittmar 1912, 17-55; Döring 1998, 201-206; Zoepffel 2006, 149-150.

516 Cic. *inv.* 1,51: Post Aspasia: "Quoniam uterque vestrum," inquit, "id mihi solum non respondit, quod ego solum audire volueram, egomet dicam, quid uterque cogitet. Nam et tu, mulier, optumum virum vis habere et tu, Ksenophon, uxorem habere lectissimam maxime vis. Quare, nisi hoc perfeceritis, ut neque vir melior neque femina lectior in terris sit, profecto semper id, quod optumum putabitis esse, multo maxime requiretis, [ut et tu maritus sis quam optumae et haec quam optimo viro nupta

loğun içeriği Sokrates'in sevgi teorisinde anlamını bulmaktadır. Buna göre gerçek Eros daha iyi olmayı ve sevdiğini daha iyi kılmayı sağlar.[517] *Tractatus Mulieribus Claris in Bello (Seçkin Savaşçı Kadınlar Üzerine İnceleme)* adlı anonim eserde bir kadının erdeminin belli durumlarda erkeğin erdemini aşabileceğine dair Aiskhines'ten yapılan alıntı,[518] *Aspasia* diyaloğunda aynı zamanda kadına özgü erdemin özelliklerine dair genel bir sorgulamanın yapılmış olabileceğini düşündürmektedir.[519] Ksenophon'un *Oikonomikos* adlı eserinde Sokrates'in Kritobulos'u karı-koca ilişkilerini ona kendisinden daha iyi açıklayabileceğini düşündüğü Aspasia ile tanıştırma isteği,[520] ayrıca Iskhomakhos'un iyi bir

---

sit]".

517 Bk. Ehlers 1966; krş. Zoepffel 2006, 149.

518 TDM 8 = Aiskhin. Sok. *frag.* 18: Ῥοδογύνη, ἡ Περσῶν βασιλίσσα, ὥς φησιν Αἰσχίνης ὁ φιλόσοφος, μεγίστην ἐποίησε τὴν Περσῶν βασιλείαν. οὕτως γάρ φησιν ἀνδρείαν αὐτὴν ἐν τοῖς ἔργοις καὶ φοβερὰν γενέσθαι, ὥστε ποτὲ περὶ τὴν ἄσκησιν τῶν τριχῶν οὖσαν, ἀκούσασαν ἀποστάντα τινὰ τῶν ἐθνῶν, ἀφιέναι μὲν ἡμιτέλεστον τὴν πλοκήν, μὴ πρότερον δὲ ἀναπλέξασθαι πρὶν καταλαβοῦσαν ὑποτάξαι τὰ προειρημένα ἔθνη. διό καὶ εἰκὼν αὐτῆς ἀνετέθη χρυσεία, τὰς μὲν ἡμισεῖς ἔχουσα τρίχας ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἀναπεπλεγμένας, τὰς δὲ ἡμισεῖς καθειμένας (*Pers kraliçesi Rhodogyne, Aiskhines'in de dediği gibi Pers krallığını en geniş sınırlara ulaştırmıştır. Zira saçlarıyla uğraştığı bir sırada tebaasından bir halk grubunun isyana kalkıştığını duyunca saç örgüsünü yarım bırakacak ve adı geçen halkları ele geçirerek onları tekrar tabi kılmadan örgüyü bitirmeyecek kadar işlerinde yiğit ve korku verici olduğunu söyler. Bu nedenle saçlarının yarısının örgülü yarısının örgüsüz olduğu altın bir heykeli dikilmiştir*).

519 Zoepffel 2006, 150. Bunun Aiskhines'in *Aspasia* diyaloğundan alıntılanmış olunabiliceğine dair bk. Dittmar 1912, 41–45; Ehlers 1966, 45; Gera 1997, 151.

520 Ksen. *oik.* 3,14: οἷς δὲ σὺ λέγεις ἀγαθὰς εἶναι γυναῖκας, ὦ Σώκρατες, ἢ αὐτοὶ ταύτας ἐπαίδευσαν; οὐδὲν οἷον τό ἐπισκοπεῖσθαι. συστήσω δέ σοι ἐγὼ καὶ Ἀσπασίαν, ἣ ἐπιστημονέστερον ἐμοῦ σοι

eşin eve en değerli katkıyı sunacağı ifadesi[521] Aiskhines'in *Aspasia* diyaloğuna dayanmış olmalıdır.[522] Aiskhines'in diyaloğa Ksenophon'u dâhil etme nedeni açık değilse bile, *Oikonomikos*'ta Aspasia üzerinden Aiskhines'e yaptığı gönderme Ksenophon'un *Aspasia* diyaloğunda anılmasına duyduğu şükranla açıklanabilir.[523] Her durumda Aiskhines ve Ksenophon arasında en azından bu bağlamında kurulabilen ilişki, *oikonomika*'nın Sokrates ve etrafındakiler arasında tartışıldığının açık göstergeleridir.[524]

Antisthenes

H. Dittmar'a göre Antisthenes'in günümüze sadece iki fragmanı ulaşmış *Aspasia Diyaloğu*[525] Aiskhines'in aynı adlı eserine karşı kaleme alınmıştır.[526] Antisthenes'in örneğin erdemin kadın ve erkek için aynı olduğu[527] ve aşkın evlilikte yeri olmayan bir tür hastalık olduğu[528] gibi farklı görüşleri-

---

ταῦτα πάντα ἐπιδείξει (- *Peki Sokrates, iyi eşlere sahip olduklarını söylediğin kocalar bunları kendileri mi eğitmiştir? – Bunu sorup öğrenmekten öte bir yol yok. Bütün bu meseleyi sana benden daha bilgili bir şekilde açıklayabilecek Aspasia'yı seninle tanıştıracağım).*

521 Ksen. *oik.* 7,13–15.

522 Krş. Zoepffel 2006, 150, 166; Zoepffel 2001, 167–200.

523 Dittmar 1912, 34; Gigon 1956, 155; Meyer 1975, 111; Zoepffel 2006, 150 dn. 145.

524 Zoepffel 2006, 150.

525 Antisth. *frag.* 35–36.

526 Dittmar 1912, 10–17.

527 Antisth. *frag.* 72 = DL 6,12: ἀνδρός καὶ γυναικὸς ἡ αὐτὴ ἀρετή.

528 Antisth. *frag.* 109b: αὐτίκα τοίνυν Ἀντισθένης ὁ Σωκράτους ἑταῖρος καὶ Διογένους διδάσκαλος, τὴν σωφροσύνην περὶ πλείστου ποιούμενος καὶ τὴν ἡδονὴν μυσαττόμενος, τοιάδε περὶ τῆς Ἀφροδίτης λέγεται φάναι "ἐγὼ δὲ τὴν Ἀφροδίτην κἂν

nin bu eserde de dile getirilmiş olması büyük ihtimaldir.[529] Antisthenes'in Diogenes Laertios tarafından aktarılan[530] "*Bir bilge en güzel kadınlarla birlikte olup (sonunda) çocuk sahibi olmak için (bunlardan biriyle) evlenecektir. Dahası âşık olmayı da (değersiz bulmayacaktır). Çünkü kime âşık olunması gerektiğini sadece bir bilge bilir*" görüşü, "*Çocuk Sahibi Olma veya Evlilik Üzerine: Aşk Hakkında bir İnceleme*"[531] adlı eserinde yer almış olabileceği gibi, bunun *Haz Üzerine*'de[532] dile getirilmiş olma olasılığı da göz ardı edilmemelidir. Zira Antisthenes haz ve cinsellik temasını etraflıca ele almış olmalıdır.[533] Bu temanın *Oikonomikos ya da Zafer Üzerine*[534] ile ilişkisine dair soru ise tamamen açık bırakılmalıdır.

H. R. Breitenbach Antisthenes'in Dieogenes Laertios tarafından verilen eser listesinde *Oikonomikos*'tan önce sıralanan *Özgürlük ve Kölelik Üzerine* (Περὶ ἐλευθερίας καὶ

κατατοξεύσαιμι, εἰ λάβοιμι, ὅτι πολλὰς ἡμῶν καλὰς κἀγαθὰς γυναῖκας διέφθειρεν". τὸν δέ γε ἔρωτα κακίαν ἐκάλει τῆς φύσεως, ἧς ἥττους ὄντες οἱ κακοδαίμονες θεὸν τὴν νόσον καλοῦσιν (*Örneğin Sokrates'in yoldaşı ve Diogenes'in hocası olan Antisthenes'in sağduyuya büyük bir paye verdiği ve hazdan nefret ettiği için Aphrodite hakkında şunları dile getirdiği söylenir: "ahlaklı ve güzel eşlerimizin iffetini zedelediği için Aphrodite'yi yakalarsam, onu okla delik deşik ederim". Aslında Aphrodite'ye yenik düştüklerinden biçare ruhlar tanrıyı da (Eros'u) hastalık olarak adlandırırlar*).

529 Krş. Zoepffel 2006, 150–151.

530 Antisth. *frag.* 115 = DL 6,11: (τὸν σοφὸν) γαμήσειν τε τεκνοποιίας χάριν, ταῖς εὐφυεστάταις συνιόντα γυναιξί. καὶ ἐρασθήσεσθαι δέ· μόνον γὰρ εἰδέναι τὸν σοφὸν τίνων χρὴ ἐρᾶν.

531 DL 6,15: Περὶ παιδοποιίας ἢ περὶ γάμου ἐρωτικός.

532 DL 6,17: Περὶ ἡδονῆς.

533 Krş. Rankin 1986, 131–133; 136–138.

534 DL 6,16: Περὶ νίκης οἰκονομικός.

δουλείας), *Güven Üzerine* (Περὶ πίστεως) ve *Vekil ya da İtaat Etme Üzerine* (Περὶ ἐπιτρόπου ἢ περὶ τοῦ πείθεσθαι) başlıklı üç eseri *Oikonomikos*'un bölümleri olarak anlamakta ve bunları hem Ksenophon'un *Oikonomikos* adlı eserinin hem de *Oikonomika*'nın I. kitabının ilgili kısımlarıyla eşleştirmektedir: Περὶ ἐλευθερίας καὶ δουλείας = Ksen. *oik.* 14,9/Aristot. *oik.* I.5 (= 1344a 29dd); Περὶ πίστεως = Ksen. *oik.* 9,5 ve 12/Aristot. *oik.* I.5 (= 1344b 15–18) ve Περὶ ἐπιτρόπου ἢ περὶ τοῦ πείθεσθαι = Ksen. *oik.* 14/Aristot. *oik.* I.5 (= 1344a 26–29).[535] Bununla birlikte R. Zoepffel'ın da işaret ettiği gibi Antisthenes'in bu kayıp eserinin tam içeriğini değerlendirebilmek maalesef artık mümkün olmadığından, bu tür eşleştirmeler yerine anılan temaların Sokratik düşünürler arasında etraflıca tartışılmış olduğu saptaması yeterlidir.[536] Bu çıkarım Antisthenes'in Kyros üzerine en azından bir diyalog kaleme aldığına dair aktarımla desteklenmektedir.[537] Kyros daha Ksenophon'un *Kyrupaideia*'sından önce bile ideal bir erkeğin örneği olarak görülmekteydi.[538] Diogenes Laertios'ta Antisthenes'in Kyros hakkındaki yazısı için

535 H. R. Breitenbach, RE IXA.2 (1966), s. v. Ksenophon von Athen 1871. Antisthenes'in *Oikonomikos*'unun Ksenophon'un aynı adlı eseri için model teşkil ettiği görüşü için bk. Joël 1901, 370 dn. 2; Viktor 1983, 187–192.

536 Zoepffel 2006, 151.

537 DL 6,16: Κῦρος ἢ περὶ βασιλείας/*Kyros ya da Krallık Üzerine.* Antisthenes'in Kyros hakkında kaleme aldığı yazıların başlıkları ve sayısı için bk. Mueller-Goldingen 1995, 32–35; krş. Rankin 1986, 143–144; Döring 1998, 271.

538 Daha fazla bilgi için bk. Mueller-Goldingen 1995, Böl. I: Der Kyrosstoff in der Historiographie und Philosophie vor Ksenophon, 1–44.

Krallık Üzerine şeklinde ek başlık verilmesi, eserin içeriği hakkında sınırlı da olsa bilgi vermektedir.[539] Her durumda bu eser, *oikos*'un idare biçimi olarak görülen monarşik yönetimin[540] Sokratikler arasında tartışıldığının kanıtıdır.

İrade (ἐγκρᾶτεια) de Antisthenes'in öğretisinde önemli temalardan biridir.[541] *Oikonomikos*[542] ve *Sokrates'ten Anılar*'da[543] Ksenophon'un iradeyi bilgeliğin olduğu kadar yöneticiliğin de temel şartı görmesi, Antisthenes'in onun düşüncelerinin şekillenmesinde belli bir tesiri olduğunu göstermektedir. Öte yandan irade Pythagorasçı etiğin de temel kavramlarından biridir.[544] Antisthenes'in Pythagorasçı öğretiye ilgi duyduğu bilinmektedir.[545] En azından Pythgoras'ın Krotonlulara verdiği söylevlerde dinleyicilerinin niteliklerine göre farklı üsluplar kullanmasını, Homeros'un aynı nedenle Odysseus için kullandığı πολύτροπος[546] (çok yönlü) sıfatıyla tanımlar.[547] Ayrıca hakkında *Herakles ya da Midas* ve *Herakles ya da Öngö-*

539 Mueller-Goldingen 1995, 26–31.

540 Aristot. *oik.* I.5 (= 1343a 4).

541 Döring 1998, 195.

542 Ksen. *oik.* 7,27.

543 Ksen. *mem.* 1,5,1–5; 2,1,1–7; 4,5,1–11.

544 Bk. yk. böl. Pythagoras ve Pythagorasçılar.

545 Daha fazla bilgi için bk. Zoepffel 2006, 153 dn. 167.

546 Hom. *Od.* 1,1 ve 10,330.

547 Antisth. *frag.* 51: φησι τὸν Ὀδυσσέα Ὅμηρος σοφὸν ὄντα πολύτροπον εἶναι, ὅτι δὴ τοῖς ἀνθρώποις ἠπίστατο πολλοῖς τρόποις συνεῖναι. οὕτω καὶ Πυθαγόρας λέγεται πρὸς παῖδας ἀξιωθεὶς ποιήσασθαι λόγους διαθεῖναι πρὸς αὐτοὺς λόγους παιδικούς, καὶ πρὸς γυναῖκας γυναιξὶν ἁρμοδίους, καὶ πρὸς ἄρχοντας ἀρχοντικούς, καὶ πρὸς ἐφήβους ἐφηβικούς.

rü veya Güç Üzerine adlı iki eser kaleme aldığı[548] Herakles'i zahmetin (πόνος) timsali yapması, onu Pythagorasçı geleneğin kapsamına sokar.[549] Yazıları fragmanlar halinde korunmuş olsa da Sokratesçi bu iki düşünürün (Aiskhines ve Antisthenes) *oikonomika*'ya etik bağlamında ilgi duydukları ve Pythagorasçı görüşler hakkında bilgi sahibi oldukları açıktır.

Ksenophon

Atina kırsalında büyümüş olması,[550] ayrıca Skillus'taki ikameti Ksenophon'un kırsal yaşamdan aldığı hazzı körüklediği gibi onun çiftlik idaresi üzerine görüşlerini de şekillendirmiştir. Her durumda onun ev idaresi temasına yönelmesi rastlantısal değildir. Zira siyasi gelişmelerden duyduğu rahatsızlık, paralı asker olarak verdiği hizmetler ve sürgünde geçen bir ömür onu siyasi faaliyetlerden alıkoymuştur. Bu durum onu kamusal alandan uzaklaşarak belli bir süre özel yaşamı incelemeye, bu sırada da *Oikonomikos* üzerine çalışmaya sevk etmiş gözükmektedir. Siyasetten uzak geçen yılların ardından politikayla yeniden ilgilenmeye başladığı dönemde de *Oikonomikos* üzerine çalışmaya devam etmiş-

---

548 DL 6,18: Ἡρακλῆς ἢ Μίδας, Ἡρακλῆς ἢ περὶ φρονήσεως ἢ ἰσχύος.

549 Daha fazla bilgi için Mueller-Goldingen 1995, 36; Antisthenes'in Herakles üzerine kaleme aldığı yazılar için bk. Rankin 1986, 101–104.

550 Ksenophon Aigis *phyle*'sine ait Erkhia *demos*'una kayıtlıdır: DL 2,48: Ξενοφῶν Γρύλλου μὲν ἦν υἱός, Ἀθηναῖος, τῶν δήμων Ἐρχιεύς. *Demos*'un Spata yakınına lokalizasyonu için bk. Vanderpool 1965, 21–26.

tir. Sonuç olarak özel alan ve birey üzerine gösterdiği ilgi yeni bir bilgi sahasının tanımlanmasını ve ayrı bir edebi türün doğmasını sağlamıştır.

Ksenophon'un ekonomik sorunlara ilgisi sadece doğrudan ekonomi üzerine yoğunlaştığı *Oikonomikos* ve *Poroi*'da (*Gelirler*) değil, başta *Kyropaideia* (*Kyros'un Eğitimi*) ve *Anabasis* (*Onbinlerin Dönüşü*) olmak üzere diğer eserlerinde de açıkça görülür. Maddiyata ilgisi ve bir asker olarak kazandığı deneyimler onu arz-talep kuralları, altın ve gümüşün değeri, ayrıca iş bölümü gibi olguları teorileştirmeye götürmüştür.[551] *Oikonomikos*'u da kaleme aldığı sürgün yıllarında Atina'nın kamu ekonomisi hakkında yeterince fikir sahibi olamadığından, bu eserde cinsiyete dayalı iş bölümü ve özel çıkar gibi kavramlar üzerine yoğunlaşmıştır. Yine de ilgisinin odaklandığı bu yeni tema, sadece kişisel çıkarları ön plana alma şeklinde değerlendirilemez. Zira hane, yurttaşlık bilincinin yeniden üretildiği mekân olarak *polis*'in yapı taşıdır. Dolayısıyla her bir hanenin güçlenmesi, *polis*'in daha istikrarlı ve sağlam bir yapıya sahip olmasını sağlayacaktır. Hanenin temel geçim kaynağı tarım olduğuna göre de güçlü bir tarım ekonomisi *polis*'in esenliği için hayatidir. Ksenophon'un hayatı tezatlarla doludur. Zira bir yandan Atina'nın kültür ortamında yetişmiş, öte yandan Atinalıların kendilerine taban tabana zıt gördükleri Spartalıları ve Persler özelinde barbarları da tanımıştır. Hayatı hem kentte hem de taşrada geçmiştir. Hem kendi kenti hem de Sparta ve Persler için savaşmıştır. Bir yandan krallarla dosttur, ama

551 Ayrıca bk. Mossé 1975, 169–176; krş. Pomeroy 1994, 45.

öte yandan köleleri de önemsemektedir. Yazılarındaki çeşitlilik ve yeniliğin kaynağı da işte bu tezatlardır.

Oikonomikos

Ksenophon'un *Oikonomikos*'u (*Ev İdaresi Üzerine*) ev idaresi üzerine yazılmış ilk eserdir ve iki kısımdan oluşmaktadır. İlk altı bölümü içeren birinci kısımda Sokrates'le genç Kritobulos arasındaki konuşma sahnelenmektedir. Burada Ksenophon Sokrates'in izinden giderek ilkin konunun kavramsal bir tanımını yapmaya çalışır. Eser Sokrates'in Kritobulos'a ev idaresinin (οἰκονομία) tıpkı hekimlik (ἰατρική), dökümcülük (χαλκευτική) ve mimarlık (τεκτονική) gibi bir bilim sahasının (ἐπιστήμη) adı olup olmadığı sorusuyla başlar. Kritobulos bu soruya evet yanıtını verir.[552] Böylece ev idaresi ilk kez kavramsallaştırılmış ve ayrı bir bilim dalı olarak incelemeye değer bulunmuş olur.

Ksenophon için bu bilim dalının ödevi (ἔργον) özetle söylenecek olursa "*kendi haneni iyi idare etmek*",[553] "*gerekli olanları karşılamak ve gelirleri harcamalardan fazla tutarak* [περιουσίαν ποιῶν] *haneyi geliştirmektir*".[554] Nitekim Kritobulos Sokrates'e yanıtında "*görüyorum ki, zenginliğe ulaşmanın tek yolunun gelir fazlalığı olduğunu düşünüyorsun*"[555]

552 Ksen. *oik.* 1,1: Εἰπέ μοι, ἔφη, ὦ Κριτόβουλε, ἆρά γε ἡ οἰκονομία ἐπιστήμης τινὸς ὄνομά ἐστιν, ὥσπερ ἡ ἰατρικὴ καὶ ἡ χαλκευτικὴ καὶ ἡ τεκτονική; Ἔμοιγε δοκεῖ, ἔφη ὁ Κριτόβουλος.

553 Ksen. *oik.* 1,2: οἰκονόμου ἀγαθοῦ εἶναι εὖ οἰκεῖν τὸν ἑαυτοῦ οἶκον.

554 Ksen. *oik.* 1,4: τελεῖν τε ὅσα δεῖ καὶ περιουσίαν ποιῶν αὔξειν τὸν οἶκον.

555 Ksen. *oik.* 2,10: ὁρῶ γάρ σε, ἔφη, ὦ Σώκρατες, ἕν τι πλουτηρὸν

diyecektir. Bu da ancak planlı bir çalışma ve özenle (γνώμῃ συντεταμένῃ ἐπιμελεῖσθαι) mümkündür.[556] Özen (ἡ ἐπιμέλεια) sözcüğü *Oikonomikos*'un temel kavramlarından biridir ve isim veya fiil olarak (ἐπιμελοῦμαι) bu eserde 111 kez kullanılmıştır.[557] Kitap genel olarak hane halkı ve kölelerin idaresi, tarım ve hayvancılık yoluyla gıda maddeleri üretimi,[558] ayrıca hanenin *polis* ve tanrılarına karşı görevleri ile gelir fazlası elde etme temalarını ele almaktadır. Ancak Ksenophon ekonomik olguları ne sadece etik bağlamda ne de sadece rasyonellik temelinde değerlendirmiştir. O daha ziyade "*bütünün esenliğini hedefleyen bir düzenin*" bilgisini savunmaktadır:[559] Varlıklı yurttaşların haneleri *polis*'e ve tanrılarına her daim hizmet edebilecek durumda olmalıdır. Bu amaçla Sokrates Atina'nın varlıklı gençlerinden Iskhomakhos'la ders mahiyetinde bir konuşma yapmaktadır. Böylece Atina'nın büyük toprak sahiplerinin dünyasını sahneleyen ve yedinci bölümden eserin sonuna kadar devam eden ikinci kısım başlamaktadır. Bu kısım da kendi içinde yine iki alt bölüme ayrılmıştır. 7–14. bölümler evin hanımının görevlerine, hanede düzenin sağlanması-

ἔργον ἐπιστάμενον περιουσίαν ποιεῖν.

556 Ksen. *oik.* 2,18: τοὺς δὲ γνώμῃ συντεταμένῃ ἐπιμελουμένους καὶ θᾶττον καὶ ῥᾷον καὶ κερδαλεώτερον κατέγνων πράττοντας.

557 Meyer 1975, 104 dn. 19.

558 Ksen. *oik.* 7,20: καὶ γὰρ νεατὸς καὶ σπόρος καὶ φυτεία καὶ νομαὶ ὑπαίθρια ταῦτα πάντα ἔργα ἐστίν· ἐκ τούτων δὲ τὰ ἐπιτήδεια γίγνεται (*Hasat, ekim-dikim ve hayvan otlatma açık hava faaliyetleridir. Gıdalar da bu uğraşlardan elde edilir*).

559 Wagner 1969, 61–62 ve 80. S. T. Lowry (1979, 80) bu olguyu, *oikonomia* üzerine yazan Yunan yazarların "idari yaklaşım veya yönelimleri" olarak tanımlamaktadır; krş. Descat 1988, 104.

na, yaşama alanları ve çalışma mekânlarının özelliklerine ve kölelerin eğitilmesine ayrılmıştır. Bunlar Homeros ve Hesiodos'tan başlayarak en erken dönemlerden itibaren *oikos*'a dair geleneksel tasavvurla büyük oranda benzeşirler. İkinci kısmın son bölümünü oluşturan 15–21. bölümlerde yazar tarım ve bahçıvanlık konusunu ele almaktadır. Ksenophon bu konuda yazanları[560] pratik bilgiye sahip olmadıkları için eleştirse de verdikleri bilgilerden yararlanmak gerektiğini belirtir.[561] Eserin içeriğine dair bu özetin ardından Ksenophon'un önemli düşüncelerine kısaca değinmek yararlı olacaktır.

Ksenophon'un örnek bir ev reisi olarak takdim ettiği Iskhomakhos konuya bilinçli bir şekilde eşinden başlar ve onu en önemli yardımcısı olarak görür. Bunu da şu şekilde temellendirir: Her ne kadar kazanç büyük oranda erkeğin evdeki uğraşlarından gelse de bunlar çoğunlukla kadının bütçelendirmeleriyle (ταμιεύματα) harcanmaktadır. Dolayısıyla kadın bu konuda iyi bir idare sergilerse, hane gelişecek; idaresinin kötü olması ise hanenin zayıflamasına yol açacaktır.[562] Burada kadın ve erkeğin doğal özelliklerinden

---

560 Ksenophon'a kadar tarım üzerine eser kaleme alan yazarların listesi için bk. H. R. Breitenbach, RE XX,2 (1950), s. v. Xenophon 1865.

561 Ksen. *oik.* 16,1: πρῶτον μὲν τοίνυν, ἔφη, ὦ Σώκρατες, τοῦτο ἐπιδεῖξαι βούλομαί σοι ὡς οὐ χαλεπόν ἐστιν ὅ λέγουσι ποικιλώτατον τῆς γεωργίας εἶναι οἱ λόγῳ μὲν ἀκριβέστατα αὐτὴν διεξιόντες, ἥκιστα δὲ ἐργαζόμενοι.

562 Ksen. *oik.* 3,15: ἔρχεται μὲν γάρ είς τὴν οἰκίαν διά τῶν τοῦ ἀνδρὸς πράξεων τά κτήματα ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, δαπανᾶται δὲ διά τῶν τῆς γυναικὸς ταμιευμάτων τά πλεῖστα· καὶ εὖ μὲν τούτων γιγνομένων αὔξονται οἱ οἶκοι, κακῶς δὲ τούτων πραττομένων οἱ

kaynaklanan bir iş bölümü söz konusudur.[563] Doğasının zayıflığı, ayrıca çocuk sahibi olma ve onları besleme arzusu kadının "yetisi"ni[564] (δύναμις) ev içindeki işlere yatkın kılmaktadır.[565] Kadının ev içindeki görevlerine kölelerin idaresi de dâhildir.[566] Erkeğin fiziksel olarak daha güçlü olması ise onu dışardaki işlere yöneltmektedir.[567]

οἶκοι μειοῦνται.

563 Ksen. *oik.* 7,22: ἐπεὶ δ' ἀμφότερα ταῦτα καὶ ἔργων καὶ ἐπιμελείας δεῖται τά τε ἔνδον καὶ τὰ ἔξω, καὶ τὴν φύσιν, φάναι, εὐθὺς παρεσκεύασεν ὁ θεός, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, τὴν μὲν τῆς γυναικὸς ἐπὶ τὰ ἔνδον ἔργα καὶ ἐπιμελήματα, <τὴν δὲ τοῦ ἀνδρὸς ἐπὶ τὰ ἔξω> (*Hem içerdeki hem dışardaki işler, ikisi birden, özen gerektirdiğinden, tanrı kadının yetisini içerdeki, erkeğinkini ise dışardaki işlere ve ilgilere yöneltmiştir*).

564 Iskhomakhos kadının kocasına nasıl yardım edeceğini anlatırken, eşi şu soruyu sorar (Ksen. *oik.* 7,14): "τί δ' ἂν ἐγώ σοι", ἔφη, "δυναίμην συμπρᾶξαι; τίς δὲ ἡ ἐμὴ δύναμις"; ("*ben sana nasıl yardım edebilirim? Ne yeti ye sahibim ki?" dedi*).

565 Ksen. *oik.* 7,23: εἰδὼς δὲ ὅτι τῇ γυναικὶ καὶ ἐνέφυσε καὶ προσέταξε τὴν τῶν νεογνῶν τέκνων τροφήν, καὶ τοῦ στέργειν τὰ νεογνὰ βρέφη πλέον αὐτῇ ἐδάσατο ἢ τῷ ἀνδρί.

566 Ksen. *oik.* 7,35: δεήσει μέντοι σε, ἔφην ἐγώ, ἔνδον τε μένειν καὶ οἷς μὲν ἂν ἔξω τὸ ἔργον ᾖ τῶν οἰκετῶν, τούτους συνεκπέμπειν, οἷς δ' ἂν ἔνδον ἔργον ἐργαστέον, τούτων σοι ἐπιστατητέον (*senin de evde kalman, ayrıca dışarıda görevli köleleri dışarıya göndermen; içerde çalışanları da denetlemen gerekir*).

567 Ksen. *oik.* 7,25: ἐπεὶ δὲ καὶ τὸ φυλάττειν τὰ εἰσενεχθέντα τῇ γυναικὶ προσέταξε, γιγνώσκων ὁ θεὸς ὅτι πρὸς τὸ φυλάττειν οὐ κάκιόν ἐστι φοβερὰν εἶναι τὴν ψυχὴν πλέον μέρος καὶ τοῦ φόβου ἐδάσατο τῇ γυναικὶ ἢ τῷ ἀνδρί. εἰδὼς δὲ ὅτι καὶ ἀρήγειν αὖ δεήσει, ἐάν τις ἀδικῇ, τὸν τὰ ἔξω ἔργα ἔχοντα, τούτῳ αὖ πλέον μέρος τοῦ θράσους ἐδάσατο (*Tanrı korku duygusunun koruma için kötü bir özellik olmadığını bildiğinden eve getirilenleri korumayı kadına özgü kılmış ve onun payına erkeğe olduğundan daha çok korku ayırmıştır. Buna karşın (içeridekilere) herhangi bir haksızlık yapıldığında, dışardaki işleri görenin yardıma koşmak zorunda kalacağını bildiğinden, ona cesarette daha büyük pay vermiştir*).

Gelir fazlası yaratmadaki rolünü anlatmak için Ksenophon evin hanımını kraliçe arıyla (ἡ τῶν μελιττῶν ἡγεμὼν) kıyaslamaktadır.[568] Ksenophon'dan sonra da sıkça kullanılan bu metafor, evde görevli herkesin evin hanımının denetimi altında uyumlu çalışmasının hanenin gelişmesi açısından taşıdığı önemi vurgulaması bakımından önemlidir.

Kadının sahip olması gereken özellikler bağlamında ağırbaşlılık, şehvetten ve süsten uzak durma da *oikonomika*'nın önemli temalarından biridir. Hesiodos şehvet düşkünü ve açgözlü kadınların hane için ciddi bir tehdit oldukları hususunda evvelce uyarmıştır.[569] *Oikonomikos*'un onuncu bölümünde Ksenophon da makyaj malzemelerini,[570] lekeli

[568] Ksen. *oik.* 7,32–34 ve 38.

[569] Hes. *erg.* 373–374: μὴ δὲ γυνή σε νόον πυγοστόλος ἐξαπατάτω | αἱμύλα κωτίλλουσα, τεὴν διφῶσα καλιήν (*Aklını çelmesin güzel popolu kadının biri / gözü barakanda düzenbaz diller dökerek*); Hes. *erg.* 703–704: οὐ μὲν γάρ τι γυναικὸς ἀνὴρ ληίζετ' ἄμεινον | τῆς ἀγαθῆς, τῆς δ' αὖτε κακῆς οὐ ῥίγιον ἄλλο, | δειπνολόχης (*Erkek için iyi bir eşi olmasından daha büyük | kazanç; boğazından başka şey düşünmeyen kötü bir eşi olmasından da daha büyük zarar yoktur*).

[570] Ksen. *oik.* 10,7–8: καὶ ἐμὲ τοίνυν νόμιζε, εἰπεῖν ἔφη ὁ Ἰσχόμαχος, ὦ γύναι, μήτε ψιμυθίου μήτε ἐγχούσης χρώματι ἥδεσθαι μᾶλλον ἢ τῷ σῷ, ἀλλ' ὥσπερ οἱ θεοὶ ἐποίησαν ἵπποις μὲν ἵππους, βουσὶ δὲ βοῦς ἥδιστον, προβάτοις δὲ πρόβατα, οὕτω καὶ οἱ ἄνθρωποι ἀνθρώπου σῶμα καθαρὸν οἴονται ἥδιστον εἶναι· [8] αἱ δ' ἀπάται αὗται τοὺς μὲν ἔξω πως δύναιντ' ἂν ἀνεξελέγκτως ἐξαπατᾶν, συνόντας δὲ ἀεὶ ἀνάγκη ἁλίσκεσθαι, ἂν ἐπιχειρῶσιν ἐξαπατᾶν ἀλλήλους. ἢ γὰρ ἐξ εὐνῆς ἁλίσκονται ἐξανιστάμενοι πρὶν παρασκευάσασθαι ἢ ὑπὸ ἱδρῶτος ἐλέγχονται ἢ ὑπὸ δακρύων βασανίζονται ἢ ὑπὸ λουτροῦ ἀληθινῶς κατωπτεύθησαν (*Şu halde kurşun beyazı ya da sığırdili kızılını senin ten rengine tercih etmeyeceğimi, bunun yerine tanrılar nasıl atlara atları, sığırlara sığırları, koyunlara koyunları cazip kılmışlarsa, insanların da yapaylık bulaşmamış insan bedenini en cazip şey bulduklarını gör, hayatım. [8] (Makyaj) gibi sahtecilikler*

ve abartılı giysileri[571] hoş karşılamamaktadır. Ksenophon'a göre sabahtan akşama kadar yan gelip yatmayan, tam tersine çalışanları kontrol etmek için bütün gün oradan oraya koşuşturan bir kadın hem daha sağlıklı olacak hem de yüzüne bu şekilde doğal bir canlılık geleceğinden daha güzel gözükecektir.[572] Evin hanımından ayrıca hanenin iyi bir şekilde idare edilebilmesi için lazım olan gereçlerin gerektiğinde kolayca kullanılabilmeleri için her daim düzenli tutması beklenmektedir.[573] Iskhomakhos genç ve deneyim-

---

açığa çıkmadıkları sürece dışarıdakileri kandırmaya yarayabilir, ama birlikte yaşayanlar birbirlerini kandırmaya kalktıklarında yakayı mutlaka ele verirler. Zira maskeleri ya yataktan kalkıp daha henüz makyaj tazelemediklerinde düşer veya terlediklerinde ya da ağladıklarında makyajları akar, hiç olmadı yıkandıklarında çıplak gerçeklikleri ortaya çıkar).

571 Ksen. *oik.* 10,12: καὶ ὄψις δὲ, ὁπόταν ἀνταγωνίζηται διακόνῳ καθαρωτέρα οὖσα πρεπόντως τε μᾶλλον ἠμφιεσμένη κινητικὸν γίγνεται (*Evin hanımı bir hizmetliden daha temiz ve makul giyindiğinde çekici olur*).

572 Ksen. *oik.* 10,10: καὶ ἐγὼ μέντοι, ὦ Σώκρατες, ἔφη, συνεβούλευον αὐτῇ μὴ δουλικῶς ἀεὶ καθῆσθαι, ἀλλὰ σὺν τοῖς θεοῖς πειρᾶσθαι δεσποτικῶς πρὸς μὲν τὸν ἱστὸν προσστᾶσαν ὅ τι μὲν βέλτιον ἄλλου ἐπίσταιτο ἐπιδιδάξαι, ὅ τι δὲ χεῖρον ἐπιμαθεῖν, ἐπισκέψασθαι δὲ καὶ σιτοποιόν, παραστῆναι δὲ καὶ ἀπομετρούσῃ τῇ ταμίᾳ, περιελθεῖν δ' ἐπισκοπουμένην καὶ εἰ κατὰ χώραν ἔχει ἣ δεῖ ἕκαστα (*Ben de ona bir köle gibi oturmayıp, tersine tanrıların yardımıyla evin hanımı olarak tezgâhın başında durup kendinden az bilenlere öğretmeye, kendinden daha çok bilenlerdense öğrenmeye; ekmek yapan hizmetliyi kontrol etmeye; kilerde taksimat yapan kâhyaya yardım etmeye; ayrıca her şeyin yerli yerinde durup durmadığını denetlemek için her yeri dolaşmaya çalışmasını salık verdim*); Ksen. *oik.* 10,11: γυμναζομένην δὲ ἔφην οὕτως ἂν καὶ ἐσθίειν ἥδιον καὶ ὑγιαίνειν μᾶλλον καὶ εὐχροωτέραν φαίνεσθαι τῇ ἀληθείᾳ (*Bu tür talimler yaptığı sürece daha iştahla yemek yiyebileceğini, daha sağlıklı olacağını ve yanaklarının doğal olarak daha kırmızı bir renk alacağını söyledim*).

573 Ksen. *oik.* 8,10: καὶ σὺ οὖν, ὦ γύναι, <εἰ> τοῦ μὲν ταράχου

siz eşini ev idaresinin bu kısmında cesaretlendirmek için koro,[574] ordu[575] ve üç sıra kürekli savaş kadırgası[576] (τριήρης) örneklerini verir. Tıpkı daha önce mukayesesi yapılan arı kovanında olduğu gibi koro, askeri birlik ve savaş gemisi örneklerinde de işbirliğinin amacı büyümek veya gelir fazlası elde etmek değildir. Bunun yerine Ksenophon'un yaptığı bu kıyaslamaların, başarısı hanedeki tüm alet edevatın, giysilerin ve erzağın düzen içinde tutulmasına bağlı olan ev idaresini bütüncül bir disiplin olarak anlamak yönünde bir tür çağrı niteliği taşıdıklarını düşünmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Ksenophon'a göre hane içindeki düzenin en önemli ön koşullarından biri de evin mimarisi ve dekorasyonudur.

τούτου μὴ δέοιο, βούλοιο δ' ἀκριβῶς διοικεῖν τὰ ὄντα εἰδέναι καὶ τῶν ὄντων εὐπόρως λαμβάνουσα ὅτῳ ἂν δέῃ χρῆσθαι, καὶ ἐμοί, ἐάν τι αἰτῶ, ἐν χάριτι διδόναι, χώραν τε δοκιμασώμεθα τὴν προσήκουσαν ἑκάστοις ἔχειν καὶ ἐν ταύτῃ θέντες διδάξωμεν τὴν διάκονον λαμβάνειν τε ἐντεῦθεν καὶ κατατιθέναι πάλιν εἰς ταύτην· καὶ οὕτως εἰσόμεθα τά τε σῶα ὄντα καὶ τὰ μή· ἡ γὰρ χώρα αὐτὴ τὸ μὴ ὂν ποθήσει, καὶ <τὸ> δεόμενον θεραπείας ἐξετάσει ἡ ὄψις, καὶ τὸ εἰδέναι ὅπου ἕκαστόν ἐστι ταχὺ ἐγχειριεῖ, ὥστε μὴ ἀπορεῖν χρῆσθαι (*Şu halde tatlım, bu tür karışıklığı arzulamıyor, mallarımızı nasıl idare edeceğini öğrenmek, bu mallardan biri lazım olduğunda onu kolayca bulmak ve senden istediğim şeyi vererek beni memnun etmek istiyorsan, her bir gerecin durması gereken yeri belirleyelim, bunlar yerine konduktan sonra da hizmetliye onları buradan alıp tekrar buraya koymasını öğretelim. Bu sayede neyin yerinde olup olmadığını da bileceğiz. Zira yer orada olmayanı özleyecek ve denetim bakım gerektireni ortaya koyacaktır. Ayrıca herşeyin yerini bilmek, onu sorunsuzca kullanabilecek şekilde çabucak ulaşılır kılacaktır*).

574 Ksen. *oik.* 8,3 ve 8,20.

575 Ksen. *oik.* 8,4-7.

576 Ksen. *oik.* 8,8.

Buna göre başarılı bir ev reisi gerekli tüm mekânlara sahip bir evin lüzumsuz harcamalardan kaçınarak nasıl inşa edileceğini bilmelidir.[577] Iskhomakhos bu anlamda eşine bir evin yetkinliğini (δύναμις) şu şekilde açıklamaktadır: "*Eşime önce (iyi) bir evin niteliklerini açıklasam nasıl olur? Zira Sokrates, böyle bir ev türlü dekorlarla süslü olmadığı gibi, odaları içlerini dolduracak nesnelerden ancak gerekli olanı kabul edebilecekleri genişlikte mekânlar sağlayacak biçimde tasarlanmıştır.* [3] *Buna göre yatak odası korunaklı konumuyla en değerli örtüler ve alet edevat için, rutubetsiz odalar hububat, serin olanlar şarap, iyi aydınlatılmış olanlar da ışık gerektiren iş ve gereçler için uygundur.* [4] *Ona insanların kullanımı için döşenmiş, yazın serin, kışın ılık olan oturma odalarını ve evin tüm cephesinin kışın güneş alacak, yazın da gölgede kalacak şekilde güneye bakması gerektiğini açıkladım.* [5] *Ayrıca kadınlara ait odaların, buradan taşınmaması gereken bir mobilyanın dışarı çıkarılamayacağı ve hizmetçilerin bilgimiz olmadan cinsel ilişkiye girmeyecekleri şekilde erkeklerin mekânlarından sürgülü bir kapıyla ayrıldığını gösterdim. Çünkü daha namuslu köleler çocuk sahibi olduklarında bize karşı daha sadık olurlarken, daha adi kölelerse aynı döşekte yattıkça suç işlemeye daha meyilli olurlar*".[578]

---

577 Ksen. *oik.* 3,1: τί οὖν, ἔφη ὁ Σωκράτης, ὦ Κριτόβουλε, ἄν σοι ἀποδεικνύω πρῶτον μὲν οἰκίας τοὺς μὲν ἀπὸ πολλοῦ ἀργυρίου ἀχρήστους οἰκοδομοῦντας, τοὺς δὲ ἀπὸ πολὺ ἐλάττονος πάντα ἐχούσας ὅσα δεῖ, ἦ δόξω ἕν τί σοι τοῦτο τῶν οἰκονομικῶν ἔργων ἐπιδεικνύναι; (*Bunun üzerine Sokrates, "ey Kritobulos, şu halde bazılarının büyük masrafla ama kullanışsız, bazılarının da çok daha az bir masrafla ama gerekli her şeye sahip bir ev inşa ettiklerini göstersem, önüne ev idaresine dair faaliyetlerden birini koymuş olur muyum?" dedi*).

578 Ksen. *oik.* 9,2–5: τί δ᾽, εἰ μὴ τῆς γε οἰκίας τὴν δύναμιν ἔδοξέ

Ksenophon daha sonra (özellikle 12–14. bölümlerde) kölelerin idaresi temasını ele alır. Burada iyi kölelerin kaçma hevesine kapılmadan verimli çalışmalarının,[579] ayrıca evin hanımına yardımcı olmalarının[580] nasıl sağlanabileceğini

---

μοι πρῶτον ἐπιδεῖξαι αὐτῇ. οὐ γὰρ ποικίλμασι κεκόσμηται, ὦ Σώκρατες, ἀλλὰ τὰ οἰκήματα ᾠκοδόμηται πρὸς αὐτὸ τοῦτο ἐσκεμμένα, ὅπως ἀγγεῖα ὡς συμφορώτατα ᾖ τοῖς μέλλουσιν ἐν αὐτοῖς ἔσεσθαι· ὥστε αὐτὰ ἐκάλει τὰ πρέποντα εἶναι ἐν ἑκάστῳ. [3] ὁ μὲν γὰρ θάλαμος ἐν ὀχυρῷ ὢν τὰ πλείστου ἄξια καὶ στρώματα καὶ σκεύη παρεκάλει, τὰ δὲ ξηρὰ τῶν στεγνῶν τὸν σῖτον, τὰ δὲ ψυχεινὰ τὸν οἶνον, τὰ δὲ φανὰ ὅσα φάους δεόμενα ἔργα τε καὶ σκεύη ἐστί [4] καὶ διαιτητήρια δὲ τοῖς ἀνθρώποις ἐπεδείκνυον αὐτῇ κεκαλλωπισμένα τοῦ μὲν θέρους ἔχειν ψυχεινά, τοῦ δὲ χειμῶνος ἀλεεινά. καὶ σύμπασαν δὲ τὴν οἰκίαν ἐπέδειξα αὐτῇ ὅτι πρὸς μεσημβρίαν ἀναπέπταται, ὥστε εὔδηλον εἶναι ὅτι χειμῶνος μὲν εὐήλιός ἐστι, τοῦ δὲ θέρους εὔσκιος. [5] ἔδειξα δὲ καὶ τὴν γυναικωνῖτιν αὐτῇ, θύρᾳ βαλανωτῇ ὡρισμένην ἀπὸ τῆς ἀνδρωνίτιδος, ἵνα μήτε ἐκφέρηται ἔνδοθεν ὅ τι μὴ δεῖ μήτε τεκνοποιῶνται οἱ οἰκέται ἄνευ τῆς ἡμετέρας γνώμης. οἱ μὲν γὰρ χρηστοὶ παιδοποιησάμενοι εὐνούστεροι ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, οἱ δὲ πονηροὶ συζυγέντες εὐπορώτεροι πρὸς τὸ κακουργεῖν γίγνονται.

579 Ksen. *oik.* 3,4: τί οὖν, ἄν σοι, ἔφη, καὶ οἰκέτας αὖ ἐπιδεικνύω ἔνθα μὲν πάντας ὡς εἰπεῖν δεδεμένους, καὶ τούτους θαμινὰ ἀποδιδράσκοντας, ἔνθα δὲ λελυμένους καὶ ἐθέλοντάς τε ἐργάζεσθαι καὶ παραμένειν, οὐ καὶ τοῦτό σοι δόξω ἀξιοθέατον τῆς οἰκονομίας ἔργον ἐπιδεικνύναι; ναὶ μὰ Δί', ἔφη ὁ Κριτόβουλος, καὶ σφόδρα γε (*Şu halde bazı hanelerde neredeyse tüm kölelerin zincire vurulduklarını ve her daim kaçmaya çalıştıklarını, bazılarında da bu tür bir kısıtlamaya tabi tutulmadan canla başla çalıştıklarını ve kaçma niyetinde olmadıklarını farz edelim. Bu şekilde ev idaresi açısından incelemeye değer bir sorunu ortaya koymuş oluyor muyum?*).

580 Ksen. *oik.* 7,41: ἄλλαι δέ τοι, ἔφην ἐγώ, ἴδιαι ἐπιμέλειαι, ὦ γύναι, ἡδεῖαί σοι γίγνονται, ὁπόταν ἀνεπιστήμονα ταλασίας λαβοῦσα ἐπιστήμονα ποιήσῃς καὶ διπλασίου σοι ἀξία γένηται, καὶ ὁπόταν ἀνεπιστήμονα ταμιείας καὶ διακονίας παραλαβοῦσα ἐπιστήμονα καὶ πιστὴν καὶ διακονικὴν ποιησαμένη παντὸς ἀξίαν ἔχῃς, καὶ ὁπόταν τοὺς μὲν σώφρονάς τε καὶ ὠφελίμους τῷ σῷ οἴκῳ ἐξῇ σοι εὖ ποιῆσαι, ἐὰν δέ τις πονηρὸς φαίνηται, ἐξῇ σοι κολάσαι (*Ama*

göstermeyi amaçlar. Buna göre tembel köleler cezalandırılmalı, hak edenlerse ödüllendirilmelidir.[581] Ksenophon'un bir kölenin sınırlarının son kertesine kadar sömürülmesine değil; sürekli ve verimli çalışmasının sağlanmasına odaklandığı açıktır. Nitekim ona göre itaatkâr, çalışkan ve sebatkâr çalışanlara sahip bir efendi karına kar katacaktır.[582]

Bunun ardından Ksenophon İ.Ö. 5. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkmış gözüken kâhyalık temasına geçer. Bir yandan büyük toprak sahiplerinin hepsiyle birden ilgilenemeyecekleri şekilde Attika'nın dört bir yanında arazi sahibi olmaları; diğer yandan da Atina demokrasisinin tüm yurttaşlardan, özellikle de zenginlerden vakitlerinin büyük

---

sultanım, örneğin satın aldığında bu konuda cahil olan bir hizmetçiye ip eğirmeyi öğreterek senin için değerini ikiye katlarsan; yine bütçe ve ev işleri konusunda bilgisiz bir köleyi ele alıp onu güvenilir ve elinden her iş gelen paha biçilmez bir yardımcı haline getirirsen; ayrıca saygılı ve hanene karşı yararlı olanları ödüllendirebilir, kesinlikle tembellik edeni de cezalandırabilirsen, gördüğün gibi yapmaktan haz alacağın, sana özgü görevler mutlaka var).

581 Ksen. *oik.* 13,11: πάνυ γάρ μοι δοκεῖ, ἔφη, ὦ Σώκρατες, ἀθυμία ἐγγίγνεσθαι τοῖς ἀγαθοῖς, ὅταν ὁρῶσι τὰ μὲν ἔργα δι᾽ αὐτῶν καταπραττόμενα, τῶν δὲ ὁμοίων τυγχάνοντας ἑαυτοῖς τοὺς μήτε πονεῖν μήτε κινδυνεύειν ἐθέλοντας, ὅταν δέῃ (*Çünkü Sokrates, çalışkan kölelerin bütün işi kendilerinin yaptığını, buna karşın diğerlerinin emek harcamak veya gerektiğinde riske girmek istemedikleri halde kendileriyle aynı şeye nasip olduklarını görmelerinin onlar için moral bozucu olacağını düşünüyorum*).

582 Ksen. *oik.* 21,9: οὕτω δὲ καὶ ἐν τοῖς ἰδίοις ἔργοις, ἄν τε ἐπίτροπος ᾖ ὁ ἐφεστηκὼς ἄν τε καὶ ἐπιστάτης, ὃς ἂν δύνηται προθύμους καὶ ἐντεταμένους παρέχεσθαι εἰς τὸ ἔργον καὶ συνεχεῖς, οὗτοι δὴ οἱ ἀνύτοντές εἰσιν ἐπὶ τἀγαθὰ καὶ πολλὴν τὴν περιουσίαν ποιοῦντες (*Bu şekilde özel işlerde de ister kâhya ister müdür veya idareci olsun her kim çalışanları hevesli, üretken ve azimli kılarsa, bunlar işi başarıya taşıyan ve kazanca kazanç katan kişiler olurlar*).

bölümünü kent meselelerine ayırmalarını beklemesi, toprak sahiplerini arazilerini işletmek üzere yetenekli köleler arasından kendilerine vekâlet edecek kâhyalar (ἐπίτροποι) seçmeye zorlamıştır. Ksenophon'a göre bir kâhya herşeyden önce efendisine sadakat göstermeli, sonra işlerle ilgilenmelidir. Üçüncü sırada "*yapılan her işin nasıl daha karlı olacağını*" bilmelidir.[583] Bununla birlikte tarımda usta olmasına gerek yoktur. Iskhomakhos hiçbir yanlış anlamaya mahal vermeyecek şekilde şunları dile getirmektedir: "*Elbette kendim eğitmeye çalışırım, Sokrates. Çünkü yokluğumda işlerle benim yerime ilgilenebilecek birinin benim bildiklerim dışında bir şey bilmesine ne gerek var? Zira işleri kendim idare edebiliyorsam, bildiklerimi kuşkusuz bir başkasına da öğretebilirim*".[584] Ksenophon kâhyanın özellikleri arasında

583 Ksen. *oik.* 15,1: ἀλλὰ μέντοι ἐπειδάν γε ἐμποιήσῃς τινὶ τὸ βούλεσθαί σοι εἶναι τἀγαθά, ἐμποιήσῃς δὲ τῷ αὐτῷ τούτῳ <τὸ> ἐπιμελεῖσθαι ὅπως ταῦτά σοι ἐπιτελῆται, ἔτι δὲ πρὸς τούτοις ἐπιστήμην κτήσῃ αὐτῷ ὡς ἂν ποιούμενα ἕκαστα τῶν ἔργων ὠφελιμώτερα γίγνοιτο πρὸς δὲ τούτοις ἄρχειν ἱκανὸν αὐτὸν ποιήσῃς, ἐπὶ δὲ τούτοις πᾶσιν ἥδηταί σοι τὰ ἐκ τῆς γῆς ὡραῖα ἀποδεικνύων ὅτι πλεῖστα ὥσπερ σὺ σαυτῷ, οὐκέτι ἐρήσομαι περὶ τούτου εἰ ἔτι τινὸς ὁ τοιοῦτος προσδεῖται· πάνυ γάρ μοι δοκεῖ ἤδη πολλοῦ ἂν ἄξιος εἶναι ἐπίτροπος ὢν τοιοῦτος (*Sen birinde senin için kazanç sağlama ve işlerine en az senin gösterdiğin ilgiyi gösterme arzusu doğurduktan, ayrıca ona yapılan her bir işin nasıl daha karlı olabileceğine dair bilgiyi sağladıktan, bunun yanında onu yönetmeye yetkin biri kıldıktan, dahası senin için mevsimlik ürünleri topraktan senin tek başına elde ettiğin kadar çok çıkarmaktan haz aldıktan sonra, böyle birinin başka bir niteliğe daha ihtiyacı olup olmadığını bir daha sormam. Zira böyle birinin kâhya olmaya fazlasıyla layık olduğunu düşünürüm*).

584 Ksen. *oik.* 12,4: αὐτὸς νὴ Δί', ἔφη, ὦ Σώκρατες, πειρῶμαι παιδεύειν. καὶ γὰρ ὅστις μέλλει ἀρκέσειν, ὅταν ἐγὼ ἀπῶ, ἀντ' ἐμοῦ ἐπιμελόμενος, τί αὐτὸν καὶ δεῖ ἄλλο ἐπίστασθαι ἢ ἅπερ ἐγώ;

dördüncü sırada ise yönetme yetisini anmaktadır. Burada yönetme yetisiyle kâhyanın, emri altındaki diğer köleleri de itaatkâr kılmasının anlaşıldığını, Ksenophon'un şu sözleri açıkça göstermektedir:[585] *"Öyleyse, Iskhomakhos, onları itaatkâr kılabilecek birini bulursan, bu kişinin yetkin bir kâhya olduğunu mu yoksa onun yukarıda bahsettiklerinin dışında bir başka niteliği daha taşıması mı gerektiğini düşünürsün?" diye sordum.* Kâhyanın yaptığı işten duyacağı memnuniyeti ise Ksenophon onun özellikleri arasında ancak son sırada anmakta; bunu da sadece topraktan en az efendisinin kendi başına elde ettiği kadar ürün çıkarmasına bağlamaktadır.

Ksenophon birçok yazısında kendi çağında Yunan toplumunun yaşadığı sorunları ele almıştır. Bu nedenle *Oikonomikos*'ta da kendini geleneksel temalarla sınırlamadığını düşünmek olasıdır.[586] *Oikonomikos*'ta ele aldığı temalardan en az ikisinin bizzat Ksenophon tarafından bu yazın türüne dâhil edildiği söylenebilir. Zira Ksenophon uzun süre resmi görevler ifa etmiş ve bu sırada sağduyulu bir yönetiminin yararlarını ilk elden deneyimlemiştir. Dolayısıyla Ksenophon ihtiyaçların tedariği ve gelir fazlası yaratma amacına kölelerle ulaşılacağını söylerken askeri görevleri sırasında edindiği deneyimi ev idaresi sahasına taşımış gö-

---

εἴπερ γὰρ ἱκανός εἰμι τῶν ἔργων προστατεύειν, κἂν ἄλλον δήπου δυναίμην διδάξαι ἅπερ αὐτὸς ἐπίσταμαι.

585 Ksen. *oik.* 14,1: ὅταν δέ, ὦ Ἰσχόμαχε, ἔφην ἐγώ, καὶ ἄρχειν ἤδη ἱκανός σοι γένηται ὥστε πειθομένους παρέχεσθαι, ἦ ἀποτετελεσμένον τοῦτον ἡγῇ ἐπίτροπον, ἢ ἔτι τινὸς προσδεῖται ὁ ταῦτα ἔχων ἃ σὺ εἴρηκας;

586 Krş. Audring – Brodersen 2008, 22.

zükmektedir. Yine de özel yaşamla ilintili yetilerin kamusal alandaki yetilerle ilişkisi, yukarıda da değinildiği üzere, Pythagorasçılar, Protagoras, Platon ve Aiskhines tarafından ele alınmış bir konu[587] olsa da komutanının askerlerini çeşitli taktiklerle savaşa hazır tuttuğu güçlü bir orduyla yaptığı kıyaslamayı,[588] bu yazın türüne büyük ihtimalle Ksenophon dâhil etmiştir.

Öte yandan Ksenophon büyük toprak sahiplerinin ellerindeki ekonomik potansiyelle cari sonuç arasındaki uçurumu diğerlerinden daha keskin bir ifadeyle dile getirmektedir.[589] Örneğin Kritobulos'un hanesi dahi kentin ondan talep ettiği harcamalarla baş edebilmek için daha iyi idare edilmeye gerek duymaktadır.[590] Ksenophon'un *oikonomika*'ya ilişkin temalara ne dereceye kadar katkısı olduğu sorusu bu konu çerçevesinde de ele alınmayı hak etmektedir. Eserde geçen bir ifade bu sorunun yanıtı açısından önem arz etmektedir: Burada Sokrates Kritobulos'a işlerini planlı bir şekilde (εἰκῇ) yürütenleri örnek alırsa, son derece başarılı bir işletmeci (χρηματιστής) olacağını garanti eder.[591] Men-

587 Bk. yk. s. 336; Platon için ayrıca bk. aş. s. 408.

588 Örn. Ksen. *oik.* 5,14–16; 8,4–7; 20,6–9; 21,2–8.

589 Krş. öz. Ksen. *oik.* 1,16–17; 2,7; 3,5–6.

590 Ksen. *oik.* 2,2–9.

591 Ksen. *oik.* 2,18: τοὺς μὲν γὰρ εἰκῇ ταῦτα πράττοντας ζημιουμένους ἑώρων, τοὺς δὲ γνώμῃ συντεταμένῃ ἐπιμελουμένους καὶ θᾶττον καὶ ῥᾷον καὶ κερδαλεώτερον κατέγνων πράττοντας. παρ' ὧν ἂν καὶ σὲ οἶμαι, εἰ βούλοιο, μαθόντα, εἴ σοι ὁ θεὸς μὴ ἐναντιοῖτο, πάνυ ἂν δεινὸν χρηματιστὴν γενέσθαι (*Zira işlerini rastgele yürütenlerin zarara uğradıklarını, buna mukabil belli bir plan dâhilinde özenli çalışanlarınsa çabucak ve kolayca daha fazla kazanç elde ettiklerini gördüm. Bunları örnek almak istersen tanrının inayetiyle senin de muazzam bir işletmeci olacağını düşünüyorum*).

kul ve gayrimenkul birikim (χρῆμα) kökünden türetilen ve birikim elde eden kişi anlamına gelen *khrematistes*'i Platon *Gorgias* diyaloğunda, temel amacı zenginlik olan kişi şeklinde tanımlarken,[592] *Devlet* adlı eserinde diğer bütün değerleri hiçe sayan zenginlik hırsının sonunda devletleri yıkıma götürdüğünü belirtir.[593] Ayrıca bilgi, şan ve zenginlik peşinde koşma olmak üzere ruhun üç hazzı arasında zenginlik hırsının en aşağılığı olduğunu ekler.[594] Bu mefhumu ayrı bir başlık altında ele almamış olsa da *khrematistes* kavramı Ksenophon içinse sadece gerekli olanları temin etmesi değil, aynı zamanda gelir fazlası elde etmek suretiyle hanesini daha da genişletebilecek durumda olması, başka bir ifadeyle işlerini daha kazançlı (κερδαλεώτερος) hale getirmesi gereken[595] ev reisi temasıyla iç içe geçmektedir. Ona göre bir işletmecinin temel özelliği mülk ve servetle başarılı bir ilişki

---

592 Plat. *Gorg.* 452b–c: μετὰ δὲ τὸν παιδοτρίβην εἴποι ἂν ὁ χρηματιστής, ὡς ἐγῷμαι πάνυ καταφρονῶν ἁπάντων· [452c] 'σκόπει δῆτα, ὦ Σώκρατες, ἐάν σοι πλούτου φανῇ τι μεῖζον ἀγαθὸν ὂν ἢ παρὰ Γοργίᾳ ἢ παρ' ἄλλῳ ὁτῳοῦν.' φαῖμεν ἂν οὖν πρὸς αὐτόν· τί δὲ δή; ἦ σὺ τούτου δημιουργός; φαίη ἄν. τίς ὤν; 'χρηματιστής.' τί οὖν; κρίνεις σὺ μέγιστον ἀνθρώποις ἀγαθὸν εἶναι πλοῦτον; φήσομεν. 'πῶς γὰρ οὔκ;' ἐρεῖ. καὶ μὴν ἀμφισβητεῖ γε Γοργίας ὅδε τὴν παρ' αὑτῷ τέχνην μείζονος ἀγαθοῦ αἰτίαν εἶναι ἢ τὴν σήν, φαῖμεν ἂν ἡμεῖς (*antrenörün ardından işletmeci, zannımca herkesi küçümseyerek* [452c] *"rica ederim Sokrates, ister Gorgias'ın isterse başka herhangi birinin nezdinde zenginlikten daha büyük bir iyilik olup olmadığını bir soruştur" diyebilir. Biz de ona "neden? Yoksa sen bunun zanaatkârı mısın" diye sorabiliriz. O da "evet" yanıtını verecektir. Kim olduğunu sorduğumuzda da "işletmeciyim" diyecektir. Peki, insanlar için en büyük iyiliğin zenginlik mi olduğunu düşünüyorsun diye sual ettiğimizde, "elbette" diyecektir*).

593 Plat. *rep.* 555b–556e.

594 Plat. *rep.* 583a.

595 Ksen. *oik.* 2,18 (metin ve çevirisi için bk. yk. dn. 591).

kurmaktır. Bu yolda ana amacı da işletmesinin gelirlerini arttırmaktır. Elde edilen kazancın hangi amaçlara hizmet edeceği sorusu *khrematistes* kavramının Ksenophon için taşıdığı anlamın daha iyi ortaya konması açısından belirleyicidir. Kitabın beşinci bölümünde[596] yetkin bir ev reisinin sadece kendi hanesini ayakta tutmakla kalmayıp tanrılara değerli adaklarda bulunabileceği, kentini daha da mamur kılabileceği, ihtiyacı olan dostlara yardım edebileceği ve misafirlerini cömertçe ağırlayabileceği dile getirilmektedir. Dolayısıyla para kazanmanın Ksenophon için amaç değil, araç olduğu açıktır.

---

[596] Ayrıca bk. Ksen. *oik.* 11,9–10: μέλει γὰρ δή σοι, ὦ Ἰσχόμαχε, ὅπως πλουτῇς καὶ πολλὰ χρήματα ἔχων πολλὰ ἔχῃς πράγματα τούτων ἐπιμελόμενος; καὶ πάνυ γ᾽, ἔφη ὁ Ἰσχόμαχος, μέλει μοι τούτων ὧν ἐρωτᾷς· ἡδὺ γάρ μοι δοκεῖ, ὦ Σώκρατες, καὶ θεοὺς μεγαλείως τιμᾶν καὶ φίλους, ἄν τινος δέωνται, ἐπωφελεῖν καὶ τὴν πόλιν μηδὲν <τὸ> κατ᾽ ἐμὲ χρήμασιν ἀκόσμητον εἶναι. [10] καὶ γὰρ καλά, ἔφην ἐγώ, ὦ Ἰσχόμαχε, ἐστὶν ἃ σὺ λέγεις, καὶ δυνατοῦ γε ἰσχυρῶς ἀνδρός· πῶς γὰρ οὔ; ὅτε πολλοὶ μὲν εἰσὶν ἄνθρωποι οἳ οὐ δύνανται ζῆν ἄνευ τοῦ ἄλλων δεῖσθαι, πολλοὶ δὲ ἀγαπῶσιν, ἂν δύνωνται τὰ ἑαυτοῖς ἀρκοῦντα πορίζεσθαι. οἱ δὲ δὴ δυνάμενοι μὴ μόνον τὸν ἑαυτῶν οἶκον διοικεῖν, ἀλλὰ καὶ περιποιεῖν ὥστε καὶ τὴν πόλιν κοσμεῖν καὶ τοὺς φίλους ἐπικουφίζειν, πῶς τούτους οὐχὶ βαθεῖς τε καὶ ἐρρωμένους ἄνδρας χρὴ νομίσαι; (*Öyleyse Iskhomakhos, zenginliğe ve çok paran olunca bunun doğuracağı sorunlarla boğuşmaya mı heveslisin? Buna yanıtı "kesinlikle, sorduğun bütün bu şeylere hevesliyim. Çünkü Sokrates, tanrıları cömertçe onurlandırmanın, ihtiyacı olan dostlara yardım etmenin ve kentin servetimle sağlayabileceğim süslerden mahrum kalmamasının hoş bir şey olduğunu düşünüyorum" oldu.* [10] *Bunun üzerine "gerçekten de güzel ve tam da muktedir birine yakışan sözler. Nasıl olmasın? Zira başkalarından yardım talep etmeden yaşayamayan, yine sadece kendi ihtiyacı kadarını elde etmekle yetinen pek çok insan olduğuna göre, sadece kendi hanesini ayakta tutmakla kalmayıp kenti süslemeyi ve dostlarına yardımı mümkün kılacak kadar fazla gelire sahip olanları yüce ve etkin kişiler olarak görmemek mümkün mü?"*).

M. I. Finley'in Ksenophon'un bu eserinde ekonomik ilke ve analizler ya da üretim verimliliği üzerine tek bir cümle bile bulunmadığını, dolayısıyla *Oikonomikos*'un etik üzerine kaleme alınmış bir kitap olarak anlaşılması gerektiği tespitine karşın,[597] bu kitap antik ekonomi bağlamında etraflıca ele alınmayı her durumda hak etmektedir.

Poroi

Ksenophon'un *Kamu Gelirlerini Arttırma Yolları* (Πόροι ἢ περὶ προσόδων) şeklinde çevrilebilecek kısa, ama bir o kadar da bilgi verici olan *Poroi* adlı eserinin tarihsel artalanı büyük oranda bilinmektedir. II. Attika-Delos Birliği'nin başat gücü olan Atina, Birlik'in daha önce yaşadığı kötü deneyimden ders çıkarmamış ve üye kentleri baskı altında tutmaya devam etmiştir. Bunun üzerine Khios, Rodos, Kos ve Byzantion İ.Ö. 357/6 yılında Birlik'ten ayrılınca Atina beyhude bir çabayla bunları yeniden kendi otoritesi altına sokmaya çalışmıştır. Bu sırada Pers idaresi de gelişmelere müdahil olmuş ve Atina'nın emperyalist politikalarını gerçekleştirmesini engellemiştir. Bunun sonucunda Birlik'in tamamen dağılmasının ardından Atina, politikalarını ve önceliklerini yeniden belirlemek zorunda kalmıştır. Bütün bu süreç Atina'yı daha barışçı bir siyaset izlemek, buna bağlı olarak daha önce Birlik'e üye kentlerden toplanan haraçlarla dolan kent kasası için yeni gelir kalemleri yaratmak

597 Finley 1975, 18. Buna karşın E. Meyer (1924, 132) aynı eseri farklı bir gözle okuyarak belli pasajlarda kapitalist işletme mantığını görebildiğini dile getirmektedir; krş. Audring – Brodersen 2008, 23; Audring 1992, 18–19.

zorunda bırakmıştır. Isokrates'in söylevleri bu konu hakkında oldukça bilgilendiricidir. Ksenophon da *Poroi*'u İ.Ö. 355/4 yılında tam da bu kapsamda, ama detayda farklılık gösteren çözüm önerileriyle kaleme almıştır. Bu yeni siyasi yaklaşımları fiiliyata geçiren Eubulos'un (İ.Ö. ca. 405–330) *Poroi*'da ileri sürülen önerileri ne dereceye kadar takip ettiği sorusuna kesin bir yanıt verilememektedir.

Poroi, Atinalıların içine düştükleri bu müşkül duruma tepki niteliğindedir. Ksenophon bu eserde her geçen gün ağırlaşan ve acil bir çözüm gerektiren geçim (τροφή) sıkıntısı[598] sorununu aşmanın ve Atinalıların diğer Yunan kentlerini sömürmek yerine kendi kaynaklarıyla geçinmelerinin mümkün olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır.[599] Bu amaçla da sadece Attika'nın doğal zenginliklerini değil, Atina'nın önemli ulaşım ve ticaret yolları üzerindeki merkezi konumunun avantajlarını da göz önünde bulundurmaktadır. Bu merkezi konum gerekli önlemlerle zengin yabancıları Atina'da ikamete teşvik etmek için kullanılmalıdır:[600]

---

598 Krş. Ksen. *por*. 1,1; 4,13 ve 33; 6,1.

599 Ksen. *por*. 1,1: ἐκ τούτου ἐπεχείρησα σκοπεῖν εἴ πῃ δύναιντ' ἂν οἱ πολῖται διατρέφεσθαι ἐκ τῆς ἑαυτῶν, ὅθενπερ καὶ δικαιότατον, νομίζων, εἰ τοῦτο γένοιτο, ἅμα τῇ τε πενίᾳ αὐτῶν ἐπικεκουρῆσθαι ἂν καὶ τῷ ὑπόπτους τοῖς Ἕλλησιν εἶναι (*Bundan ötürü yurttaşların bir şekilde kendi kaynaklarıyla geçinmelerinin, üstelik bu daha adil bir tutumdur, mümkün olup olmadığını incelemeye giriştim. Şayet bu mümkün olursa, hem geçim sıkıntısından hem de diğer Yunanlar tarafından ihtiyatla yaklaşılmaktan kurtulacaklarını düşünüyorum*).

600 Ksen. *por*. 1,6: οὐκ ἂν ἀλόγως δὲ τις οἰηθείη τῆς Ἑλλάδος καὶ πάσης δὲ τῆς οἰκουμένης ἀμφὶ τὰ μέσα οἰκεῖσθαι τὴν πόλιν. ὅσῳ γὰρ ἄν τινες πλέον ἀπέχωσιν αὐτῆς, τοσούτῳ χαλεπωτέροις ἢ ψύχεσιν ἢ θάλπεσιν ἐντυγχάνουσιν· ὁπόσοι τ' ἂν αὖ βουληθῶσιν

"Mantık çerçevesinde Atina'nın tüm Hellas'ın, hatta iskân edilmiş yeryüzünün tam merkezinde bulunduğu düşünülebilir. Zira daha öteye gidildikçe hem sıcak hem de soğuk bölgelere ulaşılabilir. Ayrıca Hellas'ın bir ucundan diğerine gitmek isteyen herkes, ister kara ister deniz yoluyla olsun, bir çemberin merkezine benzeyen Atina'ya uğramak zorundadır". Büyük tüccarları ulaşım ve ticaretin kavşak noktası olarak onlara benzersiz olanaklar sunan Peiraeus'e çekmek suretiyle Atina yurttaşları için önemli oranda gelir elde etmek mümkündür. Zira "*ne kadar çok insan buraya yerleşir ve uğrarsa, ihracat, ithalat, alışveriş, kira ve vergi gelirleri de o kadar çok artabilecektir*".[601] Sözcüğü sözcüğüne alındığında bu ifade Ksenophon'un Atina'nın gönencini ihracat odaklı üretim kapasitesine bağlı gördüğü şeklinde yorumlanabilir. Yine de kendi çağının güvenilir bir tanığı olarak Ksenophon konuyu farklı bir şekilde değerlendirir.[602] Onun asıl niyeti Atina mallarının ihracatını canlandırmak değildir. Bunun yerine Ksenophon kente gelen tüccar sayısının artmasının alım satımı canlandırarak bir yandan kentin gümrük, pazar yeri, alım satım vb. gibi vergilerden daha çok gelir elde edilebileceğini, öte yandan ürün ve hizmetleri için daha çok pazar bulacaklarından yurttaşların gelirlerinin de misliyle artacağını düşünmektedir.

ἀπ' ἐσχάτων τῆς Ἑλλάδος ἐπ' ἔσχατα ἀφικέσθαι, πάντες οὗτοι ὥσπερ κύκλου τόρνον τὰς Ἀθήνας ἢ παραπλέουσιν ἢ παρέρχονται.

601 Ksen. *por*. 3,5: ὅσῳ γε μὴν πλείους εἰσοικίζοιντό τε καὶ ἀφικνοῖντο, δῆλον ὅτι τοσούτῳ ἂν πλέον καὶ εἰσάγοιτο καὶ ἐξάγοιτο καὶ ἐκπέμποιτο καὶ πωλοῖτο καὶ μισθοφοροῖτο καὶ τελεσφοροίη.

602 Krş. Schütrumpf 1982, 7–8.

Ksenophon'un gelir artışı önerdiği önlemlerin önemli bir kısmı ciddi harcamalar gerektirmemektedir. Bazı önerileri ise yurttaşların gönüllü olarak katkıda bulunacaklarına inandığı bir başlangıç sermayesi (ἀφορμή) ile gerçekleşebilecektir.[603] Bunlardan biri kentin her yurttaşa üç kölenin veya bunun yerine günlük 3 *oboloi*'un verileceği şekilde kamu kölelerine sahip olmasıdır.[604] Bu kamu köleleri özel şahıslara[605] veya riski azaltmak amacıyla Atina nüfusunu

[603] Krş. Ksen. *por.* 3,6–7: εἰς μὲν οὖν τὰς τοιαύτας αὐξήσεις τῶν προσόδων οὐδὲ προδαπανῆσαι δεῖ οὐδὲν ἀλλ' ἢ ψηφίσματά τε φιλάνθρωπα καὶ ἐπιμελείας. ὅσαι δ' ἂν ἄλλαι δοκοῦσί μοι πρόσοδοι γίγνεσθαι, γιγνώσκω ὅτι ἀφορμῆς δεήσει εἰς αὐτάς. [7] οὐ μέντοι δύσελπίς εἰμι τὸ μὴ οὐχὶ προθύμως ἂν τοὺς πολίτας εἰς τὰ τοιαῦτα εἰσφέρειν, ἐνθυμούμενος ὡς πολλὰ μὲν εἰσήνεγκεν ἡ πόλις (*Gelirlerde sağlanacak bu tür artışlar için insan odaklı kararnamelerden ve denetimlerden başka bir harcamaya gerek yoktur. Gelir artışı sağlayabileceğini düşündüğüm diğer yöntemler içinse başlangıçta belli bir sermaye gereklidir.* [7] *Bununla birlikte kentin daha fazlasını sağlayacağından aldığım cesaretle yurttaşların bu tür önlemler için katkıdan kaçınmayacakları hususunda ümitliyim*).

[604] Ksen. *por.* 4,17: περαινομένων γε μὴν ὧν λέγω τοῦτ' ἂν μόνον καινὸν γένοιτο, εἰ ὥσπερ οἱ ἰδιῶται κτησάμενοι ἀνδράποδα πρόσοδον ἀέναον κατεσκευασμένοι εἰσίν, οὕτω καὶ ἡ πόλις κτῷτο δημόσια ἀνδράποδα, ἕως γίγνοιτο τρία ἑκάστῳ Ἀθηναίων (*Önerilerim başarıya ulaşırsa bunun getireceği yenilik, özel şahısların köle sahibi olarak sürekli gelir kalemi elde etmeleri gibi kentin de yurttaş başına üç köle [ç.n. veya bunun karşılığı günlük 3 oboloi] düşünceye kadar kamu köleleri edinmesi olacaktır*); ayrıca bk. aş. dn. 629

[605] Ksen. *por.* 4,19–20: ἐπειδὰν δὲ ὠνηθῇ, τί ἂν ἧττον μισθοῖτό τις παρὰ τοῦ δημοσίου ἢ παρὰ τῶν ἰδιωτῶν, ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς μέλλων ἕξειν; μισθοῦνται γοῦν καὶ τεμένη καὶ ἱερὰ καὶ οἰκίας καὶ τέλη ὠνοῦνται παρὰ τῆς πόλεως. [20] ὅπως γε μὴν τὰ ὠνηθέντα σῴζηται, τῷ δημοσίῳ ἔστι λαμβάνειν ἐγγύους παρὰ τῶν μισθουμένων, ὥσπερ καὶ παρὰ τῶν ὠνουμένων τὰ τέλη. ἀλλὰ μὴν καὶ ἀδικῆσαί γε ῥᾷον τῷ τέλος πριαμένῳ ἢ τῷ ἀνδράποδα μισθουμένῳ (*Parası ödendikten sonra bir şeyin kamudan mı yoksa*

teşkil eden (bk. aş. böl. Yurttaşlık ve Sosyal Yapı) 10 *phylai*'a kiralanmak suretiyle Laurion'da yeni damarların bulunması için sondaj kazılarında çalıştırılabilirler.[606] Bu şekilde kiralanan her köle başına kent günlük bir *obolos* net gelir sağlayabilir ve böylece her yurttaşa günlük 3 *oboloi* geçim desteği için bir ödenek oluşturabilir.[607] Bu önerisine yöneltilebilecek tüm itirazları Laurion'daki gümüş yataklarının yeniden aktif hale getirilmesine dair önlemleri içeren ve kitabın diğer bölümleri arasında en uzunu olan dördüncü bölümde[608] çürütmeye çalışmaktadır.

Bunun ardından Ksenophon, önerisinin toplum için sağlayacağı yararları anar. Buna göre ticaret yoluyla sağlanacak gelir artışı ve kentin vereceği geçim desteği sayesinde fakirlik[609] sorununun üstesinden gelinince huzursuz kesimler uysallaşacak ve kentle daha kolay bütünleşeceklerdir.

özel şahıslardan mı kiralandığı, aynı koşullarla olmak kaydıyla, ne fark eder? Üstelik insanların kentten temenos'ları, kutsal alanları ve vergi toplama hakkını kiraladıkları aşikâr. [20] *Dahası kiralanan kölelerin garanti altına alınması amacıyla kiracıların tıpkı vergilerin kiralanmasında olduğu gibi kefiller göstermesini sağlamak kamu için mümkün).*

606 Ksen. *por.* 4,30: ἐγὼ μέντοι ἔχειν μοι δοκῶ καὶ περὶ τούτου συμβουλεῦσαι ὡς ἂν ἀσφαλέστατα καινοτομοῖτο. εἰσὶ μὲν γὰρ δήπου Ἀθηναίων δέκα φυλαί· εἰ δ᾽ ἡ πόλις δοίη ἑκάστῃ αὐτῶν ἴσα ἀνδράποδα, αἱ δὲ κοινωσάμεναι τὴν τύχην καινοτομοῖεν ἂν (*Yeni damarların en garanti şekilde açılması hususunda da tavsiyede bulunabileceğimi düşünüyorum. Zira Atinalıların 10 phylai'ı olduğu malum. Şu halde kent her phyle'ye eşit sayıda köle takdim ederse, bunlar yeni damarlar bulmak için kendi bahtlarına sondaj açacaklardır*).

607 Ksen. *por.* 3,9–10.

608 Ksen. *por.* 4,1–52.

609 Krş. Ksen. *por.* 1,1: διὰ δὲ τὴν τοῦ πλήθους πενίαν.

Askerlik yükümlüsü gençlere daha tatminkâr imkânlar sunulmasıyla bunların askerlik becerilerini geliştirme şevkleri artacak; sonuç olarak toplum da hem daha cengâver hem de daha korunaklı olacaktır.[610]

Kamu gelirlerinin arttırılmasının ön şartı Ksenophon'a göre barış ortamıdır.[611] Beşinci bölümde bu çıkarım geçmiş ve güncel olaylarla örneklendirilmektedir: "*Kentin önderliği yeniden ele almasını isteyecek ve bunun barıştan ziyade savaş yoluyla mümkün olduğunu düşünecek birileri çıkacaktır. Ama bunlar öncelikle Pers Savaşları'nı hatırlasınlar. Bizler zor kullanarak mı yoksa Helenlere hayır işleyerek mi hem donanmanın başına geçtik hem de Birlik kasasının haznedarları olduk?* [6] *Ayrıca kentimiz yetkilerini kötüye kullandığı düşünüldüğü için önderlik konumundan mahrum kalınca, ada sakinleri haksızlıktan uzak durmamız nedeniyle bizi tekrar donanmanın başına gönüllü olarak getirmediler mi?* [7] *Yine Thebailılar iyilik görünce kendi idarelerini Atinalılara bırakmadılar mı? Son olarak bizim tarafımızdan zorlandıkları için değil, iyi bir yaklaşım gördükleri için Lakedaimonlar Atinalıların idareyi istedikleri gibi düzenlemelerine izin*

610 Ksen. *por*. 4,41–48.

611 Ksen. *por*. 5,1: εί δὲ σαφὲς δοκεῖ εἶναι ὡς, εί μέλλουσι πᾶσαι αἱ πρόσοδοι ἔκπλεῳ προσιέναι, ὅτι είρήνην δεῖ ὑπάρχειν, ἆρ᾽ οὐκ ἄξιον καὶ είρηνοφύλακας καθιστάναι; πολὺ γὰρ ἂν καὶ αὕτη αίρεθεῖσα ἡ ἀρχὴ προσφιλεστέραν καὶ οἰκειοτέραν είσαφικνεῖσθαι πᾶσιν ἀνθρώποις ποιήσειε τὴν πόλιν (*Bütün gelir kalemlerinin verimli hale gelmesi için barış ortamının gerekli olduğu kesin gözüküyorsa, barışı koruyacak görevlileri atamaya değmez mi? Böyle bir makamın oluşturulması kentin bütün insanların gözünde daha dostane ve daha cazip hale gelmesini sağlar*).

vermişlerdir".[612] Atina barış ortamını tesis edebilirse *"ve bahsedilenlerden hiç biri imkânsız, hatta zor bile değilse, bunlar uygulamaya geçirildiğinde Helenler arasında daha itibarlı olacak, daha güvenli yaşayacak ve daha çok şan kazanacağız. Dahası halk ihtiyaçlarını bolca karşılayabilecek, zenginler de savaşın külfetlerinden kurtulacaklardır. Üstelik bol miktarda gelir fazlası elde edileceğinden şenlikleri şimdikinden daha görkemli kutlayabilecek, tapınaklar inşa edebilecek, sur duvarlarını, rıhtımları sağlamlaştırabilecek ve rahiplere, Danışma Meclisi'ne, memurlara ve süvarilere geleneksel itibarlarını geri verebileceğiz. Şu halde henüz kendi kuşağımızda dahi kentin güvenlik içinde refaha kavuştuğunu görebilmemiz için bu önlemlere bir an evvel girişmenin ne kadar elzem olduğunu ifade etmek istiyorum).*[613] Bunun tanrıların yardımı

---

612 Ksen. *por.* 5,5–7: τήν δὲ ἡγεμονίαν βουλόμενοί τινες ἀναλαβεῖν τήν πόλιν, ταύτην διά πολέμου μᾶλλον ἢ δι' εἰρήνης ἡγοῦνται ἂν καταπραχθῆναι, ἐννοησάτωσαν πρῶτον μὲν τά Μηδικά, πότερον βιαζόμενοι ἢ εὐεργετοῦντες τοὺς Ἕλληνας ἡγεμονίας τε τοῦ ναυτικοῦ καὶ ἑλληνοταμιείας ἐτύχομεν. [6] ἔτι δὲ ἐπεὶ ὠμῶς ἄγαν δόξασα προστατεύειν ἡ πόλις ἐστερήθη τῆς ἀρχῆς, οὐ καὶ τότε, ἐπεὶ τοῦ ἀδικεῖν ἀπεσχόμεθα, πάλιν ὑπὸ τῶν νησιωτῶν ἑκόντων προστάται τοῦ ναυτικοῦ ἐγενόμεθα; [7] οὔκουν καὶ Θηβαῖοι εὐεργετούμενοι ἡγεμονεύειν αὐτῶν ἔδωκαν Ἀθηναίοις; ἀλλά μήν καὶ Λακεδαιμόνιοι οὐ βιασθέντες ὑφ' ἡμῶν ἀλλ' εὖ πάσχοντες ἐπέτρεψαν Ἀθηναίοις περὶ τῆς ἡγεμονίας θέσθαι ὅπως βούλοιντο.

613 Ksen. *por.* 6,1: ἀλλ' εἴ γε μήν τῶν εἰρημένων ἀδύνατον μὲν μηδέν ἐστι μηδὲ χαλεπόν, πραττομένων δὲ αὐτῶν προσφιλέστεροι μὲν τοῖς Ἕλλησι γενησόμεθα, ἀσφαλέστερον δὲ οἰκήσομεν, εὐκλεέστεροι δὲ ἐσόμεθα, καὶ ὁ μὲν δῆμος τροφῆς εὐπορήσει, οἱ δὲ πλούσιοι τῆς εἰς τὸν πόλεμον δαπάνης ἀπαλλαγήσονται, περιουσίας δὲ πολλῆς γενομένης μεγαλοπρεπέστερον μὲν ἔτι ἢ νῦν ἑορτάς ἄξομεν, ἱερά δ' ἐπισκευάσομεν, τείχη δὲ καὶ νεώρια ἀνορθώσομεν, ἱερεῦσι δὲ καὶ βουλῇ καὶ ἀρχαῖς καὶ ἱππεῦσι τά πάτρια ἀποδώσομεν, πῶς οὐκ ἄξιον ὡς τάχιστα τούτοις

olmadan gerçekleşemeyeceği hususu Ksenophon açısından dile getirmeye bile gerek olmayan bir kesinliktir.

Özetlenecek olursa, Ksenophon'un bu eserde temel amacı, Atinalılarının *"kendi kaynaklarıyla geçinmelerinin mümkün olduğunu"*[614] ispatlamaya ve siyasetçilere bunu sağlayacak yolları (πόροι) göstermeye çalışmaktır. Yine de bu, P. Gauthier'in düşündüğünün aksine,[615] Ksenophon'un *Poroi*'u sadece politik kaygılarla kaleme aldığı; Attika'nın ekonomik canlanışını ve üretim kapasitesinin arttırılmasını hedeflemediği veya yine P. Gauthier'in ifadesiyle "sadece kent kasasını dolu görmek istediği, Atina'nın ekonomik olarak gelişmesiyle ilgilenmediği"[616] anlamına gelmez. Zira kent kasasını doldurmak için getirdiği önerilerin aşağıda verilen kısa özeti onun Atina ekonomisinin büyüme potansiyeline dair belli bir tasavvura sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Buna göre Atina *metoikoi*'un koşullarını iyileştirmeli;[617] yurttaşların katkısıyla belli miktarda bir baş-

ἐγχειρεῖν, ἵνα ἔτι ἐφ' ἡμῶν ἐπίδωμεν τὴν πόλιν μετ' ἀσφαλείας εὐδαιμονοῦσαν;

614 Ksen. *por.* 1,1: εἴ πη δύναιντ' ἂν οἱ πολῖται διατρέφεσθαι ἐκ τῆς ἑαυτῶν.

615 Gauthier 1976, x.

616 Gauthier 1976, 19.

617 Ksen. *por.* 2,6–7: εἶτα ἐπειδὴ καὶ πολλὰ οἰκιῶν ἔρημά ἐστιν ἐντὸς τῶν τειχῶν καὶ οἰκόπεδα, εἰ ἡ πόλις διδοίη οἰκοδομησομένοις ἐγκεκτῆσθαι οἳ ἂν αἰτούμενοι ἄξιοι δοκῶσιν εἶναι, πολὺ ἂν οἴομαι καὶ διά ταῦτα πλείους τε καὶ βελτίους ὀρέγεσθαι τῆς Ἀθήνησιν οἰκήσεως. [7] καὶ εἰ μετοικοφύλακάς γε ὥσπερ ὀρφανοφύλακας ἀρχὴν καθισταῖμεν, καὶ τούτοις τιμὴ τις ἐπείη οἵτινες πλείστους μετοίκους ἀποδείξειαν, καὶ τοῦτο εὐνουστέρους ἂν τοὺς μετοίκους ποιοίη καί, ὡς τὸ εἰκός, πάντες ἂν οἱ ἀπόλιδες τῆς Ἀθήνησι μετοικίας ὀρέγοιντο καὶ τάς προσόδους ἂν αὔξοιεν;

langıç sermayesi (ἀφορμή) oluşturarak[618] bununla tüccarların konaklamaları için kamuya ait konuk evleri (δημόσια καταγώγια) ve alım satım yapabilecekleri uygun mekânlar (προσήκοντες τόποι ἐπ᾽ ὠνῇ τε καὶ πράσει)[619] inşa ettirmeli; ayrıca kamuya ait savaş gemileri (τριήρεις δημόσιαι) kadar yük gemileri (ὁλκάδες δημοσίας)[620] de yaptırmalıdır. En önemlisi Laurion'daki gümüş yataklarında çalışmak üzere özel şahıslara kiralayabileceği kamu köleleri (δημόσια ἀνδράποδα) edinmelidir.[621] Bu yönüyle Ksenophon'un *oikos* özelinde hane gelirinin güvenceye alınıp arttırılmasına yönelik *Oikonomikos*'ta geliştirdiği düşünceleri *Poroi*'da *polis*'in geneline uyarladığı söylenebilir. Ama öngördüğü tedbirler çerçevesinde tasarladığı sistem için hiçbir yerde *oikonomia* ifadesini kullanmamaktadır. *Oikonomia* ibaresi bu bağlamda ilk kez Aristoteles'e atfedilen *Oikonomika*'nın II. kitabında kullanılmıştır.[622] Yine de Ksenophon'un bu sahadaki öncü karakteri göz ardı edilmemelidir. Nitekim Ksenophon'un getirdiği önerilerden biri bizzat kendisi tarafından yenilik (τοῦτ᾽ ἂν μόνον καινὸν γένοιτο) olarak ifade edilmektedir: Özel şahıslar köle emeğinden nasıl düzenli gelir elde ediyorlarsa, kent de kamu köleleri edinerek

---

yorum için bk. Schütrumpf 1982, ilgili bölüm; ayrıca bk. Henry 1983, 204–224; Lévy 1988, 47–67. Byzantionlular Ksenophon'un önerilerini dikkate almış gözükmektedirler: Aristot. *oik*. II.2.3d (= 1347a 1–4).

618 Ksen. *por*. 3,6–7 (metin ve çevirisi için bk. yk. dn. 603).

619 Ksen. *por*. 3,12–13.

620 Ksen. *por*. 3,14.

621 Ksen. *por*. 4,17–19 (metin ve çevirisi için bk. yk dn. 604 ve 605).

622 Aristot. *oik*. II.1.2 (= 1345b 11–12); II.1.6 (= 1346a 14); II.1.8 (= 1346a 25).

özel şahısların yaptıkları gibi bunların emeğini kiralamak suretiyle aynı gelirlere sahip olabilir.[623] Bunun gerçekleşmesi için Ksenophon ciddi oranda bir kamu yatırımı öngörmekte; ayrıca Atina'nın hâlihazırdaki üstün yanlarını güçlendirmek için altyapıyı ve ticaret ortamını iyileştirecek kararlar alınmasını talep etmektedir. Bu öneriler şüphesiz kamunun ekonomik faaliyetlere katılması anlamına gelmektedir. Öngörülen gelirler büyük oranda *metoikos*'lardan, yabancı tüccarlardan ve kamu kölelerinin emeğinden elde edilecektir. Bunların kamu tarafından desteklenen üretim, ticaret ve madencilik faaliyetleri, kamunun sonunda yurttaşlara dağıtmak üzere gümrük ve alım satım gibi vergilerle kiralardan büyük gelirler elde etmesini sağlayacaktır. Bu bağlamda Ksenophon'un tarımı bir kenara bırakıp sınai üretim, ticaret ve madenciliğe odaklanması, onun tarıma olan özel ilgisi düşünüldüğünde dikkat çekicidir. Bunun bir rastlantı olmadığı açıktır. Zira Ksenophon bir yandan Atina ekonomisinin temelde tarıma değil, sınai üretim ve ticarete dayandığının; öte yandan nüfusun büyük kısmını oluşturan alt tabakanın ekonominin bu kollarıyla iştigal ettiğinin farkındadır. Dahası Ksenophon'un herhangi bir ekonomik reformun ancak Atina ekonomisinin bu yönünü göz önünde bulundurduğu takdirde başarıya ulaşabileceğini bilecek kadar siyasi deneyime sahip olduğu açıktır. Şu halde birinci bölümdeki kısa notun[624] dışında *Poroi*'da tarıma dair başkaca bir değininin bulunmaması şaşırtıcı olduğu kadar an-

---

623 Ksen. *por.* 4,17–20 (metin ve çevirisi için bk. yk dn. 604 ve 605).
624 Ksen. *por.* 1,3.

lamlıdır da.[625]

Kamu kaynaklarından yurttaşlara destek sağlanması oldukça eski bir uygulamadır ve *polis*'in genel özelliklerinden biridir. Nitekim Laurion'da çıkarılan gümüşten Themistokles'in zamanına kadar tüm yurttaşlara pay verildiği bilinmektedir. Bu gelenek, kıtlık anlarında yapılan hububat yardımlarıyla, kurban etlerinin halka dağıtılmasıyla,[626] savaşlarda ölenlerin ailelerinin beslenme ve eğitimlerinin kamu tarafından karşılanmasıyla ve özürlülere geçim desteğiyle[627] Atina demokrasisinde de varlığını sürdürmüştür.[628]

Asli görevlerinin yerine getirilmesi için *polis* nasıl varsıl yurttaşların sermayesinden yararlanıyorsa, muhtaç yurttaşların da *polis*'ten yardım beklemesi doğaldı. Ardalanı bölümün başında kısaca tasvir edilen Atina'daki siyasi gerginlik dikkate alındığında, Ksenophon'un *Poroi*'u düşük gelirli yurttaşlara yardımcı olmak gayesiyle kaleme aldığı söylene-

---

625 Frolov 1973, 179; ayrıca bk. Audring – Brodersen 2008, 26.

626 Hagnusioi *Demos*'una ait bir kararnameye (Rhodes – Osborne 2003, no. 63 = IG II² 1183) göre *demos*'a ait fonlardan rahip kanalıyla ihtiyacı olan *demos* üyelerine borç verilebilmektedir (δανείζειν): Krş. Millet 1991, 172–173; Meiggs – Lewis 1988, no. 53; Whitehead 1986, 165–169; Finley 1952, no. 32 ve 43. Ayrıca *demarkhoi*'un kurbanlar keserek bunların etlerini dağıttıkları bilinmektedir: Rhodes – Osborne 2003, no. 62 (= SIG 1025–1027); Rhodes – Osborne 2003, no. 81 (= IG II² 334; Agora XVI 75; Agora XIX L 7). Bunun dışında Panathenaia Şenlikleri sırasında *demarkhoi* etin her bir *demos* üyesine taksim edildiği bir şölen düzenlemektedirler: Rhodes – Osborne 2003, no. 81 (= IG II² 334; Agora XVI 75; Agora XIX L 7); krş. Suda s. v. δήμαρχοι.

627 Andreades 1931, 260–263.

628 Krş. Audring 2012, 15–16; Audring – Brodersen 2008, 26–27.

bilir. Yine de her yurttaşa günlük 3 *oboloi* dağıtmak[629] gibi önerileri, onlara çalışmadan yaşamak vaadinde bulunduğu anlamına gelmez. Zira bu cüzi tutar geçim desteğinden öte bir anlam taşımamaktadır. Dahası bu planın gerçekleşmesi dahi pek çok kişinin sınai üretime, ticarete ve gümüş ocaklarının işletilmesine[630] faal olarak katılmasını şart koşmaktadır.[631]

Eser ekonomi tarihi açısından önem arzeden başka detaylar da sunmaktadır. Nitekim Ksenophon bir iş kolunda veya tarımsal üründe karın aşırı fazla olmasının olumsuz sonuçlarından bahsetmektedir.[632] Ayrıca altınla gümüş ara-

---

629 Ksen. *por*. 4,17: ἕως γίγνοιτο τρία ἑκάστῳ Ἀθηναίων; burada kastedilenin üç kamu kölesi (τρία ἀνδράποδα) veya bunun yerine üç *oboloi* (τριώβολον; krş. 3,9) alınabileceği olduğu görüşü için bk. Pleket 1980, 191–192.

630 Ksen. *por*. 4,22: εἰ δ᾽ αὖ τις τοῦτ᾽ ἐνθυμεῖται, πῶς ἐπειδὰν πολλοὶ ἐργάται γένωνται, πολλοὶ φανοῦνται καὶ οἱ μισθωσόμενοι, ἐκεῖνο κατανοήσας θαρρείτω, ὅτι πολλοὶ μὲν τῶν κατεσκευασμένων προσμισθώσονται τοὺς δημοσίους (πολλὰ γάρ ἐστι τὰ ὑπάρχοντα), πολλοὶ δ᾽ εἰσὶ καὶ αὐτῶν τῶν ἐν τοῖς ἔργοις γηράσκοντες, πολλοὶ δὲ καὶ ἄλλοι καὶ Ἀθηναῖοι καὶ ξένοι οἳ τῷ σώματι μὲν οὔτε βούλοιντ᾽ ἂν οὔτε δύναιντ᾽ ἂν ἐργάζεσθαι, τῇ δὲ γνώμῃ ἐπιμελόμενοι ἡδέως ἂν τὰ ἐπιτήδεια πορίζοιντο (*İşgücü fazla olduğunda bunu kiralayacak yeterli sayıda kişinin nasıl bulunacağından endişe edecek kişinin içi rahat olsun. Zira derinlemesine düşündüğünde, bolca sermayeleri olduğu için birçok işletmecinin kamu kölelerini kiralayacağını; ayrıca bunların işyerlerindeki pek çok işçinin hâlihazırda yaşlandığını; dahası beden gücüyle çalışmak istemeyen ya da buna gücü yetmeyen, bunun yerine geçimini beyin gücüyle elde etmekten haz duyan Atinalı veya yabancı birçok kişinin olduğunu görecektir*).

631 Wilhelm 1934, 31–32 ve 37; krş. Pleket 1980, 192–193.

632 Ksen. *por*. 4,6: καὶ γὰρ οὐδ᾽ ὥσπερ ὅταν πολλοὶ χαλκοτύποι γένωνται, ἀξίων γενομένων τῶν χαλκευτικῶν ἔργων, καταλύονται οἱ χαλκοτύποι, καὶ οἱ σιδηρεῖς γε ὡσαύτως· καὶ ὅταν γε πολὺς

sındaki ilişkiyi ele alır[633] ve tarımsal ürünlere ve ev gereçlerine duyulan sınırlı ihtiyacın karşısına gümüşe gösterilen sınırsız talebi koyar[634]. Yine çok sayıda köle gücü ve malzeme gerektirecek büyük projeleri bir anda tamamlamanın sakıncalarına değinir.[635]

σῖτος καὶ οἶνος γένηται, ἀξίων ὄντων τῶν καρπῶν, ἀλυσιτελεῖς αἱ γεωργίαι γίγνονται, ὥστε πολλοὶ ἀφέμενοι τοῦ τὴν γῆν ἐργάζεσθαι ἐπ᾽ ἐμπορίας καὶ καπηλείας καὶ τοκισμοὺς τρέπονται (*Örneğin bakır ustaları artınca, bakırdan yapılmış ürünlerin fiyatı düşeceğinden bakır ustaları işten çekilecektir. Aynı şey demir ustaları için de geçerlidir. Benzer şekilde hububat ve şarap bol olursa, bunları yetiştirmek kazanç getirmeyecek, bunun sonucunda pek çok kişi tarımı bırakarak tüccar, bakkal veya tefeci olacaktır*).

633 Ksen. *por.* 4,10: εἰ δὲ τις φήσειε καὶ χρυσίον μηδὲν ἧττον χρήσιμον εἶναι ἢ ἀργύριον, τούτῳ μὲν οὐκ ἀντιλέγω, ἐκεῖνο μέντοι οἶδα, ὅτι καὶ χρυσίον ὅταν πολὺ παραφανῇ, αὐτὸ μὲν ἀτιμότερον γίγνεται, τὸ δὲ ἀργύριον τιμιώτερον ποιεῖ (*Şayet altının gümüş kadar yararlı olduğu söylenirse, buna itirazım olmaz. Yine de altın bol miktarda olursa, gümüşün değerlenip altının ucuzlayacağını da bilirim*).

634 Ksen. *por.* 4,5: ἔτι δὲ οἱ μὲν ἀγροὺς κεκτημένοι πάντες ἔχοιεν ἂν εἰπεῖν ὁπόσα ζεύγη ἀρκεῖ εἰς τὸ χωρίον καὶ ὁπόσοι ἐργάται· ἢν δ᾽ ἐπὶ πλέον τῶν ἱκανῶν ἐμβάλλῃ τις, ζημίαν λογίζονται· ἐν δὲ τοῖς ἀργυρείοις ἔργοις πάντες δή φασιν ἐνδεῖσθαι ἐργατῶν (*Ayrıca tarla sahipleri çift sürmek için ne kadar öküz ve tarlada çalışacak kaç kişinin gerekli olduğunu hemen söyleyebilirler. Gerekli olandan fazlası çalıştırılırsa, zararı hesaplarlar. Buna karşı madencilikte herkes, çalışacak işçi lazım der*); krş. Ksen. *por.* 4,7: καὶ γὰρ δὴ ἔπιπλα μέν, ἐπειδὰν ἱκανά τις κτήσηται τῇ οἰκίᾳ, οὐ μάλα ἔτι προσωνοῦνται· ἀργύριον δὲ οὐδείς πω οὕτω πολὺ ἐκτήσατο ὥστε μηκέτι προσδεῖσθαι· ἀλλ᾽ ἤν τισι γένηται παμπληθές, τὸ περιττεῦον κατορύττοντες οὐδὲν ἧττον ἥδονται ἢ χρώμενοι αὐτῷ (*Evde yeterince varsa daha fazla mobilya satın alınmaz. Gümüş içinse bunun aksine daha fazlasının satın alınmasına gerek olmayacak bir miktar yoktur. Bol miktarda satın alınsa bile, fazla miktarı gömmek en az kullanmak kadar haz verir*).

635 Ksen. *por.* 4,36: ἀλλὰ μὴν καὶ τῇδέ γε συμφορώτερον τὸ κατὰ μέρος ἢ τὸ ἅμα πάντα πράττεσθαι. οἰκοδομοῦντές τε γὰρ ἀθρόοι πολυτελέστερον ἂν καὶ κάκιον ἢ κατὰ μέρος ἀποτελοῖμεν,

Poroi'da ortaya konan temel düşünceler ne kadar bilgilendirici olursa olsunlar Yunan yazınında ekonomi-politiğe dair genel bir değerlendirme bu konuda çalışacak ekonomi ve siyaset tarihçilerinin detaylı çalışmalarına bırakılmalıdır.

Ek Bilgi 1: Laurion Gümüş Ocakları

Atina'da madencilik faaliyetleri Peisistratos zamanında yoğunlaşmış[636] ve bu sırada Maroneia'da yeni keşfedilen damar İ.Ö. 483 yılında Themistokles'in gemi inşa programını ve nihayetinde İ.Ö. 480 yılında Salamis Deniz Savaşı'nın kazanılmasını mümkün kılmıştır.[637] Dekeleia'nın İ.Ö. 413 yılında Sparta kontrolüne geçmesinin ardından 20.000 kölenin kaçması[638] ve İ.Ö. 406 yılında da bütün kölelerin donanma hizmetine alınması[639] Laurion tarihi için önemli bir kırılma noktasına işaret eder. İ.Ö. 4. yüzyılın sonunda işletmeye değer ocak sayısında belirgin ölçüde azalma görü-

---

ἀνδράποδα δὲ παμπληθῆ ζητοῦντες ἀναγκαζοίμεθ' ἂν καὶ χείρω καὶ τιμιώτερα ὠνεῖσθαι (*Her şeyi adım adım yapmak bir anda yapmaktan daha kazançlıdır. Zira herkes bir anda inşaata başlarsa, tek tek yapılacak inşaata nazaran daha fazlasını öderiz, üstelik de daha kötü bir sonuç için. Ayrıca çok sayıda köle aramak zorunda kalacağımızdan daha kalitesiz işgücüne yine daha yüksek ödeme yapmak zorunda kalırız*).

636 Kalcyk 1982, 99–102.

637 Hdt. 7,144; Aristot. *Ath. pol.* 22,7; Plut. *Them.* 4; ayrıca bk. Rhodes 1981, 277–279; krş. Hopper 1968, 313.

638 Thuk. 7,27,5: καὶ ἀνδραπόδων πλέον ἢ δύο μυριάδες ηὐτομολήκεσαν, καὶ τούτων τὸ πολὺ μέρος χειροτέχναι, πρόβατά τε πάντα ἀπωλώλει καὶ ὑποζύγια.

639 Ksen. *hell.* 1,6,24.

lür.[640] İ.Ö. 2. yüzyılın ilk yarısındaki yeni stil *tetradrakhmon* sürümleri maden ocağının tekrar kullanılması sayesinde değil, Strabon'un değindiği üzere eski cürufların yeniden değerlendirilmesiyle gerçekleştirilebilmiştir.[641] Maden ocağının, sınırlı da olsa, tekrar kullanılmaya başlaması ise ancak erken Bizans döneminde söz konusu olmuştur.[642]

Klasik dönemde Laurion'u işletme tekeli Atina kentine aitti ve kent maden ocaklarını, ayrıca vergi toplama hakkını, haciz malların satışını ve diğer gelir kalemlerini, resmi işlerin sözleşmesini yapan ve πωληταί[643] olarak adlandırılan on kişilik kurul tarafından, bu amaçla yaklaşık 1000 köle çalıştıran[644] yurttaşlara kiralıyordu. Atina *agora*'sına dikilen ve πωληταί'ın yaptığı bu tür kira sözleşmelerini içeren sayısız belge[645] Laurion'un alt yapısı ve organizasyonu hakkında önemli bilgiler vermektedir.

---

640 Lohmann 1993, 103; Lohmann 1995, 525–526.

641 Strab. 9,1,23: τά δ' άργυρεῖα τά ἐν τῇ Ἀττικῇ κατ' ἀρχάς μὲν ἦν ἀξιόλογα, νυνὶ δ' ἐκλείπει· καὶ δὴ καὶ οἱ ἐργαζόμενοι, τῆς μεταλλείας ἀσθενῶς ὑπακουούσης, τὴν παλαιάν ἐκβολάδα καὶ σκωρίαν ἀναχωνεύοντες εὕρισκον ἔτι ἐξ αὐτῆς ἀποκαθαιρόμενον ἀργύριον, τῶν ἀρχαίων ἀπείρως καμινευόντων (*Attika'daki gümüş yatakları önceki zamanlarda oldukça verimliydi, ama şimdi terk edilmişlerdir. Hatta metal içeriğinin bir hayli düşük olduğu son zamanlarda işletmeciler saf gümüşü, daha öncekiler fırınlamada tam usta olmadıklarından eski atıkları ve cürufları yeniden eriterek elde ediyorlardı*; ayrıca bk. Conophagos 1980, 244–247; Lohmann 1995, 525.

642 Lohmann 1993, 260 dn. 1810.

643 Aristot. *Ath. pol.* 47,2.

644 Ksen. *por.* 4,14–15.

645 Agora XIX s. 60: P 5–16; P 18–30; P 32–41; P 43–44, P 50–51; ayrıca bk. Crosby 1950, 189–292; Crosby 1957, 1–23.

Laurion'da elde edilen cevher ana ve tali yollardan oluşan yoğun bir ulaşım sistemiyle kente getiriliyordu.[646]

Ek Bilgi 2: Kamu Maliyesinin İdaresi (Aristot. *Ath. pol.* 47,2–48,5)

Aristoteles *Atinalıların Anayasası* adlı eserinin ilgili pasajında kamu maliyesinin idaresini şu şekilde tasvir etmektedir:

"Her phyle'den birer tane olmak üzere kurayla seçilen on adet poletai vardır. Bunlar askeri kasanın haznedarı ve tiyatro gösterilerini sübvanse eden fonun sorumlularıyla birlikte kentin madenler ve vergiler gibi tüm gelirlerini Danışma Meclisi'nin huzurunda kiraya verirler. Kiralanan madenlerin, üç yıllığına kiralanan işliklerin ve [?üç] yıllığına tanınan imtiyazların Danışma Meclisi'nde oylanan kişiye kiralanmasını onaylarlar. Areios Pagos tarafından sürgün ve haciz cezası verilenlerin mallarını Danışma Meclisi huzurunda satışa çıkarırlar, satışın onamasını ise dokuz arkhon yapar. Ayrıca bir yıllığına kiralanan vergilerin ve kiracıların listesini ödeyecekleri kira bedeliyle birlikte beyaza boyanmış bir levha üzerinde Danışma Meclisi'ne takdim ederler. [3] *Her prytaneia döneminde ödeme yapacaklar için on adet, yılda üç kere ödeme yapacaklar için her ödeme tarihini içeren bir ve dokuzuncu prytaneia'da ödeme yapacaklar için de ayrı bir liste yaparlar. Ayrıca haciz malı olarak kaydedilip mahkeme-*

---

646 Lohmann 1993, 235–236; Mussche 1994, 76–96; Lohmann 1995, 528.

de satışı yapılan arazi ve konutların listesini hazırlarlar. Zira bunların satışını da bu görevliler yapar. Ödemeler konutların alımında beş, arazilerinkindeyse on yıl içinde dokuzuncu prytaneia döneminde yapılmak zorundadır. [4] *Kamu arazilerinin kiralanmasını ise, bunların listesini beyaz bir levha üzerinde tutarak arkhon basileus yapmaktadır. Bunlar da on yıllığına kiralanmakta ve kira bedeli yine dokuzuncu prytaneia döneminde ödenmektedir. Dolayısıyla en çok gelir bu prytaneia döneminde toplanmaktadır.* [5] *Ödeme listelerinin yazılı olduğu levhalar Danışma Meclisi'ne getirilir, bunları kamu hizmetlisi yazman kontrol eder; ödeme yapılınca da borcunu o gün ödemesi ve ismi silinmesi gereken kişilerin altını çizerek bu listeleri veznedarlara* [ἀποδέκται] *teslim eder. Bununla birlikte, ödeme yapmadan ismin silinmemesi için diğer levhaları ayrı bir yerde tutar".*[647]

[647] Aristot. *Ath. pol.* 47,2–5: ἔπειθ' οἱ πωληταὶ ι΄ μέν εἰσι, κληροῦται δ' εἷς ἐκ τῆς φυλῆς. μισθοῦσι δὲ τὰ μισθώματα πάντα, καὶ τὰ μέταλλα πωλοῦσι καὶ τὰ τέλη μετὰ τοῦ ταμίου τῶν στρατιωτικῶν καὶ τῶν ἐπὶ τὸ θεωρικὸν ᾑρημένων ἐναντίον τῆς βουλῆς, καὶ κυροῦσιν ὅτῳ ἂν ἡ βουλὴ χειροτονήσῃ, καὶ τὰ πραθέντα μέταλλα, τά τ' ἐργάσιμα τὰ εἰς τρία ἔτη πεπραμένα, καὶ τὰ συγκεχωρημένα τὰ εἰς [γ΄?] ἔτη πεπραμένα. καὶ τὰς οὐσίας τῶν ἐξ Ἀρείου πάγου φευγόντων καὶ τῶν ἄλλων ἐναντίον τῆς βουλῆς πωλοῦσιν, κατακυροῦσι δ' οἱ θ΄ ἄρχοντες. καὶ τὰ τέλη τὰ εἰς ἐνιαυτὸν πεπραμένα, ἀναγράψαντες εἰς λελευκωμένα γραμματεῖα τόν τε πριάμενον καὶ ὅσου ἂν πρίηται, τῇ βουλῇ παραδιδόασιν. [3] ἀναγράφουσιν δὲ χωρὶς μὲν οὓς δεῖ κατὰ πρυτανείαν ἑκάστην καταβάλλειν, εἰς δέκα γραμματεῖα, χωρὶς δὲ οὓς τρὶς τοῦ ἐνιαυτοῦ, γραμματεῖον κατὰ τὴν καταβολὴν ἑκάστην ποιήσαντες, χωρὶς δ' οὓς ἐπὶ τῆς ἐνάτης πρυτανείας. ἀναγράφουσι δὲ καὶ τὰ χωρία καὶ τὰς οἰκίας τἀπογραφέντα καὶ πραθέντα ἐν τῷ δικαστηρίῳ· καὶ γὰρ ταῦθ' οὗτοι πωλοῦσιν. ἔστι δὲ τῶν μὲν οἰκιῶν ἐν ε΄ ἔτεσιν ἀνάγκη τὴν τιμὴν ἀποδοῦναι, τῶν δὲ χωρίων ἐν δέκα· καταβάλλουσιν δὲ ταῦτα ἐπὶ τῆς ἐνάτης πρυτανείας. [4] εἰσφέρει δὲ καὶ ὁ βασιλεὺς

"[48,1] *Her bir phyle'den kurayla seçilen on* ἀποδέκται *vardır. Bunlar levhaları teslim alır ve ödenen parayı Meclis binasında, Danışma Meclisi huzurunda listeden düştükten sonra listeleri tekrar kamu hizmetlisi yazmana teslim ederler. Ödeme yapılmadığı durumda borçlunun adı bu listelere kaydedilir ve vadesinde ödeme yapmayan kişi ya borç tutarının iki katını ödemek zorundadır ya da hapse atılır. İki katı ödeme veya hapis kararı verme yetkisi yasa gereğince Danışma Meclisi'ndedir.* [2] *Bu nedenle ilk gün ödemeleri alır ve bunları memuriyetlere taksim ederler. İkinci günse ahşap bir levha üzerine yazdıkları taksimat listesini getirerek buradaki tutarları Meclis binasında yeniden hesaplarlar. Danışma Meclisi'nde ister kamu görevlisi ister özel şahıs olsun herhangi birinin taksimatta haksızlık yaptığına dair bilgisi olan birinin olup olmadığını sorarlar ve haksızlık yaptığı iddia edilen biri varsa, hakkında oylamayla karar verirler*".[648]

τὰς μισθώσεις τῶν τεμενῶν, ἀναγράψας ἐν γραμματείοις λελευκωμένοις. ἔστι δὲ καὶ τούτων ἡ μὲν μίσθωσις εἰς ἔτη δέκα, καταβάλλεται δ᾽ ἐπὶ τῆς θ΄ πρυτανείας. διὸ καὶ πλεῖστα χρήματα ἐπὶ ταύτης συλλέγεται τῆς πρυτανείας. [5] εἰσφέρεται μὲν οὖν εἰς τὴν βουλὴν τὰ γραμματεῖα κατὰ τὰς καταβολὰς ἀναγεγραμμένα, τηρεῖ δ' ὁ δημόσιος· ὅταν δ᾽ ᾖ χρημάτων καταβολή, παραδίδωσι τοῖς ἀποδέκταις αὐτὰ ταῦτα καθελὼν ἀπὸ τῶν ἐπιστυλίων, ὧν ἐν ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ δεῖ τὰ χρήματα καταβληθῆναι καὶ ἀπαλειφθῆναι· τὰ δ' ἄλλα ἀπόκειται χωρίς, ἵνα μὴ προεξαλειφθῇ.

648 Aristot. *Ath. pol.* 48,1–2: εἰσὶ δ' ἀποδέκται δέκα κεκληρωμένοι κατὰ φυλάς· οὗτοι δὲ παραλαβόντες τὰ γραμματεῖα, ἀπαλείφουσι τὰ καταβαλλόμενα χρήματα ἐναντίον τῆς βουλῆς ἐν τῷ βουλευτηρίῳ, καὶ πάλιν ἀποδιδόασιν τὰ γραμματεῖα τῷ δημοσίῳ. κἄν τις ἐλλίπῃ καταβολήν, ἐνταῦθ᾽ ἐγγέγραπται, καὶ διπλάσιον ἀνάγκη τὸ ἐλλειφθὲν καταβάλλειν ἢ δεδέσθαι, καὶ ταῦτα εἰσπράττειν ἡ βουλὴ καὶ δῆσαι κυρία κατὰ τοὺς νόμους ἐστίν. [2] τῇ μὲν οὖν προτεραίᾳ δέχονται τὰς πάσας καὶ μερίζουσι ταῖς ἀρχαῖς, τῇ δ᾽ ὑστεραίᾳ τόν τε μερισμὸν εἰσφέρουσι γράψαντες ἐν

Bu aktarımdan da anlaşıldığı üzere vergiler ve diğer kamu gelirleri πωληταὶ tarafından kiralanmaktadır.[649] Bunlar da elde edilen gelirleri ilgili kent kasalarını idare eden haznedarlara (ταμίας, κωλακρέται) teslim etmeleri için on kişiden oluşan veznedarlara (ἀποδέκται) aktarmaktadırlar.

Ek Bilgi 3: Maliye Memurları

Atina'da en üst mali merci olan 'Tanrıça Athena'nın haznedarları' (οἱ ταμίαι τῆς Ἀθηνᾶς) her *phyle*'den birer tane olmak üzere *pentakosiomedimnoi* arasından kurayla seçilmekteydi. Bunların yanında yine on kişiden oluşan ve Aristoteles'in tanıklığına göre Solon zamanından beri var olan[650] κωλακρέται heyeti bulunmaktaydı.[651] Epigrafik belgeler bunların merkezi kasadan yapılacak ödemelerden sorumlu olduklarını ve yolsuzluklara karşı önlem olarak bir yıl değil, bir ay görev yaptıklarını belgelemektedir.[652] İ.Ö. 411 yılında veya bundan kısa bir süre önce κωλακρέται heyeti lağvedilmiş ve görevleri Attika-Delos Birliği'nin haznedarlarına (Ἑλληνοταμίαι) devredilmiştir.[653] Οἱ ταμίαι τῆς Ἀθηνᾶς göreve başlarken Tanrıça Athena'nın Parthenon tapınağında duran altın ve fildişiyle süslü kült heykelini,

---

σανίδι καὶ καταλέγουσιν ἐν τῷ βουλευτηρίῳ, καὶ προτιθέασιν ἐν τῇ βουλῇ, εἴ τίς τινα οἶδεν ἀδικοῦντα περὶ τὸν μερισμὸν ἢ ἄρχοντα ἢ ἰδιώτην, καὶ γνώμας ἐπιψηφίζουσιν, ἐάν τίς τι δοκῇ ἀδικεῖν.

649 Krş. And. *myst.* 133–134.

650 Aristot. *Ath. pol.* 7,3.

651 Genel olarak bk. Meritt 1932, 98–103; Rhodes 1972, 98–102.

652 IG I³ 36 str. 4–10: τ|ε̑ι hιερέαι τῆς Ἀθενάας τε̑ς Νί|κες πεντήκοντα δραχμὰς τὰ|ς γεγραμμένας ἐν τῆι στήλ[ηι] | ἀποδιδόναι τὸς κωλακρ[έτας], | [ο]ἳ ἂν κωλακρετῶσι τô Θ[αργηλ|[ιῶ]νος μηνὸς; krş. IG I³ 7, 11, 23, 32, 71, 73, 75, 80, 82, 84, 89, 130, 136, 153, 159, 165, 180, 193, 195, 199, 200, 224, 395, 435.

653 IG I³ 375.

gümüş ve altın kaplama Nike heykelciklerini ve yine tapınakta korunan kent kasası mevcudunu Danışma Meclisi huzurunda teslim alırlardı.[654] İ.Ö. 454/3 yılından itibaren Attika-Delos Birliği'nin kasasından sorumlu *hellenotamiai*/Ἑλληνοταμίαι'dan üye kentlerin Birlik kasasına ödedikleri aidatların (φόρος) 1/60'nı almaktaydılar.[655] Ayrıca Parthena'nın üç *cella*'sında korunan değerli eşya ve adakların dökümünü (λόγοι) çıkarmaktaydılar.[656]

İ.Ö. 434/3 yılında tanrılar adına yapılan bütün ödemelerden yeni oluşturulan ταμίαι τῶν ἄλλων θεῶν (*geri kalan diğer tanrıların haznedarları*) sorumlu tutulmuştur.[657] Yine Parthenon'un *opisthodomos*'unda bulunan bu kasanın gelir, gider ve mevcut kalemlerini içeren bir liste taş üzerinde günümüze kadar korunmuştur.[658] Daha önce tekil tapınaklarda saklanan hazinelerin *akropolis*'te "Diğer Tanrıların" kasası adıyla tek merkezde toplanması para transferlerini kolaylaştırmış olmalıdır.[659] Her iki kasanın haznedarlarının

---

654 Aristot. *Ath. pol.* 47, 1: συνδιοικεῖ δὲ καὶ ταῖς ἄλλαις ἀρχαῖς τὰ πλεῖστα. πρῶονμὲν γὰρ οἱ ταμίαι τῆς Ἀθηνᾶς εἰσὶ μὲν δέκα, κληροῦται δ' εἷς ἐκ τῆς φυλῆς, ἐκ πεντακοσιομεδίμνων κατὰ τὸν Σόλωνος νόμον (ἔτι γὰρ ὁ νόμος κύριός ἐστιν), ἄρχει δ' ὁ λαχὼν κἂν πάνυ πένης ᾖ. παραλαμβάνουσι δὲ τό τε ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τὰς Νίκας καὶ τὸν ἄλλον κόσμον καὶ τὰ χρήματα ἐναντίον τῆς βουλῆς.

655 IG I³ 259 str. 1–4: [ἀπαρχαὶ *h*αίδε χορὶς χ]σύμ[πασαι παρ]ὰ τôν *h*ελλ[ενοτ]αμιôν *h*[οῖς ...7...] | [...7...ἐγραμμάτευ]-ε πρ[ô]τ[αι τοῖσι] τριάκο[ντα ἀπ]εφάνθεσαν [τε̑ι θεôι] | [τô χσυμμαχικô φόρο ἐ]πὶ Ἀρίσ[τονος] ἄρχοντος Ἀ[θεν]αίοις μνᾶ ἀ[πὸ τô ταλ|άντο]. İ.Ö. 454/3 yılına tarihlenen bu ilk belgeden sonra 1/60 oranındaki ödeme en az 15 yıl daha devam etmiştir: IG I³ 260–272; krş. Miles 2011, 657.

656 Pronaos IG I³ 292–316; Hekatompedon: IG I³ 317–342; Parthenon: IG I³ 343–362.

657 IG I³ 52A.

658 IG I³ 383.

659 Daha fazla bilgi için bk. Linders 1975.

da görev süreleri bir Panathenaia Şenliği'nden diğerine kadar sürmekteydi. İ.Ö. 5. yüzyılın sonundan itibaren her iki kasanın haznedarları tek çatı altında birleştirilmiştir.[660]

Atina'da İ.Ö. 4. yüzyılda kamu maliyesinin idaresinde önemli değişiklikler yapılmıştır.[661] Daha önce ταμίαι ve κωλακρέται'ın idaresinde bulunan kasalar Atina'nın Peloponnesos Savaşları sırasında tahribinden sonra lağvedilmiştir. Bundan böyle veznedarlar (ἀποδέκται) memuriyetlere yapılan para taksimatını (μερισμός) doğrudan kurumların kendisine yapmaya başlamışlardır. İlk kez İ.Ö. 386 yılında belgelenen bu taksimatlar için her türlü karar yetkisi Danışma Meclisi'ndedir.[662] Her kurum hesabına aktarılan parayı kendi haznedarları aracılığıyla idare etmiştir. Örneğin özel statüdeki sığınmacıların günlük ihtiyaçları,[663] onurlandırmalar,[664] sınır taşlarının dikimi,[665] elçilerin yollukları[666] ve meclis kararlarının taşa geçirilmesi[667] için öde-

---

660 IG II² 1370, 1372, 1374–1375, 1377–1378, 1392, 1395, 1400.

661 Daha fazla bilgi için bk. Andreades 1931, 395–397.

662 Aristot. *Ath. pol.* 47,2.

663 IG II² 222 str. 35–41: ὅπως ἂν δὲ μὴ ἀπορῆται τ[ρ|οφῆς Πει]σιθείδης, ἕως ἂν κατέλθ[η|ι εἰς Δῆ]λον, τὸν ταμίαν τοῦ δήμου [τ|ὸν ἀεὶ τ]αμ[ι]εύοντα διδόναι Πεισ[ι|θείδηι] δραχμὴν τῆς ἡμέρας ἐκ τῶ[ν | κατὰ ψηφί]σματα ἀναλισκομένων [τ|ῶι δήμωι].

664 Örn. bk. IG II² 212 str. 39–41: τὸ δὲ ἀργύριον διδόναι το|ῖς ἀθλοθέταις εἰς τοὺς στεφάνους τὸν τοῦ | δήμου ταμίαν ἐκ τῶν εἰς τὰ κατὰ ψηφίσματα | τῶι δήμωι με[ρι]ζομένων; krş. IG II² 330 str. 14–18.

665 IG II² 204 str. 70–73: τὸ δὲ ἀργύριον | [ὥστε ἐπισημῆναι στήλαι]ς ὀ[λο]λίθ[ο]ις τοὺς ὅρους δοῦναι τὸ|[ν ταμίαν τοῦ δήμου ἐκ] τῶν κατὰ ψηφί[σ]ματα ἀναλισκομένων [τ|ῶι δήμωι].

666 Örn. olarak bk. IG II² 149 str. 14–17: ἀ|[ποδοῦναι δὲ εἰς ἐφό]δια τοῖς πρέσβεσι τὸν ταμ|[ίαν τοῦ δήμου ἐκ τῶν] κατὰ ψηφίσματα ἀναλισκο|[μένων τῶι δήμωι τρ]ιάκοντα δραχμὰς ἑκάστωι; krş. IG II² 207b str. 24.

667 Örn. olarak bk. IG II² 107 str. 22–24: εἰ]ς δὲ τὴν ἀναγραφ|[ὴν

nek tahsisini Halk Meclisi (ταμίας τοῦ δήμου), kimi zaman da Danışma Meclisi haznedarı (ταμίας τῆς βουλῆς) yapmıştır.

Bu görevlilerin dışında ilk kez İ.Ö. 373 yılında belgelenen Askeri Kasa haznedarı (ταμίας τῶν στρατιωτικῶν)[668] ile tiyatro gösterilerini sübvanse eden fonun sorumluları[669] (οἱ ἐπὶ τὸ θεωρικόν) da bilinmektedir. Bu görevliler Laurion maden ocağının ve vergi toplama hakkının πωληταί tarafından Danışma Meclisi huzurunda kiralanması sürecinde yer alırlar. Demosthenes Makedonia hegemonyasına karşın etkin bir mücadele yürütebilmek için Askeri Kasa'nın güçlendirilmesini talep etmektedir.[670] İ.Ö. 338 yılındaki Khaironeia Savaşı'nın ardından tiyatro gösterileri için oluşturulan fondan (τὸ θεωρικόν) sorumlu görevlilerin etkinlikleri azalmış ve maliyenin idaresinde önemli görevler üstlenen yeni bir makam (ό veya çoğ. οἱ ἐπὶ τῇ διοικήσει)[671] oluşturulmuştur.[672]

δοῦναι τῆς στή]λης [τ]ὸν ταμίαν τοῦ δήμου τῶι γραμματεῖ τ|[ῆς βου]λῆς ΔΔ δραχμάς; IG II² 120 str. 20–22: [ἐς] δὲ τὴν ἀναγραφὴν τῆς στήλης δοῦναι τοὺς ταμίας [τῆ|ς] βουλῆς: ΔΔΔ: [δρ]αχμὰς ἐκ τῶγ κατὰ ψηφίσματα ἀναλ[ισ|κο]μένων τῆι βουλῆι.

668 Daha fazla bilgi için bk. Brun 1983.

669 Tiyatro gösterilerinin düzenli bir şekilde sübvansiyonu ilk kez İ.Ö. 350 dolaylarında başlamış gözükmektedir; daha fazla bilgi için bk. Ruschenbusch 1979, 303–308; Rhodes 1981 514–516.

670 Demosth. *or*. 59,4–5.

671 IG II² 463, 500, 570, 648, 652–654, 657, 674, 676–677, 687, 689, 708–709, 712–713, 721, 725, 741, 766, 780, 787–788, 791, 801, 803, 808, 811, 890, 912–915; IG II³ 1153, 1219, 1232, 1349; Agora XV 71, 76–78, 88, 128, 136–137, 174, 179; Agora XVI 77, 109, 166, 175, 177–178, 181, 200, 208, 213–214, 917–918, 978.

672 Atina'da mali idarenin evrimi için genel olarak bk. Leppin 1995,

Platon

Polis ve oikos için harcanan çabalar arasındaki ilişkiye dair soru sadece günlük faaliyetleri içindeki özel şahısları[673] değil, siyaset kuramcılarını da yakından ilgilendirmekteydi. *Devlet Adamı* adlı eserinin başında Platon da bu konuyu ele almıştır:[674] "[258c] *Şu halde kent idaresinin yolu nerede bulunacak? Çünkü bu yolu bulmak ve onu diğerlerinden ayırarak üzerine kendi türünün, bundan ayrılan diğer bütün yolların üzerine de farklı bir türün damgasını vurmak gerekir. Böylece aklımız bütün bilgileri* (ἐπιστήμη) *iki türe ayrılmış olarak kavrayacaktır.*

[258d] *Aritmetik ve onunla akraba diğer sanatlar* (τέχνη) *uygulamadan bağımsız olarak sadece bilmeyi* (τὸ γνῶναι) *sağlamazlar mı? – Öyle. – Oysa marangozluk ve genel olarak tüm zanaatlar, uygulamaya içkin ve onunla birlikte ortaya çıkan* [258e] *bilgiye ulaşarak daha önce var olmayan, ancak kendileri aracılığıyla vücut bulan maddi bir varlığı birlikte meydana getirirler. – Nasıl yani? – Şu şekilde. Önce tüm bil-*

557–571.

673 Aristoteles *Politika*'da demokrasinin dördüncü türünde zenginlerin kendi mülkleriyle ilgilenmek zorunda olduklarından *polis*'in işlerine vakit ayıramayacaklarına dikkat çekmektedir: Aristot. *pol.* 129a 7-9: οὐ γὰρ ἐμποδίζει αὐτοὺς [ç.n. ἀπόρους] οὐθὲν ἡ τῶν ἰδίων ἐπιμέλεια, τοὺς δὲ πλουσίους ἐμποδίζει, ὥστε πολλάκις οὐ κοινωνοῦσι τῆς ἐκκλησίας οὐδὲ τοῦ δικάζειν.

674 Plat. *pol.* 258c: (Ξέν.)· τὴν οὖν πολιτικὴν ἀτραπὸν πῇ τις ἀνευρήσει; δεῖ γὰρ αὐτὴν ἀνευρεῖν, καὶ χωρὶς ἀφελόντας ἀπὸ τῶν ἄλλων ἰδέαν αὐτῇ μίαν ἐπισφραγίσασθαι, καὶ ταῖς ἄλλαις ἐκτροπαῖς ἓν ἄλλο εἶδος ἐπισημηναμένους πάσας τὰς ἐπιστήμας ὡς οὔσας δύο εἴδη διανοηθῆναι τὴν ψυχὴν ἡμῶν ποιῆσαι.

giyi iki türe ayır ve birini kılgıl (πρακτική), *diğerini de sadece kavramsal* (γνωστική) *bilgi olarak adlandır. – Yani bunlar tek bir bilginin iki farklı türü olsunlar. – O halde devlet adamını, kralı, efendiyi ve ev reisini toptan tek bir başlık altında mı isimlendireceğiz, yoksa kaç farklı şekilde isimlendirilmişlerse o kadar sayı da mı olduklarını söyleyeceğiz?*[675] *Şayet biri kendisi hekim olmadığı halde kamu hekimlerine tavsiyede bulunabilecek kadar yetkinse, ona da tavsiye verdiği kişiyle aynı sanatın adıyla hitap etmek gerekmez mi? – Evet. – O halde kendisi iktidarda olmadığı halde bir ülkenin kralına akıl verecek yetkinlikte olsa, bu kimse hükmedende bulunması gereken bilgiye sahiptir demez miyiz?*[676] *– Deriz elbet. – Ama gerçek kralın bilgisi krallık bilgisi değil midir? – Evet. – Bu bilgiye sahip olanı, bu kişi ister hükmeden isterse de özel şahıs olsun, sadece sanatı açısından yerinde bir şekilde krallığa özgü biri diye adlandırmaz mıyız? – Böylesi doğru olur – Peki, ev reisi ile efendi aynı mıdır? – Kuşkusuz. – Öyleyse geniş bir hanenin şekliyle küçük bir kentin kapsamı arasın-*

[675] Plat. *pol.* 258d–e: (Ξέν.)· ἆρ᾽ οὖν οὐκ ἀριθμητικὴ μὲν καί τινες ἕτεραι ταύτῃ συγγενεῖς τέχναι ψιλαὶ τῶν πράξεών εἰσι, τὸ δὲ γνῶναι παρέσχοντο μόνον; (N. Σωκ.)· ἔστιν οὕτως. (Ξέν.)· αἱ δέ γε περὶ τεκτονικὴν αὖ καὶ σύμπασαν χειρουργίαν ὥσπερ ἐν ταῖς πράξεσιν ἐνοῦσαν σύμφυτον τὴν [258e] ἐπιστήμην κέκτηνται, καὶ συναποτελοῦσι τά γιγνόμενα ὑπ᾽ αὐτῶν σώματα πρότερον οὐκ ὄντα. (N. Σωκ.)· τί μήν; (Ξέν.)· ταύτῃ τοίνυν συμπάσας ἐπιστήμας διαίρει, τὴν μὲν πρακτικὴν προσειπών, τὴν δὲ μόνον γνωστικήν. (N. Σωκ.)· ἔστω σοι ταῦθ᾽ ὡς μιᾶς ἐπιστήμης τῆς ὅλης εἴδη δύο. (Ξέν.)· πότερον οὖν τὸν πολιτικὸν καὶ βασιλέα καὶ δεσπότην καὶ ἔτ᾽ οἰκονόμον θήσομεν ὡς ἓν πάντα ταῦτα προσαγορεύοντες, ἢ τοσαύτας τέχνας αὐτὰς εἶναι φῶμεν ὅσαπερ ὀνόματα ἐρρήθη; μᾶλλον δέ μοι δεῦρο ἕπου.

[676] Krş. Ksen. *oik.* 1,3–4.

da, en azından yönetim bakımından, fark var mıdır? – Hiç yoktur. – Şu halde bahsettiğimiz mevzuda da bütün bunlar için tek bir bilginin bulunduğu açıktır. Bunu biri krallık, kent veya ev idaresi bilgisi şeklinde adlandırabilir, bu noktada onunla tartışmayalım".[677]

Bunun ardıandan Platon yönetim bilgisini, kavramsal bilgi (ἐπιστήμη γνωστική) türü altında sınıflandırır. Bunu da kendi içinde biri karar veren (τὸ κριτικὸν μέρος), diğeri buyuran (τὸ ἐπιτακτικὸν μέρος) olmak üzere iki kısma ayırır.[678] Bu ayrımda yönetim bilgisini, buyurma erki kendinde olan (αὐτεπιτακτικὴ τέχνη) bilgiler grubunda değerlendirir.[679] Bu çıkarım Platon'u buyurma erki kendinde olan bilgi

---

677 Plat. *pol.* 259a–c: (Ξέν.)· εἴ τῴ τις τῶν δημοσιευόντων ἰατρῶν ἱκανὸς συμβουλεύειν ἰδιωτεύων αὐτός, ἆρ᾽ οὐκ ἀναγκαῖον αὐτῷ προσαγορεύεσθαι τοὔνομα τῆς τέχνης ταὐτὸν ὅπερ ᾧ συμβουλεύει; (Ν. Σωκ.)· ναί. (Ξέν.)· τί δ᾽; ὅστις βασιλεύοντι χώρας ἀνδρὶ παραινεῖν δεινὸς ἰδιώτης ὢν αὐτός, ἆρ᾽ οὐ φήσομεν ἔχειν αὐτὸν τὴν ἐπιστήμην ἣν ἔδει τὸν ἄρχοντα αὐτὸν κεκτῆσθαι; (Ν. Σωκ.)· φήσομεν. [259b] (Ξέν.)· ἀλλὰ μὴν ἥ γε ἀληθινοῦ βασιλέως βασιλική; (Ν. Σωκ.)· ναί. (Ξέν.)· ταύτην δὲ ὁ κεκτημένος οὐκ, ἄν τε ἄρχων ἄν τε ἰδιώτης ὢν τυγχάνῃ, πάντως κατά γε τὴν τέχνην αὐτὴν βασιλικὸς ὀρθῶς προσρηθήσεται; (Ν. Σωκ.)· δίκαιον γοῦν. (Ξέν.)· καὶ μὴν οἰκονόμος γε καὶ δεσπότης ταὐτόν. (Ν. Σωκ.)· τί μήν; (Ξέν.)· τί δέ; μεγάλης σχῆμα οἰκήσεως ἢ σμικρᾶς αὖ πόλεως ὄγκος μῶν τι πρὸς ἀρχὴν διοίσετον; (Ν. Σωκ.)· οὐδέν. [259c] (Ξέν.)· οὐκοῦν, ὅ νυνδὴ διεσκοπούμεθα, φανερὸν ὡς ἐπιστήμη μία περὶ πάντ᾽ ἐστὶ ταῦτα· ταύτην δὲ εἴτε βασιλικὴν εἴτε πολιτικὴν εἴτε οἰκονομικήν τις ὀνομάζει, μηδὲν αὐτῷ διαφερώμεθα.

678 Plat. *pol.* 260b: (Ξέν.)· ἆρ᾽ οὖν συμπάσης τῆς γνωστικῆς εἰ τὸ μὲν ἐπιτακτικὸν μέρος, τὸ δὲ κριτικὸν διαιροῦμενοι προσείποιμεν, ἐμμελῶς ἂν φαῖμεν διῃρῆσθαι; (Ν. Σωκ.)· κατά γε τὴν ἐμὴν δόξαν (*Şu halde, eğer kavramsal bilgiyi bir bütün olarak biri buyuran diğeri karar veren olmak üzere iki kısma bölersek, uygun bir ayrım yaptığımızı söyleyebilir miyiz? – Kanaatimce öyle*).

679 Plat. *pol.* 260d–e: τί οὖν; εἰς ταὐτὸν μείξομεν βασιλικὴν

bağlamında ev idaresi ve kent yönetiminin özdeş oldukları sonucuna götürmektedir. Bu görüşü Aristoteles şu sözlerle eleştirmektedir:[680] "*Kent idaresi, krallık yönetimi, ev idaresi ve efendinin idaresinin hep aynı olduğunu düşünenler yanılmaktadır (zira bunlar söz konusu erk biçimleri arasında nitelik değil nicelik farkı olduğunu, yani birkaç kişi üzerindeki erkin efendinin, bundan biraz daha çoğu üzerindekinin ev reisinin ve daha çoğu üzerindekinin de kent yöneticisinin veya kralın erki olduğunu tasavvur ederler, sanki büyük bir evle küçük bir kent arasında hiçbir fark yokmuş gibi. Ayrıca krallık ve kent idaresi hususunda da biri tek başına ikti-*

ἑρμηνευτικῇ, [260ε] κελευστικῇ, μαντικῇ, κηρυκικῇ, καὶ πολλαῖς ἑτέραις τούτων τέχναις συγγενέσιν, αἳ σύμπασαι τό γ᾽ ἐπιτάττειν ἔχουσιν; ἢ βούλει, καθάπερ ᾐκάζομεν νυνδή, καὶ τοὔνομα παρεικάσωμεν, ἐπειδὴ καὶ σχεδὸν ἀνώνυμον ὂν τυγχάνει τὸ τῶν αὐτεπιτακτῶν γένος, καὶ ταύτῃ ταῦτα διελώμεθα, τὸ μὲν τῶν βασιλέωνγένος εἰς τὴν αὐτεπιτακτικὴν θέντες, τοῦ δὲ ἄλλου παντὸς ἀμελήσαντες, ὄνομα ἕτερον αὐτοῖς παραχωρήσαντες θέσθαι τινά; (*Krallık bilgisini yorumculuk,* [260e] *kaptanlık, bilicilik, tellallık ve bunlarla akraba diğer bütün buyurabilen bilgilerle karıştıracak mıyız? Yoksa diğerlerini bir kenara ayırıp bunları adlandırma işini bir başkasına bırakarak az evvel yaptığımız gibi karşılaştırmayla farklı bir ad mı verecek – zira buyurma erki kendinde olanların bilgisi için [dilimizde] bir isimlendirme yoktur – ve kralları buyurma erki kendinde olanlar sınıfına mı sokacağız?*)

680 Aristot. *pol.* 1252a 7–16: ὅσοι μὲν οὖν οἴονται πολιτικὸν καὶ βασιλικὸν καὶ οἰκονομικὸν καὶ δεσποτικὸν εἶναι τὸν αὐτὸν οὐ καλῶς λέγουσιν (πλήθει γὰρ καὶ ὀλιγότητι νομίζουσι διαφέρειν ἀλλ᾽ οὐκ εἴδει τούτων ἕκαστον, οἷον ἂν μὲν ὀλίγων, δεσπότην, ἂν δὲ πλειόνων, οἰκονόμον, ἂν δ᾽ ἔτι πλειόνων, πολιτικὸν ἢ βασιλικόν, ὡς οὐδὲν διαφέρουσαν μεγάλην οἰκίαν ἢ μικρὰν πόλιν· καὶ πολιτικὸν δὲ καὶ βασιλικόν, ὅταν μὲν αὐτὸς ἐφεστήκῃ, βασιλικόν, ὅταν δὲ κατὰ τοὺς λόγους τῆς ἐπιστήμης τῆς τοιαύτης κατὰ μέρος ἄρχων καὶ ἀρχόμενος, πολιτικόν. ταῦτα δ᾽ οὐκ ἔστιν ἀληθῆ).

dardaysa bunun krallık; biri aynı tür bilginin ilkelerini takip ederek sırayla hem yönetip hem de yönetildiğindeyse bunun kent idaresi olduğunu düşünürler. Ama bu düşünceler doğru değildir)".[681] Kendini tanıma ve öz denetim,[682] ayrıca doğru tercihi getirecek olan ölçü bilgisi[683] de bu bilgi türüne aittir.

---

681 Krallık bilgisi içinde kent idaresi ve ev yönetiminin örtüşmesine dair bk. Ksen. *mem.* 4,2,11 (metin ve çevirisi için bk. yk. dn. 510) ve Ksen. *oik.* 21.

682 Plat. *Alk.* 133d–e: (Σωκ.)· οὐκ ἄρα πάνυ τι ὀρθῶς ὡμολογοῦμεν ὁμολογοῦντες ἄρτι εἶναί τινας οἳ ἑαυτοὺς μὲν οὐ γιγνώσκουσιν, τὰ δ' αὐτῶν, ἄλλους δὲ τὰ τῶν ἑαυτῶν. ἔοικε γὰρ πάντα ταῦτα εἶναι [133ε] κατιδεῖν ἑνός τε καὶ μιᾶς τέχνης, αὑτόν, τὰ αὑτοῦ, τὰ τῶν ἑαυτοῦ. (Ἀλκ.)· κινδυνεύει. (Σωκ.)· ὅστις δὲ τὰ αὑτοῦ ἀγνοεῖ, καὶ τὰ τῶν ἄλλων που ἂν ἀγνοοῖ κατὰ ταὐτά. (Ἀλκ.)· τί μήν; (Σωκ.)· οὐκοῦν εἰ τὰ τῶν ἄλλων, καὶ τὰ τῶν πόλεων ἀγνοήσει. (Ἀλκ.)· ἀνάγκη. (Σωκ.)· οὐκ ἄρ' ἂν γένοιτο ὁ τοιοῦτος ἀνὴρ πολιτικός. (Ἀλκ.)· οὐ δῆτα. (Σωκ.)· οὐ μὴν οὐδ' οἰκονομικός γε. (*Öyleyse bazılarının kendilerini tanımadıkları halde malları hakkında bilgi sahibi olduklarını; bazılarınınsa sahip olduklarının bile mallarını bildiklerini kabul edersek doğru yapmış olmaz mıyız? Zira bütün bunlar arasında,* [133e] *yani kendisi, sahip oldukları ve sahip olduklarının sahip oldukları arasında ayrım yapmak tek bir kişinin ve sanatın göreviymiş gibi gözükmüyor mu? – Öyle gözüküyor. – Kendi sahip oldukları hakkında bilgisiz olan biri, aynı şekilde başkalarının sahip oldukları hakkında da bilgisizdir. – Öyledir. – Şu halde başkalarının meseleleri hakkında fikri olmayan birinin kentin meseleleri hakkında da fikri olmayacaktır. – Kesinlikle. – Öyleyse böyle biri kent yöneticisi olamaz. – elbette olamaz. – Hatta ev reisi de olamaz*).

683 Plat. *pol.* 284e–285a: ὃ γὰρ ἐνίοτε, ὦ Σώκρατες, οἰόμενοι δή τι σοφὸν [285a] φράζειν πολλοὶ τῶν κομψῶν λέγουσιν, ὡς ἄρα μετρητικὴ περὶ πάντ' ἐστὶ τὰ γιγνόμενα, τοῦτ' αὐτὸ τὸ νῦν λεχθὲν ὂν τυγχάνει. μετρήσεως μὲν γὰρ δή τινα τρόπον πάνθ' ὁπόσα ἔντεχνα μετείληφεν· διὰ δὲ τὸ μὴ κατ' εἴδη συνειθίσθαι σκοπεῖν διαιρουμένους ταῦτά τε τοσοῦτον διαφέροντα συμβάλλουσιν εὐθὺς εἰς ταὐτὸν ὅμοια νομίσαντες, καὶ τοὐναντίον αὖ τούτου δρῶσιν ἕτερα οὐ κατὰ μέρη διαιροῦντες (*Zira ölçü biliminin her şeyle alakalı olduğu yönünde pek çok kişinin düşünüp dile getirdi-*

Ruhun kademeli yükselişine dair *Phaidros* diyaloğunda anlatılan mitosta da kent yöneticileri (πολιτικοί) ile ev reisleri (οἰκονομικοί) özdeş ve eşdeğer görülmektedir. Burada ruhun ne kadar çok yükseldiği, dolayısıyla da hakikati kavramaya ne derece yaklaştığına bağlı olarak içlerinde ruhun beden bulduğu dokuz farklı yaşam biçimi sınıflandırılır: *"En çoğunu gören ruh ya filozof ya güzele veya Musa'lara sevdalı ya da tutkulu olacak insanlarda vücut bulur; ikinci sıradaki ruh biçimi yasalara saygılı krallarda veya cengâver idarecilerde; üçüncü sıradaki kent yöneticisi veya ev reisi ya da tüccar*[684] *olacaklarda; dördüncüsü ağır idman yapacak atletlerde veya beden sağlığıyla ilgileneceklerde; beşincisi* [248e] *kâhinlik veya gizem ayinlerinde geçen bir ömür süreceklerde; altıncısı şiir veya diğer taklit sanatlarda beceri göstereceklerde; yedincisi zanaatkâr veya çiftçi; sekizincisi sofist veya demogog olacaklarda; dokuzuncusu da tiran olacak kişide vücut bulur. Bütün bu hallerde adil yaşam sürenin payına daha iyisi, haksız yaşam sürenin payına ise daha kötüsü düşer".*[685] Platon'un *Sokrates'in Savunması* adlı eserinde

---

ği, [285a] *bilgece düşünce burada söylenenle tam olarak aynıdır. Zira sanatın kapsamına giren her şey şu ya da bu şekilde ölçüden pay alır; ama insanlar, olguları türlerine ayırarak incelemeye alışık olmadıklarından tamamen farklı olguları, benzer olduklarını sanarak çabucak aynı kategoriye koyarlar. Bölümlerine ayırmadıkları başka olgular için de bunun tam tersini yaparlar.*

684 Χρηματίζω fiili ticaretle uğraşmak anlamında ilk olarak Thukydides tarafından kullanılmış gözükmektedir: Thuk.1,87,5. Yine de sözcük semantik açıdan incelenmeyi hak etmektedir.

685 Plat. *Phaidr.* 248d–e: τὴν μὲν πλεῖστα ἰδοῦσαν εἰς γονὴν ἀνδρὸς γενησομένου φιλοσόφου ἢ φιλοκάλου ἢ μουσικοῦ τινος καὶ ἐρωτικοῦ, τὴν δὲ δευτέραν εἰς βασιλέως ἐννόμου ἢ πολεμικοῦ καὶ ἀρχικοῦ, τρίτην εἰς πολιτικοῦ ἤ τινος οἰκονομικοῦ ἢ

olduğu gibi burada da kent yönetimi ve ev idaresi bilgisini servet edinme bilgisiyle bir arada değerlendirmesi ilginçtir. Zira Sokrates kendi savunmasında, insanların pek çoğunu kaygılandıran para kazanma, ev idare etme, kent idaresi, ayrıca siyasi komplo ve hiziplerle hiç ilgilenmediğini belirtmektedir.[686] Dolayısıyla Sokrates'in yukarıda sıralandığı şekliyle üçüncü düzeydeki ruh türüyle hiç alakası yoktur. Her durumda *Devlet Adamı*'nın ilgili bölümünü kaleme alırken Platon'un aklında *Sokrates'in Savunma*'sında dile getirdiği bu ifadenin olup olmadığına karar vermek zordur.

Matematiğin siyasetçiler ve ev reisleri için asıl önemi düzeni, uyumu ve doğru ölçüyü öğretmesinden; bu sayede de ev idaresinde pratiğe dökülerek zenginliği çoğaltmasından değil, etik alanda iyileşmeyi sağlayacak olmasından kaynaklanmaktadır.[687] Nitekim Platon *Gorgias* diyalogunda "*mümkün olduğunca dürüst biri olmak, hanesini veya kentini en iyi biçimde yönetmek hususunda öğütlerini para karşılığında vermenin ayıp olduğunu*"[688] belirtirken, yönetme

χρηματιστικοῦ, τετάρτην εἰς φιλοπόνου ἢ γυμναστικοῦ ἢ περὶ σώματος ἴασίν τινος ἐσομένου, πέμπτην μαντικὸν [248e] ἤ τινα τελεστικὸν ἕξουσαν· ἕκτῃ ποιητικὸς ἢ τῶν περὶ μίμησίν τις ἄλλος ἁρμόσει, ἑβδόμῃ δημιουργικὸς ἢ γεωργικός, ὀγδόῃ σοφιστικὸς ἢ δημοκοπικός, ἐνάτῃ τυραννικός. ἐν δὴ τούτοις ἅπασιν ὃς μὲν ἂν δικαίως διαγάγῃ ἀμείνονος μοίρας μεταλαμβάνει, ὃς δ' ἂν ἀδίκως, χείρονος.

686 Plat. *apol*. 36b: ἀμελήσας ὧνπερ οἱ πολλοί, χρηματισμοῦ τε καὶ οἰκονομίας καὶ στρατηγιῶν καὶ δημηγοριῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀρχῶν καὶ συνωμοσιῶν καὶ στάσεων τῶν ἐν τῇ πόλει γιγνομένων, ἡγησάμενος ἐμαυτὸν.

687 Plat. *nom*. 747b, 809c, 819c, ayrıca bak Karayannis 1990, 1-45.

688 Plat. *Gorg*. 520e: περὶ δέ γε ταύτης τῆς πράξεως, ὅντιν' ἄν τις τρόπον ὡς βέλτιστος εἴη καὶ ἄριστα τὴν αὑτοῦ οἰκίαν διοικοῖ ἢ

bilgisiyle etik arasındaki sıkı bağlantının altını çizmektedir. Benzer bir görüşü *Yasalar*'da da dile getirmektedir:[689] "*Buna karşın gururla şişinen; serveti, makamları veya beden güzelliğiyle, hatta gençliğiyle atbaşı giden akılsızlığıyla böbürlenen kişinin ruhu kibirle alevlenir. Bir yönetici veya kılavuza ihtiyacı olmadığını, tersine başkalarını yönetecek yetkinlikte olduğunu sanınca* [716b] *tanrılar onu tek başına bırakır. Bir başına kalınca aynı karakterde kişileri yanına toplayıp her şeyi altüst eder. Başlangıçta birçoklarına önemli biriymiş gibi gözükse de çok geçmeden layığını bularak hem kendini hem hanesini hem de kentini tam bir yıkıma götürür*".

Oikonomia ve politikanın bir potada erimesi gerektiğine dair Pythagorasçılar ve Ksenophon tarafından dile getirilen görüşler[690] ve bu ikisinin etikle olan bağlantısı Platon'un da paylaştığı bir düşüncedir. Buna karşın *oikonomika*'nın ev reisinin hane halkı ve mülküyle mümkün olduğunca faydalı bir ilişki kurmasını sağlayacak bilgi[691] bağlamı Platon'da bulunmamaktadır. Zira kendi namına bir tür hane gibi dav-

πόλιν, αἰσχρὸν νενόμισται μὴ φάναι συμβουλεύειν, ἐὰν μή τις αὐτῷ ἀργύριον διδῷ. ἦ γάρ;

689 Plat. *nom.* 716a–b: ὁ δέ τις ἐξαρθεὶς ὑπὸ μεγαλαυχίας, ἢ χρήμασιν ἐπαιρόμενος ἢ τιμαῖς, ἢ καὶ σώματος εὐμορφίᾳ ἅμα νεότητι καὶ ἀνοίᾳ φλέγεται τὴν ψυχὴν μεθ' ὕβρεως, ὡς οὔτε ἄρχοντος οὔτε τινὸς ἡγεμόνος δεόμενος, ἀλλὰ καὶ ἄλλοις ἱκανὸς ὢν ἡγεῖσθαι, [716b] καταλείπεται ἔρημος θεοῦ, καταλειφθεὶς δὲ καὶ ἔτι ἄλλους τοιούτους προσλαβὼν σκιρτᾷ ταράττων πάντα ἅμα, καὶ πολλοῖς τισιν ἔδοξεν εἶναί τις, μετὰ δὲ χρόνον οὐ πολὺν ὑποσχὼν τιμωρίαν οὐ μεμπτὴν τῇ δίκῃ ἑαυτόν τε καὶ οἶκον καὶ πόλιν ἄρδην ἀνάστατον ἐποίησεν.

690 Pythagoraçılar için bk. yk. s. 336; Ksenophon için bk. yk. s. 376.

691 Krş. Aristot. *oik.* I.2 (= 1343a 18).

ranması gereken kentin selameti Platon'un ideal *polis*'inde bekçilere (φύλακες) ve savaşçılara (πολεμικοί) emanet edilmekte, toplumun diğer kesimleriyle (örneğin çiftçi ve zanaatkârlar) hanenin önemli unsuru kadınlar bu etkinlik sahasının dışında tutularak[692] haklarında daha fazla irdelemeye de gerek görülmemektedir.

Platon *Yasalar*'da bütün karar mekanizmasını yasa koyucunun (νομοθέτης) yetkesine bıraktığından ev reisi için de kendi kararlarını alabileceği fazla bir hareket alanı bulunmamaktadır. Ayrıca Platon'a göre servet edinme uğraşı (χρημάτων ἐπιμέλεια) etik değerler sıralamasında üçüncü ve son sırada yer almaktadır:[693] "*Servet edinme uğraşına son sırada değer vermek gerektiğini defaten*[694] *dile getirmiş bulunuyoruz. Zira her insanın uğruna çaba harcadığı üç uğraş arasında servet edinme, o da doğru idare edilmek kaydıyla, üçüncü ve son sırada, beden için harcanan çaba ikinci sırada ve ruh için harcananı da ilk sırada gelmektedir*". Bir yandan hane ve *polis*'i ayrılmaz bir bütün olarak görmesi, öte yandan da özel ve kamusal alanın idaresine dair bilginin bir ve aynı olduğunu düşünmesi[695] Platon'u sadece tarım, zanaat ve

---

692 Plat. *rep.* 374a–e.

693 Plat. *nom.* 743e: χρημάτων ἐπιμέλειαν οὐχ ἅπαξ εἰρήκαμεν ὡς χρὴ τελευταῖον τιμᾶν· ὄντων γὰρ τριῶν τῶν ἁπάντων περὶ ἃ πᾶς ἄνθρωπος σπουδάζει, τελευταῖον καὶ τρίτον ἐστὶν ἡ τῶν χρημάτων ὀρθῶς σπουδαζομένη σπουδή, σώματος δὲ πέρι μέση, πρώτη δὲ ἡ τῆς ψυχῆς.

694 Plat. *nom.* 631c, 697b, 728e.

695 Plat. *nom.* 790b: χωρὶς τῆς ἰδίας διοικήσεως ἐν ταῖς πόλεσιν ὀρθῆς γιγνομένης μάτην ἂν τὰ κοινά τις οἴοιτο ἕξειν τινὰ βεβαιότητα θέσεως νόμων (*Kentlerde özel yaşamın idaresi doğru şekle ulaşmadan kamusal alanın yasal düzenlemeyle sağlam bir temele kavuşa-*

ticaret gibi ekonomik faaliyet alanlarına ilişkin değil,[696] özel yaşama dair bütün düzenlemeleri[697] de yasa koyucunun sorumluluğuna bırakmaya götürmüştür. Dolayısıyla Platon'un yasa koyucuyu hanenin babasıyla birlikte değerlendirmesi[698] bilinçli bir tercihin ürünüdür. Yasa koyucuya havale edilen bu düzenlemeler hane içi ibadeti;[699] evlilik yaşamını, eş seçimini, evlenme yaşını, çocuk sahibi olmayı, düğün ve nikâhı;[700] veraset hukukunu;[701] kız ve erkek çocuklarının 3 yaşından 6 yaşına kadar birlikte, 6 yaşından itibarense ayrı ayrı ve kamu denetiminde alacakları[702] ve bunu bir kamu müfettişinin (ὁ τῆς παιδείας ἐπιμελητὴς) kontrol edeceği[703] eğitim sistemini ve elbette kölelerle ilişkileri[704] kapsamaktadır. Çalışmak zorunda olmayan yetişkinlerin vakitlerini[705] kadın ve erkeklerin ayrı ayrı katıldıkları ortak yemeklerde (συσσίτια) geçirmelerine dair hüküm[706] ve kadınların gündelik hayatlarına ilişkin düzenlemeler[707] Platon'un ideal devletinde bireye özel yaşamını kendi iradesiyle şekillendirme imkânını neredeyse hiç tanımamaktadır.

---

cağını düşünmek saflıktır).

696 Plat. *nom.* 842e–846c (tarım); 846d–847b ve 921a–d (zanaatkârlık); 847b–d ve 915d–920c (ticaret).

697 Plat. *nom.* 631d–632a; krş. Plat. *nom.* 713e–714a.

698 Plat. *nom.* 662e.

699 Plat. *nom.* 716d–717b.

700 Plat. *nom.* 772a–776b; 783a–b.

701 Plat. *nom.* 740b–c; 922e–926c.

702 Plat. *nom.* 793d–794d; krş. 764c–d.

703 Plat. *nom.* 765d–766d.

704 Plat. *nom.* 776b–778a; 914e–915c.

705 Plat. *nom.* 806d–807b.

706 Plat. *nom.* 666b.

707 Plat. *nom.* 805e–806c.

Buna rağmen Platon'un düşünceleri *oikonomia*'nın gelişim tarihi açısından yine de oldukça yararlı bilgiler sunmaktadır. Zira diğer yazarların ev reisine atfettikleri düzenlemeleri Platon yasa koyucunun sorumluluğuna bırakmış, öte yandan ev reisinin idaresini uygarlığın gelişim evrelerini açıklayacak bir araç olarak görmüştür.[708] Dolayısıyla yasa koyucunun yukarıda değinilen düzenlemeleri ev reisinin hanesini nasıl idare etmesi gerektiğine dair hükümlerle karşılaştırılabilir. Burada ev idaresine dair Hesiodos'tan beri karakteristik olan şu temalar söz konusudur: evlilik, eş seçimi ve evlenme yaşı, çocuk sahibi olma, eş ve çocuklarla ilişki, ayrıca mülklerin ve kölelerin idaresi. Bunlarda öne çıkan özellik Platon'un bir yöneticinin baskıcı olmamasına verdiği önemdir. Yeteneğin övülmesi, istemsiz bir şekilde yapılmış yanlışa karşı azarla karışık tembih yoluna gidilmesi ve çocukların zorlamayla değil ikna yoluyla mutedil bir biçimde eğitilmeleri, yetişkinlerinse nazikçe yönlendirilmeleri gerekir. Zira yurttaşların yönetime kendi rızalarıyla itaat etmeleri *polis*'in bekası için büyük önem taşımaktadır.[709] Benzer düşünceler, özel-

708 Plat. *nom.* 680d–681c.

709 Plat. *nom.* 860d–862e. Bu görüşün temelinde haksızlığın istemsiz bir eylem olduğuna dair Sokratik anlayış bulunmaktadır. Pythagorasçılar arasında da eğitime dair oldukça benzer ilkeler bulunmaktadır, bk. Iamb. *vit. Pyth.* 22,101: τὸ γὰρ διαγωνίζεσθαι ἢ διαφιλονεικεῖν πρὸς τοὺς τοιούτους (ç. n. τοὺς πρεσβυτέρους καὶ τοὺς εὐεργέτας) ἐμπεσούσης ὀργῆς ἢ ἄλλου τινὸς τοιούτου πάθους οὐ σωτήριον τῆς ὑπαρχούσης φιλίας. ἔφασαν δὲ δεῖν ὡς ἐλαχίστας ἀμυχάς τε καὶ ἑλκώσεις ἐν ταῖς φιλίαις ἐγγίνεσθαι· τοῦτο δὲ γίνεσθαι, ἂν ἐπίστωνται εἴκειν καὶ κρατεῖν ὀργῆς ἀμφότεροι μέν, μᾶλλον μέντοι ὁ νεώτερός τε καὶ τῶν εἰρημένων τάξεων ἔχων ἡνδήποτε. τὰς ἐπανορθώσεις τε καὶ νουθετήσεις, ἃς δὴ πεδαρτάσεις ἐκάλουν ἐκεῖνοι, μετὰ πολλῆς εὐφημίας τε

likle kölelerle kurulacak ilişki bağlamında, *Oikonomika*'nın I. kitabında da bulunmaktadır.[710] *Oikonomika*'nın I. kitabıyla *Yasalar* arasındaki bir başka ortak tema da şarap tüketimine getirilen kısıtlamalardır.[711] Platon bu konuda şunları söylemektedir:[712] "*Giritlilerin ve Spartalıların uygulamasından ziyade Kartacalıların yasasından yanayım. Bu yasaya göre ordugâhta hiç kimse ağzına asla içki koymaz,*

καὶ εὐλαβείας ᾤοντο δεῖν γίνεσθαι παρὰ τῶν πρεσβυτέρων τοῖς νεωτέροις, καὶ πολὺ ἐμφαίνεσθαι ἐν τοῖς νουθετοῦσι τὸ κηδεμονικόν τε καὶ οἰκεῖον· οὕτω γὰρ εὐσχήμονά τε γίνεσθαι καὶ ὠφέλιμον τὴν νουθέτησιν *([Pythagorasçılar] öfke ya da hırsa kapılarak bu tür dostlarla (ç.n. yaşça daha büyük ve hayırsever dostlarla) münakaşa etmenin ya da ciddi bir tartışmaya girmenin mevcut dostluğu korumaya yardımcı olmadığını, yine de dostluklarda küçücük kesik ve yaraların bulunması gerektiğini söylerler. Bunun da her iki tarafın, ama özellikle de yaşça daha küçük ve yukarda bahsedilen [Pythagorasçı] düsturlardan herhangi birini edinmiş olan tarafın öfkesine hâkim olup onu nasıl dizginleyebileceğini bildiği takdirde gerçekleştiğini dile getirirler. Pythagorasçılar aynı zamanda büyüklerin küçüklere yöneltecekleri tembihlerin ve kendilerinin* πεδαρτάσεις *olarak adlandırdıkları azarların tatlı dille ve büyük bir özenle yapılması, azarlamalarda ayrıca içten ve babacan bir tutum takınılması gerektiğini; zira azarın ancak bu şekilde etkin ve yararlı olacağını düşünürler).*

710 Aristot. *oik.* I.5 (= 1344a 23–1344b 21).

711 Aristot. *oik.* I.5 (= 1344a 31–34).

712 Plat. *nom.* 674a–b: μᾶλλον τῆς Κρητῶν καὶ Λακεδαιμονίων χρείας προσθείμην ἂν τῷ τῶν Καρχηδονίων νόμῳ, μηδέποτε μηδένα ἐπὶ στρατοπέδου γεύεσθαι τούτου τοῦ πώματος, ἀλλ᾽ ὑδροποσίαις συγγίγνεσθαι τοῦτον τὸν χρόνον ἅπαντα, καὶ κατὰ πόλιν μήτε δούλην μήτε δοῦλον γεύεσθαι μηδέποτε, μηδὲ ἄρχοντας τοῦτον τὸν ἐνιαυτὸν ὃν ἂν ἄρχωσιν, μηδ᾽ αὖ κυβερνήτας μηδὲ δικαστὰς ἐνεργοὺς ὄντας οἴνου γεύεσθαι τὸ παράπαν, μηδ᾽ ὅστις βουλευσόμενος εἰς βουλὴν ἀξίαν τινὰ λόγου συνέρχεται, μηδέ γε μεθ᾽ ἡμέραν μηδένα τὸ παράπαν εἰ μὴ σωμασκίας ἢ νόσων ἕνεκα, μηδ᾽ αὖ νύκτωρ ὅταν ἐπινοῇ τις παῖδας ποιεῖσθαι ἀνὴρ ἢ καὶ γυνή.

bütün bu süre zarfında sadece su içer. Kentte kadın ve erkek köleler hiçbir zaman; yöneticiler yönetimde bulundukları bir yıl boyunca, gene dümenciler ve yargıçlar görev başındayken, Danışma Meclisi üyeleri önemli bir kararın alınacağı meclis toplantılarına katılırken hiç içki içmezler. Yine beden eğitimi veya hastalık gibi mazeret dışında gündüz vakti ağızlarına içki sürmedikleri gibi kadın ya da erkek olsun çocuk yapmaya niyetlenenler gece de içki içmezler". Ayrıca *Oikonomika*'nın I. kitabında şenlik ve kurban törenlerinin asıl düzenleniş nedenini kölelerde gören anlayış,[713] doğası gereği hiçbir şeyi emek harcamadan edinemeyen insanlara bu uğraşılarında soluklanmaları, birbirleriyle tanışıp sevgiyle kenetlenmeleri için tanrılar tarafından verilen şenliklerin ve kurban törenlerinin önemine dair Platon'un değerlendirmelerine dayanmaktadır.[714] Dolayısıyla Platon'un ideal *polis* tasavvuruyla *oikonomia* üzerine yazan yazarların hane halkının idaresine dair düsturları arasında sıkı bir bağlantı olduğu açıktır ve daha derin bir incelemeyi hak etmektedir.

Krallığa özgü şahsiyet (βασιλικός) kavramına dair tartışmaların merkezinde Kyros imgesi bulunmaktadır.[715] Pla-

---

713 Aristot. *oik.* I.5 (= 1344b 20–21).

714 Plat. *nom.* 653d–e; 738d–e.

715 *Yasalar*'da kral ve yönetilenlerin karşılıklı yeminlerle birbirlerine bağlanmaları tasavvurunu, Ksenophon'un Büyük kralla uyrukları arasındaki yemine dair aktardığı bilgi şekillendirmiş olabilir: Ksen. *Kyr.* 8,8,2: οἶδα γὰρ ὅτι πρότερον μὲν βασιλεὺς καὶ οἱ ὑπ' αὐτῷ καὶ τοῖς τὰ ἔσχατα πεποιηκόσιν εἴτε ὅρκους ὀμόσαιεν, ἠμπέδουν, εἴτε δεξιὰς δοῖεν, ἐβεβαίουν (*Zira daha önceki zamanlarda kral ya da emrindekilerin en büyük günahları işlemiş olanlara dahi verdikleri söze sadık kaldıklarını veya bir teminat vermişlerse bunu gerçekleştirdiklerini biliyorum*). Yunan yazınında

ton *Yasalar*'da[716] diğer açılardan yetkin bir kral olduğunu kabul etmekle birlikte, Kyros'u yönetim meselesine neredeyse hiç önem vermediği, ayrıca oğullarının eğitimini de onları yumuşak mizaçta, dolayısıyla kendisine benzemeyecek bir şekilde yetiştiren kadınlara bıraktığı için kınamaktadır. Bu değerlendirme daha antik dönemde Ksenophon'un *Kyros'un Eğitimi* adlı eserinin eleştirisi olarak görülmüştür.[717]

Ksenophon'dan önceki Kyros imgesi hakkında bk. Mueller-Goldingen 1995, 1–44; krş. Zoepffel 2006, 176 dn. 281.

716 Plat. *nom.* 694c–685b.

717 Aul. Gell. *n. Att.*14,3: Eo facto scriptoque eius usque adeo permotum esse Platonem ferunt, ut quodam in libro, mentione Cyri regis habita, retractandi levandique eius operis gratia, virum quidem Cyrum navum et strenuum fuisse dixerit, παιδείας δὲ οὐκ όρθῶς ἧφθαι τὸ παράπαν (*Platon'un bu durumdan ve yazdığı kitaptan rahatsız olarak Ksenophon'un eserini eleştirmek ve küçümsemek için kendi kitaplarından birinde "Kyros'un güçlü ve etkin biri olmakla birlikte, gerekli eğitimi kesinlikle almamış olduğunu" dile getirdiğini söylerler*); DL 3,34: καὶ ἐν τοῖς Νόμοις ὁ Πλάτων πλάσμα φησὶν εἶναι τὴν παιδείαν αὐτοῦ· μὴ γὰρ εἶναι Κῦρον τοιοῦτον (*Platon ayrıca Yasalar adlı eserinde, Kyros'un eğitimine dair söylenenlerin kurmaca olduğunu, zira Kyros'un bu eserde tasvir edildiği gibi biri olmadığını belirtir*); Athen. *deipn.* 11,112: καὶ περὶ τοῦ Κύρου οὖν ὃ μὲν λέγει ὡς ἐκ πρώτης ἡλικίας ἐπεπαίδευτο πάντα τὰ πάτρια, ὁ δὲ Πλάτων ὥσπερ ἐναντιούμενος ἐν τρίτῳ Νόμων φησί · "μαντεύομαι δὲ περὶ Κύρου τὰ μὲν ἄλλα στρατηγὸν αὐτὸν ἀγαθὸν εἶναι καὶ φιλόπονον, παιδείας δ' ὀρθῆς οὐδὲ ἧφθαι τὸ παράπαν, οἰκονομίᾳ δ' οὐδ' ᾑτινιοῦν προσεσχηκέναι. ἔοικε δ' ἐκ νέου στρατεύεσθαι, παραδούς τε τοὺς παῖδας ταῖς γυναιξὶ τρέφειν..." (*Kyros hakkında Ksenophon onun gençlik yıllarının başından itibaren geleneksel Pers eğitiminin her alanında yetiştirildiğini söylerken, Platon Yasalar'ın III. kitabında buna karşı çıkarcasına şunları dile getirir: "Kyros'la ilgili olarak onun başka açılardan gerçekten de yetenekli ve azimli bir komutan olduğunu, ama gerekli eğitimi almadığını, yönetim meselelerinin şu ya da bu alanına da hiç önem vermediğini tahmin ediyorum. [Çünkü] gençliğinden iti-*

Her durumda Platon'un en azından *Yasalar*'ın III. kitabını yayımlamadan önce *Kyros'un Eğitimi*'ni okuduğu görülmektedir. Bu veri Atina'nın entelektüel çevrelerinde - hatta Ksenophon'un Skillus'taki sürgün yaşamında sürecin içinde yer almaya devam etmiş gözüktüğü - canlı bir fikir alışverişinin göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu durum Platon'un *oikonomia*'ya dair düşüncelerinde Pythagorasçı görüşlerin etkisini daha anlaşılır kılmaktadır.[718] Platon Pythagorasçıların armoni ve astronominin kardeş bilgiler oldukları görüşünü paylaştığını *Devlet*'te bizzat dile getirmektedir.[719] Yine *Yasalar*'da Homeros'u yaşarken kimseyi yetiştirmediği ve ardında Pythagoras'ınki gibi sonraki kuşaklarca örnek alınacak bir yaşam biçimi bırakmadığı için eleştirmektedir. "*Peki, Homeros'un kamusal alanda bir hizmeti olmadı da özel hayatında onunla birlikte olduğu için kendisine saygı besleyen ve sonraki kuşaklara tıpkı Pythagoras'ın tam da bu nedenle sıra dışı bir şekilde itibar gördüğü ve ardıllarının bugün dahi Pythagorasçı yaşam tarzı adını verdikleri [hayat düsturlarıyla] çağdaşlarından tamamen farklı olmaları gibi Homerosça bir yaşam tarzı bırakacak kişiler yetiştirerek hayrı dokunmuş mudur birine ömrü hayatında*?"[720] Pythagoras-

baren seferlere çıkmış, oğullarının eğitimini de kadınlara bırakmış gözüküyor").

718 Zoepffel 2006, 165.

719 Plat. *rep.* 530d: κινδυνεύει, ἔφην, ὡς πρὸς ἀστρονομίαν ὄμματα πέπηγεν, ὣς πρὸς ἐναρμόνιον φορὰν ὦτα παγῆναι, καὶ αὗται ἀλλήλων ἀδελφαί τινες αἱ ἐπιστῆμαι εἶναι, ὡς οἵ τε Πυθαγόρειοί φασι καὶ ἡμεῖς, ὦ Γλαύκων, συγχωροῦμεν. Platon'un Pythagorasçı görüşlerden ne derece etkilendiğine Aristoteles de tanıklık etmektedir: bk. Aristot. *metaph.* 987b 25–988a 1 ve 990a 29–32.

720 Plat. *rep.* 600a–b: Ἀλλὰ δὴ εἰ μὴ δημοσίᾳ, ἰδίᾳ τισὶν ἡγεμὼν

çı ruh göçü ve ruhların yargılanması öğretisi[721] *Yasalar*'da cinayet suçuna karşı caydırıcı bir araç olarak kullanılmaktadır.[722] Buna göre babasını öldüren[723] veya savaşta silahını bırakıp kaçan[724] kişinin bir sonraki yaşamında dünyaya kadın olarak gelmesi uygun bir ceza olarak görülmektedir. Aynı görüşün Pythagorasçı öğretinin etkisi altındaki Timaios tarafından da dile getirilmesi[725] rastlantı değildir. Evlilik ve çocuk yapma yükümlülüğü "*ezeli ve ebedi oluşa katılmak*

παιδείας αὐτὸς ζῶν λέγεται Ὅμηρος γενέσθαι, οἳ ἐκεῖνον ἠγάπων ἐπὶ συνουσίᾳ καὶ τοῖς ὑστέροις ὁδόν τινα παρέδοσαν βίου Ὁμηρικήν, ὥσπερ Πυθαγόρας αὐτός τε διαφερόντως ἐπὶ τούτῳ ἠγαπήθη, καὶ οἱ ὕστεροι ἔτι καὶ νῦν Πυθαγόρειον τρόπον ἐπονομάζοντες τοῦ βίου διαφανεῖς πῃ δοκοῦσιν εἶναι ἐν τοῖς ἄλλοις;

721 Krş. Iamb. *vit. Pyth.* 30,179: καὶ ἄλλην δὲ μέθοδον ἀνεῦρε τοῦ ἀναστέλλειν τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τῆς ἀδικίας, διὰ τῆς κρίσεως τῶν ψυχῶν, εἰδὼς μὲν ἀληθῶς ταύτην λεγομένην, εἰδὼς δὲ καὶ χρησίμην οὖσαν εἰς τὸν φόβον τῆς ἀδικίας. ([*Pythagoras] bir yandan bunun gerçekten de böyle olduğunu düşündüğü, öte yandan da haksızlıktan korkmayı sağladığını bildiği için ruhların yargılanacağı düsturuyla insanları haksızlıktan alıkoyacak bir başka yol daha bulmuştur*).

722 Plat. *nom.* 870d–e ve 903d.

723 Plat. *nom.* 872e.

724 Plat. *nom.* 944d–e.

725 Plat. *Tim.* 42b–c: ὁ μὲν εὖ τὸν προσήκοντα χρόνον βιούς, πάλιν εἰς τὴν τοῦ συννόμου πορευθεὶς οἴκησιν ἄστρου, βίον εὐδαίμονα καὶ συνήθη ἕξοι, σφαλεὶς δὲ τούτων εἰς γυναικὸς φύσιν ἐν τῇ δευτέρᾳ γενέσει μεταβαλοῖ (*Kendisine ayrılmış zamanı iyi yaşayan biri tanıdık yıldızındaki ikametine geri döner ve alışık olduğu bahtiyar yaşama devam eder. Doğru yoldan sapan biriyse, dünyaya bir dahaki sefere kadın olarak gelir*); krş. Plat. *Tim.* 90e: τῶν γενομένων ἀνδρῶν ὅσοι δειλοὶ καὶ τὸν βίον ἀδίκως διῆλθον, κατὰ λόγον τὸν εἰκότα γυναῖκες μετεφύοντο ἐν τῇ δευτέρᾳ γενέσει (*Bu makul düşünceye göre erkek olarak doğanlardan korkaklar ve haksızlığa tevessül edenler ikinci yaşamlarında kadın olarak doğarlar*).

için kendinden sonra da tanrıya hizmet edecek kuşaklar bırakmak" gerekliliğiyle açıklanmaktadır.[726] "*Kurada payına hane ve mülkü alan aile reisi hem soyunun hem de kentin tanrılarına, ayrıca ailenin yaşayan ve ölmüş üyelerine kendinden sonra hizmet edecek halefi olarak çocukları arasında en çok sevdiği oğlunu tek varis bıraksın*"[727] diyen ve mirasta her oğlun eşit paya sahip olduğu genel uygulamadan farklı olan düzenleme benzer bir içerik taşımaktadır. Bunun temelinde "*kendinden sonra da tanrıya hizmet edecek kişiler bırakmak gerektiği için çocuk sahibi olmak gerekir*"[728] diyen Pythagorasçı düstur bulunmaktadır. Yine *Yasalar*'da çocuk

---

[726] Plat. *nom.* 773e–774a: χρὴ τῆς ἀειγενοῦς φύσεως ἀντέχεσθαι τῷ παῖδας παίδων καταλείποντα ἀεὶ τῷ θεῷ ὑπηρέτας ἀνθ᾽ αὑτοῦ παραδιδόναι. Platon *Devlet*'te Galukon'un ağzından "*haksız biri hangi ailenin mensubuyla isterse onunla evlenir, çocuklarını kimlerle isterse onlarla evlendirir, kimlerle isterse onlarla ilişki kurup ortak olur ve haksızlık yapmaktan çekinmediği için bütün bu eylemlerinde kendine çıkar sağlar*" derken evlilikte eşlerin denk olması gerektiğine dair yaygın görüşü dile getirmektedir: Plat. *rep.* 362b: ἔπειτα γαμεῖν ὁπόθεν ἂν βούληται, ἐκδιδόναι εἰς οὓς ἂν βούληται, συμβάλλειν, κοινωνεῖν οἷς ἂν ἐθέλῃ, καὶ παρὰ ταῦτα πάντα ὠφελεῖσθαι κερδαίνοντα τῷ μὴ δυσχεραίνειν τὸ ἀδικεῖν). Yedi bilgeden Kleobulos (yk. s. 322 ve dn. 395) ve Pittakos (yk. s. 327–328 ve dn. 418) benzer ifadelerde bulunmuşlardır.

[727] Plat. *nom.* 740b–c: ὁ λαχὼν τὸν κλῆρον καταλειπέτω ἀεὶ ταύτης τῆς οἰκήσεως ἕνα μόνον κληρονόμον τῶν ἑαυτοῦ παίδων, ὃν ἂν αὐτῷ μάλιστα ᾖ φίλον, διάδοχον καὶ θεραπευτὴν θεῶν καὶ γένους καὶ πόλεως τῶν τε ζώντων καὶ ὅσους ἂν ἤδη τέλος εἰς τὸν τότε χρόνον ἔχῃ.

[728] Iamb. *vit. Pyth.* 18,86: δεῖ τεκνοποιεῖσθαι ἕνεκα τοῦ καταλιπεῖν ἕτερον ἀνθ᾽ ἑαυτοῦ θεῶν θεραπευτήν; krş. Iamb. *vit. Pyth.*18,83: δεῖ τεκνοποιεῖσθαι (δεῖ γὰρ ἀντικαταλιπεῖν τοὺς θεραπεύοντας τὸν θεόν).

yaparken içkinin yasaklanması[729] da Pythagoras'a atfedilen düsturlarla örtüşmektedir.[730] Bunun yanında Platon'un Orphik yaşam biçimine atfettiği kansız kurban geleneği,[731] Iamblikhos'un Pythagoras için anlattığı kurban uygulamasıyla[732] aynıdır. Dolayısıyla ev idaresine dair Ksenophon[733]

---

729 Plat. *nom.* 775b–e; krş. 674b (metin ve çeviri için bk. yk. dn. 712).

730 Iamb. *vit. Pyth.* 31,211: ὑπελάμβανον δὲ δεῖν πολλὴν πρόνοιαν ποιεῖσθαι τοὺς τεκνοποιουμένους τῶν ἐσομένων ἐκγόνων. πρώτην μὲν οὖν εἶναι καὶ μεγίστην πρόνοιαν τὸ προσάγειν αὑτὸν πρὸς τὴν τεκνοποιίαν σωφρόνως τε καὶ ὑγιεινῶς βεβιωκότα τε καὶ ζῶντα καὶ μήτε πληρώσει χρώμενον τροφῆς ἀκαίρως μήτε προσφερόμενον τοιαῦτα ἀφ' ὧν χείρους αἱ τῶν σωμάτων ἕξεις γίνονται, μήτι δὴ μεθύοντά *([Pythagorasçılar] bunun dışında çocuk sahibi olacakların gelecek kuşaklara büyük bir özen göstermeleri gerektiği görüşündedirler. Bu hususta ilk ve en önemli özen çocuk yapmaya hazırlanan kişinin ağırbaşlı ve sağlıklı bir yaşam sürmesi, turfanda sebzelerle midesini doldurmaması, vücudun yapısını bozacak gıdalar almaması ve hepsinden öte içki tüketmemesidir).*

731 Plat. *nom.* 782c: θύματά τε οὐκ ἦν τοῖς θεοῖσι ζῷα, πέλανοι δὲ καὶ μέλιτι καρποὶ δεδευμένοι καὶ τοιαῦτα ἄλλα ἁγνὰ θύματα, σαρκῶν δ' ἀπείχοντο ὡς οὐχ ὅσιον ὂν ἐσθίειν οὐδὲ τοὺς τῶν θεῶν βωμοὺς αἵματι μιαίνειν (*Tanrılara hayvan kurban etmez, bunun yerine onlara çörekler, bala batırılmış tahıl ve benzeri gibi cansız ürünler adarlardı. Ayrıca et yemek ve tanrıların sunaklarını kanla kirletmek günah olduğu için etten de uzak dururlardı*).

732 Iamb. *vit. Pyth.* 28,150: ἐπέθυε δὲ θεοῖς λίβανον, κέγχρους, πόπανα, κηρία, σμύρναν, τὰ ἄλλα θυμιάματα· ζῷα δὲ αὐτὸς οὐκ ἔθυεν (*Tanrılara tütsü, darı, çörek, bal mumu, mür ve diğer tütsülerden sunar, ama asla hayvan kurban etmezdi*); ayrıca bk. Iamb. *vit. Pyth.* 11,54: τοῖς θεοῖς προσφέρειν ἃ μέλλουσι, ταῖς χερσὶν αὐτὰς ποιεῖν καὶ χωρὶς οἰκετῶν πρὸς τοὺς βωμοὺς προσενεγκεῖν, οἷον πόπανα καὶ ψαιστὰ καὶ κηρία καὶ λιβανωτόν, φόνῳ δὲ καὶ θανάτῳ τὸ δαιμόνιον μὴ τιμᾶν (*kadınların tanrılara çörek, kek, bal mumu ve tütsü gibi kendi elleriyle hazırladıkları sunularda bulunmalarını ve bunları sunaklara yanlarında hizmetçiler olmadan götürmelerini söyler ve tanrısala leş ve ölümle saygı göstermemeleri gerektiğini [eklerdi]*).

733 Bk. yk. s. 337.

veya *Oikonomika*'nın I. kitabının yazarı[734] üzerinde yukarıda tespit edilen Pythagorasçı etkileri Platon üzerinde de görmek mümkündür. Pek çok yazar gibi Platon'un da ismen anmadığı düşünürlerden elbet alıntı yaptığı olmuştur.[735] Yine de bu Theopompos'un iddia ettiği gibi onun düşüncelerinin büyük kısmının Aristippos, Antisthenes ve Bryson'un eserlerinden kaynaklandığı anlamına gelmez.[736] Gerçeği yansıtmayan bu iddia Theopompos'un Akademia'ya duyduğu nefret ve saldırganlığın ürünüdür.

Platon'un kadınlar hakkında yazdıkları ise antik dönemde kadın teması üzerine yapılan modern araştırmalar açısından özel bir anlam taşımaktadır. Zira kadın ve erkeğin görece eşitliğine dair *Devlet*'te temellendirilen görüş *Yasalar*'da da şu şekilde ifade edilmektedir: "*Yasa koyucu, kadınların lüks ve israf içinde düzensiz bir yaşam sürmelerine izin verip yalnızca erkeklerle ilgilenerek işini yarım bı-*

---

734 Bk. yk. s. 333.

735 Platon'un diyaloglarındaki konuşmacıları seçiş yöntemi ve bu bağlamda telif sorunu hakkında bk. Sedley 1995, 3–26; krş. Zoepffel 2006, 177.

736 Athen. *deipn.* 11,118: καὶ γὰρ Θεόπομπος ὁ Χῖος ἐν τῷ κατὰ τῆς Πλάτωνος διατριβῆς "τοὺς πολλούς, φησί, τῶν διαλόγων αὐτοῦ ἀχρείους καὶ ψευδεῖς ἄν τις εὕροι· ἀλλοτρίους δὲ τοὺς πλείους, ὄντας ἐκ τῶν Ἀριστίππου διατριβῶν, ἐνίους δὲ κἀκ τῶν Ἀντισθένους, πολλοὺς δὲ κἀκ τῶν Βρύσωνος τοῦ Ἡρακλεώτου" (*Nitekim Khios'lu Theopompos Platon'un Okuluna Karşı adlı yazısında "Platon'un diyaloglarının yararsız ve yanlış pek çok düşünceyle dolu olduğunun görülebileceğini, ayrıca geriye kalanların büyük bir kısmının da kimilerine göre Aristippos'un, bazılarına göre Antisthenes'in, büyük çoğunluğa göre de Herakleialı Bryson'un okuluna ait olduğunu söyler*).

rakmamalı ve tam da bu yüzden iki katı yerine sadece yarısı kadar refahı polis'e mubah görmemelidir".[737] Buna göre temel görevleri her ne kadar ev idaresi ve çocukların yetiştirilmesi[738] olsa da kız çocukları da erkeklerle aynı eğitimi alacaklar[739] ve askerlik hizmeti göreceklerdir[740]. Bu ilerici görüşlere karşın Platon'un muhakeme usulleri için getirdiği düzenlemeler kadını yine de ikinci sınıf gördüğünü belgelemektedir: özgür bir kadın ancak 40 yaşından itibaren tanıklık yapabilecek, kocası hayattayken dava da açamayacaktır.[741]

Tragodia ve Komodia Ozanları

Stobaios *Oikonomikos* başlığı altında yaptığı derlemede Theophrastos (Stob. *anth.* 4,28,7), Plutarkhos (4,28,8–11), Dion (4,28,12–13), Yedi Bilge (4,28,14), Bryson (4,28,15), Kallikratidas (4,28,16–18), Periktione (4,28,19), Musonios

---

737 Plat. *nom.* 806c: τέλεον γὰρ καὶ οὐ διήμισυν δεῖν τὸν νομοθέτην εἶναι, τὸ θῆλυ μὲν ἀφιέντα τρυφᾶν καὶ ἀναλίσκειν διαίταις ἀτάκτως χρώμενον, τοῦ δὲ ἄρρενος ἐπιμεληθέντα, τελέως σχεδὸν εὐδαίμονος ἥμισυ βίου καταλείπειν ἀντὶ διπλασίου τῇ πόλει.

738 Plat. *nom.* 806a: θεραπείας δὲ καὶ ταμιείας αὖ καὶ παιδοτροφίας εἴς τι μέσον ἀφικνεῖσθαι.

739 Plat. *nom.* 804d–e: τὰ αὐτὰ δὲ δὴ καὶ περὶ θηλειῶν ὁ μὲν ἐμὸς νόμος ἂν εἴποι πάντα ὅσαπερ καὶ περὶ τῶν ἀρρένων, ἴσα καὶ τὰς θηλείας ἀσκεῖν δεῖν

740 Plat. *nom.* 806a–c.

741 Plat. *nom.* 937a: γυναικὶ δ' ἐξέστω ἐλευθέρᾳ μαρτυρεῖν καὶ συνηγορεῖν, ἐὰν ὑπὲρ τετταράκοντα ἔτη ᾖ γεγονυῖα, καὶ δίκην λαγχάνειν, ἐὰν ἄνανδρος ᾖ· ζῶντος δὲ ἀνδρὸς ἐξέστω μαρτυρῆσαι μόνον; krş. Föllinger 1996, 56–117 (II. Böl. Platon und die Gleichheit der Geschlechter).

(4,28,20), Hierokles (4,28,21) ve Ksenophon'dan (4,28,22–23) önce Sophokles (4,28,1), Euripides (4,28,2 ve 4–6) ve Hesiodos'tan (4,28,3) olmak üzere üç ozandan altı alıntı yapmaktadır.

Stobaios'un yaptığı ilk alıntı Sophokles'in *Aias* adlı eserindendir. Buna göre Aias elinde çift ağızlı baltasıyla gece vakti yağma için dışarı çıkmak üzereyken ne yaptığını soran eşi Tekmessa'yı paylamaktadır:[742] "*O da bana her yerde yinelenen şu bayat sözleri etti: (bire) kadın, kadınlara zarafeti sükût getirir*". İkinci alıntı Euripides'in *Ino* adlı eserindendir: "*Erkeğin, eşi için doğruya sessiz kalmayacak, edepsiz olandan nefret edecek ve bunu denetleyecek özellikte bir kadın hizmetliye müsaade etmesi gerekir*".[743] Drama ozanlarından yapılan bu iki alıntının ardından Stobaios bu sefer Hesiodos'tan şu dizeleri aktarır:[744] "*Aklını çelmesin güzel popolu kadının biri / gözü barakanda düzenbaz diller dökerek*". Sonraki üç alıntı yine Euripides'tendir. Bunlardan ilki *Yalvarıcılar* adlı eserinin şu dizeleridir:[745] "*Akıl sahibi kadınlar için makul olan, herşeyi erkeklere bırakmaktır*". Euripides'ten ikinci alıntı *Orestes* adlı oyunundandır:[746] "*Kalabalığa karışmak genç*

---

[742] Soph. *Ai.* 292–293: ὁ δ' εἶπε πρός με βαί', ἀεὶ δ' ὑμνούμενα· | γύναι, γυναιξὶ κόσμον ἡ σιγὴ φέρει.

[743] Eur. *frag.* 410: τοιάνδε χρὴ γυναικὶ πρόσπολον † ἐᾶν, | ἥτις τὸ μὲν δίκαιον οὐ σιγήσεται, | τὰ δ' αἰσχρὰ μισεῖ καὶ κατ' ὀφθαλμοὺς ἔχει.

[744] Hes. *erg.* 373–374: μὴ δὲ γυνή σε νόον πυγοστόλος ἐξαπατάτω | αἱμύλα κωτίλλουσα, τεὴν διφῶσα καλιήν.

[745] Eur. *suppl.* 40–41: πάντα γὰρ δι' ἀρσένων | γυναιξὶ πράσσειν εἰκός, αἵτινες σοφαί.

[746] Eur. *Or.* 108: ἐς ὄχλον ἕρπειν παρθένοισιν οὐ καλόν.

kızlar için hoş bir durum değildir". Stobaios'un Euripides'ten son alıntısı ise *Stheneboia* adlı eserdendir:[747] "*Yine de zekâ sahibi birinin hiçbir kadına güvenmemesi gerekir"*.

Görüldüğü üzere Stobaios ozanlardan yaptığı alıntıları kadınla kurulacak ilişki teması çerçevesinde seçmiştir. Bu konu için elbette Euripides'in özellikle kadınlarla ilgili oyunları bir hayli malzeme sunmaktadır. Euripides'in eserlerinde bu temanın haricinde de *oikonomika* ile bağlantılı sayısız pasaj bulunmaktadır.[748] *Iphigeneia Aulis*'te adlı oyundan *Oikonomika*'nın I. kitabının 4b (= 1344a 13–18) bölümünün anlaşılmasına katkı sağlayacak bir pasaj burada anılmaya değerdir. Buna göre Klytaimnestra eşi Agamemnon'dan kızları Iphigeneia'yı öldürmek isteyip istemediğini öğrenmeye çalışırken ona şu şekilde sitem eder:[749] "*Sana ve evine karşı kusursuz bir eş olduğumu teslim edersin herhalde. Aphrodite'ye öylesine hürmetkâr davrandım, malı mülkünü de öylesine çoğalttım ki eve geldiğinde mutluluk duyuyor, evden de huzurla ayrılıyordun. Bir erkek*

747 Eur. *frag.* 671: πιστεύειν δὲ χρὴ | γυναικὶ μηδὲν ὅστις εὔφρονεῖ βροτῶν.

748 Örneğin *Evlilik* (Stob. *anth.* 4,22, özellikle de *kadınlara hakaret*/ψόγος γυναικῶν bölümünde [4,22g]) ve *Evlilik için öğütler*/γαμικὰ παραγγέλματα (Stob. *anth.* 4,23) başlığı altında Euripides'ten sayısız alıntı bulunmaktadır.

749 Eur. *Iph. A.* 1157–1163: οὔ σοι καταλλαχθεῖσα περὶ σὲ καὶ δόμους | συμμαρτυρήσεις ὡς ἄμεμπτος ἦ γυνή, | ἔς τ' Ἀφροδίτην σωφρονοῦσα καὶ τὸ σὸν | μέλαθρον αὔξουσ', ὥστε σ' εἰσιόντα τε | χαίρειν θύραζέ τ' ἐξιόντ' εὐδαιμονεῖν. | σπάνιον δὲ θήρευμ' ἀνδρὶ τοιαύτην λαβεῖν | δάμαρτα· φλαύραν δ' οὐ σπάνις γυναῖκ' ἔχειν.

için böyle bir eş zor bulunur bir nimettir. Kötü bir eşe sahip olmaksa hiç de ender bir durum değildir". Kadının cinselliğinin Aphrodite'ye hürmet şeklinde burada böylesine başat bir konumda dile getirilmesi, bunun evlilikte erkek açısından taşıdığı öneme, dolayısıyla *oikonomika* üzerine yazılara konu edildiğine işaret etmektedir. Stobaios Euripides'in kadın erkek ilişkilerine dair düşüncelerinin yorumu için İ.Ö. 2. yüzyılda yaşamış Stoacı düşünür Antipatros'un[750] aşağıda çevirisi verilen sözlerine başvurmaktadır: "*Bir kadınla birlikte yaşama konusunda deneyimsiz olmayan Euripides bu konuları ele alırken yazılarında sıklıkla dile getirdiği kadın düşmanlığını bir kenara bırakarak şunları söylemektedir: Hastalıkta ve kötü anlarda bir kadın, eğer ev işlerini düzgün idare ederse, öfkeyi dindireceğinden ve umutsuzluğu ruhtan söküp atacağından erkek için en tatlı nimettir".*[751] Bu veri evlilik ve kadın teması söz konusu olduğunda Euripides'in uzun süre temel kaynaklardan biri olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Aristophanes'in *Kurbağalar* adlı oyununda Euripides'in ağzından aşağıdaki sözleri dile getirmesi, bir yandan Euripides'in *oikonomika* sahasındaki bilgilerinin çağdaşları tarafından güvenilir bir

---

[750] Antipatros'un konu hakkındaki görüşleri üzerine daha fazla bilgi için bk. Zoepffel 2006, 251.

[751] Stob. *anth.* 4,22a,25: οὐκ ἀπείρως <δὲ> τῆς πρὸς γυναῖκα συμβιώσεως καὶ ὁ Εὐριπίδης είς ταῦτα ἀποβλέψας καὶ ἀποθέμενος τὴν ἐν τῷ γράφειν μισογυνίαν ταῦτ' εἴρηκεν· (= Eur. *frag.* 822) γυνὴ γὰρ ἐν νόσοισι καὶ κακοῖς πόσει | ἥδιστόν ἐστι, δώματ' ἢν οἰκῇ καλῶς, | όργήν τε πραΰνουσα <καὶ δυσθυμίας | ψυχὴν μεθιστᾶσα.

kaynak olarak görüldüğüne, öte yandan da onun sofistlerle yakınlığına işaret etmesi açısından önemlidir:[752] "*Ben onlara bu tür şeyler üzerine | düşünmeyi öğrettim; | sanatıma mantığı ve derinlemesine incelemeyi | katarak, böylece artık her şeyi düşünüyor | ve tam tekmil kavrıyorlar; | özellikle de ev işlerini | öncekinden çok daha iyi idare etmeyi, | devamlı şunları sorarak: bu nasıl olur? | Bunu nerede bulurum? Bunu kim aldı?*"[753]

Yine Aristophanes'in *Thesmophoriazusai* adlı oyununda kadınların ağzından Euripides hakkında şu ifadeleri kullanması da anlamlıdır:[754] "*Bizden sorulurdu eskiden | evin harcamaları; un, zeytin | ve şarap seçimi. Ama artık mümkün değil | bunlar. Zira erkekler artık kendi üzerlerinde | taşıyor gizil kötülükler dolu | üç çentikli Sparta anahtarlarını.*[755] | *Eskiden kapıları kolayca açabilirdik | sadece üç oboloi değe-*

[752] Krş. Ehrenberg 1968, 282–286.

[753] Aristoph. *ran.* 971–979. τοιαῦτα μέντοὐγὼ φρονεῖν | τούτοισιν εἰσηγησάμην, | λογισμὸν ἐνθεὶς τῇ τέχνῃ | καὶ σκέψιν, ὥστ' ἤδη νοεῖν | ἅπαντα καὶ διειδέναι | τά τ' ἄλλα καὶ τὰς οἰκίας | οἰκεῖν ἄμεινον ἢ πρὸ τοῦ | κἀνασκοπεῖν, 'πῶς τοῦτ' ἔχει; | ποῦ μοι τοδί; τίς τοῦτ' ἔλαβε;

[754] Aristoph. *thesm.* 418–427: ἃ δ' ἦν ἡμῖν πρὸ τοῦ | αὐταῖς ταμιεῦσαι καὶ προαιρούσαις λαθεῖν | ἄλφιτον ἔλαιον οἶνον, οὐδὲ ταῦτ' ἔτι | ἔξεστιν. οἱ γὰρ ἄνδρες ἤδη κλῄδια | αὐτοὶ φοροῦσι κρυπτὰ κακοηθέστατα | Λακωνίκ' ἄττα, τρεῖς ἔχοντα γομφίους. | πρὸ τοῦ μὲν οὖν ἦν ἀλλ' ὑποῖξαι τὴν θύραν | ποιησαμέναισι δακτύλιον τριωβόλου, | νῦν δ' οὗτος αὐτοὺς ᾠκότριψ Εὐριπίδης | ἐδίδαξε θριπήδεστ' ἔχειν σφραγίδια | ἐξαψαμένους.

[755] Kapıları dışarıdan kilitleme imkânı tanıyan bu özel anahtarlar için bk. H. Diels, Antike Technik, Leipzig – Berlin² 1920, 52–55.

rinde yüzüklerle.| Oysa şimdi can sıkıcı Euripides öğretiyor | erkeklere kurt kemirmiş mühür yüzükleri | kemerlerinde taşımayı".

Kadınların Aristophanes'in dizelerinde Euripides'i bu şekilde kötülemelerinin ardında en az Aristophanes'in hayal gücü kadar kadını şirret karakterde yansıtan Euripides sahnelerinin de yattığına şüphe yoktur. Ama aynı dizeler Aristophanes'in erkeklerin ev idaresi konusundaki yeni yaklaşımlarının akılsallığını vurgulayarak bu konuda yaygınlaşmaya başlayan öğretici kitaplara göndermede bulunduğu şeklinde de okunabilir.[756] Kaldı ki *komodia* ozanı Kratinos'un Euripidaristophanes tarzı davranışı ifade edecek yeni bir sözcük türetmesi (εὐριπιδαριστοφανίζω),[757] her iki ozanın doğmakta olan yeni bir çağın temsilcileri olarak görüldüğünü göstermektedir.[758]

Sonuç olarak bütün bu veriler drama ozanlarının ev idaresine ilişkin temalara genel bir ilgi duyduklarının işaretidir.

---

756 Krş. Zoepffel 2006, 111–112.

757 Krat. *frag.* 307: ὑπολεπτολόγος, γνωμοδιώκτης, εὐριπιδαριστοφανίζων (*Euripidaristophanes tarzında, zor anlaşılır, bilgi müptelası biri*).

758 Krş. Ehrenberg 1968, 286.

ARISTOTELES VE *OIKONOMIA*

Daha önce de belirtildiği gibi *Oikonomika* ile Aristoteles'in *Politika* adlı eserinin I. kitabı arasındaki çarpıcı benzerlikler ortaçağ yazarlarını bunların özdeş oldukları düşüncesine götürmüştür.[759] Her ne kadar bu görüş hatalı da olsa[760] genel olarak ev idaresinin ele alındığı *Politika*'nın I. kitabının içeriği üzerine kısa bir değerlendirme, o sırada oldukça güncel bir konu olan *Oikonomika* üzerine tartışmalarda Aristoteles'in aldığı konumu, ayrıca *Oikonomika*'nın yazar(lar)ıyla Aristoteles arasındaki ilişkiyi ve bu sayede belki de *Oikonomika*'nın ne zaman kaleme alınmış olabileceğini anlamak için yararlı olacaktır.

Aristoteles *Politika*'nın I. kitabının ilk bölümüne (I.1 = 1252a 1–23) her toplum düzeninin şu ya da bu iyi'yi amaçladığı, toplulukların en üstünü ve diğer hepsini kapsayanı olan *polis*'in de en yüksek iyi'yi amaç edineceği tespitiyle giriş yapar. Bu girişin ana amacı aslında Platon'un devlet adamı (πολιτικός), kral (βασιλικός), ev reisi (οἰκονομικός) ve efendinin (δεσποτικός) nitelikleri arasında ayrım bulunmadığı görüşünü[761] çürütmektir.[762] Aristoteles ikinci

---

[759] Bk. yk. dn. 17.

[760] Bk. yk. dn. 22.

[761] Plat. *pol.* 259c: οὐκοῦν, ὃ νυνδὴ διεσκοπούμεθα, φανερὸν ὡς ἐπιστήμη μία περὶ πάντ᾽ ἐστὶ ταῦτα· ταύτην δὲ εἴτε βασιλικὴν εἴτε πολιτικὴν εἴτε οἰκονομικήν τις ὀνομάζει, μηδὲν αὐτῷ διαφερώμεθα.

[762] Aristot. *pol.* 1252a 7–9: ὅσοι μὲν οὖν οἴονται πολιτικὸν καὶ βασιλικὸν καὶ οἰκονομικὸν καὶ δεσποτικὸν εἶναι τὸν αὐτὸν οὐ καλῶς λέγουσιν.

bölümde (I.2 = 1252a 24–1253a 39) yönetici türlerinin birbirlerinden nasıl ayrıldıklarını ve bunlar hakkında bilimsel bir bilgiye (τεχνικόν) ulaşmanın mümkün olup olmadığını anlamak üzere ilk bölümün sonunda belirttiği gibi siyasi bir topluluğu meydana getiren ögelerin artık bölünemeyecekleri en küçük parçalarını incelemeye girişir. Analizini meşrulaştırmak için de konuya doğal bir açıklamayla başlar: İnsanların bir araya gelişlerindeki ilk aşama üreme amacıyla erkek ve dişinin bilinçli değil, içgüdüsel birlikteliğidir.[763] Bunu doğaca yönetilmesi gerekenle yine doğaca yönetmeye yetkin olanın ortak güvenliklerini korumak amacıyla bir araya gelmeleri takip eder.[764] Ona göre "*ilk hane erkeğin bu ikisiyle (kadın ve köleyle) birliğinden ortaya çıkmıştı ve Hesiodos 'ilkin bir evin, bir zevcen ve çift sürecek öküzün olsun'*[765] *derken haklıdır; zira yoksul birinin kölesi öküzüdür. Günlük ihtiyaçları karşılamak için doğa gereği kurulan bu birliktelik, üyelerini Kharondas'ın aştaş, Giritli Epimenides'in ise sofradaş olarak adlandırdığı hanedir*".[766] Birliktelikler için bir sonraki aşama köydür: "*Günlük ihtiyaçların karşılanmasın-*

---

[763] Aristot. *pol.* 1252a 27–29: οἷον θῆλυ μὲν καὶ ἄρρεν τῆς γενέσεως ἕνεκεν (καὶ τοῦτο οὐκ ἐκ προαιρέσεως, ἀλλ' ὥσπερ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ζῴοις καὶ φυτοῖς φυσικὸν τὸ ἐφίεσθαι).

[764] Aristot. *pol.* 1252a 30–31: ἄρχον δὲ καὶ ἀρχόμενον φύσει, διὰ τὴν σωτηρίαν; krş. Aristot. *pol.* 1278b 32–37 (= III.6).

[765] Hes. *erg.* 405: οἶκον μὲν πρώτιστα γυναῖκά τε βοῦν τ' ἀροτῆρα.

[766] Aristot. *pol.* 1252b 9–15: ἐκ μὲν οὖν τούτων τῶν δύο κοινωνιῶν οἰκία πρώτη, καὶ ὀρθῶς Ἡσίοδος εἶπε ποιήσας "οἶκον μὲν πρώτιστα γυναῖκά τε βοῦν τ' ἀροτῆρα"· ὁ γὰρ βοῦς ἀντ' οἰκέτου τοῖς πένησίν ἐστιν. ἡ μὲν οὖν εἰς πᾶσαν ἡμέραν συνεστηκυῖα κοινωνία κατὰ φύσιν οἶκός ἐστιν, οὓς Χαρώνδας μὲν καλεῖ ὁμοσιπύους,᾿Επιμενίδης δὲ ὁ Κρὴς ὁμοκάπους.

dan öte bir amacın gerçekleşmesi için birçok hanenin birleşmesinden köy meydana gelir".[767] Ama bu birlik de ilk haneye *"sonradan doğan ve bazılarının süttaş olarak adlandırdığı oğul ve torunların evlerinin eklemesiyle doğal bir süreç sonucunda oluşmuştur".*[768] Birliklerin *"son aşaması ise birçok köyün bir araya gelmesiyle oluşan ve başlangıçta sadece hayatta kalabilmek için ortaya çıkmakla birlikte, şimdi iyi bir yaşamı sağlayabilecek konuma gelerek tabiri caizse tam bir kendine yeterliliğe ulaştığından sürecin tamamlandığı polis'tir ve ilk topluluklar nasıl doğalsa, polis de öylece doğal bir topluluktur. Zira polis bunların nihai amacıdır ve doğanın kendisi de bir amaçtır [...]. Bundan polis'in doğada var olan şeyler arasında bulunduğu ve insanın doğa gereği polis içinde yaşayacak bir canlı olduğu sonucu çıkar".*[769]

Aristoteles insan ve hayvan toplulukları arasındaki temel farkı, yararlı ve zararlı olanı, haklı ve haksızı bildirmeye yarayan konuşma yetisinde görmektedir: "*Çünkü insanla*

---

767 Aristot. *pol.* 1252b 15–16: ἡ δ᾽ ἐκ πλειόνων οἰκιῶν κοινωνία πρώτη χρήσεως ἕνεκεν μὴ ἐφημέρου κώμη.

768 Aristot. *pol.* 1252b 16–18: μάλιστα δὲ κατὰ φύσιν ἔοικεν ἡ κώμη ἀποικία οἰκίας εἶναι, οὓς καλοῦσί τινες ὁμογάλακτας, παῖδάς τε καὶ παίδων παῖδας.

769 Aristot. *pol.* 1252b 27–1253a 3: ἡ δ᾽ ἐκ πλειόνων κωμῶν κοινωνία τέλειος πόλις, ἤδη πάσης ἔχουσα πέρας τῆς αὐταρκείας ὡς ἔπος εἰπεῖν, γινομένη μὲν τοῦ ζῆν ἕνεκεν, οὖσα δὲ τοῦ εὖ ζῆν. διὸ πᾶσα πόλις φύσει ἔστιν, εἴπερ καὶ αἱ πρῶται κοινωνίαι. τέλος γὰρ αὕτη ἐκείνων, ἡ δὲ φύσις τέλος ἐστίν· οἷον γὰρ ἕκαστόν ἐστι τῆς γενέσεως τελεσθείσης, ταύτην φαμὲν τήν φύσιν εἶναι ἑκάστου, ὥσπερ ἀνθρώπου ἵππου οἰκίας. ἔτι τὸ οὗ ἕνεκα καὶ τὸ τέλος βέλτιστον· ἡ δ᾽ αὐτάρκεια καὶ τέλος καὶ βέλτιστον. ἐκ τούτων οὖν φανερὸν ὅτι τῶν φύσει ἡ πόλις ἐστί, καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος φύσει πολιτικὸν ζῷον; krş. 1280b 30–1281a ve 1278b 15–25.

öteki canlılar arasındaki asıl fark, yalnız insanların iyi ile kötüyü, haklı ve haksızı sezebilmeleridir. Hane ve polis'i de bu konulardaki görüş birliği meydana getirir".[770] Aristoteles için "*polis doğa gereği haneden de bireyden de önce gelirken*",[771] *Oikonomika*'nın I. kitabının yazarıysa, *oikonomika*'yı doğuş (γένεσις) bakımından politikaya önceller: "*Oikonomika'nın doğuş bakımından politikadan önce geldiği açıktır. Görevleri için de aynı sıra geçerlidir, zira ev kentin parçasıdır"*.[772]

Aristoteles üçüncü bölümde (1253b 1–23) haneyi birinci bölümde ortaya konan yönteme paralel olarak içerdiği iktidar ilişkileri bağlamında daha yakından irdeler. Yine de sorunu daha fazla derinleştirmez ve hanede efendi ile köle (δεσποτική), koca ile karı (γαμική) ve baba ile çocuklar (τεκνοποιητική) arasında olmak üzere üç tür iktidar ilişkisi tespit eder.[773] Bu üç iktidar ilişkisinin yanında hane için dördüncü ve hatta bazılarının ev idaresinin tamamını kapsadığını, bazılarının da onun en önemli unsuru olduğunu düşündükleri *khrematistik*'i anar.[774] Tartışmaya *khrematis-*

---

770 Aristot. *pol.* 1253a 15–18: τοῦτο γὰρ πρὸς τὰ ἄλλα ζῷα τοῖς ἀνθρώποις ἴδιον, τὸ μόνον ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ καὶ δικαίου καὶ ἀδίκου καὶ τῶν ἄλλων αἴσθησιν ἔχειν. ἡ δὲ τούτων κοινωνία ποιεῖ οἰκίαν καὶ πόλιν.

771 Aristot. *pol.* 1253a 19: καὶ πρότερον δὲ τῇ φύσει πόλις ἢ οἰκία καὶ ἕκαστος ἡμῶν ἐστιν.

772 Aristot. *oik.* I.1 (= 1343a 15–16).

773 Aristot. *pol.* 1253b 8–10: ταῦτα δ᾽ ἐστὶ δεσποτικὴ καὶ γαμική (ἀνώνυμον γὰρ ἡ γυναικὸς καὶ ἀνδρὸς σύζευξις) καὶ τρίτον τεκνοποιητική.

774 Aristot. *pol.* 1253b 12–14: ἔστι δέ τι μέρος ὃ δοκεῖ τοῖς μὲν εἶναι οἰκονομία, τοῖς δὲ μέγιστον μέρος αὐτῆς· ὅπως δ᾽ ἔχει, θεωρητέον· λέγω δὲ περὶ τῆς καλουμένης χρηματιστικῆς.

tik bağlamında devam edileceğini ima eden bu vurgunun ardından, kölenin de bir tür mal kabul edilmesi nedeniyle konuya efendi-köle ilişkisini kısaca değerlendirerek devam eder (1253b 14–23).

Politika'nın 4.–11. bölümlerini bu incelemeye ayıran Aristoteles mülk edinmenin doğal olan ve olmayan iki türü bulunduğu sonucuna ulaşır ve konuyu temellendirmeye şu saptamayla başlar: "*Şu halde mülk hanenin, mülk edinme de ev idaresinin bir unsurudur. Zira zaruri gereçlere sahip olmadan ne hayatı idame ettirmek ne de iyi bir şekilde yaşamak mümkündür*".[775] Daha sonra dördüncü bölümden yedinci bölüme kadar bir mülk olarak köle teması incelenmekte ve köleliğin doğadan kaynaklı olup olmadığı sorusuna yanıt aranmaktadır.

Aristoteles sekizinci bölümde mülk edinmeye ilişkin temel soruya geri döner:[776] "*Köle de mülkiyetin* (κτῆσις) *bir unusuru olduğuna göre, her zamanki yöntemimizi takip ederek şimdi de mülkiyeti ve mülk edinmeyi inceleyelim*". Bunun ardından da mülk edinme/*khrematistik* ile ev idaresi/*oikonomia* arasındaki ilişkiyi üretme ve üretileni kullanma bağlamında tartışır:[777] "*Her şeyden önce şunları sormak ge-*

[775] Aristot. *pol.* 1253b 23–25: Ὅλως δὲ περὶ πάσης κτήσεως καὶ χρηματιστικῆς θεωρήσωμεν κατὰ τὸν ὑφηγημένον τρόπον, ἐπείπερ καὶ ὁ δοῦλος τῆς κτήσεως μέρος τι ἦν.

[776] Aristot. *pol.* 1256a 1–3: Ὅλως δὲ περὶ πάσης κτήσεως καὶ χρηματιστικῆς θεωρήσωμεν κατὰ τὸν ὑφηγημένον τρόπον, ἐπείπερ καὶ ὁ δοῦλος τῆς κτήσεως μέρος τι ἦν.

[777] Aristot. *pol.* 1256a 3–21: πρῶτον μὲν οὖν ἀπορήσειεν ἄν τις πότερον ἡ χρηματιστικὴ ἡ αὐτὴ τῇ οἰκονομικῇ ἐστιν ἢ μέρος τι, ἢ ὑπηρετική, καὶ εἰ ὑπηρετική, πότερον ὡς ἡ κερκιδοποιικὴ τῇ ὑφαντικῇ ἢ ὡς ἡ χαλκουργικὴ τῇ ἀνδριαντοποιίᾳ (οὐ γὰρ ὡσαύτως

rekir: mülk edinme ev idaresiyle aynı şey midir, yoksa onun bir unsuru veya ona yardımcı bir şey midir? Eğer ona yardımcı bir şeyse, bu mekik üretmenin dokumacılığa mı yoksa bronz dökmenin heykeltıraşlığa yardımcı olması gibi midir? [Zira bu ikisi aynı şekilde yardımcı olmazlar. İlki üretim aracını (ὄργανον), *ikincisi ise malzemeyi* (ὕλη) *sağlar. Malzeme denince de örneğin dokumacı için yünde, heykeltıraş içinse tunçta söz konusu olduğu üzere ürünün yapıldığı ham maddeyi* (ὑποκείμενον)*anlıyorum. Ev idaresinin mülk edinmeyle aynı şey olmadığı açıktır. Zira birinin görevi malzeme sağlamak, diğerinin göreviyse bu malzemeyi kullanmaktır (aksi takdirde evde var olanı ev idaresi bilgisinden (*οἰκονομική*) başka hangi bilgi kullanacaktır? Eğer mülk edinicinin (*χρηματιστικός*) görevi mülk ve servetin nereden geleceğini araştırmaksa, mülk edinme bilgisinin oikonomia'nın bir unsuru mu yoksa tamamen farklı bir bilgi biçimi* (εἶδος) *mi olduğu hususu tartışmalıdır. Bununla birlikte mülkiyet ve zenginlik* (πλοῦτος) *öylesine çok unsur içerir ki, çiftçiliğin* (γεωργική) *ve genel olarak gıda malzemelerinin gözetimi-*

ὑπηρετοῦσιν, ἀλλ᾽ ἡ μὲν ὄργανα παρέχει, ἡ δὲ τὴν ὕλην· λέγω δὲ ὕλην τὸ ὑποκείμενον ἐξ οὗ τι ἀποτελεῖται ἔργον, οἷον ὑφάντῃ μὲν ἔρια ἀνδριαντοποιῷ δὲ χαλκόν). ὅτι μὲν οὖν οὐχ ἡ αὐτὴ ἡ οἰκονομικὴ τῇ χρηματιστικῇ, δῆλον (τῆς μὲν γὰρ τὸ πορίσασθαι, τῆς δὲ τὸ χρήσασθαι· τίς γὰρ ἔσται ἡ χρησομένη τοῖς κατὰ τὴν οἰκίαν παρὰ τὴν οἰκονομικήν;)· πότερον δὲ μέρος αὐτῆς ἐστί τι ἢ ἕτερον εἶδος, ἔχει διαμφισβήτησιν· εἰ γάρ ἐστι τοῦ χρηματιστικοῦ θεωρῆσαι πόθεν χρήματα καὶ κτῆσις ἔσται, ἥ γε κτῆσις πολλὰ περιείληφε μέρη καὶ ὁ πλοῦτος, ὥστε πρῶτον ἡ γεωργικὴ πότερον μέρος τι τῆς χρηματιστικῆς ἢ ἕτερόν τι γένος, καὶ καθόλου ἡ περὶ τὴν τροφὴν ἐπιμέλεια καὶ κτῆσις; ἀλλὰ μὴν εἴδη γε πολλὰ τροφῆς, διὸ καὶ βίοι πολλοὶ καὶ τῶν ζῴων καὶ τῶν ἀνθρώπων εἰσίν· οὐ γὰρ οἷόν τε ζῆν ἄνευ τροφῆς, ὥστε αἱ διαφοραὶ τῆς τροφῆς τοὺς βίους πεποιήκασι διαφέροντας τῶν ζῴων.

nin (ἡ περὶ τὴν τροφὴν ἐπιμέλεια) *ve temininin* (ἡ κτῆσις) *khrematistik'in içinde mi, yoksa ondan tamamen farklı bir bilgi türü mü olduğu sorusunu sormak gerekir. Ama beslenmenin birçok farklı yolu; buna bağlı olarak da hem insanların hem de hayvanların pek çok farklı yaşam biçimi vardır. Çünkü beslenmeden yaşamak mümkün değildir, bunun sonucunda da farklı beslenme tarzları farklı yaşam biçimleri ortaya çıkarmıştır".*[778]

Aristoteles, besini değiş tokuş (ἀλλαγή) veya ticaret (καπηλεία) yoluyla değil de doğadan (αὐτόφυτον) elde ettikleri için göçebelerin, yağmacıların, balıkçıların, avcıların ve çiftçilerin yaşam biçimlerini doğal yaşam biçimleri olarak görüyordu.[779] Bölümün sonunda da doğal yolla mal edinme üzerine bilginin ev idaresine dair bilginin bir kısmı olduğunu şu şekilde temellendirmektedir:[780] *"Doğal yolla mal edinme tarzı* (εἶδος κτητικῆς κατὰ φύσιν) *ev idaresi üzerine bilginin* (οἰκονομική) *bir kısmını oluşturur. Çünkü yaşam için zorunlu ve hem polis hem de ev için yararlı olan*

---

[778] Birbirine yakın bilimler arasındaki ilişki ve bunların birbirleriyle karşılaştırılması Aristoteles'ten önce Platon tarafından da değerlendirilmiştir: Plat. *pol.* 281c–283b. Genel olarak krş. Schütrumpf 1991, 298–305.

[779] Aristot. *pol.* 1256a 40–1256b 2: οἱ μὲν οὖν βίοι τοσοῦτοι σχεδόν εἰσιν, ὅσοι γε αὐτόφυτον ἔχουσι τὴν ἐργασίαν καὶ μὴ δι' ἀλλαγῆς καὶ καπηλείας πορίζονται τὴν τροφήν, νομαδικὸς ληστρικὸς ἁλιευτικὸς θηρευτικὸς γεωργικός.

[780] Aristot. *pol.* 1256b 26–31: ἓν μὲν οὖν εἶδος κτητικῆς κατὰ φύσιν τῆς οἰκονομικῆς μέρος ἐστίν, ὅτι δεῖ ἤτοι ὑπάρχειν ἢ πορίζειν αὐτὴν ὅπως ὑπάρχῃ ὧν ἔστι θησαυρισμὸς χρημάτων πρὸς ζωὴν ἀναγκαίων, καὶ χρησίμων εἰς κοινωνίαν πόλεως ἢ οἰκίας. καὶ ἔοικεν ὅ γ' ἀληθινὸς πλοῦτος ἐκ τούτων εἶναι.

mallar ya bolca stoklanmalı ya da mal edinme üzerine bilgi bunları temin etmelidir.[781] *Gerçek zenginlik bu mallardan kaynaklanıyor gözükmektedir.*"

Aristoteles mülkiyetin doğal olmayan diğer biçimini, yani servet edinme biçimini dokuzuncu bölümde ele almaktadır. Konuya zenginlik ve mülkiyetin sınırsız olduğunun düşünülmesine bu ikinci tür mülkiyetin yol açtığını söyleyerek giriş yapar: "*Mülkiyetin, genellikle servet edinme olarak adlandırılan ve zenginliğin de mülkiyetin de sınırsız olduğunun düşünülmesine neden olan başka bir türü daha vardır*".[782] Sonra da Midas'ın açgözlülüğünü yansıtan duasının ardından önünde duran herşeyin altına dönüştüğü mitosuna göndermede bulunarak zenginliği ve servet edinmeyi ayrı şeyler olarak tanımlar: "*Bu nedenle zenginliği ve servet edinmeyi ayrı şeyler olarak incelerler. Zira servet edinmenin gerçekten de iki türü vardır. Bunlardan biri ev idaresi kapsamına giren doğal zenginlik, diğeri ise bir malı kullanım için değil de mal değiş tokuşu için üreten, dolayısıyla da ticaret kapsamına giren (servet edinme). Parayla ilişkili olduğu düşünülen bu ikinci tür servet edinmedir. Çünkü para değiş tokuşun temel ilkesi ve sınırıdır. Bu tür servet edinmeyle elde edilecek zenginliğin gerçekten de sınırı yoktur*".[783] Buna kar-

[781] Krş. Aristot. *oik*. I.2 (= 1343a 28–29). Ayrıca bk. Schütrumpf 1991, 316.

[782] Aristot. *pol*. 1256b 40–1257a 1: ἔστι δὲ γένος ἄλλο κτητικῆς, ἣν μάλιστα καλοῦσι, καὶ δίκαιον αὐτὸ καλεῖν, χρηματιστικήν, δι᾽ ἣν οὐδὲν δοκεῖ πέρας εἶναι πλούτου καὶ κτήσεως.

[783] Aristot. *pol*. 1257b 16–24: Μίδαν ἐκεῖνον μυθολογοῦσι διὰ τὴν ἀπληστίαν τῆς εὐχῆς πάντων αὐτῷ γιγνομένων τῶν παρατιθεμένων χρυσῶν. διὸ ζητοῦσιν ἕτερόν τι τὸν πλοῦτον

şın *"ev idaresinde servet edinmenin sınırı vardır. Çünkü (sınırsız) servet edinme ev idaresinin görevi değildir"*.[784]

Onuncu bölüm bu saptamaların ardından ulaşılan sonuçlara ayrılmıştır:[785] *"Servet edinmenin ev reisinin ve devlet adamının ödevi mi olduğuna, yoksa gerekli malzemenin zaten mevcut olması mı gerektiğine dair (zira nasıl ki kent idaresi insanları yaratmaz, ama bunları doğadan hazır alarak onlardan yararlanırsa, aynı şekilde doğanın besin için de toprak, deniz veya benzeri bir şeyi bahşetmesi gerekir) başlangıçta ortaya çıkan sorunun yanıtının, ev reisinin ödevinin mevcut malzemelerden başlayarak bunlardan gereğince yararlanmak olduğu açıktır. Hane üyelerinin hayatta kal-*

καὶ τὴν χρηματιστικήν, ὀρθῶς ζητοῦντες. ἔστι γὰρ ἑτέρα ἡ χρηματιστικὴ καὶ ὁ πλοῦτος ὁ κατὰ φύσιν, καὶ αὕτη μὲν οἰκονομική, ἡ δὲ καπηλικὴ ποιητικὴ χρημάτων οὐ πάντως, ἀλλὰ διὰ χρημάτων μεταβολῆς. καὶ δοκεῖ περὶ τὸ νόμισμα αὕτη εἶναι· τὸ γὰρ νόμισμα στοιχεῖον καὶ πέρας τῆς ἀλλαγῆς ἐστιν. καὶ ἄπειρος δὴ οὗτος ὁ πλοῦτος, ὁ ἀπὸ ταύτης τῆς χρηματιστικῆς.

784 Aristot. *pol.* 1257b 30–31: τῆς δ' οἰκονομικῆς χρηματιστικῆς ἔστι πέρας· οὐ γὰρ τοῦτο τῆς οἰκονομικῆς ἔργον.

785 Aristot. *pol.* 1258a 19–34: Δῆλον δὲ καὶ τὸ ἀπορούμενον ἐξ ἀρχῆς, πότερον τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ πολιτικοῦ ἐστιν ἡ χρηματιστικὴ ἢ οὔ, ἀλλὰ δεῖ τοῦτο μὲν ὑπάρχειν (ὥσπερ γὰρ καὶ ἀνθρώπους οὐ ποιεῖ ἡ πολιτική, ἀλλὰ λαβοῦσα παρὰ τῆς φύσεως χρῆται αὐτοῖς, οὕτω καὶ <πρὸς> τροφὴν τὴν φύσιν δεῖ παραδοῦναι γῆν ἢ θάλατταν ἢ ἄλλο τι), ἐκ δὲ τούτων, ὡς δεῖ ταῦτα διαθεῖναι προσήκει τὸν οἰκονόμον. οὐ γὰρ τῆς ὑφαντικῆς ἔρια ποιῆσαι, ἀλλὰ χρήσασθαι αὐτοῖς, καὶ γνῶναι δὲ τὸ ποῖον χρηστὸν καὶ ἐπιτήδειον, ἢ φαῦλον καὶ ἀνεπιτήδειον. καὶ γὰρ ἀπορήσειεν ἄν τις διὰ τί ἡ μὲν χρηματιστικὴ μόριον τῆς οἰκονομίας, ἡ δ' ἰατρικὴ οὐ μόριον· καίτοι δεῖ ὑγιαίνειν τοὺς κατὰ τὴν οἰκίαν, ὥσπερ ζῆν ἢ ἄλλο τι τῶν ἀναγκαίων. ἐπεὶ δὲ ἔστι μὲν ὡς τοῦ οἰκονόμου καὶ τοῦ ἄρχοντος καὶ περὶ ὑγιείας ἰδεῖν, ἔστι δ' ὡς οὔ, ἀλλὰ τοῦ ἰατροῦ, οὕτω καὶ περὶ τῶν χρημάτων ἔστι μὲν ὡς τοῦ οἰκονόμου, ἔστι δ' ὡς οὔ, ἀλλὰ τῆς ὑπηρετικῆς.

maları ya da sağlıklı olmaları en az günlük ihtiyaçlarından herhangi biri kadar elzem olduğuna göre, servet edinme ev idaresinin bir öğesiyken hekimliğin neden onun bir öğesi olmadığı pekâlâ sorulabilir. Mademki sağlığı gözetmek bir noktaya kadar ev reisinin ve kent yöneticisinin işi olmakla birlikte, bu noktanın ötesinde asıl olarak hekimin işidir; aynı şekilde parayla ilgili hususlar da ev reisini bir noktaya kadar ilgilendirir; ama bunun ötesinde yardımcı bilgiye girerler". Bu bölüm servet edinmenin biri ev idaresi kapsamına giren doğal ve zorunlu, bu nedenle övgüye değer olan; diğeri ise insanların birbirleriyle alışverişinden kaynaklandığından doğal olmadığı makul gerekçesiyle kınanan ticarete dayalı iki türü olduğu saptamasıyla son bulur: "*Şu halde daha önce de belirttiğimiz üzere servet edinmenin biri ticarete, diğeri ise ev idaresine ait iki türü vardır. Ev idaresine ait olan türü zorunlu ve övgüye değerken, değiş tokuşa dayanan dalı ise haklı olarak kınanmaktadır (çünkü bu doğadan değil, insanların birbirleriyle alışverişlerinden kaynaklanmaktadır). Dolayısıyla burada kazanç paranın ortaya çıkmasına neden olan gereklilikten değil de paranın kendisinden elde edildiğinden faizcilikten oldukça makul bir gerekçeyle nefret edilir*".[786]

Servet edinme temasını şu ana kadar teorik çerçevede ele alan Aristoteles onbirinci bölümde konunun uygula-

---

[786] Aristot. *pol.* 1258a 39–1259b 4: διπλῆς δ' οὔσης αὐτῆς, ὥσπερ εἴπομεν, καὶ τῆς μὲν καπηλικῆς τῆς δ' οἰκονομικῆς, καὶ ταύτης μὲν ἀναγκαίας καὶ ἐπαινουμένης, τῆς δὲ μεταβλητικῆς ψεγομένης δικαίως (οὐ γὰρ κατὰ φύσιν ἀλλ' ἀπ' ἀλλήλων ἐστίν), εὐλογώτατα μισεῖται ἡ ὀβολοστατικὴ διὰ τὸ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ νομίσματος εἶναι τὴν κτῆσιν καὶ οὐκ ἐφ' ὅπερ ἐπορίσθη.

ma (pratik) yönünü irdeler ve bunu "*her ne kadar özgür bir insana sadece teori ile ilgilenmek yakışsa da pratik deneyim de zaruri ihtiyaçların karşılanması açısından yararlıdır*" tespitiyle temellendirir.[787] Aristoteles için bu bağlamda yararlı olacak pratik bilgi ise at yetiştiriciliği de dâhil büyük ve küçükbaş hayvancılık (1259b 14: ἵππων κτῆσις ποία τις ἢ βοῶν ἢ προβάτων), tarım (b 17: εἶτα περὶ γεωργίας), arıcılık (b 18–19: μελιττουργίας), yüzgeçli ve kanatlı canlılara yönelik hayvancılık (b 19: καὶ τῶν ἄλλων ζῴων τῶν πλωτῶν ἢ πτηνῶν) üzerinedir: "*Bunlar servet edinmenin en uygun ve ilk sırada gelen dallarıdırlar*".[788] Aristoteles servet edinmenin değiş tokuşa (μεταβλητική) dayalı diğer türü içinse her birini kendi içinde alt dallara ayırdığı üç ana dal anar: Bunlardan en genişi ticaret (b 22: ἐμπορία), ikincisi faizcilik ve üçüncüsü de ücretli emektir (b 25: δεύτερον δὲ τοκισμός, τρίτον δὲ μισθαρνία). Aristoteles bu üç anadalı da kendi içinde şu şekilde bölümlemektedir: Ticareti a) deniz taşımacılığı (b 22: ναυκληρία), b) kara taşımacılığı (b 23: φορτηγία) ve c) pazarlama (b 23: παράστασις); ücretli emeği de a) vasıflı (b 26: ἡ μὲν τῶν βαναύσων τεχνιτῶν) ve b) sadece bedenleriyle iş gören vasıfsız işgücü (b 26–27: ἡ δὲ τῶν ἀτέχνων καὶ τῷ σώματι μόνῳ χρησίμων).

Servet edinmenin bu iki türü arasında üçüncü bir servet edinme türü daha vardır. "*Çünkü bu üçüncü tür, servet edin-*

---

787 Aristot. *pol.* 1258b 9–11: Ἐπεὶ δὲ τὰ πρὸς τὴν γνῶσιν διωρίκαμεν ἱκανῶς, τὰ πρὸς τὴν χρῆσιν δεῖ διελθεῖν. πάντα δὲ τὰ τοιαῦτα τὴν μὲν θεωρίαν ἐλευθέραν ἔχει, τὴν δ' ἐμπειρίαν ἀναγκαίαν.

788 Aristot. *pol.* 1258b 20–21: τῆς μὲν οὖν οἰκειοτάτης χρηματιστικῆς ταῦτα μόρια καὶ πρώτης.

menin hem doğal hem de değiş tokuşa dayalı ilk iki türünden öğeler içermektedir. Nitekim topraktan çıkarılan emtiaların yanı sıra yine toprakta yetişen, yenmemekle birlikte faydalı olan bitkilerle uğraşmak bu türün işidir. Bunlara örnek olarak kerestecilik ve her tür madencilik verilebilir".[789]

Yukarıda ileri sürülen düşünceler son derece kısaltılmış bir biçimde de olsa *Oikonomika*'nın I. kitabının yazarı tarafından da dile getirilmiştir. Nitekim o da mülk/servet edinme bilgisini ev idaresinin görevleri arasında saymaktadır.[790] Bunun dışında tarımı ve madencilik gibi topraktan elde edilen diğer kazançları doğaya uygun edinimler olarak olumlar, buna karşın ticaret ve ücretli emeği, kazanç burada insanlardan elde edildiği için olumsuzlar.[791] Böylece Aristoteles'in doğaya uygun kazançlar üzerine fikirlerini özetlemektedir.[792]

---

789 Aristot. *pol.* 1258b 27–31: τρίτον δὲ εἶδος χρηματιστικῆς μεταξὺ ταύτης καὶ τῆς πρώτης (ἔχει γὰρ καὶ τῆς κατὰ φύσιν τι μέρος καὶ τῆς μεταβλητικῆς), ὅσα ἀπὸ γῆς καὶ τῶν ἀπὸ γῆς γιγνομένων, ἀκάρπων μὲν χρησίμων δέ, οἷον ὑλοτομία τε καὶ πᾶσα μεταλλευτική.

790 Aristot. *oik.* I.1 (= 1343a 8–9): δῆλον ὅτι καὶ τῆς οἰκονομικῆς ἂν εἴη καὶ κτήσασθαι οἶκον καὶ χρήσασθαι αὐτῷ.

791 Aristot. *oik.* I.2 (= 1343a 25–1343b 2).

792 Aristoteles'in sınırlı ölçüde köleyle bir tuttuğu zanaatkârın erdemi üzerine görüşleri için bk. Aristot. *pol.* 1260a 36–1260b 1: τὸ νῦν εἰρημένον εἰ ἀληθές, ἆρα καὶ τοὺς τεχνίτας δεήσει ἔχειν ἀρετήν· πολλάκις γὰρ δι᾽ ἀκολασίαν ἐλλείπουσι τῶν ἔργων. ἢ διαφέρει τοῦτο πλεῖστον; ὁ μὲν γὰρ δοῦλος κοινωνὸς ζωῆς, ὁ δὲ πορρώτερον, καὶ τοσοῦτον ἐπιβάλλει ἀρετῆς ὅσον περ καὶ δουλείας· ὁ γὰρ βάναυσος τεχνίτης ἀφωρισμένην τινὰ ἔχει δουλείαν (*Bu söylenen doğruysa, erdemin zanaatkârlar için de gerekli olup olmadığı sorulabilir. Zira düzensiz yaşamlarından dolayı işlerini sıkça savsaklarlar. Yoksa burada tamamen farklı bir durum*

Servet edinmenin doğaya aykırı olan ikinci türü ise *Oikonomika*'nın II. kitabının yazarı tarafından ele alınmıştır. Nakit temini yöntemlerine dair derlemesinin de gösterdiği gibi II. kitabın yazarı, Aristoteles'in her ne kadar kendisi servet edinmeye dair pratik bilgileri, incelemenin asıl amacı doğrultusunda yüzeysel olarak ele aldığını belirtse[793] de şu vurgusunu dikkate almış gözükmektedir: "*Örneğin hem genel olarak tarım hem de ekim için toprağın sürülmesi gibi konularda yazan Paroslu Kharetides ve Lemnoslu Apollodoros'la başka temalar hakkında yazan öteki yazarlar tarafından bu konularda kaleme alınmış kitaplar bulunduğuna göre bunlara ilgi duyanlar bu eserleri inceleyebilirler. Yine de işlerinde büyük başarı göstermiş belli kişilerin uyguladıkları yöntemlere dair son derece dağınık malzemenin derlenmesi de gereklidir. Zira bu yöntemler servet edinmeye değer verenler için son derece yararlıdır*".[794] Aristoteles böyle bir derlemenin sağlayacağı yararı kanıtlamak için tekelcilikle (μονοπωλία) büyük kazançlar elde eden Thales ile Syrakusai Tiranı Dionysos I'in başvurdukları yöntemleri

mu söz konusudur? Zira köle efendisinin yaşamının bir parçasıyken, zanaatkâr işvereninden ayrı yaşar ve kölelikten ne pay alıyorsa erdemden aldığı pay da o ölçüde olur. Nitekim el emeğiyle çalışan bir zanaatkâr, sınırlı anlamda da olsa bir tür kölelik barındırır).

793 Aristot. *pol.* 1258b 33–35 (metin ve çevirisi için bk. yk. dn. 43).

794 Aristot. *pol.* 1258b 39–1259a 6: ἐπεὶ δ᾽ ἔστιν ἐνίοις γεγραμμένα περὶ τούτων, οἷον Χαρητίδῃ τῷ Παρίῳ καὶ Ἀπολλοδώρῳ τῷ Λημνίῳ περὶ γεωργίας καὶ ψιλῆς καὶ πεφυτευμένης, ὁμοίως δὲ καὶ ἄλλοις περὶ ἄλλων, ταῦτα μὲν ἐκ τούτων θεωρείτω ὅτῳ ἐπιμελές· ἔτι δὲ καὶ τὰ λεγόμενα σποράδην, δι᾽ ὧν ἐπιτετυχήκασιν ἔνιοι χρηματιζόμενοι, δεῖ συλλέγειν. πάντα γὰρ ὠφέλιμα ταῦτ᾽ ἐστὶ τοῖς τιμῶσι τὴν χρηματιστικήν.

örnek olarak verir.[795] Ardında da "*bunları bilmenin devlet adamları için de yararlı olduğunu, zira bir hane için söz konusu olduğu gibi pek çok polis'in de nakde ve bu tür kaynaklara ihtiyaç duyduğunu*"[796] ekler.

On ikinci bölümde (1259a 37–b 17) Aristoteles daha önce üçüncü bölümde fazla derinleştirmeden ele aldığı ve efendi ile köle (δεσποτική), koca ile karı (γαμική) ve baba ile çocuklar (τεκνοποιητική) arasında olmak üzere üç türünü sınıflandırdığı, ama bunlardan sadece efendi ile köle arasındakini irdelediği hane içi iktidar ilişkileri temasına geri döner.[797] Burada ele alacağı diğer iki iktidar türünün, yani koca ile karı ve babayla çocuklar arasındaki iktidarın köle üzerindeki iktidardan farklı olduğu, zira bu iki iktidar türünün özgür bireyler üzerinde uygulandığı tespitiyle konuya giriş yapar. Ardından da kadın ve çocuklar üzerindeki iktidarın, bunların özgür bireyler olma ortak paydasına rağmen ve ikinci bölümde "*her hanenin en yaşlı üye tarafın-*

---

795 Aristot. *pol.* 1259a 6–33.

796 Aristot. *pol.* 1259a 33–35: χρήσιμον δὲ γνωρίζειν ταῦτα καὶ τοῖς πολιτικοῖς. πολλαῖς γὰρ πόλεσι δεῖ χρηματισμοῦ καὶ τοιούτων πόρων, ὥσπερ οἰκίᾳ, μᾶλλον δέ.

797 E. Schütrumpf'un (1991, 121–123) bu iktidar ilişkilerinin üçüncü bölümde olduğu gibi burada da özlüce ele alınmasını, on üçüncü bölümde bu konuların anayasa biçimleri incelenirken değerlendirilmesi gerektiğine (Aristot. *pol.* 1260b 8–13: ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων διωρίσθω τὸν τρόπον τοῦτον· περὶ δ' ἀνδρὸς καὶ γυναικός, καὶ τέκνων καὶ πατρός, τῆς τε περὶ ἕκαστον αὐτῶν ἀρετῆς καὶ τῆς πρὸς σφᾶς αὐτοὺς ὁμιλίας, τί τὸ καλῶς καὶ μὴ καλῶς ἐστι, καὶ πῶς δεῖ τὸ μὲν εὖ διώκειν τὸ δὲ κακῶς φεύγειν, ἐν τοῖς περὶ τὰς πολιτείας ἀναγκαῖον ἐπελθεῖν.) dair tespitle ilişkilendirmesi kabul edilebilir gözükmektedir; krş. Zoepffel 2006, 188 dn. 319.

dan bir tür krallık gibi yönetildiği"[798] saptamasına tezat oluşturacak şekilde aynı olmadıklarını belirtir. Zira ev reisinin eşiyle olan ilişkisi kent yönetimiyle, çocuklarıyla ilişkisi ise krallık yönetimiyle örtüşmektedir.[799] Yönetme konusunda kadına göre daha yetkin olan erkek[800], eşi üzerinde bir kent memurunun diğer özgür bireyler üzerindeki iktidarına benzer şekilde, ama bu iktidarın sürekli olması[801] farklıyla hükmeder.[802] Çocuklar üzerindeki iktidar ise bir tür krallık-

---

798 Aristot. *pol.* 1252b 20–21: πᾶσα γὰρ οἰκία βασιλεύεται ὑπὸ τοῦ πρεσβυτάτου.

799 Aristot. *pol.* 1259a 39–1259b 1: καὶ γὰρ γυναικὸς ἄρχει καὶ τέκνων, ὡς ἐλευθέρων μὲν ἀμφοῖν, οὐ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον τῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ γυναικὸς μὲν πολιτικῶς τέκνων δὲ βασιλικῶς.

800 Aristot. *pol.* 1259b 1–2: τό τε γὰρ ἄρρεν φύσει τοῦ θήλεος ἡγεμονικώτερον.

801 Aristot. *pol.* 1259b 9–10: τὸ δ' ἄρρεν ἀεὶ πρὸς τὸ θῆλυ τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον.

802 Aristoteles hane içi iktidar tipleriyle kent ve devletlerin idare biçimleri arasındaki karşılaştırmayı *Nikhomakhos'a Etik*'te de yapmakta (Aristot. *EN* 1160b 22–1161a 9) ve eşler arasındaki ilişkiyi bir tür aristokrasi olarak tanımlamaktadır: "*Zira erkek liyakate göre ve bir erkek tarafından idare edilmesi gereken şeyler üzerinde iktidar kurar; kadına özgü meseleleri ise eşine bırakır. Bununla birlikte erkek evdeki her şeyi idare etmeye kalkarsa, bu ilişkiyi oligarşiye dönüştürmüş olur. Zira bunu bu konulardaki üstünlüğünden ötürü, dolayısıyla da liyakat ilkesi uyarınca yapmış olmaz. Mirasçı olmaları durumunda bazen kadınların hâkim konumda olmaları da mümkündür. Bu durumda da bir tür oligarşi söz konusudur. Zira kadınların bu tür iktidarları erdeme değil, oligarşilerdeki gibi zenginlik ve güce dayanmaktadır*" (Aristot. *EN* 1160b 32–1161a 3: ἀνδρὸς δὲ καὶ γυναικὸς ἀριστοκρατικὴ φαίνεται· κατ' ἀξίαν γὰρ ὁ ἀνὴρ ἄρχει, καὶ περὶ ταῦτα ἃ δεῖ τὸν ἄνδρα· ὅσα δὲ γυναικὶ ἁρμόζει, ἐκείνῃ ἀποδίδωσιν. ἁπάντων δὲ κυριεύων ὁ ἀνὴρ εἰς ὀλιγαρχίαν μεθίστησιν· παρὰ τὴν ἀξίαν γὰρ αὐτὸ ποιεῖ, καὶ οὐχ ᾗ ἀμείνων. ἐνίοτε δὲ ἄρχουσιν αἱ γυναῖκες ἐπίκληροι οὖσαι· οὐ δὴ γίνονται κατ' ἀρετὴν αἱ ἀρχαί, ἀλλὰ διὰ πλοῦτον καὶ δύναμιν, καθάπερ ἐν ταῖς ὀλιγαρχίαις).

tır, "*zira baba, krallığın da genel özelliği olacak şekilde, sevgisinden ve yaşından ötürü hükmedendir*".[803]

On üçüncü bölümde Aristoteles bu şekilde temellendirdiği tahakküm ilişkilerini erdem zemininde meşrulaştırmaya çalışarak konuyu etik alana taşır:[804] "*Doğadan yönetici olanla yine doğadan yönetilen konumunda bulunana dair şu sorunun genel anlamda incelenmesi gerekir: yönetenle yönetilenin erdemleri aynı mı yoksa farklı mıdır*". Bu soruyu doğadan yönetici olanın da doğadan yönetilen konumunda olanın da erdemden pay almaları gerektiği, yine de erdemleri arasında farklar bulunduğu şeklinde yanıtlar.[805] Ardından da konuyu ruhla yaptığı kıyaslamayla pekiştirir: "*Zira ruhta yöneten ve yönetilen olmak üzere iki farklı kısım bulunur ve düşünen ve düşünmeyen şeklinde farklılaşan bu iki kısma farklı erdemler atfederiz. Şu halde yöneten ve yönetilenlerin doğal olarak birçok farklı tipinin söz konusu olacağı şekilde yöneten ve yönetilen için de durum genel olarak aynıdır. Zira özgür birey köleyi, erkek kadını ve baba çocuğu farklı şekillerde yönetir ve hepsi ruhun bölümlerine, ama farklı şekillerde sahiptir. Nitekim ruhun düşünen kısmı* (τὸ βουλευτικόν) *kölede hiç yokken kadında vardır, ama tam anlamıyla yetkin değildir; çocuktaysa henüz gelişmemiştir*".[806]

[803] Aristot. *pol.* 1259b 10–12: ἡ δὲ τῶν τέκνων ἀρχὴ βασιλική· τὸ γὰρ γεννῆσαν καὶ κατὰ φιλίαν ἄρχον καὶ κατὰ πρεσβείαν ἐστίν, ὅπερ ἐστὶ βασιλικῆς εἶδος ἀρχῆς.

[804] Aristot. *pol.* 1259b 32–34: καθόλου δὴ τοῦτ᾽ ἐστὶν ἐπισκεπτέον περὶ ἀρχομένου φύσει καὶ ἄρχοντος, πότερον ἡ αὐτὴ ἀρετὴ ἢ ἑτέρα.

[805] Aristot. *pol.* 1260a 2–3: φανερὸν τοίνυν ὅτι ἀνάγκη μὲν μετέχειν ἀμφοτέρους ἀρετῆς, ταύτης δ᾽ εἶναι διαφοράς.

[806] Aristot. *pol.* 1260a 5–14: ἐν ταύτῃ γάρ ἐστι φύσει τὸ μὲν ἄρχον

Aristoteles'e göre bundan çıkan sonuç kadın, çocuk ve dahi kölenin bile kendi konumlarına denk düşen etik erdemlere sahip olmaları gerektiğidir.[807] Örneğin "*erkeğin aklıselimliği ve cesareti kadınınkinden farklıdır, zira erkek ancak bir kadın kadar cesur olsa bile korkak; bir kadın da mutedil bir erkek kadar suskun olsa bile geveze sayılır*".[808] Aristoteles *Nikomakhos'a Etik*'te[809] "*adaletin, ancak aralarındaki ilişkiler yasayla düzenlenmiş kişiler için söz konusu olacağı ve yasanın da haksızlıkların olduğu yerde bulunacağı*" temel saptamasından yola çıkarak yurttaş hukuku (τὸ πολιτικὸν δίκαιον) ile hane hukukunu (τὸ οἰκονομικὸν δίκαιον) etraflıca kıyaslamaktadır:[810] "*Oğulun babaya, kölenin efendiye*

τὸ δ' ἀρχόμενον, ὧν ἑτέραν φαμὲν εἶναι ἀρετήν, οἷον τοῦ λόγον ἔχοντος καὶ τοῦ ἀλόγου. δῆλον τοίνυν ὅτι τὸν αὐτὸν τρόπον ἔχει καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων, ὥστε φύσει τὰ πλείω ἄρχοντα καὶ ἀρχόμενα. ἄλλον γὰρ τρόπον τὸ ἐλεύθερον τοῦ δούλου ἄρχει καὶ τὸ ἄρρεν τοῦ θήλεος καὶ ἀνὴρ παιδός, καὶ πᾶσιν ἐνυπάρχει μὲν τὰ μόρια τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἐνυπάρχει διαφερόντως. ὁ μὲν γὰρ δοῦλος ὅλως οὐκ ἔχει τὸ βουλευτικόν, τὸ δὲ θῆλυ ἔχει μέν, ἀλλ' ἄκυρον, ὁ δὲ παῖς ἔχει μέν, ἀλλ' ἀτελές.

807 Aristot. *pol.* 1260a 14–17: περὶ τὰς ἠθικὰς ἀρετὰς ὑποληπτέον, δεῖν μὲν μετέχειν πάντας, ἀλλ' οὐ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἀλλ' ὅσον <ἱκανὸν> ἑκάστῳ πρός τὸ αὐτοῦ ἔργον.

808 Aristot. *pol.* 1277b 20–23: ὥσπερ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἑτέρα σωφροσύνη καὶ ἀνδρεία (δόξαι γὰρ ἂν εἶναι δειλὸς ἀνήρ, εἰ οὕτως ἀνδρεῖος εἴη ὥσπερ γυνὴ ἀνδρεία, καὶ γυνὴ λάλος, εἰ οὕτω κοσμία εἴη ὥσπερ ὁ ἀνὴρ ὁ ἀγαθός).

809 Aristot. *EN* 1134a 30–31: ἔστι γὰρ δίκαιον, οἷς καὶ νόμος πρὸς αὐτούς· νόμος δ', ἐν οἷς ἀδικία.

810 Aristot. *EN* 1134b 8–18: τὸ δὲ δεσποτικὸν δίκαιον καὶ τὸ πατρικὸν οὐ ταὐτὸν τούτοις ἀλλ' ὅμοιον· οὐ γὰρ ἔστιν ἀδικία πρὸς τὰ αὑτοῦ ἁπλῶς, τὸ δὲ κτῆμα καὶ τὸ τέκνον, ἕως ἂν ᾖ πηλίκον καὶ χωρισθῇ, ὥσπερ μέρος αὑτοῦ, αὑτὸν δ' οὐδεὶς προαιρεῖται βλάπτειν· διὸ οὐκ ἔστιν ἀδικία πρὸς αὑτόν· οὐδ' ἄρα ἄδικον οὐδὲ δίκαιον τὸ πολιτικόν· κατὰ νόμον γὰρ ἦν, καὶ ἐν οἷς ἐπεφύκει εἶναι

karşı hiçbir hukuku yokmuş gibi gözükmektedir. Zira ayağımın, elimin, hatta hiçbir uzvumun bana karşı bir hukuku yoktur. Aynı şekilde oğlun da babaya karşı bir hukukunun olmadığı düşünülebilir. Çünkü artık babasıyla eşit ve benzer olacağı yetişkin statüsünü kazanarak ondan ayrılıncaya kadar oğul babanın bir parçasıdır. Yurttaşlar da böyle kişiler olmak isterler. [17] *Aynı sebeple kölenin de efendisine karşı bir hukuku söz konusu olamaz. Çünkü köle de efendiye ait bir şeydir. Yine de efendisine karşı bir hukuku olacaksa, bu hane hukuku* (τὸ οἰκονομικὸν δίκαιον) *olacaktır. Ama incelediğimiz konu hane hukuku değil, eşitlik ve benzerlik* (ἰσότης καὶ ὁμοιότης) *temeli üzerinde yükselen yurttaş hukukudur* (τὸ πολιτικόν δίκαιον). [18] *Kadın ve erkek arasındaki hukuk işte bu nedenle yurttaş hukukuna yakındır. Zira kadın erkeğinden aşağı olmakla birlikte ona daha içten bir şekilde bağlıdır ve eşitlikten daha çok pay alır. Çünkü kadın ve erkeğin yaşamı yurttaşlar arasındaki birlikteliğe benzer, öyle ki bu ikisi arasında diğer yurttaşlar arasında söz konusu olandan daha fazla bir hukuk bulunmaktadır".*[811] *Oikonomika*'nın I.

νόμος, οὗτοι δ᾽ ἦσαν οἷς ὑπάρχει ἰσότης τοῦ ἄρχειν καὶ ἄρχεσθαι. διὸ μᾶλλον πρὸς γυναῖκά ἐστι δίκαιον ἢ πρὸς τέκνα καὶ κτήματα· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ οἰκονομικὸν δίκαιον· ἕτερον δὲ καὶ τοῦτο τοῦ πολιτικοῦ.

811 Krş. Aristot. *MM* 1194b 10–28 (= 1,33,16–18): τῷ δὲ υἱῷ πρὸς πατέρα καὶ οἰκέτῃ πρὸς δεσπότην οὐκ ἂν δόξειεν εἶναι δίκαιον οὐθέν. οὔτε γὰρ τῷ ποδὶ τῷ ἐμῷ πρὸς ἐμὲ οὔτε τῇ χειρί, ὁμοίως δὲ οὐδ᾽ ἑκάστῳ τῶν μορίων· ὡσαύτως ἂν οὖν δόξειεν ἔχειν καὶ ὁ υἱὸς πρὸς πατέρα· ὥσπερ γὰρ μέρος τί ἐστι τοῦ πατρὸς ὁ υἱός. πλὴν ὅταν ἤδη λάβῃ τὴν τοῦ ἀνδρὸς τάξιν καὶ χωρισθῇ ἀπ᾽ αὐτοῦ, τότ᾽ ἤδη ἐν ἰσότητι καὶ ὁμοιότητί ἐστιν τῷ πατρί· οἱ δὲ πολῖται τοιοῦτοί τινες ἐθέλουσιν εἶναι. [17] Ὡς δ᾽ αὕτως οὐδ᾽ οἰκέτῃ πρὸς δεσπότην ἐστὶ δίκαιον διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν· τοῦ γὰρ δεσπότου τί

kitabının yazarı, kadınla kurulacak ilişkiye dair düşüncelerinde "*ilk önce kadınla ilgili yasalar gelir*"[812] saptamasıyla Aristoteles'in kastettiği, yasalarla düzenlenmiş bu politik iktidar kavramını göz önünde bulundurmuş gözükmektedir.[813]

Aristoteles iktidar türlerine dair düşüncelerini *Politika*'nın III. kitabında daha da detaylandırmaktadır.[814] Her ne kadar doğadan köle olanla doğal olarak efendi olan için aynı çıkarlar söz konusu da olsa, köleyle efendi arasındaki despotik ilişki büyük oranda efendinin, ancak tesadüfen kölenin çıkarına işler.[815] Buna karşın kadın ve çocukla

ἐστιν ὁ οἰκέτης. ἀλλὰ δὴ καὶ εἰ ἔστιν αὐτῷ δίκαιον, τὸ οἰκονομικὸν δίκαιον πρὸς αὐτὸν ἐστίν. οὐ τοῦτο δέ γε ἡμεῖς ζητοῦμεν, ἀλλὰ τὸ πολιτικόν· ἐν ἰσότητι γὰρ καὶ ὁμοιότητι τὸ πολιτικὸν δίκαιον ἔοικεν εἶναι. [18] Ἀλλὰ δὴ τὸ μὲν ἐν γυναικὸς καὶ ἀνδρὸς κοινωνίᾳ δίκαιόν ἐστιν ἐγγὺς τοῦ πολιτικοῦ δικαίου· χεῖρον μὲν γάρ ἐστιν ἡ γυνὴ τοῦ ἀνδρός, ἀλλ᾽ οἰκειότερον, καὶ μετέχει ἰσότητός πως μᾶλλον, διότι ἐγγὺς τῆς πολιτικῆς κοινωνίας ὁ βίος αὐτῶν, ὥστε καὶ τό δίκαιον τὸ γυναικὶ πρός ἄνδρα μάλιστά πως ἤδη τῶν ἄλλων πολιτικὸν ἐστίν.

Evlilik hayatının *polis* toplumuna yakınlığı için bk. 1194b 24–28 (= 1,33,18): χεῖρον μὲν γάρ ἐστιν ἡ γυνὴ τοῦ ἀνδρός, ἀλλ᾽ οἰκειότερον, καὶ μετέχει ἰσότητός πως μᾶλλον, διότι ἐγγὺς τῆς πολιτικῆς κοινωνίας ὁ βίος αὐτῶν, ὥστε καὶ τὸ δίκαιον τὸ γυναικὶ πρὸς ἄνδρα μάλιστά πως ἤδη τῶν ἄλλων πολιτικὸν ἐστίν (*Zira kadın erkekten daha aşağıdır, yine de ona daha yakındır ve eşitlikten şu ya da bu şekilde daha çok pay alır. Çünkü bunların yaşamları polis toplumuna öylesine yakındır ki erkeğin kadına adaleti tam anlamıyla yurttaşlar arasındaki polis hukukuna benzer*).

812 Aristot. *oik.* I.4 (= 1344a 8).

813 Krş. Zoepffel 2006, 189.

814 Aristot. *pol.* 1278b 30–1279a 21.

815 Aristot. *pol.* 1278b 30–36: ἡ μὲν γὰρ δεσποτεία, καίπερ ὄντος κατ᾽ ἀλήθειαν τῷ τε φύσει δούλῳ καὶ τῷ φύσει δεσπότῃ ταὐτοῦ συμφέροντος, ὅμως ἄρχει πρὸς τὸ τοῦ δεσπότου συμφέρον οὐδὲν

ilişkide farklı bir durum söz konusudur: "*Çocuklar, kadın ve bütün hane üzerinde söz konusu olan ve ev idaresi olarak tanımladığımız iktidar ise ya yönetilenlerin yararına ya da her iki tarafın ortak çıkarınadır. Hekimlik sanatında ve idman bilimlerinde de gördüğümüz gibi burada iktidar büyük oranda yönetilenlerin; ama tesadüfen de bunları uygulayanların yararınadır. Zira antrenörün kendisinin de ara sıra talim görenlerden biri olmasına hiçbir engel yoktur, tıpkı bir dümencinin her daim mürettebattan biri olması gibi. Şu halde antrenör ya da dümenci idarelerindekilerin iyiliğini gözetirler, fakat bunlardan biri olduklarında sağladıkları yarardan tesadüfi olarak pay da alırlar*".[816]

Aristoteles'e göre "*eşler arasındaki duygusal bağ* (φιλία) *aristokrasidekiyle aynıdır. Zira erdem kıstasına dayanır ve daha üstün olanın payına daha çok iyi, her bir kişiye de kendine uygun olan pay düşer. Adalet için de aynı şey söz konusudur*".[817] Aristoteles ayrıca "*ev idaresinin maddi mül-*

ἧττον, πρὸς δὲ τὸ τοῦ δούλου κατὰ συμβεβηκός; krş Aristot. *EN* 1160b 29–30: τὸ γὰρ τοῦ δεσπότου συμφέρον ἐν αὐτῇ πράττεται.

[816] Aristot. *pol.* 1278b 37–1279a 7: ἡ δὲ τέκνων ἀρχὴ καὶ γυναικὸς καὶ τῆς οἰκίας πάσης, ἣν δὴ καλοῦμεν οἰκονομικήν, ἤτοι τῶν ἀρχομένων χάριν ἐστὶν ἢ κοινοῦ τινὸς ἀμφοῖν, καθ' αὑτὸ μὲν τῶν ἀρχομένων, ὥσπερ ὁρῶμεν καὶ τὰς ἄλλας τέχνας, οἷον ἰατρικὴν καὶ γυμναστικήν, κατὰ συμβεβηκὸς δὲ κἂν αὐτῶν εἶεν. οὐδὲν γὰρ κωλύει τὸν παιδοτρίβην ἕνα τῶν γυμναζομένων ἐνίοτ' εἶναι καὶ αὐτόν, ὥσπερ ὁ κυβερνήτης εἷς ἐστιν ἀεὶ τῶν πλωτήρων· ὁ μὲν οὖν παιδοτρίβης ἢ κυβερνήτης σκοπεῖ τὸ τῶν ἀρχομένων ἀγαθόν, ὅταν δὲ τούτων εἷς γένηται καὶ αὐτός, κατὰ συμβεβηκὸς μετέχει τῆς ὠφελείας.

[817] Aristot. *EN* 1161a 22–25: καὶ ἀνδρὸς δὲ πρὸς γυναῖκα ἡ αὐτὴ φιλία καὶ ἐν ἀριστοκρατίᾳ· κατ' ἀρετὴν γάρ, καὶ τῷ ἀμείνονι πλέον ἀγαθόν, καὶ τὸ ἁρμόζον ἑκάστῳ· οὕτω δὲ καὶ τὸ δίκαιον.

kiyetten çok hane üyelerine, zenginlik olarak adlandırdığımız mülkiyetten daha çok üyelerinin erdemlerine ve kölelerden daha çok özgür bireylere özen göstermesi gerektiğini"[818] söyleyerek konunun etik bağlamını vurgular ve *Politika*'nın ev idaresiyle ilgili I. kitabının sonunda toplumun dirliği için elzem olan erdemin bir hanenin tüm unsurları için aynı olup olmadığını sorgular. Yine de "*koca ile eşi, baba ile çocukları, bunların her birine özgü erdem ve birbirleriyle ilişkileri, bu bağlamda neyin doğru ve neyin yanlış olduğu, iyiye nasıl ulaşılacağı ve kötüden nasıl kaçınılacağı*" gibi soruları anayasa biçimlerinin incelenmesinden sonraya öteler.[819] Bunu da şu şekilde temellendirir:[820] "*Zira hane polis'in, çocuklar ve kadınlar da evin unsurları olduğuna ve parçanın mükemmelliğinin bütünün mükemmelliğine etkisi olacağına, dolayısıyla bunların iyi özelliklere sahip olması polis'in dirliğini etkileyeceğine göre, hem çocukları hem de kadınları*

---

818 Aristot. *pol.* 1259b 18–21: Φανερὸν τοίνυν ὅτι πλείων ἡ σπουδὴ τῆς οἰκονομίας περὶ τοὺς ἀνθρώπους ἢ περὶ τὴν τῶν ἀψύχων κτῆσιν, καὶ περὶ τὴν ἀρετὴν τούτων ἢ περὶ τὴν τῆς κτήσεως, ὃν καλοῦμεν πλοῦτον, καὶ τῶν ἐλευθέρων μᾶλλον ἢ δούλων.

819 Aristot. *pol.* 1260 18–13: περὶ δ' ἀνδρὸς καὶ γυναικός, καὶ τέκνων καὶ πατρός, τῆς τε περὶ ἕκαστον αὐτῶν ἀρετῆς καὶ τῆς πρὸς σφᾶς αὐτοὺς ὁμιλίας, τί τὸ καλῶς καὶ μὴ καλῶς ἐστι, καὶ πῶς δεῖ τὸ μὲν εὖ διώκειν τὸ δὲ κακῶς φεύγειν, ἐν τοῖς περὶ τὰς πολιτείας ἀναγκαῖον ἐπελθεῖν.

820 Aristot. *pol.* 1260b 13–20: ἐπεὶ γὰρ οἰκία μὲν πᾶσα μέρος πόλεως, ταῦτα δ' οἰκίας, τὴν δὲ τοῦ μέρους πρὸς τὴν τοῦ ὅλου δεῖ βλέπειν ἀρετήν, ἀναγκαῖον πρὸς τὴν πολιτείαν βλέποντας παιδεύειν καὶ τοὺς παῖδας καὶ τὰς γυναῖκας, εἴπερ τι διαφέρει πρὸς τὸ τὴν πόλιν εἶναι σπουδαίαν καὶ τὸ τοὺς παῖδας εἶναι σπουδαίους καὶ τὰς γυναῖκας σπουδαίας. ἀναγκαῖον δὲ διαφέρειν· αἱ μὲν γὰρ γυναῖκες ἥμισυ μέρος τῶν ἐλευθέρων, ἐκ δὲ τῶν παίδων οἱ κοινωνοὶ γίνονται τῆς πολιτείας.

yasaya uygun şekilde yetiştirmek gerekir. Bunun gerçekten de bir etkisi olacaktır, zira özgür nüfusun yarısını kadınlar oluştururken, çocuklar arasından da ileride kent idaresinde yer alacak bireyler çıkacaktır".

IV

EK

METNİN TARİHLENDİRİLMESİ

Farklı dönem ve coğrafyalarda farklı idareciler tarafından uygulanan mali önlemlerin derlemesini içeren II. Kitap, *Oikonomika*'nın tarihlendirilmesi açısından önemli veriler sunmaktadır. Bunlar 41 paragraf altında incelenen toplam 77 örnekten oluşmaktadır. Söz konusu örneklerden bazılarında (II.2.3, 6–8, 10–12, 15–18, 32, 34–36, 40) sadece bu eserden bilinen şahıslar söz konusu olduğundan bunlar tarihleme için bir kıstas oluşturmamakla birlikte, aşağıda ele alınacak diğer şahıslar başka tarihsel veriler aracılığıyla bilindiklerinden tarihlemeye yardımcı olmaktadırlar.

Buna göre tarihlenebilen en erken mali önlem İ.Ö. 7. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Korinthos Tiranı Kypselos (İ.Ö. 657–627) tarafından alınmıştır (II.2.1). İ.Ö. 540–524 yılları arasında Naksos Tiranı Lygdamis (II.2.2) ve İ.Ö. 527 yılından öldürüldüğü 514 yılına kadar kardeşi Hipparkhos'la birlikte Atina'da hüküm süren Hippias (II.2.2, 4) bundan yaklaşık bir asır sonraya gelirler. Bu andan itibaren büyük oranda demokratik bir idareye sahip olan Atina İ.Ö. 429–405 ve 362–351 yıllarında Poteidaia'da kendi yurttaşlarından oluşturduğu bir askeri koloni bulundurmuştur (II.2.5).

İ.Ö. 405–367 yılları arasında Syrakusai'da idareyi elinde bulunduran Dionysios I (II.2.20), İ.Ö. 386 yılında Rhegium'u fethetmiş (II.2.20g), İ.Ö. 384 yılındaysa Tyrrhenler (Etruria) üzerine sefer düzenlemiştir (II.2.20i). Atinalı devlet adamları Kallistratos (II.2.22) ve Timotheos

(II.2.23) da yaklaşık aynı döneme tarihlendirilebilirler (İ.Ö. 400–354). Kallistratos'un başka bir veriden bilinmeyen Makedonia'daki faaliyetleri yaşamının son yıllarına tarihlendirilebilir. Timotheos'un mali önlemleri içinse daha kesin tarihlemeler mümkündür. Nitekim Kerkyra'nın alınması (II.2.23b) İ.Ö. 375 yılına, Samos'un fethi (II.2.23c) İ.Ö. 365 yılına; Olynthos'unki (II.2.23a) ise bunun hemen sonrasına yerleştirilebilir.

İ.Ö. 383–360 yılları arasında Thrakia kavmi Odryslerin Kralı Kotys I ile askeri danışman olarak onun sarayında bulunan kayınbiraderi Atinalı Iphikrates'in faaliyetleri (II.2.26–27) de yaklaşık aynı zaman aralığına denk düşer. Bu zaman zarfında Kotys Hellespontos Phrygia'sı satrapı olan Artabazos'un karşı savunmasına (II.2.30a) rağmen damadı Kharidemos'un desteğiyle (II.2.30) düzenlediği bir sefer sayesinde bütün Thrakia'da hâkimiyeti ele geçirmiştir.

Soyu Mylasa kentine dayanan (II.2.13b) ve İ.Ö. 377–352 yılları arasında Büyük Kral'ın Karia satrapı olan Mausolos (II.2.13), Kappadokia Satrapı Datames (II.2.24) gibi Artakserkses II'in hükümranlığı esnasında (İ.Ö. 404–359) vuku bulan Satrap Ayaklanması'na katılmıştır. Mausolos *Oikonomika*'da Karia satrapı değil, tiranı olarak ve sadece bu bölgenin değil, Lykia'nın da beyi olarak anılır (II.2.14d). Mısır Firavunu Taos'un (Teos veya Takhos olarak da bilinir) Pers Krallı'ğına karşı Atinalı komutan Khabrias tarafından desteklenen seferi (II.2.25, 37) de yaklaşık bu döneme aittir. II.2.25a'da aktarılan önlemler ayrıca Naukratis Steli olarak

bilinen hiyeroglif belge sayesinde de doğrulanmaktadır.[821]

İ.Ö. 356–353 dolaylarında Pers Kralı Artakserkses III'e (İ.Ö. 359–338) karşı girişilen küçük çaplı isyana Hellespontos Phrygia'sı satrapı Artabazos'un da katıldığı ve Atina'nın kardeş iki komutanı Mentor (II.2.28) ve Memnon (II.2.29) tarafından desteklendiği bilinmektedir. Bu iki kardeşe vaktiyle Artabazos tarafından bahşedilen ve içine Lampsakos'un da dâhil edildiği (II.2.29) tımar, isyan sırasında saf değiştirerek Büyük Kral'ın yanında yer aldıkları için affedilmelerinin ardından da bu iki kardeşin elinde kalmış gözükmektedir. Artakserkses III İ.Ö. 343 yılında Mısır'ı tekrar ele geçirdikten sonra, bu sefer kuzeybatı Anadolu'da kaybettiği yerleri geri almak ve Makedonia'nın işgal planlarını öğrenmek için Mentor'u görevlendirir.[822] Aslında burada Hippias ile Anadolu'nun, ardından da Persia'nın fethine hazırlanan Philippos arasında Aristoteles üzerinden kurulmuş olabilecek bağlantıdan Büyük Kral'ın haberdar olması[823] temel etken olmuş gözükmektedir.[824] Bu sırada Aristoteles'in Mentor'u Philippos'un safına çekmek için onunla diplomatik kanallarla yazıştığı düşünülebilir.[825] Yine

---

821 Wilcken 1901, 200; Brodersen 2006, 17; Zoepffel 2006, 619; Möller 2000, 207–208. Naukratis Steli hakkında bk. Lichtheim 1980, 86–89; Lichtheim 1976, 139–146; Yoyotte 2006, 316–323.

822 Her ne kadar bazıları Hermias'ın yakalanmasını Memnon'a atfetseler de hem *Oikonomika*'daki (II.2.28) veri hem de Diodoros'un aktarımı (Diod. 16,52) bu görevi kardeşi Mentor'un yerine getirdiğini açıkça göstermektedir.

823 Demosth. *or.* 10,32; Didym. *in Demosth.* 5,64–71; Diod. 16,52,5; Polyain. 6,46; Aristot. *oik.* II.2.28 (=1351a 33–37).

824 Krş. Chroust 1972a, 171–172; Chroust 1972b, 373–374.

825 DL 5,27.

de Mentor, Büyük Kral'a sadık kalarak, Aristoteles'in daha sonradan Delphoi'daki heykeline yazdıracağı epigramdan[826] da anlaşıldığı üzere Hermias'ı bir tuzakla ele geçirerek (ἀνδρὸς πίστει χρησάμενος δολίου) zincire vurdurmuş ve onu Susa'ya yollamıştır. Philippos'un fetih planlarını öğrenmek için Büyük Kral'ın boşuna bir çabayla sürdürdüğü ağır işkencelere rağmen yoldaşlarına ihanet etmeyi reddeden Hermias İ.Ö. 341/340 yılında ölmüştür.[827] Son sözleri ise "*utanç verici ve de felsefeye yakışmayacak hiçbir şey yapmadığımı dostlarıma iletin*"[828] olmuştur. Hermias'ın son sözleri Aristoteles'le dostluğunun düzeyini olduğu kadar Aristoteles felsefesinin onun yaşamı üzerindeki derin etkilerini de yansıtmaktadır. Aristoteles de bu bağlılığı karşılıksız bırakmamış ve Hermias'ın ölümünün ardından Delphoi'da onun için bir anıtla üzerine yukarıda değinilen epigramı yazdırdığı heykelini dikmiş; ayrıca felsefeye ve erdeme sadakatini yaşatacak bir *hymnos* kaleme almıştır.[829]

826 DL 5,6; Didym. *in Demosth.* 6,39–43; APP *ep. dem.* 48.

827 Hermias'ın ölümü hakkında bk. Diod. 26,52; Strab. 13,1,57; krş. Düring 1957, 272–283; Chroust 1972a, 171–173; Chroust 1972b, 374–375; Renehan 1982, 251–252; Santoni 1991, 184–185; Bollansée 2001.

828 Didym. *in Demosth.* 6,15–18: ... πρὸς τοὺς φίλους τε καὶ ἑταίρους ἐπιστέλλειν ὡς οὐδὲν ἀπρεπὲς τῇ φιλοσοφίᾳ οὐδ' ἄσχημον διαπεπραγμένος.

829 DL 5,7–8 (= Aristot. *FLfrag.* 675 = Aristot. *PSfrag.* Carm. 1 = *ALG* 101–103 = Aristot. *FLfrag.* 39T = *PLG* 360–362 = *PMG* 842 = Aristot. *FragPhRPD* 322–323, 432–437 = Didym. *in Demosth.* 6,22–36 = Athen. *deipn.* 15,51 (696B–D) = FGrHistCont 1026 F30 Bollansée = Himer. *or.* 6,6–7); krş. Luc. *eun.* 9; ayrıca bk. Wilamowitz-Möllendorf 1893, 404–412; Festa 1923, 203–211; Wormell 1935, 57–92; Bowra 1938, 182–189; Düring 1957, 59–60; Renehan 1982, 251–274; Santoni 1991, 179–195; Green 2003, 29–46; Bo-

Başka verilerden de bilinen iki olay daha zamandizin açısından dayanak noktası sunmaktadır. Olynthos'un İ.Ö. 348 yılında tahrip edilmesi, Mende yurttaşları (II.2.21) ile Atinalı komutan Timotheos (II.2.23) hakkında anlatılanlar için *terminus ante quem* sunarken, Ephesos'taki ünlü Artemis Tapınağı'nın Herostratos tarafından İ.Ö. 356 yılında yakılması ise Ephesosla ilgili aktarım (II.2.19) için *terminus post quem* oluşturmaktadır.

Hakkında başka bir kaynakta bilgi sahibi olunmayan; ama *Oikonomika*'da Karia Satrapı olarak anılan Philoksenos (II.2.31) ile Aleksandros'un görevlisi olarak başka verilerden bilinen Kleomenes[830] (II.2.33) ise Aleksandros'un zamanına denk düşer. Tarihlenebilen en geç olay Samoslu sürgünlerin Aleksandros'un İ.Ö. 324 yılındaki düzenlemesiyle vatanlarına geri dönüşleridir.

Bununla birlikte bazı kentlere [Byzantion (II.2.3), Lampsakos (II.2.7), Herakleia (II.2.8), Samos (II.2.9), Khalkedon (II.2.10), Kyzikos (II.2.11), Khios (II.2.12), Klazomenai (II.2.16), Sely(m)bria (II.2.17) ve Abydos (II.2.189)] veya şahıslara [Antissalı Sosipolis (II.2.6), Rodoslu Aristoteles (II.2.15), Syrialı Euaises (II.2.32), Rodoslu Antimenes

---

lanyai 2004, 5–20; Harding 2006, 62–63,154–156; Dorandi 2007, 21–26: (Versus 13–15)
σᾶς δ' ἕνεκεν φιλίου μορφᾶς καὶ Ἀταρνέος ἔντροφος ἀελίου
χήρωσεν αὐγᾱς·
τοιγὰρ ἀοίδιμος ἔργοις, ἀθάνατόν τέ μιν αὐξήσουσι Μοῦσαι
Μναμοσύνας θύγατρες, Διὸς ξενίου σέβας αὔξουσαι φιλίας
τε γέρας βεβαίου.

830 Arr. *an.* 3,5,4; 7,23,6; Arr. *succ.* 1,5; Curt. 4,8,5; Demosth. *or.* 56,7; Paus. 1,6,3; Athen. *deipn.* 9,48; krş. Diod. 18,14,1.

(II.2.34), Olynthoslu Ophellas (II.2.35), Atinalı Pythokles (II.2.36) ve Stabelbios (II.2.40)] ilişkin mali önlemler başka kaynaklardan bilinmedikleri için tarihlendirilememektedir.

Her durumda *Oikonomika'nın* II. kitabında değinilen olayların ağırlık noktasını İ.Ö. 4. yüzyılın oluşturduğu ve bunlardan hiçbirinin Aristoteles'in İ.Ö. 322 yılındaki ölümünden sonraya tarihlenmedikleri açıktır.

Oikonomika'nın II. kitabında değinilen ve tarihlenebilen olaylar aşağıdaki tabloda zaman dizinsel olarak sıralanmıştır:

İ.Ö. 657–627	Kypselos (Korinthos)	1
İ.Ö. 540–524	Lygdamis (Naksos)	2
İ.Ö. 527–511	Hippias (Atina)	4
İ.Ö. 429–405 ve İ.Ö. 362–351	Poteidaia'da Atina kolonisi	5
İ.Ö. 405–367	Dionysios I (Syrakusai)	20
İ.Ö. 386	Rhegium'un fethi	f
İ.Ö. 384	Tyrrhenler üzerine sefer	i
İ.Ö. 400–355	Kallistratos (Atina)	22
İ.Ö.375–365	Timotheos (Atina)	23
İ.Ö. 365	Olynthos'un fethi	a
İ.Ö. 375	Kerkyra'nın fethi	b
İ.Ö. 365	Samos'un fethi	c
İ.Ö. 384–362	Datames (Kappadokia Satrapı)	24
İ.Ö. 363–360	Iphikrates (Atinalı)	26

	Kotys I (Thrakia)	27
	Kharidemos (Oreos)	30
	Artabazos (Phrygia Satrapı)	a
İ.Ö. 377–352	Mausolos (Karia)	13
İ.Ö. 360–352	Kondalos (Mausolos'un *hyparkhos*'u)	14d
İ.Ö. 362–360	Taos (Mısır Firavunu)	25, 37
	Atinalı Khabrias (Taos'un komutanı)	
	Hermias	28
	Mentor	28
	Memnon	29
	Mende Yurttaşları	21
	Timotheos	23
	Ephesos Yurttaşları	19
	Philoksenos	31
	Kleomenes	33
İ.Ö. 324	Samosluların vatanlarına geri dönüşü	9

METNİN COĞRAFİ UZAMI

Metnin coğrafi uzamını her şeyden önce Doğu Akdeniz dünyası oluşturmaktadır. İncelemelerin merkezinde bir yandan Pers Krallığı'nın ana toprakları, Anadolu'nun büyük bir kısmı ve Mısır; öte yandan da Ege kıyılarında, Kuzey Karadeniz'de ve Batı'da yer alan (Syrakusai) otonom

(αὐτόνομος) Yunan *polis*'leri bulunmaktadır.

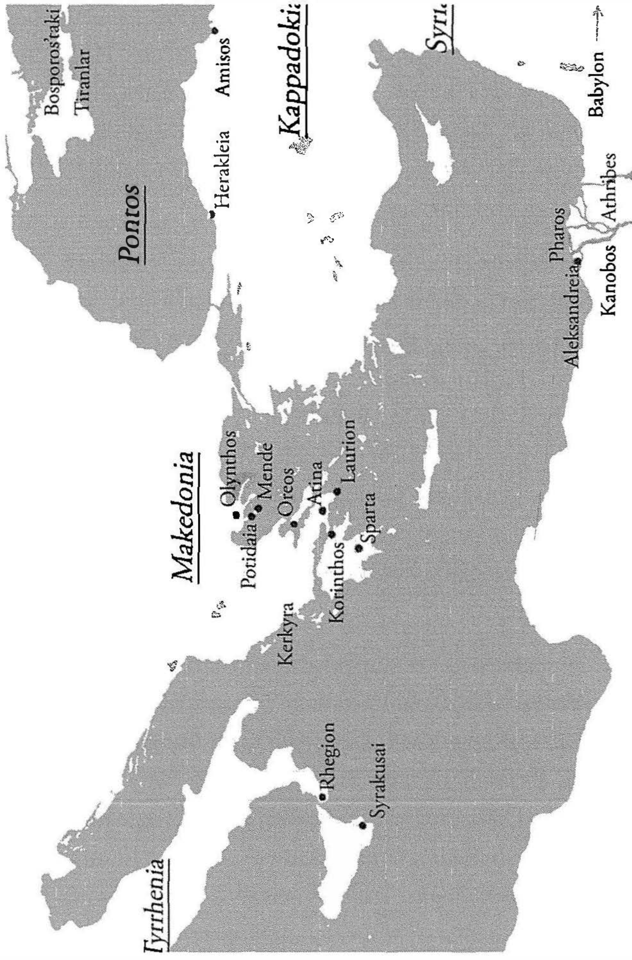
Pers Krallığı'nın ve onun ardılı olacak Aleksandros İmparatorluğu'nun doğu topraklarında sadece Babylon (II.2.34a) ve Syria (II.2.32) anılırken Mısır'da (II.2.25, 32, 33) Nil Deltası'nın ucunda yer alan Athribes'e (II.2.35), Nil'in batı kolunda yer alan Kanabos'a, yeni kurulan Aleksandreia'ya ve bunun hemen önünde uzanan Pharos'a (II.2.33c) değinilmektedir.

Yunan dünyasına dair örnekler doğal olarak hem sayıca daha fazla hem de daha detaylıdır. Nitekim Attika'da Laurion gümüş madenlerine (II.2.36) sahip Atina (II.2.4-5, 22-23, 25-26, 36); Attika'nın doğusunda uzanan Euboia Adası'nda Oreos (II.2.30); Peloponnesos Yarımadası'nı anakaraya bağlayan kıstakta Korinthos (II.2.1), Yarımada'nın güneydoğusunda Lakedaimon (= Sparta, II.2.9), kuzeybatısında Kerkyra Adası (Epiros'un batısında, II.2.23); Kuzeybatı Ege'ye üç parmaklı bir el gibi çıkıntı yapan ve İ.Ö. 4. yüzyılda giderek artan bir biçimde Makedon etkisine maruz kalan Khalkidike'de (II.2.22, 31) Olynthos (II.2.23a, 35), Potidaia (II.2.5) ve Mende (II.2.21) anılmaktadır. Ege adaları arasında ise Naksos (II.2.2), Khios (II.2.12), Lesbos Adası'nda Antissa (II.2.6), Samos (II.2.9, 23) ve Rodos (II.2.15, 28-29, 34) adalarında alınan mali önlemlere dair örnekler verilmektedir. Batı Anadolu ise, Hermias'ın idaresi altında bulunan Assos ve Atarneus (II.2.28) ile dolaylı; Phokaia (II.2.15), Klazomenai (II.2.16) ve Ephesos (II.2.19) ile doğrudan temsil edilmektedir. Ayrıca Karia'da iç kısım kenti Mylasa'dan (II.2.13b) örnekler verilmektedir. Karia'nın

(II.2.13, 31) dışında *Oikonomika*'da anılan Anadolu bölgeleri arasında Artabazos'un satraplık sahası Hellespontos Phrygia'sı (II.2.28–30) ile Datames'in satraplık bölgesi Kappadokia dolaylı; Kuzeybatı Anadolu'daki Aiolis (II.2.30) ve Mysia (II.2.40) ile Güneybatı Anadolu'da Lykia (II.2.14) doğrudan anılmaktadır.

Karadeniz (Pontos, II.2.3c, 10) ve Ege'yi (Agais) birbirine bağlayan boğazlar arasında yedi *polis* anılmaktadır: Abydos (II.2.8), Lampsakos (II.2.29a), Kyzikos (II.2.11), Khalkedon (II.2.10) Anadolu yakasında; Perinthos (II.2.27), Selymbria (II.2.17) ve Byzantion (II.2.3) ise Thrakia yakasında yer almaktadır. Burada Thrakia ile Odrys Kralı Kotys'ün genişleyen krallığı kastedilmektedir (II.2.26–27). Karadeniz'in güney yakasında Herakleia Pontike (II.2.8) ve Amisos'a (II.2.24), kuzey yakasında ise Bosporos'a (II.2.8) yer verilmiştir.

Derlemede *polis* dünyasının en batı örnekleri Sicilya (Syrakusai, II.2.20) ve İtalya'daki Yunan koloni kentleri (Calabria'daki Rhegium, II.2.20g) ile tarih öncesi dönemlerde büyük ihtimalle Ege'de bir yerden göç eden Etrüsklerin Latium'un batısında oldukça erken bir dönemde kent kültürünü yerleştirdikleri Tyrrhenia'dır (= Etruria, II.20i).



Harita 2: Akdeniz Dünyası (Brodersen 2006, Harita 1)



Harita 3: Batı Anadolu (Brodersen 2006, Harita 2)

PROSOPOGRAPHIA

1. Korinthoslu Kypselos[831] (II.2.1)

Geleneğe göre Dor istilası sırasında Heraklidai soyundan Aletes, Korinthos Krallığı'nı Medeia'dan alan Sisyphos'un ardından yedi kuşak boyunca tahtta kalan Sisyphidai'ın yerine Korinthos kralı olmuştur. Heraklidai hanedanlığının beşinci kralı Bakkhis'ten ismini alan Bakhidai soyundan krallar İ.Ö. 9. yüzyılın ortalarından itibaren yaklaşık bir asır daha hüküm sürmüşlerdir. Hanedanlığın son kralı Automenes'in öldürülmesinin ardından Korinthos'ta krallık yerini oligarşiye bırakmış ve kent yine Bakkhidai soyundan seçilen ve her biri birer yıl yönetimi elinde bulunduran *prytan*'lar tarafından 90 yıl süreyle daha idare edilmiştir. En nihayet İ.Ö. 657/6 yılı dolaylarında Bakkhidai hanedanlığına Kypselos tarafından son verilmiştir.[832] Bunun ardından Kypselos yaklaşık otuz yıl süreyle Korinthos'ta tiran olarak hüküm sürmüştür.[833]

Yunan Dünyası'nda yönetimin ele geçirilmesinin ardından yapılan büyük adaklar Homeros'tan beri bilinmektedir. Aigisthos, Agamemnon'un krallığını hile dolanla da olsa ele geçirince, hiç ummadığı bu büyük başarı (μέγα ἔργον, ὃ οὔ ποτε ἔλπετο θυμῷ) vesilesiyle tanrılara kurban butları

---

831 Zoepffel 2006, 571–573; Libero 1996, 138–150; Salmon 1984, 196; Zörner 1971; Berve 1967, 15–19; 522–525.

832 Hdt. 5,92; Paus. 2,3,10–2,4,4; Thuk. 4,42; Strab. 8,6,20; krş. Dion Hal. *ant.* 3,46–49.

833 Ayrıca bk. Nik. Dam. *frag.* 57; Polyain. 5,31.

yakmış (πολλὰ δὲ μηρί' ἔκηε), işlemeli kumaşlar ve altın (ὑφάσματά τε χρυσόν) adamıştı.[834] Homeros'un *epos*'larında krallar kurbanlar kesme, konuk ağırlama vb. gibi dini yükümlülükler için yaptıkları harcamaları halktan geri toplamaktadırlar. Örneğin Phaiak Beyi Alkinoos konuğu Odysseus'i uğurlarken ona içine giysiler, işleme altınlar ve başka armağanlar konmuş oymalı bir sandık ve üçayak, adamlarına da birer leğen armağan etmiş; ama bütün bu masraflar tek bir adam için ağır geleceğinden (ἀργαλέον γὰρ ἕνα προικὸς χαρίσασθαι) bunları halka ödetmiştir (ἡμεῖς δ' αὖτε ἀγειρόμενοι κατὰ δῆμον | τισόμεθα·).[835] Bu erken uygulama daha sonraki dönemlerde savaş halinde yurttaşlardan toplanan katkı paylarının (εἰσφορὰ) öncülü olarak değerlendirilebilir.

Dekate (δεκάτη): *Dekate* bir arazinin sahibine (özel şahıs, tapınak, topluluk) kullanım hakkı karşılığında bundan elde edilen ürünün onda biri oranında (krş. II.1.4 = 1345b 32–33) ödenen tutarı ifade etmektedir. Atinalı Peisistratos ikinci sürgünden Lygdamis'in de yardımıyla dönüp (bk. aş. Lygdamis) Atina'da yönetimi ele geçirince, bütün bölgenin sahibi olarak arazilerden elde edilen gelirden onda bir vergisi almıştır.[836] *Dekate*'nin ikinci formu ise bir zaferin ardından ele geçirilen ganimetin onda birinin bir tanrı(ça)ya adanmasıdır. Pausanias bir zaferden sonra elde edilen ga-

---

[834] Hom. *Od.* 3,373–375.

[835] Hom. *Od.* 13,10–15.

[836] Aristot. *Ath. pol.* 16,4: ἅμα δὲ συνέβαινεν αὐτῷ καὶ τὰς προσόδους γίγνεσθαι μείζους, ἐξεργαζομένης τῆς χώρας. ἐπράττετο γὰρ ἀπὸ τῶν γιγνομένων δεκάτην.

nimetlerle yapılmış sanat eserlerini *dekatai* (çoğul) olarak adlandırmaktadır.[837] Demosthenes Atinalıların Athena için % 10, diğer tanrılar içinse % 2 vergi ödediklerini aktarmaktadır.[838]

Oikonomika'nın II. kitabındaki benzer aktarım Agaklytos'un Olympia üzerine yazısında bulunmaktadır. Buna göre Kypselos, eğer Korinthos'ta egemenliği ele geçirirse, kentin bütün mal varlığının onda birini on yıl süreyle tahsil ederek Zeus'e devasa bir dövme heykel adayacağına söz vermiştir.[839] Aristoteles Kypselos'un bu adağını tiranlığı korumak için kullanılabilecek yöntemlerden biri olarak büyük resmi harcamalarla uyrukların sürekli yoksullaştı-

---

837 Pausanias Atinalıların savaş ganimetleriyle yaptırdıkları iki eser anar. Bunlardan ilki Athena'nın Maraton'a ayak basan Perslerden alınan ganimetlerle Pheidias tarafından yapılmış bronz heykeli, diğeri ise Boiatialılarla Euboia'daki Khalkislilerden alınan ganimetlerle yaptırılmış araba heykelidir: Paus. 1,28,2: δύο μὲν Ἀθηναίοις εἰσὶ δεκάται πολεμήσασιν, ἄγαλμα Ἀθηνᾶς χαλκοῦν ἀπὸ Μήδων τῶν ἐς Μαραθῶνα ἀποβάντων τέχνη Φειδίου – καί οἱ τὴν ἐπὶ τῆς ἀσπίδος μάχην Λαπιθῶν πρὸς Κενταύρους καὶ ὅσα ἄλλα ἐστὶν ἐπειργασμένα λέγουσι τορεῦσαι Μῦν, τῷ δὲ Μυῖ ταῦτά τε καὶ τὰ λοιπά τῶν ἔργων Παρράσιον καταγράψαι τὸν Εὐήνορος· ταύτης τῆς Ἀθηνᾶς ἡ τοῦ δόρατος αἰχμὴ καὶ ὁ λόφος τοῦ κράνους ἀπὸ Σουνίου προσπλέουσίν ἐστιν ἤδη σύνοπτα –, καὶ ἅρμα κεῖται χαλκοῦν ἀπὸ Βοιωτῶν δεκάτη καὶ Χαλκιδέων τῶν ἐν Εὐβοίᾳ.

838 Demosth. *or.* 24,120: τὰς δεκάτας τῆς θεοῦ καὶ τὰς πεντηκοστὰς τῶν ἄλλων θεῶν.

839 Agakl. *frag.* 1: ἀνάθημα Κυψέλου τοῦ Κορινθίου· φασὶ γάρ τὸν Κύψελον εὐξάμενον, εἰ Κορινθίων τυραννεύσειε, τὰς οὐσίας πάντων εἰς δέκατον ἔτος ἀνιερώσειν, τὰς δεκάτας τῶν τιμημάτων εἰσπραξάμενον κατασκευάσαι τὸν σφυρήλατον κολοσσόν. Platon ise bu adağın Kypselos soyu tarafından yapıldığını aktarmaktadır; bk. Plat. *Phaidr.* 236b: παρά τὸ Κυψελιδῶν ἀνάθημα σφυρήλατος ἐν Ὀλυμπίᾳ.

rılmasına örnek olarak vermektedir: "*Kendilerini korumak için silah temin edecek paraları olmasın ve günlük işlerinden kafalarını kaldırıp komplo kurmaya vakit bulamasınlar diye uyruklarını yoksulluk içinde tutmak da tiranın çıkarınadır. Bunları yoksulluk içinde tutarak sürekli çalışmak zorunda bırakmak için yaptırılan işlere örnek olarak Mısır'ın piramitleri, Kypselos soyunun tanrılara sunduğu sayısız adak, Peisistratos'un oğullarının yaptırdıkları Zeus Olympios tapınağı ve Polykrates zamanında girişilen imar faaliyetleri sayılabilir. Syrakusai'da olduğu gibi vergi yüküyle de uyruklar yoksullaştırılır (zira Dionysios zamanında bütün servet 5 yıl içinde vergi olarak ödenmişti)*".[840] Benzer bir düşünce Theophrastos'ta da bulunmaktadır.[841] E. Schütrumpf ve

[840] Aristot. *pol.* 1313b 18–28: καὶ τὸ πένητας ποιεῖν τούς ἀρχομένους τυραννικόν, ὅπως ἥ τε φυλακὴ τρέφηται καὶ πρὸς τῷ καθ' ἡμέραν ὄντες ἄσχολοι ὦσιν ἐπιβουλεύειν. παράδειγμα δὲ τούτου αἵ τε πυραμίδες αἱ περὶ Αἴγυπτον καὶ τὰ ἀναθήματα τῶν Κυψελιδῶν καὶ τοῦ Ὀλυμπίου ἡ οἰκοδόμησις ὑπὸ τῶν Πεισιστρατιδῶν, καὶ τῶν περὶ Σάμον ἔργων τὰ Πολυκράτεια (πάντα γὰρ ταῦτα δύναται ταὐτόν, ἀσχολίαν καὶ πενίαν τῶν ἀρχομένων)· καὶ ἡ εἰσφορὰ τῶν τελῶν, οἷον ἐν Συρακούσαις (ἐν πέντε γὰρ ἔτεσιν ἐπὶ Διονυσίου τὴν οὐσίαν ἅπασαν εἰσενηνοχέναι συνέβαινεν); krş. Plat. *rep.* 566e–567a: πρῶτον μὲν πολέμους τινὰς ἀεὶ κινεῖ ... οὐκοῦν καὶ ἵνα χρήματα εἰσφέροντες πένητες γιγνόμενοι πρὸς τῷ καθ' ἡμέραν ἀναγκάζωνται εἶναι καὶ ἧττον αὐτῷ ἐπιβουλεύωσι (*Bir tiran, uyruklar savaş vergileriyle fakirleşeceklerinden kendilerini sadece günlük işlerine adasınlar ve kendisine karşı komplo fırsatı bulamasınlar diye sürekli savaş çıkarır*).

[841] Theophr. *frag.* 128: Ετεροι δ' εἰς ἀνδρωδέστερα καταδαπανῶντες οἷον στρατείας ἐξάγοντες καὶ πολέμους ἐπαναιρούμενοι καθάπερ καὶ Διονύσιος ὁ τύραννος· ἐκεῖνος γὰρ οὐ μόνον ᾤετο δεῖν τὰ τῶν ἄλλων καταναλίσκειν ἀλλὰ καὶ τὰ αὐτοῦ πρὸς τὸ μὴ ὑπάρχειν ἐφόδιον τοῖς ἐπιβου λεύουσιν· ἐοίκασι δὲ καὶ αἱ πυραμίδες ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ὁ τῶν Κυψελιδῶν κολοσσὸς καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα τὴν αὐτὴν καὶ παραπλησίαν ἔχειν διάνοιαν.

H.-J. Gehrke bu veriden hareketle Aristoteles'in yukarıdaki pasajının kaynağının Theophrastos olduğunu düşünmektedirler.[842] B. A. van Groningen, *eisphora* şeklinde bir vergilendirmenin Kypselos zamanında söz konusu olamayacağını belirterek bu aktarımın tarihsel gerçekliği bulunmadığını düşünmektedir.[843] E. Will'e göre ise buradaki onda bir vergisiyle sermayeye uygulanan servet vergisi değil, kazanca uygulanan gelir vergisi kastedilmektedir.[844] Tiranlığın yıkılmasının ardından Korinthoslular, Kypselos ve ardıllarının Delphoi'daki hazinelerinin isminin "Korinthosluların hazinesi" şeklinde değiştirilmesini talep etmiş olmalıdırlar.[845]

2. Naksoslu Lygdamis[846] (II.2.2)

Naksos'un soylu ailelerinden birinin mensubu olarak Lygdamis ikinci sürgününün ardından Peisistratos'un Atina'da yönetimi tekrar ele geçirmesine yardımcı olmuş,[847]

---

842 Schütrumpf – Gehrke 1996, 585.

843 Groningen 1933, 51; benzer çıkarım için krş. Salmon 1984, 196; Libero 1996, 145–146.

844 Will 1955, 484–485.

845 Hdt. 1,14,2: ἑστᾶσι δὲ οὗτοι ἐν τῷ Κορινθίων θησαυρῷ, σταθμὸν ἔχοντες τριήκοντα τάλαντα· ἀληθέι δὲ λόγῳ χρεωμένῳ οὐ Κορινθίων τοῦ δημοσίου ἐστὶ ὁ θησαυρός, ἀλλὰ Κυψέλου τοῦ Ἠετίωνος (*Bunlar [ç.n. Gyges'in adakları] 30 talanta ağırlığındaydı ve [Delphoi'da] Korintosluların hazinesinde duruyordu. Doğrusunu söylemek gerekirse, bunlar Korinthos halkının değil, Eetion oğlu Kypselos'un hazinesidir*).

846 Zoepffel 2006, 573–574; Berve 1967, 51–52; 62; 68; 78/99; 108, 113; Libero 1996, 235–243.

847 Hdt. 1,61,4: καὶ Νάξιός σφι ἀνὴρ ἀπιγμένος ἐθελοντής, τῷ οὔνομα ἦν Λύγδαμις, προθυμίην πλείστην παρείχετο, κομίσας καὶ χρήματα καὶ ἄνδρας (*asker ve para getirerek onun çıkarları-*

bunun karşılığında Peisistratos da İ.Ö. 546 yılında Naksos'u ele geçirince kenti tiranlığa eğilim gösteren Lygdamis'e bırakmıştır.[848] Aristoteles ise kayıp eseri *Naksosluların Anayasası*'nda başka bir hikâye anlatmaktadır. Buna göre Lygdamis Naksosluların büyük hürmet gösterdikleri Telestagoras'la kızlarının gençler tarafından hor görülmeleri üzerine çıkan iç savaşta Naksos'un askeri birliğinin başına geçmiş, daha sonra bu birlik sayesinde Naksos'un tiranı olmuştur.[849] Lygdamis konumunu Spartalılar tarafından adadan sürüldüğü[850] İ.Ö. 524 yılına kadar korumuştur.

---

na büyük heves gösteren Lygdamis adında Naksoslu biri kendi insiyatifiyle burada ona katıldı); Aristot. *Ath. pol.* 15,2: ἐλθὼν εἰς Ἐρέτριαν ἑνδεκάτῳ πάλιν ἔτει τότε πρῶτον ἀνασώσασθαι βίᾳ τὴν ἀρχὴν ἐπεχείρει, συμπροθυμουμένων αὐτῷ πολλῶν μὲν καὶ ἄλλων, μάλιστα δὲ Θηβαίων καὶ Λυγδάμιος τοῦ Ναξίου, ἔτι δὲ τῶν ἱππέων τῶν ἐχόντων ἐν Ἐρετρίᾳ τὴν πολιτείαν (*onbirinci yılda tekrar Eretria'ya geldi ve başta Thebailılar, Naksoslu Lygdamis ve Eretria'nın idaresini ellerinde bulunduran süvariler olmak üzere bir grup insanın desteğini alarak iktidarı ilk kez zor yoluyla ele geçirmeye kalkıştı*).

848 Hdt. 1,64,2: καὶ γὰρ ταύτην (Νάξον) ὁ Πεισίστρατος κατεστρέψατο πολέμῳ καὶ ἐπέτρεψε Λυγδάμι (*Naksos'u da fethederek yönetimi Lygdamis'e bırakmıştır*); Aristot. *Ath. pol.* 15,3: καὶ Νάξον ἑλὼν ἄρχοντα κατέστησε Λύγδαμιν.

849 Aristot. *FLfrag.* 558 (= Athen. *deipn.* 8,40): δεξαμένου δὲ τοῦ Τελεσταγόρου φιλοφρόνως αὐτοὺς οἱ νεανίσκοι αὐτόν τε ὕβρισαν καὶ δύο θυγατέρας αὐτοῦ ἐπιγάμους. ἐφ' οἷς ἀγανακτήσαντες οἱ Νάξιοι καὶ τὰ ὅπλα ἀναλαβόντες ἐπῆλθον τοῖς νεανίσκοις, καὶ μεγίστη τότε στάσις ἐγένετο προστατοῦντος τῶν Ναξίων Λυγδάμιδος, ὃς ἀπὸ ταύτης τῆς στρατηγίας τύραννος ἀνεφάνη τῆς πατρίδος.

850 Plut. *mor.* 859e: οὔτε μισοτύραννον ἴσμεν ὡς [p. 222] τὴν Λακεδαιμονίων γενομένην· ποίου γὰρ ἕνεκα θώρακος ἢ τίνος κρατῆρος ἑτέρου Κυψελίδας μὲν ἐξέβαλον ἐκ Κορίνθου καὶ Ἀμπρακίας ἐκ δὲ Νάξου Λύγδαμιν ἐξ Ἀθηνῶν δὲ τοὺς Πεισιστράτου παῖδας ἐκ δὲ Σικυῶνος Αἰσχίνην ἐκ Θάσου δὲ

3. Atinalı Hippias[851] (II.2.4)

Tiran Peisistratos'un oğlu olarak İ.Ö. 527–514 yılları arasında kardeşi Hipparkhos'la birlikte, İ.Ö. 514 yılında kardeşinin öldürülmesinin ardından İ.Ö. 511 yılına kadar da tek başına hüküm sürmüştür. Her durumda antik gelenek Hippias'ı iyi bir tiran olarak tasvir etmektedir.[852]

4. Karia Tiranı Mausolos[853] (II.2.13)

Mausolos Karia'nın satrapı olarak Pers kralına bağlı olsa da[854] bölgenin görece bağımsız tiranı olarak İ.Ö. 377–353 yılları arasında hüküm sürmüştür. İ.Ö. 366–360 yılları arasında çıkan Satrap İsyanı[855] sırasında izlediği incelikli siyaset sayesinde egemenlik bölgesinin sınırlarını oldukça genişletmiştir. İç politika açısından da Pers Kralı'ndan gelecek tehditleri kendi iktidarını sağlamlaştırmak için kurnazca kullanmıştır.

Σύμμαχον ἐκ δὲ Φωκέων Αὖλιν ἐκ Μιλήτου δ' Ἀριστογένη (*Tiranlıktan Spartalılar kadar nefret eden bir başka halk daha bilmiyoruz. Zira ne tür bir zırh veya krater onların Kypselos'u Korinthos ve Ambrakia'dan, Lygdamis'i Naksos'tan, Peisistratos'un oğullarını Atina'dan, Aiskhines'i Sikyon'dan, Symmakhos'u Thasos'tan, Aulis'i Phokeia'dan, Aristogenes'i de Miletos'tan atmalarına bahane olabilir*).

851 Zoepffel 2006, 583–587; Berve 1967, 64–77; 87–88; Libero 1996, 116–134.

852 Hdt. 5,62–65; 5,91–96; 7,102–107; Aristot. *Ath. pol.* 17–19.

853 Zoepffel 2006, 595–596; Berve 1967, 339–340.

854 Pers Krallığı içindeki konumu için bk. Berve 1967, 339–340; Frei 1984, 12–13; Mylasa ile olan ilişkisi için bk. Frei 1984, 35 dn. 58.

855 Daha fazla bilgi için bk. Weiskopf 1989.

5. Mausolos'un *Hyparkhos*'u Kondalos[856] (II.2.14)

Hakkında burada verilenden başka bilgi kaynağı bulunmayan Kondalos, Mausolos'un İ.Ö. 360'lı yılların sonlarına doğru fethettiği Lykia'nın[857] da sorumlusu gözükmektedir (bk. II.14d). B. A. van Groningen Kondalos'un konumunu Kleomenes'in Mısır'daki konumuyla (II.2.33a) kıyaslamaktadır.[858]

Hyparkhos (ὕπαρχος): Satraplık bölgelerinin idaresinde, özellikle de mali alanda her bir satraplık için benzer yapıya sahip genel otorite ile çoğu kez satraplık bölgesinin siyasi ve ekonomik yapısınca belirlenen özel yetki sahası arasında ayrım yapmak gerekir. Yine de her iki yetki sahası doğrudan satrapın sorumluluğundaydı. Yunan yazarların da mütemadiyen vurguladıkları gibi satrapların en önemli görevlerinden biri vergi toplamaktır.[859] Satrap topladığı vergilerin Büyük Kral'a gönderilecek kısmını satraplık merkezinde bulunan ve bir kraliyet garnizonu tarafından korunan kale içindeki ikametgâhının hazine odasında tutmaktaydı.[860] Büyük Kral'ın payı ya bizzat satrapın kendisi

856 Zoepffel 2006, 596–598; Klinkott 2005, 162; 166; 205; 212; 219; 397;408;Tuplin 1987, 121; Weiskopf 1982, 260–261 ve 293; Hornblower 1982, 76 dn. 166 ; Childs 1981, 78 dn. 142 .

857 Lykia'daki Karia hâkimiyeti için bk. Hornblower 1982, 119–123; Keen 1998, 172–174.

858 Groningen 1933, 103.

859 Hdt. 3,89,1; Aristot. *oik.* II.1.4 (= 1345b 28–1346a 5); Ksen. *oik.* 4,9–11; Plut. *mor.* 172f; Polyain. 7,11,3; Strab. 11,14,9.

860 Kale içindeki hazine odası için bk. Ksen. *an.* 5,4,15 ve 5,4,27–29; Strab. 15,3,21; krş. Klinkott 2005, 204; Klinkott 2000, 77-80; Wiesehofer 1994, 98; Koch 1990, 60; Descat 1989, 82; Tuplin 1987,

veya merkezi otoritenin görevlendirdiği kraliyet temsilcisi tarafından yılda bir kere başkente gönderilmekteydi.[861] Pers idari sisteminde bir satraplığın sorumluluk sahası buranın bir tek merkezden yönetilemeyeceği kadar genişti. Bu nedenle idaresi altındaki bölgede hem asayişin sağlanması hem de Büyük Kral'a adına toplanacak vergilerin aksamaması için satrapın emrinde başlarını onun temsilcisi olarak *hyparkhos*'un çektiği geniş bir memur kadrosu bulunuyordu. Straplığın genel idaresinden satrap sorumluyken, satraplığı oluşturan her alt birimin başında birer *hyparkhos* bulunuyordu. Alt birimlerde ayrıca vergileri *hyparkhos* adına toplamaktan sorumlu yerel idareciler görev almaktaydı. Buna göre satrapla temsilcisi *hyparkhos*'un otoritesi Pers idari sisteminde yukarıda tanımlandığı şekliyle genel otoriteyi; satraplığın alt birimlerindeki yerel unsurlarsa özel yetki sahasını temsil etmekteydi.[862] Bu konuda oldukça güzel bir örnek sunan *Oikonomika*'nın II. kitabı Büyük Kral'ın talep ettiği vergileri (τοὺς φόρους) Karia'nın en zengin şahıslarının (οἱ εὐπορώτατοι ἐν τῇ χώρᾳ) ödemeleri gerektiğini aktarmaktadır.[863] *Oikonomika*'nın bir sonraki bölümünden de (Aristot. *oik.* II.2.14 = 1348a 18–34) Büyük Kral'a gönderilecek vergilerin toplanmasından satraplığın alt birimlerinin *hyparkhos*'u[864] olarak Kandalos'un birinci

---

128–131; Koch 1983, 29, 37–38.

861 Hdt. 3,89,1–95,1; Ksen. *Kyr.* 7,5,57 ve 86,6,16; Strab. 11,13,8; Polyain. 3,11,5.

862 Bk. Klinkott 2005, 204.

863 Aristot. *oik.* II.2.13a (1348a 4–11).

864 Krş. Weiskopf 1982, 327 dn. 89; Hornblower 1982, 76 dn. 16; Klinkott 2005, 205.

elden sorumlu olduğu anlaşılmaktadır.[865] Mausolos'un vergilerden sorumlu tuttuğu şahıslar için "bölgenin en zenginleri" şeklindeki genelleme satrap tarafından yerel düzeydeki idari makamlara getirilerek onun yereldeki muadili olarak hizmet eden ve toplumun eşraf tabakasını oluşturan zümre şeklinde anlaşılmalıdır. Merkezden atanan satrap temsilcisi *hyparkhos*'un oluşturduğu genel otorite ile bunlar tarafından yerel düzeydeki muadilleri olarak satraplığın alt birimlerindeki makamlara atanan eşraf tabaka arasındakine benzer bir hiyerarşi, Plutarkhos'un şu ifadesinde yansısını bulmaktadır:[866] "*tutsaklar beraat edenlere, beraat edenler özgür doğumlulara, özgür doğumlular yurttaşlara, yurttaşlar zenginlere, zenginler satraplara, satraplar krallara ve krallar da tanrılara imrenirler*". Yerel idareyi zaten ellerinde tutan eşraf tabaka bu şekilde Pers idari sistemine dâhil edilmiş ve bu sayede bölge sakinleriyle satrap arasında sağlıklı bir iletişimin kurulması işlevini görmüşlerdir.

Satrapa bağlı *hyparkhos* sayısı, satraplığın coğrafi büyüklüğüne göre değişebilmekteydi. Örneğin Sardeis satrapının emrinde Ionia *hyparkhos*'u Tamos,[867] Teos/Kolophon?

---

[865] Anadolu'daki satraplıkların alt birimleri için ayrıca bk. Tuplin 1987, 121; Sekunda 1988, 175–196. N. V. Sekunda (1986, 10–13) straplık ordusunun yerel unsurlardan oluşan birliklerinin başında bulunan Itamenes'i (Ksen. *an.* 7,8,9–23) bir tür *hyparkhos* olarak kabul etmektedir.

[866] Plut. *mor.* 470b: οἷον εὐθὺς οἱ δεδεμένοι εὐδαιμονίζουσι τοὺς λελυμένους, ἐκεῖνοι δὲ τοὺς ἐλευθέρους οἱ δ' ἐλεύθεροι τοὺς πολίτας, οὗτοι δὲ πάλιν αὖ τοὺς πλουσίους, οἱ δὲ πλούσιοι τοὺς σατράπας οἱ δὲ σατράπαι τοὺς βασιλεῖς, οἱ δὲ βασιλεῖς τοὺς θεούς, μονονουχὶ βροντᾶν καὶ ἀστράπτειν ἐθέλοντες.

[867] Thuk. 8,31 ve 87.

kentlerinden sorumlu *hyparkhos* Stages,[868] Adramyttion/ Antandros kentlerinde Arsakes,[869] Lydia *hyparkhos*'u[870] Droaphernes?; Daskyleion satrapı Pharnabazos'un hizmetindeyse Aiolis bölgesinden sorumlu Zenis ile ölümünden sonra Pharnabazos tarafından onun yerine atanan eşi Mania[871] bilinmektedir. Aiolis alt idari birimi olarak ilkin Kserkses zamanında oluşturulmuş ve o esnada Kyme *hyparkhos*'luğunu icra eden, Pers kökenli Sandokes'in idaresine verilmiştir.[872]

Genel otoriteyi temsil eden satraplar ve *hyparkhos*'lar çoğunlukla Pers kökenliler arasından atanırken, özel yetki sahasına giren yerel düzeydeyse eski yönetim mekanizmaları Pers idare sistemine eklemleniyor ve yerel düzeydeki makamlara bölgenin yerli eşrafı atanıyordu. Farklı bölgelere oranın yerlisi olmayan görevliler sadece vergi mültezimleri (φορολόγοι) olarak ve oldukça ender durumlarda gönderiliyordu.[873]

Benzer şekilde Mısır'da da bölge sakinleri yıllık gelirlerini kayıtlı oldukları *nomos*'un (νομός) yöneticisine (νόμαρχος) bildirmek zorundaydı.[874] Polyainos Khabrias'ın kasası boşalan Mısır idarecisi Thamos'a (Aristot. *oik.* II.2.25'te Taos olarak geçer) bölgenin yeterince varlıklı kişi-

---

868 Thuk. 8,16; Ksen. *hell.* 1,2,5.
869 Thuk. 8,108.
870 SEG 29, 1205; SEG 35, 1253; SEG 36, 1089; SEG 46, 1531.
871 Ksen. *hell.* 3,1,10–14.
872 Hdt. 7,194.
873 Diod. 11,71,3 (φορολοῦντες); ayrıca bk. Tuplin 1987, 186); krş. Plut. Kimon 19,3 (φορολόγοι); Dandamaev 1972, 25.
874 Hdt. 2,177,2; Wiesehöfer 1994, 97; Wiesehöfer 1991, 305–309; Tuplin 1987, 125.

lerinin ellerindeki altın ve gümüşle hasıl olan acil ihtiyaçlara katkıda bulunmalarını, bunun yapanların yıllık vergilerini de katkıda bulundukları oranda indirmesini salık verdiğini aktarmaktadır.[875] Bu aktarıma göre *nomarkhos*'lar idareleri altındaki *nomos*'ta toplanması gerekli vergi tutarını büyük toprak sahiplerinden önceden talep etmiş, toprak sahipleri de ödedikleri katkı tutarını ödemekle yükümlü oldukları toplam vergi tutarından düşmüş gözükmektedirler.

6. Rodoslu Aristoteles[876] (II.2.15)

Rodoslu Aristoteles hakkında bilgi veren başka bir kaynak bulunmamaktadır. Aristoteles'in sıraladığı örneklerin zamandizinsel bir sıralama takip ettiklerini düşünen B. A. van Groningen ve A. Wartelle, Aristoteles ile ilgili olayları Satrap İsyanı'nın ardından Mausolos'un birçok Ionia kentiyle anlaşmazlığa düştüğü (krş. yk. II.2.13 için yapılan yorum) İ.Ö. 360 yılı dolaylarına tarihlemektedirler.[877] Bu çıkarım doğru kabul edilecek olursa, Aristoteles Mausolos'un bir tür valisi olarak görülebilir.[878] G. C. Armstrong'un Rodoslu Aristoteles'i Proklos tarafından Platon'un *Timaios* diyaloğuna yapılan yorumda adı geçen[879] Rodoslu Aristokles'le

875 Polyain. 3,11,5: βρίας Θαμῷ, Αἰγυπτίων βασιλεῖ, χρημάτων ἀποροῦντι συνεβούλευσε, τοὺς ἐν τῇ χώρᾳ κεκτημένους ἱκανὴν οὐσίαν κελεῦσαι παραχρῆμα εἰσενεγκεῖν ὅσον τις ἔχοι χρυσίον ἢ ἀργύριον· κομιδὴν δὲ αὐτοῖς ὧν διδόασι γενέσθαι [ἐκ] τῶν φόρων, οὓς κατ᾽ ἔτος ἐτέλουν; krş. Aristot. *oik.* II.2.25b (= 1351a 12–17).

876 Zoepffel 2006, 598–599.

877 Zoepffel 2006, 598–599.

878 Zoepffel 2006, 598.

879 Prokl. *in Tim.* 1,85: Ἀριστοκλῆς ὁ Ῥόδιος ἱστορεῖ τὰ μὲν ἐν

özdeşleştirmesi güçlü bir dayanaktan yoksundur.[880]

7. Syrakusailı Dionysios[881] (II.2.20, 41)

Syrakusai Tiranı Dionysios I (İ.Ö. 430–367), Kartacalıların Sicilya'daki Yunanlar için oluşturdukları tehdit unsurunu başarılı bir şekilde kullanarak antik dünyanın en uzun ömürlü ve en güçlü tiranlığını kurmuştur. Onun kurnaz bir siyasetçi olarak kazandığı ün öylesine büyüktü ki, Polyainos 'Στρατηγήματα/*Savaş Tatktikleri*' adlı eserine ondan birçok örnek dâhil etmiştir.[882] Yine de bu üne onun saray tarihçisi Syrakusailı Philistos'un da katkıları yadsınamaz. Cicero bir tarih eseri kaleme almak niyetindeki kardeşine Philistos'u küçük bir Thukydides olarak gördüğünden, ayrıca Philistos'un yakından tanıdığı Dionysios'un da kurnaz bir tilki olduğundan bahseder.[883] Sicilya tiranının bu şekil-

Πειραιεῖ Βενδίδεια τῇ εἰκάδι τοῦ Θαργηλιῶνος ἐπιτελεῖσθαι, ἕπεσθαι δὲ τὰς περὶ τὴν Ἀθηνᾶν ἑορτάς.

880 Armstrong 1969, 362 dn. a.

881 Zoepffel 2006, 603–613; 634–635; Berve 1967, 222–260; Caven 1990; Stroheker 1958.

882 Polyain. 5,2,1–22.

883 Cic. *ad Q. fr.* 2,12,4; Siculus (ç. n.. Philistus) ille capitalis, creber, acutus, brevis, paene pusillus Thucydides; sed utros eius habueris libros (duo enim sunt corpora) an utrosque nescio. me magis de Dionysio delectat; ipse est enim veterator magnus et perfamiliaris Philisto Dionysius. (*Sicilyalı Philistos sıradışı, ferasetli, etkileyici, veciz ve neredeyse küçük bir Thukydides idi; ama iki kitabından – zira iki kitap yazmıştır – elinizdeki hangisi bilmiyorum. Benim gözdem Dionysios'tur. Zira kendisi kurnaz bir tilkidir ve Philistos tarafından yakından tanınmaktadır*); krş. Cic. *orat.* 2,37: hunc consecutus est Syracosius Philistus, qui, cum Dionysi tyranni familiarissimus esset, otium suum consumpsit in historia scribenda maximeque Thucydidem est, ut mihi videtur, imitatus.

de karakterize edilmesi, Cicero tarafından tiranın yakın dostu (perfamiliaris Philisto Dionysius) olarak tanımlanan Philistos'un eserlerine dayanıyor olmalıdır. Aralarındaki dostluğa rağmen Philistos tiranın siyasi tavırlarındaki sinsi merhametsizliği açığa vurmaktan da geri kalmamıştır: "in rebusque gerundis virum acremet industrium, eundem tamen maleficum natura et iniustum (*işlerinde son derece etkin ve özenliyken, sinsi ve haksızlığa yatkın bir karaktere sahipti*)".[884] Dionysios hakkında bir hayli anekdotun bulunması bir yandan ününü Cicero'nun da övdüğü Philistos'un eserlerine, diğer yandan da Platon'un Dionysios I'in oğlu ve ardılı Dionysios II ile Dion[885] vasıtasıyla kurduğu ilişkiye bağlanabilir. Dolayısıyla Dionysios'un *Oikonomika*'da aktarılan nakit temini yöntemi tarihsel gerçekliğe sahiptir.

8. Atinalı Kallistratos[886] (II.2.22)

Kallistratos İ.Ö. 4. yüzyılda Atina'nın önemli devlet

884 Cic. *Tusc.* 5,57; krş. Cic. *nat. deor.* 3,83–84; Cic. *Tusc.* 5,58–63; ayrıca bk. Zoepffel 1965, 39–40.

885 Dionysios'un kayınbiraderi ve aynı zamanda damadı olan Dion, Platon'un Syrakusai'ı İ.Ö. 388 yılındaki ilk ziyaretinde onunla yakın ilişki kurmuş ve Platon yaşadığı sürece onun bir hayranı ve takipçisi olmuştur. Ayrıca Dionysios II'nin yönetimi eline almasının ardından tiranı meşru bir krallık kurmaya ikna etmesi için Platon'u İ.Ö. 366 yılında bir kez daha Syrakusai'a davet etmiştir. Bununla birlikte saraydaki muhaliflerine yenik düşünce Yunanistan'a gitmiş; Platon'un üçüncü Syrakusai ziyareti (İ.Ö. 360) de boşa çıkınca tiranı devirerek Platon'un öngördüğü tarzda bir krallık kurmaya çalışmış, ama bunu başaramamıştır.

886 Zoepffel 2006, 614–615; Davies 1971, 280–282; Sealey 1956, 178–203.

adamlarından biridir. Ksenophon *Hellenika* adlı eserinde onun mali konularda son derece yetenekli biri olduğunu söyler.[887] İ.Ö. 378 yılında Khabrias (II.2.25) ve Timotheos (II.2.23) ile birlikte *strategos* makamını üstlenir. İ.Ö. 372 yılında Ionia seferi sırasında Iphikrates'e (II.2.26) eşlik eder. İ.Ö. 366 yılından sonra vatana ihanet suçuyla hakkında dava açılır ve *Oikonomika*'daki aktarımın da işaret ettiği gibi bir süreliğine Makedonia Kralı II. Philippos'un hizmetinde yer alır. Pseudo-Aristoteles'in burada anlattığı hikâye Kallistratos'un Makedonia'daki Methone'den geldiği Thasos'ta vuku bulmuş olmalıdır.[888] Her durumda Kallistratos'un bu sırada hangi makamla ve ne amaçla Thasos'ta bulunduğu açık değildir.

9. Atinalı Timotheos[889] (II.2.23)

İ.Ö. 4. yüzyılın ikinci çeyreğinin önemli komutan ve devlet adamlarından Timotheos, İ.Ö. 376/5 yılında üstlendiği *strategos*'luk görevindeyken (Ksen. *hell.* 5,4,63) İkinci Attika Deniz Birliği'nin önemli ölçüde genişlemesine katkıda bulunmuştur.[890] İ.Ö. 354 yılında da ölmüştür. Isokrates Timotheos'u Atina adına giriştiği ve kente çok sayıda yeni

---

887 Ksen. *hell.* 6,2,39; hitabet yeteneği için bk. Ksen. *hell.* 6,3,10–12.

888 Demosth. *or.* 50,46: ὡς γὰρ ἐν Θάσῳ διατριβαὶ τοῦ ναυτικοῦ ἐγίγνοντο, ἀφικνεῖται ἐκ Μεθώνης τῆς Μακεδονίας ὑπηρετικὸν εἰς Θάσον ἄγον ἄνδρα καὶ ἐπιστολὰς παρὰ Καλλιστράτου ὡς Τιμόμαχον, ἐν αἷς ἦν, ὡς ὕστερον ἐγὼ ταῦτ᾽ ἐπυθόμην, ἀποπέμψαι αὐτῷ τριήρη τὴν ἄριστα πλέουσαν, ἵν᾽ ἀφίκηται ὡς αὐτόν.

889 Zoepffel 2006, 615–617; Berve 1967, 286, 315, 317.

890 Woodhead 1962, 258–266; Cawkwell 1963, 84–95.

toprak kazandırdığı sayısız savaşta askerlerinin masraflarını Atina'ya yüklüce mali külfet getirmeden çarpıştığı topraklardan elde ettiği ganimetlerle karşılamasını[891] ve Atina adına ele geçirdiği 24 kent için babalarının sadece Melos zaferi için yaptıklarından çok daha azını harcamış olmasını övmektedir.[892] Bu aktarımlar Timotheos'un *Oikonomika*'da aktarılan nakit temini yöntemine tarihsel bir gerçeklik kazandırmaktadır. Aelianus da Timotheos'u Platon ve onun hayat tarzıyla ilişkilendirdiği ve burada anılmaya değer iki anekdot aktarmaktadır. Bunlardan ilkinde birçok kenti kolayca ele geçirdiği ve mutluluktan uçması gerektiği bir anda bilgili birkaç kişiyle birlikte dolaşmakta olan Platon'a rastlayınca onun ne vergiler ne *trieres*'ler ne denizcilikle ilgili meseleler ne gemilerin donatılması ne verilmesi gerekli yardımlar ne müttefik kentlerin ödedikleri katkı payları ne ada sakinleri ne de benzeri temalar üzerine değil de büyük emek harcadığı düşünceleri hakkında sohbet ettiğini duyunca, "*işte hayat ve gerçek mutluluk bu*" der. Aelianus

891 Örneğin Samos'u on aylık bir kuşatmanın ardından Atina'yı veya müttefiklerini herhangi bir mali külfete sokmadan 8.000 hafif silahlı piyade ve 30 *triereis* ile ele geçirmiş, bu sırada askerlerinin ücretini elde edilen ganimetlerle ödemiştir; bk. Isokr. *or*. 15,111: ἐπὶ Σάμον στρατεύσας, ἣν Περικλῆς ὁ μεγίστην ἐπὶ σοφίᾳ καὶ δικαιοσύνῃ καὶ σωφροσύνῃ δόξαν εἰληφὼς ἀπὸ διακοσίων νεῶν καὶ χιλίων ταλάντων κατεπολέμησε, ταύτην οὔτε πλέον οὔτ' ἔλαττον παρ' ὑμῶν λαβὼν οὔτε παρὰ τῶν συμμάχων ἐκλέξας, ἐν δέκα μησὶν ἐξεπολιόρκησεν ὀκτακισχιλίοις πελτασταῖς καὶ τριήρεσι τριάκοντα, καὶ τούτοις ἅπασιν ἐκ τῆς πολεμίας τὸν μισθὸν ἀπέδωκε.

892 Isokr. *or*. 15,113: τεττάρων καὶ εἴκοσι πόλεων κυρίους ὑμᾶς ἐποίησεν ἐλάττω δαπανήσας ὧν οἱ πατέρες ἡμῶν εἰς τὴν Μηλίων πολιορκίαν ἀνήλωσαν.

bu durumu Timotheos'un Atinalılar nezdinde Platon gibi değil de farklı bir yolla itibar görmekten memnun olmadığı şeklinde yorumlamaktadır.[893] Aelianus'un naklettiği ikinci hikâyedeyse masraflı şölenlere ve askeri yemeklere katılmaktan imtina eden Timotheos, Platon tarafından Akademia'da son derece sade bir ziyafete davet edilir. Ertesi gün Platon'a tekrar rastlayınca da ona "*siz bugünden ziyade yarın için besleniyorsunuz*" der ve o andan itibaren bütün pahalı şölenleri küçümser.[894]

---

[893] Ael. *var.* 2,10: Τιμόθεον ἀκούω τὸν Κόνωνος τὸν Ἀθηναίων στρατηγόν, ὅτε ἐν ἀκμῇ τῆς εὐτυχίας ἦν καὶ ᾕρει τὰς πόλεις ῥᾷστα, καὶ οὐκ εἶχον Ἀθηναῖοι ὅποι ποτὲ αὐτὸν κατάθωνται ὑπὸ θαύματος τοῦ περὶ τὸν ἄνδρα, ἀλλά τοῦτόν γε Πλάτωνι τῷ Ἀρίστωνος περιτυχόντα βαδίζοντι ἔξω τοῦ τείχους μετά τινων γνωρίμων καὶ ἰδόντα σεμνὸν μὲν ἰδεῖν τὸ πλάτος, ἵλεων δὲ τῷ προσώπῳ, διαλεγόμενον δὲ οὐχὶ περὶ ἐσφορᾶς χρημάτων οὐδὲ ὑπὲρ τριηρῶν, οὐδὲ ὑπὲρ ναυτικῶν χρειῶν οὐδὲ ὑπὲρ πληρωμάτων, οὐδὲ ὑπὲρ τοῦ δεῖν βοηθεῖν οὐδὲ ὑπὲρ φόρου τοῦ τῶν συμμάχων, οὐδὲ ὑπὲρ τῶν νησιωτῶν ἢ ὑπὲρ ἄλλου τινὸς τοιούτου φληνάφου, ὑπὲρ ἐκείνων δέ, ὧν ἔλεγε Πλάτων καὶ ὑπὲρ ὧν εἴθιστο σπουδάζειν, ἐπιστάντα τὸν τοῦ Κόνωνος εἰπεῖν 'ὢ τοῦ βίου καὶ τῆς ὄντως εὐδαιμονίας'. ἐκ τούτων οὖν δῆλον ὡς ἑαυτὸν οὐ πάνυ τι εὐδαίμονα ἀπέφαινεν ὁ Τιμόθεος, ὅτι μὴ ἐν τούτοις ἀλλ' ἐν τῇ παρ' Ἀθηναίων δόξῃ καὶ τιμῇ ἦν.

[894] Ael. *var.* 2,18: Τιμόθεος ὁ Κώνωνος ὁ στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων ἀποστάς ποτε τῶν δείπνων τῶν πολυτελῶν καὶ τῶν ἑστιάσεων τῶν στρατηγικῶν ἐκείνων παραληφθεὶς ὑπὸ Πλάτωνος ἐς τὸ ἐν Ἀκαδημείᾳ συμπόσιον καὶ ἑστιαθεὶς ἀφελῶς ἅμα καὶ μουσικῶς ἔφη πρὸς τοὺς οἰκείους ἐπανελθὼν ὅτι ἄρα οἱ παρὰ Πλάτωνι δειπνοῦντες καὶ τῇ ὑστεραίᾳ καλῶς διάγουσιν. ἐκ δὴ τούτου διέβαλλε Τιμόθεος τὰ πολυτελῆ δεῖπνα καὶ φορτικὰ ὡς πάντως ἐς τὴν ὑστεραίαν οὐκ εὐφραίνοντα. λόγος δὲ καὶ ἐκεῖνος ἀδελφὸς τῷ προειρημένῳ καὶ ταὐτὸν νοῶν, οὐ μὴν τὰ αὐτὰ λέγων περίεισιν, ὅτι ἄρα τῇ ὑστεραίᾳ ὁ Τιμόθεος περιτυχὼν τῷ Πλάτωνι εἶπεν 'ὑμεῖς, ὦ Πλάτων, εὖ δειπνεῖτε μᾶλλον ἐς τὴν ὑστεραίαν ἢ ἐς τὴν παροῦσαν.

10. Pers (Satrapı) Datames[895] (II.2.24)

Oikonomika'nın el yazmalarında ismi Didales (Latince versiyonlarda Dandalus) şeklinde nakledilmiş olmakla birlikte, Polyainos'un benzer içerikli aktarımı, nakit temini yöntemi derlemeye dâhil edilen kişinin İ.Ö. 384 yılından itibaren Kappadokia satrapı olan ve İ.Ö. 362 yılındaki Satrap İsyanı'na katıldığı için Pers Kralı Artakserkses II tarafından idam ettirilen Datames olması gerektiğini açık bir şekilde göstermektedir. Polyainos'un Aristoteles'inkiyle birebir örtüşen aktarımı şöyledir:[896] "*Askerleri aylardır biriken maaşlarını talep edince Datames onları toplantıya çağırarak sadece üç günlük mesafede bulunan bir yerde çokça parası olduğunu söyledi. Ardından da 'şu halde mümkün olan olan en kısa sürede yola koyulalım' dedi. Askerler Datames'in sözüne inandılar ve onun peşi sıra yola revan oldular. Bir günlük yürüyüşün ardından askerlerine dinlenmek üzere orada bekle-*

---

895 Zoepffel 2006, 618.

896 Polyain. 7,21,1: Δατάμης ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν ἀπαιτούμενος μισθὸν μηνῶν πλειόνων, ἐς ἐκκλησίαν συναγαγὼν αὐτοὺς ἔφη πολλὰ χρήματα ἔχειν ἐν χωρίῳ τριῶν ἡμερῶν ὁδὸν ἀπέχοντι· "καὶ δὴ τὴν ταχίστην εἰς τοῦτο ἐπειγώμεθα". ἐπίστευσαν οἱ στρατιῶται καὶ ἠκολούθησαν. ἀπέχοντας δὲ ἡμέρας ὁδὸν ἐκέλευσε κατὰ χώραν μένειν ἀναπαυομένους. ἀναλαβὼν δὴ τοὺς περὶ αὐτὸν καὶ καμήλους καὶ ἡμιόνους, ἐλθὼν ἐς ἱερὸν ἐγχωρίῳ πλούτῳ κεκοσμημένον ἔλαβεν ἀργυρίου τάλαντα τριάκοντα. ταῦτα ἐπὶ τῶν καμήλων καὶ τῶν ἡμιόνων ἤγαγεν ἐς τὸ στρατόπεδον ὀλίγα μὲν ἀγγεῖα πληρώσας, πολλὰ δὲ κατασκευάσας ὁμοίως τοῖς πεπληρωμένοις. ἐπεὶ δέ τινα τῶν πεπληρωμένων ἔδειξε τοῖς στρατιώταις, οἱ μὲν εὐέλπιδες ἐγένοντο ὡς χρήματα ἔχοντες, ὁ δὲ ἔφη δεῖν εἰς Ἀμισὸν ἀφικομένους κόψαι νόμισμα· ἦν δὲ ἄρα Ἀμισὸς ἡμερῶν πολλῶν ὁδὸν ἀπέχουσα καὶ χώρα δυσχείμερος· τὸν δὴ χειμῶνα ὅλον οἱ στρατιῶται ἡσύχασαν οὐκ ἀπαιτοῦντες.

melerini emretti. Bu arada kendisi de yanına birkaç katır ve deve alarak bölgenin zenginlikleriyle süslenmiş bir tapınağa gitti ve buradan 40 talanta ağırlığında gümüş aldı. Daha sonra bunları getirdiği kaplardan bir kaçına doldurup geri kalan çok sayıda kaba da gümüşle dolu izlenimi verip bunları eşek ve develer üzerinde ordugâha götürdü. Dolu olan birkaç kabı gösterince askerleri onun gerçekten parası olduğu umuduna kapıldılar. Bunun üzerine Datames bu gümüşlerle sikke bastırmak için Amisos'a gitmesi gerektiğini; lakin Amisos'un oradan bir hayli gün uzakta olduğunu, üstelik kışı geçirmek için uygun bir yer de olmadığını söyledi. Böylece askerler bütün kışı ücretlerini talep etmeden sakin bir şekilde geçirdiler".

11. Atinalı Khabrias[897] (II.2.25, 37)

İ.Ö. 4. yüzyılın ilk yarısında Atina'nın önemli komutanlarından olan ve hakkında Polyainos'un oldukça detaylı bilgiler verdiği[898] Khabrias İ.Ö. 387/6 yılında imzalanan Kral Barışı'nın ardından Mısır firavunu Akoris'in hizmetine girmiştir. İ.Ö. 380 yılından itibaren yine askeri önder olarak Atina adına başarılı seferler yürütmüştür. İ.Ö. 360 yılı dolaylarında Mısır firavunu Taos'un birliklerini Sparta Kralı Agesilaos'la birlikte Pers Seferi için hazırlamıştır. Taos'un sefer sırasında firavun naibi olarak Mısır'da bıraktığı kardeşi Nektanebos'un tertiplediği komployla tahttan indirilmesi üzerine Khabrias İ.Ö. 359 yılında Atina'ya geri dönerken,

[897] Zoepffel 2006, 618–620; 632; Davies 1971, 560–561 no. 15086; Woodhead 1962, 258–266; Will 1960, 254–275;.

[898] Polyain. 3,11,1–15.

Taos düşmanı olan Perslere sığınmış ve İ.Ö. 357 yılında Persia'da ölmüştür.

12. Atinalı Iphikrates[899] (II.2.26)

Iphikrates İ.Ö. 4. yüzyılın ilk yarısının önemli komutanlarındandır. Peltastes (πελταστής) olarak adlandırılan hafif silahlı birliklerin oluşturulması ve daimi ordugâh gibi düzenlemelerle ordu yapısında önemli reformlar yapmıştır. İ.Ö. 387/6 yılında imzalanan Kral Barışı'nın ardından Odrys Kralı Kotys'ün (bk. II.27) hizmetine girmiş ve İ.Ö. 380 yılı dolaylarında onun kızkardeşi Thressa ile evlenerek Drys ve Antissa kentlerini almıştır.[900] İ.Ö. 374/3 yılında Atina tarafından görevlendirilerek Pers Satrapı Pharnabazos'un emrinde Mısır'a karşı yürütülen savaşlara katılmıştır. İ.Ö. 372 yılında Kallistratos (bk. II.22) ve Khabrias'la (bk.II.25) birlikte Ionia Denizi'nde vuku bulan çarpışmalarda Atina'nın yanında yer almıştır.[901]

13. Odrys Kralı Kotys[902] (II.2.27)

İ.Ö. 383/2-360/59 yılları arasında hüküm süren Odrys Kralı Kotys kızını ve kız kardeşini Atinalı komutanlar Iphi-

---

899 Zoepffel 2006, 620–622.

900 Nep. *Iph.* 3: Menesthea filium reliquit ex Thressa natum, Coti regis filia; Demosth. *or.* 23,132: εἰς τοῦτο κατέστησε τὸν Ἰφικράτην ἀπορίας, ὥστ' ἀπελθόντ' εἰς Ἄντισσαν οἰκεῖν καὶ πάλιν εἰς Δρῦν.

901 Davies 1971, 248–251 no. 7737.

902 Zoepffel 2006, 622; Archibald 1998; Fol 1974, 993–1014; Fol 1970, 181.

krates (bk. II.26) ve Kharidemos'la (bk. II.30) evlendirmişti. Aristoteles krallar tarafından yapılan kötülükler nedeniyle krallıklarının yıkılmasına örnek olarak babalarına yaptığı kötülük nedeniyle Kotys'ün Python ve Herakleides tarafından yok edilmesini vermekte, ayrıca Adamas'ın Kotys'e başkaldırmasının nedenini çocukluğunda Kotys tarafından hadım edilmesine bağlamaktadır.[903]

14. Rodoslu Mentor[904] (II.2.28)

Mentor aşağıda anlatılacak olan kardeşi Memnon'la birlikte Hellespontos Phrygia'sı satrapı Artabazos'un hizmetine girmiş; bunun karşılığında da ondan Troas'ta tımar arazileri almıştır. Yine kardeşiyle Artabazos'un Artakserkses III Okhos'a karşı İ.Ö. 354/3 yılında kalkıştığı isyana katılmış; ama bu girişimin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, Artabazos ve Memnon Makedonia Kralı Philippos II'ye sığınırken Mentor Pers kralının safına geçmiştir. İ.Ö. 343 yılında Mısır'ın işgali sırasında Pers kralı için öylesine büyük başarılar elde etmiştir ki sonunda onu Artabazos ve Memnon'u affetmeye ve geri dönüşlerine izin vermeye ikna etmiştir. Bunlardan Philippos II'nin Pers Kralına karşı sefer planlamakta olduğunu öğrenince Atarneus Tiranı Hermias'ı tutuklamış ve topraklarını savaşmadan ele geçirmiştir. Hermias Platon'un öğrencisi olmuş ve bu sırada

903 Aristot. *pol.* 1311b 20–23: Πύθων δὲ καὶ Ἡρακλείδης οἱ Αἴνιοι Κότυν διέφθειραν τῷ πατρὶ τιμωροῦντες, Ἀδάμας δ᾽ ἀπέστη Κότυος διὰ τὸ ἐκτμηθῆναι παῖς ὢν ὑπ᾽ αὐτοῦ, ὡς ὑβρισμένος.

904 Zoepffel 2006, 622–623.

Aristoteles'le de yakın bir ilişki geliştirmişti. Platon'un İ.Ö. 348/7 yılında ölmesi üzerine Aristoteles Makedon sarayına davet edilmeden önce üç yıl Atarneus'te onun yanında kalmıştı. Hermias İ.Ö. 342? yılında Philippos II ile ittifak kurmuş, böylece ona Anadolu'da üs imkânı sunmuştu. İ.Ö. 342/1 yılında tutuklanmış olması gereken Hermias zincire vurularak Susa'ya gönderilmiş ve ağır işkencelere rağmen dostlarını ele vermeyerek İ.Ö. 341/0 yılında idam edilmiştir[905] (bk. yk. bl. Aristoteles'in Hayatı).

15. Rodoslu Memnon[906] (II.2.29)

Memnon yukarıda anlatılan kardeşi Mentor gibi Hellespontos Phrygia'sı satrapı Artabazos'tan Troas'ta tımar arazileri almıştır. Artabazos'un Artakserkses III Okhos'a karşı İ.Ö. 354/3 yılında kalkıştığı isyanın başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, Artabazos'la birlikte Makedonia Kralı Philippos II'ye sığınmıştır. Bununla birlikte kardeşi Mentor İ.Ö. 343 yılında Mısır'ın işgali sırasında Pers kralına sunduğu yararlı hizmetler sayesinde Artabazos'la kardeşinin affedilerek geri dönmelerini sağlamıştır. Pella'dan geri dönüşünde Philippos II ve Platon'un öğrencisi, Aristoteles'in yakın dostu Atarneus Tiranı Hermias hakkında (krş. yk. Rodoslu Mentor) önemli bilgiler getirmiştir. Memnon daha sonra Dareios'un saflarında Philippos ve Aleksandros'a karşı yapılan çarpışmalara komuta etmiştir.

---

905 Diod. 26,52; Strab.13,1,57.

906 Zoepffel 2006, 623–624; Berve 1926, (II) 250–253 no. 497.

16. Oreoslu Kharidemos[907] (II.2.30)

Kharidemos İ.Ö. 363 ve ardından 360 yılında Odrys Kralı Kotys'ün (bk. II.27) hizmetine girmiş ve onun kızıyla evlenmiştir (krş. Iphikrates, II.26). Bu arada Atina'ya hizmet eden Kharidemos İ.Ö. 362 yılında Timotheos tarafından görevden alınınca Mentor ve Memnon'un (bk. II.28–29) hizmetine girmiştir. Ayrıca Kotys'ün ölümünden sonra onun henüz reşit olmayan oğlunun tahta çıkması için çaba harcamıştır. İ.Ö. 360 yılından itibaren Aiolis'te kendi adına savaşlar yürüterek Artabazos'a karşı korumak zorunda kalacağı Skepsis, Kebren ve Ilion kentlerini fethetmiştir. Daha sonra tekrar Atina'nın hizmetine giren Kharidemos İ.Ö. 335 yılında Aleksandros'tan kaçarak Persia'ya sığınmış ve burada yürüttüğü stratejiler nedeniyle İ.Ö. 333 yılında Dareios III tarafından idam edilmiştir.[908]

17. Karia Satrapı Makedon Philoksenos[909] (II.2.31)

Arrianus Philoksenos'un Aleksandros için Karia'dan bir ordu temin ettiğini aktarmaktadır.[910] Philoksenos'un satrap olarak anıldığı tek kaynak *Oikonomika*'dır. P. Gohlke *Oikonomika*'nın II. kitabının Philoksenos hala Karia satrapı iken kaleme alındığını düşünmektedir.[911] Philoksenos ger-

---

907 Zoepffel 2006, 624–625; Davies 1971, 570–572 no. 15380.

908 Hayatı için genel olarak bk. Demosth. *or.* 23,154. Polyain. 3,14.

909 Arr. *an.* 7,23,1: ἧκε δὲ αὐτῷ καὶ Φιλόξενος στρατιὰν ἄγων ἀπὸ Καρίας.

910 Zoepffel 2006, 625–626; Berve 1926, (II) 390–391 no. 794.

911 Gohlke 1947, 14.

çekten de Karia satrapı olduysa, bu olay Mausolos'un halefi Ada'nın yönetimi eline aldığı İ.Ö. 333 yılı ile yönetimin Asandros Satraks'a geçtiği İ.Ö. 323 yılı arasına tarihlenmelidir. Her durumda Philoksenos'un Karia satrapı olarak anılmasının, Aleksandros hakkında en güvenilir bilgi kaynağı olan Arrianus'un Philoksenos'a dair aktardığı veriyle örtüşmesi, ayrıca Khabrias'ın başvurduğu nakit temini yönteminin epigrafik olarak da belgelenmesi[912] *Oikonomika*'daki derlemeler için aynı zamanda tarihi kaynakların da kullanılmış olması gerektiğini göstermektedir.[913] Bir *leiturgia*'nın bu görev sırasında harcanması beklenen meblağın nakit olarak ödenmesiyle yerine getirilmiş sayılmasına benzer bir yöntemi Atinalı Hippias da kullanmıştır (bk. II.4c).

18. Mısır Satrabı Syrialı Euaises[914] (II.2.32)

Euaises başka bir kaynaktan bilinmemektedir. B. A. van Groningen ve A. Wartelle bir önceki paragrafın son kelimesiyle olan benzerlik nedeniyle burada yanlışlıkla yapılmış bir çifte yazımın söz konusu olabileceğini düşünmekte, buna göre de ismin doğru formu için Parekastes veya Pareuaises'i önermektedirler.[915] Bir sonraki örnekte de Mısır'ın Makedon yöneticisi olarak Kleomenes'in başvurduğu nakit temini yöntemleri ele alındığından her iki yazar Euaises'in Mısır'daki Pers idaresinin son temsilcilerinden

912 Bk. yk. dn. 821.
913 Wilcken 1901, 191 ve 199–200; krş. Zoepffel 2006, 221 ve 625.
914 Zoepffel 2006, 626.
915 Groningen – Wartelle 1968, 61–62.

biri olduğunu düşünmektedirler. Mısır'ın son satrapları olarak İ.Ö. 343 yılında Artakserkses III Okhos tarafından atanan Pherendates[916] ile Aleksandros'un İ.Ö. 332'de bölgeyi fethine engel olamayan Mazakes[917] bilinmektedir. Euaises'i bu iki satrapın arasında bir yere yerleştirmek, bu hususta bazı güçlükler bulunsa da mümkün gözükmektedir.[918]

19. Mısır Satrapı Aleksandreialı Kleomenes[919] (II.2.33,39)

Kleomenes Nil Deltası'nın doğusunu idare etmek, Aleksandreia'yı kurmak ve onun tüm mali idaresini denetlemek görevleriyle Aleksandros tarafından atanmıştır. Bu olay Aleksandros'un İ.Ö. 323 yılından önce, o ana kadar *nomarkhoi*'un yetkisinde olan sivil idareyi (krş. II.25b, II.32 veII.35) de satraplara devrettiği reform kapsamında değerlendirilmelidir. Kleomenes Yunanistan'da vuku bulan büyük bir kıtlık sırasında Mısır'ın hububat ihracını bölgenin kasasını dolduracak şekilde idare etmiş ve bu durum Yunanistan'da ona karşı büyük bir antipati doğurmuştur.

20. Rodoslu Antimenes[920] (II.2.34, 38)

Antimenes Aleksandros'un bir tür mali sorumlusu (ἡμιόδιος) olarak sadece burada anılmaktadır.[921]

---

916 Diod. 16,51,2.
917 Arr. *an.*3,1,2.
918 Zoepffel 2006, 626.
919 Zoepffel 2006, 626–629; 633; Groningen 1931, 366–368; Andreades 1929, 1–18; Berve 1926, (II) 210–211 no. 431; Böckh 1886, 106–108; .
920 Zoepffel 2006, 629–631; 632–634; Berve 1926, (II) 44–45 no. 89.
921 Bu nedenle B. G. Niebuhr (1828, 415) burada anılan ismi Antige-

῾Ημιόδιος ifadesi de başka bir yerde belgelenmemiştir. K. Riezler sözcüğü bir makam olarak değil, konum belirten bir sıfat olarak anlamaktadır:[922] "*Aleksandros Babylon yolundayken*". Bu ifadeyi kendi edisyonlarında P. Gohlke "*bölge komutanı (Etappenkommandant)*", G. C. Armstrong ise "*yollardan sorumlu denetçi (superintendent of highways*)" şeklinde çevirmektedir. Armstrong'un çevirisi aslında Antimenes'in II.2.38'te Kral Yolu'yla bağlantılı gözüken göreviyle örtüşmektedir. A. Wartelle ise ἡμιόδιος ifadesini, Polybios'un Theodotos adlı komutanın lakabı olarak değindiği,[923] Arrianus'un ise Aleksandros'un seferine katılan komutanlardan Philoksenos'un[924] aldığı bir buçuk kat ücreti ifade ederken kullandığı[925] ἡμιόλιος şeklinde düzeltmeyi önermektedir.[926]

21. Olynthoslu Ophelas[927] [Ὀφέλας Ὀλύνθιος] (II.2.35)

Olynthoslu Ophelas hakkında başka bir kaynak bulunmamaktadır. Bu şahsiyetin Pellalı Silenos oğlu Ophelas ile özdeş olup olmadığı hususu tartışmalıdır.[928] Pella kökenli bu Ophelas hakkında Arrianus iki yerde bilgi vermekte-

nes olarak değiştirmeyi önermiş; ama bu görüş A. Böckh (1886, 92) tarafından haklı bir şekilde reddedilmiştir; ayrıca bk. Andreades 1929, 1–18.

922 Riezler 1907, 35: *als Alexander auf dem Weg nach Babylon war.*

923 Pol. 5,42,5; 5,59,2 ve 5,87,1.

924 Arrianus'un bahsettiği Philoksenos ile *Oikonomika*'da değinilen Philoksenos'un (II.2.31) aynı kişiler olup olmadıkları hususunda kesin bir yargıya varmak mümkün değildir.

925 Arr. *succ.* 24,230: Φιλόξενον ... ἕνα τῶν ἀφανῶν Μακεδόνων, οἷα δὴ ἐν ἡμιολίῳ μισθοφορᾷ ὑπ' Ἀλεξάνδρῳ ἐστρατευμένον.

926 Groningen – Wartelle 1968, 62.

927 Zoepffel 2006, 631–632; Berve 1926, (II) 297 no. 599.

928 Wilcken 1901, 195–196.

dir. Bunlardan ilkinde geçen Ophelas Hindistan seferinde *trieres* komutanıdır.[929] Diğerinde anılan Ophelas ise asi Kyrene'nin fatihi ve valisidir (İ. Ö. 322).[930] İ.Ö. 308/7 yılında öldürülmüştür.[931]

Nomarkhoi için krş. yk. Kleomenes'in başvurduğu yöntem (bk. II.33). Kleomenes İ.Ö. 323 yılında yaptığı idari reformla yetkilerini satraplara devrederek *nomarkhia* makamını lağvettiğine göre, örneklemlerin zamandizinsel bir sıra izlemeleri kaydıyla buradaki olay söz konusu reformdan önceye tarihlenmelidir.

22. Atinalı Pythokles[932] [Πυθοκλῆς ᾿Αθηναῖος] (II.2.36)

İ.Ö. 4. yüzyılın Atinalı devlet adamı. Pythokles büyük ihtimalle İ.Ö. 318 yılında Phokion ile birlikte idam edilmiştir. Pythokles'in nakit temini için Atinalılara verdiği tavsiye Selymbrialıların (II.2.17) ve Kleomenes'in (II.2.33e) başvurduğu yöntemle benzerlik göstermektedir.

---

929 Arr. *Ind.* 18,3: καὶ Ἀρχίας ὁ Ἀναξιδότου καὶ Ὀφέλλας Σειληνοῦ καὶ Τιμάνθης Παντιάδου. οὗτοι μὲν Πελλαῖοι.

930 Arr. *succ.* 17: παρὰ Ἐπικύδην ἄγεται τὸν Ὀλύνθιον εἰς Τεύχειρα, ᾧ τὴν πόλιν ἐκείνην Ὀφέλλας ἐπετετρόφει, ἀνὴρ Μακεδών, ὃς ὑπὸ Πτολεμαίου τοῦ Λάγου ἐπὶ βοηθείᾳ τῶν Κυρηναίων ἐτύγχανε σταλείς. οἱ δὲ Τευχειρῖται Ὀφέλλα τὴν ἐξουσίαν δόντος ᾐκίσαντό τε τὸν Θίβρωνα καὶ εἰς τὸν τῶν Κυρηναίων ἔπεμψαν κρεμασθῆναι λιμένα. ἔτι δὲ τῶν περὶ Κυρήνην στασιαζὸντων Πτολεμαῖος ἐπελθὼν καὶ πάντα καταστησάμενος ὀπίσω ἀπέπλευσε.

931 Diod. 20, 40–42.

932 Zoepffel 2006, 632.

23. Stabelbios[933] [Σταβέλβιος] (II.2.40)

Stabelbios hakkında bilgi veren başkaca bir kaynak bulunmamaktadır. Mysia kendi başına bir satraplık olmayıp Hellespontos Phrygia'sı satraplığına bağlı bir alt birimdir.[934]

BÜYÜK KRAL VE GÖREVLİLERİ

Pers Büyük Kralı (II.2.2–3, 13a–b, 14d) – ve elbette onun resmi ardılı Aleksandros – oldukça geniş krallık topraklarını, görev bölgeleri merkezi idareye Kral Yolu[935] (II.2.14b, 38) sayesinde bağlanan satraplar (II.1.2–4, 7; II.2.24a, 30a, 31–32, 33a, 34a–b, 38) aracılığıyla idare etmekteydi. Satrapların altında, onların bir çeşit yardımcısı olarak tanımlanabilecek ὕπαρχος *(II·2.14a) görev yapmaktaydı. Her satrap kendi sorumluluğu altındaki bölgeden krala gönderilecek vergilerin (*ταγή*: II.1.3;* φόρος*: II.2.13a, 25b, 33a, 35) toplanmasından sorumluydu. Bu vergilerin toplanmasından satrapa karşı sorumlu olan maliye görevlileri ise* ἐπιμελητής *(II·2.28, 35) idi. Mısır'da ise satraplık,* νομός *adını taşıyan alt idari birimlere bölünmüştü (II.2.33b, 35) ve bunlar satrapın altında görevli* νόμαρχοι *(II.2.25b, 32, 33a, 35) tarafından idare edilmekteydi.[936] Vergiler ödenmediği veya eksik ödendiği takdirde Büyük Kral önce bir uyarı yazısı gönderiyor (II.2.13a); bu uyarı yeterli gelmezse vergisini ödemeyen satrapa karşı askeri önlemlere başvuruyordu (II.2.13b). Buna karşın Artabazos,*

[933] Zoepffel 2006, 633.
[934] Klinkott 2005, 125–126.
[935] Yolun güzergâhı ve ayrıntılı tasviri için bk. Hdt. 5,52–54.
[936] Pers idari sistemi hakkında daha fazla bilgi için bk. yk. s. 469–473.

Datames ve Mausolos örneğinde söz konusu olduğu üzere satrapların da Büyük Kral'ın aleyhinde girişimleri olabiliyordu (bk. yk. bl. Metnin Tarihlendirilmesi).

Gaugamele Savaşı'nın (İ.Ö. Ekim 331) ardından Aleksandros'a ikinci kez yenilen Dareios III kendi adamları, Baktria Satrapı Bessos ile Arakhosia ve Drangiane Satrapı Barsaentes tarafından öldürülünce[937] *(İ.Ö. Haziran 330) Aleksandros onun krallığını bütün idari sistemi ve birimleriyle olduğu gibi devraldı. Oikonomika'da Aleksandros'a tabi satrapların anılması (II.2.31–34, 38) bu nedenle şaşırtıcı değildir. Eski Pers Krallığı'nın bu şekilde bir Makedon Krallığı'na dönüşmesinin ardından da ast düzey görevlilerin, örneğin Mısır'da nomarkh'ların, satraplara karşı başkaldırmaya devam ettikleri bilinmektedir (II.2.32).*

POLIS VE YURTTAŞLARI (πολίτης)

Pers Krallığı'ndaki yerleşimlerin aksine Yunan polis'leri kendi sikkelerini basabilen ve dış politikalarını görece bağımsız bir şekilde belirleyebilen otonom bir yapıya sahiptiler. Pers Krallığı'ndan farklı olarak merkezi bir otorite bulunmadığından, ayrıca kentler arası anlaşmazlıkların bir tür uluslararası mahkemece çözümlenebilme imkânı da bulunmadığından, bir başka polis'in yurttaşıyla olan davalar davalıdan teminat alınması yoluyla çözülüyor ve bu teminat ancak tatminkâr bir çözüme ulaşılırsa geri veriliyordu (II.2.10).

Topografik, idari hukuki ve sosyal bağlamlara sahip

[937] Arr. *an.* 3,21; Diod. 17,74.

olan *polis* arkaik dönemden itibaren Yunan Dünyası'nın karakteristik siyasi örgütlenme biçimi olmuştur. Homeros *polis*'i tahkimli tepe yerleşimi (πόλις ἄκρη/ἀκροτάτη) anlamında kullanırken,[938] Atina'da da *polis* İ.Ö. 5. yüzyıla kadar *akropolis*'in eş anlamlısı olarak kullanılmıştır.[939] *Polis* zaman içinde önce yerleşim merkezi, daha sonra kırsalı (χώρα) da içeren tüm kent teritoryumu ve en nihayet aynı zamanda yurttaşlar (πολῖται) topluluğu anlamlarını kazanmıştır. Her *polis*'in iki temel niteliğe sahip olması bekleniyordu. Bunlardan ilki kendi yurttaşları ve kendi yasaları aracılığıyla kendi kendini idare etme, iç işleri ve dış ilişkilerde tam bir bağımsızlık anlamına gelen tam bir özerklik (αὐτονομία); ikincisi de idari ve ekonomik açıdan kendi kendine yeterliliktir (αὐτάρκεια). Başka bir ifadeyle *polis* yasama, yürütme ve yargı erkinin yurttaşlara ait olduğu siyasi bir örgütlenme biçimidir. Ne var ki bu erki elinde bulunduran yurttaşlarla sadece yurttaş bir babadan (daha sonra her iki ebeveynin de yurttaş olma şartı getirilmiştir) doğan, yetişkin (oligarşi veya timokrasi gibi idari biçimlere bağlı olarak kimi zaman asalet veya servet kriteri de aranan) erkekler kastedilmektedir.

Polis aynı zamanda *agora*, tiyatro, tapınaklar, hamam ve benzeri gibi kamu binalarına, kendi özel takvimine, bu takvime göre tertiplenen kendi bayramlarına, kendi ekonomisine, ödeme aracı olarak kendi sikkesine ve bazı kentler için donanma da dahil olmak üzere kendi ordusuna, sahip-

938 Hom. *Il.* 6,88; 20,52.
939 Thuk. 2,15,3–6.

tir. Yine de *polis* ifadesini sadece bu özelliklerle sınırlamak veya bütün Yunan toplumlarının tek tipte örgütlendiklerini söylemek doğru olmaz. Nitekim yerleşim ağının bulunmadığı veya son derece seyrek olduğu Batı ve Kuzeybatı Yunanistan gibi bölgelerde, tekil yerleşimlerin idare ve yetki açısından bağımlı oldukları ırk temelli temel örgütlenme biçimleri (ἔθνος) söz konusudur. Bunun yanında örneğin daha İ.Ö. 6. yüzyıldan itibaren Boiotia'da olduğu gibi, üye yerleşimlerin birer *polis* olarak kendi yurttaşlıklarına sahip olmakla birlikte, içte yeknesak bir model etrafında örgütlendikleri, dış ilişkilerdeyse Birlik'in (τὸ κοινόν) denetimi altında oldukları federatif yapılar da bulunmaktaydı. Genel eğilim *synoikismos* yoluyla birçok küçük yerleşimin daha büyük bir topluluk içinde birleşmesiydi. Bu birleşme bir kentin kendi yurttaşlarına tanıdığı tüm hakların bireysel olarak veya başka bir kentin tüm yurttaşlarına topluca tanındığı *isopoliteia* (ἰσοπολιτεία) örneğinde bazen sadece siyasi birlik anlamına gelirken, bazen de ya iki yerleşimin yeni bir siyasi örgütlenme içinde birleştiği veya daha küçük idari birimlerin daha büyük olanlara siyasi olarak bağlandıkları *sympoliteia* (συμπολιτεία) örneğinde tam bir birleşme anlamına da gelebilmektedir. Bu şekilde genişlemiş olan *polis*'ler içinde daha küçük birimler – örneğin Atina'daki *demos*'lar (bk. aş.) – özerkliklerini koruyabilmekte ve kentin bütünü adına idari işlevler yerine getirebilmektedir.

Polis'in yerleşim yeriyle (örn. Ἀθῆναι/Atina, Θῆβαι/Thebai, Κόρινθος/Korinthos) değil de yurttaşlarıyla anılması

(örn. Ἀθηναῖοι/Atinalılar, Θηβαῖοι/Thebailılar, Κορίνθιοι/Korinthoslular) onun her şeyden önce yurttaşlar (κοινωνία τῶν πολιτῶν) topluluğu olarak tanımlandığını, teritoryal tanımlamanınsa önem açısından bundan sonra geldiğini göstermektedir. Birçok *polis* insanların birbirlerini şahsen tanıdıkları, idari kararlar almak için kolayca toplanabildikleri küçük topluluk idealine[940] yakın durumdaydı. Kalabalık nüfuslu geniş *polis*'ler istisna oluşturmaktaydı. Atina Klasik/Helenistik dönemin en büyük *polis*'lerinden biriydi. Sparta ise Messenia'nın fethinden sonra nüfus açısından olmasa bile, yayılım alanı bakımından en büyük kentlerden biri olmuştu. Anadolu'da özellikle Ege kıyı şeridinde Ephesos, Miletos ve Smyrna ya da Batı Akdeniz'de Syrakusai, Taras/Tarentum, Neapolis ve Massalia benzer bir büyüklüğe sahip olmalarına rağmen 30.000–50.000 arasında değişen yurttaş sayılarıyla ancak günümüzün küçük yerleşimleriyle kıyaslanabilirler.

Polis'ler arasında büyüklük, nüfus, dış görünüş ve anayasa farklılıklarına rağmen, *polis*'in gelişim ve siyasi örgütlenişinin evrelerini genel olarak takip edebilmek mümkündür. *Polis*'in ortaya çıkışında İ.Ö. 8. yüzyılla birlikte erken dönemin Homeros'ta yansılanan soylular arasındaki tekil çarpışmalarının yerini *phalanks* (φάλαγξ) düzeninde çarpışmaların aldığı yeni savaş düzeni belirleyici olmuştur. Zira bu *phalanks*'ları oluşturan ağır silahlı *hoplit*'ler (ὁπλίτης) geniş halk yığınları arasından askere alınıyorlardı. Bu durum onların kentin karar mekanizmalarında gi-

[940] Krş. Aristot. *pol.* 1326a 5–1326b 25.

derek daha çok yer almalarını kaçınılmaz kılmıştır. Bunun sonucunda yasal düzenlemelerin daha kesin formlara sokulması, ayrıca siyasi düzenin sınırlı bir süre ve yetkiyle görev yapan memurlarla (ἄρχοντες) Halk Meclisi (*demos*) ve danışma kurulları (*Areios pagos*, *bule*, *gerusia*,) aracılığıyla giderek daha çok kurumsallık kazanması zorunlu olmuştur. Girit'teki Dreros'tan ele geçen bir yazıt en geç İ.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısında *polis*'in eylemde bulunan bir özne olarak karar aldığını, başka bir ifadeyle yurttaşlar topluluğu olarak değerlendirildiğini belgelemektedir.[941] İ.Ö. 8. ve 7. yüzyılların kolonizasyon hareketleri ve bunun sonucu olarak yeni yerleşimleri mümkün olduğunca etkin şekilde organize etme gerekliliği de bu süreci hızlandırmıştır. Sürecin sonunda bir yerleşimin *hoplit* olabilecek bütün sakinlerini her tür siyasi hakka sahip yurttaşlar (πολῖται) olarak tanıyan, kararların Danışma Meclisi'nin (βουλή) önergeleri doğrultusunda Halk Meclisi'nde (ἐκκλησία) alındığı ve idari memurların sadece bir yıllığına görev yaptıkları yeni bir siyasi organizasyon ortaya çıkmıştır. Yunan Dünyası'nın Aleksandros ve haleflerinin (διάδοχοι) ellerinde geçirdiği dönüşümden sonra *polis*'ler belli kısıtlamalarla da olsa siyasi yaşamın başat örgütlenme biçimi olmaya devam etmişlerdir. Aleksandros ve halefleri fethedilen bölgelerde iktidarlarını garanti altına alabilmek adına, kendi denetimleri altında kalacak ve nüfusun büyük kısmını Yunan ve Makedonların oluşturduğu, yerel ahalinin ise çiftçi olarak kırsalda iskân ettirildiği sayısız yeni *polis* kurmuşlardır. Artık Helenistik

---

941 SEG 27, 620: ἇδ' εὔαδε πόλι (*Polis* karar verdi).

krallıklar arasında savrulup duran *polis*'lerin özgürlük ve özerklikleri de büyük oranda kısıtlanmıştır.

Yurttaşlık (πολιτεία)

Her polis temelde bir yurttaşlar topluluğuydu (II.2.3, 7–12, 16–19)[942] *ve yurttaşlık hakkı genel kural olarak ancak doğum yoluyla elde ediliyordu (II.2.3b). Yurttaşlığın en temel birimi sahip olunan canlı ve cansız mülklerle birlikte (II·2.4a) hane (οἶκος) idi (II.2.32). Yetimler hanenin sorumluluğunu ancak ergenlik çağına gelince üstlenebiliyorlardı (II.2.20f).*

Klasik dönemde bir *polis*'in yurttaşlığı (ἐπιτιμία), yine yurttaş bir babadan doğan, özgür, yetişkin erkeklerin sahip oldukları bir haktı. Antidotos'un *arkhon*'luğu sırasında (İ.Ö. 451) Perikles'in önerisiyle çıkarılan yasa çocuğun yurttaş olabilmesini sadece babanın değil, annenin de yurttaş olması şartına bağlamıştır.[943] Yurttaş olmayan erkeklerin kent için yapacakları sıradışı hayırlar (εὐεργεσία) yoluyla yurttaşlık hakkı edinebilmeleri istisnai de olsa mümkündü. Yargıda ve yönetimde görev alma (μετέχειν κρίσεως καὶ ἀρχῆς)[944] ve kent teritoryumunda arazi ve konut edin-

942 Aristot. *pol.* 1274b 40: ἡ γὰρ πόλις πολιτῶν τι πλῆθός ἐστιν.

943 Aristot. *Ath. pol.* 26,3: τρίτῳ μετὰ τοῦτον ἐπὶ Ἀντιδότου διὰ τὸ πλῆθος τῶν πολιτῶν Περικλέους εἰπόντος ἔγνωσαν μὴ μετέχειν τῆς πόλεως, ὃς ἂν μὴ ἐξ ἀμφοῖν ἀστοῖν ᾖ γεγονώς; Plut. *Per.* 37,3: ἀκμάζων ὁ Περικλῆς ἐν τῇ πολιτείᾳ πρὸ πάνυ πολλῶν χρόνων καὶ παῖδας ἔχων ὥσπερ εἴρηται γνησίους, νόμον ἔγραψε, μόνους Ἀθηναίους εἶναι τοὺς ἐκ δυεῖν Ἀθηναίων γεγονότας.

944 Aristot. *pol.* 1275a 22–23: πολίτης δ' ἁπλῶς οὐδενὶ τῶν ἄλλων ὁρίζεται μᾶλλον ἢ τῷ μετέχειν κρίσεως καὶ ἀρχῆς.

me hakkından (ἔγκτησις γῆς καὶ οἰκίας) sadece yurttaşlar yararlanabiliyordu. Vatandaşlık hakkı savaş alanından firar (λείπειν τὴν τάξιν), zimmete para geçirme (εὐθύνας ὀφλεῖν), rüşvet alma (δώρων ὄφλοιεν); üç kere yalancı şahitlik yapma (ψευδομαρτυρία) veya üç kere haksız suçlamada bulunma (ψευδοκλητεία); ebeveynlere kötü muamele (τοὺς γονέας κακῶς ποιοῖεν) gibi suçlarda ve ancak mahkeme kararıyla geri alınabiliyordu (ἀτιμία).[945] Hakları alınan

[945] And. *myst.* 73–74: οἱ δὲ ἄτιμοι τίνες ἦσαν, καὶ τίνα τρόπον ἕκαστοι; ἐγὼ ὑμᾶς διδάξω. οἱ μὲν ἀργύριον ὀφείλοντες τῷ δημοσίῳ, ὁπόσοι εὐθύνας ὦφλον ἄρξαντες ἀρχάς, ἢ ἐξούλας ἢ γραφάς ἢ ἐπιβολάς ὦφλον, ἢ ὠνάς πριάμενοι ἐκ τοῦ δημοσίου μὴ κατέβαλον τὰ χρήματα, ἢ ἐγγύας ἠγγυήσαντο πρὸς τὸ δημόσιον, τούτοις ἡ μὲν ἔκτεισις ἦν ἐπὶ τῆς ἐνάτης πρυτανείας, εἰ δὲ μή, διπλάσιον ὀφείλειν καὶ τά κτήματα αὐτῶν πεπρᾶσθαι. [74] εἷς μὲν τρόπος οὗτος ἀτιμίας ἦν, ἕτερος δὲ ὧν τὰ μὲν σώματα ἄτιμα ἦν, τὴν δ᾽ οὐσίαν εἶχον καὶ ἐκέκτηντο· οὗτοι δ᾽ αὖ ἦσαν ὁπόσοι κλοπῆς ἢ δώρων ὄφλοιεν· τούτους ἔδει καὶ αὐτοὺς καὶ τοὺς ἐκ τούτων ἀτίμους εἶναι· καὶ ὁπόσοι λίποιεν τὴν τάξιν, ἢ ἀστρατείας ἢ δειλίας ἢ ἀναυμαχίου ὄφλοιεν, ἢ τὴν ἀσπίδα ἀποβάλοιεν, ἢ τρὶς ψευδομαρτυρίων ἢ τρὶς ψευδοκλητείας ὄφλοιεν, ἢ τοὺς γονέας κακῶς ποιοῖεν, οὗτοι πάντες ἄτιμοι ἦσαν τά σώματα, τὰ δὲ χρήματα εἶχον (*Hak mahrumiyeti cezası alanlar kimlerdi ve her biri nasıl bir tutum sergilemişti? Size açıklayacağım. İlk sırada kamuya borçlu olanlar gelir. Bunlar görevlerini icra ederken zimmete para geçiren memurlar, tahliye, kamu ve idari ceza davası sonucunda borçları mahkeme kararıyla sabit olanlar, vergi toplama hakkını kiralamış olup borcunu ödemeyen veya borcunu ödemeyenin kefili olarak kamuya borçlu olanlar, bunlar borçlarını sekiz ay içinde ödemek zorundaydılar, aksi takdirde iki katını ödeyecek ve malları hacizle satışa çıkarılacaktı.* [74] *İşte hak mahrumiyetinin bir türü buydu. İkinci türündeyse suçlular bütün vatandaşlık haklarını kaybediyor, ama malları ellerinde kalıyordu. Bu grubu ise hırsızlık ve rüşvetten suçlu bulunanlar oluşturmaktaydı. Bu şahışların hem bizzat kendilerine hem de onların sonraki kuşaklarına hak mahrumiyeti cezası vermek gerekiyordu. Aynı şekilde savaş alanından firar edenler, korkaklık veya deniz savaşına girmeme gibi askeri*

kişi (ἄτιμος), Halk Meclisi kararıyla hakları geri verilene (ἐπιτιμία) kadar yasa teklifinde bulunamıyor; davacı, tanık, asker, memur olamıyor ve kült topluluklarına katılamıyordu.[946]

Sosyal Yapı

Polis'in yurttaşlık hakkına sahip sakinleri örneğin Atina'da φυλή (kabile/kütük, II.2.4c) ve δῆμος (mahalle/semt, II.2.5) gibi alt birimlere kayıtlı olmanın yanında Byzantion örneğinde olduğu üzere kült dernekleri gibi sivil toplum kuruluşlarının çatısı altında da örgütlenebiliyorlardı (II.2.3a).

Yunanlar arkaik/klasik dönemde sadece kentleriyle değil, gerçek ya da imgesel akrabalıklara dayanan birimlerle de kimliklenmekteydiler. Bu birimler kendi dini törelerine sahiptiler ve üyelerine özel bir aidiyet duygusu sağlamaktaydılar. Her ne kadar Linear B tabletlerinde bu yönde bir veri bulunmasa da İ.Ö. 2. binyıla kadar geri gitmesi gereken bu tür birimlere dair en erken veri Homeros'un *Ilias*'ındaki bir pasajdır. Buna göre Nestor Agamemnon'a orduyu kabile (*phylon*/φῦλον) ve klana (*phretre*/φρήτρη) göre düzenlemesini, bu sayede kabilelerin kendi kabilelerine, klanların da kendi klanlarına destek olacaklarını söyler.[947]

---

görevde zaaf gösterenler, kalkanını atanlar; üç kere yalancı şahitlik yapanlar veya üç kere haksız suçlamada bulunanlar; ebeveynlerine kötü muamele edenler tüm vatandaşlık haklarını kaybetmişler, bununla birlikte malları ellerinde kalmıştı).

946 Krş. And. *myst.* 75–77; Aiskhin. *Tim.* 28–30; Aiskhin. *Ktes.* 175–176; Lys. *or.* 6,24; Aristot. *Ath. pol.* 57,4.

947 Hom. *Il.* 2,360–366.

Aristoteles'in *Atinalıların Devleti*'nde aktardığı üzere Kleisthenes'in *phyle*'ye ilişkin düzenlemelerinden önce Atina'da tüm nüfus çiftçiler/γεωργοί ve zanaatkârlar/δημιουργοί[948] olmak üzere iki zümreye ayrılmıştı.[949] Bununla birlikte kentin efsanevi kralı Theseus'e kadar geri götürülen bir geleneğe göre ise toplum üç sınıftan oluşmaktaydı. Buna göre kenti genişletmek arzusundaki Theseus her kökenden insanı eşit koşullara sahip olacaklarına söz vererek davet etmiş; ama kurmuş olduğu demokrasinin gelişigüzel insan yığınıyla karışıklığa düşmemesi için de toplumu εὐπατρίδαι (asil babalardan doğanlar, yani soylular), γεωμόροι (arazi sahipleri) ve δημιουργοί (zanaatkârlar) şeklinde üç sınıfa bölmüştü. Bunlardan *Eupatridai*'a dini meselelerle memuriyetleri, ayrıca dini ve dünyevi yasaların eğitim ve yorumunu verirken, toplumun diğer kesimleriyle dengeyi de soyluları şanda, toprak sahiplerini yararlılıkta ve zanaatkârları da sayıca üstün kılarak sağlamıştı.[950] *Eupatridai*'ın karanlık dönemin sonunda sınıf savaşımlarıyla Atina'da baskın konuma gelmiş bir grup aile olarak varlığı kesin gözükmekle birlikte, diğer iki sınıf olasılıkla klasik döneme ait bir kurgu olarak gözükmektedir.[951] Her

---

948 Δημιουργός ifadesinin kamu çalışanları değil de zanaatkâr olarak anlaşılması gerektiğine dair krş. Schol. Plat. *Aks.* 371e.

949 Aristot. *FLfrag.* 385: πάλαι τὸ τῶν Ἀθηναίων πλῆθος, πρὶν ἢ Κλεισθένη διοικήσασθαι τὰ περὶ τὰς φυλάς, διῃρεῖτο εἰς γεωργοὺς καὶ δημιουργούς.

950 Plut. *Thes.* 25,1–2; Poll. *onom.* 8,111; krş. Etym. m. s. v. Εὐπατρίδαι; Hesykh. *lex.* s. v. ἀγροιῶται; Dion. Hal. *ant.* 2,8,2; Aristoph. *nub.* 47.

951 Krş. Rhodes 2007, 30.

durumda bu üç sınıfa görece kabul edilebilir tarihsel bir içerikte değinilen tek aktarım İ.Ö. 580 yılında iki yıl iki ay görevde kaldıktan sonra zor yoluyla *arkhon*'luktan indirilen Damasias'ın yerine beşi *Eupatridai*, üçü ἀγροῖκοι (kırsalda yaşayanlar) ve ikisi de zanaatkârlar arasından seçilen on kişilik bir komisyonun *arkhon*'luğu üstlenmesidir.[952] *Eupatridai* için en erken epigrafik belge ise İ.Ö. 546–525 yılları arasına tarihlendirilen bir mezar yazıtıdır.[953] Daha sonraki bir başka veri de İ.Ö. 513'te Ἀλκμεωνίδαι'ın Leipsydrion kalesinde ele geçirilmelerini yâd eden bir ezgidir.[954] Isokrates'in Alkibiades'in soyunu tasvirinde olduğu gibi[955] daha sonraki kullanımlar ise *Eupatridai*'ı bir *genos* ile bağdaştırmaktadır. Bu isimde bir *genos*'un üyeleri Delphoi ve Atina'da bulunmuş geç Helenistik dönem belgelerinde geçmektedir.[956]

Drakon bu şekilde soy temelli asaletin yerine, bunların bütün imtiyazlarına sahip olmakla birlikte, artık zenginliğe dayalı asaleti getirmiştir. Bu gelişmeyi bir adım ileri taşıyan Solon somut sorunlara karşı genel değil, çok sayıda tekil önlemler[957] (θεσμοί) dizisi niteliği taşıyan ve bir aks etrafında dönen ahşap tabletler (ἄξονες) üzerinde yayımlanan düzenlemelerinde[958] öncelikle borçları tamamen veya kısmen silmiştir (σεισάχθεια).[959] Öte yandan yurttaşların yıllık ta-

---

952 Aristot. *Ath. pol.* 13,2.

953 IG I³ 1516 = IG XII,9 296.

954 Aristot. *Ath. pol.* 19,3.

955 Isokr. *or.* 16,25.

956 IG II² 5049; 7447; FD III,2 60–64.

957 Sol. *frag.* 36,18; krş. 31,2.

958 Plut. *Sol.* 25.

959 Σεισάχθεια İ.Ö. 4. yüzyıldan itibaren Solon tarafından borçların ya

rımsal üretim kapasitelerine göre (πεντακοσιομέδιμνοι: 500 *medimnoi*; ἱππάδες (atlı sınıfı): 300 *medimnoi*; ζευγῖται (koşum öküzü sahipleri): 200 *medimnoi* buğday üretenler ve θῆτες: ilk üç gruba giremeyen, bu nedenle de sadece *ekklesia* toplantılarında ve mahkemelerde yer alabilen, geri kalan bütün yurttaşlar) sınıflandırıldıkları ve bütün memurların bu sınıflandırma uyarınca atandıkları timokratik bir düzen tesis etmiştir.[960] Πεντακοσιομέδιμνοι/500 *medimnoi* buğ-

---

tamamen veya bir kısmının iptal edilmesi yönündeki önlem için kullanılmaktadır [Aristot. *Ath. pol.* 6,1; Androt. *frag.* 34; ayrıca bk. Diod. 1,79,4; Plut. *Sol.* 15,3–6; krş. Finley 1952, 6–7]. Antik yazarlar bu önlem için iki yorum getirmektedirler. İlkinde *seisakhtheia* Solon'un "*sınır taşlarını kaldırdığı ve kara toprağı özgürleştirdiği*" şeklindeki kendi sözleriyle ilişkilendirilirken (Sol. *frag.* 36,5-7: Γῆ μέλαινα, τῆς ἐγώ ποτε | ὅρους ἀνεῖλον πολλαχῇ πεπηγότας; krş. Aristot. *Ath. pol.* 12,4; Plut. *Sol.* 15,5-6; ayrıca bk. Link 1991, 15–18; Harris 1997, 103–112), Androtion ise *seisakhtheia*'yı borçların tamamen silinmesi olarak değil *drakhme*'nin nominal değerinde yapılan değişiklikle borçların 1/3 oranında düşürülmesi şeklinde yorumlamaktadır (Plut. *Sol.* 15,4 = FGrHist 324 F 34). Bununla birlikte her iki yorum da Solon zamanı için mümkün olmayan verilere dayanmaktadır. Zira arazi sınırlarını tespit etmek için sınır taşlarının kullanımı en erken İ.Ö. 400 dolaylarından itibaren belgelenirken (Finley 1952, 7), Atina'da sikke kullanımı ise en erken Solon'dan yarım asır sonra başlamıştır (R. Osborne, DNP 11, 2001, s. v. seisachtheia 352; Horsmann 2000; Welwei 1992, 198-201; krş. Rhodes 1981, 125–130; 164–169).

960 Aristot. *Ath. pol.* 7,3: τιμήματι διεῖλεν εἰς τέτταρα τέλη, καθάπερ διῄρητο καὶ πρότερον, εἰς πεντακοσιομέδιμνον καὶ ἱππέα καὶ ζευγίτην καὶ θῆτα. καὶ τὰς μὲν ἄλλας ἀρχὰς ἀπένειμεν ἄρχειν ἐκ πεντακοσιομεδίμνων καὶ ἱππέων καὶ ζευγιτῶν, τοὺς ἐννέα ἄρχοντας καὶ τοὺς ταμίας καὶ τοὺς πωλητὰς καὶ τοὺς ἕνδεκα καὶ τοὺς κωλακρέτας, ἑκάστοις ἀνάλογον τῷ μεγέθει τοῦ τιμήματος ἀποδιδοὺς τὴν ἀρχήν· τοῖς δὲ τὸ θητικὸν τελοῦσιν ἐκκλησίας καὶ δικαστηρίων μετέδωκε μόνον; Aristot. *pol.* 1274a 18–21: τὰς δ' ἀρχὰς ἐκ τῶν γνωρίμων καὶ τῶν εὐπόρων κατέστησε πάσας, ἐκ τῶν πεντακοσιομεδίμνων καὶ ζευγιτῶν καὶ τρίτου

day üretenler zümresinin oluşturulması aristokratik sistem açısından önemli sonuçlar doğurmuş olmalıdır. Zira daha önce toplumsal tabakaların en tepesinde yer alan atlı sınıfı (ἱππάδες) artık bu yeni düzende üçüncü sıradaki tabakayı oluşturan *zeugitai* ile neredeyse eşit mertebededir.[961] Kleisthenes ise Zeus Herkeios ve Apollon Patroos kültlerinde bütün Atinalılara katılım hakkı tanıyarak soylulara tanınan imtiyazlarını kaldırmıştır. Böylece *Eupatridai*'ın bir sınıf olarak politik rolü son bulurken; φιλοβασιλεῖς'in aralarından seçilmeye devam etmesiyle dini,[962] Drakon'un cinayet davalarına ilişkin düzenlemesinde 51 kişilik mahkeme heyetinin aralarından oluşturulmasıyla da yargısal önemleri[963]

τέλους τῆς καλουμένης ἱππάδος· τὸ δὲ τέταρτον τὸ θητικόν, οἷς οὐδεμιᾶς ἀρχῆς μετῆν; Plut. *Sol.* 18: ἔλαβε τὰ τιμήματα τῶν πολιτῶν καὶ τοὺς μὲν ἐν ξηροῖς ὁμοῦ καὶ ὑγροῖς μέτρα πεντακόσια ποιοῦντας πρώτους ἔταξε καὶ πεντακοσιομεδίμνους προσηγόρευσε· δευτέρους δὲ τοὺς ἵππον τρέφειν δυναμένους ἢ μέτρα ποιεῖν τριακόσια, καὶ τούτους ἱππάδα τελοῦντας ἐκάλουν· ζευγῖται δ᾽ οἱ τοῦ τρίτου τιμήματος ὠνομάσθησαν, οἷς μέτρον ἦν συναμφοτέρων διακοσίων. οἱ δὲ λοιποὶ πάντες ἐκαλοῦντο θῆτες, οἷς οὐδεμίαν ἀρχὴν ἔδωκεν ἄρχειν, ἀλλὰ τῷ συνεκκλησιάζειν καὶ δικάζειν μόνον μετεῖχον τῆς πολιτείας; Poll. *onom.* 8,130: τιμήματα δ᾽ ἦν τέτταρα, πεντακοσιομεδίμνων, ἱππέων, ζευγιτῶν, θητικῶν. οἱ μὲν ἐκ τοῦ πεντακόσια μέτρα ξηρὰ καὶ ὑγρὰ ποιεῖν κληθέντες, ἀνήλισκον δὲ εἰς τὸ δημόσιον τάλαντον· οἱ δὲ τὴν ἱππάδα τελοῦντες ἐκ μὲν τοῦ δύνασθαι τρέφειν ἵππους κεκλῆσθαι δοκοῦσιν, ἐποίουν δὲ μέτρα τριακόσια, ἀνήλισκον δὲ ἡμιτάλαντον· οἱ δὲ τὸ ζευγίσιον τελοῦντες ἀπὸ διακοσίων μέτρων κατελέγοντο, ἀνήλισκον δὲ μνᾶς δέκα. οἱ δὲ τὸ θητικὸν οὐδεμίαν ἀρχὴν ἦρχον οὐδὲ ἀνήλισκον οὐδέν.

961 Krş. Eder 1992, 27.

962 Poll. *onom.* 8,111: οἱ φυλοβασιλεῖς· ἐξ εὐπατριδῶν δὲ ὄντες, μάλιστα τῶν ἱερῶν ἐπεμελοῦντο.

963 Demosth. *or.* 43,57: οἱ ἐφέται, ἄκοντα κτεῖναι, ἐσέσθων οἱ φράτερες, ἐὰν ἐθέλσι, δέκα· τούτους δὲ οἱ πεντήκοντα καὶ εἷς

korunmuştur.

Aristoteles erken dönemlerde Atina'daki sosyal yapıyı betimlerken nüfusunun yılın mevsimlerini çağrıştıracak şekilde dört kabileye (*phyle*/φυλή) bölündüğünü söyler.[964] Aristoteles'in nakletmediği *phyle* isimlerinin Γελέοντες/Geleontes, Ὅπλητες/Hopletes, Ἀργαδεῖς/Argadeis ve Αἰγικορεῖς/Aigikoreis olduğu bilinmektedir. Herodotos söz konusu *phyle* isimlerinin Ion'un dört oğluna izafeten verildiğini belirtirken;[965] Plutarkhos ve Strabon'a göre[966] ise bu adlandırmalar meslek temelli sosyal tabakaları (Geleontes/çiftçiler, Hopletes/silahlı güçler, Argadeis/zanaatkârlar ve Aigikoreis/keçi çobanları) işaret etmektedir. Her *phyle* de *phratria*/φρατρία (kardeşlik) ve *trittys*/τριττύς (üçte bir) olarak adlandırılan ve toplamda 12 olacak şekilde yılın aylarına denk düşen üçer kısma bölünmüştü.[967a] Her bir *phratria* ise ayın günlerine denk düşecek şekilde 30 *genos*/γένος'tan (oymak) ve her *genos* da *gennetai*/γεννῆται (soydaşlar) olarak adlandırılan 30 kişiden oluşmaktaydı. Her birine ait rahiplikler, örneğin Eumolpidai/Εὐμολπίδαι,[967b]

ἀριστίνδην αἱρείσθων. Buradaki ἀριστίνδην (doğuma göre) ifadesi bu görevin *Eupatridai* tarafından yerine getirildiğini göstermektedir.

964 Aristot. *FLfrag.* 385: καὶ φυλαὶ τούτων ἦσαν δ'.

965 Hdt. 5,66; Eur. *Ion* 1575–1581; Steph. Byz. s. v Αἰγικόρεως; Poll. *onom.* 8,109–110.

966 Plut. *Sol.* 23; Strab. 8,7,1.

967 ᵃ Atina'da biri 29 ve 30'ar güne sahip 12 aydan oluşan dini; diğeri ise *prytaneia* için kullanılmak üzere dördü 36, altısı 37 güne sahip 10 aydan oluşan idari olmak üzere iki ayrı takvim kullanılmaktaydı, bk. Samuel, 57–63.
ᵇ Eumolpidai Eleusis'te yaklaşık 1000 yıl boyunca *hierophantia*/

Kerykes/Κήρυκες[968] ve Eteobutadai/Ετεοβουτάδαι[969] *genos*'larında olduğu gibi bunlardan seçilmekteydi.[970]

ἱεροφαντία'yı elinde bulunduran aristokrat soyun adıdır (Hesykh. *lex.* s. v. Εὐμολπίδαι; Phot. *lex.* s. v. Εὐμολπίδαι; *Etym. m.* s. v. Εὐμολπίδαι). Soyun atası olarak İ.Ö. 7. yüzyıldan itibaren Eumolpos bilinmektedir (Hym. Hom. *Dem.* 476). Hymni Homerici'de babası belirtilmeyen Eumolpos sonraki kaynaklarda Poseidon'un oğlu olarak gösterilir: Lyk. *Leok.* 98; Isokr. *or.* 4,68; 12,193; Apollod. 3,201; Hyg. *fab.* 46; Paus. 1,38,2; Schol. Eur. *Phoin.* 854. Hierophantes'in görevleri için bk. IG I³ 6; 78; IG II² 1078; 1231; Agora XVI 48; 56; 306; Clinton 1974, 24; Demosth. *or.* 22,27; Schol. Demosth. *or.* 22,83; krş. Cic. *leg.* 2,35.

968 Kerykes (Thuk. 8,53,2; Andok. *myst.* 1,116; Paus. 1,38,3), *hierophantes*/ἱεροφάντης'in dışında diğer önemli rahiplerin (*dadukhos*/δᾳδοῦχος, *hierokeryks*/ἱεροκῆρυξ ve sunak rahibi/ὁ ἐπὶ βωμῷ) kalıtsal olarak aralarından atandığı soyun adıdır (Eus. *evang.*3,12,4). Andron (Andr. *frag.* 11) bu soyun soy atası kabul edilen Keryks'in babası olarak Eumolpidai soyunun da atası olan Eumolpos'u zikreder (krş. Schol. Soph. *Oid. Kol.* 1053). Bununla birlikte Pausanias Kerykes soyunun bu düşünceyi kabul etmeyip soylarının Hermes ile Kekrops'un kızından doğma Keryks'e dayandığını iddia ederler (Paus. 1,38,3).

969 Poseidon Erekhtheus'un oğlu Butes'i soy atası kabul eden Eteobutadai soyunun (Suda s. v. Βούτης ve Ἐτεοβουτάδαι; Harp. *lex.* s. v. Βουτάδης; Eust. *comm. Il.* 1,22,25; *Etym. m.* s. v. Βουτάδαι ve Ἐτεοβουτάδαι; Plut. *mor.* 841b; Schol. Aiskhin. *leg.* 147; Schol. Demosth. *or.* 21,622) erkekleri Erekhtheion'daki Poseidon Erekhtheus'un rahipliğini ellerinde bulundururlarken (Eust. *comm. Il.*1,22,25; Suda s. v. Σκίρον; Harp. *lex.* s. v. Σκίρα; Schol. Aiskhin. *leg.* 147), kadınları da Erekhtheion'da Poseidon'la birlikte tapınım gören Athena Polias'ın rahibeliğini yürütmektedirler (Schol. Aiskhin. *leg.* 14; Suda s. v. Σκίρον; Harp. *lex.* s. v. Ἐτεοβουτάδαι ve Σκίρα; *Etym. m.* s. v. Ἐτεοβουτάδαι; Apollon. 40–41).

970 Aristot. *FLfrag.* 385: τῶν δὲ φυλῶν ἑκάστη μοίρας εἶχε γ', ἃς φρατρίας καὶ τριττύας ἐκάλουν. τούτων δὲ ἑκάστη συνειστήκει ἐκ τριάκοντα γενῶν καὶ γένος ἕκαστον ἄνδρας εἶχε τριάκοντα τοὺς εἰς τὰ γένη τεταγμένους, οἵτινες γεννῆται ἐκαλοῦντο, ὧν αἱ ἱερωσύναι ἑκάστοις προσήκουσαι ἐκληροῦντο, οἷον

Kleisthenes reformlarından (İ.Ö. 508/7) önce Atinalı her erkek bir *phyle* ile aile ve miras meseleleriyle ilgili sosyal bir yapı olarak işlev gören bir *phratria*'ya kaydolarak yurttaşlık hakkına sahip oluyordu. Drakon'un İ.Ö. 620'li yıllara ait olup 409/8 yılında taşa geçirilen, cinayet yasasında kasıtsız bir cinayete kurban gidenin kayıtlı olduğu *phratria* maktulün ailesini desteklemek zorundaydı.[971] İ.Ö. 5.-4. yüzyılda *phratria, phyle*'nin alt birimi olarak kabul edilmekteydi.[972]

İ.Ö. 508/7 yılında Kleisthenes mekânsal birimlere dayanan yeni bir idari yapılanma getirerek demokrasinin temelini atmıştır. Bu yeni yapıda bütün yurttaşlar eskiden Ion'un oğullarına izafeten adlandırılan dört *phylai* yerine, bütün nüfusu yeniden harmanlanarak daha çok sayıda yurttaşın kent idaresine katılımını sağlayacak şekilde her biri ismini yerel bir *heros*'tan alan on *phylai*'a[973] taksim edilmiştir.[974]

Εὐμολπίδαι καὶ Κήρυκες καὶ Ἐτεοβουτάδαι, ὡς ἱστορεῖ ἐν τῇ Ἀθηναίων πολιτείᾳ Ἀριστοτέλης λέγων οὕτως· φυλὰς δὲ αὐτῶν συννενεμῆσθαι δ' ἀπομιμησαμένων τὰς ἐν τοῖς ἐνιαυτοῖς ὥρας. ἑκάστην δὲ διῃρῆσθαι εἰς τρία μέρη τῶν φυλῶν, ὅπως γένηται τὰ πάντα δώδεκα μέρη, καθάπερ οἱ μῆνες εἰς τὸν ἐνιαυτόν, καλεῖσθαι δὲ αὐτὰ τριττῦς καὶ φρατρίας. εἰς δὲ τὴν φρατρίαν τριάκοντα γένη διακεκοσμῆσθαι, καθάπερ αἱ ἡμέραι εἰς τὸν μῆνα, τὸ δὲ γένος εἶναι τριάκοντα ἀνδρῶν.

971 IG I³ 104 str. 18–23.

972 Plat. *nom.* 746d, 785a; Isokr. *or.* 8, 88; Aristot. *pol.* 1264a; krş. 1300a; 1309a.

973 Erekhtheis/Ερεχθηῒς, Aigeïs/Αἰγηῒς, Pandionis/Πανδιονίς, Leontis/Λεοντίς, Akamantis/Ἀκαμαντίς, Oineïs/Οἰνηῒς, Kekropis/Κεκροπίς, Hippothontis/Ἱπποθοντίς, Aiantis/Αἰαντίς, Antiokhis/Ἀντιοχίς.

974 Aristot. *Ath. pol.* 21,2: πρῶτον μὲν συνένειμε πάντας εἰς δέκα

Bu *phyle*'ler de *demoi* olarak adlandırılan hâli hazırdaki köy ve kent mahalleri arasında paylaştırılmıştır.[975] Kleisthenes daha sonra kırsalın da dâhil olduğu tüm kent teritoryumunu (ἡ χώρα), kent civarı (περὶ τὸ ἄστυ), sahil kesimi (τῆς παραλίας) ve kırsal (τοῦ μεσογείου) olmak üzere üç bölgeye; bunları da kendi içinde her birine ἡ τριττῦς adı verilen on kısma bölmüştür.[976] Başka bir ifadeyle her bir bölgede

---

φυλὰς ἀντὶ τῶν τεττάρων, ἀναμεῖξαι βουλόμενος, ὅπως μετάσχωσι πλείους τῆς πολιτείας; krş. Aristot. *pol.* 1275b.

975 Başlangıçta 10 *phylai*, 30 *trittyes* ve 139 *demoi*'dan oluşan bu idari örgütlenmede sonraki dönemlerde yapılan düzenlemelerle *phyle* ve *demos* sayıları birkaç kez değişmiştir. İ.Ö. 307/6 yılında Antigonos Monophthalmos ve oğlu Demetrios Poliorketes onuruna oluşturulan Antigonis/Ἀντιγονίς ve Demetrias/Δημητριάς (Plut. *Dem.* 10) *phyle*'leri ile *phyle* sayısı 12'ye çıkmış, ama bu sırada daha önceden var olan 139 *demoi* sayısı değişmemiştir. İ.Ö. 224/3 yılında Ptolemaios III Euergetes'in onuruna Ptolemais/Πτολεμαίς *phyle*'si oluşturulmuş; ayrıca eşi Berenike onuruna bir de Berenikidai/Βερενικίδαι *demos*'u meydana getirilmiş; böylece *phyle* sayısı 13'e, *demos* sayısı ise 140'a çıkmıştır. İ.Ö. 200 yılında Antigonis ve Demetrias *phyle*'leri lağvedilmiş ve Pergamon Kralı Attalos I'in onuruna Attalis/Ἀτταλίς *phyle*'si ile eşi Apollonia'nın onuruna Ἀπολλωνιεῖς *demos*'u oluşturularak *phyle* sayısı 12'ye düşürülürken, *demos* sayısı ise 141'e çıkarılmıştır. İ.S. 124/5 yılında yapılan son düzenlemeyle de imparator Hadrianus'un onuruna Hadrianis/Ἀδριανίς *phyle*'siyle gözdesi Antinoos'un onuruna Antinoeis/Ἀντινοεῖς *demos*'u oluşturularak *phyle* sayısı 13'e, *demos* sayısı ise 142'ye çıkarılmıştır (Traill 1975, 102–103 ve 109–112 [Appendix B]).

976 Aristot. *Ath. pol.* 21,4: διένειμε δὲ καὶ τὴν χώραν κατὰ δήμους τριάκοντα μέρη, δέκα μὲν τῶν περὶ τὸ ἄστυ, δέκα δὲ τῆς παραλίας, δέκα δὲ τῆς μεσογείου, καὶ ταύτας ἐπονομάσας τριττῦς, ἐκλήρωσεν τρεῖς εἰς τὴν φυλὴν ἑκάστην, ὅπως ἑκάστη μετέχῃ πάντων τῶν τὸπων; krş. Suda s. v. γεννηταί ve s. v. γεννῆται. Detaylı bilgi için bk. Traill 1986.

onar tane olacak şekilde toplam 30 τριττῦες oluşturulmuş ve her üç bölgede de birer tane olacak şekilde toplam 3 τριττῦες'ten bir *phyle* meydana getirilmiştir. Böylece her *phyle*'nin üç bölgede de pay sahibi olması sağlanmıştır (bk. harita 4–5).

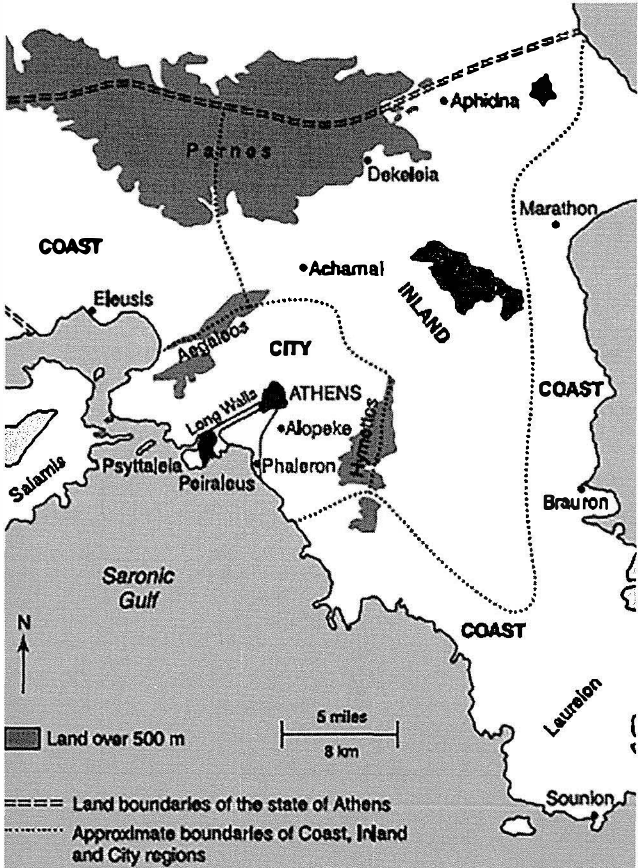
Phyle'ler 10 στρατηγοί'un, 500 βουλευταί'ın, 6,000 δικασταί'ın, her tür idari memurun, ayrıca çeşitli festivallerde yarışacak dansçı, müzisyen ve atlet takımlarının seçim bölgeleri olarak demokrasinin köklenmesinde en önemli saç ayağını oluşturmuşlardır.[977] Bunlar aynı zamanda kendi görevlilerine ve tapınaklarına sahip[978] bir mikro-*polis* oluşturan müşterek yaşam alanları meydana getirmişlerdir. Kleisthenes'ten önce de varlıkları bilinmekle birlikte,[979] *demos* mekânsal anlamda kurumsal yapısını ancak Kleisthenes'in *phyle* reformundan sonra kazanmıştır.[980]

977 Aristoteles (Aristot. *pol.* 1319b 19–27) Kleisthenes'in reformlarına ve Kyrene'deki uygulamalara göndermede bulunarak daha fazla sayıda *phyle* ve *phratria* oluşturmanın; ayrıca özel mülkiyetteki kutsal nesnelerin kamusal alanlara taşınmasının demokrasiyi güçlendireceğine işaret etmektedir.

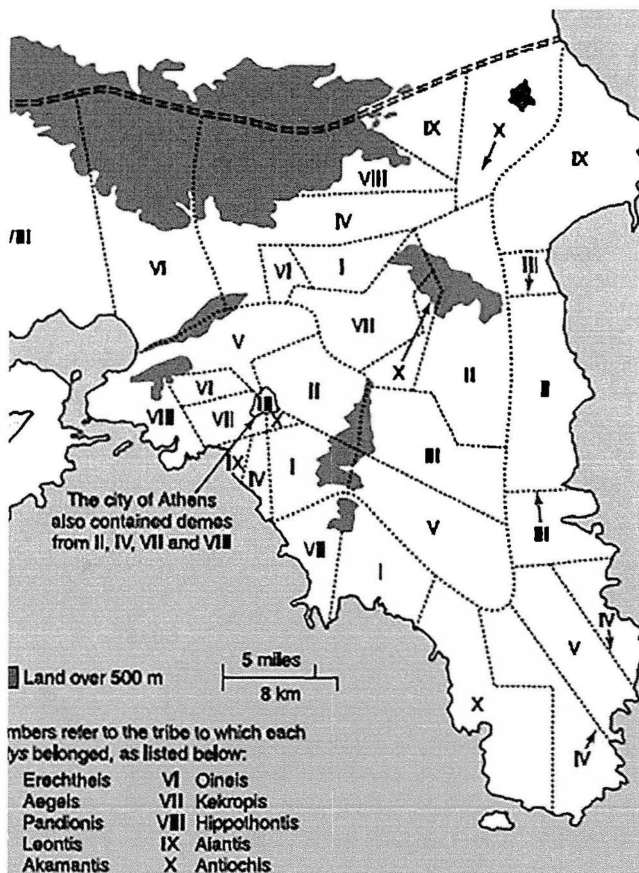
978 IG II^2 1138–1171.

979 Plut. *Sol.* 12,4.

980 Hdt. 5,69,2; Aristot. *Ath. pol.* 21,4–5.



Harita 4: *Trittyes* Bölgeleri [Thorley 2004, Map 2]



Harita 5: *Demos* Bölgeleri [Thorley 2004, Map 3]

Strabon Atina'da 170 veya 174 *demos* olduğunu söylese de yazıtlar aracılığıyla bunların ancak 139'u belgelenmiştir.[981] Bunlardan bazıları bulundukları yerin topografik özellikleri (Potamos: ποταμός = nehir), bitki örtüsü (Phegus, Phegaia: φηγός = meşe) veya orada icra edilen mesleklere (Kerameis: κέραμος = çömlek, κεραμεύς = çömlekçi), bazıları da Atina'nın köklü ailelerine (Butadai, Eupyridai) göre adlandırılmışlardır.

Toplumun daha öncekinin aksine kan bağına değil, ikamet yerine göre tasnifini sağlayan bu yeni düzende vatandaşlık temelde *demos'a* (ve bunun bağlı olduğu *trittys* ile *phyle*'ye) kayıtlı olmaya dayanıyor ve bir kişinin statüsünü de bir *demos*'a kayıtlı olup olmaması belirliyordu. Ebeveynlerinin her ikisi de yurttaş olanlar doğal olarak yurttaşlık hakkına sahip oluyor ve 18 yaşına gelince ait oldukları *demos*'a kaydediliyorlardı. Kayıt sırasında *demos* üyeleri/δημόται adayın ilkin yasal yaş sınırını (ἡλικία) doldurup doldurmadığını, ikinci olarak da özgür bir birey ve yasanın öngördüğü şekilde doğmuş olup olmadığını yemin ederek karara bağlamaktaydılar. Eğer 18 yaş sınırının doldurulmadığına hükmedilirse aday tekrar çocuklar arasına gönderiliyordu. Başvurusu özgür bir birey olmadığı gerekçesiyle

981 Strab. 9,1,16: ἕνα τῶν ἑκατὸν ἑβδομήκοντα δήμων πρὸς δὲ καὶ τεττάρων, ὥς φασιν, οὐδένα τῶν ἄλλων ὠνόμακεν. Yazıtlarda 133 *demos* adı belgelenmiş olup, bunlardan altısı (Agryle, Ankyle, Lamptrai, Paionia, Pergase, Potamos) Yukarı ve Aşağı Filanca *demos*'u olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Dolayısıyla yazıtlar sayesinde 139 *demos* ismen bilinmektedir; krş. F. Tinnefeld, DNP 3, 1997, s. v. demos 464; Liste için bk. Traill 1975, 110–112.

reddedilen aday mahkemeye (δικαστήριον) başvurma hakkına sahipti. Bu durumda *demos* üyeleri kendi aralarından 5 kişilik bir savcı heyeti (κατήγοροι) oluşturmaktaydı. Aday eğer davayı kaybederse köle olarak satılıyor; davayı kazanırsa da *demos* üyeleri kayıt işlemini tamamlamakla yükümlü oluyorlardı. Kayıt işlemlerini son olarak Danışma Meclisi (ἡ βουλή) gözden geçiriyor ve eğer listedekilerden birinin henüz 18 yaşına ulaşmadığına (veya başka herhangi bir nedenle yasal şartları sağlamadığına) hükmederse kaydı yapan *demos* üyelerini cezalandırıyordu.[982]

Atina kökenli yurttaşlar için *phylai*, *trittyes* ve *demoi*'dan oluşan yeni örgütsel yapılara üyeliğin yanında *phratria* üyeliği Kleisthenes'in reformundan sonra da gerekli olmaya devam etmiştir.[983] Nitekim Atinalılar *phratria* üyeliğini, mahkeme konusu olan vatandaşlık taleplerini kanıtlamak[984] veya çürütmek[985] için sıklıkla kullanmışlardır. Yazıtlar bir yabancıya vatandaşlık verilince onun istediği *phyle*, *demos* ve *phratria*'ya kaydolabileceğini belirtir.[986] Bunun dışında

982 Aristot. *Ath. pol.* 42,1–2; krş. Aiskhin. *Tim.* 77; Isai. *or.* 8,19.

983 *Phratria* isimleri her zaman olmasa da genellikle, üyelerinin ortak bir atadan geldiğini ima edecek şekilde *patronomik* -ίδαι bitimine sahiptir. Bununla birlikte, *phratria*'nın üyeleri ile bu *phratria*'ya adını veren/*eponymos* şahsiyet arasındaki akrabalık bağı açık değildir.

984 Demosth. *or.* 57,54.

985 And. *myst.* 125-127.

986 Yazıtlarda geçen γράψασθαι φυλῆς καὶ δήμου καὶ φρατρίας ἧς ἂν βούληται/θέλει ifadesi için bk. IG II² 103, 350, 374, 385, 392-395, 405, 438, 448, 495-496, 508, 511, 538, 541, 553, 558, 570, 576-578, 646, 652, 654, 663, 667, 696, 707, 710-711, 717-718, 721, 804, 808, 851, 853, 855-856, 893, 922, 924-925, 954, 980-982; Agora XVI, 54-55, 96, 101, 117, 121, 142, 162-163, 178, 239, 248, 255, 266-267,

phrateres/φράτερες'in[987] *phratria*'nın alt birimlerince [örneğin *orgeones*/ὀργεῶνες ile *gennetai*/γεννῆται (aynı *genos*'un üyeleri) olarak da adlandırılan *homogalaktes*/ὁμογάλακτες (sütkardeşler) gibi] onanmış kişileri yeni bir denetime gerek olmadan tanımak zorundaydılar.[988] İ.Ö. 396/5 yılına tarihlenen ve Dekeleis *phratria*'sı (ὁ Δεκελειῶν οἶκος) ile Demotionidai/Δημοτιωνίδαι *genos*'u arasında *phratria*'ya yeni üye kabullerini düzenleyen kararnameyle daha sonradan buna yapılmış iki ek düzenlemeyi içeren bir yazıt *phratria*'nın işlevi, yapısı ve üye kabul koşulları hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır.[989] Buna göre *phratria*, kendi kararlarını alabilen,[990] kendi kültü, kendi görevlileri, kendi yasası,[991] kasası ve arşivi olan bir dernek gibi işlev görmektedir.

301; krş. PHib 28 str. 10-18: ἐπ[ει]|δὴ γὰρ [ὑ]πάρχουσιν φυ[λαὶ] | μὲν πέντε τούτων [δὲ] | ἐν ἑκά[σ]τηι φυλῆι δῆ[μοι] | μὲν [δώ]δεκα φρᾶτρα[ι δὲ | δώ]δεκα τῶ[ι] δήμω[ι] ἑκά|στωι ὥστε γίνεσθαι μ[ὲν] | δήμους ἑξήκοντα φ[ρά]|τρας δὲ ἑπτακοσίας εἴ[κοσι].

987 Aynı *phratria*'nın üyeleri, diğer Hint-Avrupa dillerinde 'kardeş' anlamına gelen sözcükle bağlantılı bir tanımlamayla *phrateres* olarak adlandırılmaktaydı.

988 Philokh. *frag.* 35: τοὺς δὲ φράτορας ἐπάναγκες δέχεσθαι καὶ τοὺς ὀργεῶνας καὶ τοὺς ὁμογάλακτας, οὓς γεννήτας καλοῦμεν.

989 IG II² 1237 = SIG 921; ayrıca bk. Rhodes 2007, 116-118; Rhodes – Osborne 2003, no. 5; Lambert 1993, 285-293; Le Guen-Pollet 1991, no. 2; Hedrick 1990; Jones 1987; Jones 1980, 199-200; Roussel 1976; Guarducci 1937, 5-103.

990 Bu yazıtın dışında bk. Rhodes – Osborne 2003, no. 37 [= SEG 21 (1965) 527; Agora XIX L 4a; Lambert 1997, 85-106; Humphreys 1990, 243-248; Lambert 1999, 93-130; Lohmann – Schaefer 2000, 91-102]; Rhodes – Osborne 2003, no. 46 [SEG 42 (1992) 112; Gill 1991, no. 20]; Rhodes – Osborne 2003, no. 63 (= IG II² 1183).

991 Krş. Rhodes – Osborne 2003, no. 61 (IG XIISuppl. 303; LSCGSupp 48; Étienne 1990, no. 2; Le Guen-Pollet 1991, no. 3; Ogden 1996, 286).

Meclisler

Politik bir grup olarak yurttaşlar polis'in iç ve dış politikası, ekonomik, ticari, sosyal yaşamı vb. konularda karar almak için Halk Meclisi'nde (δῆμος) toplanmaktaydı (II.2.13b, 20a, 20c, 20g, 23b, 24a).

Halk Meclisi - Demos (δῆμος) ve Ekklesia (ἐκκλησία)

Halk anlamına gelen *demos* ya bir kentin bütün yurttaşlarını veya yurttaşlar arasındaki sınıf ayrımını belirtirken, seçkinlerin karşıtı olarak alt tabakaları ifade etmek için kullanılmaktadır. İlk sırada değinilen anlamında Halk Meclisi'nin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Nitekim yazıtlarda bir *polis*'in aldığı kararlar için ἔδοξεν τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ (*Danışma ve Halk meclisleri karar verdi*) ibaresi sıkça geçmektedir.

Yunan *polis*'lerinde reşit, erkek yurttaşların oluşturduğu ve son karar mercii olan Halk Meclisi'nin toplantısı *ekklesia* (ἐκκλησία) olarak adlandırılıyordu.[992] Toplanma sıklığı, yetki sahası ve üye sayısı idare şekline göre değişkenlik göstermekteydi. Örneğin oligarşilerde alt tabakanın üyeliği,

[992] Dor kentlerinde Halk Meclisi toplantıları için *halia* (ἁλία) adlandırması da kullanılmaktadır: Sparta'da (Hdt. 7,134: ἁλίης τε πολλάκις συλλεγομένης); Epidamnos'ta (Aristot. *pol.* 1301b 23: εἰς δὲ τὴν ἡλιαίαν ἐπάναγκές ἐστιν ἔτι τῶν ἐν τῷ πολιτεύματι βαδίζειν τὰς ἀρχάς); Byzantion'da (Demosthen. 18,90: ἐν τᾷ ἁλίᾳ ἔλεξεν); Korkyra'da (IG IX,1 682 str. 4: πρόξενον ποεῖ ἁ ἁλία); Sicilya'da (IG XIV 256 str. 7–8: ἔδοξε τᾷ ἁλίαι | καθὰ κα[ὶ τ]ᾶι βουλᾶι); Rhegium'da (IG XIV 612 str. 1–2: ἔδοξε τᾶι ἁλίᾳ | καθάπερ τᾶι ἐσκλήτωι καὶ τᾶι βουλᾶι).

bunun için getirilen minimum servet kıstasıyla engellenebiliyordu.

Sparta'da Lykurgos'a atfedilen düzenlemelerle (ῥήτρα) yurttaşların düzenli aralıklarla toplanmaları ve bu toplantılarda alınan kararların nihai kararlar olmaları garanti altına alınmıştır.[993] Bu toplantılarda yer alanlar önerge teklifinde bulunamıyor, sadece kral veya yaşlılar kurulu tarafından verilen önergeleri kabul veya reddedebiliyorlardı. Yine de bu aktarımda yaşlılar kuruluyla halk toplantısı arasındaki ilişkiler net değildir.[994] Thukydides ve Ksenophon'da Halk Meclisi daha çok iktidar sahibi konumda, buna karşın *gerusia* Lykurgos'un düzenlemesinde ve Aristoteles'in *Politika* adlı eserinde anlatılandan daha az etkin bir yapıda karşımıza çıkmaktadır.[995]Atina'da ise Halk Meclisi'nin kurumsallaşması yönünde ilk adım Solon tarafından atılmıştır. Solon "*hakkı olan neyse, demos'a verdim*"[996] diyerek onun politik etkinliğini garanti altına aldığını belirtse de bu yöndeki kurumsal düzenlemelerinin içeriği hakkında maalesef fazla bilgi elde edilememektedir. Yine de Aristoteles Solon'un alt tabakaya (τὸ πλῆθος) *arkhon*'ların yargı kararlarını temyize götürme (ἡ εἰς τὸ δικαστήριον ἔφεσις) imkânı getirdiğini söylerken[997], burada yargı heyeti olarak kimilerine göre tüm

---

[993] Plut. *Lyk*. 6. Daha detaylı bilgi için bk. Forrest 1967, 11–19.
[994] W. G. Forrest'in (1967, 11–19) bu düzenlemelere dair çıkarımları çok daha sonraki aktarımlara dayanmaktadır.
[995] Daha fazla bilgi için bk. Andrewes 1966, 1–20.
[996] Sol. *frag*. 5: δήμωι μὲν γὰρ ἔδωκα τόσον γέρας ὅσσον ἐπαρκεῖν.
[997] Aristot. *Ath. pol.* 9,1.

halkın[998] bazılarına göre de kurayla seçilen sınırlı sayıda yurttaşın toplanması[999] anlamına gelen *heliaia*'yı (ἡλιαία)[1000] kastetmiş olmalıdır.[1001] Dolayısıyla Solon'un kurumsallaştırdığı ἡλιαία'nın, aslında bir yargı heyeti olmakla birlikte, Halk Meclis'inin en erken formu olduğu kabul edilebilir.

Ephialtes'in İ.Ö. 462 yılındaki Areopagos reformu sayesinde *ekklesia*, kamuya karşı işlenmiş büyük cürümlerde *eisangelia* davalarını görme hakkı da dâhil olmak üzere başka yetkiler daha kazanmıştır. En geç İ.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısında bütün önemli kararlar *ekklesia*'da alınmaya başla-

---

998 Halk Meclisi toplantıları için Dor bölgesinde ἡλιαία sözcüğünün kullanılması (Wörrle 1964, 32–3) bu ihtimali desteklemektedir; krş. Rhodes 1981, 160.

999 Tegea'da siyasi ve yargısal kararlar almak için 50 kişilik kurulun toplandığına dair veri (bk. IG V,2 6 str. a24 ve a27: οἱ ἁλιασταί) bu ihtimali, desteklemektedir; krş. Thür – Taeuber 1994, 361; Hansen 1991, 30.

1000 Aristot. *Ath. pol.* 9,1: ᾧ καὶ μάλιστά φασιν ἰσχυκέναι τὸ πλῆθος, ἡ εἰς τὸ δικαστήριον ἔφεσις· κύριος γὰρ ὢν ὁ δῆμος τῆς ψήφου, κύριος γίγνεται τῆς πολιτείας.

1001 Daha sonraki kaynaklarda *heliaia*, yeminli en az 1000 kişiden [*Etym. m.* s. v. Ἡλιαία· Ἡλιαία δὲ ἔστι τὸ μέγα δικαστήριον Ἀθηναίων, ἐν ᾧ τὰ δημοσία τῶν πραγμάτων ἐκρίνετο· ἡ βουλὴ συνεστῶσα ἐξ ἀνδρῶν χιλίων; krş. Hansen 1991, 191] oluşan yargıçlar heyeti için kullanılmış [Antiph. *khor.* 21; Lys. *or.* 10,16; Demosth. *or.* 21,47; krş. Paus. 1,28,8: τὸ δὲ μέγιστον καὶ ἐς ὃ πλεῖστοι συνίασιν, ἡλιαίαν καλοῦσιν] ve bu yönüyle Atina demokrasisinin yargı sistemi için anahtar sözcük haline gelmiştir [Agora XXVIII, s. 4]. Bu heyette yer alacak bir yargıç mahkeme yemini etmek zorundadır: Phot. *lex.* s. v. Ἄρδηττος· τόπος ἐστὶν Ἀθήνησιν, ἐν ᾧ πάντες Ἀθηναῖοι δημοσίᾳ ὤμνυον τὸν ὅρκον τὸν Ἡλιαστικόν; Harp. *lex.* s. v. Ἀρδηττός· δημοσίᾳ πάντες ὤμνυον Ἀθηναῖοι τὸν ὅρκον τὸν ἡλιαστικόν; Demosth. *or.* 24,21: τοὺς δὲ νομοθέτας εἶναι ἐκ τῶν ὀμωμοκότων τὸν ἡλιαστικὸν ὅρκον; krş. Hyp. *Euks.* 49; Phot. *lex.* s. v. ayrıca bk. Hansen 1991, 182–183].

mıştır. Bu hak kesin bir şekilde elinden alınmadığı sürece her yurttaş *ekklesia*'da söz alma ve önerge verme hakkına sahipti. Danışma Meclisi'nin gündemi oluşturma işlevi *ekklesia*'nın özgürlük alanını daraltan bir sınırlama olarak görülmemekteydi.

İ.Ö. 330'lu yıllarda, hatta olasılıkla daha öncesinde, bir yıl içindeki her *prytaneia* döneminde, biri ana toplantı (κυρία ἐκκλησία) olmak üzere her birine farklı görevlerin yüklendiği düzenli dört toplantı söz konusuydu.[1002] Bu düzenli toplantıların dışında olağandışı toplantılar ise σύγκλητος ἐκκλησία olarak adlandırılmaktaydı. Bu toplantılarda icra kurulunu erken dönemlerde olasılıkla 9 *arkhontes*, Ephialtes'in reformundan sonra İ.Ö. 4. yüzyılın başlarına kadar 50 kişilik *prytaneis*; bundan sonra da 9 kişilik *proedroi* heyeti oluşturmaktaydı. Belli kararlarda 6000 kişilik toplantı yeter sayısı aranıyor ve bu kararlarda oylama oy pusulası ile yapılıyordu. Diğer kararlardaysa oylama el kaldırma usulüyle gerçekleştiriliyor ve bu tür oylamalarda olasılıkla kesin sayım yapılmıyordu. *Ekklesia'ya* katılım ücreti Peloponnesos Savaşı'nın ardından getirilmiştir.

Atina dışında *ekklesia*'nın bu denli sık toplandığına dair veri bulunmamaktadır. Birçok kentte düzenli toplantı ayda bir kere gerçekleştirilmekteydi. *Ekklesia*'ya katılım için ücret ödendiği sadece birkaç kentte belgelenmektedir. Örneğin İ.Ö. 4. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen ve *ekklesia*'ya katılım ücretlerini düzenleyen bir kararnameye

---

[1002] Aristot. *Ath. pol.* 43,4–6.

göre Iasos'ta her ayın ilk günü *tamiai* tarafından ayın altıncı gününde toplanan *ekklesia*'ya katılacak yurttaşlar için kişi başına 3 *oboloi* düşecek şekilde toplam 180 *drakhmai* νεωποῖαι'a aktarılmaktaydı.[1003] Halk Meclisi'nin toplandığı yer ἐκκλησιαστήριον[1004] olarak adlandırılmaktaydı. Atina'da Halk Meclisi'nin toplanma yeri, *akropolis*'in güneybatısında yükselen ve İ.Ö. 5. ve 4. yüzyıllarda üç yapım evresi saptanabilen Pnyks (Πνύξ) tepesi idi.[1005] İ.Ö. 4. yüzyılın sonlarından itibaren giderek Dionysos tiyatrosu toplanma yeri olarak kullanılmaya başlamıştır.

Prytaneia (πρυτανεία)

Klasik dönemde Atina'da Kleisthenes'in oluşturduğu on *phylai*'ın 500 üyeli Danışma Meclisi'ndeki 50'şer temsilcisi, icra yetkisini yılın, her biri 37 veya 36 günü kapsayan on dönemi boyunca ve kura yoluyla belirlenen bir sırayı takip ederek elinde bulunduruyor ve on *phylai*'ın sırayla yürüttüğü her bir icra dönemi *prytaneia* olarak adlandırılıyordu. Buna göre icra yetkisini ilk dört *prytaneia* 37, geri kalan

---

1003 IIasos 20 str. 4–7: τοὺς μὲν | [ταμίας διδόν]αι τοῖς νεωποί-α(ι)ς ἑκάστου μηνὸς τῆι νουμηνία[ι | δραχμὰς ἑκα]τὸν ὀγδοήκοντα ἐκκλησιαστικόν; düzeltilmiş metin için bk. Gauthier 1990, 430; krş. Konuk 2010, 60–61.

1004 Bu sözcük İ.Ö. 3. ve 2. yüzyıllarda Olbia (IosPe I^2 24) ve Delos'ta (IDelos 354, 372–373, 400, 402–403, 439, 442, 459, 1417, 1426, 1497–1498, 1501–1503, 1506) belgelenmiştir; genel değerlendirme için bk. Hansen – Fischer-Hansen 1994, 44–75.

1005 Aiskhin. *Tim.* 81: οὗτος εἰρήκει περὶ τῶν οἰκήσεων τῶν ἐν τῇ Πυκνί; Thuk. 8,97: καὶ ἐκκλησίαν ξυνέλεγον, μίαν μὲν εὐθὺς τότε πρῶτον ἐς τὴν Πύκνα καλουμένην; Demosth. or. 18,55: ἐν πυκνὶ τῇ ἐκκλησίᾳ.

altı *prytaneia* ise 36 gün süreyle yürütüyordu.[1006] *Prytaneia* büyük ihtimalle Kleisthenes tarafından oluşturulmamış olsa da, varlığı İ.Ö. 5. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren belgelenmektedir.[1007]

Prytaneia her daim ulaşılabilir olmalıydı ve her bir üyesinin *prytanis* (πρύτανις) olarak icra dönemi boyunca görev yerleri olan *prytaneion*'da yemek yeme hakkı bulunmaktaydı. *Prytaneia* üyeleri ayrıca her gün kendi aralarından bir başkan (ἐπιστάτης) seçmekteydiler. *Epistates*, *prytaneia*'nın üçte biriyle birlikte geceleyin de *prytaneion*'da beklemekteydi.[1008] *Prytaneia*'nın asli görevi Danışma ve Halk meclislerini toplantıya çağırmak ve bu toplantılara başkanlık etmekti. Meclis toplantılarının idaresini İ.Ö. 4. yüzyılın başlarından itibaren, hali hazırda *prytaneia*'yı oluşturan *phyle* hariç olmak üzere geri kalan dokuz *phylai*'dan birer tane olmak üzere kura yoluyla seçilen dokuz πρόεδροι üstlen-

1006 Aristot. *Ath. pol.* 43,2: βουλὴ δὲ κληροῦται φ', ν' ἀπὸ φυλῆς ἑκάστης. πρυτανεύει δ' ἐν μέρει τῶν φυλῶν ἑκάστη καθ' ὅ τι ἂν λάχωσιν, αἱ μὲν πρῶται τέτταρες ς' καὶ λ' ἡμέρας ἑκάστη, αἱ δὲ ς' αἱ ὕστεραι πέντε καὶ λ' ἡμέρας ἑκάστη· κατὰ σελήνην γὰρ ἄγουσιν τὸν ἐνιαυτόν; *prytanis* günlerinin 35 ve 36 değil, 36 ve 37 gün olması gerektiğine dair bk. Samuel 1972, 61–63; krş. Rhodes 1972, 16–30.

1007 IG I³ 10 str. 1–2: [ἔδο]ξεν τῆι βολῆι καὶ τῶι δ[ή|μωι· Ἀ]καμαντὶς [ἐ]πρυτάνευε. İ.Ö. 485/4 yılına tarihlenen bir yazıtta geçen *prytanis* ise büyük ihtimalle haznedarlar kurulu için kullanılmıştı, bk. IG I³ 4 str. 21–25: δυν|[ατὸς ὅν ἀποτίνε]ν δύο δραχμ[ὰ ἕκαστον· ἐσπρ]άττε|[ν δὲ τὸν π]ρύ[τανιν· ἂ]ν δὲ μέ, κα[ὶ αὐτὸν κατὰ ταῦτ ’] εὐθ|[ύνεσ]θαι φα[ί]νεν δὲ τὸν π[ρύτανιν τὰ ἀδικέματα] το|[ῖ]ς ταμίασι τὰ ἐν τôι λί[θοι γεγραμμένα].

1008 *Prytaneia*'nın *epistates*'le birlikte gece de görev yapacak üçte birlik kısmı büyük ihtimalle her bir *phyle*'nin bölündüğü üç *trittyes* temelinde belirleniyordu, bk. Stanton 1994, 161–163.

se de toplantı gündeminin hazırlanması ve toplantıya çağrı görevi *prytaneia*'da kalmıştır.[1009]

İ.Ö. 5. yüzyılda bir yandan Atina'nın Attika-Delos Birliği içindeki hegemonyası, diğer yandan da Atina'da demokrasinin gittikçe gelişmesi, *prytaneia*'nın bir memurun göreve başlamadan önce liyakatini (δοκιμασία), görev süresinin sonunda da icraatlarını (εὔθυνα) denetlemek gibi yeni sorumluluklar üstlenmesini beraberinde getirmiştir. *Phyle* sayısının İ.Ö. 307/6 yılında on ikiye çıkarılmasıyla[1010] *prytaneia* sayısı ve bunların görev süreleri de değişmiştir. Miletos'ta eski ve yeni *prytaneia* kurulları arasında ayrım yapmak gereklidir. Atina'nın Miletos'la ilgili İ.Ö. 450 yılına tarihlenen bir kararnamesinde büyük ihtimalle hala eski *prytaneia* anılmış olmalıyken,[1011] İ.Ö. 437/6 yılının hemen öncesinde karşımıza çıkan yeni *prytaneia* sistemi Kleisthenes'in Atina'daki *phyle* düzenlemesine göre oluşturulmuştur.[1012] Helenistik dönemde *prytaneia* Miletos'ta icra kurulu özelliğini yitirip, belli bir süreliğine görev yapan memurlar kurulu kimliği kazanmıştır.[1013] Rodos'ta *prytaneia* en seçkin makamdır[1014] ve Danışma ile Halk meclislerinde alınacak kararları etkileyebilmektedir.[1015]

1009 Aristot. *Ath. pol.* 44,2: ἐπειδὰν συναγάγωσιν οἱ πρυτάνεις τὴν βουλὴν ἢ τὸν δῆμον, οὗτος κληροῖ προέδρους ἐννέα, ἕνα ἐκ τῆς φυλῆς ἑκάστης πλὴν τῆς πρυτανευούσης, καὶ πάλιν ἐκ τούτων ἐπιστάτην ἕνα, καὶ παραδίδωσι τὸ πρόγραμμα αὐτοῖς.

1010 *Phyle* sayısında yapılan değişiklikler için bk. yk. dn. 975.

1011 Koch 1991, 504–505.

1012 Jones 1987, 322–323.

1013 Genel olarak bk. Müller 1976.

1014 Liv. 42,45,4.

1015 Pol. 22,5,10; 27,3,3–5.

Danışma Meclisi - *Bule* (Βουλή)

Temel işlevi Halk Meclisi'nde kararlaştırılmak üzere önerge hazırlamak olan Danışma Meclisi Yunan toplumunda *Bule* (Βουλή) olarak adlandırılmaktaydı. Bileşimi ve yetki sahası farklı idari yapılara göre değişiklik göstermekteydi. Homerik dönemde Kral'ın görüş almak için topladığı soylulardan oluşmaktaydı. Seçilebilme kriterlerindeki kısıtlamalar ve uzun süreli üyelik sayesinde oligarşilerde yetkileri sınırlandırılmış Halk Meclisi'ne nazaran politik olarak görece etkin bir organa dönüşmüştür. Demokrasilerdeyse herhangi bir seçilme kriterinin bulunmaması ve sınırlı görev süresi, üyelik yolunu toplumun daha geniş kesimlerine açmıştır. Böylelikle Danışma Meclisi üyelerinin (βουλευταί), Halk Meclisi'ni gölgeleyen ayrıcalıklı bir zümre oluşturmaları engellenmiş oluyordu.

Atina'da en eski Danışma Meclisi, görev süresini tamamlamış *arkhon*'lardan oluşan *Areios Pagos* idi. Solon İ.Ö. 594/3 yılında Areios Pagos'un yanında, her bir *phyle*'den yüzer tane olmak üzere toplam 400 üyeden oluşan ve temel işlevi Halk Meclisi'nde görüşülmek üzere önerge hazırlamak olan yeni bir meclis kurmuştur.[1016] Khios'ta bulunan ve İ.Ö. 6. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenen bir yazıtta geçen βολὴ ἡ δημοσίη (*demos*'a ait Danışma Meclisi) ibaresi,[1017] aristokratik yapıya sahip olmuş gözüken bir meclisin yanında daha demokratik yapıda bir başka meclisin daha bulunduğuna işaret etmektedir.

1016 Aristot. *Ath. pol.* 8,4; Plut. *Sol.* 19,1–2.

1017 Meiggs – Lewis 1988, 14–17 no. 8 ster. C1–3: ἐς | βολὴν τὴν δημ|οσίην.

Memuriyetler (ἀρχαί)

Birçok *polis*'te arkaik dönemde kralın yetkileri, bir yıllığına görev yapan ve aynı göreve yeniden seçilmesi mümkün olmayan bir dizi memura (ἄρχων) devredilmiştir. Genel olarak *polis*'in tamamından sorumlu olan memuriyetlerin yanında, örneğin kamu kasasının, resmi işlerin ve *agora*'daki faaliyetlerin denetimi gibi spesifik memuriyetler de bulunmaktaydı. Bunun dışında tıpkı diğer dünyevi memurlar gibi atanan dini görevliler de *arkhon* olarak görülmekteydiler. Küçük bir *polis* için az sayıda memur yeterli olurken, Atina gibi büyük *polis*'ler daha çok memura gereksinim duymakta, hatta çoğu zaman bir memuriyet için tek bir memur değil, bir heyet atamaktaydılar. Aristoteles 700 memurun Atina'nın içinde, her ne kadar bu sayı doğru aktarılmamış gözükse de bir o kadarının da kent dışında görev yaptığını aktarmaktadır.[1018] Oligarşilerde memurlar demokrasilere göre daha geniş otorite ve yetkilere sahiptiler ve oldukça küçük bir zümre arasından seçilmekteydiler. Sivil memuriyetlerde atamanın, bunlar çoğu zaman özel bir uzmanlık ve beceri gerektirmeyen memuriyetler olduklarından, seçim yerine kura yoluyla yapılması genellikle demokrasiyle ilişkilendirilse de kura yoluyla seçim ve aynı memuriyete tekrar atanmanın yasaklanması oligarşilerde de söz konusu olabiliyordu. Oligarşinin en belirgin özelliği bir memuriyeti üstlenmenin servet kriterine bağlanması olarak değerlendirilmekle birlikte, benzer bir durum, her ne kadar bu şarta

1018 Aristot. *Ath. pol.* 24,3: ἀρχαὶ δ᾽ ἔνδημοι μὲν εἰς ἑπτακοσίους ἄνδρας, ὑπερόριοι δ᾽ εἰς ἑπτακοσίους.

yapılan vurgu zayıflamış gözükse de Atina demokrasinde de görülebilmekteydi.[1019] Atina ve demokrasiyle idare edilen diğer *polis*'ler memurlarına son derece düşük bir ücret ödemekteydiler. Bazı memuriyetler devlet idaresi açısından daha önemli görülseler de genel olarak memuriyetler arasında ne bir hiyerarşi ne de kariyer basamağı (*cursus honorum*) söz konusuydu. Yurttaşlar memurlarının göreve başlamalarından önce liyakatlerini (δοκιμασία), görev sürelerinin sonunda da icraatlarını (εὔθυνα) yargı yoluyla denetlemekteydiler.

Helenistik kralların memurları içinse bambaşka bir durum söz konusuydu. Bunlar bizzat kral tarafından atanmakta, ücretleri de yine kral tarafından nakit, mahsul veya tımar şeklinde ödenmekteydi. Asia ve Mısır'da İ.Ö. 2. yüzyıla kadar en üst makamlara Makedon ve Yunanlar getirilirken, alt kademelere yerel kişiler atanmaktaydı. Merkezi idarede görevli memurlar vazifelerini başkentte yürütmekteydiler. Ama imparatorluğun hemen her kısmında ister önemli is-

---

1019 Aristot. *Ath. pol.* 7,4: τοὺς δ᾽ ἄλλους θητικόν, οὐδεμιᾶς μετέχοντας ἀρχῆς. διὸ καὶ νῦν ἐπειδὰν ἔρηται τὸν μέλλοντα κληροῦσθαί τιν᾽ ἀρχήν, ποῖον τέλος τελεῖ, οὐδ᾽ ἂν εἷς εἴποι θητικόν (*Geri kalan bütün yurttaşları, hiçbir memuriyet yürütme hakkı olmayan thetes'ler vergi grubuna dâhil etti. Bu nedenle bugün de memuriyet için kura çekileceğinde, "ne kadar vergi ödüyorsun?" sorusuna "thetes'lerinki kadar yanıtını veremez"*); krş. Aristot. *Ath. pol.* 47,1: πρῶτον μὲν γὰρ οἱ ταμίαι τῆς Ἀθηνᾶς εἰσὶ μὲν δέκα, κληροῦται δ᾽ εἷς ἐκ τῆς φυλῆς, ἐκ πεντακοσιομεδίμνων κατὰ τὸν Σόλωνος νόμον (ἔτι γὰρ ὁ νόμος κύριός ἐστιν), ἄρχει δ᾽ ὁ λαχὼν κἂν πάνυ πένης ᾖ (*İlk sırada Tanrıça Athena'nın 10 haznedarı gelir. Bunlar her phyle'den birer tane olmak üzere ve Solon'un bugün de geçerli olan yasası uyarınca pentakonsiomedimnoi arasından kurayla seçilseler de kurada çıkan kişi son derece yoksul olsa bile memuriyeti üstlenir*).

ter önemsiz çok sayıda memur da görev yapmaktaydı. Ptolemaios'larda idare sıkı bir şekilde merkezileştirilmişken, Seleukos Krallığı'nda idare yerinden yönetim ilkesine göre örgütlenmişti.

Polis'in Diğer Sakinleri

Kentte yurttaşların dışında belli durumlarda özel bir izinle (σύμβολον) *ve geçici bir süre oturma iznine sahip yabancılarla* (οἱ παρεπιδημοῦντες ξένοι; ayrıca bk. aş. böl. Fahri Konsolos (πρόξενος): *II.2.10 ve II.2.20g), daimi oturma iznine sahip metoikoi (II.2.3d, 10, 18) da bulunmaktadır. Bunların yurttaşlık* (ἐπιτιμία), *dolayısıyla da gayrimenkul edinebilme* (ἔγκτησις) *hakları yoktu (II·2.3d). Ama ticaret (II.2.10) ve bankacılık faaliyetleri (II.2.18, 20g) yürütebilmekteydiler. Kentte elbette kölelerle* (δοῦλοι: *II·2.21b) azatlılar/*ἀπελεύθεροι *(I.6) da bulunmaktaydı.*

Yabancılar (ξένοι)

Ξένοι ibaresi bir *polis*'te, oranın yurttaşlığına sahip olmadan daimi olarak veya belli bir süreliğine ikamet eden özgür bireylerin meydana getirdikleri toplulukları ifade etmekte ve genellikle ἀστοί (kent merkezinde oturan yurttaşlar), nadiren de πολῖταί (yurttaş) kavramlarının karşıtı olarak kullanılmaktaydı.[1020] *Ksenos* ibaresi başka bir kentten gelip ücret karşılığı orduda yer alan askerler için de kullanılmaktaydı.[1021]

1020 Thuk. 2,31,1; 2,36,4;6,30,2; Aristot. *pol.* 1300b 31–32.

1021 Thuk. 1,121,3; 7,13,2; Ksen. *an.* 1,1,10; Ksen. *Lak. pol.* 12,3; IG I³ 1184 str. 89; genel olarak bk. Kechnie 1989, 79–82.

Yunan Dünyası'nda yabancılar en erken dönemlerden itibaren dinin koruması altındaydılar. Zeus Ksenios yabancıların koruyucu tanrısı kabul ediliyordu. Arkaik dönemde örneğin Sparta'da olduğu gibi sınırdışı etme (ξενηλασία) girişimleri,[1022] yabancıların hukuki açıdan korunmalarını ve konuk oldukları kentle entegrasyonlarını gerekli kılmış; bu amaçla da devlet konukluğu veya fahri konsolosluk olarak çevrilebilecek προξενία kurumu oluşturulmuştur.

Sürgünler de dâhil olmak üzere konuk olduğu kentte geçici bir süre ve belli durumlarda özel bir izinle (σύμβολον)

[1022] Ksenophon bunun Spartalıların kendi iç düzenlerini yabancı etkilerden korumak için aldıkları bir tedbir olduğunu söylerken (Ksen. *Lak. pol.* 14,4), Plutarkhos ise bu uygulamayı Lykurgos'a kadar geri götürmektedir (Plut. *Lyk.* 27,7; Plut. *Ag.* 9; Plut. *mor.* 238d). Her durumda Spartalıların ilk sınır dışı uygulaması Polykrates'in ölümünün ardından Samos tiranlığını ele geçiren ve onun sekreteri olan Maiandrios'un Perslerin onun yerine Syloson'u atamaları üzerine Samos'u terk etmek zorunda kalarak altın birkaç kapla satın alabileceğini düşündüğü Sparta Kralı Kleomenes'in yanına sığınmak istemesi, ama Kleomenes'in bu girişimin diğer Spartalıları da bozacağı korkusuyla *ephoroi*'u onu sınır dışı etmeye ikna etmesi üzerine İ.Ö. 6. yüzyılın sonunda gerçekleşmiştir (Hdt. 3,148). Yine de bunu Sparta'da yabancılara genel bir oturma yasağı şeklinde anlamak yerine, kötü karakteri temelinde sadece Maiandrios için alınmış bir tedbir olarak görmek daha doğru gözükmektedir; krş. Thommen 1996, 145–146. Thukydides ise Peloponnesos Savaşları'nın hemen öncesindeki siyasi ortama bağlı olarak Spartalıların aldıkları sınır dışı etme tedbirinden bahsetmektedir (Thuk. 1,144,2; 2,39,1). Platon'un Spartalıların sofistlerle rahatça görüşebilmek için Spartalılaşmış olanlar da dâhil tüm yabancıları sınır dışı ettiklerine dair yorumun (Plat. *Prot.* 342c) doğruluğu şüphelidir. Sparta'da kıtlık nedeniyle sınır dışı uygulamasından sadece Theopompos (FGrHist 115 F 178; krş. Schol. Aristoph. *av.* 1013) bahsetmektedir. Aristoteles Girit'te (Aristot. *pol.* 1272b 17), Aelianus ise Illyria'daki Apollonia'da (Ael. *var.* 13,16) sınır dışı uygulaması için başka örnekler vermektedirler.

kalan başka bir *polis*'in yurttaşlarıyla (παρεπιδημοῦντες), bir kentte daimi olarak yaşayan yabancıların (κάτοικοι veya σύνοικοι) statüleri arasında hukuki bir fark bulunmaktadır. Bu ayrım en çok Atina'da belirginleşmiştir.

Kent sakinleri arasında yurttaşlardan sonra en önemli grubu *metoikoi* oluşturmaktaydı. Bunların resmi işlemlerde ve yargı sürecinde yer alabilmeleri için kendilerini temsil edecek bir hamiye (προστάτης) ihtiyaçları vardı. Belli imtiyazlarla bunlar mülk edinme (ἔγκτησις) ve yurttaşlarla evlenebilme (ἐπιγαμία) hakkı elde edebiliyorlardı. Askeri yükümlülük ve vergi açısından yurttaşlarla eşit muamele gören *isoteleis* (ἰσοτελεῖς) hukuki statü açısından *metoikoi*'dan bir üst basamakta yer alıyordu. Sadece oturma izni almayan veya yalnız sığınma hakkı (ἀσυλία) tanınan diğer yabancılar ise hukuki olarak *metoikos*'un altında bulunmaktaydılar. Παρεπιδημοῦντες olarak geçici bir süre kalan yabancılar Attika'da mülk sahibi olamıyor, Atina yurttaşı bir hanımla evlenemiyor ve yabancı vergisi (ξενικόν) olarak adlandırılan bir tür ticaret vergisi[1023] ödüyorlardı. Bunlar *metoikoi*'dan (bk. aş.) daha az hakka sahiptiler ve Attika toprağında daimi olarak oturmak istiyorlarsa *metoikos* statüsü için başvuru yapmak zorundaydılar. Miletos'ta yabancılar için ayrı bir yasal düzenlemenin (ξενικὸς νόμος) söz konusu olduğu bilinmektedir.[1024]

1023 Demosth. *or.* 57,34: εἰ μὲν ξένη ἦν, τὰ τέλη ἐξετάσαντας τὰ ἐν τῇ ἀγορᾷ, εἰ ξενικὰ ἐτέλει (*Şayet bir yabancı idiyse, pazar vergilerini inceleyenler onun yabancıların ödemesi gerekli vergileri ödeyip ödemediğini görmüş olmalılar*).

1024 IDelphinion 33e str. 6–11: μὴ εἶναι δὲ αὐτοῖς τὴ[ν] | δεδομένην

Bir yabancı yanlış beyanla yurttaşlık iddiasında bulunursa, aleyhinde tam vatandaş statüsünde (ἐπιτιμία) herhangi biri tarafından kamu davası (ξενίας γραφή) açılmaktaydı. Yurttaşlık hakkından ancak reşit yaşa gelince *demos* listelerine kaydın ardından yararlanılabildiğinden, bu tür davalar büyük oranda *demos*'a kayıt esnasında yasal gereklerin yerine getirilmemesi durumunda[1025] açılıyor olmalıydı. *Polemarkhos* huzurunda ayın son gününde açılması gerekli bu davalarda idam (sürgün cezasına [φυγή] çevrilmesi mümkündü) ve mallarına el koyma (gerektiğinde köle olarak satış) cezaları veriliyordu.[1026] Bu amaçla yapılacak inceleme sonucunda birinin yurttaşlık koşullarını yerine getirip getirmediğine oylamayla karar veriliyordu (διαψηφισμός[1027]-

χώραν ἀποδόσθαι μηδενὶ ἕως ἐτῶν εἴκοσι· [ἐ]ὰν [δ]ὲ | τις ἀποδῶται τρόπωι ὁτωι[ο]ῦν, ἥ τε ὠνὴ ἄκυρος ἔστω καὶ δίκην εἶν[αι] | κατὰ δὲ τοῦ ἀποδομένου καὶ τοῦ ἀγοράσαντος ἀδικίου τῆς πόλε[ως] | τῶι βουλομένωι Μιλησίων· τὰς δὲ γραφὰς τῶν δικῶν καὶ τὰ λοιπὰ [συν]|τελεῖσθαι κατ[ὰ τὸν] ξενικ[ὸν] νόμον (*Hiç kimsenin kendisine verilen araziyi yirmi yıldan önce satmaya izni yoktur. Yine de söz konusu arazi herhangi bir şekilde satılacak olursa, satış geçersiz olsun; ayrıca herhangi bir Miletos yurttaşı tarafından hem satıcı hem de alıcı aleyhinde kente karşı cürüm işleme suçlamasıyla dava açmak mümkün olsun. Davanın açılması ve bunun muhakeme usulleri Yabancılar Yasasına göre olsun*).

1025 Kayıt için yasal şartlar şu durumlarda yerine getirilmemiş oluyordu: (1) Her iki ebeveyn de yabancı ise (Lys. *or.* 17,72–73; krş. IG I³ 102: İ.Ö. 410/09); (2) 451 yılında Perikles'in önerisiyle çıkarılan ve yurttaşlık için her iki ebeveynin de yurttaş olmasını şart koşan yasanın ardından anne veya babadan biri yabancı ise; (3) kaydettirilecek gayrimeşru çocuk (νοθός) ise veya (4) kölelerden doğmuşsa.

1026 Demosth. *or.* 24,131.

1027 Aristot. *Ath. pol.* 13,5. ἐποίησαν διαψηφισμόν, ὡς πολλῶν κοινωνούντων τῆς πολιτείας οὐ προσῆκον (*yasal şartları yerine getirmedikleri halde yurttaşlık hakkından yararlanan birçok kişi*

veya διαψήφισις[1028]).

Fahri Konsolos (Πρόξενος)

Devlet misafiri veya fahri konsolos olarak çevrilebilecek bu ifade, bir kentin başka bir kentte ikamet eden yurttaşlarının o kentte adli ve diğer resmi işlerde kendi aralarından biri tarafından temsil edilmelerini ifade eder. Yabancıların korunması amacıyla oluşturulan bu özel kurum ilk kez İ.Ö. 7. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen bir Halk Meclisi kararında belgelenmiştir.[1029] İ.Ö. 5. yüzyılda bu kurum Attika-Delos Deniz Birliği'nde Atina'nın bir tür iktidar aracına

---

bulunduğundan inceleme başlattılar).

1028 Aiskhin. *Tim.* 77: γεγόνασι διαψηφίσεις ἐν τοῖς δήμοις, καὶ ἕκαστος ἡμῶν ψῆφον δέδωκε περὶ τοῦ σώματος, ὅστις Ἀθηναῖος ὄντως ἐστὶ καὶ ὅστις μή (*demos listelerinde incelemeler yapıldı ve her birimiz bu kişinin Atina yurttaşı olup olmadığına dair oy kullandık*); Demosth. *or.* 57,26: οἴεταί τις οὖν ὑμῶν ἐᾶσαί ποτ' ἂν τοὺς δημότας ἐκεῖνον τὸν ξένον καὶ μὴ πολίτην ἄρχειν παρ' αὐτοῖς, ἀλλ' οὐκ ἂν κατηγορεῖν; οὐ τοίνυν κατηγόρησεν οὐδὲ εἷς, οὐδ' ᾐτιάσατο. ἀλλὰ μὴν καὶ διαψηφίσεις ἐξ ἀνάγκης ἐγένοντο τοῖς δημόταις ὀμόσασιν καθ' ἱερῶν, ὅτ' ἀπώλετ' αὐτοῖς τὸ ληξιαρχικὸν γραμματεῖον δημαρχοῦντος Ἀντιφίλου τοῦ πατρὸς τοῦ Εὐβουλίδου (*Şu halde aranızdan biri demos üyelerinin yabancı, dolayısıyla da yurttaş olmayan bu zatın kendi yanlarında memuriyet üstlenmesine izin verip, onun aleyhinde dava açmayacaklarını tasavvur eder mi? Yine de kimse onun aleyhinde dava açmadığı gibi herhangi bir suçlamada da bulunmadı. Daha da ötesi Eubulides'in babası Antiphilos'un demos'a başkanlık ettiği sırada demos'un liste kaydı kaybolunca, demos üyelerince kutsal yeminler edilerek yeni listeler oluşturulmasına oylamayla karar verilmiştir.*

1029 Anısına dikilen mezar taşında Oiantheialı Menekrates kendini Korkyra'nın *proksenos*'u ve dostu olarak tanımlamaktadır, bk. IG IX,1 867 str. 3: ἒς γὰρ πρὸξενϝος δάμου φίλος; ayrıca bk. Zelnick-Abramowitz 2004, 96.

dönüşmüştür. Nitekim Atina'nın tayin ettiği *proksenos*'lar kendi kentlerindeki Atina karşıtı girişimleri ihbar etmişler, bunun karşılığında da özel ödüller ve koruma elde etmişlerdir.[1030] *Proksenia* kurumu İ.Ö. 4. yüzyılda bir hayli yaygınlaşmış ve *proksenos*'ların siyasi[1031] ve ekonomik[1032] rolleri de artmıştır.

Metoikoi (μέτοικοι)

Stageira kökenli bir yabancı olarak Atina'da ikamet eden Aristoteles antik dünyanın en ünlü *metoikos*'larından biridir. Onun aşağıda çevirisi verilen aktarımı, İ.Ö. 4. yüzyılda *metoikoi*'un sahip olduğu sosyal statüye dair önemli bilgiler vermektedir: "*Polis bir yurttaşlar toplamıdır. Bu nedenle kimin yurttaş olarak tanımlanması gerektiği ve yurttaşın kim olduğu araştırılmalıdır. Zira herkes bu ifadeyle aynı kişiyi tanımlamamakta, dolayısıyla yurttaşın tanımı konusunda*

1030 IG I³ 19: ἒναι] δ' α[ὐτὸν πρόχσενον Ἀθενα|ίον καὶ ε]ὐεργέτε[ν· ἐὰν δὲ ὑπό τινον | ἀδικε͂τ]αι Ἀχελοῖο[ν, τὰς δίκας λαγχ|άνεν κ]ατὰ τούτον Ἀ[θένεσιν πρὸς τὸ|μ πολ]έμαρχον, πρυτ[ανεῖα δὲ μὲ τελε͂|ν πλ]ὲν πέντε δραχμ[ο͂ν τὸν γραφσάμε|νον]· ἐὰν δέ τις ἀπο[κτένει Ἀχελοῖον|α ἒ τ]ο͂ν παίδον τιν[ὰ ἔν τινι το͂ν πόλε|ον ὄ]σον Ἀθεναῖο[ι κρατο͂σιν, τὲν πόλ|ιν π]έντε τάλαντ[α ὀφέλεν ὀς ἐὰν Ἀθε|ναί]ον τις ἀποθά[νει· (*Akheloion'un Atinalıların devlet misafiri ve velinimeti olmasına; Akheloion birileri tarafından haksızlığa uğrarsa, bununla ilgili davanın Atina'da polemarkhos huzurunda görülmesine; beş drakhmai'dan başka mahkeme harcı ödememesine; eğer biri Akheloion'u Atinanın hükmü altındaki kentlerden birinde öldürürse, tıpkı bir Atina yurttaşı öldürülmüş gibi kentin beş talanta ödemesine [karar verilmelidir]*); krş. 27; 91–92; ayrıca bk. Schuler 1974, 49–50.

1031 Ksen. *hell.* 6,1,4.

1032 Ps.-Demosth. *or.* 52,10; IG II² 176.

genellikle uzlaşılamamaktadır. Çünkü bir demokraside yurttaş olan kişi çoğu kere bir oligarşide yurttaş olmayabilir. Öncelikle bu vasfı farklı bir yolla elde edenlerin, yani sonradan yurttaş yapılanların bir kenara konması gerekir. Herhangi bir yerde ikametle yurttaş olunmaz (zira metoikoi ve köleler de oturma hakkından pay alırlar). Dava edilecek veya dava açacak şekilde genel yargı sistemine katılmakla da yurttaş olunmaz (zira onlar da dava açıp dava edilebildiklerine göre, ticari bir sözleşmenin taraflarına da bu yol açıktır; daha doğrusu metoikoi birçok yerde bu haktan tam anlamıyla değil, yargı sürecinde bir hami [προστάτης] *tayin etmek zorunda olduklarından aslında eksik bir şekilde pay alırlar). Nasıl ki kayıtlarda yer alamayacak kadar küçük çocuklarla yükümlülükten muaf tutulan yaşlıları, basit bir şekilde olmasa bile, ilk örnekte reşit olmayan, ikincisindeyse yaş haddini doldurmuş veya benzeri (anlam açık olduğuna göre fark etmez) gibi ek niteliklerle şu veya bu şekilde yurttaş olarak tanımlamak gerekirse, bunları da sınırlı anlamda yurttaş olarak tanımlarız. Oysa biz bu tür açıklayıcı bir nitelenmeye sahip olmayan, mutlak yurttaşı arıyoruz. Nitekim hakları alınan ve sürgün edilen yurttaşlar örneğinde olduğu gibi benzer güçlüklerin ortaya konup çözülmesi gerekir*".[1033] Bununla birlik-

[1033] Aristot. *pol.* 1274b 40–1275a 22: ἡ γὰρ πόλις πολιτῶν τι πλῆθός ἐστιν. ὥστε τίνα χρὴ καλεῖν πολίτην καὶ τίς ὁ πολίτης ἐστὶ σκεπτέον. καὶ γὰρ ὁ πολίτης ἀμφισβητεῖται πολλάκις· οὐ γὰρ τὸν αὐτὸν ὁμολογοῦσι πάντες εἶναι πολίτην· ἔστι γάρ τις ὅς ἐν δημοκρατίᾳ πολίτης ὢν ἐν ὀλιγαρχίᾳ πολλάκις οὐκ ἔστι πολίτης. τοὺς μὲν οὖν ἄλλως πως τυγχάνοντας ταύτης τῆς προσηγορίας, οἷον τοὺς ποιητοὺς πολίτας, ἀφετέον· ὁ δὲ πολίτης οὐ τῷ οἰκεῖν που πολίτης ἐστίν (καὶ γὰρ μέτοικοι καὶ δοῦλοι κοινωνοῦσι τῆς

te *metoikoi*'un sosyal statüsü kentten kente ve *metoikos*'tan *metoikos*'a farklılık göstermiş olmalıdır.

Metoikoi ile ξένοι arasındaki ayrım Atina'da özellikle İ.Ö. 5. yüzyılla birlikte belirginleşmiş gözükmektedir. Bunların hukuki statülerinde örneğin belli koşullarda Atina'da dava açabilme hakkı ve *metoikoi* ve *proksenoi* (bk. aş.) ile ilgili özel hukuk davalarının (δίκαι ἴδιαι) *polemarkhos*'un yetkisi altına alınması[1034] gibi iyileştirmeler olmuştur. Göre-

---

οἰκήσεως), οὐδ᾽ οἱ τῶν δικαίων μετέχοντες οὕτως ὥστε καὶ δίκην ὑπέχειν καὶ δικάζεσθαι (τοῦτο γὰρ ὑπάρχει καὶ τοῖς ἀπὸ συμβόλων κοινωνοῦσιν [καὶ γὰρ ταῦτα τούτοις ὑπάρχει]· πολλαχοῦ μὲν οὖν οὐδὲ τούτων τελέως οἱ μέτοικοι μετέχουσιν, ἀλλὰ νέμειν ἀνάγκη προστάτην, ὥστε ἀτελῶς πως μετέχουσι τῆς τοιαύτης κοινωνίας), ἀλλὰ καθάπερ καὶ παῖδας τοὺς μήπω δι᾽ ἡλικίαν ἐγγεγραμμένους καὶ τοὺς γέροντας τοὺς ἀφειμένους φατέον εἶναι μέν πως πολίτας, οὐχ ἁπλῶς δὲ λίαν ἀλλὰ προστιθέντας τοὺς μὲν ἀτελεῖς τοὺς δὲ παρηκμακότας ἤ τι τοιοῦτον ἕτερον (οὐδὲν γὰρ διαφέρει· δῆλον γὰρ τὸ λεγόμενον). ζητοῦμεν γὰρ τὸν ἁπλῶς πολίτην καὶ μηδὲν ἔχοντα τοιοῦτον ἔγκλημα διορθώσεως δεόμενον, ἐπεὶ καὶ περὶ τῶν ἀτίμων καὶ φυγάδων ἔστι τὰ τοιαῦτα καὶ διαπορεῖν καὶ λύειν.

1034 Aristot. *Ath. pol.* 58,1–3: Ὁ δὲ πολέμαρχος θύει μὲν θυσίας τῇ τε Ἀρτέμιδι τῇ ἀγροτέρᾳ καὶ τῷ Ἐνυαλίῳ, διατίθησι δ᾽ ἀγῶνα τὸν ἐπιτάφιον, καὶ τοῖς τετελευτηκόσιν ἐν τῷ πολέμῳ καὶ Ἁρμοδίῳ καὶ Ἀριστογείτονι ἐναγίσματα ποιεῖ. [2] δίκαι δὲ λαγχάνονται πρὸς αὐτὸν ἴδιαι μὲν αἵ τε τοῖς μετοίκοις καὶ τοῖς ἰσοτελέσι καὶ τοῖς προξένοις γιγνόμεναι· καὶ δεῖ τοῦτον λαβόντα καὶ διανείμαντα δέκα μέρη, τὸ λαχὸν ἑκάστῃ τῇ φυλῇ μέρος προσθεῖναι, τοὺς δὲ τὴν φυλὴν δικάζοντας τοῖς διαιτηταῖς ἀποδοῦναι. [3] αὐτὸς δ᾽ εἰσάγει δίκας τάς τε τοῦ ἀπο[σ]τασίου καὶ ἀπροστασ[ί]ου καὶ κλήρων καὶ ἐπικλήρων τοῖς μετοίκοις, καὶ τἆλλ᾽ ὅσα τοῖς πολίταις ὁ ἄρχων, ταῦτα τοῖς μετοίκοις ὁ πολέμαρχος. (*Polemarkhos Avcı Tanrıça Artemis ve Enyalios için kurban keser, savaşta ölenlerin onuruna cenaze oyunları tertipler ve Harmadios ile Aristogeiton için sunular yapar. [2] Önüne sadece metoikoi, isoteleis*

ce kazanılan bu tür avantajların yanında *metoikoi* için yıllık 12 *drakhmai* olmak üzere kafa vergisi (μετοίκιον)[1035] ve askerlik hizmeti gibi birçok ekonomik ve sosyal yükümlülük getirilmiştir. Bunun sonucunda İ.Ö. 431 yılında Megara topraklarına yapılan saldırıda *metoikoi*, 3000 *hoplit*'ten oluşan bir askeri güç sunmuşlardır.[1036]

İ.Ö. 4. yüzyılla birlikte kentte yaşayan bir yabancıya *metoikos* statüsü tanınması rutin bir uygulama halini almıştır. En az bir aylık sürekli ikametin ardından söz konusu yabancı, bir *demos*'a (genellikle Atina'nın aynı zamanda limanı olan Peiraieus mahallesine) kaydettirilir ve resmi temsilcisi olarak ona Atina yurttaşları arasından bir hami (προστάτης) tayin edilirdi. Bu süreci savsaklayan bir yabancıya da dava (ἀπροστασίου δίκη) açılmaktaydı. Perikles'in çıkardığı ve Atina yurttaşlığının sadece her iki ebeveyni de yurttaş olan çocuklarla sınırlandırılmasına dair yasanın[1037] bir amacı da *metoikoi*'un vatandaşlık hakkı kazanmasını, dolayısıyla kentin bunlardan elde edeceği vergi gelirinin

---

ve proksenoi ile ilgili özel hukuk davaları getirilir. Bu davaların listesini çıkartarak 10 kısma ayırması, her kısım için kura yoluyla bir phyle saptaması ve her phyle adına yargıçlık yapacakların listesini yargıçlara teslim etmesi gerekir. [3] İster hamisini azletmiş, ister de hiç hamisi olmayan olsun metoikos'ların mülk veya miras davalarına kendisi bakar. Başka bir ifadeyle yurttaşların davalarına arkhon, metoikoi'un davalarına ise polemarkhos bakar.

1035 Hesykh. *lex.* s. v. μέτοικοι· οἱ ἐνοικοῦντες ξένοι ἐν τῇ πόλει. καὶ τελοῦντες ἀνὰ δραχμὰς δώδεκα τοῦ ἐνιαυτοῦ εἰς τὸ δημόσιον; krş. Poll. *onom.* 3,55: μέτοικος ὁ τὸ μετοίκιον συντελῶν· τοῦτο δ' ἦν ιβ' τῷ δημοσίῳ δραχμαὶ καὶ τῷ γραμματεῖ τριώβολον.

1036 Thuk. 2,31,2.

1037 Aristot. *Ath. pol.* 26,3; Plut. *Per.* 37,3.

azalmasını engellemek olmalıdır. Bu yasa Peloponnesos Savaşı'nın hemen ardından İ.Ö. 400 civarında yenilenmiştir.[1038]

Yurttaşlarla yabancılar arasındaki evlilik daha sonra tamamen yasaklanmıştır.[1039] Sadece sınırlı sayıda *metoikos*'a vatandaşlarla eşit yükümlülük hakkı (ἰσοτέλεια)[1040], başka bir ifadeyle aşağılayıcı *metoikion* vergisinden muafiyet ayrıcalığı tanınmıştır. Benzer bir ayrıcalık da yasal olarak güvence altına alınmış ve sadece bireysel olarak değil, aynı zamanda bütün bir gruba da tanınabilen arazi sahibi olabilme (γῆς ἔγκτησις) hakkıdır.[1041] Bununla birlikte *metoikoi*'un birçoğu arazi sahibi olamadığından tarımla uğraşamıyor,

1038 Isai. *or.* 8,43: ἡ μήτηρ ἡμῶν οὐκ ἦν πολῖτις, οὐδ' ἡμεῖς ἐσμεν· μετ' Εὐκλείδην γὰρ ἄρχοντα γεγόναμεν.

1039 Demosth. *or.* 59,16: ὡς δ' ἐστὶ ξένη Νέαιρα καὶ παρὰ τοὺς νόμους συνοικεῖ Στεφάνῳ, τοῦτο ὑμῖν βούλομαι σαφῶς ἐπιδεῖξαι.

1040 *Isoteleia* imtiyazına sahip olanların (ἰσοτελεῖς) statüleri *metoikoi*'dan bir kademe daha yüksekti. Bunlar yurttaş olmayanlara uygulanan vergi ve diğer yükümlülüklerden muaf oldukları için bu statü kimi zaman eşit yükümlük (ἰσοτέλεια: IG II² 53 str. 3–4: οἰκίας ἔγκτησιγ καὶ ἀτέλ|[ειαν αὐτῶι]) kimi zaman da vergi muafiyeti (ἀτέλεια: IG II² 287 str. 2–6: δ[εδόσθαι] | αὐτοῖς ἰσοτέ[λε]ιαν οἰκο[ῦσιν Ἀ]|θήνησιν {κ]αὶ τ[ὰς] εἰσφορὰς εἰσφ|έρειν καὶ τὰ τέλη τελεῖν καθάπ|ερ Ἀθηναῖοι) olarak tanımlanabiliyordu. Atina'da *isoteles* ifadesi şahıs adından sonra gelen *ethnikon* veya *demos* adı yerine statü belirleyici bir tür unvan olarak kullanılabilmekteydi: örn. Demosth. *or.* 35,14: Θεόδοτος ἰσοτελής, Χαρῖνος Ἐπιχάρους Λευκονοεύς, Φορμίων Κτησιφῶντος Πειραιεύς, Κηφισόδοτος Βοιώτιος, Ἡλιόδωρος Πιθεὺς; krş. 34,18; 34,44; ayrıca bk. IG II² 7862–7882).

1041 Örneğin Peiraeus'te Fenikelilere Aphrodite/Astarte, Mısırlılara ise Isis tapınağı kurma hakkı verilmiştir, bk. IG II² 337 = SIG 280 str. 38–45: δεδόχθαι τῶι δήμ|ωι δοῦναι τοῖς ἐμπόροις | τῶν Κιτιέων ἔνκτησι[ν] χ[ω]|ρίου ἐν ὧι ἱδρύσονται τὸ | ἱερὸν τῆς Ἀφροδίτης καθ|άπερ καὶ οἱ Αἰγύπτιοι τὸ | τῆς Ἴσιδος ἱερὸν ἵδρυντ|αι.

bunun yerine daha ziyade ticaret, zanaat ve kredi verme gibi uğraşlarla iştigal ediyordu.

Yunan Dünyası'nın en büyük *polis*'i olması nedeniyle klasik dönem Atina'sı oldukça fazla sayıda yabancıyı kendine çekiyordu.[1042] İ.Ö. 312 yılı dolaylarında resmi olarak kayıtlı *metoikoi* sayısı yurttaşların yarısına ulaşmıştır.[1043] *Metoikoi*'un sosyal statüleri en iyi Atina'da belgelenmiş olsa da, bu onların sadece Atina'yı tercih ettikleri anlamına gelmez. Farklı adlandırmalar (ἔποικος, κάτοικος, πάροικος, σύνοικος) altında da olsa, Klasik/Helenistik dönemlerde 70 kadar *polis*'te *metoikoi*'un varlığına dair çokça belge bulunmaktadır.[1044]

Azatlılar (ἀπελεύθεροι ve ἐξελεύθεροι)

Her ne kadar *Oikonomika*'da ayrıca anılmamış olsalar da, kentlerde azatlılar da yaşamaktaydı. Bunlar için iki kavram kullanılmaktadır: ἀπελεύθερος ve ἐξελεύθερος. Hesykhios

---

1042 Klasik/Helenistik dönemlerde Atina'daki *metoikoi* için bk. Adak 2003.

1043 Athen. *deipn.* 6,103: Κτησικλῆς δ' ἐντρίτῃ Χρονικῶν (FHG IV 375) <κατὰ τὴν ἑπτα>καιδεκάτην πρὸς ταῖς ἑκατόν φησιν ὀλυμπιάδα Ἀθήνησιν ἐξετασμὸν γενέσθαι ὑπὸ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως τῶν κατοικούντων τὴν Ἀττικὴν καὶ εὑρεθῆναι Ἀθηναίους μὲν δισμυρίους πρὸς τοῖς χιλίοις, μετοίκους δὲ μυρίους, οἰκετῶν δὲ μυριάδας μ´ (*Ktesikles Kronikler adlı eserinin üçüncü kitabında 117. Olympiyatlarda Attika'daki iskâncıların sayısının belirlenmesi için Phaleronlu Demetrios tarafından bir tespit yaptırıldığını ve Atinalıların nüfusunun 21,000 yurttaş, 10,000 metoikos ve 400,000 köle olarak saptandığını söyler*).

1044 P. A. Cartledge, DNP 8, 2000, s. v. metoikos 106.

ἀπελεύθερος'un köleyken azat edilenler;[1045] ἐξελεύθερος'un ise azatlıların çocukları için[1046] kullanıldığını söyler. Ptolemaios ise ἀπελεύθερος'un kökenden köleyken azat edilenleri; ἐξελεύθερος'un borç veya başka nedenlerle sonradan köle olup bu neden ortadan kalktıktan sonra kölelikleri bitenleri ifa ettiğini, bununla birlikte her iki sözcüğün eş anlamlı da kullanıldığını belirtir.[1047] Polluks'un kölelikle ilgili terminolojiyi sıralarken Demosthenes'in ἐξελευθερικοὶ νόμοι ve ἀπελευθερικοὶ νόμοι olmak üzere iki farklı yasadan bahsettiğini söylemesi,[1048] bunların farklı hukuki statülere sahip olduklarını, ayrıca azat etme gibi kölelikle ilgili daha birçok olgunun bir takım yasal düzenlemeler çerçevesinde yürütüldüğünü belgelemektedir. Atina'da köle sahibinin bu sayede azattan vazgeçmesini mümkün kılabilecek özel bir mahkeme (δίκη ἀποστασίου)[1049] süreci bulunmaktaydı.

1045 Hesykh. *lex.* s. v. ἀπελεύθερος· ἀπελεύθερος ἐκ δούλου ἐλεύθερος.

1046 Hesykh. *lex.* s. v. ἐξελεύθεροι· ἐξελεύθεροι οἱ τῶν ἐλευθερουμένων υἱοι.

1047 Ptol. *diff. voc.* s. v. ἀπελεύθερος· ἀπελεύθερος μέν ἐστιν ὁ ἐκ δούλου ἠλευθερωμένος, ἐξελεύθερος δὲ ὁ γενόμενος διὰ χρέα προσήλυτος ἢ κατ' ἄλλην τινὰ αἰτίαν δουλεύσας εἶτα ἐλευθερωθείς· ἤδη μέντοι καὶ ἀδιαφόρως χρῶνται τοῖς ὀνόμασιν.

1048 Poll. *onom.* 3,83: ὁ δὲ τῆς δουλείας ἀφειμένος τῶν δούλων ἀπελεύθερος καὶ ἐξελεύθερος, ἀπηλευθερωμένος. καὶ ἀπελευθερῶσαι ἀπελευθερωθῆναι, καὶ ἀπελευθέρωσις καὶ ἀπελευθερία. καὶ Δημοσθένης φησὶν ἐξελευθερικοὺς νόμους καὶ ἀπελευθερικοὺς νόμους.

1049 Harp. *lex.* s. v. Ἀποστασίου δίκη· Ἀποστασίου δίκη τίς ἐστι κατὰ τῶν ἀπελευθερωθέντων δεδομένη τοῖς ἀπελευθερώσασιν, ἐὰν ἀφιστῶνταί τε ἀπ' αὐτῶν ἢ ἕτερον ἐπιγράφωνται προστάτην, καὶ ἃ κελεύουσιν οἱ νόμοι μὴ ποιῶσιν. καὶ τοὺς μὲν ἁλόντας δεῖ δούλους εἶναι, τοὺς δὲ νικήσαντας τελέως ἤδη ἐλευθέρους; Poll. *onom.* 3,83; 8,35.

Azat edilen bir köle tüm vatandaşlık haklarını (ἐπιτιμία) elde etmiyor, ancak *metoikos*'unkine eşit bir statüye sahip oluyordu.

KENTTE DİNSEL YAŞAM

Din yurttaşlar arasında birleştirici bir bağ konumundaydı. Yunan Dünyası'nda başta Olympos'un on iki tanrısı olmak üzere tanrılar için tapınaklar (II.2.19b, 20a) inşa edilmekte; kimi zaman da tapınaklarından bağımsız olarak tarım amaçlı kullanım için onlara araziler de (temenos, II.2.3a) tahsis edilmekteydi.Tapınak alanı adakların ve onurlandırma kararlarının dikilmesi amacıyla kullanılabiliyor, ancak bu araziler tarım, konut yapımı ve ölü gömme amacıyla kesinlikle kullanılamıyorlardı. Bununla birlikte herhangi bit tanrıya ait arazi, tıpkı diğer kamu arazileri gibi tapınak idaresi tarafından kült amaçlı kiralanabiliyordu (II.2.3a).[1050] *Oikonomika'da Zeus (II.2.1); Athena (II.2.4d) ve Artemis (II.2.19b) kültleri anılmaktadır. Ayrıca Demeter rüyalara girmektedir (II.2.20a). Tyrrhenia'da deniz tanrıçası Leukothea için adanmış bir tapınak bulunmaktadır (II.2.20i).*

Kentin resmi kültünün yanında özel şahıslar tarafından başka kültler için oluşturulmuş dernekler de bulunmaktaydı (II.2.3a). Tanrılara işliklerde üretilen (II.2.2) ürünlerin yanı sıra başka adaklar da adanmakta (II·2.1, 19, 20i, 24a, 41) ve kurban sunuları (II.2.20e) yapılmaktaydı. Bunun dışında Agathos Daimon için söz konusu olduğu gibi içki sunuları (II.2.41) da söz konusu olabilmekteydi. Tanrılar için ayrıca büyük masraflarla şenlikler de düzenleniyordu (örn. Diony-

1050 Ayrıca bk. Alcock – Osborne 1994; ayrıca bk. Dignas 2002, 26–30.

sos için Dionysia Şenlikleri: II.2.6, 31). Bu şenlikler için obua benzeri nefesli bir çalgı olan aulos'ların eşlik ettikleri (II.2.41) korolar leiturgia yoluyla finanse ediliyordu (II.2.4c, 31). Kentin dinsel yaşamında tanrıların yanında bir soyun en eski ve çoğu zaman en muktedir üyesi, dolayısıyla atası olarak görülen mitolojik bir kahraman için de kült kurulabilmekteydi (II.2.3a).

Çok sayıda tapınağın ve rahiplik makamının bulunduğu Mısır'ın (II.2.25a, 33c, 33f) kültleri, özellikle de timsah gibi (II.2.33b) hayvan biçimli tanrıları Herodotos'tan beri büyük ilgi uyandırmaktaydı.[1051]

Ek Bilgi 1: Tanrılara Adanmış Kutsal Araziler: *Temenos* (τέμενος)

Temenos ifadesi Homeros'un tasvir ettiği dünyada beylere ayrılmış verimli araziler için kullanılırken,[1052] tanrıların da kimi zaman içinde sunak da bulunan bir *temenos*'un sahibi oldukları[1053] görülür.[1054] *Temenos* daha sonraki dönemlerde daha çok dinsel bir içerik kazansa da bereketli arazi anlamını korumaya devam etmiştir. Nitekim başlangıçtaki anlamına uygun olarak *temenos* bir tanrıya ait olan ve kiraya verilerek bu gelirle tapınağın hem ihtiyaçlarının hem de kült gereklerinin yerine getirildiği araziyi tanım-

---

1051 Hdt. 2,37–51.
1052 Hom. *Il.* 6,194; 9,578; 12,313; 18, 550; 20,184; 20,391; Hom. *Od.* 6,293; 11,185; 17,299.
1053 Hom. *Il.* 2,696; 8,48; Hom. *Od.* 8,383.
1054 Bk. Effenterre 1967, 17–26; Donlan 1989, 129–145; Link 1994, 241–245.

lamaktadır.[1055] Bunun dışında *temenos,* içinde tapınak binasının (bazen sadece sunağın), kasa odası ve rahip için müştemilatın bulunduğu kutsal alanı[1056] ifade etmektedir. Ancak bu durum kült faaliyetlerinin gerçekleşebilmesi için *temenos*'un illa şart olduğu anlamına da gelmemektedir. Zira herhangi bir *temenos* içinde bulunmayan çok sayıda sunak bilinmektedir. Yine de erken dönemlerde *polis*'in merkezinde ve kırsalında herhangi bir tanrıya ait araziyi özel arazilerden hukuki bağlayıcılığı olacak şekilde ayırma gerekliliği *temenos*'la kült pratiği arasındaki yakın ilişkinin ana nedenidir. Bunun yanında genellikle *agora*'ya yakın konumlanmalarının gösterdiği gibi alt tabakanın nüfuz sahibi kişilerin baskısından uzakta bir araya gelme arzusu da bu *temenos*'lar için belirleyici olmuş gözükmektedir. Nitekim İ.Ö. 350 yılı dolaylarında Gargettos *demos*'unun Epikudes'i onurlandırma kararını Dionysos'un *temenos*'una dikmeleri, kent içinde ya da dışındaki tapınakların önemli bir siyasi işlev kazandıklarına işaret etmektedir.[1057]

Bir *temenos*'un en önemli belirteci sınır taşları[1058] (ὅροι) veya bu sınırları çevreleyen duvardır[1059] (περίβολος). Bu

---

1055 IG I^3 84; II^2 2498; SIG 963.

1056 Örn. bk. Hdt. 3,142,2.

1057 SEG 46,155: [ἀνα|γράψαι δὲ τόδε τὸ ψή]φισμ|[α ἐν στήλε]ι λιθίνει καὶ σ|[τ]ῆ[σαι] ἐν τῶι τεμένει τοῦ | Διονύσου Γαργηττοῖ, είς | δὲ τὴν ἀναγραφὴν τῆς στή|λης μερίσαι τὸν ταμίαν ἀ|πὸ τῶν κοινῶν προσόδων ὅ | τι ἂν ἀνάλωμα γένηται. | οἱ δημόται | Ἐπικύδην | Φιλοκύδου.

1058 IG I^2 865a–b, 869; IG I^3 1068–1070, 1082, 1481–1501; IG II^2 2600, 2602, 2604–2605, 2609, 2612; Agora XIX H 13, 15; L 4b.

1059 IG I^3 4; IG II^2 1008, 1028–1029, 1232.

sınırlar içinde tanrının mülkiyet hakları söz konusudur. Burada ayrıca dünyevi ve şeri kurallar arasında keskin bir ayrım bulunmaktadır. Nitekim adli kovuşturma *temenos*'un içine giremez, başka bir ifadeyle burada dokunulmazlık (ἀσυλία) söz konusudur.[1060] Yine *temenos* içinde kült öncesi arınma için su tankları bulunmaktadır. Zira *temenos* içinde kirlilik (μίασμα) getiren doğum, cinsel ilişki ve ölüm, ayrıca ölü gömme yasaktır.[1061]

Pontos Komana'sındaki ünlü Ma tapınağı ile Lykia kenti Ksanthos'a ilişkin veriler *temenos* sınırları içinde geçerli tabular hakkında daha net bir resim sunmaktadır. Strabon'un aktardığına göre Ma tapınağının *temenos*'una domuz sokulması ve burada domuz eti yenmesi kesinlikle yasaktır.[1062] Ksanthos'ta bulunan bir yazıt[1063] ise *temenos*'a her tür silahın

1060 IEph 1520: τὸ τέμενος τῆς Ἀ[ρτέμιδος ἄσυλον] | πᾶν ὅσον ἔσω π[εριβόλου· ὅς δ' ἂν] | παραβαίνῃ, αὐτὸς [αὐτὸν αἰτιάσεται]; IStratonikeia 12 str. 15–17: τὸ δὲ] ἱε[ρὸν τοῦ Διὸς | τοῦ ἐν Παναμ]άροις κύκ[λῳ τε τοῦ ἱεροῦ εἴτε τέμενος | εἴτε ἄλσος ἐστίν, ἄσυλον εἶναι]; Reynolds 1982, 59 no. 8 str. 55–58: ὃ ἱερὸν εἴτε κ[αὶ] τέμενος θεᾶς Ἀφροδείτης ἐν πόλει Πλαρασέων καὶ Ἀφροδεισιέω[ν] ἐστίν, ἐκεῖνο τὸ ἱερόν, ἐκεῖνο τὸ τέμε|νος ἄσυλον [ἔ]στω τούτῳ τῷ δικαίῳ, ταύτῃ τε δ<ε>ισιδαιμονίᾳ ᾧ δικαίῳ καὶ ᾗ δεισιδαιμονίᾳ τὸ ἱερὸν εἴτε καὶ τέμενος Ἀρ|τέμιδος Ἐ[φε]σίας ἐστὶν ἐν Ἐφέσῳ, κύκλῳ τε ἐκείνου τοῦ ἱεροῦ, εἴτε τέμενός ἐστιν, εἰς τὸ πάντῃ μέχρι ποδῶν ἑκατὸν εἴκο|σι, ἐκεῖνος ὁ τόπος ἄσυλος ἔστω.

1061 Burkert 1977, 146.

1062 Strab. 12,8,9: ἐν γὰρ τῷ περιβόλῳ τοῦ τεμένους ἡ οἴκησίς ἐστιν ἥ τε τοῦ ἱερέως καὶ τῆς ἱερείας, τὸ δὲ τέμενος χωρὶς τῆς ἄλλης ἁγιστείας διαφανέστατα τῆς τῶν ὑείων κρεῶν βρώσεως καθαρεύει.

1063 SEG 36,1221: Ἀ μὴ νομίζεται εἰς τὸ | ἱερὸν καὶ τὸ τέμενος | εἰσφέρειν, ὅπλον μη|θέν, πέτασον, καυσί|αν, πόρπην, χαλκόν, | χρυσόν, μηδὲ δακτύ|λιον ὑπόχρυσον, μηδὲ | σκεῦος μηθέν, ἔξω | ἱματισμοῦ καὶ ὑπο|δέσεως, τοῦ περὶ τὸ | σῶμα, μηδ' ἐν ταῖς |

yanında askeri çağrışım taşıyan geniş kenarlı keçe kasket (πέτασος), Makedon serpuşu (καυσία), silah olarak kullanılma potansiyeli taşıyan broşlar, silah yapımında ucuz katışım olarak kullanılan bakır, statü veya güç sembolü olarak görülebilecek altın alaşımlı yüzükler, basit giysi ve ayakkabı dışında her tür takı ve kıyafet ile girmenin ya da kurban merasimi hazırlıkları dışında *stoa*'da kamp kurmanın yasaklandığını belgelemektedir.[1064] Bunun dışında yenilmeyen kısımlar da dâhil olmak üzere kurban etinin,[1065] zeytin ağacından kopan dalların[1066] da *temenos*'tan dışarı çıkarılması yasaktır. Ayrıca yapı faaliyetleri,[1067] tarım ve hayvan otlatma amaçlı kullanım[1068] ve ağaç kesimi[1069] de yasaklanmış veya kısıtlanmıştır. Arkaik veriler bir *temenos* kurulması veya hâlihazırda mevcut bir *temenos*'un genişletilmesi amacıyla özel arazilerin kamulaştırılabildiğini, bunun yanında tersinin de mümkün olabildiğini – yani bir *temenos*'un terk edi-

---

στοιαῖς καταλύειν | μηθένα ἀλλ' ἢ τοὺς | θύοντας.

1064 Ayrıca bk. LSCG 136.

1065 Zimmermann 2000, 476.

1066 Paus. 2,28,7: ἐπὶ τοῖς πεφυκόσιν ἐλαίοις, καὶ εἰ δή τι ἄλλο δένδρον ἔσω, καθέστηκε νόμος τὰ θραυόμενα μηδένα ἐς οἶκον φέρεσθαι μηδὲ χρᾶσθαί σφισιν ἐς μηδέν.

1067 SIG 988 (Oropos): ὅρος· μὴ τοιχοδομε̄ν | ἐντὸς τῶν ὅρων ἰδιώτην.

1068 Aiskhin. *Ktes.* 108: ἐπὶ πάσῃ ἀεργίᾳ, καὶ ταύτην τὴν χώραν μήτ' αὐτοὺς ἐργάζεσθαι μήτ' ἄλλον ἐᾶν; SIG 963 str. 35–37: πρόβατα [δὲ | μὴ] ἐξέστω ἐμβιβάσκεν εἰς τὸ τέμενος μηδενί· εἰὰν δ' [ἐμ|βιβά]σκηι, ἔστω [τὰ] πρόβατα ἱερὰ τοῦ Διὸς τοῦ Τεμενίτου.

1069 Thuk. 3,70,4: ἀνθυπάγει ... φάσκων τέμνειν χάρακας ἐκ τοῦ τε Διὸς τοῦ τεμένους καὶ τοῦ Ἀλκίνου: ζημία δὲ καθ' ἑκάστην χάρακα ἐπέκειτο στατήρ (*Zeus ve Alkinoos'un temenos'undan asma çubukları kestiklerini söyleyerek ...suçladı. Her üç asma çubuğu için para cezası 4 stater idi*).

lebildiğini – de belgelemektedir.[1070] Büyük resmi kültlerin yanında Mısır'da bir asker derneği örneğinde olduğu gibi meslek[1071] veya kült derneklerinin,[1072] hatta mezar yapılarının[1073] da *temenos*'u olabiliyordu.

Ek Bilgi 2: Cemaat Grupları: *Thiasoi* (θίασοι)

"*Kentin aynı mahallesi* (δῆμος) *ya da sokağında* (φράτορες) *yaşayan insanların, ayrıca denizcilerin? ayin* (τὰ ὄργια) *amaçlı cemaat grupları* (θίασοι), *toplu yemekler* (συσσίτοι), *müşterek mezarlar* (ὁμόταφοι), *ortak ticari girişimler (ἐπὶ λείαν οἰχόμενοι ἢ εἰς ἐμπορίαν) için kendi aralarında anlaşmaları durumunda ve resmi yasalarda aksi yönde bir yasaklama bulunmadığı sürece bir araya gelmelerine*" izin verildiğini aktaran ve Solon'a atfedilen bir yasa,[1074] bu tür cemaat gruplarının Atina'da İ.Ö. 6. yüzyıldan beri var olduklarını belgelemektedir. İ.Ö. 4. yüzyılın başından itibaren Atina'da *phratria*'ların[1075] alt birimi olarak karşımıza

---

1070 Berqquist 1992, 130–132; 154–156.

1071 SEG 37,1651.

1072 Τεμενῖται: IMilet 795-804; krş. Bresson 1997, 501–506.

1073 Işık 1998, 157-172.

1074 Dig. 47,22,4: Sodales sunt, qui eiusdem collegii sunt: quam Graeci ἑταιρείαν vocant. His autem potestatem facit lex pactionem quam velint sibi ferre, dum ne quid ex publica lege corrumpant. Sed haec lex videtur ex lege Solonis tralata esse. Nam illuc ita est: ἐὰν δὲ δῆμος ἢ φράτορες ἢ ἱερῶν ὀργίων ἢ ναῦται ἢ σύσσιτοι ἢ ὁμόταφοι ἢ θιασῶται ἢ ἐπὶ λείαν οἰχόμενοι ἢ εἰς ἐμπορίαν, ὅτι ἂν τούτων διαθῶνται πρὸς ἀλλήλους, κύριον εἶναι, ἐὰν μὴ ἀπαγορεύσῃ δημόσια γράμματα; ayrıca bk. Takmer 2010, 123 ve dn. 238.

1075 *Phratria* için bk. yk. s. 510–511

çıkan cemaat gruplarının işlevleri hakkında maalesef kesin bir şey söylenememektedir.[1076] Helenistik öncesi dönemde bu tür cemaat grupları başta Dionysos'unki olmak üzere esrime ayinine sahip kültler çerçevesinde anılmaktadır.[1077] Mitolojik metinlerdeyse bu kavram genel olarak herhangi bir tanrıya tapan grup için kullanılmaktadır. Hakkındaki bilgiler çoğunlukla edebi kaynaklara dayanan bu tür cemaat gruplarının dernek misali sürekliliği olan bir yapıya mı sahip oldukları yoksa üyelerinin sadece ayinler sırasında mı bir araya geldikleri hususunda da kesin bir veri bulunmamaktadır. Aristoteles'e göre dini cemaatler ve yemek kulüpleri (ἔρανοι), temelinde eğlencenin olduğu (δι᾽ ἡδονὴν) sosyalleşme amacıyla (συνουσίας ἕνεκα) kurulmuşlardır.[1078] Aristoteles'in eğlenceye yaptığı vurgunun sebebi bir *polis*'te yaşayan, ama buranın vatandaşı olmadıkları için bir

[1076] Isai. 9,30: εἰς τοίνυν τὰ ἱερὰ ὁ πατὴρ ὁ ἐμὸς τὸν Ἀστύφιλον ὄντα παῖδα ἦγε μεθ᾽ ἑαυτοῦ ὥσπερ καὶ ἐμὲ πανταχῇ καὶ εἰς τοὺς θιάσους τοὺς Ἡρακλέους ἐκεῖνον [αὐτὸν] εἰσήγαγεν, ἵνα μετέχοι τῆς κοινωνίας (*Babam benimle birlikte çocuk yaştaki Astyphilos'u da her fırsatta dini ayinlere götürmüş ve onu üyelik için Herakles kültü cemaat grubuyla tanıştırmıştır*); krş. Athen. *deipn.* 5,2: τῶν δὲ νῦν δείπνων προνοοῦντες οἱ νομοθέται τά τε φυλετικὰ δεῖπνα καὶ τὰ δημοτικὰ προσέταξαν, ἔτι δὲ τοὺς θιάσους καὶ τὰ φρατρικὰ καὶ πάλιν <τὰ> ὀργεωνικὰ λεγόμενα (*Yasa koyucular da günümüz şölenlerine öncelik vererek phyle ve demos'lar için olduğu kadar phratria'larla [ç.n. bunların alt birimleri olan] cemaat grupları ve orgeones için de şölenler getirmişlerdir*); ayrıca bk. Poland 1909, 18–20; Andrewes 1961, 9–12].

[1077] Demosth. *or.* 18,260; krş. Athen. deipn. 8,64: καλεῖται δὲ καὶ ὁ τῷ Διονύσῳ παρεπόμενος ὄχλος θίασος (*Dionysos'a tapan güruh da cemaat grubu olarak adlandırılmaktadır*).

[1078] Aristot. *EN* 1160a 19–20: ἔνιαι δὲ τῶν κοινωνιῶν δι᾽ ἡδονὴν δοκοῦσι γίνεσθαι, θιασωτῶν καὶ ἐρανιστῶν· αὗται γὰρ θυσίας ἕνεκα καὶ συνουσίας.

phratria'ya üye de olamayan yabancıların sosyal ihtiyaçlarında aranabilir.[1079]

Ek Bilgi 3: Ata Kültü: (πατριωτικὰ ἱερά)

Byzantionlu Stephanos'a göre, sosyal yapıyı meydana getiren üç topluluk türünden biri de Aiakidler veya Pelopidler örneklerinde olduğu gibi adını bir soyun en eski ve çoğu zaman en muktedir üyesi, dolayısıyla atası olarak görülen mitolojik bir kahramandan alan ve bu ortak atadan gelmeyi ifade eden πάτρα'dır.[1080] P. Schneider etraflı değerlendirmelerin neticesinde *Oikonomika*'da Byzantion maddesi altında geçen πατριωτικά (II.2.3a) ifadesinin *phratria*'yı kastettiği sonucuna varmaktadır.[1081] Ancak Byzantion'da[1082] yurttaşlar *phratria*'lara değil, ana kent Megara ve kolonilerinde olduğu gibi *hekatostys*'lere (ἑκατοστύες) ayrılmaktaydı.[1083] Yine de Atina'da *phratria* ile Megara ve kolonilerindeki *hekatostys* örgütlenmelerinin benzer yapılar oldukları düşünülebilir.

1079 Krş. Schlegel 1909, 23; daha fazla bilgi için bk. Ziebarth 1896; Poland 1909. *Phratria* için bk. yk. s. 510-511.

1080 Steph. Byz. s. v. Πάτρα· ἓν τῶν τριῶν τῶν παρ' Ἕλλησι κοινωνίας εἰδῶν ὡς Δικαίαρχος ἃ δὴ καλοῦμεν πάτραν φρατρίαν φυλήν. ἐκλήθη δὲ πάτρα μὲν εἰς τὴν δευτέραν μετάβασιν ἐλθόντων ἡ κατὰ μόνας ἑκάστῳ πρότερον οὖσα συγγένεια, ἀπὸ τοῦ πρεσβυτάτου τε καὶ μάλιστα ἰσχύσαντος ἐν τῷ γένει τὴν ἐπωνυμίαν ἔχουσα, ὃν ἂν τρόπον Αἰακίδας ἢ Πελοπίδας εἴποι τις ἄν.

1081 Schneider 1907, 45–46.

1082 IByzantion 1–3.

1083 IG IV^2,1 42 str. 18–20: Μεγαρ|εὺς Διονύσιος Πασίωνος | ἑκατοστὺς Κυνοσουρί[ς]; Kalkhedon, Herakleia Pontike ve Khersonesos için bk. IByzantion s. 22; daha fazla bilgi için bk. Debord 1984, 206–207.

KENT İÇİNDEKİ ANLAŞMAZLIKLAR

Kentin yurttaşları arasındaki anlaşmazlıklar mahkemeler yoluyla çözülmekteydi. Mahkemelerin kötüye kullanılmasını engellemek için davacının belli miktarda mahkeme harcı (παράβολον) *yatırması gerekiyordu. Davacı eğer mahkemeyi kazanırsa bunu davalıdan tazmin ediyordu. Mahkeme dışında uzlaştırma yoluyla çözülen anlaşmazlıklarda harç tutarının bir kısmını uzlaştırıcı almaktaydı* (II.2.15b).

Mahkemelere ve uzlaştırma süreçlerine rağmen kentteki bazı çatışmalar çoğu zaman aristokratlarla sıradan halkın temsilcileri (II.2.11) olmak üzere belli partiler (II.2.11, 15a, 18) arasında sınıf savaşına dönüşebilmekteydi. Bu savaşta yenik düşen taraf idam (II.2.11), sürgün (II.2.2, 9, 12) ve mallarının haczedilmesi (II.2.2, 11, 18) gibi cezalara çarptırılmaktaydı. Sürgüne gönderilenler vatanlarına geri dönebilmek için elbette büyük çabalar harcamaktaydılar (II.2.9).

Sınıflar arası anlaşmazlıklar kesin bir sonuca bağlanamadığından yinelenip duran çatışmalar tiranların iktidara gelmeleri sonucunu doğurmaktaydı. Bunlar iktidarı kesin bir otorite ve çoğu zaman yurttaşların arzusu hilafına ellerinde tutmaktaydılar (II·2.1, 2, 4, 6, 8, 20; krş. II.2.13a). Hakkında tek bilginin Oikonomika'nın ilgili paragrafında verildiği Rodoslu Aristoteles'in tiranlığa yükselmesi bunu açıkça gözler önüne sermektedir (II.2.15a).

POLIS'İN GELİRLERİ

Büyük Kral ve satrapları vergiler (ταγή: II.1.3–4; φόρος: II.2.13a, 25b, 33a, 35) *yoluyla düzenli gelir elde ederken, Yunan Dünyası'ndaki polis'lerin düzenli gelir kalemleri son derece sınırlıydı. Metinde geçen polis'ler arasında sadece Atina Laurion'daki gümüş ve kurşun ocaklarından* (II.2.36) *önemli oranda ek bir gelire sahipti. Bunun gibi özel durumların dışında bir polis gümrük sınırlarından mal giriş ve çıkışlarından* (II.1.5; II.2.33a, 34a), *transit gümrüğünden* (II.1.5), *özel durumlarda kent kapısından geçişlerde* (II.2.14c), *ve eğer varsa limanın kullanımından* (II.1.5; II.2.22) *gelir elde etmekteydi. Kafa* (ἐπικεφάλαιόν: II.1.4) *ya da gelir vergisi* (χειρωνάξιον: II.1.4; τῶν ἐργαζομένων τὸ τρίτον μέρος τοῦ ἐργαζομένου: II.2.3a; τῆς ἐργασίας μέρος: II.2.25a) *ve ürün vergisi* (ἐκφόριον veya δεκάτη: II.1.4; ἐπικαρπία: II.2.14a–b) *oldukça az belgelenmiştir. Benzer bir şekilde konut ve arazi vergisi de istisnai durumlarda alınıyordu* (II.2.21a, 25a). *Polis (veya krallıklarda merkezi otorite) bu vergi ve harçların toplanması hakkını açık arttırmayla en çok teklifte bulunan mültezime belli bir süreliğine kiralıyordu. Böylece söz konusu gelir kentin herhangi bir zahmete girmesine gerek kalmadan kasasına önceden girerken, sözleşmede taahhüt edilen kira bedelinin üzerinde toplanan her vergi de sözleşme sahibi mültezime kar kalıyordu. Her polis bu gelir kalemini bir şekilde garanti altına almak istediğinden mültezimin kira bedeli tutarında kefiller göstermesi ve bunlara kardan kefalet oranında pay vermesi gerekiyordu. Kira bedellerinin yüksekliği nedeniyle bir polis'te açık arttırmaya katılacakların sayı-*

sının sınırlı olması bu hususta kartelleşmeyi, sonucunda zayıf rekabet nedeniyle kent gelirinin azalmasını da beraberinde getirmektedir (II.2.22).

A. Böckh Atina'nın düzenli gelir kalemleri üzerine değerlendirmesinde genel olarak Helenistik *polis*'ler için özel şahıslardan alınan vergilerin özgürlük tasavvurunu zedelediği sonucuna ulaşmakta[1084] ve bunu desteklemek için Demosthenes'in *Androtion* diyaloğunda demokrasilerde şahsın değil, servetin vergilendirildiği ifadesine[1085] göndermede bulunmaktadır. Bununla birlikte servet de ancak acil durumlarda veya *leiturgia* biçiminde vergilendiriliyordu. Başka bir ifadeyle köleler dışında toprak veya onda bir oranında (δεκάτη) ürün vergisi gibi servet üzerinden dolaysız vergi almak ender durumlarda başvurulan bir uygulamaydı.

Kentler asıl gelirlerini kamu arazilerinden,[1086] gümrük

1084 Böckh 1886, 366–372.

1085 Demosth. *or.* 22,4: καίτοι εἴ τις ἔροιτ' αὐτόν, τὰς εἰσφορὰς πότερον τὰ κτήματ' ἢ τὰ σώματ' ὀφείλει, τὰ κτήματα φήσειεν ἄν, εἴπερ ἀληθῆ λέγειν βούλοιτο (*kendisine servetin mi yoksa bedenin mi eisphora yükümlülüğüne tabi olduğu sorulacak olsa, eğer niyeti gerçeği söylemekse, servetin diyecektir*).

1086 Aristot. *oik.* II.2.3a (= 1346b 13–26) Aristoteles *Aleksandros için Retorik* adlı eserinde kamu arazilerinin kiralanmasını ya da satılmasını ivedilikle tavsiye etmektedir: Aristot. *rhet. Alex.* 1425b 19-28 (= Anaks. *rhet.* 2,33–34): πρῶτον μὲν οὖν σκεπτέον, εἴ τι τῶν τῆς πόλεως κτημάτων ἠμελημένον ἐστὶ καὶ μήτε πρόσοδον ποιεῖ μήτε τοῖς θεοῖς ἐξαίρετόν ἐστι. λέγω δ' οἷον τόπους τινὰς δημοσίους ἀμελουμένους, ἐξ ὧν τοῖς ἰδιώταις ἢ πραθέντων ἢ μισθωθέντων πρόσοδος ἄν τις τῇ πόλει γίνοιτο· κοινότατος γὰρ ὁ τοιοῦτος πόρος ἐστίν. ἂν δὲ μηδὲν ᾖ τοιοῦτον, ἀπὸ τιμημάτων ἀναγκαῖον ποιήσασθαι τὰς εἰσφοράς, ἢ τοῖς μὲν πένησι τὰ σώματα παρέχειν εἶναι προστεταγμένον εἰς τοὺς κινδύνους, τοῖς δὲ πλουτοῦσι τὰ χρήματα, τοῖς δὲ τεχνίταις ὅπλα (*İlkin bir polis'in*

başta olmak üzere dolaylı vergilerden (τέλη), ayrıca mahkeme harçları (πρυτανεῖα) ve para cezalarından (τιμήματα) elde ediyorlardı.

A. Böckh Atina'nın düzenli gelirlerini dört kalem altında özetlemektedir:[1087] 1) Maden ocaklarından (μέταλλα), gümrükten, pazar vergilerinden, iş kollarından, *metoikos*'lardan (μετοίκιον) ve kölelerden alınan dolaysız vergiler; 2) Mahkeme harçları (πρυτανεῖα), para cezaları (τιμήματα) ve sürgüne gönderilenlerin haczedilen servet ve mülklerinin satışından elde edilen gelir (δημιόπρατα); 3) Attika-Delos Birliği'ne üye kentlerin ödedikleri katkı payları (φόροι); 4) düzenli olarak verilmesi gerekli yıllık kamu hizmetleri (λειτουργίαι ἐγκύκλικοι)[1088]. Bütün bu gelir kalemleri Aristophanes'in *Eşekarıları* adlı oyununda da tek tek sayılmaktadır:[1089] "*Önce çakıllarla değil, parmaklarınla*

---

mülklerinden herhangi birinin bakımsız olup olmadığı, gelir getirip getirmediği ve tanrılara vakfedilip edilmediği incelenmelidir. Başka bir ifadeyle bakımsız kalan kamuya ait mekânların kent adına gelir elde etmek için yurttaşlara satılabileceğini ve kiralanabileceğini düşünüyorum. Bu gelir kamu adına en yararlısıdır. Böyle bir gelir söz konusu olmazsa, ya servet üzerinden vergi alınması veya fakirlerin yaşamlarını, zenginlerin servetlerini ve zanaatkârların silahlarını riske atmaları zorunlu olur). Ayrıca bk. Hansen 1997, 68 dn. 53 ve 83 dn. 305; Andreades 1931, 145.

1087 Böckh 1886, 367.

1088 Örn. bk. IG II² 1147 str. 9–10: τ[ῶ|ν λῃι]τουργιῶν τ[ῶν ἐγκυκλίων].

1089 Aristoph. *vesp*. 656–660: καὶ πρῶτον μὲν λόγισαι φαύλως, μὴ ψήφοις ἀλλ' ἀπὸ χειρός, | τὸν φόρον ἡμῖν ἀπὸ τῶν πόλεων συλλήβδην τὸν προσιόντα, | κἄξω τούτου τὰ τέλη χωρὶς καὶ τὰς πολλὰς ἑκατοστάς, | πρυτανεῖα, μέταλλ', ἀγοράς, λιμένας, μισθώσεις, δημιόπρατα· | τούτων πλήρωμα τάλαντ' ἐγγὺς δισχίλια γίγνεται ἡμῖν.

hesapla kabaca, | müttefik kentlerden gelen katkı payını, | ayrıca gümrük gelirini, sayısız yüzde bir vergisini, | mahkeme harçlarını, maden gelirini; pazar ve liman harçlarını, kira gelirlerini, kamu adına yapılan hacizleri. Bunlardan kazancımız yaklaşık 2000 talanta tutar". Kent gelirleri için *Oikonomika*'nın II. kitap, birinci bölümünün yazarı tarafından sıralanan (II.1.5 1346a 5–8) düzenli gelir kalemleri burada aktarılanlarla hemen hemen örtüşmektedir. Buna karşın II. kitabın ikinci bölümünün yazarı tarafından derlenen örneklerse (II.2 1346a 32–1353b 27) acil bir durumda yurttaşlara getirilen ek yükümlülükleri, başka bir ifadeyle kentlerin düzenli gelirlerinin dışında geçici nakit temini yöntemlerini içermektedir. Ayrıca bunlar arasında kral, tiran ve satraplara ait çok sayıda örneğin yer alması Ksenophon'un kamunun finansmanı için kral, tiran ve satrapları ticaret ortağı olmaya ve kredi açmaya teşvik etmek için isimlerini kayıt altına alarak bunları onurlandırma önerisini[1090] akla getirmektedir.

Söz konusu ek yükümlülükler örneğin Atina'da ihtiyaç halinde doğrudan alınan ve Solon'un toplumsal tabakalarına zemin oluşturur şekilde gelir oranında ölçeklendirilen katkı payları (εἰσφορά) olarak karşımıza çıkmaktadır.

[1090] Ksen. *por.* 3,11: οἶμαι δὲ ἔγωγε, εἰ μέλλοιεν ἀναγραφήσεσθαι εὐεργέται εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον, καὶ ξένους ἂν πολλοὺς εἰσενεγκεῖν, ἔστι δ' ἃς ἂν καὶ πόλεις τῆς ἀναγραφῆς ὀρεγομένας. ἐλπίζω δὲ καὶ βασιλέας ἄν τινας καὶ τυράννους καὶ σατράπας ἐπιθυμῆσαι μετασχεῖν ταύτης τῆς χάριτος (*Eğer hayırhahların isimleri ilelebet korunmak üzere kayıt altına alınacak olursa, pek çok yabancının sürece katılacağını, bazı kentlerin de kayda can atacağını düşünüyorum. Hatta kral, tiran ve satrapların bu mükâfattan pay almaya heves edeceklerini umuyorum*).

İ.Ö. 378/7 yılından itibaren katkı payı ödeme yükümlülüğü sadece en zengin 1200 kişiyle sınırlandırılmıştır. Bu yeni düzenlemeyle en zengin 1200 Atinalı her biri altmış kişi içerecek şekilde yirmi vergi grubuna (συμμορίαι) bölünmüş ve bunlar toplanacak tutara servetleri oranında katkıda bulunmak zorunda bırakılmışlardır.[1091] En zengin 300 kişiyse katkı/*eisphora* için saptanan tutarın payına düşen kısmını, dâhil olduğu vergi grubunun üyelerinden daha sonra toplamak üzere peşinen (προεισφορά) ödemekle yükümlüydü.[1092] Kendi cebinden büyük bir harcama gerektiren *leiturgia*'ları da yine bu grup üstlenmekteydi.[1093] Benzer bir düzenleme Lindos (İ.S. 100 dolayları), Priene (İ.Ö. 129–100), Teos (İ.Ö. 303) ve Erythrai'da (İ.Ö. 277/5) da belgelenmiştir.[1094] Kamu gelirlerinin düzenli ödemeler dışında hangi kalemler için kullanılacağına Halk Meclisi (*ekklesia*) karar vermekteydi. Kamu görevlilerine, Danışma Meclisi

---

1091 Demosth. *or*. 14,17–19; 14,21–22; Demosth. *Ol.* 2,29; Aristot. *Ath. pol.* 61,1; IG II^2 1629 str. 209.

1092 Demosth. *or*. 50,9: ἔθηκα τὰς προεισφορὰς πρῶτος. καὶ οὐκ εἰσεπραξάμην; 21,153; krş. Isai. *or*. 6,60. Daha fazla bilgi için bk. Wallace 1989, 473–490.

1093 Demosth. *or*. 21,153: "ἡμεῖς οἱ λητουργοῦντες, ἡμεῖς οἱ προεισφέροντες ὑμῖν, ἡμεῖς οἱ πλούσιοί ἐσμεν".

1094 ILindos II 449 str. 11: ἐν προεισφοραῖς καὶ ἐπιδόσεσιν πλείοσιν γενόμενον; IPriene 108 str. 77–79: μετὰ] | τοῦ ἀδελφοῦ προείσφορος ἐγένετο δραχμῶν Ἀλ[εξαν]|δρείων χιλίων; SIG 344 str. 115–117: ὑρίσκομεν ἀεὶ μ[όν]ον [πρ]οεισενεγκεῖν ὑμῶν τοὺς εὐπορωτά[τους, ἡμῖν οὖν καλῶς δο|κ]εῖ ἔχειν, τοὺς μέν γε εὐποροῦντας εἶναι ἑξακοσίους, προεισενεγκεῖν [δὲ τὰ ἀναγκαῖα χρήματα] | κατὰ τὰς οὐσίας, ὥστε γενέσθαι τὸ τέταρτον μέρος τῶν τιμῶν τάχιστ[α]; IErythrai 24 str. 18–20: τοῖς δὲ μισθο]|φόροις τῶν ὀψωνίων ἐκ πλεί[ονος λειπόντων προεισε]|νείκαντες ἐκ τῶν ἰδίων [ἔδωκαν].

üyelerine, yeminli yargıçlara ve Halk Meclisi toplantılarına katılanlara ödenecek ücretler[1095] kamunun düzenli harcamaları arasındaydı. İmar faaliyetleri, savaş gemisi inşası ve bunların günlük ihtiyaçlarıyla asker ücretleri de büyük yekûn tutmaktaydı. Gerektikçe yapılan harcamalar arasında ise özel statüde sığınmacıların günlük ihtiyaçları, onurlandırmalar, kamu arazilerinin sınırlarını tespit için sınır taşlarının dikimi, elçilerin yollukları, meclis kararlarının taşa geçirilmesi vb. sayılabilir. Ayrıca İ.Ö. 4. yüzyılın başında çalışamayacak şekilde engelli olup üç *mnai*'dan az serveti bulunanlara günlük bir *obolos* kamu yardımı verilmekteydi.[1096] Olasılıkla Dekeleia yıkımından sonra bu yardım Kleophon tarafından günlük iki *oboloi*'a çıkarılmıştır.[1097] Aristoteles'in aktarımına göre *diobelia* (διωβελία) Kleophon tarafından getirilmiş ve bunu günlük 3 *oboloi*'a çıkaracağına söz vermesine rağmen, tam tersi davranan Kallikrates tarafından kaldırılıncaya kadar belli bir süre ödenmeye devam etmiştir.[1098] Bunun dışında İ.Ö. 4. yüzyılın ortalarından itibaren

1095 Miktarlar için bk. Aristot. *Ath. pol.* 62,2; çeviri için bk. aş. s. 577-578.

1096 Lys. *or.* 24,13: τί με κωλύει κληροῦσθαι τῶν ἐννέα ἀρχόντων, καὶ ὑμᾶς ἐμοῦ μὲν ἀφελέσθαι τὸν ὀβολὸν ὡς ὑγιαίνοντος.

1097 Aristot. *Ath. pol.* 49,4: δοκιμάζει δὲ καὶ τοὺς ἀδυνάτους ἡ βουλή· νόμος γάρ ἐστιν, ὅς κελεύει τοὺς ἐντὸς τριῶν μνῶν κεκτημένους καὶ τὸ σῶμα πεπηρωμένους, ὥστε μὴ δύνασθαι μηδὲν ἔργον ἐργάζεσθαι, δοκιμάζειν μὲν τὴν βουλήν, διδόναι δὲ δημοσίᾳ τροφὴν δύο ὀβολοὺς ἑκάστῳ τῆς ἡμέρας.

1098 Aristot. *Ath. pol.* 28,3: Κλεοφῶν ὁ λυροποιός, ὅς καὶ τὴν διωβελίαν ἐπόρισε πρῶτος· καὶ χρόνον μέν τινα διεδίδου, μετὰ δὲ ταῦτα κατέλυσε Καλλικράτης Παιανιεύς, πρῶτος ὑποσχόμενος ἐπιθήσειν πρὸς τοῖν δυοῖν ὀβολοῖν ἄλλον ὀβολόν; krş. Aristot. *pol.* 1267b; Ksen. *hell.* 1,7,2. *Diobelia*, ilki İ.Ö. 410, ikincisi İ.Ö. 406/5 yıllarına tarihlenen iki yazıt aracılığıyla belgelenmiştir: IG

tiyatro gösterilerini sübvanse etmek için (θεωρικόν) koltuk başına iki *oboloi* ödenmekteydi.

GELİRLERİN ARTTIRILMASI ZORUNLULUĞU

*Oikonomika'nın, gelirleri arttırmak amacıyla ne tür dalaverelere (*τέχνη'nin bu anlamda kullanılması için bk. II.2.24a*) başvurulduğunu belgeleyen II. kitabı bu dönemde giderek istikrarsızlaşan siyasi ortamı gözler önüne sermektedir. Bu durum elbette güvenlik amaçlı harcamaları da zorunlu kılmaktadır. Gerçi nakit ihtiyacı her örnekte temellendirilmemiştir. Ama bunun belirtildiği örneklerde para toplama sadece Büyük Kral'ın vergi talebiyle (II·2.13a), kıtlıkla (II·2.3c, 16a, 17, 33a), iç savaşla (II.2.18), tiranlığın ele geçirilmesinin ardından yerine getirilecek adakla (II.2.1) veya sürgünlerin geri dönüşü için yapılacak harcamalarla (II·2.9) değil; aynı zamanda saldırılara karşı alınması gerekli önlemlerle (II.2.7, 13b, 30a), yürütülecek savaşlarla (II·2.5, 8, 21b, 23a, 25a), üç sıra kürekli savaş gemisi (*τριήρης*) inşasıyla (II.2.20b), paralı asker toplamak için oluşturulacak fonla (II.2.26, 27, 37) ve paralı askerlere yapılacak ödemelerle (II.2.8, 10, 11, 16b, 23b–c, 24a, 40a) gerekçelendirilmektedir. Ayrıca bu amaçla para toplamak isteyen otoriteler paralı askerlere ödeme ya-*

I^3 375 str. 10, 12, 14, 22–23 (İ.Ö. 410) ve IG I^3 377 str. 9–10, 25, 30, 32–33, 37–37, 39, 41, 43–44, 46, 48, 50, 52. Her ne kadar bu yazıtlarda söz konusu ödemenin ne amaçla yapıldığı belirtilmese de bunun, herhangi bir kamu görevinde yer almadıkları için kamu kaynaklarından gelir elde edemeyen fakir yurttaşları desteklemek amacıyla verilmiş olması büyük ihtimaldir. Daha fazla bilgi için bk. Wilamowitz-Möllendorf 1893, 212-214; Buchanan 1962, 35–48; Rhodes 1981, 355–357.

pılmazsa, bunların düşman safına geçecekleri tehdidiyle para kaynağı olarak gördükleri insanları nakit yardımında bulunmaya ikna etmektedirler (II.2.23b).

*Oikonomika'nın II. kitabının 'Teori' başlıklı ilk bölümünün sekizinci paragrafında eskilerin nakit için ustaca dalaverelerle ne tür yollara başvurduklarının derlenmesi gerekliliği vurgulanırken, nakit temini yolu için poros (*εἰς πόρον χρημάτων*) ifadesi kullanılmaktadır (II.1.8). Metinde ayrıca bu kavramla bağlantılı ve aynı kökten türetilmiş, ama zıt anlamlı iki sözcük anılır: euporos (*εὔπορος, εὐπορία, εὐπορέω· *II.2.7, 8, 12, 13a, 16b, 20c, 20g, 22, 23b–d, 26, 30a, 31) ve aporos (*ἄπορος, ἀπορία, ἀπορέω· *II.2.3c, 15a, 16a, 20d, 20g, 23a–b, 24a). Euporos, 'kendisine bütün yolların açık olduğu, dolayısıyla varsıl birini'; buna karşın aporos ise 'kendisine bütün yolların kapalı olduğu, dolayısıyla da muhtaç birini' nitelemek için kullanılmaktadır. Her iki sözcük de hem özel şahısları hem de kentleri tanımlayabilmektedir. Oikonomika'nın ikinci kitabının yazarı derlediği 77 örnekte yoksulluktan (*ἀπορία*) varsıllığa (*εὐπορία*) ulaşmanın yollarını göstermektedir.*

TARIM VE HAYVANCILIK

Metinde temel geçim kaynağı olarak tarım ürünleri anılmaktadır: Hububat (σῖτος, II.2.8), *un* (ἄλφιτον, II.2.7), *arpa* (κρίθη, II.2.4d) *ve buğday* (πυρός, II.2.4d); *meyve* (καρπός, II.2.23c); *zeytinyağı* (ἔλαιον, II.2.7, 8, 16c); *şarap* (οἶνος, II.2.7, 8). *Bunun dışında elbette hayvan (*βόσκημα*) besiciliği* (II.2.20e), *yani özelde koyun (*πρόβατον, II.2.14a), *domuz* (ὗς, II.2.14a), *dana* (μόσχος, II.2.14a*) yetiştiriciliği de*

yapılmaktaydı. Hububat Ege Dünyası'na Pontos'taki hububat ticareti merkezlerinden boğazlar yoluyla ve büyük miktarlarda getirilmeliydi (II.2.3c, 10, 16). *Kentlerin bu amaçla büyük fonlar oluşturmalarına rağmen kıtlık her daim tehdit olmaya devam etmekteydi* (II.2.3c, 17, 23d, 33a).

TİCARET VE ÜRETİM

Üreticilerin yetiştirdikleri ürünlerin (II.2.33e) *ticareti tüccarlar* (ἔμποροι) *tarafından* (II.2.3, 8, 23a, 33e) *ticaret merkezlerinde* (ἐμπόριον: II.1.4, 5, II.2.16a, 26, 33c) *yapılmaktadır. Bu ürünler daha sonra yerel satıcılar* (ἀγοραῖοι) *tarafından tüketiciye perakende olarak* (II.2.3a, 8) *satılmaktadır. Ordunun levazımı da yine tüccarlar tarafından temin edilmektedir* (II.2.8, 24b, 24d). *Deniz ürünleri ve tuz gibi özel mallar için agora'nın dışında ayrı satış noktaları bulunmaktadır* (II.2.3a).

Emporion (ἐμπόριον)

Emporion, tüccarların değiş tokuş amacıyla buluştukları, ticaretin belli kurallar çerçevesinde düzenlendiği ve bir *polis*'ten farklı olarak yabancıların hiç bir engellemeyle karşılaşmadan ticaret yapabildikleri serbest ticaret bölgesidir.[1099] Bu genel tanımlamaya rağmen *emporion*'ların aşağıdaki gibi sıralanabilecek farklı türleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki Al-Mina, Tartessos (Güney İspanya), Ampurias, Pithekussai gibi genellikle kıyı şeridinde yer alan ve tarım merkezli yerleşimlerden farklı bir gelişim gösteren, bağımsız ticaret merkezleridir. İkinci tür *emporion*, coğrafi olarak

[1099] Genel olarak bk. Bresson – Rouillard 1993; Mosse 1983, 53–63.

bir *polis*'in teritoryumunda kalan, dolayısıyla onun siyasi-hukuki sistemine dâhil olan ticaret merkezleridir. Burada da topografik özellikler ve kurumsal yapılar temelinde bazı farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin Atina'nın liman yerleşimi Peiraieus kent merkezinden 7 km uzaklıkta olmasına rağmen, Perikles zamanında inşa edilen uzun bir duvarla kent surunun içerisine alınmıştır. Buna karşın Güney İtalya'daki Cumae'a bağlı bir *emporion* olan Dikaiarkhia (daha sonra Puteoli, modern Pozzuoli) Cumae'ın dışında yer almaktadır;[1100] Aleksandreia'daki *emporion* ise kente bir mahalle olarak dâhil edilmiştir. Üçüncü grubu ise sadece iç kısım yerleşimleri için tedarik limanı işleviyle *emporion* olarak adlandırılan kentler oluşturmaktadır. Nitekim Ephesos Anadolu'nun[1101], Aleksandreia ise Mısır'ın[1102] *emporion*'u olarak adlandırılmaktadır.

1100 Strab. 5,4,6: ἑξῆς δ᾽ εἰσὶν αἱ περὶ Δικαιάρχειαν ἀκταὶ καὶ αὐτὴ ἡ πόλις. ἦν δὲ πρότερον μὲν ἐπίνειον Κυμαίων; krş. Strab. 17,1,7; Diod. 5,13.

1101 Strab. 14,1,24: ὁ μὲν οὖν λιμὴν τοιοῦτος· ἡ δὲ πόλις τῇ πρὸς τὰ ἄλλα εὐκαιρίᾳ τῶν τόπων αὔξεται καθ᾽ ἑκάστην ἡμέραν, ἐμπόριον οὖσα μέγιστον τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν τὴν ἐντὸς τοῦ Ταύρου (*limanın özellikleri böyledir; kent ise diğer açılardan da avantajlı konumuyla Toros'ların beri yakasındaki en büyük ticaret merkezi [emporion] olarak gün ve gün büyümektedir*).

1102 Strab. 17,1,13: τῆς δ᾽ εὐκαιρίας τῆς κατὰ τὴν πόλιν τὸ μέγιστόν ἐστιν ὅτι τῆς Αἰγύπτου πάσης μόνος ἐστὶν οὗτος ὁ τόπος πρὸς ἄμφω πεφυκὼς εὖ, τά τε ἐκ θαλάττης διὰ τὸ εὐλίμενον, καὶ τὰ ἐκ τῆς χώρας ὅτι πάντα εὐμαρῶς ὁ ποταμὸς πορθμεύει συνάγει τε εἰς τοιοῦτον χωρίον ὅπερ μέγιστον ἐμπόριον τῆς οἰκουμένης ἐστί (*Aleksandreia'nın sahip olduğu en büyük avantaj tüm Mısır'da doğanın iki açıdan yarar sağladığı tek yerde (kurulmuş) olmasıdır. Zira her tür mal hem mükemmel limanı sayesinde denizden hem de nehir herşeyi kolayca taşıyabildiği için iç kısımdan iskân edilmiş yeryüzünün en büyük ticaret merkezi olan bu kentte toplanmaktadır*).

Emporoi (ἔμποροι) ve *Naukleroi* (ναύκληροι)

Homeros *emporos*'u bir başkasının gemisinde seyahat eden yolcu için kullanır.[1103] Buna karşın kazanç elde etmek amacıyla mal ticareti yapan tüccarı ve gemi sahibini ise sırasıyla πρηκτήρ ve ἀρχὸς ναυτάων olarak anar.[1104] Epik terminolojiye öykünerek Attika *tragodia*'larında *emporos* yine denizde ve karada seyahat eden kişiyi tanımlamaktadır.[1105] Bununla birlikte henüz Hesiodos'un yazdığı erken bir dönemde dahi ἐμπορή kavramı, gemiyle yapılan mal ticareti anlamına gelmektedir.[1106] Herodotos da bu kavramı aynı anlamda kullanır.[1107] Klasik dönemde *emporos* deniz aşırı ticaret yaparak kentlerin gümrük sınırlarından mal sokup çıkaran tüccar anlamına gelmektedir.[1108] Platon yerel pazarlardaki küçük tüccarla (κάπηλος) kent kent dolaşan *emporos* ve armatör (ναύκληρος)[1109] arasında ayrım yapmakta-

1103 Hom. *Od.* 2,318–320: εἶμι μέν, οὐδ' ἁλίη ὁδὸς ἔσσεται ἣν ἀγορεύω, | ἔμπορος· οὐ γὰρ νηὸς ἐπήβολος οὐδ' ἐρετάων | γίνομαι; krş. Hom. *Od.* 24,300–301: ἦ ἔμπορος εἰλήλουθας | νηὸς ἐπ' ἀλλοτρίης.

1104 Hom. *Od.* 8,161–164: ἀλλὰ τῷ, ὅς θ' ἅμα νηῒ πολυκλήϊδι θαμίζων, | ἀρχὸς ναυτάων, οἵ τε πρηκτῆρες ἔασι, | φόρτου τε μνήμων καὶ ἐπίσκοπος ᾖσιν ὁδαίων | κερδέων θ' ἁρπαλέων.

1105 Aiskhyl. *khoe.* 661; Soph. *Oid. Kol.* 25 ve 303; Eur. *Alk.* 999.

1106 Hes. *erg.* 646.

1107 Hdt. 2,39,2.

1108 Plat. *rep.* 371a: Καὶ δὴ καὶ τῶν ἄλλων διακόνων που τῶν τε εἰσαξόν των καὶ ἐξαξόντων ἕκαστα. οὗτοι δέ εἰσιν ἔμποροι; krş. Plat. *Prot.* 313d; Plat. *pol.* 289e; Aristot. *pol.* 1291a 16.

1109 Plat. *rep.* 371d: αὕτη ἄρα, ἦν δ' ἐγώ, ἡ χρεία καπήλων ἡμῖν γένεσιν ἐμποιεῖ τῇ πόλει. ἢ οὐ καπήλους καλοῦμεν τοὺς πρὸς ὠνήν τε καὶ πρᾶσιν διακονοῦντας ἱδρυμένους ἐν ἀγορᾷ, τοὺς δὲ πλανήτας ἐπὶ τὰς πόλεις ἐμπόρους; Plat. *pol.* 290a: καὶ ἐμπόρους καὶ ναυκλήρους καὶ καπήλους ἐπωνομάκαμεν; krş. Plat. *nom.* 643e ve

dır.[1110]

Ksenophon[1111] fazla itibar görmeyen yerel tüccarlardan farklı olarak *emporoi*'un kısa sürede zenginliğe ulaşabildiklerini, ama yine de siyasi bir güce sahip olamadıklarını vurgulamaktadır.

Atina özellikle hububat tüccarlarına büyük önem vermekteydi. Nitekim bu konuda özel düzenlemeler yapmış ve bunlara uyulduğunu kontrol etmeleri için on kişilik bir heyet (ἐμπορίου ἐπιμεληταί) görevlendirmişti.[1112] *Emporoi* ticaret için yolculuğa çıkmadan önce genellikle büyük sermayedarlardan sözleşme karşılığında (συμβόλαιον) ve geri döndükten sonra belli bir süre içinde ödenmek kay-

831e; Demosth. *or.* 32,1.

1110 *Naukleros* hem gemi sahibi hem de kendine ait veya kiraladığı bir gemiyle deniz aşırı ticaret yapan kaptan anlamında kullanılmaktadır (Hdt. 1,5,2; 4,152,1; Ksen. *oik.* 8,12). Mısır'da ise *naukleros* hem yük gemisi sahibi veya kiracısı hem de taşınacak kargonun finansal riskleriyle birlikte yüklenicisi anlamına gelmektedir. Bunlar genellikle Mısır içi hububat ticaretiyle uğraşırlarken, deniz aşırı ticaretleri çok ender belgelenmiştir. *Naukleroi* İ.Ö. 1. yüzyıldan itibaren kaza durumunda yaşanan finansal riskleri paylaşmak üzere kooperatif benzeri derneklerin çatısı altında birleşmeye başlamışlardır. Genel olarak bk. Hauben 1971, 259–275; Hauben 1978, 99–107; Velissaropoulos 1980; Thompson 1983, 64–76.

1111 Ksen. *mem.* 3,4,2: καὶ γὰρ οἱ ἔμποροι, ἔφη ὁ Νικομαχίδης, χρήματα συλλέγειν ἱκανοί εἰσιν.

1112 Aristot. *Ath. pol.* 51,4: ἐμπορίου δ᾽ ἐπιμελητὰς δέκα κληροῦσιν· τούτοις δὲ προστέτακται τῶν τ᾽ ἐμπορίων ἐπιμελεῖσθαι, καὶ τοῦ σίτου τοῦ καταπλέοντος εἰς τὸ σιτικὸν ἐμπόριον τὰ δύο μέρη τοὺς ἐμπόρους ἀναγκάζειν εἰς τὸ ἄστυ κομίζειν (*emporion için oylamayla on denetçi seçerler. Bunların görevi emporion'u denetlemek ve tüccarları emporion'a indirilen hububatın üçte ikisini kente getirmeye zorlamaktır*).

dıyla yüksek faizle kredi (ναυτικά, ναυτικὸς τόκος veya ναυτικὸν δάνεισμα) almaktaydılar.[1113] Geminin kaza geçirmesi durumunda kredinin geri ödenmiyor olması, borç verenlerin girilen risk karşılığında aldıkları yüksek faizi meşru kılmaktadır. Demosthenes'in Lakritos aleyhinde yaptığı mahkeme konuşması (İ.Ö. 340 civarı) bu tür borçlanma sözleşmesine dair güzel bir örnek sunmaktadır. Burada Atina'dan Pontos'a – olasılıkla Borysthenes'e (modern Dinyeper) kadar – ve oradan tekrar Atina'ya yapılacak deniz yolculuğu (ἐπ᾽ ἀριστερὰ μέχρι Βορυσθένους, καὶ πάλιν Ἀθήναζε) için Atina'nın Sphettos *Demos*'undan Androkles ile Karystoslu (Euboia'nın güney ucunda kent) Nausikrates, Phaselisli Artemon ile Apollodoros'a 3000 *drakhmai* kredi vermektedirler. Bu kredi için faiz oranı % 22,5 (ἐπὶ διακοσίαις εἴκοσι πέντε τὰς χιλίας) olup teminat olarak 3000 *amphora* Mendes (Nil'in doğu kolu üzerinde bir kent) şarabı gösterilmiştir (ἐπὶ οἴνου κεραμίοις Μενδαίοις τρισχιλίοις). Sözleşmede ayrıca Pontos'ta satın alınan bütün malların Atina'ya getirileceği (καὶ ἀπάξουσι τὰ χρήματα τὰ ἐκ τοῦ Πόντου ἀντιφορτισθέντα Ἀθήναζε πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ πλοίῳ ἅπαντα) ve kredinin geri dönüşten sonraki 20 gün içinde ödeneceği kararlaştırılmıştır (ἀποδώσουσιν οἱ δανεισάμενοι τοῖς δανείσασι τὸ γιγνόμενον ἀργύριον κατὰ τὴν συγγραφὴν ἡμερῶν εἴκοσιν, ἀφ᾽ ἧς ἂν ἔλθωσιν Ἀθήναζε). Kredinin ödenmesinin ardından da kreditörler borçlulardan almış oldukları teminatı (ὑποθήκη) geri vereceklerdir (καὶ παρέξουσι τοῖς δανείσασι τὴν ὑποθήκην

[1113] Genel olarak bk. Casson 1990, 195–206; Millet 1983, 36–52.

ἀνέπαφον κρατεῖν, ἕως ἂν ἀποδῶσι τὸ γιγνόμενον ἀργύριον κατὰ τὴν συγγραφήν).[1114] Demosthenes benzer içerikli iki krediden daha bahsetmektedir. Bunlardan ilkinde Phormion yine Pontos'a ve oradan tekrar Atina'ya yapılacak sefer için 2000 *drakhmai* kredi almıştır.[1115] Diğerinde ise Atina'ya geri dönmeyip bunun yerine Rodos'a giden Dionysodoros aldığı krediyi geri ödemeyerek sözleşmeyi ihlal etmiştir.[1116] Papirüs aracılığıyla da biri İ.Ö. 2. yüzyılın ilk yarısına, diğeri ise İ.S. 2. yüzyıla tarihlenen deniz yolculuğu için alınan iki kredinin sözleşmesi daha bilinmektedir.[1117]

Demosthenes'in bahsettiği iki örnekte de ticari amaçlı deniz yolculuğunun Pontos'a yapılıyor olması bu tür kredilerin başta hububat olmak üzere belli malların Atina'ya getirilmesi için verildiğini göstermektedir.[1118] Atina'da denizaşırı ticaretle ilgili davalar için özel bir mahkeme (ἐμπορικαὶ δίκαι) bulunmaktadır. Bu davalar deniz sezonunun kapalı olduğu yaklaşık Ekim ve Nisan ayları arasında görülmekteydi.[1119] Ksenophon kentin gelirlerini arttırmak için *emporoi* ve *naukleroi*'a tiyatroda ön sırada oturma hakkı (προεδρία) tanımak ve onlara konukseverliklerini gösterecek başka

[1114] Demosth. *or*. 35,10–11.
[1115] Demosth. *or*. 34,6.
[1116] Demosth. *or*. 56,3.
[1117] Bogaert 1965, 140–156.
[1118] Krş. Demosth. *or*. 35,51 ve 56,10.
[1119] Demosth. *or*. 33,23: αἱ δὲ λήξεις τοῖς ἐμπόροις τῶν δικῶν ἔμμηνοί εἰσιν ἀπὸ τοῦ βοηδρομιῶνος μέχρι τοῦ μουνιχιῶνος, ἵνα παραχρῆμα τῶν δικαίων τυχόντες ἀνάγωνται; krş. Demosth. *or*. 7,12; 37,2; Aristot. *Ath. pol.* 59,5; bk. Cohen 1973.

imtiyazlar vermek önerisinde bulunurken bunların kentin ticari yaşamındaki önemlerini vurgulamaktadır.[1120]

BANKERLER (τραπεζῖται) VE DÖVİZCİLER (ἀργυραμοιβοί)

*Metinde banka (*τράπεζα*) faaliyetleri arasında sadece kambiyo işlemleri (*καταλλαγὴ τῶν νομισμάτων*) anılırken, bu işlem bireysel dövizciler tarafından da görülebilmektedir (II.2.3a).*

Basit dövizcilerden önce borç verenlerin, sonrasında da bankerlerin ortaya çıkışı Yunanistan'da İ.Ö. 5. yüzyılın sonu – İ.Ö. 4. yüzyılın başında gerçekleşmiştir. Bunun için elbette ön şart para ekonomisinin klasik dönemden itibaren söz konusu olduğu üzere yeterince gelişmiş ve yaygınlaşmış olmasıdır. Yunan bankerleri doğu toplumlarındaki öncellerinden sadece kendi sermayelerini değil, başkalarının yatırdıkları mevduatları da kredi amaçlı işletmeleriyle farklılaşmaktadırlar. Dövizcilerin ya da sikke denetçilerinin iş gördükleri masalara (τράπεζα) izafeten banka için τράπεζα, bankerler için de τραπεζίτης ifadeleri kullanılmaktadır.[1121]

Yunan bankalarının asli işlevi sikke değiş tokuşu ve denetimidir. Sayısız sikke tipi ve farklı sikke standartından

---

1120 Ksen. *por.* 3,4: ἀγαθὸν δὲ καὶ καλὸν καὶ προεδρίαις τιμᾶσθαι ἐμπόρους καὶ ναυκλήρους, καὶ ἐπὶ ξένιά γ' ἔστιν ὅτε καλεῖσθαι, οἳ ἂν δοκῶσιν ἀξιολόγοις καὶ πλοίοις καὶ ἐμπορεύμασιν ὠφελεῖν τὴν πόλιν.

1121 Antik dönem bankacılığına dair detaylı bilgi için bk. Bogaert 1968; Bogaert 1986; Atina'da bankacılık için bk. Thompson 1979, 224–241; Cohen 1992.

dolayı ticaretin düzenli bir şekilde işleyebilmesi için farklı kentlere ait sikkelerin hem içerdikleri metal oranının hem de ağırlıkların denetlenmesi ve kentin kendi birimine göre değiş tokuşunun yapılması elzemdi. İ.Ö. 375/4 yılına tarihli gümüş sikke yasası Atina'da bu tarihte resmi sikke denetçilerinin (δοκιμαστής) varlığına işaret etmektedir.[1122]

Bankalara para yatırma ve kredi faaliyetleri İ.Ö. 4. yüzyılın başlarından itibaren belgelenmektedir. Banker bir yandan yatırılan sikkelerin geçerliliğini kontrol ederken, öte yandan da yatırılan bir tutar için tanık da olmaktadır. Başka bir ifadeyle banka kayıtları mahkemelerde kanıt olarak kullanılabilmektedir. Yabancı kentlerden gelen *emporoi* ve *naukleroi* bankerleri paralarını güvenli bir şekilde saklamak için de kullanmaktadır. Saklama amaçlı yatırılan bu paralara banker faiz vermemektedir. Buna karşın bankalarda yatırım amaçlı tutulan paralara faiz ödenip ödenmediği hususuysa tartışmalıdır. Yüksek riskten dolayı bankerler ticari deniz taşımacılığına kredi açmamakla birlikte, bu konuda yapılan sözleşmeleri üçüncü taraf olarak bir noter gibi saklamaktadırlar. Bankerlerin ipotekli kredilerde de payı son derece sınırlıydı. Başka bir ifadeyle kredi işlemleri bankacılık faaliyetlerinin son derece cüzi bir kısmını oluşturmaktaydı.

Demosthenes ve Isokrates'in söylevlerinden Atina'daki bankerler arasında Arkhestratos'un kölesi olarak bankacı-

---

1122 Stroud 1974, 157–188 (= SEG 26, 72); ayrıca bk. Stumpf 1986, 23–40.

lık faaliyetleri yürüten,[1123] daha sonra efendisi tarafından azat edilen ve en sonunda yararlı hizmetlerinden dolayı vatandaşlık hakkı kazanan[1124] Pasion oldukça iyi tanınmaktadır. Pasion İ.Ö. 393 yılında bankaya yatırılan parayı zimmetine geçirmekle itham edilmiştir.[1125] Serveti değeri 10.000 *drakhmai* tutan bankasından ve 6.000 *drakhmai* değerindeki kalkan işliğinden (τὸ ἀσπιδοπηγεῖον) gelmekteydi.[1126] Pasion'un ona vatandaşlık hakkı kazandıracak hayırlarından biri de kente, kendi işliğinde üretilen 1000 bronz kalkan bağışlamasıydı.[1127] Demosthenes'in söylevlerinden ayrıca bankacılık faaliyetlerinin son derece riskli olduğuna dair de bilgi elde edilebilmektedir.[1128] Zira Demosthenes tüm servetlerini kaybeden Aristolokhos, Sosinomos ve Timodemos'un yanında aynı kaderi paylaşan ama ismen anmadığı birçok bankerden bahsetmektedir.[1129]

Mısır'da papirüs kullanımının getirdiği kolaylık bankacılık faaliyetlerinin yaygınlaşmasına büyük katkı sağlamıştır. Nitekim İ.Ö. 3. yüzyıldan itibaren, üzerlerinde havale

1123 Demosth. *or*. 36,43.
1124 Demosth. *or*. 36,47.
1125 Isokr. *or*. 17,2; krş. Demosth. *or*. 52.
1126 Demosth. *or*. 36,11: τὸ μὲν (ἀσπιδοπηγεῖον) γάρ τάλαντον, ἡ δ' (τράπεζα) ἑκατὸν μνᾶς ἔφερεν.
1127 Demosth. *or*. 45,85.
1128 Demosth. *or*. 36,11: διόπερ σωφρονῶν εἵλετο τὸ ἀσπιδοπηγεῖον οὗτος· τὸ μὲν γάρ κτῆμ' ἀκίνδυνόν ἐστιν, ἡ δ' ἐργασία προσόδους ἔχουσ' ἐπικινδύνους ἀπὸ χρημάτων ἀλλοτρίων.
1129 Demosth. *or*. 36,50: καὶ τὸν Τιμόδημον καὶ τοὺς ἄλλους τραπεζίτας, οἵ, ἐπειδὴ διαλύειν ἐδέησεν οἷς ὤφειλον, ἐξέστησαν ἅπαντες τῶν ὄντων; krş. Demosth. *or*. 36,51: οἱ μὲν γάρ ἄλλοι τραπεζῖται μίσθωσιν οὐ φέροντες, ἀλλ' αὐτοὶ ἑαυτοῖς ἐργαζόμενοι, πάντες ἀπώλοντο.

sahibinin, aracı bankerin ve alıcının isimlerinin, ödeme nedeninin ve tarihinin yazılı olduğu havale dekontları belgelenmektedir.[1130] Bankacılar ayrıca kendilerine yatırılan tüm paraların ve yaptıkları ödemelerin kayıtlarını da kolayca tutabilmektedirler.[1131]

Atina'da kamu bankası (δημόσια τράπεζα) yönünde en erken veri İ.Ö. 329/8 yılına aittir.[1132] Kamu bankaları İ.Ö. 3. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Ege adaları Delos[1133] ve Kos'un[1134] yanında Batı Anadolu kentleri Didyma[1135] ve Miletos'ta[1136] da belgelenmektedir. Özel bankalar örnek alınarak kurulan bu kamu bankaları hesap idaresi, mevduat ve

---

1130 Örn. bk PTebt 839 str. 2–4 (İ.Ö. 162): ἔτους ιθ´ Ἐπεὶφ β´ διὰ [...] πέπτωκ[εν ἐπὶ τὴ]ν | ἐν Κροκοδίλων πόλει τράπεζαν Πτολ[εμ]αίωι τραπεζίτηι [βασιλεῖ παρ]ὰ | Κλέωνος τοῦ Νικομάχου τρίτης περιστερώνων Ὀξυ(ρύγχων) τοῦ ιθ´ (ἔτους) | [χ]αλκοῦ πρὸς ἀργύριον χίλιαι, (γίνονται) ,α (*Yıl 19, Epeiph ayının ikisi. Krokodilonpolis'teki bankada Nikomakhos oğlu Kleon tarafından Oksyrhynkha'daki güvercinlikler için ondokuzuncu yılın üçte bir vergisi olarak krala verilmek üzere 1000 bronz drakhmai banker Ptolemaios'a ödendi. Toplamı 1000 drakhmai yapıyor).*

1131 Örn. bk. PTebt. 890. Ayrıca 24 banka dekontu örneği için bk. Bagnall – Bogaert 1975, 82–90; daha fazla belge için bk. Bogaert 1976.

1132 IG II² 1672 str. 39–40: καὶ τὸ προσδανεισθὲν εἰς τὸ διατείχισμα τὸ Ἐλ|ευσῖνι παρὰ ταμίου [σ]τρατιωτικῶν καὶ παρ ἀποδεκτῶν καὶ παρὰ τοῦ τραπεζίτου; krş. Bogaert 1968, 88-89. Demosthenes tapınağa ait paraları bankaya (kamu bakası kast ediliyor olmalı) üç gün geç yatırdığı için Kephisophon'un mahkemeye verildiğinden bahseder (Demosth. *or.* 19,293: καὶ Κηφισοφῶντα γραφὴν ἱερῶν χρημάτων ἐδίωκες, εἰ τρισὶν ὕστερον ἡμέραις ἐπὶ τὴν τράπεζαν ἔθηκεν ἑπτὰ μνᾶς).

1133 IDelos 1416b str. 41; 1670 str. 4.

1134 SEG 50, 766 str. 19.

1135 IDidyma 142 str. 16; 488 str. 26.

1136 IDelphinion 37 str. 92; 141 str. 52; 143a str. 38; 145 str. 12–13; 146 str. 49; 147 str. 12.

kredi faaliyetlerinde bulunuyorlardı. Kamu ve tapınak hazinelerinin açılması törensel bir faaliyet gerektirdiğinden, kamu bankaları kamu ödemelerinin daha pratik bir şekilde yapılmasını da sağlıyordu. Ptolemaioslar dönemi Mısır'ında özel bankaların yanında, vergilerin toplanması sürecinde önemli işlevleri olan kraliyet bankaları (βασιλικού τράπεζα) da bulunmaktaydı. Mültezim topladığı vergiyi bu bankaların hesabına yatırıyor; vergi mükellefi de ödemesi gereken vergi tutarını kraliyet bankalarına ödeyebiliyordu.[1137]

ZANAATKÂRLAR, ESNAFLAR, SANATKÂRLAR (χειροτέχναι)

*Oikonomika'da sadece sihirbaz (*θαυματοποιός*), kâhin (*μάντις*), eczacı (*φαρμακοπώλης*) ve benzer işlerle uğraşanlar anılmaktadır (II.2.3a).*

Tüketim mallarının üretiminde mekanik araçların kullanımı son derece sınırlıydı ve birçok zanaat kolunda çığır açıcı yenilik yok denecek kadar azdı. Zanaatkârların kendileri kamunun gözünde fazla itibar sahibi olmasalar da eserleri yeterince takdir görmekteydi.[1138] Antik dönemde

1137 Mısır'da Ptolemeios dönemi bankalarının statüleri hakkında bilgi için bk. Bogaert 1981, 86–99.

1138 Plut. *Per.* 1,5–2,1: [1,5] διὸ καλῶς μὲν Ἀντισθένης ἀκούσας ὅτι σπουδαῖός ἐστιν αὐλητὴς Ἰσμηνίας, 'ἀλλ' ἄνθρωπος,' ἔφη, 'μοχθηρός· ού γὰρ ἂν οὕτω σπουδαῖος ἦν αὐλητής'· ὁ δὲ Φίλιππος πρὸς τὸν υἱὸν ἐπιτερπῶς ἔν τινι πότῳ ψήλαντα καὶ τεχνικῶς εἶπεν· 'ούκ αἰσχύνῃ καλῶς οὕτω ψάλλων;' ἀρκεῖ γάρ, ἂν βασιλεὺς ἀκροᾶσθαι ψαλλόντων σχολάζῃ, καὶ πολὺ νέμει ταῖς Μούσαις ἑτέρων ἀγωνιζομένων τὰ τοιαῦτα θεατὴς γιγνόμενος. [2,1] ἡ δ' αὐτουργία τῶν ταπεινῶν τῆς είς τὰ καλὰ ῥᾳθυμίας μάρτυρα τὸν

modern dünyadakinin aksine zanaatkârlarla sanatkârlar arasında keskin bir ayrım bulunmuyor, τέχνη kavramı hem zanaatkârın hem de sanatkârın faaliyetlerini tanımlıyordu.

Her ne kadar hane içi üretim antik dünyanın hemen her döneminde varlığını sürdürse[1139] de zanaat arkaik dönemden itibaren ekonomi için hayati bir önem taşımaktaydı. Zira bir yandan kent sakinleri kap kacak, giysi ve mobilya gibi tüketim mallarına ya da örneğin ekmek gibi gıda ürünlerine ihtiyaç duyuyor, öte yandan da birçok kişi kent merkezlerinde iş ve geçim imkânı buluyordu. Yine tarım da zanaatkârların yeteneklerini gerekli kılıyordu.[1140] Tüccarlar zanaat ürünlerinin tedarik zincirinde son derece sınırlı bir rol oynamaktaydılar, zira bir zanaatkâr ürünlerini genellikle kendi işliğinde müşteriye doğrudan satmaktaydı. Birçok

ἐν τοῖς ἀχρήστοις πόνον παρέχεται καθ' αὑτῆς· καὶ οὐδεὶς εὐφυὴς νέος ἢ τὸν ἐν Πίσῃ θεασάμενος Δία γενέσθαι Φειδίας ἐπεθύμησεν ἢ τὴν Ἥραν τὴν ἐν Ἄργει Πολύκλειτος, οὐδ' Ἀνακρέων ἢ Φιλητᾶς ἢ Ἀρχίλοχος ἡσθεὶς αὐτῶν τοῖς ποιήμασιν. ([1,5] *Bu nedenle Antisthenes Ismenias'ın muazzam bir flütçü olduğunu duyunca, son derece yerinde bir şekilde "ama zavallı biri, zira aksi takdirde bu kadar muazzam bir flütçü olmazdı" dedi. Philippos da bir içki sofrasında telli bir sazı son derece yetkin ve içli bir şekilde çalan oğlu (Aleksandros'a) "sazı bu kadar iyi çalmaktan utanmıyor musun" demiştir. Zira bir kralın başkalarının çaldıklarını dinlemekten zevk alması ve bu tür şeyler için çabalayan başkalarını dinlerken Musa'lara hürmet göstermesi kâfidir.* [2,1] *Birinin kendi eliyle daha aşağı işlerde çalışırken bu tür yararsız işlere harcadığı emek daha yüce eylemlere ilgisizliğinin kanıtıdır. Aklı başında hiçbir genç Olympia'daki Zeus veya Argos'taki Hera heykellerini görünce Pheidias veya Polykleitos olmak istemeyeceği gibi, Anakreon, Philetas veya Arkhilokhos'un şiirlerinden ne kadar hoşlansa da onlardan biri de olmak istemeyecektir*).

1139 Alet edevat: Hom. *Il.* 23,831–835; giysi: Hes. *erg.* 536–555.

1140 Krş. Hes. *erg.* 430–431.

bölgede yerel talep için üretim yapan küçük işlikler bulunurken, daha arkaik dönemden itibaren örneğin Korinthos ve Atina'daki keramik atölyelerinde olduğu gibi bölgelerarası önem taşıyan üretim merkezleri de ortaya çıkmıştı.

Homeros'un tasvir ettiği dünyada zanaatkârlar özel becerileri sayesinde kentlere davet edilen ender yabancılar arasındadırlar.[1141] Yazıtlar klasik ve erken Helenistik dönemlerde de sadece kırsalda değil, büyük kentlerin merkezlerinde de yabancı zanaatkârların faal olduklarını göstermektedir.[1142] Kent ticaretinin gelişmesiyle zanaatkârların devingenlikleri azalmamış, tam tersine bu gelişim heykeltıraş, mimar, çömlekçi, metal ustası vb. gibi zanaat kolları için yeni iş olanakları yaratmıştır. Ekonomik krizler, modadaki değişimler veya örneğin İ.Ö. 4. yüzyılın sonlarında Phaleronlu Demetrios'un Atina'da gösterişli mezar yaptırmayı yasaklaması[1143] gibi yasal engeller zanaatkârların aldıkları siparişlerde ani düşüşlere yol açmış olmalıdır. Öte yandan büyük imar projeleri ise çok sayıda kalifiye işgücüne ihtiyaç

1141 Hom. *Od.* 17,381–386.

1142 Anadolu kentleri için şu örnekler sıralanabilir: Tlos'ta Atinalı (TAM I 25); Kaunos'ta Rodoslu (IKaunos 86); Halikarnassos'ta Tyroslu (LBW 507), Sinoplu (SEG 34, 1067); Herakleia Latmia'da Aleksandreialı (OGIS 24); Menderes Magnesia'sında Tralleisli (IMagnesia 213b); Tralleis'te Samoslu (ITralleis 116); Knidos'ta Paroslu (IKnidos 111 ve 202), Antiokheialı (IKnidos 165–168), Eleuthernalı (IKnidos 165); Erythrai'da Phokaialı (IErythrai 53), Mytileneli (IErythrai 56); Priene'de Aphrodisiaslı (IPriene 214); Ilion'da Argoslu (IIlion 61); Pergamon'da Aiginalı (IPergamon 48–49); Atinalı (IPergamon 50, 132–133, 135, 138, 144); Thebailı (IPergamon 136); Thespialı (IPergamon 146) ustalar bilinmektedir.

1143 Cic. *leg.* 2,66.

duyacağından, böylesi büyük projeler aynı zamanda mevcut işgücü potansiyeline göre de şekillenmiş olmalıdır.

Geç antik dönemde halkın ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için zanaatkârların meslek değiştirmeleri veya işliklerini kapatmaları yasaklanmış; bazı meslekler kalıtsal kılınarak oğulların babalarının mesleklerini devam ettirme şartı getirilmiştir. Roma'da fırıncılar loncası (*corpus pistorum*) tarafından bu yönde birçok yönerge çıkarılmıştır.[1144] Fırıncıların yükümlülüklerini garanti altına almak için Antiokehia'da (Antakya) alınmış tedbirler de bilinmektedir.[1145]

Antik dönemin ekonomik yapısı dolayısıyla belli mallarda meydana gelen arz fazlası fiyatların düşmesine, bunun sonucunda da zanaatkârların ya dükkân kapatmasına ya da başka yerlere göç etmesine neden olmaktaydı.[1146] Yine de piyasa koşullarının zanaatkârların gelirlerini büyük oranda destekler nitelikte olması, bunların üretim ve satışlarını daha etkin bir şekilde organize etmek üzere yukarıdaki fırıncılar loncası örneğinde olduğu gibi bir dernek çatısı altında örgütlenmelerini geciktirmiştir.

İnşaat ve mobilya sanayi gibi üretim süreçleri farklı malzemeler üzerinde çalışmayı gerekli kıldığından sıradan bir zanaatkârın birden fazla konuda yetkinliği şarttı. Küçük yerleşimlerdeki zanaatkârlar yeterli sipariş alabilmek için bazen saban, orak, keser, çivi ve kilit gibi farklı ürünler üretmek zorunda kalabiliyordu. Yunan Dünyası'nın hemen

---

[1144] CTh 14,3: De pistoribus et catabolensibus [*Fırıncılar ve yük hayvanı sürücüleri hakkında (fermanlar)*].

[1145] Lib. *or.* 1,205-210; 226–227.

[1146] Ksen. *por.* 4,6 (metin ve çevirisi için bk. yk. dn. 632).

her alanında karşımıza çıkan rekabet olgusu üretim kalitesinin, dolayısıyla da zanaatkârın ticari başarısının artmasını sağlıyordu. Bu bağlamda Hesiodos çift sürüp ekin eken, evini barkını düzenleyip mal mülk edinen komşuyla rekabete sürükleyen kavganın insanlar için yararlı olduğunu ve bunun sonucunda çömlekçinin çömlekçiyi marangozun marangozu kıskandığını (καὶ κεραμεὺς κεραμεῖ κοτέει καὶ τέκτονι τέκτων) söyler.[1147] Kentler çömlekçiler arasındaki rekabeti kızıştırmak için müsabakalar da tertiplemekteydiler. Örneğin İ.Ö. 4. yüzyılın ikinci yarısında Bakkhios, Panathenia şenliklerindeki atletizm müsabakalarında ödül olarak verilecek zeytinyağı *amphora*'larının üretimi için yapılan yarışmalarda[1148] Bakkhios birçok taç kazanmıştır.[1149] Bakkhios'un kardeşi Kittos'la birlikte işlettiği çömlek atölyesi öylesine ün kazanmıştı ki Ephesos kenti iki kardeşe kent için ürettikleri siyah astarlı çömlek (τὸγ κέραμον τὸμ μέλανα ἐργάσεσθαι) ve Artemis için yaptıkları *hydria* için duyduğu şükranın karşılığı olarak onlara vatandaşlık hakkı vermiştir.[1150] Rekabet sadece aynı kentin değil, farklı kent-

---

1147 Hes. *erg.* 21–25: εἰς ἕτερον γάρ τίς τε ἰδὼν ἔργοιο χατίζει | πλούσιον, ὅς σπεύδει μὲν ἀρώμεναι ἠδὲ φυτεύειν | οἶκόν τ' εὖ θέσθαι· ζηλοῖ δέ τε γείτονα γείτων | είς ἄφενος σπεύδοντ'·ἀγαθὴ δ'Ἔρις ἥδε βροτοῖσιν. | καὶ κεραμεὺς κεραμεῖ κοτέει καὶ τέκτονι τέκτων.

1148 Bakkhios'un kardeşi Kittos'la birlikte çalıştırdığı çömlek atölyesinin İ.Ö. 4. yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreklerindeki tüm ödül *amphora*'larını üretmiş olması büyük ihtimaldir; bu hususta bk. Keesling 2005, 419.

1149 IG II² 6320 str. 4–7: (Βάκχιος) [γ]ῆγ καὶ ὕδωρ καὶ πῦρ εἰς ταὐτὸ τέχνηι συναγόντων | Βάκχιον ἀντιτέχνων πρῶτα φέροντα φύσει | Ἑλλὰς ἔκρινεν ἅπασα καὶ ὧν προὔθηκεν ἀγῶνας.

1150 IEph 1420 str. 1–4: Κίττωι καὶ Βακχίωι παισὶ Βακχίο Ἀθηναίοις, ἐπειδὴ ἐπαγγέλονται τῆι πόλει τὸγ κέραμ[ον] | τὸμ μέλανα

lerin zanaatkârları arasında da kaçınılmazdı. Athenaios'a göre Rodos'taki ustalar Atinalı ustaların ürettiklerinden daha hafif metal kaplar yaparak zenginlere olduğu kadar fakirlere de hitap etmeye çalışmaktadırlar.[1151]

Zanaatkâr/sanatkârlar biçimlendirdikleri tüketim malları ve sanat eserleriyle kültürel gelişimde de önemli rol oynamışlardır. Attika keramiğini üreten çömlekçilerle bunları resimleriyle bezeyen vazo ressamlarının ürünleri önemli bir imge taşıyıcı olarak Yunanların imgelem dünyasını şekillendirmekte ve geleneksel mitosların yorumlanmasına önemli katkılar sunmaktaydılar. Dahası hem kent merkezindeki hem de kırsaldaki işlikler daha arkaik dönemden itibaren sosyo-kültürel iletişim merkezleri de olmuşlardır.[1152] Sokrates de pek çok konuşmasını kunduracı (σκυτοτόμος) Simon'un *agora*'daki işliğinde yapmıştır.[1153]

ἐργάσεσθαι καὶ τῆι θεῶι τὴν ὑδρίαν λαμβάνοντες τὸ τεταγμέν[ον] | ἐν τῶι νόμωι· ἔδοξε τῆι βουλῆι καὶ τῶι δήμωι· Πλάτων εἶπεν· εἶναι αὀτοὺς | πολίτας παραμένοντας ἐν τῆι πόλει.

1151 Athen. *deipn.* 11,37: ἡδυποτάδες. ταύτας φησὶν ὁ Σάμιος Λυγκεὺς Ῥοδίους ἀντιδημιουργήσασθαι πρὸς τὰς Ἀθήνησι θηρικλείους, Ἀθηναίων μὲν αὐτὰς τοῖς πλουσίοις διὰ τὰ βάρη χαλκευσαμένων τὸν ῥυθμὸν τοῦτον, Ῥοδίων δὲ διὰ τὴν ἐλαφρότητα τῶν ποτηρίων καὶ τοῖς πένησι τοῦ καλλωπισμοῦ τούτου μεταδιδόντων.

1152 Hesiodos kardeşi Perses'e kış soğuğunda metal işliklerindeki ocak başında oturup kalmamasını salık verir: Hes. *erg.* 493–494: πὰρ δ᾽ἴθι χάλκειον θῶκον καὶ ἐπαλέα λέσχην | ὥρῃ χειμερίῃ.

1153 DL 2,122: Σίμων Ἀθηναῖος, σκυτοτόμος. οὗτος ἐρχομένου Σωκράτους ἐπὶ τὸ ἐργαστήριον καὶ διαλεγομένου τινά, ὧν ἐμνημόνευεν ὑποσημειώσεις ἐποιεῖτο· ὅθεν σκυτικοὺς αὐτοῦ τοὺς διαλόγους καλοῦσιν (*Atinalı Simon kunduracıydı. Sokrates onun işliğine gelip sohbet ederken aklında kalanları not ediyordu. Bu nedenle diyalogları 'kunduracı diyalogları' olarak adlandırılır*); Sokrates'in tamire verdiği şeyi beklerken *agora* yakınındaki bir saraç dükkânında oturduğu hakkında bk. Ksen. *mem.* 4,2,1: εἰ δέ τι βούλοιτο διαπράξασθαι, καθίζοντα εἰς ἡνιοποιεῖόν τι τῶν ἐγγὺς

Zanaat ve sanatta eğitim, usta-çırak ilişkisi şeklinde ve genellikle babadan veya yakın başka bir akraba ya da aile dostundan alınmaktadır.[1154] Sadece Daidalos mitosu değil,[1155] pek çok yazıt da bir zanaat kolunun bir aile içinde geleneksel aile mesleği özelliği kazandığını ve işliğin kuşaklar boyu babadan oğula devredildiğini göstermektedir. Attika vazo resimlerindeki işlik sahnelerinin de gösterdiği gibi çocuk işçi kullanımı kuşkusuz oldukça yaygındı. Bir zanaatkâr eğer erkek çocuk sahibi değilse, ya erkek bir çocuk evlat edinir veya bir erkek köle satın alırdı. Aile mensubu olmayan bir çocuğu ya da bir köleyi çırak olarak eğitme uygulaması çok sayıda papirüs aracılığıyla Helenistik ve Roma dönemi Mısır'ında oldukça iyi belgelenmiştir.[1156] Bununla birlikte heykeltıraşlık ve resim dallarında usta-çırak ilişkisine dair ipuçları,[1157] bu uygulamanın diğer bölgelerde ve hemen her dönemde söz konusu olduğunu düşündürmektedir. Eğitim süresi çırağın öğrenme kapasitesine oldu-

---

τῆς ἀγορᾶς.

1154 Plat. *Prot.* 328a: εἰ ζητοῖς τίς ἂν ἡμῖν διδάξειεν τοὺς τῶν χειροτεχνῶν ὑεῖς αὐτὴν ταύτην τὴν τέχνην ἣν δὴ παρὰ τοῦ πατρὸς μεμαθήκασιν, καθ᾽ ὅσον οἷός τ᾽ ἦν ὁ πατὴρ καὶ οἱ τοῦ πατρὸς φίλοι ὄντες ὁμότεχνοι (*zanaatkârların kuşkusuz ellerinden geldiğince babalarından ve babalarının onlarla aynı zanaatta iştigal eden dostlarından öğrenmiş bulundukları sanatı, bunların çocuklarına kimin öğretebileceğini soracaksın sanırım*).

1155 Apollod. 3,9–11; 3,214.

1156 PMich 121, 123, 128, 137, 237, 240–241, 346; POslo 141; POxy 275, 724–725, 1647, 2586, 2875, 2977, 4596; PTebt 384–385; PWisc 4; SB 11588, 16186.

1157 Plat. *Men.* 91e: Πρωταγόρας δὲ ἄρα ὅλην τὴν Ἑλλάδα ἐλάνθανεν διαφθείρων τοὺς συγγιγνομένους καὶ μοχθηροτέρους ἀποπέμπων ἢ παρελάμβανεν πλέον ἢ τετταράκοντα ἔτη; Pheidias'ın çırakları Atinalı Alkamenes ile Paroslu Agorakritos için bk. Plin. *nat. hist.* 36,16–17.

ğu kadar ustanın beklentilerine de bağlıydı ve süreç basit ödevlerle başlamaktaydı.[1158] Oksyrynkhos'ta bulunan bir papirüs çıraklık uygulaması hakkında önemli bilgiler vermektedir:

Tryphon oğlu Dionysios ile Onnophris kızı Thamunis'in oğulları Tryphon ve Ptolemaios oğlu Pausirion ile Theon kızı Ophelus'un oğulları, dokuma ustası Ptolemaios arasındaki sözleşme. Her iki taraf da Oksyrhynkhos kentindendir. Tryphon, eşi Apion kızı Seraeus'ten doğma ve henüz reşit yaşta olmayan oğlu Thoonis'i bugünden başlamak üzere bir yıl süreyle çırak olarak Ptolemaios'a verdiğini; bu süre zarfında oğlunun Ptolemaios tarafından dokumacılığın her sahasıyla ilgili verilen emirleri yerine getirip ona hizmet edeceğini, Ptolemaios da kendi adına dokumacılık zanaatında bildiği her şeyi oğlana öğreteceğini taahhüt eder. Oğlan bütün bu süre zarfında, Ptolemaios'un erzak için kendisine aylık 5 drakhmai, bir yılın sonunda da giysi için 12 drakhmai ödemesi şartıyla babası Tryphon tarafından doyurulup giydirilecek, ayrıca bütün vergileri de yine Tryphon ödeyecek ve bir yıllık süre dolana kadar oğlunu Ptolemaios'tan geri alma hakkı olmayacaktır. Eğer çocuğun emirlere itaat etmediği günler olursa, sürenin sonunda Ptolemaios'a bu kadar gün daha tanınacak veya Tryphon ceza olarak her gün için 1 gümüş drakhme verecektir. Süre dolmadan oğlunu geri almanın cezası ise hem Ptolemaios'a hem de kent kasasına 100'er drakhmai'dır. Ptolemaios da zanaatının inceliklerini çocuğa öğretmediği tak-

1158 Plat. *Gorg.* 514e: τὸ λεγόμενον δὴ τοῦτο ἐν τῷ πίθῳ τὴν κεραμείαν ἐπιχειρεῖν μανθάνειν ... οὐκ ἀνόητόν σοι δοκεῖ ἂν εἶναι οὕτω πράττειν (*"Çömlekçiliği öğrenmeye pithos'la* [büyük fıçı] *başlamak gerek" vecizesindeki gibi davranmak sana da aptalca gelmiyor mu?*).

dirde, aynı tutarda cezaya maruz kalacaktır. Bu çıraklık sözleşmesi geçerlidir. İmparator Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus'un hükümranlığının 13. yılı, Sebastos ayının 21'i [= İ.S. 18 Eylül 66].

Ptolemaios oğlu Pausirion ile Theon kızı Ophelus'un oğulları olan ben Ptolemaios (sözleşmedeki) her hususu yerine getireceğim. Kendisi okuma yazma bilmediği için bunu Zoilos oğlu Horos ile Sokeus kızı Dieus'in oğulları Zoilos kaleme aldı. İmparator Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus'un hükümranlığının 13. yılı, Sebastos ayının 21'i [= İ.S. 18 Eylül 66].[1159]

1159 POxy 275: ὁ[μ]ο[λ]ογοῦσιν ἀλλή[λ]οις Τρύφων Διονυ[σίου] | τοῦ Τρύφωνος μητρὸς [Θ]αμούν[ιο]ς τῆ[ς] | Ὀννώφριος καὶ Πτολεμαῖο[ς] Παυσιρίωνος | τοῦ Πτολεμαίου μητρὸς Ὠφελοῦτος τῆς | Θέωνος γέρδιος, ἀμφότεροι τῶν ἀπ' Ὀξυ|ρύγχων πόλεως, ὁ μὲν Τρύφων ἐγδεδόσ|θαι τῷ Πτολεμαίῳ τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν Θοῶ|νιν μητρὸς Σαραεῦτος τῆς Ἀπίωνος οὐδέ|πω ὄντα τῶν ἐτῶν ἐπὶ χρόνον ἐνιαυτὸν | ἕνα ἀπὸ τῆς ἐνεστώσης ἡμέρας, διακονοῦ(ν)|τα καὶ ποιο[ῦ]ντα πάντα τὰ ἐπιτασσόμε|να αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου κατὰ τὴν | γερδιακὴν τέχνην πᾶσαν, <ὁ δὲ Πτολεμαῖος κατ' αὐτὸν ἐκδιδάξειν τὸν παῖδα κατὰ τὴν γερδιακὴν τέχνην> ὡς καὶ αὐτὸς | ἐπισται, τοῦ παιδὸς τρεφομένου καὶ ἱμα|τισζομένου ἐπὶ τὸν ὅλον χρόνον ὑπὸ | τοῦ πατρὸς Τρύφωνος πρὸς ὃν καὶ εἶναι | τὰ δημόσια πάντα τοῦ παιδός, ἐφ' ᾧ | δώσει αὐτῷ κατὰ μῆνα ὁ Πτολεμαῖος | εἰς λόγον διατροφῆς δραχμὰς πέντε | καὶ ἐπὶ συνκλεισμῷ τοῦ ὅλου χρόνου | εἰς λόγον ἱματισμοῦ δραχμὰς δέκα δύο, | οὐκ ἐξόντος τῷ Τρύφωνι ἀποσπᾶν τὸν | παῖδα ἀπὸ τοῦ Πτολεμαίου μέχρι τοῦ | τὸν χρόνον πληρωθῆναι, ὅσας δ' ἐὰν ἐν | τούτῳ ἀτακτήσῃ ἡμέρας ἐπὶ τὰς | ἴσας αὐτὸν παρέξεται [με]τὰ τὸν χρό|νον ἢ ἀ[πο]τεισάτω ἑκάσ[τ]ης ἡμέρας | ἀργυρίου [δρ]αχμὴν μίαν, [τ]οῦ δ' ἀποσπα<σ>|θῆναι ἐντὸς τοῦ χρόν[ου] ἐπίτειμον | δραχμὰς ἑκατὸν καὶ εἰς τὸ δημόσιον | τὰς ἴσας. ἐὰν δὲ καὶ αὐτὸ[ς ὁ] Πτολεμαῖος | μὴ ἐγδιδάξῃ τὸν παῖ[δ]α ἔνοχος | ἔστω τοῖς ἴσοις ἐπιτε[ί]μοις. κυρία | ἡ διδασκαλική. (ἔτους) ιγʹ Νέ[ρ]ωνος Κλαυδίου | Καίσαρος Σεβαστοῦ Γερμανικοῦ | Αὐτοκράτορος, μηνὸς Σεβαστοῦ καʹ.

Πτολεμαῖος [Πα]υσιρίωνος | τοῦ Πτολεμαίου μητρὸς Ὠφε|λοῦτος

Klasik dönemde çok büyük işlikler nadiren belgelenmiştir.[1160] Yine de birkaç zanaatkâr ortak atölye ve tesisat da kullanabilmektedir. Küçük yerleşimlerde bir zanaatkâr hayatını idame ettirebilmek için sandalye, kapı, saban, masa gibi ürünlerin yanında ev bile inşa edebiliyorken, büyük kentlerdeki zanaatkârın ise tek bir zanaat kolunda, hatta genellikle tüm üretim sürecinde de değil, sadece belli bir aşamasında uzmanlaşması geçimini sağlaması için yeterli oluyordu. Ksenophon'a göre bu uzmanlaşma üretim kapasitesini arttırmak değil, ürün kalitesini yükseltmek amacını taşıyordu.[1161] Augustinus'a göre uzmanlaşmanın bir yararı da eğitim süresini kısaltmasıydı.[1162]

Zanaatkâr sadece işliğinde perakende satış için değil, özellikle heykel ve inşaat kolunda olmak üzere daha ziyade sipariş üzerine üretim yapmaktaydı. Bu konuda kamu siparişleri önemli bir pay almaktaydı. İ.Ö. 5. yüzyılda özel kişilerden alınan siparişler oldukça ender belgelenmiştir. Bunlar arasında Alkibiades'in ressam Agatharkhos'u başkalarından aldığı siparişleri yetiştirmek zorunda olduğu halde

---

τῆς Θέωνος ἕκαστα | ποιήσω ἐν τῷ ἐνιαυτῷ ἐνί. | Ζωίλος Ὥρου τοῦ Ζωίλου μητρὸς | Διεῦτος τῆς Σωκέωςἔγραψα | ὑπὲρ αὐτοῦ μὴ ἰδότος γράμματα. | ἔτους τρισκαιδεκάτου Νέρωνος Κλαυδίου Καίσαρος | Σεβαστοῦ Γερμανικοῦ | Αὐτοκράτο[ρο]ς, μη(νὸς) Σεβαστοῦ κα´.

1160 120 köleye sahip kalkan işliği için bk. Lys. *or.* 12,19; Demosthenes'in babası biri 32 köleli kılıç diğeri 20 köleli divan atölyesine sahipti: Demosth. *or.* 27,9.

1161 Ksen. *Kyr.* 8,2,5–6.

1162 Aug. *civ.* 7,4: Sed aliter non putatum est operantium multitudini consulendum, nisi ut singulas artis partes cito ac facile discerent singuli, ne omnes in arte una tarde ac difficile cogerentur esse perfecti.

kendisi için çalışmaya zorladığı bilinmektedir.[1163]

Siparişlerde zanaatkâr sipariş sahibinin isteklerine dikkat etmek zorundaydı. Kırmızı figürlü vazo üzerinde resmedilen bir sahnede sipariş sahibi heykellerin son durumunu kontrol etmektedir.[1164] Bu siparişlerde zanaatkâr ve sipariş sahibi kullanılacak malzeme, ebatlar, biçim, fiyat, iş bitim süresi gibi konularda sözleşme imzalamaktaydılar. Zanaatkâr ayrıca iş için kendisine teslim edilen malzemenin göreceği zarardan veya israfından sorumlu oluyordu.[1165]

İ.Ö. 109 yılına tarihlenen Lex Puteolana (*Puteoli Kentinin Yasası*), Serapis Tapınağı'nın çevre duvarına yapılacak giriş kapısı inşası için işveren olarak Puteoli kentinin imar komisyonuyla (*duumviri*) yüklenici olarak bu iş için üç kefil gösteren C. Blossius arasında imzalanmış bir söz-

---

[1163] And. *Alk.* 4,17: ὃς (Ἀλκιβιάδης) εἰς τοσοῦτον ἐλήλυθε τόλμης, ὥστε πείσας Ἀγάθαρχον τὸν γραφέα συνεισελθεῖν οἴκαδε τὴν οἰκίαν ἐπηνάγκασε γράφειν, δεομένου δὲ καὶ προφάσεις ἀληθεῖς λέγοντος, ὡς οὐκ ἂν δύναιτο ταῦτα πράττειν ἤδη διὰ τὸ συγγραφὰς ἔχειν παρ' ἑτέρων, προεῖπεν αὐτῷ δήσειν, εἰ μὴ πάνυ ταχέως γράφοι (*Alkibiades'in cüreti, ressam Agatorkhos'u evine kadar kendisine eşik etmeye ikna edip sonra da resim yapmaya zorlayacağı kadar ileri boyutlara ulaşmıştı. Beriki hâlihazırda başkalarının siparişlerini tamamlaması gerektiğinden bu isteğini yerine getiremeyeceği şeklinde tamamen gerçek bir gerekçeyle affını dileyince, Alkibiades resme hemen başlamadığı takdirde onu hapse atmakla tehdit etmiştir*); krş. Plut. *Alk.* 16.

[1164] Beazley 1963, 400,1.

[1165] Dig. 9,2,27,29: Si calicem diatretum faciendum dedisti, si quidem imperitia fregit, damni iniuria tenebitur: si vero non imperitia fregit, sed rimas habebat vitiosas, potest esse excussatus (*Astarlaması için bir zanaatkâra kap teslim edersen ve o da beceriksizliğiyle bu kabı kırarsa, bu zarardan sorumlu olacaktır. Ama kabın kırılmasına beceriksizliği değil de üzerindeki bir çatlak neden olursa, bu durumda zanaatkâr mazur görülebilir*).

leşmeyi içermektedir.[1166] Sözleşmede Blossius 1.500 *sestertii* tutarındaki anlaşma bedelinin yarısını iş başlangıcında, kalan yarısını işin onaylanmasından (*probatio operis*) sonra alacaktır. Ayrıca yerine getirilmesi gerekli yükümlülükler sözleşmenin kendisinin neredeyse mimari bir taslak olarak kullanılabileceği denli detaylı verilmiştir. Örneğin yapıda kullanılacak ahşap öğelerde hangi ahşap türlerinin kullanılacağı, bunların ebatları ve üzerlerindeki dekorasyonlar en ince ayrıntısına kadar detaylandırılmıştır. Çatı için de kiremit sıralarının sayısı verilmiştir. Sözleşmedeki bu tür teknik veriler, sözleşmenin en azından bu kısmının *duumviri* tarafından değil de bir mimar tarafından formüle edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

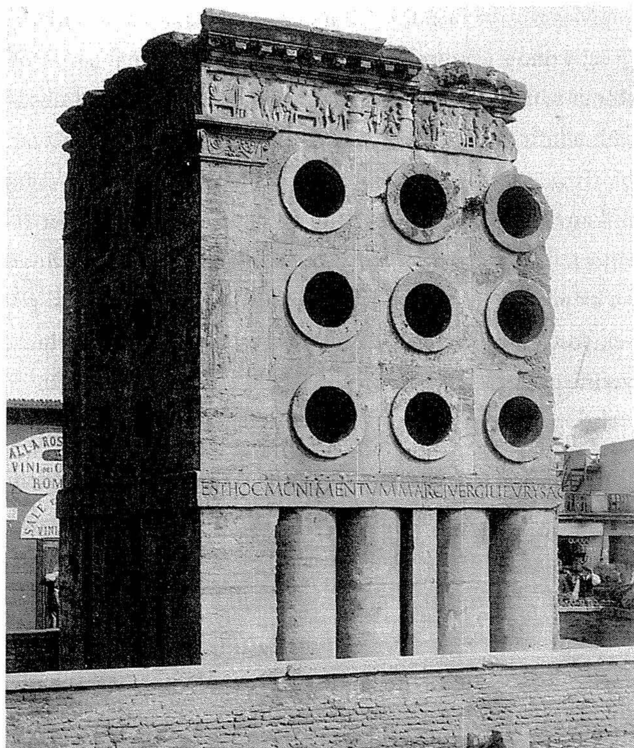
Zanaatkârlar makul bir yaşam standardı sağlayacak, ama zenginliğe adım da atamayacak kadar gelir elde ediyorlardı. Örneğin keten üreticileri Tarsos'ta vatandaşlık hakkı edinmek için gerekli 500 *drakhmai*'i ödeyebilecek durumda değildirler.[1167] Bununla birlikte Plinius Maior'un bazı aktarımları,[1168] ayrıca adaklar ve mezar yazıtları az sayıda da olsa zanaatkârların, bilhassa da yetkin heykeltıraş ve ressamların zenginleşebildiklerini ve bunu teşhir etmek amacıyla görkemli anıtlar diktirdiklerini göstermektedir. Fırıncı (*pistor*) M. Vergilius Eurysakes'in Roma'da inşa ettirdiği ve üzerinde kendi zanaatına ait inceliklerin tasvir edildiği kabartmaların da bulunduğu mezar anıtı bunun güzel bir örneğini sunmaktadır.[1169]

[1166] Krş. CIL I^2 698 = ILS 5317.

[1167] Dio Khrys. *or.* 34,23.

[1168] Plin. *nat. hist.* 34,37; 35,62; 35,88.

[1169] Petersen 2003, 230–257. Anıt yatay dört bölmeden oluşmaktadır. Aşağıdan yukarıya doğru sıralandığında ilk bölmede iki silme arasına dikey olarak yerleştirilmiş silindirler gözükmektedir. Üst-



Resim 2: M. Vergilius Eurysakes'in Roma'daki mezarı (http://www.aeria.phil.uni-erlangen.de/photo_html/topographie/italien/rom/eurysaces/eurysaces.html).

teki silmeye Eurysakes'in mezar yazıtı kazınmıştır. Bu silmenin üstündeki ikinci bölmede üçerli üç sıra halinde, ama bu sefer ağızları dışa bakacak şekilde yatay yerleştirilmiş ve içleri oyuk olan dokuz silindir yer almaktadır. Bu silindirler ekmek hamuru tekneleri olarak yorumlanabilirler. Bunun üzerinde yer alan üçüncü bölmeye ise ekmek üretim aşamalarını gösteren kabartmalar yerleştirilmiştir. Dördüncü ve son bölmeyi de mezar anıtının çatısı oluşturmaktadır.

Mezarın yazıtında[1170] Eurysakes'in baba adı anılmadığı için onun azatlı olduğu, dolayısıyla da normal şartlarda Roma vatandaşlık hakkına sahip olmaması gerektiği düşünülmelidir. Bununla birlikte devletle sözleşme imzalayan bir fırıncının (*pistor redemptor*) vatandaşlık hakkı elde etme imkanı olabiliyordu. Devletin bu şekilde sözleşmeli bir fırıncısının asker iaşesi için (*annona*) ucuz fiyata ve günde en az yüz kile (*centenarium pistrinum*) ekmek üretmesi gerekiyordu.[1171] Bir azatlı da bu yükümlülüğü üç yıl boyunca yerine getirirse, tam vatandaşlık hakkı elde edebiliyordu.[1172]

Antik dönemde beden güçleriyle çalışan insanlara (βάναυσοι) karşı derin bir önyargı bulunmaktaydı. Edebi kaynaklar bir yandan siyasi veya düşünsel faaliyetler için boş zaman bırakmayacak şekilde ve ağır şartlar altında sürekli çalışma zorunluluğunun zanaatkârlara bedensel yıpranma, hastalık ve erken ölüm getirdiğini, öte yandan da ekonomik bağımlılığın ve sosyal yaşamda hor görülmenin zanaatkârlar için kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadır.[1173] Zanaatkârların en çok küçümsendikleri yer Sparta[1174] ile

---

[1170] CIL VI 1958d–f = ILS 7460a–c: Est hoc monimentum Marcei Vergilei Eurysaces pistoris redemptoris apparet [*Bu mezar anıtı (devletin) sözleşmeli fırıncısı Marcus Vergilius Eurysakes'e aittir*].

[1171] Daha fazla bilgi için bk A. Hug, RE XX,2 (1950), s. v. pistor 1826.

[1172] Gai. 1,34: Denique Traianus constituit, ut si Latinus in urbe triennio pistrinum exercuerit, quod in dies singulos non minus quam centenos modios frumenti pinseret, ad ius Quiritium perveniat (*Son olarak Traianus, eğer bir Latin 3 yıl süreyle günde en az 100 kile buğday öğüten bir değirmen çalıştırıyorsa, bunun Roma vatandaşlık hakkı edinebilmesi yönünde bir düzenleme yapmıştır*).

[1173] Ksen. *mem.* 2,8; Ksen. *oik.* 4,2–3; krş. Aristot. *pol.* 1278a; 1337b.

[1174] Ksen. *Lak. pol.* 7,1–2.

politikacıların herhangi bir zanaatla bağlantılarının aşağılandığı Atina'dır. Buna karşın zanaatın en çok itibar gördüğü yer ise Korinthos idi.[1175] Zanaatkârlar mesleki becerilerinden kaynaklanan bir özgüvenle toplum nezdinde hor görülmelerine karşı tepki geliştirmiş gözükmektedirler. Zira zanaatkârların eserlerine attıkları imzalar bir yandan söz konusu ürün için ticari marka anlamı taşırken, öte yandan üreticisinin kendi becerisinden duyduğu gururun da bir göstergesidir. Atina'daki adak kabartmaları ve vazo resimleri bu konuda güzel örnekler sunmaktadır. İ.Ö. 470 yılına tarihlenen bir *hydria*'nın üzerinde tanrıçalar tarafından taçlandırılan ressamlar betimlenmiştir.[1176]

AĞIRLIK/ÖLÇÜ VE SİKKE BİRİMLERİ

Oikonomika'nın resmini çizdiği antik dünyada sadece sikke sisteminde değil, onun temelini oluşturan ölçü ve ağırlık birimlerinde de bir birlik söz konusu değildi. Yine de Yunan Dünyası'nda yaygın olan ağırlık ve ölçü birimleri hakkında şunlar söylenebilir. Başta hububat olmak üzere katıların ölçümünde, yaklaşık bir litreye denk düşen khoiniks (χοῖνιξ, II.2.4d) *ve 48 khoinikes eden medimnos* (μέδιμνος, II.2.7, 23d, 26) *kullanılmaktaydı. Pers Krallığı'ndaysa katıların ölçümü 51 khoinikes'e eşit olan artaba* (ἀρτάβη, II.2.25a) *ile yapılmaktaydı. Zeytinyağı gibi sıvılar ise yaklaşık 3.25 litre gelen khus* (χοῦς, II.2.7) *ve 12 khoes gelen metretes* (μετρητής, II.2.23d) *ile ölçülmekteydi. Her polis kendi sikkelerini yine*

1175 Hdt. 2,167.
1176 Beazley 1963, 571,73 (kırmızı figürlü *hydria*, İ.Ö. 470).

kendi sikke sistemine göre basmaktaydı. Dolayısıyla ticaretin düzenli yürüyebilmesi açısından bu konuda uzmanlaşmış dövizciler polis'ler için vazgeçilmezdi. Sikke sisteminin temel birimi drahkme'ydi (δραχμή, II.2.7, 14c, 20h, 33e, 34b, 36). *Bir drakhme 6 oboloi* (ὀβολός, II.2.4d, 7, 25a); *2 drakhmai 1 stater* (στατήρ, II.2.20a), *50 stateres (= 100 drakhmai) 1 mna* (μνᾶ, II.2.3b, 5, 20g) *ve 60 mna (= 6.000 drakhmai) 1 talanton'a* (τάλαντον, II.2.16b, 22) *eşitti. Genel olarak sikkenin nominal değeri içerdiği metalin ağırlık ve saflık derecesiyle belirlenen gerçek değerine eşitti. Bunu garanti altına almak için de sikke üretiminde kullanılacak değerli madene kentin mührünün basılması* (II.2.24a) *gerekiyordu. Bununla birlikte kentler nakit temini için bir çeşit mali önlem olarak sikke baskılarındaki değerli maden oranını düşürebilmekteydiler. Sikkelerin nominal değerlerinin bu şekilde maden değerlerinin üstüne çıkarılmasını Oikonomika altı örnekle* (II.2.4b, 16b, 20c, 20h, 23a) *ortaya koymaktadır.*

1 *drakhme* değerindeki sikkelerin dışında Atina'da şu nominal değerlerde sikke basılmıştır: *dekadrakhmon*/δεκάδραχμον (= 10 *drakmai*), *tetradrakhmon*/τετρὰδραχμον (= 4 *drakhmai*), *didrakhmon*/δίδραχμον (= 2 *drakhmai*), *pentobolon*/πεντώβολον (= 5 *oboloi* = 5/6 *drakhme*), *tetrobolon*/τετρώβολον (= 4 *oboloi* = 2/3 *drakhme*), *diobolon*/διώβολον (= 2 *oboloi* = 1/3 *drakhme*),[1177] *trihemiobolion*/

[1177] Bu sikkelerin önyüzlerinde Athena başı, arka yüzlerinde ise çift gövdeli baykuş betisi bulunmaktadır: Svoronos – Pick 1975, Taf. 17, 34–36. Söz konusu sikkeler Halk Meclisi toplantılarına katılım (ἐκκλησιαστικόν) ücreti ve tiyatro gösterilerinde koltuk başına sübvansiyon olarak yapılan ödemelerde (θεωρικόν), bunun dışın-

τριημιωβόλιον (= 1,5 *oboloi* = 1/4 *drakhme*), *tritetartemorion*/τριτεταρτημόριον (= 3/4 *obolos* = 1/8 *drakhme*), *hemiobolon*/ἡμιώβολον (= 1/2 *obolos*) ve *tetartemorion*/τεταρτημόριον (= 1/4 *obolos*).

Alım gücü antik dönemde de sürekli değişim gösterdiği için sikke değerini içerdiği madenin ağırlığından yola çıkarak modern zamana uyarlamak yararlı değildir. Bunun yerine antik dönemde ödenen ücret ve fiyatları modern zamanın verileriyle kıyaslamak daha anlamlı gözükmektedir.[1178] Klasik dönem Atina'sında yeminli yargıçlara gün başına ödenen 3 *oboloi* dönemin ortalama yevmiye miktarı olarak kabul edilebilir. Aristoteles kendi zamanında Atina'daki resmi görevler için şu ücretleri sıralamaktadır:[1179] "*Halk Meclisi'nin olağan toplantılarına katılım için 1 drakhme; ana toplantısına katılım için 9 oboloi (= 1,5 drakhme);*[1180]

---

da Dekeleia Savaşı sırasında fakir yurttaşlara yapılan yardımlarda (διωβελία) kullanılmaktaydı; daha fazla bilgi için bk. Tod 1947, 9–12.

1178 Krş. Jones 1957, 135; Zoepffel 2006, 368–369.

1179 Aristot. *Ath. pol.* 62,2: μισθοφοροῦσι δὲ πρῶτον ὁ δῆμος ταῖς μὲν ἄλλαις ἐκκλησίαις δραχμήν, τῇ δὲ κυρίᾳ ἐννέα ὀβολούς· ἔπειτα τὰ δικαστήρια τρεῖς ὀβολούς· εἶθ' ἡ βουλὴ πέντε ὀβολούς· τοῖς δὲ πρυτανεύουσιν εἰς σίτησιν ὀβολὸς προστίθεται δέκα προστίθενται. ἔπειτ' εἰς σίτησιν λαμβάνουσιν ἐννέ' ἄρχοντες τέτταρας ὀβολοὺς ἕκαστος, καὶ παρατρέφουσι κήρυκα καὶ αὐλητήν· ἔπειτ' ἄρχων εἰς Σαλαμῖνα δραχμὴν τῆς ἡμέρας. ἀθλοθέται δ' ἐν πρυτανείῳ δειπνοῦσι τὸν Ἑκατομβαιῶνα μῆνα, ὅταν ᾖ τὰ Παναθήναια, ἀρξάμενοι ἀπὸ τῆς τετράδος ἱσταμένου. ἀμφικτύονες εἰς Δῆλον δραχμὴν τῆς ἡμέρας ἑκάστης ἐκ Δήλου λαμβάνουσι. λαμβάνουσι δὲ καὶ ὅσαι ἀποστέλλονται ἀρχαὶ εἰς Σάμον ἢ Σκῦρον ἢ Λῆμνον ἢ Ἴμβρον εἰς σίτησιν ἀργύριον.

1180 Halk Meclisi her *prytan*'lık döneminde 4 defa toplanmaktadır (Aristot. *Ath. pol.* 43,3: τὸν δὲ δῆμον τετράκις τῆς πρυτανείας

mahkemelerde görev alacak yeminli yargıçlar için 3 oboloi; prytan'ların günlük iaşesi için 1 obolos; Danışma Meclisi toplantıları için 5 oboloi, eğer bu toplantılara prytanis olarak katılınacaksa yemek parası olarak ekstra 1 obolos daha; 9 arkhon'un her birine yemek parası olarak 4 oboloi, tellal ve flütçünün ödeneği de bu paradan karşılanmaktadır; Salamis'te görevli arkhon için günlük 1 drakhme ödenmektedir".

Menandros yetişkin bir erkeğin 12 *drakhmai*'la 36 günlük ihtiyaçlarını karşılayabildiğini; dolayısıyla fakir birine günlük 2 *oboloi*'un arpa temini için yeterli olduğunu aktarır.[1181] Demosthenes de bu tutarı denizci ya da karacı bir askerin günlük iaşesi olarak belirtir. Bir süvari ise bunun üç katını, yani günlük bir *drakhme* iaşe almaktaydı.[1182] Erekhtheion'un İ.Ö. 409/8–407/6 yıllarına tarihlenen hesap kayıtlarında yevmiye, çalışanın yurttaş, *metoikos* veya köle olduğuna bakılmaksızın 1 ila 1,5 *drakhme* arasında değişmektedir.[1183] Bundan yaklaşık 80 yıl sonraya tarihlenen

---

ἑκάστης). Bunlardan biri ana toplantıdır (Aristot. *Ath. pol.* 43,4: μίαν μὲν κυρίαν). Dolayısıyla ayda dört defa yapılan Halk Meclisi toplantılarının tümüne katılan biri 4,5 *drakhmai* gelir elde edebilmektedir.

1181 Men. *epitr*. Vers 139–141: (Σμ.) μηνὸς διατροφὴν ἀνδρὶ καὶ πρὸς ἡμερῶν | ἕξ. (Χαι.) εὖ λελόγισται. δύ' ὀβόλους τῆς ἡμέρας, | ἱκανό]ν τι τῶι πεινῶντι <πρὸς> πτισάνην ποτέ; krş. Gomme – Sandbach 1973, 298.

1182 Demosth. *Phil.* 1,28: ἵνα δέκα τοῦ μηνὸς ὁ στρατιώτης δραχμὰς σιτηρέσιον λαμβάνῃ, τοῖς δ' ἱππεῦσι διακοσίοις οὖσιν, ἐὰν τριάκοντα δραχμὰς ἕκαστος λαμβάνῃ τοῦ μηνός.

1183 IG I^2 373–374.

Eleusis kayıtlarındaysa kalifiye olmayan bir işçi 1,5 *drakhme*, kalifiye işçi ise 2 ila 2,5 *drakhmai* yevmiye almaktaydı.[1184] İ.Ö. 350 dolaylarında bir kölenin günlük gıda alacağı 3 *oboloi* olarak tespit edilmişti.[1185] Yaklaşık aynı dönemde Peiraeus'teki iki garnizonda (Munikhia ve Akte) talim gören *epheboi*'a beslenmeleri için günlük 4 *oboloi*, bunların tecrübeli eğitmenlerine ise günlük 1 *drakhme* ödenmekteydi.[1186] İ.Ö. 400 dolaylarında Lysias iki kız ve bir erkek çocukla bunların biri erkek biri kadın iki bakıcısının giderlerini yıllık 1000 *drakhmai*, başka bir ifadeyle kişi başına günlük 3,35 *oboloi* olarak hesaplamaktadır.[1187] Bundan yaklaşık 40 yıl sonra Demosthenes reşit oluncaya kadar kendisiyle birlikte kızkardeşi ve annesinin giderleri için yıllık 700 *drakhmai* almaktaydı.[1188] Bu durumda kişi başına günlük yaklaşık 4 *oboloi* düşmektedir. Çalışamayacak şekilde engelli olanlar ve 3 *mnai*'dan az serveti bulunanlara İ.Ö. 4. yüzyılın başında

1184 IG II^2 1672–1673.

1185 IG II^2 1673 str. 60–61: Εὐκλεῖ τῷ κ[[εχειροτονημένῳ ἀντιγράφεσθαι τὰ ἀ]ναλιο·κόμενα εἰς τὰ ἐπιτήδε[ια δύο ὀβο]λοὶ τῆς ἡμέρας κατὰ τὸ ψήφισμα τὸ τοῦ δήμου.

1186 Aristot. *Ath. pol.* 42,3: πρῶτον μὲν τὰ ἱερὰ περιῆλθον, εἶτ' εἰς Πειραιέα πορεύονται, καὶ φρουροῦσιν οἱ μὲν τὴν Μουνιχίαν, οἱ δὲ τὴν Ἀκτήν. χειροτονεῖ δὲ καὶ παιδοτρίβας αὐτοῖς δύο καὶ διδασκάλους, οἵτινες ὁπλομαχεῖν καὶ τοξεύειν καὶ ἀκοντίζειν καὶ καταπάλτην ἀφιέναι διδάσκουσιν. δίδωσι δὲ καὶ εἰς τροφὴν τοῖς μὲν σωφρονισταῖς δραχμὴν α´ ἑκάστῳ, τοῖς δ' ἐφήβοις τέτταρας ὀβολοὺς ἑκάστῳ.

1187 Lys. *or.* 32,28–29: εἰς δύο παῖδας καὶ ἀδελφὴν καὶ παιδαγωγόν καὶ θεράπαιναν χιλίας δραχμὰς ἑκάστου ἐνιαυτοῦ μικρῷ ἔλαττον ἢ τρεῖς δραχμὰς τῆς ἡμέρας.

1188 Demosth. *or.* 27,36: Θηριππίδης γὰρ ἑπτὰ μνᾶς ἐδίδου καθ' ἕκαστον τὸν ἐνιαυτὸν εἰς ταῦτα, καὶ ἡμεῖς τοῦτο λαβεῖν ὁμολογοῦμεν.

günlük 1 *obolos*,[1189] aynı yüzyılın ikinci yarısında ise günlük 2 *oboloi*[1190] kamu yardımı verilmekteydi.

SAVAŞ TEHDİDİ VE GÜVENLİK

Oikonomika'nın II. kitabında tasvir edilen dünya her daim savaş tehdidi altındadır. Bu kaygıyla insanlar silahlarını (II.2.30b), para ve değerli eşyalarını (II.2.20g, 28, 30a) saklıyorlardı. Kamunun elindeki menkul kıymetler ise genellikle tanrılara yapılmış adaklar çerçevesinde ve güya onların koruması altında tapınaklarda tutuluyordu. Yine de bu hazineler dine karşı saygısı bulunmayan iktidar sahipleri tarafından yağmalanabiliyordu (II.2.20a, 20i, 24a, 41). Bunun dışında değerli mallar kapsamında bulunan kölelerin kaçma ihtimali de ciddi bir endişe kaynağıydı. Bu bağlamda Oikonomika, köleler özelinde mal varlığının devletin garantisi altına alınması (II·2.34b) yönünde Erken Helenistik dönem için ilk veriyi sunmaktadır.

PARALI ASKERLER VE SAVAŞ GEMİLERİ (τριήρεις)

Oikonomika'daki derlemenin kaleme alındığı esnada kentlerin orduları büyük oranda dört bir yandan toplanan

1189 Lys. *or*. 24,13: τί με κωλύει κληροῦσθαι τῶν ἐννέα ἀρχόντων, καὶ ὑμᾶς ἐμοῦ μὲν ἀφελέσθαι τὸν ὀβολὸν ὡς ὑγιαίνοντος.

1190 Aristot. *Ath. pol.* 49,4: δοκιμάζει δὲ καὶ τοὺς ἀδυνάτους ἡ βουλή· νόμος γάρ ἐστιν, ὃς κελεύει τοὺς ἐντὸς τριῶν μνῶν κεκτημένους καὶ τὸ σῶμα πεπηρωμένους, ὥστε μὴ δύνασθαι μηδὲν ἔργον ἐργάζεσθαι, δοκιμάζειν μὲν τὴν βουλήν, διδόναι δὲ δημοσίᾳ τροφὴν δύο ὀβολοὺς ἑκάστῳ τῆς ἡμέρας.

paralı askerlerden oluşuyordu. Bu askerler kentin belli bir ücret ve iaşe karşılığında tuttuğu bir komutanın sevk ve idaresi altında (II.2.14c, 16b, 40a) bulunuyorlardı. Kent askerlere tek tek ödemede bulunmuyor; bunun yerine tuttuğu komutana belli aralıklarla toplu bir ödeme yapıyordu. Komutan da daha sonra bu paradan askerlerin maaş ve iaşelerini karşılıyordu (II.2.8, 14c, 23b, 24a, 29c–d, 39-40).

Paralı askerler ücret ve iaşeleri ödenmediği takdirde saf değiştirebilmekteydiler (II·2.23b). Bazen ücretler başarıyla devam eden savaşların getirileriyle de ödenebiliyordu (II.2.23c). Paralı askerlerden oluşan bu seyyar ordular, önder (ἡγεμών) *olarak adlandırılabilecek yeni bir yönetici türünün (II·2.22–23, 25–30) ortaya çıkmasını da koşullamıştır.*

*Paralı askerlerden oluşan orduların komuta kademesinde başkumandanın/*στρατηγός *dışında taksiarkhos/*ταξίαρχός *(200 kişilik taksis'in/*τάξις *komutanı) ve lokhagos/*λοχαγός *(100 kişilik lokhos/*λόχος*'un komutanı) bulunuyordu (II.2.23d). Orduda askerlerin dışında zanaatkârlar* (τεχνῖται) *ve küçük esnaflar (II.2.8, 24b), ayrıca köleler de yer alıyordu (II.2.34b). Savaş gemisi olarak üst üste 3 kürek sırasına sahip kadırgalar* (τριήρεις) *kullanılıyordu. Böylece çok sayıda kürekçinin yer aldığı bu kadırgalar hızlı yol alabildikleri gibi kolay manevra yeteneğine de sahip oluyorlardı (II.2.4c, 7, 20b; krş. II·2.37).*

KAYNAKÇA

ANTİK KAYNAK EDİSYON VE ÇEVİRİLERİ

Acta apost.	*Acta apostolorum* K. Aland – M. Black – C. M. Martini – B. M. Metzger – A. Wikgren (ed.), The Greek New Testament, Stuttgart 1968, 416–528.
Ael.	Cl. Aelianus
var.	*Varia Historia* R. Hercher (ed.), Claudii Aeliani de natura animalium, varia historia, epistolae, fragmenta (vol. 2), Leipzig 1866
AG	Anthologia Graeca H. Beckby (ed.), Anthologia Graeca, 4 vols., Münih^2 1965–1968.
Agakl.	Agaklytos
frag.	*Fragmenta* Şurada: FGrHist 411 (3B: 303–304).
Aiskhin.	Aiskhines
Ktes.	*In Ctesiphontem* / Κατὰ Κτησιφῶντος V. Martin – G. de Bude (ed.), Eschine. Discours, vol. 2, Paris 1928, 25–117.
Tim.	*In Timarchum* / Κατὰ Τιμάρχου V. Martin – G. de Bude (ed.), Eschine. Discours, vol. 1, Paris 1927, 20–86.
Aiskhin. Sok.	Aiskines Sokratikos Sphettios
frag.	*Fragmenta* Şurada: Dittmar 1912, 266–296.
Aiskhyl.	Aiskhylos
Agam.	*Agamemnon* / Ἀγαμέμνων G. Murray (ed.), Aeschyli tragoediae, Oxford^2 1955, 207–274.
khoe.	*Choephoroe* / Χοηφόροι G. Murray (ed.), Aeschyli tragoediae, Oxford 1955, 277–322.
suppl.	*Supplices* / Ἱκέτιδες G. Murray (ed.), Aeschyli tragoediae, Oxford^2 1960, 3–48.
Aleks.	Aleksandros Aphrodisieus
Aristot. an.	*De anima libri mantissa* / Περὶ ψυχῆς

I. Bruns (ed.), Alexandri Aphrodisiensis praeter commentaria scripta minora [Commentaria in Aristotelem Graeca, suppl. 2.1], Berlin 1887, 101–186.

Aristot. an. pr. — *In Aristotelis analyticorum priorum commentarium* / Εἰς τὸ α´ τῶν Ἀριστοτέλους ἀναλυτικῶν προτέρων ὑπόμνημα
M. Wallies (ed.), Alexandri in Aristotelis analyticorum priorum librum i commentarium [Commentaria in Aristotelem Graeca 2.1], Berlin 1883.

Aristot. metaph. — *In Aristotelis metaphysica commentaria* / Ὑπόμνημα εἰς τὸ μεῖζον α´ τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ Ἀριστοτέλους
M. Hayduck (ed.), Alexandri Aphrodisiensis in Aristotelis metaphysica commentaria [Commentaria in Aristotelem Graeca 1], Berlin 1891.

Aristot. top. — *In Aristotelis topicorum commentaria* / Εἰς τὸ τὸ πρῶτον τῆς τοπικῆς Ἀριστοτέλους πραγματείας
M. Wallies (ed.), Alexandri Aphrodisiensis in Aristotelis topicorum libros octo commentaria [Commentaria in Aristotelem Graeca 2.2], Berlin 1891.

Aleksis — Aleksis
frag. — *Fragmenta*
Şurada: CAF II, 297–408.

ALG — Anthologia Lyrica Graeca
E. Diehl, Anthologia Lyrica Graeca I, Leipzig[3] 1949.

Amm. — Ammianus Marcellinus
J. C. Rolfe (ed.), Ammianus Marcellinus I–III, Londra 1935–1940

Ammon. — Ammonius

Aristot. an. pr. — *In Aristotelis analyticorum priorum commentarium* / Εἰς τὸ α´ τῶν Ἀριστοτέλους ἀναλυτικῶν προτέρων ὑπόμνημα
M. Wallies (ed.), Ammonii in Aristotelis analyticorum priorum commentarium [Commentaria in Aristotelem Graeca 4.6], Berlin 1899, 1–36.

Porph. isag. — *In Porphyrii isagogen sive quinque voces* / Ἐξήγησις τῶν πέντε φωνῶν
A. Busse (ed.), Ammonius in Porphyrii isagogen sive quinque voces [Commentaria in Aristotelem Graeca 4.3], Berlin 1891

Anaks. — Anaksimenes

rhet. *Ars rhetorica / Τέχνη ῥητορική*
M. Fuhrmann (ed.), Anaximenis ars rhetorica, Leipzig 1966.

Anaksar. Anaksarkhos

frag. *Fragmenta*
H. Diels – W. Kranz (ed.), Die Fragmente der Vorsokratiker, vol. 2, Berlin[6] 1952, 239–240.

And. Andokides

Alk. *In Alcibiadem / Κατὰ Ἀλκιβιάδου*
G. Dalmeyda (ed.), Andocide. Discours, Paris 1930, 113–127.

myst. *De mysteriis / Περὶ τῶν μυστηρίων*
G. Dalmeyda (ed.), Andocide. Discours, Paris 1930, 17–63.

Andr. Andron

frag. *Fragmenta*
Şurada: FHG II, 349–352.

Androt. Androtion

frag. *Fragmenta*
FGrHist 324 (3B: 60–77).

Antiph. Antiphon

frag. *Fragmenta*
H. Diels – W. Kranz (ed.), Die Fragmente der Vorsokratiker, vol. 2, Berlin[6] 1952, 337–370.

khor. *De choreuta / Περὶ τοῦ χορευτοῦ*
L. Gernet (ed.), Antiphon. Discours, Paris 1923, 142–157.

Antisth. Antisthenes

frag. *Fragmenta*
F. Caizzi (ed), Antisthenis fragmenta (Istituto Editoriale Cisalpino), Milano 1966, 29–59.

Apollod. Apollodoros

Bibliotheca / βιβλιοθήκη
R. Wagner (ed.), Apollodori bibliotheca. Pediasimi libellus de duodecim Herculis laboribus [Mythographi Graeci 1], Leipzig 1894, 1–169.

APP Anthologia Palatina cum Planudeis

ep. dem. *Epigrammata demonstrativa / ἐπιγράμματα ἐπιδεικτικά*
F. Dübner – E. Cougny, Epigrammatum anthologia Palatina

	cum Planudeis et appendice nova, vol. II, Paris 188, 1–250.
ep. exh.	*Epigrammata exhortatoria* / ἐπιγράμματα προτρεπτικά E. Cougny, Epigrammatum anthologia Palatina cum Planudeis et appendice nova, vol. II, Paris 1888, 251–284.
ep. sep.	*Epigrammata sepulcralia* / ἐπιγράμματα ἐπιτύμβια E. Cougny, Epigrammatum anthologia Palatina cum Planudeis et appendice nova, vol. I, Paris 1871, 273–574.
Aristeid.	Aelius Aristeides
or.	*Orationes* W. Dindorf, Aristides, Leipzig 1829.
Aristokl.	Aristokles
frag.	*Fragmenta* H. Heiland (ed.), Aristoclis Messenii reliquiae, Giessen 1925.
Aristoksen.	Aristoksenos
frag.	*Fragmenta* Şurada: Wehrli 1945, 10–41.
Aristoph.	Aristophanes
nub.	*Nubes* / Νεφέλαι K. J. Dover (ed.), Aristophanes. Clouds, Oxford 1968.
ran.	*Ranae* / Βάτραχοι V. Coulon – M. van Daele (ed.), Aristophane, vol. 4, Paris 1928, 85–157.
thesm.	*Thesmophoriazusae* / Θεσμοφοριάζουσαι V. Coulon – M. van Daele (ed.), Aristophane, vol. 4, Paris 1928, 17–71.
vesp.	*Vespae* / Σφῆκες D. M. MacDowell (ed.), Aristophanes. Wasps, Oxford 1971, 48–122.
Aristot.	Aristoteles
an.	*De anima* / Περὶ ψυχῆς W. D. Ross (ed.), Aristotle. De anima, Oxford 1961.
an. pr.	*Analytica priora* / Ἀναλυτικὰ πρότερα W. D. Ross (ed.), Aristotelis analytica priora et posterior, Oxford 1964, 3–113.
an. post.	*Analytica posteriora* / Ἀναλυτικὰ ὕστερα W. D. Ross (ed.), Aristotelis analytica priora et posterior,

	Oxford 1964, 114–183.
Ath. pol.	Ἀθηναίων πολιτεία H. Oppermann (ed.), Aristotelis Ἀθηναίων πολιτεία, Leipzig 1928.
cael.	De caelo / Περὶ οὐρανοῦ De caelo, P. Moraux (ed.), Aristote. Du ciel, Paris 1965.
EE	*Ethica Eudemia* / Ἠθικὰ Εὐδήμεια F. Susemihl (ed.), Aristotelis ethica Eudemia, Leipzig 1884.
EN	*Ethica Nikomachea* / Ἠθικὰ Νικομάχεια I. Bywater (ed.), Aristotelis ethica Nicomachea, Oxford 1962.
FL frag.	*Fragmenta* V. Rose (ed.), Aristotelis qui ferebantur librorum fragmenta, Leipzig 1886.
FragPhRPD	*Fragmente zu Philosophie, Rhetorik, Poetik, Dichtung* H. Flashar – U. Dubielzig – B. Breitenberger, Aristoteles, Fragmente zu Philosophie, Rhetorik, Poetik, Dichtung (Aristoteles Werke in deutscher Übersetzung Bd. 20.1), Berlin 2006.
gen. an.	*De generatione animalium* / Περὶ ζῴων γενεσέως H. J. Drossaart Lulofs (ed.), Aristotelis de generatione animalium, Oxford 1972.
hist. an.	*Historia animalium* / Περὶ ζῷα ἱτορίαι P. Louis, Aristote (ed.), Histoire des animaux, vols. 1–3, Paris 1964–1969.
int.	*De interpretatione* / Περὶ ἑρμηνείας L. Minio-Paluello (ed.), Aristotelis categoriae et liber de interpretatione, Oxford 1949, 49–72.
kat.	*Categoriae* / Κατηγορίαι L. Minio-Paluello (ed.), Aristotelis categoriae et liber de interpretatione, Oxford 1949, 3–45.
metaph.	*Metaphysica* / Μεταφυσικά W. D. Ross (ed.), Aristotle's metaphysics, 2 vols, Oxford 1924.
metaor.	*Meteorologica* / Μετεωρολογικά F. H. Fobes (ed.), Aristotelis meteorologicorum libri quattuor, Cambridge 1919.
MM	*Magna Moralia* / Ἠθικὰ μεγάλα H. Tredennick – G. C. Armstrong (ed.), Metaphysics, Books

	X–XIV, Oeconomica, Magna Moralia (Aristotle XVIII, Loeb Classical Library), Cambridge – Londra 1935, 446–684.
part. an.	*De partibus animalium* / Περὶ ζῴων μορίων P. Louis (ed.), Aristote. Les parties des animaux, Paris 1956.
phys.	*Physica* / Φυσικά W. D. Ross (ed.), Aristotelis physica, Oxford 1950, 184a 10–267b 26.
pol.	*Politica* / Πολιτικά W. D. Ross (ed.), Aristotelis politica, Oxford 1964.
probl.	*Problemata* / Προβλήματα Aristotelis Opera edidit Academia Regia Borussica, ex recognitione Immanuelis Bekkeri, Berlin 1831, 859a–967b.
PS frag.	*Privatorum Sscriptorum Fragmenta* M. Plezia, Aristotelis Privatorum Sscriptorum Fragmenta, Leipzig 1977.
resp.	*De respiratione* / Περὶ ἀναπνοῆς W. D. Ross (ed.), Aristotle. Parva naturalia, Oxford 1955, 470b 6–480b 30.
rhet.	*Rhetorica* / Ῥητορική W.D. Ross (ed.), Aristotelis ars rhetorica, Oxford 1959.
sens.	De sensu et sensibilibus / Περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν W. D. Ross (ed.), Aristotle. Parva naturalia, Oxford 1955, 436a 1–449b 4.
soph. el.	*Sophistici elenchi* / Περὶ τῶν σοφιστικῶν ἐλέγχων W. D. Ross (ed.), Aristotelis topica et sophistici elenchi, Oxford 1958, 190–251.
top.	*Topica* / Τοπικά W. D. Ross (ed.), Aristotelis topica et sophistici elenchi, Oxford 1958, 1–189.
Arr.	Fl. Arrianus
an.	*Alexandri Anabasis* / Ἀλεξάνδρου ἀναβάσις A. G. Roos – G. Wirth (ed.), Flavii Arriani quae exstant omnia (vol. 1: Alexandri anabasis), Leipzig 1967.
Ind.	*Historia Indica* / Ἰνδική A. G. Roos – G. Wirth (ed.), Flavii Arriani quae exstant omnia (vol. 2: Historia Indica), Leipzig 1968, 1–73.
succ.	*Historia successorum Alexandri* / τὰ μετὰ Ἀλέξανδρον

	A. G. Roos – G. Wirth (ed.), Flavii Arriani quae exstant omnia (vol. 2: Historia successorum Alexandri fragmenta ap. Photium), Leipzig 1968, 253–286.
Athen.	Athenaios
deipn.	Deipnosophistae / Δειπνοσοφισταί G. Kaibel (ed.), Athenaei Naucratitae deipnosophistarum, Leipzig 1887–1890.
Aug.	Augustinus
civ.	*De civitate dei* P. Schaff (ed.), Nicene and Post-Nicene Fathers, First Series, Vol. 2, New York 1887.
Aul. Gell.	Aulus Gellius
n. Att.	*Noctes Atticae* P. K. Marshall (ed.), A. Gellii Noctes Atticae, Oxford 1968.
	Anonymous
Bell. Alex.	Bellum Alexandrinum Bellum Alexandrinum, şurada: A. Klotz (ed.), C. Iulii Caesaris Commentarii (vol. 3), Leipzig 1927.
CAF	Comica Adespota
	Fragmenta incertorum poetarum T. Kock (ed.), Comicorum Atticorum fragmenta, vol. 1, Leipzig 1880, 11–130.
Cic.	M. Tullius Cicero
ac.	*Academica* O. Plasberg (ed.), M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia, fasc. 42: Academica, Leipzig 1922.
ad Att.	*Epistulae ad Atticum* D. R. Shackleton Bailey (ed.), Epistulae ad Atticum. Cicero's Letters to Atticus, Oxford 1965–1968.
ad Q. fr.	*Epistulae ad Quintum Fratrem* D. R. Shackleton Bailey (ed.), Epistulae ad Quintum Fratrem et M. Brutum, Cambridge 1980.
Brut.	*Brutus* E. Malcovati (ed.), M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia, fasc. 4: Brutus, Leipzig 1970.
div.	*De Divinatione*

	C. F. W. Mueller (ed.), M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia, part 4, vol. 2, Leipzig 1890.
fin.	*De finibus bonorum et malorum* T. Schiche (ed.), M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia, fasc. 43: De finibus bonorum et malorum, Leipzig 1915.
inv.	*De inventione* E. Stroebel (ed.), M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia, fasc. 2: De inventione, Leipzig 1915.
leg.	*De legibus* G. de Plinval (ed.), De Legibus Ciceron: Traite des Lois, Paris 1968.
nat. deor.	*De natura deorum* C. F. Mueller (ed.), De re publica, şurada: M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia, Vol. IV/2, Leipzig 1890, 1–142.
off.	*De officiis* C. Atzert (ed.), M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia, fasc. 48: De officiis, Leipzig 1932.
or.	*Orator* P. Reis (ed.), M. Tulli Ciceronis scrip ta quae manserunt omnia, fasc. 5:Orator, Leipzig 1932.
orat.	*De oratore* A. S. Wilkins (ed.), M. Tulli Ciceronis Rhetorica, vol. I, Oxford 1902.
rep.	*De re publica* C. F. Mueller (ed.), De re publica, şurada: M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia, Vol. IV/2, Leipzig 1890, 271–379.
Tusc.	*Tusculanae disputationes* M. Pohlenz (ed.), M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia, fasc. 44: Tusculanae Disputationes, Leipzig 1918.
Col.	L. Iunius Moderatus Columella
rust.	*De re rustica* V. Lundstrom (ed.), L. Iuni Moderati Columellae Opera Quae Exstant, vol. 2: lib. 1–2, Uppsala 1917; V. Lundstrom – A. Josephson – S. Hedberg (ed.), vol. 3: lib. 3–5, Uppsala 1968; V. Lundstrom (ed.), vol. 4: lib. 6–7, Uppsala 1940; V.

	Lundstrom – A. Josephson (ed.), vol. 5: lib. 8–9, Uppsala 1955; V. Lundstrom (ed.), vol. 6–7: lib. 10–11, Uppsala 1902–1906; S. Hedberg (ed.), vol. 8: lib. 12, Uppsala 1958.
Curt.	Q. Curtius Rufus
	Historiae Alexandri Magni K. Müller – H. Schönfeld (ed.), Q. Curtius Rufus. Historiae Alexandri Magni. Geschichte Alexanders des Grossen, Münih 1954.
Dem. Phal.	Demetrios Phalereus
eloc.	*De elocutione* / Περὶ ἑρμηνείας L. Radermacher (ed.), Demetrii Phalerei qui dicitur de elocutione libellus, Leipzig 1901.
Demokr.	Demokritos
frag.	*Fragmenta* H. Diels – W. Kranz (ed.), Die Fragmente der Vorsokratiker, vol. 2, Berlin^{6} 1952, 130–224.
Demosth.	Demosthenes
or.	*Orationes* W. Rennie (ed.), Demosthenis orationes, Oxford 1931.
Didym.	Didymos
in Demosth.	*In Demosthenem* / κατὰ Δημοσθένους H. Diels – W. Schubart (ed.), Didymos, Kommentar zu Demosthenes (Papyrus 9780), Berlin 1904. L. Pearson – S. Stephens (ed.), Didymi in Demosthenem commenta, Stuttgart 1983.
Din.	Dinarkhos
Dem.	*In Demosthenem* / κατὰ Δημοσθένους N.C. Conomis (ed.), Dinarchi orationes cum fragmentis. Leipzig 1975, 11–54.
Dio. Khrys.	Dio Khrysostomos
or.	*Orationes* J. von Arnim (ed.), Dionis Prusaensis quem vocant Chrysostomum quae exstant omnia, vols. 1–2, Berlin 1893–1896.
Diod.	Diodoros
	Bibliotheca historica / Βιβλιοθήκη ἱστορική

	F. Vogel – K. T. Fischer (post I. Bekker – L. Dindorf), Diodori bibliotheca historica, Leipzig 1888–1906.
Dion. Hal.	Dionysios Halikarnasseus
Amm.	*Epistulae ad Ammaeum* / ἐπιστολαὶ πρὸς Ἀμμαῖον H. Usener – L. Radermacher (ed.), Dionysii Halicarnasei quae exstant, vol. 5, Leipzig 1899, 257–279.
ant.	*Antiquitates Romanae* / ῥωμαϊκὴ ἀρχαιολογία K. Jacoby (ed.), Dionysii Halicarnasei antiquitatum Romanarum quae supersunt, Leipzig 1885–1905.
Din.	*De Dinarcho* / Περὶ Δινάρχου H. Usener – L. Radermacher (ed.), Dionysii Halicarnasei quae exstant, vol. 5, Leipzig 1899, 297–321.
Pomp.	*Epistula ad Pompeium Geminum* / ἐπιστολὴ πρὸς Γναῖον Πομπήϊον H. Usener – L. Radermacher (ed.), Dionysii Halicarnasei quae exstant, vol. 6, Leipzig 1929, 221–248.
DL.	Diogenes Laertios
	Vitae philosophorum / Βίοι φιλοσόφων H. S. Long (ed.), Diogenis Laertii vitae philosophorum, Oxford 1964.
El.	Elias
Porp. isag.	*In Porphyrii isagogen* / Προλεγόμενα σὺν θεῷ τῆς φιλοσοφίας A. Busse (ed.), Eliae in Porphyrii isagogen et Aristotelis categorias commentaria [Commentaria in Aristotelem Graeca 18.1], Berlin 1900, 1–104.
Aristot. kat.	*in Aristotelis categorias commentarium* / Ἐξήγησις σὺν θεῷ τῶν δέκα κατηγοριῶν τῆς φιλοσοφίας A. Busse (ed.), Eliae in Porphyrii isagogen et Aristotelis categorias commentaria [Commentaria in Aristotelem Graeca 18.1], Berlin 1900, 107–255.
Ps.-El.	Pseudo-Elias
Porp. isag.	*In Porphyrii isagogen* / Προλεγόμενα σὺν θεῷ τῆς φιλοσοφίας A. Busse (ed.), Davidis Prolegomena et in Porphyrii isagogen commentarium [Commentaria in Aristotelem Graeca 18.2], Berlin 1904, 80–219.
Epiphan.	Epiphanios
haer.	*Adversus haereses* / Κατὰ αἱρέσεων

K. Holl, Epiphanius (ed.), Ancoratus und Panarion I–III [Die griechischen christlichen Schriftsteller 25, 31, 37], Leipzig 1915–1933.

Erot. Erotianos

Hipp *Vocum Hippocraticarum collectio* / τῶν παρ' Ἱπποκράτει λέξεων συναγωγή
E. Nachmanson (ed.), Erotiani vocum Hippocraticarum collectio cum fragmentis, Göteburg 1918.

Etym. m. *Etymologicum Magnum* / ἐτυμολογικὸν μέγα
T. Gaisford (ed.), Etymologicum magnum, Amsterdam[2] 1967.

Eukl. Eukleides

opt. *Optica* / Ὀπτικά
J. L. Heiberg (ed.), Euclidis opera omnia, vol. 7, Leipzig 1895, 1–120.

Eur. Euripides

Alk. *Alcestis* / Ἄλκηστις
J. Diggle (ed.), Euripidis fabulae, vol. 1, Oxford 1984, 37–83.

frag. *Fragmenta*
A. Nauck, Tragicorum Graecorum fragmenta, Leipzig 1889, Euripidis 363–716.

Ion. *Ion* / Ἴων
J. Diggle (ed.), Euripidis fabulae, Oxford 1981, vol. 2, 307–373.

Iph. A. *Iphigenia Aulidensis* / Ἰφιγένεια ἡ ἐν Αὐλίδι
J. Diggle (ed.), Euripidis fabulae, Oxford 1994, vol. 3, 359–421.

Or. *Orestes* / Ὀρέστης
J. Diggle (ed.), Euripidis fabulae, Oxford 1994, vol. 3, 191–286.

suppl. *Supplices* / Ἱκέτιδες
J. Diggle (ed.), Euripidis fabulae, Oxford 1981, vol. 2, 3–53.

Eus. Eusebios

evang. *Praeparatio evangelica* / σύγγραμμα τῆς εὐαγγελικῆς προπαρασκευῆς
K. Mras (ed.), Eusebius Werke, Band 8: Praeparatio evangelica [Die griechischen christlichen Schriftsteller

	43.1–43.2], Berlin 1954–1956.
Eust.	Eusthatios
comm. Il.	*Commentarii ad Homeri Iliadem* / παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὁμήρου Ἰλιάδα M. van der Valk (ed.), Eustathii archiepiscopi Thessalonicensis commentarii ad Homeri Iliadem pertinentes I–IV, Leiden 1971–1987.
comm. Od.	*Commentarii ad Homeri Odysseam* / παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὁμήρου Ὀδύσσειαν G. Stallbaum (ed.), Eustathii archiepiscopi Thessalonicensis commentarii ad Homeri Odysseam I–II, Leipzig 1825–1826.
Dion. Per.	*Commentarium in Dionysii periegetae orbis descriptionem* / Παρεκβολαί Şurada: GGM 201–407.
Fav.	Favorinus
mem.	*Memorabilia* / Ἀπομνήματα A. Barigazzi (ed.), Favorino di Arelate. Opere, Floransa 1966, frag. 32–51.
omn. hist.	*Omnigena Historia* / Παντοδαπὴ ἱστορία A. Barigazzi (ed.), Favorino di Arelate. Opere, Floransa 1966, frag. 53–93.
Gal.	Cl. Galenus
an. adm.	*de anatomicis administrationibus* / Περὶ ἀνατομικῶν ἐγχειρήσεων τῶν σωζομένων C. G. Kuhn (ed.), Claudii Galeni opera omnia, Hildesheim 1964, de anatomicis administrationibus 215–731.
Hipp.	*Linguarum seu dictionum exoletarum Hippocratis explicatio* / τῶν Ἱπποκράτους γλωσσῶν ἐξήγησις C. G. Kuhn (ed.), Claudii Galeni opera omnia, vol. 19, Leipzig 1830, 62–157.
Ps.-Gal.	Pseudo-Galenus
hist.	*De historia philosophica* / Περὶ φιλοσόφου ἱστορίας H. Diels (ed.), Doxographi Graeci, Berlin 1879, 597–648.
GGM	Geographi Graeci Minores K. Müller (ed.), Geographi Graeci minores, Hildesheim 1965.
Gorg.	Gorgias

frag.	*Frgmenta* H. Diels – W. Kranz (ed.), Die Fragmente der Vorsokratiker, vol. 2, Berlin6 1952, 279–306. T. Buchheim (ed.), Gorgias von Leontinoi. Reden, Fragmente und Testimonien (Philosophische Bibliothek 404), Hamburg 1989.
Harp.	Harpokration
lex.	*Lexicon in decem oratores Atticos* / Λέξεις τῶν δέκα ῥητόρων W. Dindorf (ed.), Harpocrationis lexicon in decem oratores Atticos, Oxford 1853.
Hdt.	Herodotos
	Historiae / Ἱστορίαι P.-E. Legrand (ed.), Herodote. Histoires (Historiae), Paris 1932–1954.
Hek.	Hekataios
frag.	*Fragmenta* Şurada: FGrHist 1 (1A: 1–47).
Herakl.	Heraklides
perieg.	*Descriptio Graeciae sub auctore Dicaearcho vel Athenaeo* / Δικαιάρχου μᾶλλον δὲ Ἀθηναίου περιήγησις Şurada: GGM 97–110.
Hermog.	Hermogenes
progym.	*Progymnasmata* / Προγυμνάσματα H. Rabe (ed.), Hermogenis opera, Leipzig 1913, 1–27.
Hes.	Hesiodos
erg.	*Opera et Dies* / Ἔργα καὶ ἡμέραι F. Solmsen (ed.), Hesiodi opera, Oxford 1970 (Ἔργα καὶ ἡμέραι· 49–85).
Hesykh.	Hesykhios
lex.	*Lexicon* K. Latte (ed.), Hesychii Alexandrini lexicon, vols 2, Kopenhag 1953–1966.
Hom.	Homeros
Il.	*Ilias* / Ἰλιάς T. W. Allen (ed.), Homeri Ilias, Oxford 1931.
Od.	*Odyssea* / Ὀδύσσεια

	P. von der Muhll (ed.), Homeri Odyssea, Basel 1962.
Hyg.	Hyginus
fab.	*Fabulae* H. J. Rose (ed.), Hygini Fabulae, Leiden 1933.
Hym. Hom.	Hymni Homerici
Dem.	*Hymni in Cererem* / ὕμνοι εἰς Δημήτραν T. W. Allen – W. R. Halliday – E. E. Sikes (ed.), The Homeric hymns, Oxford² 1936, 69–75.
Hyper.	Hyperides
Dem.	*In Demosthenem* / κατὰ Δημοσθένους C. Jensen (ed.), Hyperidis orationes sex, Leipzig 1917, 2–24.
Iamb.	Iamblikhos
vit. Pyth.	*De vita Pythagorica* / Περὶ τοῦ Πυθαγορικοῦ βίου U. Klein (post L. Deubner ed.), Iamblichi de vita Pythagorica liber, Leipzig 1937.
Ioan. Khrys.	Ioannes Khrysostomos
epist. Col. hom.	*In epistulam ad Colossenses homiliae* / Ὑπομνήματα εἰς τὴν πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπιστολήν şurada: MPG 62, 299–391.
epist. Thes. hom.	*In epistulam ad Thessalonicenses homiliae* / Ὑπομνήματα εἰς τὴν πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολήν şurada: MPG 62,391–468.
Isai.	Isaios
or.	*Orationes* P. Roussel (ed.), Isee. Discours, Paris² 1960.
Isokr.	Isokrates
or.	*Orationes* G. Mathieu (ed.), Isocrate. Discours (orationes), Paris 1966.
Iul.	Cl. Fl. Iulianus
or.	*Orationes* G. Rochefort (ed.), L'empereur Julien. Oeuvres completes, vol. 2.1, Paris 1963.
Iust.	M. Iunianus Iustinus
	Epitoma historiarum Philippicarum É. Chambry – L. Thély-Chambry (ed.), Abrégé des Histoires

	Philippiques de Trogue Pompée et Prologues de Trogue Pompée, Paris 1936.
Luv.	Iuvenalis
sat.	*Saturae* W. V. Clausen (ed.), A. Persi Flacci et D. Iuni Iuvenalis Saturae, Oxford 1959.
Krat.	Kratinos
frag.	*Fragmenta* H. Thesleff (ed.), The Pythagorean Texts of the Hellenistic Period, Abo 1965, 103–107.
Ksen.	Ksenophon
an.	*Anabasis* / Κύρου ἀνάβασις E. C. Marchant (ed.), Xenophontis opera omnia, vol. 3, Oxford 1904.
hell.	*Hellenica* / Ἑλληνικά E. C. Marchant (ed.), Xenophontis opera omnia, vol. 1, Oxford 1900.
Kyr.	*Cyropaedia*/ Κύρου παιδεία E. C. Marchant (ed.), Xenophontis opera omnia, vol. 4, Oxford 1920.
Lak.pol.	*De republica Lacedaemoniorum* / Λακεδαιμονίων πολιτεία E. C. Marchant (ed.), Xenophontis opera omnia, vol. 5, Oxford 1910.
mem.	*Memorabilia* / ἀπομνημονεύματα E. C. Marchant (ed.), Xenophontis opera omnia, vol. 2, Oxford 1921.
oik.	*Oeconimica* / Οἰκονομικά Şurada: Pomeroy 1994, 104–211.
por.	*De vectigalibus* / Πόροι ἢ περὶ προσόδων G. H. Schaefer (ed.), Xenophontis opera omnia vol. 5, Leipzig 1829, 40–48.
symp.	*Symposium* / Συμπόσιον E. C. Marchant (ed.), Xenophontis opera omnia, vol. 2, Oxford 1921.
Ksenokr.	Ksenokrates
test.	*Testimonia, doctrina et fragmenta*

M. I. Parente (ed.), Senocrate-Ermodoro. Frammenti, Napoli 1982.

Ksenophan. Ksenophanes

frag. *Fragmenta*
E. Diehl (ed.), Anthologia lyrica Graeca, fasc. 1: Fragmenta Silli et De natura, Leipzig 1949, 68–74.

Lact. Lactantius

inst. *Divinae institutiones*
S. Brandt – G. Laubmann (ed.), Lactantius. Divinae Institutiones (Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum 19), Viyana 1890 – 1893.

Lib. Libanios

or. *Orationes*
R. Foerster (ed.), Libanii opera, vols. 1–4, Leipzig 1903–1908.

Liv. Titus Livius

Ab urbe condita
Titi Livi Ab Urbe Condita, vol. 1-3: R. S. Conway – C. F. Walters (ed.), Oxford 1919-1950; vol. 4: R. S. Conway – S. K. Johnson (ed.), Oxford 1953; vol. 5: A. H. McDonald (ed.), Oxford 1969.

Luc. Lucianus Samosatenus

eun. *Eunuchus* / Εὐνοῦχος
A. M. Harmon (ed.), Lucian, vol. 5, Cambridge 1936, 330–344.

Lyk. Lykurgos

Leok. *Oratio in Leocratem* / Κατὰ Λεωκράτους ὑπόθεσις
C. Scheibe – F. Blass (ed.), Lycurgi oratio in Leocratem, Leipzig 1970.

Lys. Lysias

or. *Orationes*
U. Albini (ed.), Lisia. I discorsi (orationes), Floransa 1955.

Mel. Pomponius Mela

De Chronographia
G. Ranstrand (ed.), Pomponii Melae De Chorographia Libri Tres una cum Indice Verborum, Göteburg 1971.

Men.	Menandros
epitr.	*Epitrepontes* / Ἐπιτρέποντες F. H. Sandbach (ed.), Menandri reliquiae selectae, Oxford 1972, 98–130.
Nep.	Cornelius Nepos
Iph.	*Iphicrates* P. K. Marshall (ed.), Vitae Cornelii Nepotis [Vitae cum Fragmentis], Leipzig 1977.
Phoc.	*Phocio* P. K. Marshall (ed.), Vitae Cornelii Nepotis [Vitae cum Fragmentis], Leipzig 1977.
Nik. Dam.	Nikolaos Damaskenos
frag.	*Fragmenta* Şurada: FGrHist 90 (2A:324–430).
Olymp.	Olympiodoros
Aristot. kat.	*In Aristotelis categorias commentaria* / Σχόλια εἰς τὰ Κατηγορίας Ἀριστοτέλους G. Stuve (ed.), Olympiodori in Aristotelis meteora commentaria [Commentaria in Aristotelem Graeca 12.1], Berlin 1900, 26-148.
Aristot. meteor.	*In Aristotelis meteora commentaria* / Σχόλια εἰς τὰ Μετεωρολογικὰ Ἀριστοτέλους G. Stuve (ed.), Olympiodori in Aristotelis meteora commentaria [Commentaria in Aristotelem Graeca 12.2], Berlin 1900, 1-338
Plat. Gorg.	*In Platonis Gorgiam commentaria* / Σχόλια εἰς τὸν Πλάτωνος Γοργίαν L. G. Westerink (ed.), Olympiodori in Platonis Gorgiam commentaria, Leipzig 1970, 1-268.
prolog.	*Prolegomena* / Προλεγόμενα A. Busse (ed.), Olympiodori prolegomena et in categorias commentarium [Commentaria in Aristotelem Graeca 12.1], Berlin 1902, 1–25.
Orig.	Origenes Adamantius
Cels.	*Contra Celsum* / Πρὸς τὸν ἐπιγεγραμμένον Κέλσου ἀληθῆ λόγον M. Borret (ed.), Origène. Contre Celse, 4 vols. [Sources

chrétiennes 132, 136, 147, 150], Paris 1967–1969.

Ov. P. Ovidius Naso

am. *Amores*
G. Showerman – G. P. Goold (ed.), P. Ovidius Naso. Amores (vol. 1), Cambridge 1977.

Paus. Pausanias

Graeciae descriptio/περιήγησις τῆς Ἑλλάδος
F. Spiro (ed.), Pausaniae Graeciae descriptio, Leipzig 1903.

Pher. Pherekydes

frag. *Fragmenta*
H. Diels – W. Kranz (ed.), Die Fragmente der Vorsokratiker, vol. 1, Berlin 1951, 47–51.

Philodem Philodemos

ac. *Academica* / Ἀκαδημεικά
S. Mekler (ed.), Academicorum Philosophorum Index Herculanensis, Berlin 1902.

oik. *De oeconomia* / Περὶ οἰκονομίας
C. C. Jensen (ed.), Filodemi Περὶ οἰκονομίας qui dicitur libellus, Leipzig 1906.

rhet. *De rhetorica* / Ῥητορική
S. Sudhaus (ed.). Philodemi Volumina Rhetorica, vol. II, Leipzig 1896.

Philokhor. Philokhoros

frag. *Fragmenta*
Şurada: FGrHist 328 (3B: 98–160).

Philopon Ioannes Philoponos

aet. *De aeternitate mundi* / Περὶ ἀιδιότητος κόσμου ἐπιχειρημάτων
H. Rabe (ed.), Ioannes Philoponus. De aeternitate mundi contra Proclum, Leipzig 1899.

Aristot. an. *In Aristotelis libros de anima commentaria* /
Εἰς τὴν Περὶ Ψυχῆς Ἀριστοτέλους σχολικαὶ ὑποσημειώσεις
M. Hayduck (ed.), Ioannis Philoponi in Aristotelis de anima libros commentaria [Commentaria in Aristotelem Graeca 15], Berlin 1897.

Aristot. an. pr. *In Aristotelis analytica priora commentaria* / Εἰς τὸ πρῶτον τῶν Προτέρων Ἀναλιτικῶν Ἀριστοτέλους σχολικαὶ ὑποσημειώσεις

	M. Wallies (ed.), Ioannis Philoponi in Aristotelis analytica priora commentaria [Commentaria in Aristotelem Graeca 13.2], Berlin 1905.
Aristot. an. post.	*In Aristotelis analytica posteriora commentaria* / Εἰς τὸ πρῶτον τῶν Ὑστέρων Ἀναλιτικῶν Ἀριστοτέλους M. Wallies (ed.), Ioannis Philoponi in Aristotelis analytica posteriora commentaria cum Anonymo in librum II [Commentaria in Aristotelem Graeca 13.3], Berlin 1909.
Aristot. gen. an.	*In libros de generatione animalium commentaria* / Σχόλια εἰς Περὶ ζῴων γενέσεως Ἀριστοτέλους M. Hayduck (ed.), Ioannis Philoponi Michaelis Ephesii in libros de generatione animaliumcommentaria [Commentaria in Aristotelem Graeca 14.3], Berlin 1903.
Philostr.	Flavius Philostratos
Ap.	*Vita Apollonii* / Τὰ ἐς τὸν Τυανέα Ἀπολλώνιον C. L. Kayser (ed.), Flavii Philostrati Opera, vol. I, Leipzig 1870.
Phot.	Photios
bib.	*Bibliotheca* / βιβλιοθήκη R. Henry (ed.), Photius. Bibliotheque I–VIII, Paris 1959–1974.
lex.	*Lexicon* / λέξεων συναγωγή Vol. 1 (A–Δ): C. Theodoridis, Photii patriarchae lexicon, Berlin 1982. Vol 2 (E–Ω): R. Porson (ed.), Φωτίου τοῦ πατριάρχου λέξεων συναγωγή, Cambridge 1822.
Plat.	Platon
Alk.	*Alcibiades* / Ἀλκιβιάδης J. Burnet (ed.), Platonis opera(vol. 2: Alcibiades I, 103a–135c; Alcibiades II, 138a–151c), Oxford 1901.
apol.	*Apologia Socratis* / Ἀπολογία Σωκράτους J. Burnet (ed.), Platonis opera (vol. 1: Apologia Socratis, 17a–42a), Oxford 1900.
epist.	*Epistulae* / Ἐπιστολαί J. Burnet (ed.), Platonis opera (vol. 5: Epistulae, 309a–363e), Oxford 1907.
Eryks.	*Eryxias* / Ἐρυξίας J. Burnet (ed.), Platonis opera (vol. 5: Eryxias, 392a–406a),

Oxford 1907.

Euthyd. — *Euthydemus* / Εὐθύδημος
J. Burnet (ed.), Platonis opera (vol. 3: Euthydemus, 271a–307c), Oxford 1903.

Gorg. — *Gorgias* / Γοργίας
J. Burnet (ed.), Platonis opera (vol. 3: Gorgias, 447a–527e), Oxford 1903.

Krit. — Crito / Κρίτων
J. Burnet (ed.), Platonis opera (vol. 1: Crito, 43a–54e), Oxford 1900.

nom. — *Leges* / νόμοι
J. Burnet (ed.), Platonis opera, vol. 5 (624a–969d), Oxford 1907.

Men. — *Meno* / Μένων
J. Burnet (ed.), Platonis opera, vol. 3 (70a–100c), Oxford 1903.

Parm. — *Parmenides*/ Παρμενίδης
J. Burnet (ed.), Platonis opera (vol. 2: Parmenides, 126a–166c), Oxford 1901.

Phaid. — *Phaido*/ Φαίδων
J. Burnet (ed.), Platonis opera (vol. 1: Phaido, 57a–118a), Oxford 1900.

Phaidr. — *Phaedrus* / Φαῖδρος
J. Burnet (ed.), Platonis opera (vol. 2: Phaedrus, 227a–279c), Oxford 1901.

pol. — *Politicus* / Πολιτικός
J. Burnet (ed.), Platonis opera (vol. 1: Politicus, 257a–311c), Oxford 1903.

Prot. — *Protagoras* / Πρωταγόρας
J. Burnet (ed.), Platonis opera (vol. 3: Protagoras, 309a–362a), Oxford 1903.

rep. — *Respublica* / Πολιτεία
J. Burnet (ed.), Platonis opera (vol. 4: Respublica, 327a–621d), Oxford 1902.

symp. — *Symposium* / Συμπόσιον
J. Burnet (ed.), Platonis opera (vol. 2: Symposium, 172a–223d), Oxford 1901.

Tim.	*Timaeus* / Τίμαιος J. Burnet (ed.), Platonis opera (vol. 4: Timaeus, 17a–92c), Oxford 1902.
PLG.	Poetae Lyrici Graeci E. Diehl, Anthologia Lyrica Graeca I, Leipzig[3] 1949.
Plin.	Plinius
nat. hist.	*Naturalis Historia* L. von Jan – K. F. T. Mayhoff (ed.), C. Plinii Secundi Naturalis Historiae, Leipzig 1892–1909.
Plut.	Plutarkhos
Ag.	*Agis* / Ἆγις K. Ziegler (ed.), Plutarchi vitae parallelae, vol. 3.1, Leipzig[2] 1971, 352–415.
Aleks.	*Alexander* / Ἀλέξανδρος K. Ziegler (ed.), Plutarchi vitae parallelae, vol. 2.2, Leipzig[2] 1968, 152–253.
Alk.	*Alcibiades* / Ἀλκιβιάδης K. Ziegler (ed.), Plutarchi vitae parallelae, vol. 1.2, Leipzig 1964, 226–274.
Dem.	*Demosthenes* / Δημοσθένης K. Ziegler (ed.), Plutarchi vitae parallelae, vol. 1.2, Leipzig 1964, 280–312.
Kim.	*Cimon* / Κίμων K. Ziegler (ed.), Plutarchi vitae parallelae, vol. 1.1, Leipzig 1969, 332–359.
Lyk.	*Lycurgus* / Λυκοῦργος B. Perrin (ed.), Plutarch's lives, Cambridge 1967, vol. 1, 204–302.
mor.	*Moralia* R. Westman (post M. Pohlenz ed.), Plutarchi moralia, Leipzig 1959.
Per.	*Pericles* / Περικλῆς K. Ziegler (ed.), Plutarchi vitae parallelae, vol. 1.2, Leipzig 1964, 1–47.
Phok.	*Phocion* / Φωκίων K. Ziegler (ed.), Plutarchi vitae parallelae, vol. 2.1, Leipzig 1964, 1–31.

Sol.	*Solon* / Σόλων K. Ziegler (ed.), Plutarchi vitae parallelae, vol. 1.1, Leipzig 1969, 82–123.
Sul.	*Sulla* / Σύλλας B. Perrin (ed.), Plutarch's lives, vol. 4, Cambridge 1968, 324–444.
Them.	*Themistocles* / Θεμιστοκλῆς K. Ziegler (ed.), Plutarchi vitae parallelae, vol. I.1, Leipzig 1969, 157–197.
Thes.	*Theseus* / Θησεύς K. Ziegler (ed.), Plutarchi vitae parallelae, vol. 1.1, Leipzig 1969, 1–35.
Ps.-Plut.	Pseudo-Plutarkhos
plac. phil.	*Placita philosophorum* / Περὶ τῶν ἀρεσκόντων φιλοσόφοις φυσικῶν δογμάτων J. Mau (ed), Plutarchi moralia, vol. 5.2, I, Leipzig 1971, 50–153.
PMG	Poetae Melici Graeci D. L. Page (ed.), Poetae Melici Graeci, Oxford 1962.
Pol.	Polybios
	Historiae / Ἱστορίαι T. Buttner-Wobst (ed.), Polybii historiae, Leipzig 1889–1905.
Poll.	Iulius Polluks
onom.	*Onomasticon* / Ὀνομαστικόν E. Bethe (ed.), Pollucis onomasticon, 2 vols, [Lexicographi Graeci 9], Leipzig 1900–1931.
Polyain.	Polyainos
	Strategemata / Στρατηγήματα E. Woelfflin – J. Melber (ed.), Polyaeni strategematon, Leipzig 1887.
Porp.	Porphyrios
vit. Plot.	*Vita Plotini* / Περὶ τοῦ Πλωτίου βίου P. Henry – H.-R. Schwyzer (ed.), Plotini opera, vol. 1, Leiden 1951, 1–41.
vit. Pyth.	*Vita Pythagorae* / Πυθαγόρου βίος A. Nauck (ed.), Porphyrii philosophi Platonici opuscula selecta, Leipzig 1886, 17–52.

Prokl.	Proklos
in Tim.	*In Platonis Timaeum commentaria* / Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος E. Diehl (ed.), Procli Diadochi in Platonis Timaeum commentaria, 3 vols, Leipzig 1903–1906.
Ptol.	Ptolemaios
diff. voc.	*De differentia vocabulorum* / Περὶ διαφορᾶς λέξεων H. Heylbut (ed.), Ptolemaeus. Περὶ διαφορᾶς λέξεων, Hermes 22, 1887, 388–410.
Quint.	M. Fabius Quintilianus
inst.	*Institutio Oratoria* M. Winterbottom (ed.), M. Fabi Quintiliani Institutionis Oratoriae, Oxford 1970.
Schol. Aiskhin.	Scholia in Aischinem
leg.	*De falsa legatione* / Περὶ τῆς παραπρεσβείας F. Schultz (ed.), Aeschinis orationes, New York 1973, 284–314.
Schol. Aristeid.	Scholia in Aelium Aristeidem
	W. Dindorf (ed.), Aristides, vol. 3, Leipzig 1829.
Schol. Aristoph.	Scholia in Aristophanem
av.	*In aves* / πρὸς τὰ ὄρνεα F. Dubner (ed.), Scholia Graeca in Aristophanem, Paris 1877.
Schol. Demosth.	Scholia in Demosthenem
or.	*Scholia in orationes* M. R. Dilts (ed.), Scholia Demosthenica I–II, Leipzig 1983–1986.
Schol. Eur.	Scholia in Euripidem
Phoin.	*Scholia in Euripidis Phoenissas* / Σχόλια εἰς Φοινίσσας E. Schwartz, Scholia in Euripidem, Berlin 1887, vol 1, 242–415.
Schol. Plat.	Scholia in Platonem (scholia vetera)
Aks.	*In Axiochum* / εἰς τὸν Ἀξίοχον W. C. Greene (ed.), Scholia Platonica (American Philological Association), Haverford 1938, 409–413.
Phaid.	*In Phaedrum* / εἰς τὸν Φαῖδρον W. C. Greene (ed.), Scholia Platonica (American Philological Association), Haverford 1938, 67–88.

Sch. Soph. Scholia in Sophoclem (scholia vetera)

Oid. Kol. *Scholia in Oedipum Coloneum* / Σχόλια εἰς Οἰδίποδα ἐπὶ Κολωνῷ
P. N. Papageorgius (ed.), Scholia in Sophoclis tragoedias vetera, Leipzig 1888, 161–212.

Senec. L. Annaeus Seneca Iunior

benef. *De beneficiis*
C. Hosius (ed.), L. Annae Senecae opera quae supersunt, vol. 1.2, Leipzig 1900.

dial. *Dialogi*
L. D. Reynolds (ed.), L. Annaei Senecae Dialogorum Libri Duodecim, Oxford 1977.

epist. *Epistulae morales ad Lucilium*
L. D. Reynolds (ed.), L. Annaei Senecae Epistulae Morales ad Lucilium, Oxford 1965.

nat. *Naturales questiones*
P. Oltramare (ed.), Sénèque, Questions Naturelles, vols. 1–2, Paris 1929.

Sex. Emp. Sextus Empiricus

math. *Adversus mathematicos et grammaticos* / Πρὸς μαθηματικοὺς καὶ γραμματικούς
H. Mutschmann – J. Mau (ed.), Sexti Empirici opera, vol. 3, Leipzig 1961, 1–82.

Pyrrh. *Pyrrhoniae hypotyposes* / Πυρρωνείων ὑποτυπώσεων
H. Mutschmann (ed.), Sexti Empirici opera, vol. 1, Leipzig 1912.

Simpl. Simplicius

Aristot. an. *In Aristotelis libros de anima commentaria* / Σιμπλικίου Ὑπομνήματα εἰς τὸ Περὶ ψυχῆς Ἀριστοτέλους
M. Hayduck (ed.), Simplicii in libros Aristotelis de anima commentaria [Commentaria in Aristotelem Graeca 11], Berlin 1882.

Arist. cael. *In Aristotelis de caelo commentaria* / Εἰς τὸ Ἀριστοτέλους Περὶ οὐρανοῦ
J. L. Heiberg (ed.), Simplicii in Aristotelis de caelo commentaria [Commentaria in Aristotelem Graeca 7], Berlin, 1894.

Skyl.	Skylaks
	Periplus / Περίπλους Şurada: GGM 15–96.
Sol.	Solon
frag.	*Fragmenta* M. L. West (ed.), Iambi et elegi Graeci, vol. 2, Oxford 1972, 120–144.
Soph.	Sophokles
Ai.	*Ajax* / Αἴας A. Dain – P. Mazon (ed.), Sophocle, vol. 2, Paris 1958, 10–59.
Oid. Kol.	*Oedipus Coloneus* / Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῷ A. Dain – P. Mazon (ed.), Sophocle, vol. 3, Paris 1960, 78–152.
Steph. Byz.	Stephanos Byzantios
	Ethnica / Ἐθνικά A. Meineke (ed.), Stephan von Byzanz. Ethnika, Berlin 1849.
Stob.	Stobaios
anth.	*Anthologium* C. Wachsmuth – O. Hense (ed.), Ioannis Stobaei anthologium, 5 vols, Berlin 1884–1912.
Strab.	Strabon
	Geographica / Γεωγραφικά H. L. Jones (ed.), The Geography of Strabo, Londra 1917–1938.
Suda	Suda
	Lexicon / Λεξικόν A. Adler (ed.), Adler, Suidae lexicon, 4 vols. [Lexicographi Graeci 1.1–1.4], Leipzig1928–1935.
Syncel.	Georgius Syncellus
ekl. khron.	*Ecloga chronographica* / Ἐκλογὴ χρονογραφίας A.A. Mosshammer (ed.), Georgius Syncellus. Ecloga chronographica, Leipzig 1984.
Syrian	Syrianos
Aristot. metaph.	*In Aristotelis metaphysica commentaria* / Περὶ τῶν ἐν τῷ β΄ τῆς μετὰ τὰ φυσικὰ Ἀριστοτέλους πραγματείας λογικῶς ἠπορημένων W. Kroll (ed.), Syriani in metaphysica commentaria

	[Commentaria in Aristotelem Graeca 6.1], Berlin 1902.
schol. Herm.	*Scholia ad Hermogenis librum περὶ στάσεων* / Εἰς στάσεως τοῦ Ερμογένους C. Walz (ed.), Rhetores Graeci, vol. 4, Stuttgart 1833.
Tac.	Tacitus
ann.	*Annales* C. D. Fisher (ed.), Cornelii Taciti Annalium ab Excessu Divi Augusti Libri, Oxford 1906.
Tat.	Tatianus
or. Graec	*Oratio ad Graecos* / Πρὸς Ἕλληνας E. J. Goodspeed (ed.), Die altesten Apologeten, Gottingen 1915, 268–305.
TDM	Tractatus de mulierium A. Westermann (ed.), Scriptores rerum mirabilium Graeci, Braunschweig 1839, 213–218.
Tert.	Q. Septimius Florens Tertullianus
apol.	*Apologeticus adversus gentes pro Christianis* T. H. Bindley (ed.), Quinti Septimii Florentis Tertulliani Apologeticus adversus gentes pro Christianis, Oxford 1889.
Theod.	Theodoretos
Gr. aff. cur.	*Graecarum affectionum curatio* / Ἑλληνικῶν θεραπευτικὴ παθημάτων P. Canivet (ed.), Theodoret de Cyr. Therapeutique des maladies helleniques, 2 vols. [Sources chrétiennes 57], Paris 1958, 1:100–287; 2:296–446.
Them.	Themistios
or.	*Orationes* H. Schenkl – G. Downey (ed.), Themistii orationes quae supersunt, vol. 1 (or. 1–19), Leipzig 1965.
Theon	Theon
progym.	*Progymnasmata* / Προγυμνάσματα L. Spengel (ed.), Rhetores Graeci, vol. 2, Leipzig 1854, 59–130.
Theophr.	Theophrastos
frag.	*Fragmenta* F. Wimmer (ed.), Theophrasti Eresii opera quae supersunt, omnia, Paris 1866, 364–462.
h. plant.	*Historia plantarum* / Περὶ φυτῶν ἱστορίας

	A. Hort (ed.), Theophrastus. Enquiry into Plants, 2 vols, Cambridge 1916.
ign.	*De igne* / Περὶ πυρός V. Coutant (ed.), Theophrastus. De igne, Assen 1971, 3–51.
Thuk.	Thukydides
	Historiae / Ἱστορίαι H. S. Jones – J. E. Powell (ed.), Thucydidis historiae I–II, Oxford 1942.
Timai.	Timaios
frag.	*Fragmenta* Şurada: FGrHist 566 (3B: 581–659).
Val. Max.	Valerius Maximus
	Facta et Dicta Memorabilia K. F. Kempf (ed.), Valerii Maximi Factorum et Dictorum Memorabilium libri novem, Leipzig 1888.
Var.	M. Terentius Varro
rust.	*Res rusticae* G. Goetz (ed.), M. Terenti Varronis Rerum rusticarum libri tres, Leipzig 1929.
Verg.	P. Vergilius Maro
georg.	*Georgica* R. A. B. Mynors (ed.), P. Vergili Maronis Opera, Oxford 1969, 29–101.
VH	Vita Hesychii et opera eius. Şurada: Düring 1957, 82–89.
VL	Vita Latina. Şurada: Düring 1957, 151–158.
VM	Vita Marciana post epitomen Ptolemaeae vitae. Şurada: Düring 1957, 96–106.
VV	Vita Vulgata post epitomen Ptolemaeae vitae Şurada: Düring 1957, 131–136.

İKİNCİL KAYNAK KISALTMALARI

ABSA	The Annual of the British School at Athens, Londra 1894-.
AC	Antiquité classique, Brüksel 1932-.
Agora	The Athenian Agora (ASCSA), Princeton 1953-.
XV	B. D. Meritt - J. S. Traill, Inscriptions: The Athenian Councillors, Princeton 1974.
XVI	A. G. Woodhead, Inscriptions: The Decrees, Princeton 1997.
XXVIII	A. L. Boegehold, The Lawcourts at Athens: Sites, Buildings, Equipment, Procedure, and Testimonia, Princeton 1995.
XIX	G. V. Lalonde – M. K. Langdon – M. B. Walbank, Inscriptions: Horoi, Poletai Records, Leases of Public Lands, Princeton 1991.
AncSoc	Ancient Society, Leuven 1970-.
ASCSA	American School of Classical Studies at Athens
BCH	Bulletin de correspondance hellénique, Paris 1877-.
BICS	Bulletin of the Institute of Classics Studies, Londra 1954-.
CIL	Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin 1863-.
CQ	Classical Quarterly, Oxford – New York 1907-; NS 1951-.
CTh	T. Mommsen, Theodosiani libri xvi cum constitutionibus sirmondianis, Berlin 1905.
Dig.	Digesta Iustiniani, şurada: T. Mommsen - P. Krüger (ed.), Corpus Juris Civilis I/13, Berlin 1920.
DNP	H. Cancik – H. Schneider (ed.), Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike, Stuttgart 1996-.
FD	Fouilles de Delphes
III	Fasc. 1: É. Bourguet (ed.), Inscriptions de l'entrée

	du sanctuaire au trésor des Athéniens, Paris 1929.
	Fasc. 2: G Colin (ed.), Inscriptions du trésor des Athéniens, Paris 1909–1913.
	Fasc. 3: G. Daux (ed.), Inscriptions depuis le trésor des Athéniens jusqu'aux bases de Gélon, Paris 1932–1943.
	Fasc. 4.1: G. Colin (ed.), Inscriptions de la terrasse du temple et la région nord du sanctuaire, Paris 1930; 4.2: R. Flacelière (ed.), Paris 1954; 4.3: A. Plassart (ed.), Paris 1970; 4.4: J. Pouilloux (ed.), Paris 1976.
	Fasc. 5: É. Bourguet (ed.), Les comptes du IV^{e} siècle, Paris 1932.
	Fasc. 6: N. Valmin (ed.), Inscriptions du théâtre, Paris 1939.
FGrHist	F. Jakoby, Die Fragmente der griechischen Historiker, Leiden 1923–1958.
FGrHistCont	F. Jacoby, Die Fragmente der griechischen Historiker continued Part IV: Biography and Antiquarian Literature, G. Schepens (ed.), IV A: Biography - Fasc. 3: Hermippos of Smyrna, J. Bollansée (ed.), Leiden – Boston – Köln 1999.
FHG	K. Müller, Fragmenta Historicorum Graecorum I–V, Paris 1841–1870.
JHS	Journal of Hellenic Studies, Londra 1880-.
IByzantion	A. Łajtar, IK 58: Die Inschriften von Byzantion I, Bonn 2000.
IDelos	Inscriptions de Délos
	A. Plassart (ed.), Inscriptions de Délos, vol. 6 (nos. 1–88), Paris 1950; J. Coupry (ed.), Ins criptions de Délos, vol. 7 (nos. 89–104[33]), Paris 1972; F. Durrbach (ed.), Inscriptions de Délos, vol. 1 (nos. 290–371), Paris 1926; F. Durrbach (ed.), Inscriptions de Délos, vol. 2 (nos. 372–509), Paris 1929; F. Durrbach – P. Roussel (ed.),

	Inscriptions de Délos, vol. 3 (nos. 1400–1496), Paris 1935; P. Roussel – M. Launey (ed.), Inscriptions de Délos, vol. 4 (nos. 1497–2219), Paris 1937; P. Roussel – M. Launey (ed.), Inscriptions de Délos, vol. 5 (nos. 2220–2879), Paris 1937.
IDelphinion	G. Kawerau – A. Rehm – T. Wiegand, Das Delphinion in Milet, Berlin 1914.
IDidyma	A. Rehm, Didyma II. Die Inschriften, Berlin 1958.
IEph	R. Merkelbach – J. Nollé, IK 16: Die Inschriften von Ephesos VI [Nr. 2001–2958], Bonn 1980.
IErythrai	H. Engelmann – R. Merkelbach, IK 1–2: Die Inschriften von Erythrai und Klazomenai I, Bonn 1972.
IG	Inscriptiones Graecae, Berlin 1903-.
IIasos	W. Blümel, IK 28,1–2: Die Inschriften von Iasos, Bonn 1985.
IIlion	P. Frisch, IK 3: Die Inschriften von Ilion, Bonn 1975.
IK	Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien, Bonn 1972-.
IKalkhedon	R. Merkelbach – F. K. Dörner – S. Şahin, IK 20: Die Inschriften von Kalchedon, Bonn 1980.
IKaunos	C. Marek (ed.), Die Inschriften von Kaunos (Vestigia 55), Münih 2006.
IKnidos	W.Blümel (ed.), IK 41: Die Inschriften von Knidos I, Bonn 1992.
ILindos	C. Blinkenberg, Lindos. Fouilles et recherches, 1902-1914, vol. II, Inscriptions, Kopenhag – Berlin 1941.
ILS	H. Dessau (ed.), Inscriptiones Latinae Selectae I–III, Berlin 1892–1916.
IMagnesia	O. Kern, Die Inschriften von Magnesia am Maeander, Berlin 1900.

IMilet — A. Rehm, Inschriften von Milet, Teil 1.A. Inschriften Nr. 187–406; B. P. Hermann, Nachträge und Übersetzungen zu den Inschriften Nr. 1–406 Berlin – New York 1997; P. Herrmann, Inschriften von Milet, Teil 2: Inschriften Nr. 407–1019, Berlin – New York 1998; P. Herrmann – W. Günther – N. Ehrhardt (ed.), Inschriften von Milet, Teil 3: Inschriften Nr. 1020–1580, Berlin – New York 2006.

IMylasa — W. Blümel, IK 34–35: Die Inschriften von Mylasa I: Inschriften der Stadt; II: Inschriften aus der Umgebung der Stadt, Bonn 1987–1988.

IosPE — V. Latyshev (ed.), Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini graecae et latinae, 3 vols., St. Petersburg 1885–1901.

IPergamon — M. Fränkel (ed.), Die Inschriften von Pergamon (Altertümer von Pergamon, 8,1-2), Berlin 1890–1895; C. Habicht (ed.), Die Inschriften des Asklepieions. Mit einem Beitrag von Michael Wörrle (Altertümer von Pergamon 8,3), Berlin 1969.

IPriene — F. H. von Gaertringen, Inschriften von Priene, Berlin 1906.

IStratonikeia — M. Ç. Şahin, IK 21–22: Die Inschriften von Stratonikeia, Bonn 1981–1990; M. Ç. Şahin, IK 68: The Inscriptions of Stratonikeia III, Bonn 2010.

ITralleis — F. B. Poljakov, IK 36,1: Inschriften von Tralleis und Nysa, Bonn 1989.

JNG — Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte, Münih 1949-.

JWG — Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte, Berlin 1960–2000.

LBW — P. Le Bas - W. H. Waddington, Voyage archéologique en Grèce et en Asie Mineure III. Inscriptions grecques et latines recueillies en Grèce et en Asie Mineure, Paris 1870.

LSCG F. Sokolowski, Lois sacrées des cités grecques, Paris 1969.

LSCGSupp F. Sokolowski, Lois sacrees des cités grecques: Supplement, Paris 1962.

MAL Memorie della Classe di Scienze morali e storiche dell' Accademia dei Lincei, Roma 1847-.

MDAI Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts (Abt. Istanbul), İstanbul 1933–1960, Tübingen 1961-.

MH Museum Helveticum. Revue suisse pour l'étude de l'antiquité classique, Basel – Stuttgart 1944-.

MPG J. P. Migne, Patrologia graeca, 167 vols, Paris 1857–1866.

NC The Numismatic Chronicle, Londra 1837-.

OGIS W. Dittenberger, Orientis Graecae Inscriptiones Selectae I–II, Leipzig 1903–1905.

PCairZen C. C. Edgar (ed.), Zenon Papyri. Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire I–IV, Kahire 1925–1931.

PHib The Hibeh Papyri

I B. P. Grenfell – A. S. Hunt (ed.), The Hibeh Papyri I: Nos. 1–171, (Egypt Exploration Society, Graeco-Roman Memoirs 7), Londra 1906.

PMich Michigan Papyri, Ann Arbor et al. 1931-.

POslo Papyri Osloenses, vols. I–III, Oslo 1925–1936.

III S. Eitrem – L. Amundsen (ed.), Papyri Osloenses III: Nos. 65–200, Oslo 1936.

POxy The Oxyrhynchus Papyri, Londra 1898-.

II B. P. Grenfell – A. S. Hunt (ed.), The Oxyrhynchus Papyri II: Nos. 208–400, Londra 1899.

IV B. P. Grenfell – A. S. Hunt (ed.), The Oxyrhynchus Papyri IV: Nos. 654–839, Londra 1904.

XIV B. P. Grenfell – A. S. Hunt (ed.), The Oxyrhynchus Papyri XIV: Nos. 1626–1777, Londra 1920.

XXXI	J. W. B. Barns – P. J. Parsons – J. R. Rea – E. G. Turner (ed.), The Oxyrhynchus Papyri XXXI: Nos. 2531–2616, Londra 1966.
XXXVIII	G.M. Browne et al. (ed), The Oxyrhynchus Papyri XXXVIII: Nos. 2824–2877, Londra 1971.
XLI	G. M. Browne – R. A. Coles – J. R. Rea – J. C. Shelton – E. G. Turner (ed.), The Oxyrhynchus Papyri XLI: Nos. 2943–2998, Londra 1972.
LXVII	R. A. Coles – N. Gonis – A. Nodar – D. Obbink – R. Stewart (ed.), The Oxyrhynchus Papyri LXVII: Nos. 4545–4629, Londra 2001.
PTebt	The Tebtunis Papyri I–V, Londra 1902–1976.
III,2	B. P. Grenfell – A. S. Hunt (ed.), The Tebtunis Papyri, vol. III,2 (nos. 265–689), Londra 1907.
PWisc	P. J. Sijpesteijn (ed.), The Wisconsin Papyri I–II, Leiden – Zutphen 1967–1977.
RE	G. Wissowa et al., Realencyclopädie der classischen Altertumwissenschaft, Stuttgart – Münih 1893–1980.
REA	Revue des études anciennes, Bordo 1899-.
REG	Revue des études grecques, Paris 1888-.
SB	Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten, Strassburg et al. 1913-.
XIV	F. Bilabel – E. Kiessling – H.-A. Rupprecht (ed.), SB XIV (nos. 11264–12219), Wiesbaden 1981–1983.
XXIV	F. Bilabel – E. Kiessling – H.-A. Rupprecht (ed.), SB XXIV (nos. 15875–16340), Wiesbaden 2003.
SEG	Supplementum Epigraphicum Graecum.
	1–11: J. E. Hondius (ed), Leiden 1923–1954.
	12–25: A. G. Woodhead (ed.), Leiden 1955–1971.
	26–41: H. W. Pleket – R. S. Stroud (ed.), Amsterdam 1976/7–1994.
	42–44: H. W. Pleket – R. S. Stroud – J. H. M.

Strubbe (ed.), Amsterdam 1995–1997.

45–49: H. W. Pleket – R. S. Stroud – A. Chaniotis – J. H. M. Strubbe (ed.), Amsterdam 1998–2002.

50-:A.Chaniotis–R.S.Stroud–J.H.M.Strubbe(ed.), Amsterdam 2003-.

SIG — W. Dittenberger (ed.), Sylloge Inscriptionum Graecarum I–IV, Leipzig[3] 1915–1924.

Staatsverträge — H. Bengtson, Die Staatsverträge des Altertums II: Die Verträge der griechisch-römischen Welt von 700–338 v.Chr., Münih – Berlin 1962.

TAM — Tituli Asiae Minoris

I — E. Kalinka (ed.), Tituli Asiae Minoris I. Tituli Lyciae lingua Lycia conscripti, Viyana 1901.

TAPA — Transactions of the American Philological Association, Boston 1897–1972, vols. 28–103.

YClS — Yale Classical Studies, New Haven 1928-.

ZPE — Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn 1967-.

İKİNCİL KAYNAKLAR

Adak 2003 — M. Adak, Metöken als Wohltäter Athens. Untersuchungen zum sozialen Austausch zwischen ortsansässigen Fremden und der Bürgergemeinde in klassischer und hellenistischer Zeit, Münih 2003.

Allan 1952 — D. J. Allan, The Philosophy of Aristotle, Londra 1952.

Allan 1974 — D. J. Allan, Two Aristotelian Notes, Mnemosyne 27, 1974, 113–122.

Andreades 1929 — A. Andreades, Antimène de Rhodes et Cléomène de Naucratis, BCH 53,1929, 1–18.

Andreades 1931 — A. Andreades, Geschichte der griechischen

Staatswirtschaft. Von der Heroenzeit bis zur Schlacht bei Chaironeia, Münih 1931.

Andrewes 1961 A. Andrewes, Philochoros on Phratries, JHS 81, 1961, 1–15.

Andrewes 1966 A. Andrewes, The Government of Classical Sparta, şurada: E. Badian (ed.), Ancient Society and Institutions: Studies Presented to Victor Ehrenberg on his Seventy-Fourth Birthday, Oxford 1966, 1–20.

Aperghis 2004 G. G. Aperghis, The Seleukid Royal Economy. The Finances and the Financial Administration of the Seleukid Empire, Cambridge 2004.

Archibald 1998 Z. H. Archibald, The Odrysian Kingdom. Orpheus Unmasked, Oxford 1998.

Ascani 2001 A. Ascani, On an Aristotelian Quotation (FRR 10–11 Gigon) in the ΠΕΡΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ by Demetrius, Mnemosyne 54, 2001, 442–456.

Audring 1992 G. Audring, Xenophon, Ökonomische Schriften (Schriften und Quellen der Alten Welt 38), Berlin 1992.

Audring 2012 G. Audring, Wie kann man Xenophons Schrift über die Staatseinkünfte (Poroi) gerecht werden?, şurada: P. Seeler (ed.), Ökonomie, Politik und Ethik in der praktischen Philosophie der Antike, Berlin 2012, 15–28.

Austin – Vidal-Naquet 1973
M. Austin – P. Vidal-Naquet, Gesellschaft und Wirtschaft im alten Griechenland, Münih[2] 1973.

Bagnall – Bogaert 1975
R. S. Bagnall – R. Bogaert, Orders for Payment from a Banker's Archive: Papyri in the Collection of Florida State University, AncSoc 6, 1975, 79–108.

Baumstark 1900
A. Baumstark, Syrisch-Arabische Biographien des Aristoleles. Syrische Commentare zur ΕΙΣΑΓΩΓΗ

des Porphyrios. (Aristoteles bei den Syrern vom V.–VIII. Jahrhundert I), Leipzig 1900.

Beazley 1963 J. D. Beazley, Attic Red-Figure Vase-Painters, Oxford² 1963.

Berqquist 1992 B. Berqquist, The Archaic Greek Temenos in Western Greece: A Survey and Two Inquiries, şurada: A. Schachter (ed.), Le sanctuaire grec (Fondation Hardt, Entretriens sur l'antiquité classique 37), Cenova 1992, 109–158.

Berve 1926 H. Berve, Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage I–II, Münih 1926.

Berve 1967 H. Berve, Die Tyrannis bei den Griechen, Münih 1967.

Bock 1899 F. Bock, Aristoteles, Theophrastus, Seneca. De matrimonio, Leipziger Studien zur classischen Philologie 19,1899, 1–70.

Boegehold 1994
A. Boegehold, Perikles' Citizenship Law of 451/50 B.C., şurada: A. Boegehold – A. C. Scafuro (ed.), Athenian Identity and Civic Ideology, Baltimore et al. 1994, 57–66.

Bogaert 1965 R. Bogaert, Banquiers, courtiers et prêts maritimes à Athènes et à Alexandrie. Chronique d'Égypte 40, 1965, 140–156.

Bogaert 1968 R. Bogaert, Banques et banquiers dans les cités grecques, Leiden 1968.

Bogaert 1976 R. Bogaert, Epigraphica III: Texts on Bankers, Banking and Credit in the Greek World, Leiden 1976.

Bogaert 1981 R. Bogaert, Le Statut des banques en Égypte ptolémaïque, AC 50, 1981, 86–99.

Bogaert 1986 R. Bogaert, Grundzüge des Bankwesens im alten Griechenland (Xenia. Konstanzer Althistorische Vorträge und Forschungen 18), Konstanz 1986.

Bolanyai 2004 G. Bolanyai, Das Gedicht des Aristoteles auf Areta an Hermias von Atarneus (PMG 842), AAntHung

44, 2004, 5–20.

Bollansée 2001 J. Bollansée, Aristotle and the Death of Hermias of Atarneus: Two Extracts from Hermippos' Monograph On Aristotle, Simbolos 3, 2001, 67–98.

Bowra 1938 C. M. Bowra, Aristotle's Hymn to Virtue, CQ 32, 1938, 182–189.

Böckh 1886 A. Böckh, Die Staatshaushaltung der Athener I (M. Fränkel tarafından yapılan 3. ed.), Berlin 1886.

Bresson 1997 A. Bresson, De Marseille à Milet: lettres lunaires et associations cultuelles, REA 99, 1997, 491–506.

Bresson – Rouillard 1993
A. Bresson – P. Rouillard (ed.), L'emporion, Paris 1993.

Brodersen 2006 K. Brodersen, Aristoteles. Oikonomika II (77 Tricks zur Steigerung der Staatseinnahmen), Stuttgart 2006.

Brodersen 2010 K. Brodersen, Theano. Briefe einer antiken Philosophin. Griechisch/ Deutsch, Stuttgart 2010.

Brun 1983 P. Brun, Eisphora-Syntaxis Stratiotika. Recherches sur les finances militaires d'Athènes au IVe siècle av. J-C (Annales littéraires de l'université de Besançon), Paris 1983.

Buchanan 1962 J. J. Buchanan, Theorika. A Study of Monetary Distributions to the Athenian Citizenry during the 5th and 4th Centuries BC, New York 1962.

Buddenhagen 1919
F. Buddenhagen, Περὶ γάμου. Antiquorum poetarum philosophorumque Graecorum de matrimonio sententiae e quibus mediae novaeque comoediae iudicia locique communes illustrentur, Basel 1919.

Burkert 1962 W. Burkert, Weisheit und Wissenschaft, Studien zu Pythagoras, Philolaos und Platon, Nürnberg 1962.

Burkert 1977 W. Burkert, Griechische Religion der archaischen und klassischen Epoche, Stuttgart 1977.

Busse 1892 A. Busse, Die Neuplatonischen Ausleger der Isagoge des Porphyrius, Berlin 1892.

Busse 1893 A. Busse, Neuplatonische Lebensbeschreibung des Aristoteles, Hermes 28, 1893, 252–276.

Byl 1980 S. Byl, Recherches sur les grands traités biologiques d'Aristote, sources écrites et préjugés [Académie Royale de Belgique: Mémoires de la Classe de Lettres, 2. seri 64/3], Brüksel 1980.

Casson 1990 L. Casson, New Light on Maritime Loans, P.Vindob. G. 40822, ZPE 84, 1990, 195–206.

Caven 1990 B. Caven, Dionysius I. War-Lord of Sicily, New Haven – Londra 1990.

Cawkwell 1963 G. L. Cawkwell, Notes on the Peace of 375/4, Historia 12, 1963, 84–95.

Chambers 1990 M. Chambers, Aristoteles. Staat der Athener (Aristoteles, Werke in deutscher Übersetzung 10,1), Berlin 1990.

Childs 1981 W. A. P. Childs, Lycian Relations with Persians and Greeks in the Fifth and Fourth Centuries Re-Examined, AS 31, 1981, 55–80.

Chroust 1964 A.-H. Chroust, A Brief Account of the Traditional Vitae Aristotelis, REG 77, 1964, 50–69.

Chroust 1965 A.-H. Chroust, A Brief Account of the Reconstruction of Aristotle's Protrepticus, CPh 60, 1965, 229–239.

Chroust 1972a A. H. Chroust, Aristotle's Sojourn in Assos, Historia 21, 1972, 170–176.

Chroust 1972b A. H. Chroust, Aristotle and the Foreign Policy of Macedonia, Review of Politics 34.3, 1972, 367–394.

Chroust 1973 A. H. Chroust, Aristotle: New Light on His Life and on Some of His Lost Works, Londra 1973.

Clinton 1974 K. Clinton, The Sacred Officials of the Eleusinian

Mysteries [The American Philosophical Society], Philadelphia 1974.

Cohen 1973 E. E. Cohen, Ancient Athenian Maritime Courts, Princeton 1973.

Cohen 1992 E. E. Cohen, Athenian Economy and Society: A Banking Perspective, Princeton 1992.

Conophagos 1980
C. Conophagos, Le Laurium antique et la technique grecque de la production de l'argent, Atina 1980.

Crosby 1950 M. Crosby, The Leases of the Laurion Mines, Hesperia 19, 1950, 189–292.

Crosby 1957 M. Crosby, More Fragments of Mining Leases from the Athenian Agora, Hesperia 26, 1957, 1–23.

Dandamaev 1972
M. A. Dandamaev, Politische und wirtschaftliche Geschichte, şurada: G. Walser (ed.), Beiträge zur Achämenidengeschichte (Historia Einzelschriften 18), Wiesbaden 1972, 15–58.

Davies 1971 J. K. Davies, Athenian Propertied Families: 600-300 B.C., Oxford 1971.

De Vogel 1966 C. J. de Vogel, Pythagoras and Early Pythagoreanism, Assen 1966.

Debord 1984 P. Debord, Chiliastys, REA 86, 1984, 201–211.

Descat 1988 R. Descat, Aux origines de l'oiconomia grecque, Quaderni Urbinati di Cultura Classica 57, 1988, 103–119.

Descat 1989 R. Descat, Notes sur la politique tributaire de Darius Ier, şurada: P. Briant – C. Herrenschmidt (ed.), Le tribut dans l'empire Perse, Actes de la Table Ronde de Paris 12-13 Décembre 1986, Paris 1989, 77–93.

Diels – Kranz 1952
H. Diels – W. Kranz (ed.), Die Fragmente der Vorsokratiker, 3 vols., Berlin[6] 1952.

Dignas 2002 B. Dignas, Economy of the Sacred in the Hellenistic and Roman Asia Minor, Oxford 2002.

Dittmar 1912 H. Dittmar, Aischines von Sphettos, Studien zur Literaturgeschichte der Sokratiker. Untersuchungen und Fragmente (Philologische Untersuchungen 21), Berlin 1912.

Donlan 1989 W. Donlan, Homeric Temenos and the Land Economy of the Dark Age, MH 46, 1989, 129–145.

Dorandi 2007 T. Dorandi, Note sulla tradizione e sul testo del poema di Aristotele in onore di Ermia di Atarneo, ZPE 161, 2007, 21–26.

Dover 1974 K. J. Dover, Greek Popular Morality, Oxford 1974.

Döring 1998 K. Döring, Sokrates, die Sokratiker und die von ihnen begründeten Traditionen, şurada: H. Flashar (ed.), Die Philosophie der Antike. Grundriß der Geschichte der Philosophie, vol. 2/1, Basel 1998, 139–364.

Düring 1957 I. Düring, Aristoteles in the Ancient Biographical Tradition, Göteburg 1957.

Düring 1966 I. Düring, Aristoteles. Darstellung und Interpretation seines Denkens, Heidelberg 1966.

Eder 1992 W. Eder, Polis und Politai. Die Auflösung des Adelsstaates und die Entwicklung des Polisbürgers, şurada: I. Wehgartner (ed.), Euphronios und seine Zeit. Kolloquium in Berlin, 19./20. April 1991 anläßlich der Ausstellung Euphronios, der Maler, Berlin 1992, 24–38.

Effenterre 1967 H. Van Effenterre, Téménos, REG 80, 1967, 17–26.

Ehlers 1966 B. Ehlers, Eine vorplatonische Deutung des sokratischen Eros. Der Dialog Aspasia des Sokratikers Aischines (Zetemata 41), Münih 1966.

Ehrenberg 1968 V. Ehrenberg, Aristophanes und das Volk von Athen. Eine Soziologie der altattischen Komödie, Zürich – Stuttgart 1968.

Étienne 1990 R. Étienne, Tenos II: Tenos et les Cyclades du

milieu du IVe siècle av. J.-C. au milieu du IIIe siècle ap. J.-C., Paris 1990.

Festa 1923 N. Festa, Un epinicio per Alcibiade e l'ode di Aristotele in onore di Hermia, Rendiconti dell' Accademia dei Lincei - Classe di scienze morali 32,1923, 198–211.

Finley 1952 M. I. Finley, Studies in Land and Credit in Ancient Athens, 500–200 B.C.: The Horos-Inscriptions, New Jersey 1952.

Finley 1970 M. I. Finley, Aristotle and Economic Analysis, Past and Present 47, 1970, 3–25.

Finley 1975 M. I. Finley, The Ancient Economy, Londra 1975.

Finley 1978 M. I. Finley, Die Welt des Odysseus, Münih 1978.

Flügel et al. 1871–1872
G. Flügel – J. Rödiger – A. Müller (ed.), Ibn al-Nadim: Kitāb al-Fihrist, Leipzig, 1871–1872.

Fol 1970 A. Fol, Parallèles thraco-bithyniens de l'époque préromaine: 1. Le régime de la propriété, Études historiques 5, 1970, 177–189.

Fol 1974 A. Fol, Die Politik des odrysischen Königs Kotys' I. und die ägäischen Städte Griechenlands im 4. Jahrhundert v. u. Z., şurada: E. C. Welskopf, Hellenische Poleis, Krise - Wandlung - Wirkung II, Berlin 1974, 993–1014.

Forrest 1967 W. G. Forrest, Legislation in Sparta, Phoenix 21, 1967, 11–19.

Föllinger 1996 S. Föllinger, Differenz und Gleichheit. Das Geschlechterverhältnis in der Sicht griechischer Philosophen des 4. bis 1. Jahrhunderts v. Chr. [Hermes Einzelschriften 74], Stuttgart 1996.

Frei 1984 P. Frei, Zentralgewalt und Lokalautonomie im Achämenidenreich, şurada: P. Frei – K. Koch, Reichsidee und Reichsorganisation im Perserreich, Freiburg – Göttingen 1984, 7–43.

Fritz 1938 K. von Fritz, Philosophie und sprachlicher Ausdruck bei Demokrit, Plato und Aristoteles, New

York 1938.

Frolov 1973 E. Frolov, Staat und Ökonomie im Lichte schriftlicher Quellen des 4. Jahrhunderts v. u. Z. Zum Traktat des Xenophon "Über die Einkünfte", JWG 1973.4, 175–189.

Fuhrmann 1965 M. Fuhrmann, Untersuchungen zur Textgeschichte der pseudo-aristotelischen Alexander-Rhetorik (der τέχνη des Anaximenes von Lampsakos) [Akademie der Wissenschaften und der Literatur (Mainz), Abh. d. geistes- und sozialwiss. Kl. 1964/7], Wiesbaden 1965, 545–747.

Fuhrmann 1966 M. Fuhrmann, Anaximenes. Ars rhetorica quae vulgo fertur Aristotelis ad Alexandrum, Leipzig 1966.

Gaiser 1985 K. Gaiser, Theophrast in Assos, Heidelberg 1985.

Gauthier 1976 P. Gauthier, Un commentaire historique des Póroi de Xénophon, Cenevre – Paris 1976.

Gauthier 1990 P. Gauthier, L'inscription d'Iasos relative à l'ekklesiastikon (I. Iasos 20), BCH 114, 1990, 417–443.

Gera 1997 D. Gera, Warrior Women: The Anonymous Tractatus De Mulieribus, Leiden – New York – Köln 1997.

Gigon 1956 O. Gigon, Kommentar zum zweiten Buch von Ksenophons Memorabilien (Schweizerische Beiträge zur Altertumswissenschaft, Heft 7), Basel 1956.

Gigon 1958 O. Gigon, Interpretationen zu den antiken Aristoteles-Viten, Museum Helveticum 15, 1958, 146–193.

Gigon 1962 O. Gigon, Vita Aristotelis Marciana, Berlin 1962.

Gigon 1987 O. Gigon (ed.), Aristotelis opera, vol. III: Librorum deperditorum fragmenta, Berlin – New York 1987.

Gill 1991 D. H. Gill, Greek Cult Tables, New York – Londra 1991.

Glotz 1920 G. Glotz, Le travail dans la Grèce ancienne. Histoire économique de la Grèce depuis la période homérique jusqu' à la conquête romaine [collection Histoire universelle du travail, dirigée par Georges Renard], Paris 1920.

Gomme – Sandbach 1973
A. W. Gomme – F. H. Sandbach, Menander. A Commentary, Oxford 1973.

Gottschalk 1972 H. B. Gottschalk, Notes on the Wills of Peripatetic Scholarchs, Hermes 100, 1972, 314–342.

Goulet 1989–2012
R. Goulet (ed.), Dictionnaire des philosophes antiques I-V, Paris 1989–2012.

Green 2003 P. Green, Politics, Philosophy and Propaganda: Hermias of Atarneus and his Friendship with Aristotle, şurada: W. Heckel – L. A. Tritle (ed.), Crossroads of History: The Age of Alexander, Claremont 2003, 29–46.

Gregory 1998 J. Gregory, The Neoplatonists, Londra 1998.

Groningen 1931 B. A. van Groningen, Iterum de Cleomene Naucratita, Mnemosyne 59,1931, 366–368.

Groningen 1933 B. A. van Groningen, Aristote: Le second livre de l'économique, Leiden 1933.

Guarducci 1937 M. Guarducci, L'Istituzione della Fratria nella Grecia antica e nelle colonie greche d'Italia, MAL ser. 6/6 1937, 5-103.

Hansen 1991 M. H. Hansen, The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes, Oxford 1991.

Hansen 1997 M. H. Hansen (ed.), The Polis as an Urban Centre and as a Political Community, Symposion August 29-31, 1996, Acts ofthe Copenhagen Polis Centre, Bd. 4, Kopenhag 1997.

Hansen – Fischer-Hansen 1994
M. H. Hansen – T. Fischer-Hansen, Monumental Political architecture in Archaic and Classical Greek Poleis: Evidence and Historical Signifi-

cance, şurada: D. Whitehead (ed.), From Political Architecture to Stephanus Byzantius: Sources for the Ancient Greek Polis (Historia Einzelschriften 87), Stuttgart 1994, 23–90.

Harding 2006 P. Harding, Didymos on Demosthenes, Oxford 2006.

Harris 1997 E. M. Harris, A New Solution to the Riddle of the Seisachtheia,şurada:L.G.Mitchell–P.J.Rhodes(ed.), The Development of the Polis in Archaic Greece, Londra – New York 1997, 103–112.

Hasebroek 1928 J. Hasebroek, Staat und Handel im alten Griechenland. Untersuchungen zur antiken Wirtschaftsgeschichte, Tübingen 1928.

Hatzopoulos 1996

M. B. Hatzopoulos, Makedonian Institutions under the Kings I: A Historical and Epigraphic Study, II: Epigraphic Appendix [Meletemata 22], Atina 1996.

Hauben 1971 H. Hauben, An annotated List of Ptolemaic Naukleroi with a Discussion of BGU X 1933, ZPE 8, 1971, 259–275.

Hauben 1978 H. Hauben, Nouvelles remarques sur les Nauclères d'Égypte a l'époque des Lagides, ZPE 28, 1978, 99–107.

Hedrick 1990 C. W. Hedrick, The Decrees of the Demotionidai, Atlanta 1990.

Henry 1983 A. S. Henry, Honours and Privileges in Athenian Decrees, Hildesheim 1983.

Hodermann 1898

M. Hodermann, Quaestionum Oeconomicarum Specimen, Berlin 1898.

Hopper 1968 R. J. Hopper, The Laurion Mines: A Reconsideration, ABSA 63, 1968, 293–326.

Hopper 1982 R. J. Hopper, Handel und Industrie im klassischen Griechenland, Münih 1982.

Hornblower 1982

S. Hornblower, Mausolus. Oxford 1982.

Horsmann 2000 G. Horsmann, Athens Weg zur eigenen Währung: Der Zusammenhang der metrologischen Reform Solons mit der timokratischen, Historia 49, 2000, 259–277.

Hose 2002 M. Hose, Aristoteles. Die historischen Fragmenta (Aristoteles Werke in Deutscher Übersetzung 20.III), Berlin 2002.

Humphreys 1990
S. C. Humphreys, Phrateres in Alopeke, and the Salaminioi, ZPE 83, 1990, 243–248.

Işık 1998 F. Işık, Zum Typus des Temenosgrabes in Lykien, MDAI 48, 1998, 157–172.

Isnardi Parente 1979
M. Isnardi Parente, Studi sull' Accademia platonica antica, Floransa 1979.

Jackson 1920 H. Jackson Aristotle's Lecture-Room and Lectures, Journal of Philology 35, 1920, 191–200.

Jaeger 1923 W. Jaeger, Aristoteles: Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung, Berlin 1923.

Joël 1901 K. Joël, Der echte und der Xenophontische Sokrates, Bd. II.1, Berlin 1901.

Jones 1957 A. H. M. Jones, Athenian Democracy, Oxford 1957.

Jones 1980 N. F. Jones, The Order of the Dorian Phylai, CP 75, 1980, 197–215.

Jones 1987 N. F. Jones, Public Organization in Ancient Greece: A Documentary Study (Memoirs of the American Philosophical Society 176), Philadelphia 1987.

Kaerst 1927 G. Kaerst, Geschichte des Hellenismus, Leipzig 1927.

Kalcyk 1982 H. Kalcyk, Untersuchungen zum attischen Silberbergbau. Gebietsstruktur, Geschichte und Technik, Frankfurt am Main 1982.

Karayannis 1990
A. D. Karayannis, The Platonic Ethico-economic Structure of Society, Quaderni di storia dell' economia politica, 8,1990, 1-45

Keen 1998 A. G. Keen, Dynastic Lycia: A Political History of the Lycians and their Relations with Foreign Powers c. 545-362 B.C., Leiden 1998.

Keesling 2005 C. M. Keesling, Patrons of Athenian Votive Monuments of the Archaic and Classical Periods. Three Studies, Hesperia 74, 2005, 395–426.

Klinkott 2000 H. Klinkott, Die Satrapienregister der Alexander- und Diadochenzeit (Historia Einzelschriften 145), Stuttgart 2000.

Klinkott 2005 H. Klinkott, Der Satrap. Ein Achaimenidischer Amtsträger und seine Handlungsspielräume, Frankfurt am Main 2005.

Koch 1983 H.-M. Koch, Zu den Lohnverhältnissen der Dareioszeit in Persien, şurada: H.-M. Koch – D. N. Mackenzie (ed.), Kunst, Kultur und Geschichte der Achämenidenzeit und ihr Fortleben (Archäologische Mitteilungen aus Iran 10), Berlin 1983, 19–50.

Koch 1990 H.-M. Koch, Verwaltung und Wirtschaft im persischen Kernland zur Zeit der Achämeniden, Wiesbaden 1990.

Koch 1991 C. Koch, Volksbeschlüsse in Seebundangelegenheiten. Das Verfahrensrecht Athens im ersten attischen Seebund, Frankfurt am Main 1991.

Konuk 2010 K. Konuk, The Payment of the Ekklesiastikon at Iasos in Light of New Evidence, şurada: R. van Bremen – J.-M. Carbon (ed.), Proceedings of the First International Conference on Hellenistic Caria, Oxford, 29 June – 2 July 2006, Bordo 2010, 59–68.

Koslowski 1993P. Koslowski, Politik und Ökonomie bei Aristoteles, Tübingen 19933.

Kudlien 1999 F. Kudlien, Über-, Unter- und Selbstkostenpreis im antiken Handel, Laverna10, 1999, 99–113.

Lambert 1993 D. Lambert, The Phratries of Attica, Ann Arbor 1993.

Lambert 1997 S. D. Lambert, The Attic Genos Salaminioi and the Island of Salamis, ZPE 119, 1997, 85–106.

Lambert 1999 S. D. Lambert, IG II² 2345, Thiasoi of Herakles and the Salaminioi Again, ZPE 125, 1999, 93–130.

Lasserre 1987 F. Lasserre, De Léodamas de Thasos à Philippe d'Oponte, Napoli 1987.

Le Guen-Pollet 1991

B. Le Guen-Pollet, La vie religieuse dans le monde grec du Ve au IIIe siècle avant notre ère: Choix de documents épigraphiques traduits et commentés, Toulouse 1991.

Lee 1948 H. D. P. Lee, Place-names and the Date of Aristotle's Biological Works, CQ 42, 1948, 61–67.

Leppin 1995 H. Leppin, Zur Entwicklung der Verwaltung öffentlicher Gelder im Athen des 4. Jh. v. Chr., şurada: W. Eder (ed.), Die athenische Demokratie im 4. Jahrhundert v. Chr. Vollendung oder Verfall einer Verfassungsform?, Akten eines Symposiums 3.–7. August 1992, Bellagio, Stuttgart 1995, 557–571.

Lévy 1988 E. Lévy, Métèques et droit de résidence, şurada: R. Lonis (ed), L'étranger dans le monde grec (Actes du colloque organisée par l'Institut d'Études Anciennes, Nancy, mai 1987), Nancy 1988, 47–67.

Libero 1996 L. de Libero, Die archaische Tyrannis, Stuttgart 1996.

Lichtheim 1976 M. Lichtheim, The Naucratis Stela Once Again, şurada: J. H. Johnson – E. F. Wente (ed.), Studies in Honor of George R. Hughes, Chicago 1976, 139–146.

Lichtheim 1980 M. Lichtheim, Ancient Egyptian Literature. A Book of Reading III, Londra 1980.

Linders 1975 T. Linders, The Treasurers of the Other Gods in Athens and their Functions (Beiträge zur kl. Philologie 62.), Meisenheim am Glan 1975.

Link 1991 S. Link, Landverteilung und sozialer Frieden im archaischen Griechenland, Stuttgart 1991.

Link 1994 S. Link, Temenos und ager publicus bei Homer? Historia 43, 1994, 241–245.

Lippert 1894 J. Lippert, Studien auf dem Gebiete der Griechisch-Arabischen Übersetzungsliteratur, Braunschweig 1894.

Lippert 1903 J. Lippert, Ibn al-Qifiti's Tarih-al-hukuma, Leipzig 1903.

Lohmann 1993 H. H. Lohmann, Atene. Forschungen zu Siedlungs und Wirtschaftsstruktur des klassischen Attika, Köln 1993.

Lohmann 1995 H. H. Lohmann, Die Chora Athens im 4. Jahrhundert v. Chr. Festungswesen, Bergbau und Siedlungen, şurada: W. Eder (ed.), Die athenische Demokratie im 4. Jahrhundert v. Chr. Vollendung oder Verfall einer Verfassungsform?, Akten eines Symposiums 3.–7. August 1992, Bellagio, Stuttgart 1995, 515–548.

Lohmann – Schaefer 2000
H. Lohmann – H. Schaefer, Wo lag das Herakleion der Salaminioi ΕΠΙ ΠΟΡΘΜΩ?, ZPE 133, 2000, 91–102.

Lord 1986 C. Lord, On the Early History of the Aristotelian Corpus, AJP 107, 1986, 137–161.

Lowry 1979 S. T. Lowry, Recent Literature on Ancient Greek Economic Thought, Journal of Economic Literature 17, 1979, 65–86.

Lowry 1998 S. T. Lowry, Xenophons ökonomisches Denken über 'Oikonomikos' hinaus, şurada: S. T. Lowry – B. Schefold – K. Schefold – A. Schmitt (ed.), Xenophons 'Oikonomikos'. Vademecum zu einem Klassiker der Haushaltsökonomie. Wirtschaft und

Finanzen, Düsseldorf 1998, 77–93.

Lynch 1972 J. P. Lynch, Aristotle's School. A Study of a Greek Educational Institution, Berkeley 1972.

Meiggs – Lewis 1988
R. Meiggs – D. M. Lewis, A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century B.C., Oxford[2] 1988.

Meikle 1979 S. Meikle, Aristotle and the Political Economy of the Polis, JHS 99, 1979, 57–73.

Meritt 1932 B. D. Meritt, Athenian Financial Documents of the Fifth Century, Ann Arbor 1932.

Merkelbach 1954
R. Merkelbach, Die Quellen des griechischen Alexanderromans (Zetemata 9), Münih 1954.

Merlan 1946 P. Merlan, The Successor of Speusippus, TAPA 77, 1946, 103–111.

Merlan 1954 P. Merlan, Isocrates, Aristotle and Alexander the Great, Historia 3, 1954, 60–81.

Meyer 1924 E. Meyer, Die wirtschatliche Entwicklung des Altertums, şurada: E. Meyer, Kleine Schriften 1,2, Halle 1924, 79–168.

Meyer 1975 K. Meyer, Xenophons "Oikonomikos". Übersetzung und Kommentar, Westerburg 1975.

Michel 1957 H. Michel, The Economics of Ancient Greece New York 1957.

Migeotte 1991 L. Migeotte, Le pain quotidien dans les cités hellénistiques. A propos des fonds permanents pour l'approvisionnement en grain, Cahier du Centre G. Glotz 2, 1991, 19–41.

Miles 2011 M. M. Miles, The Lapis Primus and the Older Parthenon, Hesperia 80, 2011, 657–675.

Millet 1983 P. Millet, Maritime Loans in the Structure of Credit in Fourth-Century Athens, şurada: P. D. Garnsey – K. Hopkins – C. R. Whittaker (ed.), Trade in the Ancient Economy, Londra 1983, 36–

52.

Millet 1991 P. Millet, Lending and Borrowing in Ancient Athens, Cambridge 1991.

Moraux 1951 P. Moraux, Les listes anciennes des ouvrages d'Aristote, Louvain 1951.

Moraux 1973 P. Moraux, Der Aristotelismus bei den Griechen, Bd. 1, Berlin 1973.

Mossé 1975 C. Mossé, Xénophon économiste, şurada: J. Bingen – G. Cambier – G. Nachtergael (ed.), Le Monde grec: pensée, littérature, histoire, documents: hommages à Claire Préaux, Brüksel 1975, 169–176.

Möller 2000 A. Möller, Naukratis. Trade in Archaic Greece, Oxford 2000.

Mueller-Goldingen 1995 C. Mueller-Goldingen, Untersuchungen zu Xenophons Kyrupädie (Beiträge zur Altertumskunde Bd. 42), Stuttgart – Leipzig 1995.

Mussche 1994 H. F. Mussche, Holzwege im Laurion, şurada: H. F. Mussche (ed.), Studies in South Attica II, Gent 1994, 76–96.

Müller 1884 A. Müller (ed.), Ibn Abi Usaibi'a: K. 'Uyun al-anba'fi tabaqat al-atibba, Kahire 1884.

Müller 1976 H. Müller, Milesische Volkbeschlüsse, Eine Untersuchung zur Verfassungsgeschichte der Stadt Milet in hellenistischer Zeit (Hypomnemata 14), Göttingen 1976.

Natali1981 C. Natali, La scuola dei filosofi: Scienza ed organizzazione istituzionale della scuola di Aristotele, L'Aquila 1981.

Natali 2000 C. Natali, Schools and Sites of Learning, şurada: J. Brunschwig – G. E. R. Lloyd (ed.), Greek Thought: A Guide to Classical Knowledge, Cambridge 2000, 191–217.

Natali 2013 D. S. Hutchinson (ed.), C. Natali, Aristotle. His Life and School, Princeton – Oxford 2013.

Ogden 1996 D. Ogden, Greek Bastardy in the Classical and Hellenistic Periods, Oxford 1996.

Osborne 1984 R. Osborne, The World of Athens. An Introduction to Classical Athenian Culture, Cambridge 1984.

O'Sullivan 2009 L. O'Sullivan, The Regime of Demetrius of Phalerum in Athens, 317–307 BCE. A Philosopher in Politics, Leiden – Boston 2009.

Page 1975 D. L. Page, Epigrammata Graeca, Oxford 1975.

Pavese 1961 C. Pavese, Aristotele e i filosofi ad Asso, Parola del Passato 16, 1961, 113–119.

Petersen 2003 L. H. Petersen, The Baker, His Tomb, His Wife, and Her Breadbasket: The Monument of Eurysaces in Rome, The Art Bulletin 85.2, 2003, 230–257.

Pleket 1980 H. W. Pleket, Review of Un commentaire historique des Poroi de Xénophon by Ph. Gauthier, Mnemosyne 33, 1980, 190–195.

Plezia 1961 M. Plezia, Aristotelis epistularum fragmenta cum Testamento (Auct. Graecorum et Latinarum Opuscula selecta III), Varşova 1961.

Plezia 1977 M. Plezia, Aristotelis privatorum scriptorum fragmenta, Leipzig 1977.

Poland 1909 E. Poland, Geschichte des griechischen Vereinswesens, Leipzig 1909.

Pomeroy 1994 S. B. Pomeroy, Xenophon Oeconomicus. A Social and Historical Commentary, Oxford 1994.

Prandi 1985 L. Prandi, Callistene: Uno storico tra Aristotele e i re macedoni, Milano 1985.

Rankin 1986 H. D. Rankin, Antisthenes Sokratikos, Amsterdam 1986.

Renehan 1982 R. Renehan, Aristotle's as Lyric Poet: The Hermias Poem, GRBS 23, 1982, 251–274.

Rhodes 1972 P. J. Rhodes, The Athenian Boule, Oxford 1972.

Rhodes 1981 P. J. Rhodes, A Commentary on the Aristotelian

Athenaion Politeia, Oxford 1981.

Rhodes 2007 P. J. Rhodes, The Greek City States: A Source Book, Cambridge[2] 2007.

Rhodes – Osborne 2003
P. J. Rhodes – R. Osborne, Greek Historical Inscriptions 404–323 BC., Oxford 2003.

Riezler 1907 K. Riezler, Über Finanzen und Monopole im alten Griechenland. Zur Theorie und Geschichte der antiken Stadtwirtschaft, Berlin 1907.

Robert 1940 L. Robert, Hellenica I, Paris 1940.

Robinson – Price 1967
E. S. G. Robinson – M. J. Price, An Emergency Coinage of Timotheos, NC 7/7, 1967, 1–6.

Rose 1863 V. Rose (ed.), Aristoteles Pseudepigraphus, Leipzig 1863.

Rostovtzeff 1941 M. Rostovtzeff, The Social and Economic History of the Hellenistic World, Oxford 1941.

Roussel 1976 D. Roussel, Tribu et Cité, Paris 1976.

Rubel 2001 A. Rubel, Hellespontophylakes – Zöllner am Bosporos? Überlegungen zur Fiskalpolitik des attischen Seebundes (IG I[3] 61), Klio 83, 2001, 39–51.

Ruschenbusch 1979
E. Ruschenbusch, Die Einführung des Theorikon, ZPE 36, 1979, 303–308.

Salmon 1984 J. B. Salmon, Wealthy Corinth: A History of the City to 338 B.C., Oxford 1984.

Samuel 1972 A. E. Samuel, Greek and Roman Chronology. Calendars and Years in Classical Antiquity, Münih 1972

Santoni 1991 A. Santoni, L'inno di Aristotele per Ermia di Atarneo, şurada: G. Arrighetti – F. Montanari (ed.), La Componente Autobiographica nella poesia Greca e Latina, Pisa 1991, 179–195.

Schefold 1998 B. Schefold, Xenophons 'Oikonomikos': Der An-

fang welcher Wirtschaftslehre?, şurada: S. T. Lowry – B. Schefold – K. Schefold – A. Schmitt (ed.), Xenophons 'Oikonomikos'. Vademecum zu einem Klassiker der Haushaltsökonomie. Wirtschaft und Finanzen, Düsseldorf 1998, 5–57.

Schmitt 1998 A. Schmitt, Philosophische Voraussetzungen der Wirtschaftstheorie der griechischen Antike (5./4. Jahrhundert v. Chr.), şurada: S. T. Lowry – B. Schefold – K. Schefold – A. Schmitt (ed.), Xenophons 'Oikonomikos'. Vademecum zu einem Klassiker der Haushaltsökonomie. Wirtschaft und Finanzen, Düsseldorf 1998, 95–174.

Scholz 1998 P. Scholz, Der Philosoph und die Politik. Die Ausbildung der philosophischen Lebensform und die Entwicklung des Verhältnisses von Philosophie und Politik im 4. und 3. Jh. v. Chr., Stuttgart 1998.

Schriefl 2013 A. Schriefl, Platons Kritik an Geld und Reichtum (Beiträge zur Altertumskunde 309), Berlin – Boston 2013.

Schuler 1974 W. Schuler, Die Herrschaft der Athener im ersten Attischen Seebund, Berlin 1974.

Schütrumpf 1982
E. Schütrumpf (ed.), Xenophon, Vorschläge zur Beschaffung von Geldmitteln oder Über die Staatseinkünfte (Texte zur Forschung Bd. 38), Darmstadt 1982.

Schütrumpf 1991
E. Schütrumpf (ed.), Aristoteles Politik Buch I: Über die Hausverwaltung und die Herrschaft des Herrn über Sklaven (Aristoteles Werke 9.I), Berlin 1991.

Schütrumpf – Gehrke 1996
E. Schütrumpf – H.-J. Gehrke (ed.), Aristoteles, Politik IV-VI (H. Flashar (ed.), Aristoteles Werke, Bd. 9,III), Berlin 1996.

Sealey 1956 R. Sealey, Callistratos of Aphidna and his Contemporaries, Historia 5, 1956, 178–203.

Sedley 1995 D. Sedley, The dramatis personae of Plato's Phaedo, şurada: T. Smiley (ed.), Philosophical Dialogues: Plato, Hume, and Wittgenstein, Oxford 1995, 1–26.

Sekunda 1986 N. V. Sekunda, Achaemenid Colonization in Lydia, REA 87, 1986, 7–30.

Sekunda 1988 N. V. Sekunda, Persian Settlement in Hellespontine Phrygia, şurada: H. Sancisi-Weerdenburg – A. Kuhrt (ed.), Achaemenid History III, Leiden 1988, 175–196.

Shipton 2000 K. Shipton, Leasing and Lending. The Cash Economy in Fourth Century Athens (BICS Suppl. 74), Londra 2000.

Solmsen 1978 F. Solmsen, The Fishes of Lesbos and Their Alleged Significance for the Development of Aristotle, Hermes 106, 1978, 467–484.

Stanton 1994 G. R. Stanton, The Trittyes of Kleisthenes, Chiron 24, 1994, 160–207.

Steinschneider 1869
M. Steinschneider, Al-Farabi: Des Arabischen Philosophen Leben und Schriften, St. Petersburg, 1869.

Strasburger 1976
H. Strasburger, Zum antiken Gesellschaftsideal (Abhandlung der Heidelberger Akademie der Wissenschaft, Phil.-hist. Kl. 4), Heidelberg 1976.

Stroheker 1958 K. F. Stroheker, Dionysios I. Gestalt und Geschichte des Tyrannen von Syrakus, Wiesbaden 1958.

Stroud 1974 R. S. Stroud, An Athenian Law on Silver Coinage, Hesperia 43, 1974, 157–188.

Stumpf 1986 G. Stumpf, Ein athenisches Münzgesetz des 4. Jh. v.Chr., JNG 36, 1986, 23–40.

Svoronos – Pick 1975
J. N. Svoronos – B. Pick, Corpus of the Ancient Coins of Athens, Chicago 1975.

Takmer 2010 B. Takmer, Stadiasmus Patarensis için Parerga (2):

Sidyma I. Yeni Yazıtlarla Birlikte Yerleşim Tarihçesi, Gephyra 7, 2010, 95–136.

Tarn 1948 W. W. Tarn, Alexander the Great I–II, Cambridge 1948.

Thommen 1996 L. Thommen, Lakedaimonion Politeia. Die Entstehung der spartanischen Verfassung, Stuttgart 1996.

Thompson 1979 W. E. Thompson, A View of Athenian Banking, MH 36, 1979, 224–241.

Thompson 1982 W. E. Thompson, The Athenian Entrepreneur, AC 51, 1982, 53–85.

Thompson 1983 D. J. Thompson, Nile Grain Transport under the Ptolemies, şurada: P. D. Garnsey – K. Hopkins – C. R. Whittaker (ed.), Trade in the Ancient Economy, Londra 1983, 64–76.

Thorley 2004 J. Thorley, Athenian Democracy, Londra – New York[2] 2004.

Thür – Taeuber 1994
G. Thür – H. Taeuber, Prozessrechtliche Inschriften der Griechischen Poleis: Arkadien, Viyana 1994.

Tod 1947 M. N. Tod, Epigraphical Notes on Greek Coinage III: Ὀβολός, NC 6.7, 1947, 1–27.

Traill 1975 J. S. Traill, The Political Organization of Attica: a Study of the Demes, Trittyes, and Phylai, and Their Representation in the Athenian Council (ASCSA), Princeton 1975.

Traill 1986 J. S. Traill, Demos and Trittys, Toronto 1986.

Tuplin 1987 C. Tuplin, The Administration of the Achaemenid Empire, şurada: I. Carradice (ed.), Coinage and Administration in the Athenian and Persian Empires. The Ninth Oxford Symposium on Coinage and Monetary History, Oxford 1987, 109–166.

Vanderpool 1965
E. Vanderpool, The Location of the Attic Deme Erchia, BCH 89, 1965, 21–26.

Velissaropoulos 1980
J. Velissaropoulos, Les nauclères grecs: recherches sur les institutions maritimes en Grèce et dans l'Orient hellénisé, Cenevre – Paris 1980.

Wagner 1969 F. Wagner, Das Bild der frühen Ökonomik, Münich 1969.

Wallace 1989 R. W. Wallace, The Athenian Proeispherontes, Hesperia 58, 1989, 473–490.

Wehrli 1944 F. Wehrli, Die Schule des Aristoteles. Texte und Kommentar, Heft I: Dikaiarchos, Basel 1944.

Wehrli 1945 F. Wehrli, Die Schule des Aristoteles. Texte und Kommentar, Heft II: Aristoxenos, Basel 1945.

Wehrli 1957 F. Wehrli, Die Schule des Aristoteles. Texte und Kommentar, Heft IX: Phainias von Eresos, Chamaileon, Praxiphanes, Basel 1957.

Weil 1960 R. Weil, Aristote et l'histoire, Paris 1960.

Weiskopf 1982 M. Weiskopf, Achaemenid Systems of Governing in Anatolia, Berkeley 1982. (Yayınlanmamış Doktora Tezi, California Üni.).

Weiskopf 1989 M. Weiskopf, The So-called "Great Satraps' Revolt", 366–360 B.C.: Concerning Local Instability in the Achaemenid Far West (Historia Einzelschriften 63), Wiesbaden 1989.

Welwei 1992 K.-W. Welwei, Athen: Vom neolithischen Siedlungsplatz zur archaischen Grosspolis, Darmstadt 1992.

Whitehead 1986 D. Whitehead, The Demes of Attica, 508/7–ca. 250 B.C. A Political and Social Study, Princeton 1986.

Whitehead 1991 D. Whitehead, Norms of Citizenship in Ancient Greece, şurada: A. Molho – K. Raaflaub – J. Emlen (ed.), City States in Classical Antiquity, Stuttgart 1991, 135–154.

Wiesehöfer 1991 J. Wiesehöfer, PRTRK, RB HYL', SGN und MR'. Zur Verwaltung Südägyptens in achaimeni-

discher Zeit, şurada: H. Sancisi-Weerdenburg – A. Kuhrt (ed.), Achaemenid History VI, Leiden, 305–309.

Wiesehöfer 1994 J. Wiesehöfer, Das antike Persien, Zürih 1994.

Wilamowitz-Möllendorf 1881
U. von Wilamowitz-Möllendorf, Antigonos von Karystos, Berlin 1881.

Wilamowitz-Möllendorf 1893
U. von Wilamowitz-Möllendorf, Aristoteles und Athen, Berlin 1893.

Wilcken 1889 U. Wilcken, Griechische Ostraka aus Aegypten und Nubien. Ein Beitragzurantiken Wirtschaftsgeschichte I–II, Leipzig – Berlin 1899.

Wilcken 1901 U. Wilcken, Zu den pseudo-aristotelischen Oeconomica, Hermes 36, 1901, 187–200.

Wilhelm 1934 A. Wilhelm, Untersuchungen zu Xenophon's Poroi, Wiener Studien 52, 1934, 18–56.

Will 1955 E. Will, Korinthiaka. Recherches sur l'histoire et la civilisation de Corinthe des origines aux guerres médiques, Paris 1955.

Will 1960 E. Will, Chabrias et les finances de Tachos, REA 62, 1960, S. 254–275.

Woodhead 1962 A. G. Woodhead, Chabrias, Timotheus, and the Aegean Allies, 375–373 B.C., Phoenix 16, 1962, 258–266.

Wormell 1935 D. E. W. Wormell, The Literary Tradition Concerning Hermias of Atarneus, YClS 5, 1935, 57–92.

Wöhrle 1990 G. Wöhrle, Studien zur Geschichte der antiken Gesundheitslehre, Stuttgart 1990.

Wörrle 1964 M. Wörrle, Untersuchungen zur Verfassungsgeschichte von Argos im 5. Jh. v. Chr. (Doktora Tezi Nürnberg 1964).

Yoyotte 2006 J. Yoyotte, An Extraordinary Pair of Twins: The Steles of the Pharaoh Nektanebo I, şurada: F. Goddio – M. Clauss (ed.), Egypt's Sunken Treasures, Münih 2006, 316–323.

Zeller 1879 E. Zeller, Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung II.2, Leipzig 1879.

Zelnick-Abramowitz 2004
R. Zelnick-Abramowitz, The Proxenoi of Western Greece, ZPE 147, 2004, 93–106.

Zhmud 1997 L. Zhmud, Wissenschaft, Philosophie und Religion im frühen Pythagoreismus, Antike in der Moderne, Berlin 1997.

Ziebarth 1896 E. Ziebarth, Griechisches Vereinswesen, Leipzig 1896.

Zimmermann 2000
K. Zimmermann, Späthellenistische Kultpraxis in einer karischen Kleinstadt. Eine neue Lex sacra aus Bargylia, Chiron 30, 2000, 451–485.

Zimmermann – Rengakos 2014
B. Zimmermann – A. Rengakos, Handbuch der griechischen Literatur der Antike II: Die Literatur der klassischen und hellenistischen Zeit, Münih 2014.

Zoepffel 1965 R. Zoepffel, Untersuchungen zum Geschichtswerk des Philistos von Syrakus, Freiburg 1965.

Zoepffel 2001 R. Zoepffel, Sokrates und die Pythagoreer, şurada: H. Kessler (ed.), Sokrates. Nachfolge und Eigenwege (Sokrates-Studien V, Die Graue Reihe 31), Kusterdingen 2001, 167–200.

Zoepffel 2006 R. Zoepffel, Aristoteles. Oikonomika. Schriften zur Hauswirtschaft und Finanzwesen (Aristoteles Werke in Deutscher Übersetzung 9.II), Berlin 2006.

Zörner 1971 G. Zörner, Kypselos und Pheidon von Argos. Untersuchungen zur frühen griechischen Tyrannis, Marburg 1971.

SONNOTLAR

[1] FHG III 45.

[2] γνησιώτατος: Krş. Dion. Hal. *Pomp.* 1,16: ὁ γνησιώτατος αὐτοῦ μαθητὴς Ἀριστοτέλης.

[3] FHG IV 523.

[4] τραυλὸς: Krş. VH 1; Plut. *mor.* 26b: ὥσπερ οἱ τὴν Πλάτωνος ἀπομιμούμενοι κυρτότητα καὶ τὴν Ἀριστοτέλους τραυλότητα; Plut. *mor.* 53d: Ἀριστοτέλους δὲ τὸν τραυλισμόν.

[5] ἐσθῆτί ἐπισήμῳ: Krş. Ael. *var.* 3,19: καὶ γὰρ ἐσθῆτι ἐχρῆτο περιέργῳ ὁ Ἀριστοτέλης.

[6] FGrHist 566 F 157.

[7] Krş. Eus. *evang.* 15,2,15: Μετὰ δὲ τὴν Πυθιάδος τῆς Ἑρμείου τελευτὴν Ἀριστοτέλης ἔγημεν Ἑρπυλλίδα Σταγειρῖτιν, ἐξ ἧς υἱὸς αὐτῷ Νικόμαχος ἐγένετο.

[8] Πλάτωνος ἔτι περιόντος: Krş. Ael. *var.* 4,9: ἀντῳκοδόμησεν αὐτῷ διατριβὴν καὶ ἀντιπαρεξήγαγεν ἐν τῷ περιπάτῳ ἑταίρους ἔχων καὶ ὁμιλητάς, καὶ ἐγλίχετο ἀντίπαλος εἶναι Πλάτωνι; Aug. *civ.* 8,12: Aristoteles Platonis discipulus, uir excellentis ingenii et eloquio Platoni quidem impar, sed multos facile superans, cum sectam Peripateticam condidisset, quod deambulans disputare consueuerat, plurimosque discipulos praeclara fama excellens uiuo adhuc praeceptore in suam haeresim congregasset; Theod. *Gr. aff. cur.* 5,46: Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ἔτι ζῶντι τῷ Πλάτωνι προφανῶς ἀντετάξατο; Philopon. *Aristot. an. post.* 13,3,3243: ἱστορεῖται δὲ καὶ ζῶντος τοῦ Πλάτωνος καρτερώτατα περὶ τούτου τοῦ δόγματος ἐνστῆναι αὐτῷ τὸν Ἀριστοτέλην.

[9] πωλάρια: Ael. *var.* 4,9: Ὁ Πλάτων τὸν Ἀριστοτέλη ἐκάλει Πῶλον. τί δὲ ἐβούλετο αὐτῷ τὸ ὄνομα ἐκεῖνο; δηλονότι ὡμολόγηται τὸν πῶλον, ὅταν κορεσθῇ τοῦ μητρῴου γάλακτος, λακτίζειν τὴν μητέρα; Phot. *bib.* 533b 15: Ἀριστοτέλης ὁ τοῦ περιπάτου προστάτης ὑπὸ Πλάτωνος ἵππος ἐπωνομάζετο, ἐναντιοῦσθαι δοκῶν τῷ διδασκάλῳ· καὶ γὰρ ὁ ἵππος τὸν ἑαυτοῦ φιλεῖ πατέρα δάκνειν.

[10] πρεσβεύοντος: Philokhor. *frag.* 244: Ἀριστοτέλους μὲν ἀποδεδημηκότος εἰς Μακεδονίαν.

[11] ἀνακάμπτοντα περιπατεῖ: Krş. Plut. *mor.* 796d: καὶ γὰρ τοὺς ἐν ταῖς στοαῖς ἀνακάμπτοντας περιπατεῖν φασιν, ὡς ἔλεγε Δικαίαρχος, οὐκέτι δὲ τοὺς εἰς ἀγρὸν ἢ πρὸς φίλον βαδίζοντας.

[12] αἰσχρὸν σιωπᾶν: Cic. *orat.* 3,41: Itaque ipse Aristoteles cum florere Isocratem nobilitate discipulorum videret, quod [ipse] suas disputationes a causis forensibus et civilibus ad inanem sermonis elegantiam transtulisset, mutavit repente totam formam prope disciplinae suae versumque quendam Philoctetae paulo secus dixit (bk. Eur. *frag.* 796): ille enim turpe sibi ait esse tacere, cum barbaros, hic autem, cum Isocratem pateretur dicere; Philodem. *rhet.* col. 48,36: αἰσχρὸν σιωπᾶν, Ἰσοκράτην δ' ἐᾶν λέγειν.

[13] πρὸς θέσιν: Cic. *or.* 45–46: latius enim de genere quam de parte disceptare licet, ut quod in universo sit probatum id in parte sit probari necesse-haec igitur quaestio a propriis personis et temporibus ad universi generis orationem traducta appellatur θέσις; Cic. *fin.* 5,10: Disserendique ab isdem non dialectice solum, sed etiam oratorie praecepta sunt tradita, ab Aristoteleque principe de singulis rebus in utramque partem dicendi exercitatio est instituta, ut non contra omnia semper || συνεγύμναζε: Krş. Philodem. *rhet.* col. 48,35–36: Νῦν δ' ἐπ' ἐκεῖνο βαδίζομεν, ὃ περὶ Ἀριστοτέλους ἀναγγέλλουσιν, ὅτι τῆς δειλῆς ἐγύμναζεν ἐπιφωνήσας.

[14] παιδικὰ γενέσθαι αὐτοῦ: VH 4: καὶ αὐτοῦ Ἑρμείου παιδικὰ γενομένου Ἀριστοτέλους; krş. Suda s. v. Ἀριστοτέλης.

[15] κηδεῦσαι: Didym. *in Demosth.* 6,18–22: καὶ ἡ κηδεία δὲ ἡ πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη καὶ ὁ γραφεὶς ἐπ' αὐτῷ Παιὰν μαρτυρεῖν αὐτοῦ τῇ ἀρετῇ δόξειεν ἄν, κούκ ἂν ἔχοι φαύλως αὐτὸν ἀναγράψαι διὰ τὸ μὴ πολλοῖς πρὸ χειρὸς εἶναι, ἔχοντα οὕτως || θυγατέρα ἢ ἀδελφιδῆν: Strab. 13,157: τῷ δ' Ἀριστοτέλει καὶ θυγατέρα ἀδελφοῦ συνῴκισε.

[16] δοῦλον: Didym. *in Demosth.* 5,25–27: δοῦλος δὲ γενόμενος ἀδηφάγοις ζεύγεσιν ἐν ταῖς πανηγύρεσιν ἀγωνίζεται.

[17] ἀνελόντα: Tert. *apol.* 46,15: Aristoteles familiarem suum Hermiam turpiter loco excedere fecit.

[18] ἐρασθῆναι: Eus. *evang.* 15,2,5: ὡς γεγραφότων ἄλλων περὶ τοῦ γάμου καὶ τῆς πρὸς Ἑρμείαν οἰκειόητος αὐτῷ γεγονυίας.

[19] Eusebios'un alıntıladığı Aristokles'in aktarımına göre bu hikâye Pythagorasçı Lykon'a dayanmaktadır; ama bu anlatımda söz konusu kurban sunusu Pythias'ın ölümünün ardından gerçekleşmiştir: Eus. *evang.* 15,2,8: πάντα δ' ὑπερπαίει μωρίᾳ τὰ ὑπὸ Λύκωνος εἰρημένα, τοῦ λέγοντος εἶναι Πυθαγορικὸν ἑαυτόν. φησὶ γὰρ θύειν Ἀριστοτέλην θυσίαν τετελευτηκυίᾳ τῇ γυναικὶ τοιαύτην ὁποίαν Ἀθηναῖοι τῇ Δήμητρι (*kendisini Pythagorasçı olarak tanımlayan Lykon'un söylediği her şey ahmaklık sınırlarını zorlar. Öyle ki*

Aristoteles'in, eşinin ölümünün ardından Atinalıların Demeter için yaptıklarına benzer bir kurban sunusunda bulunduğunu iddia eder).

[20] παρὰ Φιλίππῳ: Cic. *orat.* 3,141: 10 iunxit. Neque vero hoc fugit sapientissimum regem Philippum, qui hunc Alexandro filio doctorem accierit.

[21] ἀναστῆσαι ... πατρίδα κατασκαφεῖσαν: Diod. 15,52,9; Val. Max. 5,6,5: Plin. *nat. hist.* 7,109; Plut. *mor.* 1097b; Dio Khrys. *or.* 47,8; Ael. *var.* 12,54; 3,17.

[22] νόμους θεῖναι: Plut. *mor.* 1126d: Εὔδοξος δὲ Κνιδίοις καὶ Ἀριστοτέλης Σταγειρίταις, Πλάτωνος ὄντες συνήθεις, νόμους ἔγραψαν.

[23] κατὰ δέκα ἡμέρας: Quint. *inst.* 1,2,24: Nec de hoc semel decretum erat: tricesimus dies reddebat uicto certaminis potestatem.

[24] Kallisthenes'e ilişkin hikâye için krş. Val. Max 7,2,11; Plut. *Aleks.* 53–55; Arr. *an.* 4,9,10; 4,12,7; 4,14,1; Them. *or.* 130a; Senec. *nat.* 7,23; Suda s. v. Καλλισθένης.

[25] Bu dize tamamen Homeros'tan alıntılanmıştır: Hom. *Il.* 18,95. Krş. Amm. 18,3,7: Ignorans profecto veteris Aristotelis sapiens dictum, qui Callisthenem sectatorem et propinquum suum ad regem Alexandrum mitteus, ei saepe mandabat, ut quam rarissime et iucunde apud hominem loqueretur, vitae potestatem et necis in acie linguae portantem (*[Barbatio] Aristoteles'in, öğrencisi ve akrabası Kallisthenes'i Kral Aleksandros'un yanına gönderirken defaten ona "ölüm ve yaşam gücü iki dudağının arasında olan bir adamın huzurunda mümkün olduğunca az ve yumuşak bir şekilde" konuşmasını tembih ettiği bilgece sözünü kesinlikle bilmiyor olmalıdır*); Val. Max. 7,2,11(ext.): Aristoteles autem Callisthenen auditorem suum ad Alexandrum dimittens monuit cum eo aut quam rarissime aut quam iucundissime loqueretur, quo scilicet apud regias aures uel silentio tutior uel sermone esset acceptior (*Aristoteles öğrencisi Kallisthenes'i Aleksandros'un yanına gönderirken ona daha güvende olabilmesi için ya sessiz kalması ya da kralın kulağında hoş bir tını bırakması yönünde kralla ya mümkün olduğunca nadiren ya da mümkün olduğunca hoş bir biçimde konuşmasını salık vermiştir*). Aynı sözün Diogenes tarafından çok pahalı şeyler alan biri için kullanılması için bk. DL 6,53: πρὸς τὸν πολυτελῶς ὀψωνοῦντα, ὠκύμορος δή μοι, τέκος, ἔσσεαι, οἷ' ἀγοράζεις.

[26] δίκην ἀσεβείας: Athen. *deipn.* 15,52: ἀλλὰ μὴν καὶ αὐτὸς Ἀριστοτέλης ἐν τῇ Ἀπολογίᾳ τῆς ἀσεβείας, εἰ μὴ κατέψευσται ὁ λόγος, φησίν· οὐ γὰρ ἄν ποτε Ἑρμείᾳ θύειν ὡς ἀθανάτῳ προαιρούμενος ὡς

θνητῷ μνῆμα κατεσκεύαζον καὶ ἀθανατίζειν τὴν φύσιν βουλόμενος ἐπιταφίοις ἄν τιμαῖς ἐκόσμησα αὐτόν.

27 Fav. *omn. hist.* (*frag.*) 68.

28 APP *ep. dem.* 48 = Aristot. *FLfrag.* 674 = Didym. *in Demosth.* 6,39–43.

29 FGrHist 77 F 1.

30 *Aconitum anthora*; krş. VH 6.

31 Aristot. *FLfrag.* 675 = Didym. *in Demosth.* 6,22–36. İlahinin yorumlanması için bk. Bowra 1938, 182–189; krş. Düring 1957, 59–60.

32 AG 7,107.

33 λόγον δικανικὸν: Athen. *deipn.* 15,52: ἀλλὰ μὴν καὶ αὐτὸς Ἀριστοτέλης ἐν τῇ Ἀπολογίᾳ τῆς ἀσεβείας, εἰ μὴ κατέψευσται ὁ λόγος, φησίν; Orig. *Cels.* 1,65: (metin ve çevirisi için bk. yk. dn. 327).

34 ὄγχνῃ ... σύκῳ: Metnin orijinali iki dizeden oluşur [Hom. *Od.* 7, 120–121: ὄγχνη ἐπ' ὄγχνῃ γηράσκει, μῆλον δ' ἐπὶ μήλῳ, | αὐτὰρ ἐπὶ σταφυλῇ σταφυλή, σῦκον δ' ἐπὶ σύκῳ (*Armut üstüne armut biter, elma üstüne elma, | salkım üstüne salkım, incir üstüne de incir*); krş. Aristot. *Flfrag.* 667; ayrıca bk. VM 42; VV 20; Eust. *comm. Il.* 4,936; Eust. *comm. Od.* 1,261 ve 267; Ael. *var.* 3,36; El. *Aristot. kat.* 123.

35 Fav. *omn. hist.* (*frag.*) 69.

36 FGrHist 244 F 38a.

37 İ.Ö. 384–383.

38 γεννηθῆναι: VH 6; VM 10; Dion. Hal. *Amm.* 5: ἐγεννήθη δὲ κατὰ τὴν ϙθ´ Ὀλυμπιάδα Διοτρεφοῦς Ἀθήνησιν ἄρχοντος; Aul. Gell. *n. Att.* 17,21,25. eoque ipso anno, qui erat post reciperatam urbem septimus, Aristotelem philosophum natum esse memoriae mandatum est.

39 ἑπτακαιδεκέτην συστάντα: Dion. Hal. *Amm.* 5: ἐπὶ δὲ Πολυζήλου ἄρχοντος ... ὀκτωκαιδέκατον ἔτος ἔχων εἰς Ἀθήνας ἦλθεν, καὶ συσταθεὶς Πλάτωνι; Syncel. *ekl. khr.* 311: Ἀριστοτέλης Πλάτωνι ἐμαθήτευσεν ἀπὸ ιζ ἔτους τῆς ζωῆς αὐτου.

40 εἴκοσιν ἔτη: VM 5 ve 11; VV 4; 12; 30; Dion. Hal. *Amm.* 5: καὶ συσταθεὶς Πλάτωνι χρόνον εἰκοσαετῆ διέτριψε σὺν αὐτῷ; Schol. Aristeid. 249,8: λέγεται καὶ εἴκοσι πρὸς τοῖς πέντε ὁμιλῆσαι αὐτῷ ἔτη.

41 İ.Ö. 345–344.

[42] İ.Ö. 347–346.

[43] İ.Ö. 342–341.

[44] πεντεκαίδεκα ἔτη: Iust. 12,6,8: exacta pueritia per quinquennium sub Aristotele ... crevit.

[45] İ.Ö. 335–334.

[46] εἰς δ' Ἀθήνας ἀφικέσθαι: VH 5; Dion. Hal. *Amm.* 5: ἐπ' Εὐαινέτου ἄρχοντος ἀφικόμενος εἰς Ἀθήνας ἐσχόλαζεν ἐν Λυκείῳ χρόνον ἐτῶν δώδεκα.

[47] İ.Ö. 322–321.

[48] Δημοσθένην καταστρέψαι: Aul. Gell. *n. Att.* 17,21,35: post aliquanto Demosthenes uita functi sunt.

[49] ἀπᾶραι εἰς Χαλκίδα ... τελευτῆσαι ... νόσῳ: VM 18; VV 19; VL 43; Dion. Hal. *Amm.* 5: ἀπάρας εἰς Χαλκίδα νόσῳ τελευτᾷ.

[50] προσκροῦσαι: Plut. *Aleks.* 8,4: ὕστερον ὑποπτότερον ἔσχεν.

[51] Amphipolisli kynik filozof Zoilos'un öğrencisi Lampsakoslu Anaksimenes ca. İ.Ö. 380–320 yılları arasında yasamıştır (FGrHist 71). *Hellenica*, *Philippica* ve Aleksandros üzerine bir inceleme kaleme almıştır. Plutarkhos (*Aleks.* 8,5) ise, Aleksandros'un Ksenokrates'le birlikte onurlandırdığı filozof olarak Anaksimenes yerine Demokritosçu düşünür Abderalı Anaksarkhos'u anar: ὡς ἡ περὶ Ἀνάξαρχόν τε τιμὴ καὶ τὰ πεμφθέντα Ξενοκράτει πεντήκοντα τάλαντα. Her durumda her iki yazar aynı kişiden bahsediyor olmalıdır; krş. Düring 1957, 61.

[52] Agathenor oğlu, Kalkhedonlu Ksenokrates Platon'un öğrencisi olup İ.Ö. 339–314 yılları arasında Akademia'nın başkanlığını yürütmüştür.

[53] Ἀναξιμένην ... Ξενοκράτει: Plut. *Aleks.* 8,5: ἡ περὶ Ἀνάξαρχόν τε τιμὴ καὶ τὰ πεμφθέντα Ξενοκράτει πεντήκοντα τάλαντα; DL 4,8: Ἀλεξάνδρου γοῦν συχνὸν ἀργύριον ἀποστείλαντος αὐτῷ.

[54] Didymos ismi Bryon olarak vermektedir: Didym. *in Demosth.* 6,43–46: [πρὸς ὅν] φησι Βρ[ύ]ων [ἐν τῶι Περὶ Θεοκρίτου ἐπίγραμ]μά τι Θεόκριτον [τὸν Χῖον τοιόνδε ἀντιποιῆ]σαι·

[55] Isokratesçi Metrodoros'un öğrencisi Khioslu Theokritos'tan (FGrHist 760) Suda (s. v. Θεόκριτος) retor, Strabon ise (14,135) sofist olarak bahseder; krş. Düring 1957, 375–376.

[56] Diogenes Laertios epigramın sadece ilk iki mısrasını vermek-

tedir. Bununla birlikte Didymos'un (*in Demosth.* 6,43–46) aktardığına göre epigramın iki mısrası daha vardır; krş. APP *ep. sep.* 46; Eus. *evang.* 15,2,12; Plut. *mor.* 603c; Page 1975, 56:

ὅς διὰ τὴν ἀκρατῆ γαστρὸς φύσιν εἵλετο ναίειν,

ἀντ' Ἀκαδημείας, Βορβόρου ἐν προχοαῖς

Dizginleyemediği açgözlülüğü yüzünden yeğledi

oturmayı Akademia yerine Borboros'un ağzında.

Çamurlu dere anlamına gelen Borboros, Makedon sarayının yakınında akan nehrin adıdır.

[57] Lykeion'a ve kütüphanesine dair hiçbir hükmün bulunmaması nedeniyle bazı araştırmacılar ele geçen vasiyetin Aristoteles tarafından daha önce hazırlanan ve daha bütünlüklü olması gereken vasiyetine ek olarak kaleme alındığını düşünmektedirler. Bununla birlikte Aristoteles Atina'da *metoikos* olarak yaşadığından burada herhangi bir mülk edinme hakkına sahip değildi. Baba ocağı Stageira'da, annesinin evi ise Khalkis'teydi. Bu nedenle Atina'daki günlerini burada kiraladığı bir evde geçirmiş olmalıydı ve her ne kadar burada ders vermiş olsa da Lykeion'a resmi olarak sahip değildi. Dolayısıyla bu dayanak temelinde daha önce hazırlanmış olması gereken bir vasiyetin varlığı düşüncesi kabul edilebilir değildir. Üstelik ele geçen vasiyetinde de bu yönde kanıt oluşturabilecek hiçbir veri bulunmamaktadır. Vasiyetine göre nerede gömüleceğini bilmediğinden (ὅπου δ' ἂν ποιῶνται τὴν ταφήν) Aristoteles'in, vasiyeti Khalkis'te ve ölümünden birkaç ay önce kaleme aldığı düşünülebilir.

[58] περιετύχομεν: Krş. DL 2,97 ve 5,69.

[59] Önce Philippos'a ardından da Aleksandros'a komutan olarak hizmet eden Iolaos oğlu Antipatros'a (İ.Ö. 398–319) İ.Ö. 338 yılındaki Khaironeia Savaşı'nın ardından Parmenion'la birlikte Atina vatandaşlığı hakkı verilmiştir. Suda (s. v. Ἀντίπατρος) Antipatros'un Aristoteles'in öğrencisi olduğunu, ayrıca mektuplarını iki kitap halinde derlediğini ve *Perdikkas'ın Illyria'daki İcraatları*/Περδίκκου πράξεις Ἰλλυρικαί adıyla bir tarih eseri kaleme aldığını aktarmaktadır: μαθητὴς Ἀριστοτέλους. κατέλιπεν ἐπιστολῶν σύγγραμμα ἐν βιβλίοις β΄, καὶ ἱστορίαν, τὰς Περδίκκου πράξεις Ἰλλυρικάς. Antipatros'un Aristoteles tarafından bir tür onur payesi olacak şekilde vasi olarak tayin edilmesi, farklı konumları ve hayat biçimlerine karşın ikisi arasındaki dostane ilişkiye tanıklık etmektedir.

[60] ὅτι σπουδαία περὶ ἐμὲ: Athen. *deipn.* 13,56: ὥς φησιν

Ἕρμιππος ἐν τῷ περὶ Ἀριστοτέλους πρώτῳ, ἐπιμελείας φάσκων τῆς δεούσης τετυχηκέναι ἐν ταῖς τοῦ φιλοσόφου διαθήκαις.

[61] Lesbos adasında yerleşim.

[62] ἐν Χαλκίδι: Strab. 10,1,11: ἡ Ἀριστοτέλους ἐν τῇ Χαλκίδι διατριβή, ὅς γε κἀκεῖ κατέλυσε τὸν βίον.

[63] ἐν Σταγείροις: DL 5,52: τὸ δὲ χωρίον τὸ ἐν Σταγείροις ἡμῖν ὑπάρχον.

[64] Plinius (*nat. hist.* 35,106), Protogenes tarafından yapılan portreler arasında Aristoteles'in annesininkini de sayar. Ama vasiyette portreden değil, heykelden bahsedildiği için bunların özdeş olmadıkları açıktır; krş. Natali 2013, 154 dn. 9.

[65] λοπάδας: Eus. *evang.* 15,2,8: ἡνίκα δὲ εἰς Χαλκίδα ἀπῄει, τοὺς τελώνας εὑρεῖν ἐν τῷ πλοίῳ λοπάδια χαλκᾶ τέτταρα καὶ ἑβδομήκοντα; Plin. *nat. hist.* 35,162: in Aristotelis heredum auctione septuaginta patinas venisse traditur; Theod *Gr. aff. cur.* 12,51: ἡνίκα δὲ εἰς Χαλκίδα ἀπῄει, τοὺς τελώνας ἔφη διερευνωμένους τὸ πλοῖον εὑρεῖν ἐν αὐτῷ λοπάδια χαλκᾶ τέτταρα καὶ ἑβδομήκοντα.

[66] θερμοῦ ἐλαίου: Eus. *evang.* 15,2,8: ἐν ἐλαίῳ θερμῷ λουόμενον τοῦτο δὴ πιπράσκειν; Theod *Gr. aff. cur.* 12,51: ἐν ἐλαίῳ θερμῷ λουόμενος τοῦτο ὕστερον ἀπεδίδοτο.

[67] σφαῖραν χαλκῆν: Ammianus Marcellinus aynı hikâyeyi Aleksandros için anlatmaktadır: Amm. 16,54: (Alexander) aenea concha supposita, brachio extra cubile protento, pilam tenebat argenteam, ut cum nervorum vigorem sopor laxasset infusus, gestaminis lapsi tinnitus abrumperet somnum.

[68] Krş. *DL* 5,21; *Aristot. EN* 1161b *5–6:* ᾗ μὲν οὖν δοῦλος, οὐκ ἔστι φιλία πρὸς αὐτόν, ᾗ δ' ἄνθρωπος.

[69] ἡ μὲν ὅρασις ... ἡ δὲ ψυχή: Aristot. *EN* 1096b 28–29: ὡς γὰρ ἐν σώματι ὄψις, ἐν ψυχῇ νοῦς || τὸ φῶς: Aristot. *an.* 419a 9: διὸ καὶ οὐχ ὁρᾶται ἄνευ φωτός.

[70] Krş. Aristot. *EN* 1152a 20–21: ἔοικε δὴ ὁ ἀκρατὴς πόλει ἣ ψηφίζεται μὲν ἅπαντα τὰ δέοντα καὶ νόμους ἔχει σπουδαίους, χρῆται δὲ οὐδέν (*Nefsine hâkim olmayan kişi, gerekli her kararı alan ve özenli yasaları olan, ama bunlardan hiç yararlanmayan bir kente benzer).*

[71] παιδείας ... γλυκύν: Hermog. *progym.* 3: οἷον Ἰσοκράτης ἔφησε τῆς παιδείας τὴν μὲν ῥίζαν εἶναι πικρὰν τὸν δὲ καρπὸν γλυκύν. Theon benzer bir sözü Platon'a atfetmektedir: Theon *progym.* 100:

οἷον Πλάτων ὁ φιλόσοφος τοὺς τῆς ἀρετῆς κλῶνας ἔφη ἱδρῶτι καὶ πόνοις φύεσθαι.

[72] χάρις: Ioan. Khrys. *epist. Col. hom.* 62,304: Τὸν φίλον ἂν καλέσῃς, μέχρι τῆς ἑσπέρας ἡ χάρις.

[73] ἐλπίς ... ἐνύπνιον: Stobaios bu sözü Pindaros'a (Stob. *anth.* 4,47,12: Πίνδαρος εἶπε τὰς ἐλπίδας εἶναι ἐγρηγορότων ἐνύπνια); Aelianus ise Platon'a atfetmektedir (Ael. *var.* 13,29:῎Ελεγεν ὁ Πλάτων τὰς ἐλπίδας ἐγρηγορότων ἀνθρώπων ὀνείρους εἶναι).

[74] ἰσχάδα: Stilpon hakkında anlatılan benzer bir hikâye için krş. DL 2,118.

[75] φύσεως, μαθήσεως, ἀσκήσεως: Aristot. *EN* 1179b 20–21: γίνεσθαι δ' ἀγαθοὺς οἴονται οἳ μὲν φύσει οἳ δ' ἔθει οἳ δὲ διδαχῇ (*Bazıları insanın doğuştan, bazıları gelenek ve bazıları da eğitim sayesinde ahlaklı olduklarını düşünür*); krş. Aristot. *pol.* 1332a 39–40: ἀγαθοί γε καὶ σπουδαῖοι γίγνονται διὰ τριῶν. τὰ τρία δὲ ταῦτά ἐστι φύσις ἔθος λόγος.

[76] τὸ κάλλος: Stob. *anth.* 4,21a,11: Ἀριστοτέλης ἔφη τὸ κάλλος πάσης ἐπιστολῆς συστατικώτερον εἶναι.

[77] θεοῦ δῶρον ... εὐμορφίαν: Stob. *anth.* 4,21a,16: τὼς σκάνεος καλλονὰν ἔχοντας, δώρημα φύσιος.

[78] İ.Ö. 214/3 yılında Kyrene'de doğan ve İ.Ö. 129/8 yılında Atina'da vefat eden Akademia üyesi filozof; Diogenes Laertios (4,62–66) hayatı hakkında bilgi vermektedir.

[79] Aynı soruya Khilon'un verdiği "*iyi umut besleme bakımından*" yanıtı için bk. DL 1,69; Aristippos'un verdiği "*uysal ve azgın atlar arasındaki fark kadar*" yanıtı için bk. DL 2,69.

[80] τὴν παιδείαν ... καταφυγήν: Stob. *anth.* 2,31,35: Ἀριστοτέλης ἔφη τὴν παιδείαν εὐτυχοῦσι μὲν κόσμον εἶναι, πταίσασι δὲ καταφυγὴν ἐλευθέριον.

[81] τῶν γονέων ... παρασχέσθαι: Stob. *anth.* 2,31,85: ταῖς μὲν πόλεσι τὰ τείχη, ταῖς δὲ ψυχαῖς ὁ ἐκ παιδείας νοῦς κόσμον καὶ ἀσφάλειαν παρέχει; krş. Plut. *Aleks.* 8,4: ὡς αὐτὸς (ç. n. Ἀλέξανδρος) ἔλεγε, τοῦ πατρός, ὡς δι' ἐκεῖνον (ç. n. Ἀριστοτέλην) μὲν ζῶν, διὰ τοῦτον δὲ καλῶς ζῶν || ζῆν ... καλῶς ζῆν: Isokrates benzer bir ifadeyi hocalara babalardan daha yüksek paye verirken kullanmaktadır: Theon *progym.* 99: οἷον Ἰσοκράτης ὁ ῥήτωρ παρῄνει τοῖς γνωρίμοις προτιμᾶν τῶν γονέων τοὺς διδασκάλους, ὅτι οἱ μὲν τοῦ ζῆν μόνον, οἱ δὲ διδάσκαλοι καὶ τοῦ καλῶς ζῆν αἴτιοι γεγόνασιν; krş. Theon *progym.*

103: πρὸς τὸν Ἰσοκράτην, εἰπόντα ὅτι τοὺς διδασκάλους προτιμητέον τῶν πατέρων· οἱ μὲν γὰρ τὸ ζῆν ἡμῖν, οἱ δὲ διδάσκαλοι τὸ καλῶς ζῆν παρέσχοντο.

[82] μία ψυχὴ: Ioan. Khrys. *epist. Thes. hom.* 62,404: ἡ ψυχὴ καὶ ἡ καρδία μία.

[83] τοὺς μὲν οὕτω φείδεσθαι ... τεθνηξομένους: APP *ep. exh.* 26: ὡς τεθνηξόμενος τῶν σῶν ἀγαθῶν ἀπόλαυε, | ὡς δὲ βιωσόμενος φείδεο σῶν κτεάνων; krş. Plut. *mor.* 527a: οὐκ ἀκούεις, φήσομεν, Ἀριστοτέλους λέγοντος ὅτι οἱ μὲν οὐ χρῶνται οἱ δὲ παραχρῶνται.

[84] τυφλοῦ ... τὸ ἐρώτημα: Stob. *anth.* 4,21a,14: Ἀριστοτέλης ἐρωτηθεὶς διὰ τί τῶν καλῶν ὁ ἔρως, "τυφλοῦ" εἶπεν "ἡ ἐρώτησις".

[85] τὸ ἀνεπιτάκτως ποιεῖν: Aristot. *EN* 1143a 8: ἡ μὲν γὰρ φρόνησις ἐπιτακτική ἐστιν. Öğrencilerinin ne öğrendikleri sorusuna Ksenokrates'in verdiği benzer cevap için bk. Cic. *rep.* 1,3: Xenocraten ferunt, nobilem in primis philosophum, cum quaereretur ex eo, quid adsequerentur eius discipuli, respondisse, ut id sua sponte facerent, quod cogerentur facere legibus.

[86] Diğer versiyon için bk. DL 5,17.

[87] οὐ τῷ ἀνθρώπῳ ... ἀλλὰ τῷ ἀνθρωπίνῳ: Krş. Stob. *anth.* 3,37,31: Ἀριστοτέλης ὁ φιλόσοφος αἰτηθείς ποτε ἔρανον ὑπὸ μοχθηροῦ καὶ παρασχόμενος, ἐπειδὴ ἐπελάβετό τις αὐτοῦ ὅτι τοιούτῳ ἔδωκεν, "οὐ τῷ ἀνθρώπῳ" ἔφη "ἀλλὰ τῷ ἀνθρωπίνῳ".

[88] δικαιοσύνην ... κατ' ἀξίαν: Aristot. *top.* 143a 15–16: οἷον τὴν δικαιοσύνην ἕξιν ἰσότητος ποιητικὴν ἢ διανεμητικὴν τοῦ ἴσου; Aristot. *top.* 145b 35–36: ἡ δικαιοσύνη δύναμις τοῦ ἴσου διανεμητική; krş. Cic. *inv.* 2,160: iustitia est habitus animi communi utilitate conservata suam cuique tribuens dignitatem.

[89] Fav. *mem.* (*frag.*) 40.

[90] ᾧ φίλοι, οὐδεὶς φίλος: Aristot. *EE* 1245b 21: οὐθεὶς φίλος ᾧ πολλοὶ φίλοι; krş. Aristot. *NE* 1171a 15–16: οἱ δὲ πολύφιλοι καὶ πᾶσιν οἰκείως ἐντυγχάνοντες οὐδενὶ δοκοῦσιν εἶναι φίλοι.

[91] πρακτικόν ... θεωρητικόν: Aristot. *metaph.* 993b 20–21: θεωρητικῆς μὲν γὰρ τέλος ἀλήθεια πρακτικῆς δ' ἔργον; Aristot. *an.* 407a 23–25: τῶν μὲν γὰρ πρακτικῶν νοήσεων ἔστι πέρατα (πᾶσαι γὰρ ἑτέρου χάριν), αἱ δὲ θεωρητικαὶ τοῖς λόγοις ὁμοίως ὁρίζονται.

[92] προσηκριβωμένον: Aristot. *metaph.* 1005b 4–5: δεῖ γὰρ περὶ τούτων ἥκειν προεπισταμένους ἀλλὰ μὴ ἀκούοντας ζητεῖν.

[93] πιθανὸν: Aristot. *top.* 149b 26–27: ἐστὶ ῥήτωρ μὲν ὁ δυνάμενος τὸ ἐν ἑκάστῳ πιθανὸν θεωρεῖν.

[94] δυνάμεσιν: Diyalektik ve retoriğin bir bilgi değil, etkinlik olduğu görüşü için krş. Aristot. *rhet.* 1359b 12–14: τὴν διαλεκτικὴν ἢ ταύτην μὴ καθάπερ ἂν δυνάμεις ἀλλ' ἐπιστήμας πειρᾶται κατασκευάζειν.

[95] διαλεκτικῇ καὶ ῥητορικῇ: Aristot. *rhet.* 1356a 25–26: τὴν ῥητορικὴν οἷον παραφυές τι τῆς διαλεκτικῆς εἶναι καὶ τῆς περὶ τὰ ἤθη πραγματείας.

[96] εὕρεσιν ... κρίσιν ... χρῆσιν: Aleks. *Aristot. an. pr.* 3,7: ταύτης γὰρ (ç. n. τῆς λογικῆς) ἥ τε εὕρεσίς ἐστι καὶ ἡ σύστασις καὶ ἡ πρὸς τὰ κυριώτατα χρῆσις.

[97] τὰ λήμματα: Ammon. *Aristot. an. pr.* 26,36: οἱ δὲ Στωικοὶ ἀξιώματα αὐτὰς (ç. n. τὰς προτάσεις) ἐκάλουν καὶ λήμματα παρὰ τὸ λαμβάνειν καὶ ἀξιοῦν αὐτὰς ἀληθεῖς εἶναι || συναγωγή: Aristot. *rhet.* 1400b 26–29: εὐδοκιμεῖ δὲ μᾶλλον τῶν ἐνθυμημάτων τὰ ἐλεγκτικὰ τῶν ἀποδεικτικῶν διὰ τὸ συναγωγὴν μὲν ἐναντίων εἶναι ἐν μικρῷ τὸ ἐλεγκτικὸν ἐνθύμημα, παρ' ἄλληλα δὲ φανερὰ εἶναι τῷ ἀκροατῇ μᾶλλον; krş. Aristot. *rhet.* 1410a 22–23: ὁ γὰρ ἔλεγχος συναγωγὴ τῶν ἀντικειμένων ἐστίν.

[98] πρὸς τὴν χρῆσιν: Aristot. *soph. el.* 175a 3–4: πρὸς τίνα χρῆσιν οἱ τοιοῦτοι τῶν λόγων ὠφέλιμοι || ἀγωνιστικὰ ... ἐρωτήσεως: Aristot. *soph. el.* 165b 10–11: περὶ δὲ τῶν ἀγωνιστικῶν καὶ ἐριστικῶν νῦν λέγωμεν || τὰ περὶ ἐρωτήσεως: Aristot. *soph. el.* 175a 1–2: Ἐξ ὧν μὲν οὖν αἱ ἐρωτήσεις καὶ πῶς ἐρωτητέον ἐν ταῖς ἀγωνιστικαῖς διατριβαῖς, εἴρηται.

[99] κριτήριον: Stob. *anth.* 1,58,1: κριτήρια δ' εἶναι τῆς τούτων γνώσεως τόν τε νοῦν καὶ τὴν αἴσθησιν || αἴσθησις: Aristot. *an.* 428b 18: ἡ αἴσθησις τῶν μὲν ἰδίων ἀληθής = 427b 12 || τὸν νοῦν: Aristot. *EN* 1096b 29: ἐν σώματι ὄψις, ἐν ψυχῇ νοῦς.

[100] Τέλος ... τελείῳ: Aristot. *EN* 1098a 16–18: τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθὸν ψυχῆς ἐνέργεια γίνεται κατ' ἀρετήν, εἰ δὲ πλείους αἱ ἀρεταί, κατὰ τὴν ἀρίστην καὶ τελειοτάτην. ἔτι δ' ἐν βίῳ τελείῳ; Aristot. *EE* 1219a 38–39: εἴη ἂν ἡ εὐδαιμονία ζωῆς τελείας ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν τελείαν; Stob. *anth.* 2,7,3g: Ἀριστοτέλης χρῆσιν ἀρετῆς τελείας ἐν βίῳ τελείῳ χορηγουμένην Cic. *fin.* 2,19: Aristoteles virtutis usum cum vitae perfectae prosperitate coniunxit.

[101] ἐκ τριῶν ἀγαθῶν: Aristot. *rhet.* 1360b 26–28: ἔστι δ' ἐν αὐτῷ

μὲν τὰ περὶ ψυχὴν καὶ τὰ ἐν σώματι, ἔξω δὲ εὐγένεια καὶ φίλοι καὶ χρήματα καὶ τιμή; Aristot. *EN* 1098b 12–16: νενεμημένων δὴ τῶν ἀγαθῶν τριχῇ, καὶ τῶν μὲν ἐκτὸς λεγομένων τῶν δὲ περὶ ψυχὴν καὶ σῶμα, τὰ περὶ ψυχὴν κυριώτατα λέγομεν καὶ μάλιστα ἀγαθά, τὰς δὲ πράξεις καὶ τὰς ἐνεργείας τὰς ψυχικὰς περὶ ψυχὴν τίθεμεν; krş. Plat. *nom.* 697a–b; 743e; 870b; ayrıca bk. DL 3,81.

102 πρῶτα τῇ δυνάμει: Aristot. *EE* 1218b 33–34: αἱρετώτερα τὰ ἐν τῇ ψυχῇ, καθάπερ διαιρούμεθα καὶ ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς λόγοις || αἴσθησις: Aristot. *an.* 428b 18: ἡ αἴσθησις τῶν μὲν ἰδίων ἀληθής = 427b 12 || τὸν νοῦν: Aristot. *EN* 1096b 29: ἐν σώματι ὄψις, ἐν ψυχῇ νοῦς.

103 ὑγιείας καὶ ἰσχύος καὶ κάλλους: Aristot. *MM* 1184b 3–4: τὰ δὲ ἐν τῷ σώματι, οἷον ὑγίεια, κάλλος.

104 μὴ εἶναι αὐτάρκη: Aristot. *EN* 1097b 7–8: τὸ γὰρ τέλειον ἀγαθὸν αὔταρκες εἶναι δοκεῖ.

105 κἂν ἐν πόνοις ᾖ: Aristot. *EN* 1153b 19–20: οἱ δὲ τὸν τροχιζόμενον καὶ τὸν δυστυχίαις μεγάλαις περιπίπτοντα εὐδαίμονα φάσκοντες εἶναι, ἐὰν ᾖ ἀγαθός.

106 *προσδεῖσθαι:* Aristot. *EN* 1099a 31–33: φαίνεται δ' ὅμως καὶ τῶν ἐκτὸς ἀγαθῶν προσδεομένη, καθάπερ εἴπομεν· ἀδύνατον γὰρ ἢ οὐ ῥᾴδιον τὰ καλὰ πράττειν ἀχορήγητον ὄντα.

107 μὴ ἀντακολουθεῖν: Aristot. *EN* 1144b 33–34: χωρίζονται ἀλλήλων αἱ ἀρεταί.

108 μετριοπαθῆ: Olymp. *Aristot. meteor.* 149,28–150,2: Καλῶς εἶπεν, ὅτι τοῖς φιλοσόφοις ἀρκεῖ τὸ ἧττον θυμοῦσθαι, οὐ τὸ μηδ' ὅλως θυμοῦσθαι· τῷ μὲν γὰρ θείῳ πρέπει ἡ ἀπάθεια, τοῖς δὲ φιλοσόφοις ἀρκετὴ καὶ ἡ μετριοπάθεια; Aleks. *Aristot. top.* 239,6: ὁμοίως καὶ μετριοπάθεια ἀπαθείας.

109 εὐνοίας ἀντιστρόφου: Aristot. *EN* 1155b 33–34: εὔνοιαν γὰρ ἐν ἀντιπεπονθόσι φιλίαν εἶναι; krş. Aristot. *EE* 1242b 17–18: λειτουργία ἡ φιλία καὶ ἡ κοινωνία; Aristot. *MM* 1208b 28–30: τὴν γὰρ φιλίαν ἐνταῦθά φαμεν εἶναι οὗ ἐστὶ τὸ ἀντιφιλεῖσθαι, ἡ δὲ πρὸς θεὸν φιλία οὔτε ἀντιφιλεῖσθαι δέχεται, οὔθ' ὅλως τὸ φιλεῖν.

110 συγγενικήν, ἐρωτικήν, ξενικήν: Aristot. *EE* 1242a 1–2: λέγονται δὲ φιλίαι συγγενικὴ ἑταιρικὴ κοινωνικὴ ἡ λεγομένη πολιτική; Aristot. *EN* 1156a 7: τρία δὴ τὰ τῆς φιλίας εἴδη; συγγενική: 1161b 12: ἀφορίσειε δ' ἄν τις τήν τε συγγενικήν; ἐρωτική: 1156b 3: τῆς ἐρωτικῆς; ξενική: 1156a 31: καὶ τὴν ξενικήν; Aristot. *rhet.* 1381b

34: εἴδη δὲ φιλίας ἑταιρεία οἰκειότης συγγένεια καὶ ὅσα τοιαῦτα; Platon için krş. DL 3,81.

[111] συνουσίας ... φιλίας: DL 7,130: Εἶναι δὲ τὸν ἔρωτα ἐπιβολὴν φιλοποιίας διὰ κάλλος ἐμφαινόμενον· καὶ μὴ εἶναι συνουσίας, ἀλλὰ φιλίας; Stob. *anth.* 2,7,21: Ἔρωτα δ᾽ εἶναι τὸν μὲν φιλίας, τὸν δὲ συνουσίας, τὸν δὲ ἀμφοῖν.

[112] ἐρασθήσεσθαι: DL 7,129: καὶ ἐρασθήσεσθαι δὲ τὸν σοφὸν τῶν νέων τῶν ἐμφαινόντων διὰ τοῦ εἴδους τὴν πρὸς ἀρετὴν εὐφυΐαν; Stob. *anth.* 2,7,5b,9: προτρεπτικὴν οὖσαν ἐπὶ τὴν κατ᾽ ἀρετήν, καὶ καθόλου ἐπιστήμην τοῦ καλῶς ἐρᾶν· διὸ καί φασιν ἐρασθήσεσθαι τὸν νοῦν ἔχοντα || ἐρασθήσεσθαι, πολιτεύσεσθαι, γαμήσειν, βασιλεῖ συμβιώσεσθαι: Stob. *anth.* 2,7,24: δι᾽ ὅ καὶ γαμήσειν καὶ παιδοποιήσεσθαι καὶ πολιτεύσεσθαι καὶ ἐρασθήσεσθαι τὸν σώφρονα ἔρωτα.

[113] βίων τριῶν: Aristot. *EN; EE; EM; pol.* passim; krş. Stob. *anth.* 2,7,24: Βίων δὲ τριττὰς ἰδέας εἶναι, πρακτικόν, θεωρητικόν, σύνθετον ἐξ ἀμφοῖν.

[114] εὔχρηστα τὰ ἐγκύκλια μαθήματα: Khrysippos için krş. DL 7,129.

[115] αἰτιολογικώτατος: Strab. 2,3,8: πολὺ γάρ ἐστι τὸ αἰτιολογικὸν παρ᾽ αὐτῷ καὶ τὸ Ἀριστοτελίζον.

[116] τὸν δὲ θεὸν ἀσώματον: Aristot. *phys.* 267b 25–26: ἀδιαίρετόν ἐστι καὶ ἀμερὲς καὶ οὐδὲν ἔχον μέγεθος; VL 52; Stob. *anth.* Ἀριστοτέλης τὸν μὲν ἀνωτάτω θεὸν εἶδος χωριστόν, ὁμοίως Πλάτωνι; Cic. *nat. deor.* 1,33: sine corpore idem vult esse deum; Sex. Emp. *Pyrrh.* 3,218: ὡς Ἀριστοτέλης μὲν ἀσώματον εἶπεν εἶναι τὸν θεὸν καὶ πέρας τοῦ οὐρανοῦ.

[117] τὴν πρόνοιαν: Stob. *anth.* 1,21,3c: οἱ μὲν ἄλλοι πάντες ἔμψυχον τὸν κόσμον καὶ προνοίᾳ διοικούμενον; krş. Stob. *anth.* 1,21,6b: Ἀριστοτέλης οὔτε ἔμψυχον ὅλον δι᾽ ὅλου οὔτε λογικὸν οὔτε νοερὸν οὔτε προνοίᾳ διοικούμενον. Τὰ μὲν γὰρ οὐράνια πάντων τούτων κοινωνεῖν, σφαίρας γὰρ περιέχειν ἐμψύχους καὶ ζωτικάς, τὰ δὲ περίγεια μηδενὸς αὐτῶν, τῆς δ᾽ εὐταξίας κατὰ συμβεβηκός, οὐ προηγουμένως μετέχειν || εἶναι ἀκίνητον αὐτόν: Aristot. *cael.* 279a 32–33: τὸ θεῖον ἀμετάβλητον ἀναγκαῖον εἶναι πᾶν τὸ πρῶτον καὶ ἀκρότατον.

[118] τὰ ἐπίγεια: Aristot. *meteor.* 339a 21–23: ἔστιν δ᾽ ἐξ ἀνάγκης συνεχὴς οὗτος ταῖς ἄνω φοραῖς, ὥστε πᾶσαν αὐτοῦ τὴν δύναμιν

κυβερνᾶσθαι ἐκεῖθεν; Cic. *nat. deor.* 3,28. illa vero cohaeret et permanet naturae viribus non deorum, estque in ea iste quasi consensus, quam συνπάθειαν vocant || συμπάθειαν: Cic. *div.* 2,33. aliqua in natura rerum contagio.

[119] ἄλλο πέμπτον: VM 37; VV 27; VL 37; krş. Ps.-Gal. *hist.* 18: Ἀριστοτέλης δὲ τούτοις προσέθηκε καὶ τὸ κυκλοφορητικὸν σῶμα; Ps.-Plut. *plac. phil.* 881e–f: Ἀριστοτέλης τὸν μὲν ἀνωτάτω θεὸν εἶδος χωριστὸν ἐπιβεβηκότα τῇ σφαίρᾳ τοῦ παντός, ἥτις ἐστὶν αἰθέριον σῶμα, τὸ πέμπτον ὑπ᾽ αὐτοῦ καλούμενον.

[120] κυκλοφορητικήν: Ps.-Plut. *plac. phil.* 881f: τὸ μὲν σῶμά ἐστιν αἰθέριον κινούμενον κυκλοφορικῶς.

[121] ψυχὴν ... ζωὴν ἔχοντος: Aristot. *an.* 412a 27: διὸ ἡ ψυχή ἐστιν ἐντελέχεια ἡ πρώτη σώματος φυσικοῦ δυνάμει ζωὴν ἔχοντος; Ps.-Plut. *plac. phil.* 898c: τήν δ᾽ ἐντελέχειαν ἀκουστέον ἀντὶ τῆς ἐνεργείας.

[122] ἐντελέχειαν ... ἀσώματον: Philopon. *Aristot. an.* 34,5–9: ἔλαβε δὲ ὅτι οὐσία, καὶ ταύτην λοιπὸν ἐπιδιαιρεῖ εἴς τε τὸ σῶμα καὶ τὸ ἀσώματον. ἀντὶ γὰρ τοῦ εἰπεῖν σῶμα καὶ ἀσώματον εἶπε "πότερον τῶν ἐν δυνάμει ὄντων ἢ μᾶλλον ἐντελέχειά τις", διὰ μὲν τοῦ ἐν δυνάμει τὸ σῶμα δηλῶν, διὰ δὲ τῆς ἐντελεχείας τὸ ἀσώματον.

[123] διττή: Aristot. *EN* 1017b 1–3: ἔτι τὸ εἶναι σημαίνει καὶ τὸ ὄν τὸ μὲν δυνάμει ῥητὸν τὸ δ᾽ ἐντελεχείᾳ τῶν εἰρημένων τούτων· ὁρῶν τε γὰρ εἶναί φαμεν καὶ τὸ δυνάμει ὁρῶν καὶ τὸ ἐντελεχείᾳ; Aristot. *EN* 1048a 32–35: λέγομεν δὲ δυνάμει οἷον ἐν τῷ ξύλῳ Ἑρμῆν καὶ ἐν τῇ ὅλῃ τὴν ἡμίσειαν, ὅτι ἀφαιρεθείη ἄν, καὶ ἐπιστήμονα καὶ τὸν μὴ θεωροῦντα, ἂν δυνατὸς ᾖ θεωρῆσαι· τὸ δὲ ἐνεργείᾳ || κατὰ δύναμιν: Stob. *anth.* 1,12,1b: (ἐντελέχειαν δ᾽ αὐτὸ προσεῖπεν)· ὁ γὰρ χαλκὸς ἀνδριὰς οὐδέπω, πλὴν ὅτι μὴ δυνάμει, διαπλασθεὶς δὲ καὶ τὴν πρόσφορον λαβὼν μορφὴν ἐντελεχείᾳ λέγεται.

[124] πρός τι κατεσκευασμένου: Aristot. *part. an.* 694b 13–14: τὰ γὰρ ὄργανα πρὸς τὸ ἔργον ἡ φύσις ποιεῖ, ἀλλ᾽ οὐ τὸ ἔργον πρὸς τὰ ὄργανα || ὅρασις πρὸς τὸ ὁρᾶν: Aristot. *an.* 426a 13–14: ὅρασις γὰρ λέγεται ἡ τῆς ὄψεως ἐνέργεια.

[125] πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα: Krş. Olymp. *prolog.* 13,7–14,4.

[126] Ἀριστοτέλεις: Olymp. *prolog.* 13,20–23: διὰ δὲ ὁμωνυμίαν συγγραφέων ἐνοθεύοντο ἔσθ᾽ ὅτε τὰ βιβλία, διότι μὴ εἷς καὶ μόνος Ἀριστοτέλης ὁ Σταγειρίτης ἐγένετο, ἀλλὰ καὶ ὁ ἐπίκλην Μῦθος, ἀλλὰ δή καὶ ὁ καλούμενος Παιδοτρίβης; El. *Aristot. kat.* 128: καὶ συγγραφέων μέν, ὅτι οὐ μόνος Ἀριστοτέλης ὁ Σταγειρίτης οὕτως

ἐκαλεῖτο ἀλλὰ καὶ ἄλλοι Ἀριστοτέλεις ἐγένοντο ἐπὶ αὐτοῦ, ὡς ὁ παιδοτρίβης καὶ ἐπίκλην Μῦθος.

127 Platon'un *Parmenides* diyaloğunda (Plat. *Parm.* 127d 2; 135d 2; 136e 7; 137c 1) adı geçen Aristoteles'le aynı kişi olabilir.

128 Harpakration'dan alıntı yapan Suda, Pythias'ın Hermias tarafından evlat edinildiğini aktarmaktadır: Suda s. v. Ἑρμίας· οὗτός ἐστιν ὁ εὐνοῦχος ... καὶ τὴν θετὴν αὐτοῦ θυγατέρα ἔδωκε τῷ φιλοσόφῳ; krş. Harpokrat. *lex.* s. v. Ἑρμίας. Strabon ise Hermias'ın Aristoteles'le erkek kardeşinin kızını evlendirdiğini yazmaktadır: Strab. 13,1,57: τῷ δ' Ἀριστοτέλει καὶ θυγατέρα ἀδελφοῦ συνῴκισε.

129 Strabon'a göre, hadım Hermias'ın ismini anmadığı efendisi bir bankerdir (τραπεζίτης). Hermias, Platon ve Aristoteles'in derslerine katıldığı Atina'dan dönünce Atarneus ve Assos'u elinde tutan efendisi tiranlığı onunla paylaşmış, daha sonra da Hermias efendisinin yerini almıştır: Strab. 13,1,57: ἦν δὲ Ἑρμείας εὐνοῦχος, τραπεζίτου τινὸς οἰκέτης· γενόμενος δ' Ἀθήνησιν ἠκροάσατο καὶ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους· ἐπανελθὼν δὲ τῷ δεσπότῃ συνετυράννησε, πρῶτον ἐπιθεμένῳ τοῖς περὶ Ἀταρνέα καὶ Ἄσσον χωρίοις· ἔπειτα διεδέξατο ἐκεῖνον.

130 İ.Ö. 335–322.

131 İ.Ö. 384/3–381/0. Tam tarihleme İ.Ö. 384 yılıdır.

132 *Aconitum anthora*; krş. DL 9.

133 ἰατρική: Krş. Plut. *Aleks.* 8,1: Δοκεῖ δέ μοι καὶ τὸ φιλιατρεῖν Ἀλεξάνδρῳ προστρίψασθαι μᾶλλον ἑτέρων Ἀριστοτέλης; Ael. *var.* 9,22: λέγουσι τοὺς Πυθαγορείους πάνυ σφόδρα περὶ τὴν ἰατρικὴν σπουδάσαι τέχνην. καὶ Πλάτων δὲ φροντίδα ἐς αὐτὴν ἔσχε πλείστην καὶ Ἀριστοτέλης ὁ Νικομάχου καὶ ἄλλοι πολλοί.

134 ἡ τῆς Ἰλιάδος ἔκδοσις: Krş. Plut. *Aleks.* 8,2: ἔλαβε μὲν Ἀριστοτέλους διορθώσαντος.

135 τοῦ Πυθοῖ θεοῦ: Iul. *or.* 7,25: ὁ τῷ Πυθίῳ πεισθεὶς καὶ φιλοσοφήσας ὥσπερ Σωκράτης [ὕστερον ὡς Ἀριστοτέλης].

136 φοιτᾷ Σωκράτει: Krş. Olymp. *Plat. Gorg.* 41,3: πρῶτον μὲν οὖν ὁ Σωκράτης πολλοὺς καλοὺς καὶ ἀγαθοὺς ἐποίησεν, Κέβητα Πλάτωνα Ἀριστοτέλη καὶ τοὺς τοιούτους. Bununla birlikte Sokrates Süryanice ve Arapça *vita*'ların hiç birinde bu bağlamda anılmaz. VM'nin derleyicisi bunu ya kendisi uydurmuş ya da bilemediğimiz bir başka kaynaktan almıştır. Bu düşünce daha sonra VV'nin yazarınca takip edilmiştir (VV 4); krş. Düring 1957, 108. Aristoteles her durum-

da Sokrates'in ölümünden yaklaşık 15 yıl sonra doğduğuna göre, bu düşüncenin doğruluğu mümkün değildir.

[137] Akademia'da αναγνώστης bu görev için eğitilmiş bir köleydi. Bir kitap bunun için toplanmış bir kalabalık önünde okununca ancak yayımlanmış (ἀνεγνωσμένον) adlediliyordu. Dolayısıyla Aristoteles'in işlevi yazılı bir eseri kamu önünde okumak olamaz. Onun αναγνώστης/okuyucu olarak yaptığı iş, düzeltme amaçlı okumadır.

[138] Ὁ Νοῦς ἄπεστι: Krş. Philpon. *aet.* 211: Τίς γὰρ ἀξιοπιστότερος μάρτυς τῆς Πλάτωνος δόξης γένοιτ' ἂν Ἀριστοτέλους, ὃς εἴκοσι μέν που ἐνιαυτοὺς μεμαθητευκέναι λέγεται Πλάτωνι, ἀγχινοίᾳ δὲ τούς, ὅσοι πώποτε πρὸ αὐτοῦ παρ' Ἕλλησι γεγόνασι, ὑπερηκόντισε καὶ ὑπὸ Πλάτωνος τοσοῦτον τῆς ἀγχινοίας ἠγάσθη, ὡς νοῦς τῆς διατριβῆς ὑπ' αὐτοῦ προσαγορεύεσθαι.

[139] Aristoteles'in Aleksandros'un seferine katıldığı iddiası Aristoteles hakkındaki antik geleneğe uymamaktadır. Bu nedenle söz konusu iddia VM'yi kaleme alan yazarın büyük ihtimalle kendi uydurması olmalıdır; krş. Düring 1957, 109.

[140] Aristoteles aleyhinde özellikle Timaios, Khioslu Theokritos ve Epikurosçular tarafından daha erken dönemde oluşturulan olumsuz kanı sonraki yazarlarda da takip edilebilmektedir. Bu kanının bir sonucu olarak Aristoteles'in Platon'dan henüz o hayattayken ayrılarak kendi okulunu kurduğu iddiası için bk. Aristoksen. *frag.* 64: τίς δ' ἂν πεισθείη τοῖς ὑπ' Ἀριστοξένου τοῦ μουσικοῦ λεγομένοις ἐν τῷ βίῳ τοῦ Πλάτωνος; ἐν γὰρ τῇ πλάνῃ καὶ τῇ ἀποδημίᾳ φησὶν ἐπανίστασθαι καὶ ἀντοικοδομεῖν αὐτῷ τινας Περίπατον ξένους ὄντας. οἴονται οὖν ἔνιοι ταῦτα περὶ Ἀριστοτέλους λέγειν αὐτόν; Olymp. *Plat. Gorg.* 41,3: καὶ περὶ Ἀριστοτέλους λέγουσιν ὅτι καὶ αὐτὸς διεφώνησε πρὸς Πλάτωνα, ὅθεν ἐβουλήθη, ὥς φησιν Ἀριστείδης, καὶ ἐπιτειχίσαι τὸ Λύκειον καὶ ἕτερα δόγματα εἰσαγαγεῖν; DL 5,2; Ael. *var.* 3,19; Aristeid. *or.* 46,249: καίτοι τό γ' ἐκείνων ἐπαναστάσει προσεοικὸς ἦν, οἱ δὲ διατριβάς τε ἀντικατασκευάζειν αὐτοῖς ἠξίουν πλησίον τῆς ἐκείνου καὶ ᾠκοδόμουν ἐπὶ τῇ Ἀκαδημίᾳ.

[141] İ.Ö. 428/7.

[142] İ.Ö. 348/7.

[143] διὰ Χαβρίαν καὶ Τιμόθεον: Krş. Plut. *mor.* 1126c: Ἀθηναίων δὲ Χαβρίαι στρατηγοὶ καὶ Φωκίωνες ἐξ Ἀκαδημείας ἀνέβαινον.

[144] δέχεται τὴν σχολήν: El. *Aristot. kat.* 112: καὶ τῶν ἀνθρωπίνων

ἀναχωρήσαντος διαδέχεται τὴν σχολὴν αὐτοῦ Σπεύσιππος ὁ υἱὸς τῆς Πρωτώνης ἀδελφῆς τοῦ Πλάτωνος· οὐκ ἐτύγχανε γὰρ τηνικαῦτα παρὼν ὁ Ἀριστοτέλης.

[145] στέλλεται: DL 5,2: πρεσβεύοντος αὐτοῦ πρὸς Φίλιππον; Philokhor. *frag.* 224: Ἀριστοτέλους μὲν ἀποδεδημηκότος εἰς Μακεδονίαν.

[146] ἀνδριάντα: Krş. Paus. 6,4,8: τὸν δὲ ἕτερον, ὅτῳ μηδέν ἐστιν ἐπίγραμμα, μνημονεύουσιν ὡς Ἀριστοτέλης ἐστὶν ὁ ἐκ τῶν Θρᾳκίων Σταγείρων, καὶ αὐτὸν ἤτοι μαθητὴς ἢ καὶ στρατιωτικὸς ἀνέθηκεν ἀνὴρ ἅτε παρὰ Ἀντιπάτρῳ καὶ πρότερον ἰσχύσαντα παρὰ Ἀλεξάνδρῳ.

[147] φιλοσοφίας ὀργάνῳ: Krş. VM 46.

[148] ὅσα δὲ πόλεις ὅλας: Krş. Dem. Phal. *eloc.* 233: Ἀριστοτέλης μέντοι καὶ ἀποδείξεσί που χρῆται ἐπιστολικῶς, οἷον διδάξαι βουλόμενος, ὅτι ὁμοίως χρὴ εὐεργετεῖν τὰς μεγάλας πόλεις καὶ τὰς μικράς, φησίν.

[149] τήν πατρίδα κατασκαφεῖσαν: Krş. Diod. 16,52,9: κατὰ δὲ τὴν Εὐρώπην Φίλιππος μὲν ὁ Μακεδόνων βασιλεὺς στρατεύσας ἐπὶ τὰς Χαλκιδικὰς πόλεις Ζερεία μὲν φρούριον ἐκπολιορκήσας κατέσκαψε, τῶν δ' ἄλλων πολισμάτων ἔνια καταπληξάμενος ἠνάγκασεν ὑποτάττεσθαι; Val. Max. 5,6,5: et quidem Macedonum manibus quibus abiecta erat, erigeret. ita non tam urbs strata atque eversa Alexandri quam restituta Aristotelis notum est opus; Plin. *nat. hist.* 7,109: Aristotelis philosophi patriam suam credidit tantaeque rerum claritati tam benignum testimonium miscuit; Plut. *mor.* 1097b: Ἀριστοτέλους, ὅτε τὴν πατρίδα κειμένην ἐν ἐδάφει πάλιν ἀνέστησε καὶ κατήγαγε τοὺς πολίτας; τίνας δὲ Θεοφράστου καὶ Φαινίου τοὺς τῆς πατρίδος ἐκκοψάντων τυράννους; Plut. *mor.* 1126f: τί οὖν εἴ τι τοιοῦτον ἐπέπρακτο αὐτοῖς οἷον Ἀριστοτέλει, τὴν πατρίδα κτίσαι διεφθαρμένην ὑπὸ Φιλίππου, Θεοφράστῳ δὲ δὶς ἐλευθερῶσαι τυραννουμένην; Plut. *Aleks.* 7,2: τὴν γὰρ Σταγειριτῶν πόλιν, ἐξ ἧς ἦν Ἀριστοτέλης, ἀνάστατον ὑπ' αὐτοῦ γεγενημένην συνῴκισε πάλιν, καὶ τοὺς διαφυγόντας ἢ δουλεύοντας τῶν πολιτῶν ἀποκατέστησε; Dio Khrys. *or.* 2,79: ταῦτα δὲ ἀκούσας ὁ Φίλιππος, ἡσθείς, Οὐ μάτην, εἶπεν, Ἀλέξανδρε, περὶ πολλοῦ ποιούμεθα τὸν Ἀριστοτέλη, καὶ τὴν πατρίδα αὐτῷ συν εχωρήσαμεν ἀνακτίζειν, Στάγειρα τῆς Ὀλυνθίας οὖσαν. ὁ γὰρ ἀνὴρ ἄξιος πολλῶν καὶ μεγάλων δωρεῶν, εἰ τοιαῦτά σε διδάσκει περί τε ἀρχῆς καὶ βασιλείας εἴτε Ὅμηρον ἐξηγούμενος εἴτε ἄλλον τρόπον; Dio Khrys. *or.* 47,9: καὶ τὸν Ἀριστοτέλην ἐνίοτε ἐμακάριζον, ὅστις Σταγειρίτης ὢν (τὰ δὲ Στάγειρα κώμη τῆς Ὀλυνθίας ἦν) ἁλούσης δὲ Ὀλύνθου συγγενόμενος Ἀλεξάνδρῳ καὶ Φιλίππῳ διεπράξατο

οἰκισθῆναι πάλιν τὸ χωρίον, καὶ μόνον αὐτὸν ἔφασκον εὐτυχῆσαι τὴν εὐτυχίαν ταύτην, ὥστε τῆς πατρίδος οἰκιστὴν γενέσθαι; Ael. *var.* 12,54: Ἀριστοτέλης τὰ δέοντα συμβουλεύων Ἀλεξάνδρῳ πολλοῖς ὠφέλημα γέγονεν, ἐξ ὧν καὶ τὴν πατρίδα κατῴκισε κατεσκαμμένην ὑπὸ τοῦ Φιλίππου.

150 Ayrıca bk. Plut. *mor.* 1097b; 1126c; 1126f; Plut. *Aleks.* 7,3; Dion Khrys. *or.* 2,79 ve 47,8; Ael. *var.* 3,17 ve 12,54; Plin. *nat. hist.* 7,109; Val. Max. 5,6,5.

151 ἐν τῇ ἀκροπόλει ἀνδριάντα: Pau. 1,9,4; Φιλίππῳ δὲ καὶ Ἀλεξάνδρῳ κολακείᾳ μᾶλλον ἐς αὐτοὺς τοῦ πλήθους.

152 Σήμερον οὐκ ἐβασίλευσα: El. *Aristot. kat.* 112: τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἀλέξανδρον, ὃν παραλαβὼν οὕτως ἐπιμελῶς ἐπαίδευσε τὴν βασιλικὴν ἐπιστήμην ὡς ἐπιλέγειν τὸν Ἀλέξανδρον, ἡνίκα μηδένα ὠφέλησεν, ὅτι "σήμερον οὐκ ἐβασίλευσα· οὐδένα γὰρ εὐεργέτησα".

153 Anlaşılması oldukça zor bu kısmın yorumu için bk. Gigon 1962, 60–61.

154 τῶν <συ΄> πολιτειῶν: Philodemos, Aristoteles'in hem yasaları hem de bunca kent anayasasını öğrencisiyle birlikte topladığını söylemektedir: Philodem. *rhet.* col. 53,41: τοὺς δὲ νόμους συνάγων ἅμα τῷ μαθητῇ καὶ τὰς τοσαύτας πολιτείας; krş. El. *Aristot. kat.* 113: αἱ Πολιτεῖαι, ἃς ἱστόρησεν ἐκ τοῦ πολλὴν γῆν περιελθεῖν ἅμα Ἀλεξάνδρῳ τῷ βασιλεῖ, ἃς ἐκδέδωκε κατὰ στοιχεῖον διακοσίας πεντήκοντα οὔσας τὸν ἀριθμόν; El. *Porph. isag.* 37: γεγραμμέναι δὲ αὐτῷ εἰσι καὶ Πολιτεῖαι, διακόσιαι πεντήκοντα τὸν ἀριθμόν, ἃς συνεγράψατο ἐκ τοῦ πολλὴν γῆν συμπεριελθεῖν Ἀλεξάνδρῳ τῷ βασιλεῖ. Dolayısıyla Aristoteles ve Theophrastos'un bu belgeleri Makedonia'daki ikametlerinin son demlerinde Philippos ve Aleksandros'un teşvikiyle toplamış olmaları mümkündür; krş. Düring 1957, 111.

155 Burada aslında Aleksandros'un Babylon seferinde cesaretini kıracak şekilde kötüye işaret eden alametlerin (bk. Plut. *Aleks.* 73) Aristoteles'e atfedilmesi söz konusudur; krş. Gigon 1962, 63; ayrıca bk. Merkelbach 1954, 121–126.

156 Ἀριστοτέλης ... Ξενοκράτης: Cic. *ac.* 1,17: Xenocratem Calchedonium et Aristotelem Stagiritem, qui erant cum Aristotele Peripatetici dicti sunt, quia disputabant inambulantes in Lycio, illi autem, quia Platonis instituto in Academia; El. *Aristot. kat.* 112: ἐκεῖθεν δὲ ὑποστρέψας ὁ Ἀριστοτέλης διαδέχεται τὴν σχολὴν τοῦ Σπευσίππου σὺν Ξενοκράτει, καὶ ἀμφότεροι ἐλέγοντο Περιπατητικοὶ τοῖς τόποις διαφέροντες; krş. Philokhor. *frag.* 244: οἱ δὲ νεανίσκοι

ψηφοφορήσαντες ὅστις αὐτῶν ἡγήσεται, Ξενοκράτην εἵλοντο τὸν [Κα]λχηδόνιον, Ἀριστοτέλους μὲν ἀποδεδημηκότος εἰς Μακεδονίαν.

157 Krş. VL 6; ayrıca bk. yk. sn. 140.

158 Bu dize Aristoteles'in Eudemos için *elegeia* vezninde yazdığı ve tam metnini Olympiodoros'un (Olymp. *Plat. Gorg.* 41,9) verdiği *encomium*'um (methiye) üçüncü mısrasına aittir:

ἐλθὼν δ᾽ ἐς κλεινὸν Κεκροπίης δάπεδον
εὐσεβέως σεμνῆς φιλίης ἱδρύσατο βωμὸν
ἀνδρὸς ὃν οὐδ᾽ αἰνεῖν τοῖσι κακοῖσι θέμις·
ὃς μόνος ἢ πρῶτος θνητῶν κατέδειξεν ἐναργῶς
οἰκείῳ τε βίῳ καὶ μεθόδοισι λόγων,
ὡς ἀγαθός τε καὶ εὐδαίμων ἅμα γίνεται ἀνήρ·
οὐ νῦν δ᾽ ἔστι λαβεῖν οὐδενὶ ταῦτά ποτε.

(Eudemos) ayak basınca aziz, seçkin ve sevgili
Atina'nın şanlı toprağına, dikti sunağını
kötülerin övmeye hakkı olmadıkları bir adamın.
Tek ya da ilk ölümlü olarak kanıtlamıştı açıkça
kendi hayat tarzı ve düşünme yöntemiyle
bir adamın aynı anda hem iyi hem de mutlu olduğunu.
Günümüzde bunları alabilmek olası değil artık kimse için.

159 πλατωνίζειν: Krş. Olymp. *Plat. Gorg.* 41,3: καὶ περὶ Ἀριστοτέλους λέγουσιν ὅτι καὶ αὐτὸς διεφώνησε πρὸς Πλάτωνα, ὅθεν ἐβουλήθη; Ammon. *Porph. isag.* 42: ἰστέον δὲ ὅτι περὶ ταῦτα δοκοῦσιν διαφωνεῖν Ἀριστοτέλης καὶ Πλάτων· ὁ μὲν γὰρ Ἀριστοτέλης ἀχώριστα αὐτὰ εἶναί φησι τῆς ὕλης, ὁ δὲ Πλάτων χωριστά; ayrıca bk. Olymp. *Aristot. kat.* 68: ἀλλὰ διαφωνοῦσιν ἐνταῦθα οἱ κορυφαῖοι τῶν φιλοσόφων, Ἀριστοτέλης καὶ Πλάτων· - - - οὐκοῦν ἵνα μὴ ἡμεῖς παρίδωμεν τοὺς κορυφαίους τῶν φιλοσόφων διαφωνοῦντας καὶ κινδυνεύσῃ στῆναι τὰ τῆς φιλοσοφίας, φέρε διαιτήσωμεν αὐτούς. ἰστέον οὖν ὅτι οὐδέτερος αὐτῶν διαμαρτάνει τῆς ἀληθείας.

160 Krş. Plat. *Phaid.* 91c 1–2: ὑμεῖς μέντοι, ἂν ἐμοὶ πείθησθε, σμικρὸν φροντίσαντες Σωκράτους, τῆς δὲ ἀληθείας πολὺ μᾶλλον; Olymp. *prolog.* 10: "Σωκράτους μὲν ὀλίγον φροντιστέον, τῆς δὲ ἀληθείας πολύ".

161 Ἔγωγε ... καταφαίνηται: Plat. *Krit.* 46b: ὡς ἐγὼ οὐ νῦν πρῶτον

ἀλλὰ καὶ ἀεὶ τοιοῦτος οἷος τῶν ἐμῶν μηδενὶ ἄλλῳ πείθεσθαι ἢ τῷ λόγῳ ὃς ἄν μοι λογιζομένῳ βέλτιστος φαίνηται.

[162] Plat. *Alk.* 114e 7–9: Ἀποκρίνου δή· καὶ ἐὰν μὴ αὐτὸς σὺ σαυτοῦ ἀκούσῃς ὅτι τὰ δίκαια καὶ συμφέροντά ἐστιν, ἄλλῳ γε λέγοντι μὴ πιστεύσῃς; Olymp. *prolog.* 10: "εἰ μὴ σὺ σαυτοῦ λέγοντος ἀκούσῃς, ἄλλῳ λέγοντι μηδέποτε πιστεύσῃς"; krş. Olymp. *Plat. Gorg.* 19,1 ve 41,9.

[163] Krş. Simpl. *Aristot. cael.* 7,92: ἵνα καὶ μάθωμεν, πῶς ὁ μὲν Πλάτων γενητὸν λέγει τὸ πᾶν, ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ἀγένητον, οὐκ ἐναντιούμενοι πρὸς ἀλλήλους; Philopon. *aet.* 123: Ὅτι ἀδύνατον γενητὸν μὲν ἀκούειν Πλάτωνος λέγοντος τὸ κατ' αἰτίαν γενητόν, ἀγένητον δὲ τὸ κατὰ χρόνον καὶ οὐ κατ' αἰτίαν ἀγένητον. Philopon. *aet.* 148: αὐτός (ç. n. ὁ Πρόκλος) φησιν τὸν Πλάτωνα γενητὸν λέγειν τὸν κόσμον οὐχ ὡς ἀρχὴν τοῦ εἶναι εἰληφότα, ἀλλ' ὡς ἐν τῷ γίνεσθαι τὸ εἶναι ἔχοντα, καὶ ἔτι γενητὸν ὡς ὑπὸ θεοῦ γενόμενον καὶ οὐκ αὐτὸν ἑαυτῷ τοῦ εἶναι αἴτιον ὄντα, ὅπερ ἐστὶν τὸ κατ' αἰτίαν γενητὸν εἶναι.

[164] Krş. Aristot. *metaph.* 991a 8–10: πάντων δὲ μάλιστα διαπορήσειεν ἄν τις τί ποτε συμβάλλεται τὰ εἴδη τοῖς ἀϊδίοις τῶν αἰσθητῶν ἢ τοῖς γιγνομένοις καὶ φθειρομένοις; krş. Aristot. *metaph.* 1069a 30.

[165] Krş. Aristot. *metaph.* 1075a 12-15.

[166] Aristot. *kat.* 8b 21–21: ἴσως δὲ χαλεπὸν περὶ τῶν τοιούτων σφοδρῶς ἀποφαίνεσθαι μὴ πολλάκις ἐπεσκεμμένον, τὸ μέντοι διηπορηκέναι ἐφ' ἕκαστον αὐτῶν οὐκ ἄχρηστόν ἐστιν.

[167] Krş. Olymp. *Aristot. meteor.* 12,18–19: βλέπε δέ, τί μέτριον ἔθος, πῶς οὐδ' ἐν οἷς ἀποδείκνυσιν ἀποφαίνεται, ἀλλὰ μετριάζων φησὶν ἐφαπτόμεθα; Philopon. *Aristot. gen. an.* 14,3,158,27–28: βαβαί σου τῆς μετριότητος, θειότατε καὶ φιλοσόφων κορυφαιότατε.

[168] Aristot. *FLfrag.* 27.

[169] Aristot. *EN* 1096a 16–17: ἀμφοῖν γὰρ ὄντοιν φίλοιν ὅσιον προτιμᾶν τὴν ἀλήθειαν.

[170] Aristot. *meteor.* 339a 2–3: ἐν οἷς τὰ μὲν ἀποροῦμεν, τῶν δὲ ἐφαπτόμεθά τινα τρόπον.

[171] *Vita*'nın yazarı aynı eserde derken yanılmaktadır. Zira Aristoteles'ten alıntıladığı pasaj *Meteorologica*'da değil, *De Caelo*'da (*Güzyüzü Üzerine*) geçmektedir: bk. Aristot. *cael.* 270b 19–20: οὐ γὰρ ἅπαξ οὐδὲ δὶς ἀλλ' ἀπειράκις δεῖ νομίζειν τὰς αὐτὰς ἀφικνεῖσθαι δόξας εἰς ἡμᾶς.

172 Aristot. *EN* 1100b 28–29: θλίβει καὶ λυμαίνεται τὸ μακάριον; ayrıca bk. Aristot. *EN* 1099b 2: ῥυπαίνουσι τὸ μακάριον.

173 Aristot. *top.* 105b 6–7: καὶ ὅτι ὁρῶμεν εἰσδεχόμενοί τι, οὐκ ἐκπέμποντες; ayrıca bk. Aristot. *an.* 419a 17–18: πάσχοντος γάρ τι τοῦ αἰσθητικοῦ γίνεται τὸ ὁρᾶν; krş. Olymp. *Aristot. meteor.* 5,5–7: ὡσαύτως δὲ καὶ ἐν τῇ Περὶ ψυχῆς τὴν ἑαυτοῦ ἐκφαίνει δόξαν, εἰ καὶ ὅτι ἀσαφῶς· ἐκεῖ γὰρ τὴν ὄψιν κατὰ εἰσδοχὴν ἐπρέσβευσεν εὐκαίρως τὴν οἰκείαν δόξαν δημοσιεύων; Simpl. *Aristot. an.* 183,6–7: τὴν ἐνέργειαν τοῦ αἰσθητοῦ δεχόμενον; *Etym. m.* s. v. Ἅπτετο· αἱ μὲν ἄλλαι αἰσθήσεις κατὰ εἰσδοχὴν ἐνεργοῦσιν, αὕτη δὲ μόνη κατὰ ἐκπομπήν.

174 Aristot. *probl.* 911b 5: ἡ τῶν ὄψεων ἔκπτωσις κῶνός ἐστι; krş. Eukl. *opt.* 1,HOR3–4: ὑπὸ τῶν ὄψεων περιεχόμενον σχῆμα εἶναι κῶνον; Eukl. *opt.* 1,1: Οὐδὲν τῶν ὁρωμένων ἅμα ὅλον ὁρᾶται.

175 <u>ἐγκόσμια – ὑπερκόσμιον</u>: Aristokl. *frag.* v1,55–57: Πέμπτον ἐπ' αὐτὰ λοιπὸν ἔφρασαν τὰ θεῖα καὶ ὑπερκόσμια καὶ ἀμετάβλητα παντελῶς, καὶ τὴν τούτων γνῶσιν κυριωτάτην σοφίαν ὠνόμασαν; Aleks. *Aristot. metaph.* 592,10–12: καὶ τὰ μὲν ὑπερκόσμια πάντα οὔτε ἁπλῶς εἰσι δυνάμει οὔτε κατά τι, τὰ δὲ κυκλοφορητικὰ καὶ θεῖα σώματα κατά τι εἶναι δυνατὰ οὐδὲν κωλύει; Syrian. *Aristot. metaph.* 79,21–23. συνώνυμον δὲ κατηγορίαν ἐπὶ πάντων οὐδεμίαν προσίεσθαι δεῖ, πολυειδῶν ὄντων οὕτω τῶν τε ἐγκοσμίων καὶ τῶν ὑπερκοσμίων. || <u>ἐν γὰρ τῷ πέμπτῳ τῆς φυσιολογικῆς</u>: Aristot. *phys.* 224a 26–29: ἔστι δέ τι ὃ οὔτε κατὰ συμβεβηκὸς κινεῖται οὔτε τῷ ἄλλο τι τῶν αὐτοῦ, ἀλλὰ τῷ αὐτὸ κινεῖσθαι πρῶτον

176 Krş. VV 26.

177 Bk. yk. sn. 34.

178 Krş. El. *Aristot. kat.* 113: Δεύτερον ἦν κεφάλαιον τῶν προτεθέντων τὸ εἰπεῖν τὴν διαίρεσιν τῶν Ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων χιλίων ὄντων τὸν ἀριθμόν, ὡς Ἀνδρόνικος παραδίδωσιν ὁ Ῥόδιος ἑνδέκατος γενόμενος διάδοχος.

179 Aristot. *an.* 402b 7–8: τὸ δὲ ζῷον τὸ καθόλου ἤτοι οὐθέν ἐστιν ἢ ὕστερον.

180 <u>ὁ Ἀριστοτέλης πεποίηκεν</u>: Philopon. *aet.* 144: ἐκεῖνο δὴ τὸ πολυθρύλητον ἑαυτοῖς προσᾴδειν, ὡς φίλος μὲν Πλάτων, φιλτέρα δὲ ἡ ἀλήθεια, ὃ δὴ καὶ αὐτὸς ὁ τοῦ Πλάτωνος μαθητὴς Ἀριστοτέλης καὶ ἕτεροι πεποιήκασιν, οἱ δὲ μικρὰ τοῦ οἰκείου συνειδότος καὶ τῆς ἀληθείας φροντίσαντες πάντα κάλων τὸ δὴ λεγόμενον κινοῦσιν συνήγορον τῆς ἰδίας ἀπάτης τὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀξιοπιστίαν

ἐπιθυμήσαντες ἔχειν.

[181] ἀνέτρεψε τά ὑπὸ Πλάτωνος εἰρημένα: Eus. *evang*. 15,9,5: ὁ μὴ συγχωρῶν τοῦτο τὴν πᾶσαν ἀνατρέπει φιλοσοφίαν Πλάτωνος.

[182] μετὰ τὴν τοῦ Πλάτωνος τελευτὴν: Ps.-El. *Porph. isag*. cod. Monac. 399, f. 213a: δεῖ δ' εἰδέναι ὅτι μετά τὴν τοῦ Πλάτωνος τελευτὴν μὴ ὄντος ἐκεῖ τοῦ Ἀριστοτέλους (μετὰ Ἀλέξανδρον γάρ ἦν τότε ὁ Ἀριστοτέλης) διεδέξατο τὴν τοῦ Πλάτωνος διατριβὴν Σπεύσιππος ὁ τούτου ἀδελφιδοῦς, ὁ ἀπὸ Ποτώνης τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ.

[183] Ἀλέξανδρον τὸν κτίστην: Ps.-El. *Porph. isag*. cod. Monac. 399, f. 193b (Busse, suppl. praef. s. XXII): ἔγραψε γάρ καὶ ἑκάτερος καὶ Πολιτικὸν καὶ Πολιτεῖαν, καὶ ἐν μὲν τῷ Πολιτικῷ τὸν αὐτὸν ἔχουσι σκοπὸν ἐν δὲ τῇ Πολιτείᾳ διαφωνοῦσιν· ὁ μὲν γάρ Ἀριστοτέλης συνὼν καὶ Ἀλεξάνδρῳ τῷ κτίστῃ πολιτείας λέγεται μετ' αὐτοῦ περιελθεῖν, ὧν ἀνεγράφετο τὸν βίον κατά στοιχεῖον.

[184] ὁ μὲν ... ἐν Ἀκαδημίᾳ, ὁ δ' ... ἐν Λυκείῳ: Ps.-El. *Porph. isag*. cod. Monac. 399, f. 213a: εἶτα τελευτήσαντος τούτου μετεστείλαντο οἱ Ἀθηναῖοι τὸν Ἀριστοτέλην καὶ ἐπαίδευσε μετά Ξενοκράτους, καὶ ὁ μὲν Ἀριστοτέλης ἐν τῷ Λυκείῳ ἐδίδασκεν, ὁ δὲ Ξενοκράτης ἐν τῇ Ἀκαηδμίᾳ.

[185] Bk. yk. sn. 34.

[186] τοὺς κανόνας: Philopon. *Aristot. an. pr*. 13,2,6: ἐνταῦθα γενόμενος ὁ Θεμίστιος ἀπορεῖ λέγων "ἆρά γε Ἀριστοτέλους ἐστὶ γέννημα τά Ἀναλυτικά ἢ οὔ"; καί φησιν ὅτι γέννημα μὲν αὐτοῦ οὐκ ἔστι· φαίνεται γάρ ὁ θεῖος Πλάτων συλλογιστικῶς καὶ ἀποδεικτικῶς φερόμενος ἔν τε τῷ Φαίδωνι καὶ ἐν πᾶσι σχεδὸν αὐτοῦ τοῖς διαλόγοις· συντάξαι δὲ αὐτὸν καὶ τεχνῶσαι κανόσι τισὶ τὸ προκείμενον σύγγραμμα οὐδὲν ἄτοπον ‖ σκυτοτομεῖν ... ὑποδήμασι: Aristot. *EN* 1101a 4–5: σκυτοτόμον ἐκ τῶν δοθέντων σκυτῶν κάλλιστον ὑπόδημα ποιεῖν; Olymp. *prolog*. 18,1–3: οἱ γάρ παλαιοὶ ἀποδεῖξαι μὲν ᾔδεισαν, ἀπόδειξιν δὲ ποιῆσαι [ἀντὶ τοῦ μέθοδον ἀποδεικτικήν] οὐκ ᾔδεισαν, ταὐτὸ πάσχοντες τοῖς κεχρημένοις μὲν ὑποδήμασι, σκυτοτομεῖν δὲ ἀγνοοῦσι; El. *Porph. isag*. 23: ἡ φιλοσοφία κατεσκεύασεν ἑαυτῇ τὸν συλλογισμὸν καὶ κέχρηται αὐτῷ ὀργάνῳ, αἱ δὲ ἄλλαι τέχναι κέχρηνται μὲν συλλογισμῷ, ποιῆσαι δὲ οὐ δύνανται. καὶ ἔοικεν ἡ μὲν φιλοσοφία σκυτοτόμῳ τῷ καὶ ποιοῦντι ὑποδήματα καὶ φοροῦντι, αἱ δὲ ἄλλαι τέχναι φοροῦντι μόνον, οὐ μὴν καὶ ποιοῦντι; Them. *or*. 311d: οὐδὲ δὴ τοὺς σκυτοτόμους ὅ τι ποιητέον αὐτοῖς περὶ τὰ σκύτη.

[187] Yunanca οἶκος ve νόμος kelimelerinden türetilmiş olan οἰκονομία terimi 'ev düzeni, ev idaresi' anlamına gelmektedir; daha

fazla bilgi için bk. yk. böl. Temel Kavram ve Tarihsel Gelişim.

188 Yunanca πόλις kelimesinden türetilmiş olan πολιτική terimi, *polis* veya daha doğru bir ifadeyle kamu idaresi anlamına gelmektedir.

189 Hes. *erg*. 405.

190 Krş. Aristot. *pol*. 1252a 27–30: οἷον θῆλυ μὲν καὶ ἄρρεν τῆς γεννήσεως ἕνεκεν (καὶ τοῦτο οὐκ ἐκ προαιρέσεως, ἀλλ' ὥσπερ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ζῴοις καὶ φυτοῖς φυσικὸν τὸ ἐφίεσθαι, οἷον αὐτό, τοιοῦτον καταλιπεῖν ἕτερον).

191 Krş. Aristot. *gen. an*. 731b.

192 Hes. *erg*. 699.

193 Plat. *Gorg*. 493b.

194 Krş. Ksen. *oik*. 12,20.

195 Metnin el yazmaları burada eksik olmakla birlikte, <μεγίστη δὲ καὶ χαλεπωτάτη ἡ σατραπική> tamamlaması anlam bütünlüğü açısından en uygunudur.

196 *Dekate* (δεκάτη, onda bir oranında ürün vergisi) için bk. yk. s. 463-464.

197 Τὰ ἐγκύκλια· "düzenli vergiler": A. Böckh (1886, 370), bu ifadenin, üzerinde dolaylı vergilerin söz konusu olabildiği olağan kara yolu ulaşımı olarak anlaşılması gerektiğini düşünmektedir: "offenbar aber ist darunter der gewöhnliche Verkehr im Lande verstanden, wovon indirekte Steuern erhoben werden". Söz konusu dolaylı vergilerinse ticaret limanı (ἡ ἀπὸ τῶν ἐμπορίων) ve pazar yeri (ἡ ἀπὸ ἀγοραίων) vergileri olabileceği konusunda da satraplık ekonomisinde anılan vergilere (II.1.4) göndermede bulunmaktadır. U. Wilcken (1889, (I) 182–183) ve K. Riezler (1907, 11) bunu alım satım vergisi olarak anlar. P. Schneider (1907, 34–36) işbu sıfatın *Atinalıların Anayasası*'nda memurları düzenli olarak yenilen memuriyetler için kullanılmasına (Aristot. *Ath. pol*.26,2: τὰς ἐγκυκλίους) atıfta bulunarak, sözcüğü liturjik hizmetler olarak anlamaktadır. B. A. van Groningen (1933, 42–43) ise Delos ve Miletos'un İ.Ö. 2. yüzyılın başına tarihlenen yazıtlarında bu ibarenin kimi zaman liman, kimi zaman balıkçılık, kimi zaman da alım satım vergisi için kullanılmasından yola çıkarak bunun vergiler için genel bir tanımlama olduğu sonucuna varmakta ve ilgili kısmı "redevances speciales regulieres" şeklinde çevirmektedir. G. C. Armstrong ise "günlük işlemler (every-day transactions)" çevirisini tercih etmektedir. M. Rostzovtzeff (1941, 445) da sözcüğü "bir kentin sakinlerinin ticari işlemlerinden alınan çeşitli vergiler (various

taxes connected with the business transactions of the inhabitants of the city)" şeklinde yorumlamaktadır. R. Zoepffel (2006, 22) "düzenli toplanan özel vergiler" (regelmäßige Spezialabgaben) çevirisini vermektedir; ayrıca bk. Zoepffel 2006, 559–560.

198 *Thiasoi*, geçimini toprak mülkiyetinden sağlayan dini bir cemaattir.

199 Bu hususta ayrıca bk. Lys. *or*. 7.

200 Dövizcilerin ya da sikke denetçilerinin iş gördükleri masalara (τράπεζα) izafeten banka için τράπεζα ifadesi genel kullanımdır [daha fazla bilgi için bk. yk. böl. Bankerler (τραπεζῖται) ve Dövizciler (ἀργυραμοιβοί)]. Her bir *polis*'in çok sayıda farklı sikke standardından dolayı ticaretin düzenli bir şekilde yürüyebilmesi için bu konuda uzmanlaşmış dövizciler her kent için vazgeçilmezdi. Bu gerekliliği kentleri için daha yüksek kazanca dönüştürmek isteyen Byzantionlular döviz işlemlerini tekelleştirmişlerdi (ayrıca bk. Hasebroek 1928, 169). Olbialıların İ.Ö. 4. yüzyıla tarihlenen bir yasaları da benzer içeriğe sahiptir (SIG 218 = IosPE I^2 24 = IKalkhedon 16 str. 4–31 = Austin - Vidal-Naquet 1973 no. 103). J. Hosebroek (1928, 171) Atina'da İ.Ö. 420 yılında Attika-Delos Birliği'ne üye kentler için çıkarılan sikke yasasının döviz tekeli için en erken belge olduğunu düşünmektedir. Mylasa'da bulunmuş olan ve İ.S. 209–211 yılları arasına tarihlenen bir başka yazıt da kamu bankasının bir tek kişiye kiralandığını belgelemektedir: OGIS 515 = IMylasa 605 str. örn. 17–19: ἔξωθεν τοῦ μεμισθωμ[ένου καὶ ἐργα|ζο]μένου τὴν τράπεζαν, ἀμειβόμεν[ος ἀλῷ νόμισμα ἢ | πρι]άμενος, πρὸς τὸν τραπεζείτην τ[οῦτον ἄγεσθαι]; ayrıca bk. Schneider 1907, 50.

201 Bu yasa, Perikles'in İ.Ö. 451/50'de Atina'da çıkardığı yasayı akla getirmektedir: krş. Aristot. *Athen. pol.* 26,4; ilgili kısmın yorumu için bk. Chambers 1990, 263–266; ayrıca bk. Boegehold 1994, 57–66. Son derece istisnai olmakla birlikte bir yabancıya yurttaşlık hakkının ve bununla ilişkili imtiyazların verilmesi hakkında genel olarak bk. Whitehead 1991, 143–147.

202 Yurttaşlık hakkının satılması Helenistik dönemin belirgin bir özelliği haline gelmiştir. Bu hususta bk. Robert 1940, 37–42.

203 Kuzey Karadeniz kıyıları bereketli topraklarıyla antik döneminin hububat deposuydu. Bu nedenle Ege Dünyası'yla Karadeniz kıyıları arasında yoğun bir deniz trafiği söz konusuydu. Byzantionlular da yabancı gemileri kendi limanlarına yanaşmaya zorlamak için bu güzergâhtaki stratejik konumlarından yararlanıyorlardı. Nitekim

İ.Ö. 362 yılı dolaylarında Byzantion, Kalkhedon ve Kyzikos kendi topraklarındaki hububat kıtlığı nedeniyle, ayrıca Peiraeus limanında satın alınabilecek yeterli hububat olmadığından fiyatların bir hayli yükseldiğini de bildiklerinden Pontos'tan dönen Atina gemilerini alıkoymuşlardır (Demosth. *or*. 50,2; krş. Demosth. *or*. 5,25). Ionia İsyanı sırasında (İ.Ö. 499–494) Miletos Tiranı Histiaios (İ.Ö. 520–493) Lesboslulardan aldığı sekiz *triereis* ile Byzantion'u kendisine hizmet etmeye razı olanlar haricinde Karadeniz'e açılacak bütün gemilere el koymak için üs olarak kullanmıştır (Hdt. 6,5,3; krş. Hdt. 6,26,1). Atina İ.Ö. 410 yılından itibaren Khrysopolis'te (Üsküdar) gümrük istasyonu kurarak boğazdan geçen bütün mallara % 10 (δεκάτη) oranında vergi uygulamıştır (Ksen. *hell.* 1,1,22; krş. Diod. 13,64,2). Thrasybulos ise Atina'nın yeniden güç kazanmasının ardından İ.Ö. 390/389 yılında Pontos'tan gelen gemilerden alınan % 10 vergiyi Byzantion'da da uygulamaya koymuştur [Ksen. *hell.* 4,8,27; Aristot. *oik.* II.2.3c (= 1346b 29–33)]. Bu önlemle İ.Ö. 424'ten itibaren belgelenen Hellespontos'taki gözcüler (Ἑλλησποντοφύλακες: IG I³ 61) arasındaki ilişki için bk. Rubel 2001, 39–51. Konu hakkında ayrıca bk. Hopper 1982, 88.

204 Yurttaşlara temel gıda malzemesi olarak hububat temini bir *polis*'in en asli göreviydi (Hasebroek 1928, 116–124). Örneğin Atina'da Halk Meclisi'nde her ayın ana toplantısında hububat temini için yeni bir kararın gerekip gerekmediğinin oylanması yönünde bir yasa bulunmaktaydı: Aristot. *Athen. pol.* 43,4: προγράφουσι δὲ καὶ τὰς ἐκκλησίας οὗτοι· μίαν μὲν κυρίαν, ἐν ᾗ δεῖ τὰς ἀρχὰς ἐπιχειροτονεῖν εἰ δοκοῦσι καλῶς ἄρχειν, καὶ περὶ σίτου καὶ περὶ φυλακῆς τῆς χώρας χρηματίζειν... (*Halk Meclisi toplantılarını önceden yazılı olarak ilan ederler. Bu toplantılardan biri ana toplantıdır. Bu toplantıda memurların görevlerini layıkıyla yerine getirip getirmedikleri, hububat temini, güvenlik... konuları ele alınır*). Ayrıca beşi Peiraeus, beşi de Atina'da olmak üzere kurayla seçilmiş 10 hububat denetçisi vardı. Bunların görevi önce işlenmemiş buğdayın pazarda uygun fiyattan satılmasını, daha sonra da değirmencilerin arpa ununu arpanın fiyatına, fırıncıların da ekmeği buğdayın fiyatına uygun olarak satıp satmadıklarını ve bunları resmi olarak belirlenmiş ağırlıklara göre tartıp tartmadıklarını kontrol etmekti. Son olarak ticaret limanı için kurayla seçilmiş on denetçi de tüccarlar tarafından limana getirilen buğdayın üçte ikisinin kent merkezine taşınmasından sorumluydu (Aristot. *Ath. pol.* 51,3–4). Kısaca söylemek gerekirse, kent hububat ticaretine yoğun bir şekilde müdahale etmekteydi [Hasebroek 1928, 102–163 (Böl. III A: Die Handelspolitik im Dienste der Nahrung); Atina'nın Birlik üyesi Methone kentinin

hububat ticaretine müdahalesi için bk. Hasebroek 1928, 155; Byzantionluların başvurdukları nakit temini yöntemi için bk. Hasebroek 1928, 156]. İ.Ö. 303 yılında Antigonos'un Teos ve Lebedos kentlerine gönderdiği ve bu ikisi arasındaki *synoikismos*'a ilişkin düzenlemeleri içeren mektubundan söz konusu kentlerin hububat teminini garanti altına almak için 1400 *drakhmai* tutarında bir kamu fonu tahsis ederek (ἐξαιρεῖσθαι ἀπὸτῶν προσόδων χρυσοῦς τετρακοσίους καὶ χιλίους) bunu kente hububat getirilmesi (εἰσάγειν σῖτον εἰς τὴμ πόλιν), alınan hububatın depolanması (ἐς σίτου παράθεσιν) ve nihayetinde satışının sağlanması için özel şâhsa bir yıllığına avans (εἰς ὑποθήκην) olarak verdikleri öğrenilmektedir (SIG 344 str. 72–76: ἔφασαν δὲοἱπαρὰτῶν Λ[εβεδίων δεῖν ἐς σί|τ]ου παράθεσιν ἐξαιρεῖσθαι ἀπὸτῶν προσόδων χρυσοῦς τετρακοσί[ους καὶχιλίους, | [ὥσ]τε τὸμ βουλόμενον λαβόντα τὸχρυσίον τοῦτο εἰς ὑποθήκην, [εἰσάγειν σῖτον εἰς | τὴ]μ πόλιν καὶ πω[λ]εῖν τὸν ἐνιαυτὸν ὁπόταν βούληται, ὅταν δὲ ὁ ἐ[νιαυτὸς τελευτήσηι, ἀ|π]οδίδοσθαι τὸχρυσίον τῆι πόλει αὐτὸκαὶτοὺς τόκους ἐφ' ο[ἷς ἂν λάβηι; ayrıca bk. Migeotte 1991, 21–22; Hasebroek 1928, 163; Hopper, 1982, 83–86; Kudlien 1999, 103–105. Kentlerde hububat temininde stokçuluk yoluyla yapılan vurgunlar ve fiyatların kent otoritesi tarafından denetlenmesi yoluyla buna karşı alınan önlemler için genel olarak bk. Shipton 2000).

205 Tıpkı Roma'daki Saturnus Tapınağı için söz konusu olduğu gibi Atina'da da kamu hazinesi Athena Tapınağı'nda tutuluyordu.

206 Üç sıra halinde toplam 174 kürekçinin çektiği savaş gemisi.

207 Olasılıkla Artakserkses II (İ.Ö. 405–359).

208 Burada söz konusu olan yıllık faiz oranı % 20'dir. Bununla birlikte yüklenilen risk göz önüne alınarak faiz oranının daha yüksek olduğu ve kreditörle kaptan arasında imzalanan sözleşmeyle belirlendiği deniz taşımacılığı için alınan krediler bir yana bırakılacak olursa dönemin genel faiz oranı aylık %1 ila 1,5, yıllık % 12 ila 18 arasındadır: 100 *drakhmai* için aylık 9 *oboloi* (= 1,5 *drakhmai*) faiz için bk. Isai. *or*. 11,42: χρέα δ' ἐπὶ τόκοις ὀφειλόμενα περὶ τετρακισχιλίας, ὧν τὸ ἔργον ἐπ' ἐννέα ὀβολοῖς ἑπτακόσιαι καὶ εἴκοσι δραχμαὶ γίγνονται τοῦ ἐνιαυτοῦ ἑκάστου (*100 drakhmai için aylık 9 oboloi faizle 4000 drakhmai borç vermiş ve bundan yıllık toplam 720 drakhmai faiz geliri söz konusu olmuştur*); 100 *drakhmai* için aylık 1 *drakhmai* faiz için bk. Demosth. *or*. 27,6: ἀργυρίου δ' εἰς τάλαντον ἐπὶ δραχμῇ δεδανεισμένου, οὗ τόκος ἐγίγνετο τοῦ ἐνιαυτοῦ ἑκάστου πλεῖν ἢ ἑπτὰ μναῖ (*100 drakhmai için aylık 1 drakhmai faizle borç olarak verdiği 1 talanton kadar paradan da yıllık 7 mna'nın [= 700 drakhmai] üzerinde faiz geliri*

elde etmektedir).

[209] Plutarkhos, Lykurgos'un Sparta'da bütün gümüş ve altın sikkeleri tedavülden kaldırarak demir sikke kullanımını getirdiğini anlatır (Plut. *Lyk.* 9,1). Seneca ise, yine Sparta'da resmi damga vurulan derinin sikke yerine geçtiğini aktarır (Senec. *benef.* 5,14: ... corium forma publicae percessum, quale apud Lacedaemonios fuit, quod usum numeratae pecuniae praestat).

[210] Ephesos Artemis'ine adanan tapınak İ.Ö. 356 yılındaki yangının ardından restore edilmiştir. Tapınağın sahip olduğu şöhret için bk.*Acta apost.* 19,27: οὐ μόνον δὲ τοῦτο κινδυνεύει ἡμῖν τὸ μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος ἱερὸν εἰς οὐθὲν λογισθῆναι, μέλλειν τε καὶ καθαιρεῖσθαι τῆς μεγαλειότητος αὐτῆς, ἣν ὅλη ἡ Ἀσία καὶ ἡ οἰκουμένη σέβεται.

[211] ἐλλιμένια hem liman kullanım harcı hem de gümrük vergisini de içerecek şekilde limandan elde edilen tüm gelirler anlamında kullanılmaktadır: Ksen. *por.* 4,40; Pol. 31,7; Poll. *onom.* 9,29–30).

[212] İ.Ö. 364 yılı. Olay hakkında krş. Polyain. 3,10,1.

[213] Bu bilginin tarihsel gerçekliği hakkında bk. Robinson – Price 1967, 1–6.

[214] Böylece Timotheos kendi bastığı bakır sikkelerin dolaşımını düzenlemiş ve bunların gümüş sikke ile değiş tokuşunu garanti etmiştir.

[215] İ.Ö. 375. Krş. Ksen. *Hell.* 5.

[216] Bir askere yapılan ödeme bir yandan onun asıl maaşından öte yandan da erzak iaşesinden oluşmakta ve bunlar genellikle toptan ödenmekteydi.

[217] İ.Ö.366/5.

[218] Bunlar arasında fahişeler, her tür zanaatkâr ve aile yakınları sayılabilir.

[219] τάξις komutanı. Ağır silahlı piyade (*hoplit*) *taksis*'i 200 kişiden (= 2 λόχος) oluşurken hafif silahlılarda bu sayı 100 kişidir. Süvari birliklerinde ise *taksis*'teki asker sayısı değişebilmektedir.

[220] 100 piyadeden oluşan askeri birliğinin (λόχος) komutanı (= yüzbaşı).

[221] Krş. Polyain. 3,10,10.

[222] Plutarkhos ve Ksenophon ismi Ταχώς olarak verirler: Plut.

Ag. 36,3; 37,2; 38,1; Ksen. *Ages.* 2,27.

223 νομάρχης· Mısır'da νομός olarak adlandırılan her bir idari bölgenin valisi: Hdt. 2,177; Diod. 1,73; Arr.*an.*3,5,4.

224 Antik dönemde kuzeybatı Ege'de yer alan bölge.

225 Euboia'da, önceleri Hestiaia olarak adlandırılan kent (Paus. 7,26,4).

226 Koşullar ve Kharidemos'un maceraları hakkında aleyhte anlatım için bk. Demosth. *or.* 23.

227 Krş. Demosth. *or.* 56,7: ἦσαν γάρ, ὦ ἄνδρες δικασταί, ἵνα μηδὲ τοῦτο ἀγνοῆτε, ὑπηρέται καὶ συνεργοὶ πάντες οὗτοι Κλεομένους τοῦ ἐν τῇ Αἰγύπτῳ ἄρξαντος, ὃς ἐξ οὗ τὴν ἀρχὴν παρέλαβεν οὐκ ὀλίγα κακὰ ἠργάσατο τὴν πόλιν τὴν ὑμετέραν, μᾶλλον δὲ καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας, παλιγκαπηλεύων καὶ συνιστὰς τὰς τιμὰς τοῦ σίτου καὶ αὐτὸς καὶ οὗτοι μετ' αὐτοῦ. (*Ey, yargıçlar! Bu konuda bilgisiz kalmayın diye (söylüyorum), bütün bu şahıslar Mısır'ın yöneticisi Kleomenes'in astları ve işbirlikçileri idiler. Bu şahıs idareyi ele aldığı andan itibaren fiyatları yüksek tutmak için hububat stoklayarak kentinize, daha da doğrusu tüm Yunanistan'a azımsanmayacak zararlar vermiş, bunlar da onunla birlikte hareket etmişlerdir*).

228 Mısır'da ise İ.Ö. 259 yılına tarihlenen bir papirüs (PCairZen 59012) ithal mallara uygulanan gümrük oranının yerli üretimi korumak amacıyla mal cinsine göre % 50, % 33,3, % 25 ve % 20 olacak şekilde bir hayli yüksek olduğunu göstermektedir. Buna göre 172 *drakhmai* değerinde 7 kalem ürün için 86 *drakhmai* (str. 5–15: % 50 gümrük / τὸ ἥμυσυ); 2624 *drakhmai* değerinde toplam 7 kalem ürün için 874 *drakhmai*, 4 *oboloi* (str. 16–26: % 33,3 gümrük / τρίτη); 859 *drakhmai*, 4,5 *oboloi* değerindeki toplam 28 kalem ürün için 214 *drakhmai* 5,5 *oboloi*, 1 *khalkus* (str. 27–60: % 25 gümrük / Τετάρτη); 56 *drakhmai*, 1,5 *obolos* değerindeki tek kalem ürün için 11 *drakhmai* 1,5 *obolos* (str. 61–65: % 20 gümrük / Πέμπτη) olmak üzere toplam 3712 *drakhmai* değerindeki mallar için 1,186 *drakhmai*, 5 *oboloi* ve 1 *khalkus* gümrük ödenmiştir.

229 Mısır açığında küçük bir ada. Aleksandros bu adanın karşısında kendi ismiyle anılacak bir kent kurmaya niyetlenince adayı 7 *stadia* uzunluğunda (yak. 1,5 km) bir mendirekle kıyıya bağlamış, böylece kent iki limana sahip olmuştur. Ada Ptolemaios II Philadelphos tarafından yaptırılan feneriyle ünlüdür. Nitekim *pharos* sözcüğü daha sonra fenerler için genel bir adlandırma olmuştur.

[230] Nil Deltası'nda, Aleksandreia'dan 120 *stadia* (yak. 25 km) mesafede bir kent. Firavunlar döneminde Menelaïtes *nomos*'unun başkenti, Aleksandreia'nın kuruluşundan önce deltanın ana limanı (Quint. *inst.* 1,5,13; Steph. Byz. s. v. Κάνωπος; Hdt. 2,15; 2,97; 2,113; Strab. 17,1,16–18; Skyl. 104; Plin. *nat. hist.*5,40; 5,47–48; 5,62–64; 5,128; 12,109; Mel. 2,103; Eust. *Dion. Per.* 11; Aiskhyl. *suppl.* 312; *Bell. Alex.* 25,2; 25,5; Ov. *am.* 2,13; Verg. *georg.* 4,287; Iuv. *sat.* 1,26; 6,84; 15,46; Senec. *epist.* 51,3; Tac. *ann.* 2,60; Anım. 22,16,14).

[231] Burada ölçek verilmemiştir. Söz konusu ölçek ister *medimnos* isterse de *artaba* olsun fiyat, yaklaşık aynı dönemde bir *medimnos* buğdayın 3 *drakhmai* olduğu Atina ile kıyaslanınca (örn. bk. IG II^2 360) son derece yüksektir. Polybios (Pol. 9,11: εἰς γὰρ τοσοῦτον κατὰ τὴν Ῥώμην προεβεβήκει τὰ τῆς ἐνδείας ὥστε τὸν Σικελικὸν μέδιμνον πεντεκαίδεκα δραχμῶν ὑπάρχειν) Hannibal ile yürütülen savaş sırasında 1 *medimnos* tahılın 15 *drakhmai* olduğunu; buna karşın Gallia Cisalpina'nın bereketinden bahsederken de kendi zamanında ve barış ortamında bir *medimnos* buğdayın 4 *oboloi*, 1 *medimnos* arpanın ise 2 *oboloi*'a satıldığını söylemektedir (Pol. 2,15,1: σίτου τε γὰρ τοσαύτην ἀφθονίαν ὑπάρχειν συμβαίνει κατὰ τοὺς τόπους ὥστ' ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς καιροῖς πολλάκις τεττάρων ὀβολῶν εἶναι τῶν πυρῶν τὸν Σικελικὸν μέδιμνον.

[232] Krş. 25.

[233] ἡμιόδιος için bk. yk. s. 487.

[234] ἐπιμελητής· Mali işlerden sorumlu denetçi.

[235] Σιταρχία (iaşe) ve μισθός (ücret) burada eş anlamlı kullanılmış gözükmektedir. Zira erzağın kolayca satınalınabildiği bir bölgede iaşe, nakdi ödenmiş olmalıdır; krş. II.23 ve II.29.

[236] Krş. Cic. *nat. deor.* 3,83–84: qui quom ad Peloponnesum classem appulisset et in fanum venisset Iovis Olympii, aureum ei detraxit amiculum grandi pondere, quo Iovem ornarat e manubiis Carthaginiensium tyrannus Gelo, atque in eo etiam cavillatus est aestate grave esse aureum amiculum hieme frigidum, eique laneum pallium iniecit, cum id esse ad omne anni tempus diceret. idemque Aesculapi Epidauri barbam auream demi iussit; neque enim convenire barbatum esse filium, cum in omnibus [3,84] fanis pater imberbis esset. iam mensas argenteas de omnibus delubris iussit auferri, in quibus quod more veteris Graeciae inscriptum esset "bonorum deorum", uti se eorum bonitate velle dicebat. idem Victoriolas aureas et pateras coronasque, quae simulacrorum porrectis manibus sustinebantur, sine dubitatione

tollebat eaque se accipere non auferre dicebat; esse enim stultitiam a quibus bona precaremur ab is porrigentibus et dantibus nolle sumere. eundemque ferunt haec quae dixi sublata de fanis in forum protulisse et per praeconem vendidisse exactaque pecunia edixisse ut quod quisque a sacris haberet id ante diem certam in suum quicque fanum referret: ita ad impietatem in deos in homines adiunxit iniuriam (*Donanmayla Peloponnesos'a yanaşınca, Zeus Olympios'un tapınağına girdi ve (Sicilya) Tiranı Gelon'un Kartacalılardan kazandığı ganimetlerden yaptırdığı son derece ağır, altın pelerini kült heykelinden çıkardı. Ardından da alay edercesine "altın pelerin yazın çok ağır, kışınsa çok soğuk olur" dedi, sonra da heykelin üzerine yün bir pelerin atarak "bu her mevsim işe yarar" diye ekledi. Bir başka zaman da "babası sakalsızken oğlun sakal sahibi olması saçmalık" diyerek Epidauros Asklepios'unun altın sakalının çıkarılması talimatını verdi. Benzer şekilde tapınaklardan, antik aktarımlara göre üzerlerinde "İyi Tanrılara" şeklinde yazıt bulunan altın masaları "onların iyiliklerinden nasiplenmek istiyorum" diyerek çaldı. Yine altından küçük Nike heykellerini, ayrıca tanrıların öne doğru uzanmış ellerinde tuttukları altın kap ve taçları "bunları almıyor, sadece onlardan kabul ediyorum, zira ihsanları için her daim dua ettiğimiz tanrılar ellerini bize doğru uzattıklarında onlardan bu iyiliklerini kabul etmemek ahmaklık olur" diyerek aldı. En nihayetinde tapınaklardan bu şekilde yağmaladığı her şey onun emriyle pazar yerine getirilerek çığırtkanlar tarafından satılmıştır. Bunlardan elde edilen parayı aldıktan sonra da her bir alıcıya aldığı şeyi, bu şey hangi tapınağa aitse oraya kısa bir süre içinde temin etmesini buyurdu. Böylece tanrılara karşı gösterdiği dinsizliğe insanlara karşı haksızlığını eklemiş oldu*). Krş. Athen. *deipn.* 15,693: Θεόφραστος δ᾽ ἐν τῷ περὶ Μέθης (*frag.* 123 W) "τὸν ἄκρατον, φησίν, οἶνον τὸν ἐπὶ τῷ δείπνῳ διδόμενον, ὅν δὴ λέγουσιν Ἀγαθοῦ Δαίμονος εἶναι πρόποσιν, ὀλίγον τε προσφέρουσιν, ὥσπερ ἀναμιμνήσκοντες μόνον τῇ γεύσει τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ καὶ τὴν τοῦ θεοῦ δωρεάν, καὶ μετὰ τὴν πλήρωσιν διδόασιν, ὅπως ἐλάχιστον ᾖ τὸ πινόμενον· καὶ τρίτον προσκυνήσαντες λαμβάνουσιν ἀπὸ τῆς τραπέζης, [καὶ] ὥσπερ ἱκετείαν τινὰ ποιούμενοι τοῦ θεοῦ μηθὲν ἀσχημονεῖν μηδ᾽ ἔχειν ἰσχυρὰν ἐπιθυμίαν τοῦ πότου τούτου καὶ λαμβάνειν ἐξ αὐτοῦ τὰ καλὰ καὶ χρήσιμα". Φιλόχορος δ᾽ ἐν δευτέρῳ Ἀτθίδος (FHG I 387) "καὶ θέσμιον, φησίν, ἐτέθη τότε προσφέρεσθαι μετὰ τὰ σιτία πᾶσιν ἀκράτου μὲν ὅσον γεῦμα καὶ δεῖγμα τῆς δυνάμεως τοῦ ἀγαθοῦ θεοῦ, τὸν δὲ λοιπὸν ἤδη κεκραμένον. δι᾽ ὃ καὶ τροφοὺς τοῦ Διονύσου τὰς Νύμφας ὀνομασθῆναι". ὅτι δὲ δοθείσης τῆς τοῦ Ἀγαθοῦ Δαίμονος κράσεως ἔθος ἦν βαστάζεσθαι τὰς τραπέζας ἔδειξεν διὰ τῆς αὐτοῦ ἀσεβείας ὁ Σικελιώτης Διονύσιος. τῷ γὰρ Ἀσκληπιῷ

ἐν ταῖς Συρακούσαις ἀνακειμένης τραπέζης χρυσῆς προπιὼν αὐτῷ ἄκρατον Ἀγαθοῦ Δαίμονος ἐκέλευσεν βασταχθῆναι τὴν τράπεζαν. (*Theophrastos da Sarhoşluk Üzerine adlı yazısında "şölenlerde Agathos Daimon'un şerefine şeklinde söylemle verilen katıksız şarabı, konuklara bunun etkisini ve tanrının lütfunu hatırlamak amacıyla az miktarda, sadece tadımlık olarak takdim ederler. İçilen miktarın mümkün olduğunca az olması için de kabı doldurduktan sonra aralarında dolaştırırlar. Tanrı huzurunda üç kere diz çöktükten sonra, sanki yakışıksız bir davranış göstermemeleri, bu tür bir içki için aşırı arzu duymamaları ve bundan onurlu ve yararlı olanı almaları için tanrıdan aman dilermişçesine şarabı masadan kaldırırlar" diye yazar. Philokhoros ise Atthis adlı eserinin ikinci kitabında "O sırada katı yiyeceklerin kaldırılmasının ardından Agathos Daimon'un gücünün bir tür yansıması olarak konuklar arasında elden ele katıksız şarap dolaştırılması, geri kalan tüm şarabınsa mutlaka önceden suyla karıştırılmış olması yönünde bir adet vardı. Bundan ötürü Nymphe'ler Bakkhos'un bakıcıları olarak adlandırılmaktadır" şeklinde not düşer. Agathos Daimon şerefine kaldırılan içki kabı elden ele dolaştırılırken masanın kaldırılmasının gelenek olduğunu Sicilya Tiranı Dionysios'un iblisçe eylemi kanıtlamaktadır. Zira Syrakusai'daki Asklepios heykelinin önünde altın bir masa durmaktaydı, Dionysios da bu masanın önünde Agathos Daimon'un şerefine katıksız şarap içerken masanın kaldırılmasını emretmiştir*).

OIKONOMIKA

Oikonomika

Antik Dönemde Ekonomi Kavramı Üzerine I
(Genel Değerlendirme)

Pseudo-Aristoteles

Bu eser Aristoteles özelinde Peripatetik ekole atfedilen *Oikonomika*'nın, Yunanca orijinalinden bilinen ilk iki kitabının orijinal metniyle birlikte Türkçe çevirisini ve kapsamlı yorumunu okurla buluşturmaktadır. I. kitap antik dönemde kadın, evlilik, çocuk, kölelik bağlamında sosyal tarih barındırıyorken II. kitap ise Büyük Kral ve görevlileriyle satraplıkların yanında *polis*in, yurttaşları, kurumları ve gelirleri bağlamında idari tarih, nakit temininde başvurulan ideolojik bir aygıt olarak kültler ve bu bağlamda din tarihi; tarım, hayvancılık, zanaatkârlık, bankacılık, ticaret ve üretim bağlamında da ekonomi tarihi açısından eşsiz bilgiler sunmaktadır.

www.kabalci.com.tr

ISBN 978-605-9872-32-4





40 TL

www.kabalciyayinevi.com